ПРЕЗИДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

НАРОДОЗНАВЧІ ЗОШИТИ

THE ETHNOLOGY NOTEBOOKS

двомісячник. 2009. зошит 1-2 (85-86). січень-квітень.

Зміст ч. 1-2 за 2009 р.

1 сторінка обкладинки: Григорій Дем'ян у відділі фольклористики Інституту народознавства НАН України.

4 сторінка обкладинки: Г.Дем'ян і сестри С.Бандери Володимира та Оксана на бойківських фестинах, м. Турка, 2003 р.; Г.Дем'ян, В.Сокіл, Г.Сокіл та І.Головацький у Скольому на святкуванні 600-ліття міста (1997); Церква у с. Грабовець Сколівського р-ну; Батько Г.Дем'яна Василь; Г.Дем'ян з братами Іваном та Володимиром.

Номер присвячено 80-річчю та 50-літтю наукової діяльності
ГРИГОРІЯ ДЕМ'ЯНА

Народознавчі Зошити

Двомісячник Інституту народознавства Національної Академії Наук України

Виходить з січня 1995 року у м. Львові. Реєстраційний № 232 Серія ЛВ ISSN 1028-5091

Підписано до друку 21.05.2009 р.

Формат 60х84/8. Друк офс. Папір офс.

Умовн.-др. арк. 18,6. Умовн.-фарб. відб. 18,83.

Фіз. друк. арк. 20. Наклад 500 прим. Зам. №

Віддруковано з діапозитивів

Адреса редакції: 79000 м. Львів-центр, проспект Свободи, 15. Інститут народознавства НАНУ

Ювілеї

Степан ПАВЛЮК

ГРОМАДЯНСЬКА ОДЕРЖИМІСТЬ ГРИГОРІЯ ДЕМ’ЯНА

Stepan PAVLUK. On Hryhorii Demian’s Civil Passion.

Завершується друге десятиліття Соборності української нації, ідея про яку плекалась і виборювалась упродовж багатьох століть. Піднevільний стан не упокорив українців, не призвів до безпам’ятства, не пронизав метастазами манкурства національне тіло, оскільки всупереч соціально-політичному болю, могутніло духовне єство нації і поширювалося у суспільстві одержимістю інтелектуальної еліти, енергію якої очікував і потребував народ, постійно підживлюючи свою віру на грядущу свободу. Осередками Волі стало кожне українське поселення, яке на потребу національної мобілізації для самозахисту набутих духовно-культурних цінностей, святинь і обжитої Землі, жертовно реагувало, посилюючи національну пасіонарність. Достатньо висока культура, духовність і освіченість народу були первнями в організації системи самозахисту і самозбереження, наслідками чого став закономірний процес виникнення освітньо-просвітницьких центрів, суспільних рухів, які становили епохи в історичному розвитку України – Відродження, Просвітництва, Романтизму.

Церква у цьому історичному процесі володіла винятковою місією впливу на громади, однак у зв’язку з тим, що окупаційні режими (польські, російські та інші) моделювали церковне життя під свої ідеології, політичні стратегії, відбувалося антинаціональне проповідування. Якщо уніатська церква (Греко-Католицька), спочатку підтримувана польською владою, стане рішучим виразником національних ідей на самостійний суспільно-політичний розвиток України, збереження духовно-культурних надбань українців, то російська Православна Церква (московська, цареславна) здійснювала політичну місію царату на духовне виродження, реалізацію геостратегічної програми русифікації населення на окупованих українських землях.

Західноукраїнські землі, які були в контактній площині із Західною Європою у різних сферах спілкування – церковно-духовній через католицьку і греко-католицьку церкви, просвітницько-культурній, виробничо-господарській тощо, мали можливість осягнути загальнолюдські цивілізаційні тенденції, тоді як українські землі, що були підпорядковані Росії, перебували у стані духовно-культурної стагнації.

Національна свідомість і традиційний спосіб життя населення у східній і західній частинах України підтримувався різними суспільними силами і відповідним етнопсихологічним станом мешканців, який виник внаслідок реалізації окупаційних програм Росії і Польщі (де-юре Австрією) і залученими засобами, що дозволило у Західній Україні більш активно відстоювати своє право на духовно-культурний розвиток, враховуючи національну місію Греко-Католицької Церкви.

Учинені звірства російсько-комуністичними опричниками з приходом кривавого вересня 1939 р. в західноукраїнський масив, коли безжалісно винищувалось інтелектуально-культурницьку еліту, руйнувались національні святині, як нерозумний фактор залякування для тих, хто уціліє, що радянська влада не щадитиме нікого і нічого, що заважатиме пануванню більшовицького режиму Росії. Прогадалась енкаведистсько-бандитська каральна машина Москви – уціліла пам’ять про свою історію, вишукану величну традиційну культуру і невгасиме прагнення Національної свободи жила і житиме в кожному українцю.

Серед тисяч, а навіть мільйонів нескорених українців проявилась яскрава постать мого Вчителя Григорія Дем’яна, який жив світлою вірою у визволення України. Вибране життєве поприще освітянина і, зокрема, вчителя історії, хоч мав виняткові здібності до математики, щоб бути серед дітвори, молоді, яким будуть спотворювати реальну історію України, маючи намір творити з них безбатченків, манкуртів, у яких минуле свойого народу повинно було викликати насмішкуватість, бо навіть цілковите несприйняття.

Григорій Дем’ян чітко визначив свою місію педагога – вишуковувати дидактичні засоби, дією яких максимально нейтралізувати, або хоч викликати сумнів щодо лжеісторичних постулатів,

нав'язуваних офіційними шкільними програмами, сформованих у дусі комуністичної ідеології та історичної вищості російського народу.

Педагогічна винятковість і такт Дем'яна полягали в тому, щоб у дитини закласти почуття гордості за свою історію, якою б вона трагічною і складною не була, – це ж наша минувшина з величезною кількістю героїчних вчинків і славних здобутків, а заодно посіяти в серцях відповідальності кожного за грядуще народу. Пластунські програмні принципи реалізувались через краєзнавчі, історичні, мистецтвознавчі, літературознавчі вікторини, туристські багатоденні мандрівки, автобусні подорожі по історичних місцях України тощо. Любов дітвори до вчителя історії була всезагальною, що не могло не викликати підозру щодо ідеологічної надійності педагогічної діяльності Дем'яна. Адже була помітною вчительська зосередженість на культурному, історичному краєзнавстві, без особливого акценту на радянській історії.

Посвята себе навчанню допитливої дітвори справжньої історії і буття українського народу, пробудження у неї почуття патріотизму здійснювалось через сферу формування морально-етичних, духовних, вольових, пізнавально-проникливих засад і принципів поведінкової культури особи. Насамперед проповідувалась висока вимогливість до себе в усіх сферах життя, зокрема у навчанні. Хто з учнів переймався такими умовами виховання, викликав довіру Вчителя і своїх ровесників, той мав змогу користуватися забороненою тоді літературою, бути залученим до позашкільних бесід і дискусій тощо. Вагомим у педагогічних засадах Дем'яна було те, що молоду людину залучали до первинних навиків дослідництва через записування фольклорно-етнографічних матеріалів, відомостей. Записи легенд про Довбуша, опришківський рух, бо навіть січове стрілецтво, родинні обряди та звичаї значною мірою героїзували юнаків, виховували самостійність і впевненість у своїх діях і вчинках. Безумовним елементом у всіх справах було змагальництво – чи на трасах спортивного туризму, чи в навчанні, чи у знаннях про свій край, прочитаних книгах, вивчених віршах Шевченка та інших поетів, фольклорних записах тощо.

Уже з позиції громадянина вільної нації сповна оцінюю одержиму працю Григорія Дем'яна як багаторічного директора туристсько-виховних таборів "Полонина" і "Трембіта", що розташовувались у с.м.т. Славському та урочищі Рожаночка, коли тисячам діточок не лише із Львівської обл., а практично з усієї України, відверто, чесно і сміливо прищеплювалась любов до своєї української культури та історії, запрошуючи для цього українських учених, письменників, художників та інших відомих постатей. Незабутніми залишаться зустрічі з письменником Антоненком-Давидовичем, художником Німенком та іншими. У багатоденних походах цікава малеча пізнавала героїку, побут, традиції мешканців гірського краю.

Педагогічна сфера Дем'яна стала складовою у його способі життя, зорієнтованою на національне визволення через можливість закласти в душу молодої людини співпереживання за історію свого народу, викликавши довіру за щиро, від серця передану інформацію про величний шлях твоїх предків. Його педагогічна діяльність як вияв спротиву жорстокому московському режиму, гідна подиву, адже з його учнів ніхто не схибив – залишились відвертими поборниками Національної Ідеї.

Педагогічна з дослідницькою іпостасі Григорія Дем'яна завжди прямували в парі. Пізнаючи свій край у всіх його аспектах буття, нотуючи усну інформацію, добираючи архівні, історіографічні відомості про місцеву історію, культурних, політичних діячів тощо, Дем'ян винятково проявився як науковий краєзнавець, а повніше охопивши теорію фольклористичної науки, став відомим ученим. Його наукові праці про Івана Вагилевича, особливо про Степана Бандеру, інших провідних діячів повстанського руху, власне героїчну боротьбу українців під проводом Бандери проти фашистських і московських окупантів. Винятково багатий зібраний Григорієм Дем'яном матеріал з уст учасників і свідків у нерівній, але завзятій борні із ненависним і підступним ворогом, стверджує, що кожна карпатська оселя сприяла Українській Повстанській Армії боронити свій Край, переросла у війну всенародну і визвольну – проти російського більшовизму і німецького фашизму. Зафіксовані відомості, які зберігаються в Інституті народознавства НАН України як окремий архів – це подвижницька справа і героїчне завзяття унікальної постаті – Григорія Дем'яна, мого Вчителя!

Ювілеї

Ганна СОКІЛ,
Василь СОКІЛ

ЖИТТЯ І ПРАЦЯ НА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Hanna SOKIL, Vasyl SOKIL. Life and Labour for Affirmation of Ukrainian Nation.

А що таке життя? Чи те, що переждалось?
Чи все-таки життя – це те, що відбулось?
Ліна Костенко

Григорій Дем’ян належить до тих, хто ніколи не очікував на сприятливі умови для своєї праці. Навіть у важкі застійливі радянські часи він фахово навчав та уміло виховував молодь в дусі українського патріотизму. Його життєвим кредо стали слова: кожної днини, кожної хвилини працювати для утвердження своєї нації. І це не просто слова – це суть його життя. Вони залишаються до сьогодні орієнтиром у науковій та громадсько-політичній діяльності Дем’яна-науковця, Дем’яна-патріота і Дем’янагромадянина, незважаючи на те, що вже вісімдесята весна у нього за плечима.

Григорій Дем’ян народився 2 червня 1929 р. в с. Грабовець Сколівського р-ну Львівської обл. біля підніжжя славної гори Маківки – тієї Маківки, де в 1915 р. відбувся переможний бій Українських Січових Стрільців над переважаючими російськими силами. Мабуть, цей мальовничий куточок бойківського краю, овіяний стрілецькою та повстанською славою, вплинув на формування його активної життєвої позиції. Г.Дем’ян любить згадувати незабутні зустрічі з талановитим політвиховником Української Повстанської Армії “Чорнявим”, який помітив у цьому юнакові Божу іскру, талант майбутнього науковця, котрий зможе донести у своїх працях до прийдешніх поколінь ідею великого змагу за волю України. Бойовий дух Маківки ніколи не згасав у Григорія Дем’яна. Він надає йому снаги й енергії, яку переплавляє у багаточисленні статті, нариси, збірники, монографії, створюючи таким чином свій величний духовний пам’ятник для України.

Г.Дем’ян навчався у місцевій школі, а далі здобував фах педагога у Стрийському училищі, Львівському державному (нині національному) університеті ім. Івана Франка, в аспірантурі Ужгородського державного університету. На жаль, з політичних мотивів йому так і не вдалося у важкі 1970-ті рр. захистити кандидатської дисертації, тому сповна віддався педагогічній праці.

Коли йому ледь виповнилося шістнадцять років, почав учителювати в початкових класах у рідному селі. Трохи згодом йому доручили обов’язки завідувача Головецько-Пшанецької (1948-1950) та Грабовецької (1950) початкових шкіл, директора Плав’є-Бринівської семирічки (1956-1958), інспектора Славського районного відділу народної освіти. Понад півтора десятка років Г.Дем’ян присвятив викладанню у Славській середній школі свого улюбленого предмета – історії. Його ак-

тивна національна позиція виразно проявлялася не тільки в класно-урочній системі, а й у позашкільній роботі – гуртковій, краєзнавчій, туристській. Де тільки міг, виховував в учнів любов до рідного, вчив шанувати й примножувати все найкраще.

Не випадково, мабуть, одні з перших публікацій Григорія Васильовича стосуються туристсько-краєзнавчої роботи – його хвилює стан розгортання краєзнавчої роботи в школах Славського р-ну, він пропонує невідкладні заходи для вирішення цих питань, організовує семінари-практикуми з туризму і краєзнавства, виступає ініціатором докорінної перебудови навчально-виховної роботи, оздоровлення дітей тощо. Під керівництвом цього прекрасного педагога пролягають маршрути юних краєзнавців по Шевченківських місцях, мандрівки Франковими шляхами, Лесиними стежками. Іншою формою пізнання свого краю, яку активно впроваджував у педагогічну практику Г.Дем'ян, були зустрічі з відомими людьми. За роки своєї праці в школі він зорганізував для учнів низку зустрічей з улюбленими композиторами, письменниками, художниками – Мирославом Скориком, Іриною Вільде, Романом Іваничуком, Віктором Романюком, Андрієм Німенком, Григорієм Смольським та багатьма іншими.

Широкої популярності серед учнів Славської школи набули різні позакласні види робіт, особливо історико-краєзнавче товариство, яке організував Григорій Васильович. Тут старшокласники мали змогу долучитися не лише до історії й краєзнавства, а й дізнатися багато цікавого з культури, мистецтва, музики, відкрити для себе таємниці літературної творчості. Ми вчилися слухати музику, споглядати й розуміти картини українських художників, аналізувати поезію й прозу, самі пробували писати... Особливо успішно діяла секція фольклору та етнографії. Майже кожен член цього товариства мав нагоду відчути себе фольклористом, бо всі ми записували пісні, народні казки насамперед від своїх рідних бабусь і матерів.

Між різними заходами, що їх влаштовувало це об'єднання, відбувалися регулярні виставки літератури про Бойківщину та її визначних діячів: Івана Вагилевича, Івана Франка, Василя Верховинця, Миколу Ільницького, Романа Кирчіва, Василя Гренджу-Донського, Михайла Гуця. Значна увага приділялася і тим діячам науки та культури, які досліджували цей етнографічний регіон – Миколі Устияновичу, Володимирові Гнатюку, Осипові Роздольському, Федорові Вовку. Приміщення, в яких проходили заняття та виставки, завжди були переповнені слухачами й глядачами. Однак невдовзі така активність учнів-відвідувачів почала викликати "інтерес" партійної верхівки.

Відтак 1974 рік став для Г.Дем'яна надзвичайно важким: його звільнили з роботи зі Славської середньої школи за політичні переконання. На Сколівщині він став персоною "non grata". З того часу почався "буковинський" період життя – учителем історії Веренчанської середньої школи, який тривав до 1989 р. І там йому вдавалося ширити слово про видатних людей науки й рідної культури – Івана Франка, Івана Вагилевича, Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Ольгу Кобилянську, Євгенію Ярошинську, Дмитра Макогона, Ірину Вільде, Євгенію Бохенську[1].

І де б не працював Г.Дем'ян, всюди мав велику прихильність від своїх учнів, котрих спрямовував до серйозної науково-пошукової роботи. Сьогодні можна ствердно говорити *про школу Григорія Дем'яна*, адже його учні – доктори й кандидати наук – відомі в Україні й поза її межами, скажімо, Степан Павлюк – доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук, Сидір Кіраль – доктор філологічних наук, професор, Михайло Глушко – доктор історичних наук, професор, Василь Сокіл – доктор філологічних наук, професор, Ганна Сокіл – кандидат філологічних наук, доцент, Василь Костик – кандидат філологічних наук, доцент, Стефанія Гвоздевич – науковий співробітник Інституту народознавства НАН України, поети Володимир Матіїв, Ярослав Сачко. І цей список можна продовжувати. Усіх його учнів об'єднує визначальна риса, яку прищепив їм Г.Дем'ян, – патріотизм.

Але чи не найбільше присвятив своє життя Г.Дем'ян ще одній важливій справі – науці, на-

[1]Див ширше: Глушко М. "Для України жить!" (До 70-річчя з дня народження Григорія Дем'яна) // Народознавчі Зошити.– 1999.– № 3.– С. 273-290.

віть тоді, коли суміщав її з працею на педагогічній ниві. Він мріяв про особисте здобуття наукового ступеня і лише в 1989 р. зміг у Львові успішно захистити кандидатську дисертацію "Суспільно-політична і науково-історична діяльність І.М.Вагилевича".

Наукова діяльність Г.Дем'яна надзвичайно різноманітна – це історія й етнографія, краєзнавство й освіта, літературознавство й мистецтвознавство, фольклористика та низка інших ділянок. Саме цій останній віддано чи не найбільшу частину життя. Результати вражаючі – тисячі записаних народних пісень, сотні казок, легенд, переказів тощо. Географія фольклорних зібрань Г.Дем'яна надзвичайно різноманітна, зокрема, Сколівщина, Дрогобиччина, Стрийщина, Турківщина, Старосамбірщина, Самбірщина, Яворівщина, Жовківщина (Львівська обл.). Записи походять також із Закарпаття, Івано-Франківщини, Чернівеччини, Тернопільщини, Вінниччини. 1987 р. побував на Кубані, де фіксував український фольклор, відвідавши станиці Варениківка, Троїцька, Київська, Новоукраїнка Кримського району. Він записував усну словесність і на Далекому Сході (Зеленому Клині) в Приморському, Хабаровському краях та Амурській області (1990). З фольклористичною метою їздив Г.Дем'ян у складі експедиції Інституту народознавства НАН України до Словаччини, де зібрав понад двісті п'ятдесят пісенних зразків від українців, що проживають на цих теренах. Важко, звичайно, навіть перелічити регіони, де б не пройшов цей обдарований збирач з магнітофоном. А його респонденти – не тільки місцеві жителі, до нього приїздять, щоб передати цінну інформацію з Арґентини, Бразилії, Бельгії, Канади, США та інших країн світу[2]. І зараз Г.Дем'ян не розлучається з диктофоном. Як тільки отримає повідомлення про цікавого інформатора, негайно їде до нього, аби зафіксувати й зберегти фольклорні надбання для прийдешніх поколінь. Ще в 1989 р. за цю титанічну працю його було відзначено народознавчою премією ім. П.Чубинського.

Надзвичайно великий рукописний доробок Григорія Дем'яна. Він складається з автографів розшифрованих фольклорних творів, етнографічних, мистецтвознавчих, лінгвістичних матеріалів, багатющої епістолярії, що становить одне з найважливіших джерел для вивчення життя і творчої діяльності дослідника. Основна частина цих матеріалів знаходиться в його домашньому архіві. Прикметно, що фольклорно-етнографічні, лінгвістичні записи, зроблені під час експедицій, Г.Дем'ян ретельно передруковував на машинці в кількох екземплярах і передавав різним інституціям на зберігання – Львівському обласному товариству охорони пам'яток історії та культури, Інституту народознавства та Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України ім. М. Рильського. Найповніше представлені ці матеріали в особистому архівному фонді відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника. Сюди передані "Бойківське кушнірство на Сколівщині", "Село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області. Мікротопонімічний опис", "Транспортні засоби і дороги в Українських Карпатах", "Пасічництво. Фольклорні та етнографічні матеріали", "Веселка у народних назвах і повір'ях" та інші. У цьому фонді є також окремі регіональні ("Народні пісні з Бойківщини"), а також тематичні зібрання фольклорних джерел ("Опришки в усній народній творчості бойків та буковинців", "Ономатологічні легенди та перекази бойків та гуцулів", "Повстанські пісні з Лемківщини" тощо). За приблизними підрахунками поданих тут на зберігання матеріалів налічується понад 10 тис. аркушів[3].

Найбільшу групу рукописних надбань Г.Дем'яна складають фольклорні джерела, зафіксовані в 1977-83 рр. Чималий інтерес представляє серія "Бойківщина". Скажімо, у першому томі поміщено тексти народних пісень, зібраних у червні - серпні 1977 р. у Верхній Рожанці, Волосянці, Головецькому, Либохорі, Нижній Рожанці, Славському, Тухлі, Тухольці, Хащовані, Хітарі, Ялинкуватому Сколівського р-ну та Красному Турківського р-ну Львівської обл. Аналіз жанрово-

---

[2] Див. ширше: Сокіл В., Сокіл Г. Талант, освіченість і подвижницька праця дослідника народнопоетичних багатств України (Штрихи до портрета Григорія Дем'яна з нагоди його 70-річчя) // Народна Творчість та Етнографія.– 1999.– № 4.– С. 109-113.

[3] Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В.Стефаника.– Від. рукоп.– Ф. 207.

тематичного складу пісень показує, що тут представлено переважну частину фольклорного фонду, починаючи від обрядових пісень і завершуючи необрядовими та коломийками (400 номерів). Наприкінці долучені мелодії, які транскрибував М.Мишанич[4].

Влітку 1979 р. Григорій Дем'ян разом зі своїми учнями (Михайло Глушко, Стефанія Швед, Ганна Сокіл, Василь Сокіл) провели експедицію в зону будівництва водосховища на річці Стрий – сс. Довге, Новий Кропивник та Рибник Дрогобицького р-ну Львівської обл. Там зібрано близько 700 народних пісень. Третій том "Бойківщини" займають записи Г.Дем'яна (378 номерів). Це колядки і щедрівки, гаївки, унікальні пастуші обрядові пісні (ладкання для корів), обжинкові, весільні, а також похоронні пісні.

У рукописну серію "Бойківщина" потрапило чимало й етнографічних матеріалів. На увагу заслуговує тема, пов'язана з будівництвом. Збирач зафіксував цікаві розповіді про будівельників, а також про технологію будівництва стін, фундаменту, внутрішнього планування будинку, облаштування загорожі[5]. Не менш цікаві описи про сплав лісу, нафтопромисли, кожухарство[6] тощо.

В контексті наукової діяльності Г.Дем'яна необхідно звернути увагу і на його зацікавлення топонімією, передусім мікротопонімією. Матеріали, які він зібрав, свідчать про їхню практичну і теоретичну цінність для ономастичної науки. Г.Дем'ян детально обстежив низку українських сіл. Деякі з цих джерел віддруковані на машинці і зберігаються в державних архівосховищах, як, скажімо, зі Сколівського р-ну – Волосянки, Хащовані, Ялинкуватого, Опорця, Лавочного, а також Дрогобицького р-ну – Довгого, Рибника, Кропивника[7]. Інші знаходяться в рукописному вигляді – із с. Яблунька, Гута Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.[8]. Особливо цікавився Г.Дем'ян назвами дрібних об'єктів. Так, у поле зору дослідника увійшли найменування, пов'язані з гідрорельєфом – річки, потоки, притоки, криниці, водоспади. Кількісно більшою є група об'єктів, що стосується місцевого рельєфу – гори, верхи, перевали, пасовища, яри, балки, орні поля і т. д. Характерно, що Г.Дем'ян акцентував мікротопоніми, вказував, де потрібно, на форми непрямих відмінків (Чере'нина – Чере'нини), а також наводив паралельні найменування (Попівщина – Лан). Це благодатний матеріал для лінгвістів, фольклористів, істориків, географів, краєзнавців. Зазначимо, що учений щедро ділиться своїми записами з молодими науковцями. Частина їх стала предметом ономастичного дослідження Наталії Сокіл "Мікротопонімія Сколівщини"[9].

Та найчисельніша частина, передусім фольклорних надбань Дем'яна, знаходиться у фонозаписах на магнітних стрічках. Їх зараз стає все важче відтворити, оскільки немає належного технічного забезпечення, до того ж, внаслідок тривалого часу вони втрачають свою якість. З огляду на те в Інституті народознавства проводиться перезапис на сучасні носії – диски (CD, DVD). На сьогодні перезаписано понад 100 магнітних стрічок фольклорного матеріалу в основному з Бойківщини. Кожна стрічка має відповідний файл. Наприклад: GD-Bojk-b 15, де GD означає Григорій Дем'ян, Бойківщина, бобіна 15. Далі вказується час звучання (39' 15), носій (CD + копія), звідки походять ці записи і коли здійснені (Пшанець, Грабовець, Славське, 10-11.07.1977)[10]. Таким чином, стало можливим зберегти унікальні автентичні записи Г.Дем'яна (текст, мелодія, голос) для майбутніх поколінь.

Лише незначна кількість з фольклорних фондів Григорія Дем'яна опублікована. Спочатку найбільше пощастило епічним жанрам, передусім баладам. Майже третину збірника "З гір Карпатських"[11] становлять його записи поетичних творів

[4]Народні пісні з Бойківщини / Записав Г.Дем'ян, нотація мелодій М.Мишанича.– Львів, 1979: Бойківщина.– Т. 1.– 520 арк. (Аналогічний примірник зберігається в домашньому архіві збирача).

[5]Бойківщина / Записи Г.Дем'яна.– Львів, 1981.– Т. 7.– Арк. 90-144.

[6]Там само.– Арк. 146-253.

[7]Бойківщина.– 1986.– Т. 6 // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Рильського.– Ф. 14-5.– Од. зб. 466.– Арк. 143-322.

[8]Домашній архів Г.Дем'яна.

[9]Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини.– Львів, 2008.– С. 206.

[10]Усі ці матеріали знаходяться у фоноархіві Г.Дем'яна в Інституті народознавства НАН України.

[11]З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади /

про кохання та дошлюбні взаємини, про родинне та суспільно-історичне життя. Згодом деякі публікувалися в багатотомному академічному зібранні – "Балади: Кохання та дошлюбні взаємини"[12] і "Балади: Родинно-побутові стосунки"[13].

Як професійного історика Г.Дем'яна цікавив народний погляд на відомі події, видатних осіб. У поле зору потрапила досить колоритна опришківська тематика, яка щедро представлена в регіональній антології "Ходили опришки"[14], а також про події 1940-их рр. у спогадах очевидців ("Народні оповідання")[15]. Крім творів історичного характеру, є у фольклорному доробку Г.Дем'яна багато топонімічної прози, яка побачила світ у збірниках "Легенди та перекази"[16], "Євшан-зілля"[17], "Лицарі волі"[18], "Змієві вали"[19], "Писана керниця"[20], "Історичні перекази українців"[21].

Окремо треба виділити у фольклорних зацікавленнях збирача дитячу тематику. Звісна річ, вона не могла пройти повз його увагу, оскільки тривалий час працював з дітьми і для дітей. Зі значного масиву опубліковано мізерну частину у різних збірках – "Дитячий фольклор: Колискові

Упоряд. С.Мишанич.– Ужгород: Карпати, 1981.– С. 112-113, 119, 136-137, 231-234, 239, 323-325, 332-333.

[12]Балади: Кохання та дошлюбні взаємини / Упоряд. О.Дей та ін.– К.: Наук. Думка, 1987.– С. 230-231, 250-251.

[13]Балади: Родинно-побутові стосунки / Упоряд. О.Дей та ін.– К.: Наук. Думка, 1988.– С. 389-390.

[14]Ходили опришки: Збірник / Упоряд. І.Сенько. – Ужгород: Карпати, 1983.– С. 33, 43-44, 114-115, 162, 163, 217, 218.

[15]Народні оповідання / Упоряд. С.Мишанич.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 440-444.

[16]Легенди та перекази / Упоряд. А.Іоаніді.– К.: Наук. Думка, 1985.– С. 101, 106, 131, 133, 154, 205, 210, 247.

[17]Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля / Зібр. та впоряд. П.Медведик.– Львів: Червона калина, 1992.– С. 56, 57.

[18]Лицарі волі / Упоряд. М.Дмитренко.– К., 1992.– С. 42, 162, 197, 199.

[19]Змієві вали / Упоряд. С.Мишанич.– К., 1992.– С. 6-8, 25-26, 34-44, 138-145.

[20]Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібрав та впоряд. В.Сокіл.– Львів: Ін-т народознавства, 1994 (Див. реєстр записів "Покажчик збирачів".– С. 189.

[21]Історичні перекази українців / Зібр. та опрацював В.Сокіл.– Львів: Вид-во М-Коцъ, 2003 (Див. реєстр записів "Покажчик збирачів".– С. 281).

пісні та забавлянки"[22], "Дитячі пісні та речитативи"[23], "Літала сорока по зеленім гаю: Дитячі та молодіжні українські народні ігри"[24] та ін.

Не пропускає Г.Дем'ян можливості помістити уснопоетичні матеріали в різних періодичних виданнях, скажімо, в "Народній творчості та етнографії", "Визвольному шляху", "Волі і Батьківщині", "Державності", "Шляху перемоги" тощо. Вони або повністю друкувалися, або вплітались в канву його статей з різних проблем, однак домінувала національно-патріотична тематика.

Окремі книжкові видання Г.Дем'яна починають з'являтися в роки незалежності. 1991 р. побачила світ книжка "Таланти Бойківщини"[25], до якої ввійшли науково-популярні нариси про вихідців з цього краю. Природно, що тут насамперед ідеться про найвидатнішого сина Бойківщини Івана Франка ("Бойківські плаї Івана Франка") та про інших письменників – Луку Данкевича, Федора Заревича, Богдана Кирчіва, Павла Кирчіва, Марію Устиянович-Бобикевич, Ірину Левинську, Володимира Матіїва, Ярослава Сачка. Автор присвятив сторінки діячам музичного, образотворчого і театрального мистецтва (Степан Шепедій, Омелян Бачинський, Іван Слав'як, Тирс Венгринович, Михайло Белень), вченим, громадсько-культурним і суспільно-політичним діячам (Августин Волошин, Михайло Скорик, Роман Кирчів, Михайло Глушко, Сидір Кіраль, Степан Павлюк, Омелян Пріцак, Степан Злупко) та майстрам народної творчості, які походять з Бойківщини (Михайло Бумба, Богдан Дем'ян, Микола Рінило). Зрозуміло, у книзі представлена лише невелика частина бойківських талантів. Автор має намір продовжити цю серію – подати до друку життєписи інших відомих людей –

[22]Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / Упоряд. та приміт. Г.Довженок.– К.: Наук. Думка, 1984.– С. 82-83, 96, 99-100, 108, 124, 157-158, 196, 203-206, 223, 285.

[23]Дитячі пісні та речитативи / Упоряд. Г.Довженок та К.Луганська.– К.: Наук. Думка, 1991 (№ 93, 146, 207, 208 та ін.).

[24]Літала сорока по зеленім гаю: Дитячі та молодіжні українські народні ігри / Упоряд Г.Довженок.– К.: Молодь, 1990.– С. 19-20, 132-133.

[25]Дем'ян Г. Таланти Бойківщини.– Львів: Каменяр, 1991.

і наших попередників, і сучасників, котрі своєю наполегливою творчою працею невтомно збагачують українську національну культуру й науку.

Григорій Дем'ян реалізував своє дисертаційне дослідження у монографічному варіанті, опублікувавши 1993 р. окремою книгою "Іван Вагилевич – історик і народознавець"[26]. Тут він подав справді наукову біографію про цього вельми цікавого вченого, увів у науковий обіг нові факти – уточнено дату смерті І.Вагилевича, примножено факти про родовід батьків тощо. Головний акцент поставлено на державницьких поглядах Івана Вагилевича, що підтверджує його активну національну позицію, якої дотримувався до кінця свого життя. Ця монографія стала етапною для Г.Дем'яна, оскільки розкрився повною мірою талант надзвичайно серйозного і глибокого історика-дослідника.

Для історії української фольклористики Г.Дем'ян прислужився своєю монографією "Українська фольклористика кінця XVIII – початку XIX ст."[27], яка вийшла друком 2004 р., хоча підготовлена значно раніше. Оцінюючи заслуги своїх попередників, автор справедливо виділив І.Франка як неперевершеного дослідника народнопісенних жанрів кін. XVIII – поч. XIX ст. Належно оцінено і внесок Михайла Возняка, Василя Щурата, Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Михайла Грушевського.

Послідовно й аргументовано характеризується у монографії вартість багатьох записів, розглядаються початки класифікації та систематизації пісенного матеріалу. На особливу увагу заслуговує аналіз цікавої й важливої статті Дениса Зубрицького "Про співи звичайного люду" (1822 р.), яка, до речі, вважається першою працею у цій ділянці українського автора в Галичині і не втратила своєї актуальності й тепер. Фаховим рівнем відзначаються спостереження над осмисленням фольклорних явищ таких відомих дослідників, як Зоріан Доленга-Ходаковський, Вацлав Залеський, Лукаш Голембійовський, Йосип Лозинський. Викликають інтерес інтерпретації менш відомого польського дослідника Людвіка Пйонткевича. Г.Дем'ян не випустив з поля зору жанрово-тематичного наповнення збірників названого періоду, зазначивши, що насамперед тут представлена обрядова поезія як один з найвідоміших пластів нашої культури. Для висвітлення теми монографії автор застосував метод діахронного аналізу, що дозволило йому простежити еволюцію окремих фольклорних жанрів.

Варто підкреслити, що розглядаючи розвиток фольклористики в Галичині, автор не замикається в рамках цієї частини України, а навпаки, постійно наголошує про спільну основу народнопоетичних творів для галичан, закарпатців, буковинців, волинян і взагалі всіх українців. Незаперечним є висновок Г.Дем'яна, що без надбань кін. XVIII – поч. XIX ст. в Галичині не змогла б стати такою впевненою і багатогранною діяльність "Руської трійці" та її наступників – поетів і прозаїків XIX-XX ст.

Книжка доповнюється іменним і географічним покажчиками, портретними світлинами найвизначніших дослідників зазначеного періоду, ілюстраціями окремих сторінок рукописів, "Богогласника" (1791 р.) тощо. Монографія, без сумніву, – істотний внесок в історію української фольклористики.

Г.Дем'ян – співупорядник збірки "Народні пісні в записах Григорія Ількевича"[28], яку складають уснопоетичні твори, що записав один із зачинателів фольклористики на західноукраїнських землях, член "Руської трійці" Г.Ількевич. Треба зазначити, що вчений підготував і опублікував творчу спадщину української письменниці, однієї з учениць Івана Франка, педагога кін. XIX – першої пол. XX ст. Євгенії Бохенської (1867-1944)[29]. Заслуга Г.Дем'яна ще й у тому, що він відшукав і зібрав важливі біографічні відомості (тривалий час невідомими були навіть дати і місця народження та смерті Є.Бохенської). До видання ввійшли новели, оповідання, образки, цікаві спогади про художника, поета і драматурга Корнила Устияновича, листи до

[26] Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець.– К.: Наук. Думка, 1993.

[27] Дем'ян Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII – початку XIX ст.– Львів, 2004.

[28] Народні пісні в записах Григорія Ількевича / Упор., приміт. Г.Дем'яна, Р.Кирчіва.– Львів: Каменяр, 2003.

[29] Євгенія Бохенська. Твори / Вступ. ст., атрибуція творів, упоряд., приміт. Г.Дем'яна.– Львів: Каменяр, 2002.

І.Франка, В.Стефаника, В.Гнатюка, М.Деркач та інше.

У Києві 2000 р. побачила світ книжка “Бандерівці”[30], в якій подається тридцять життєписів незламних українських націоналістів від рядового стрільця Миколи Жолобовича (“Граба”) до першого командира УПА Дмитра Клячківського (“Клима Савура”). Відзначимо, це досить важлива сторінка у справі національної культури, адже, направду, честю нашої нації має бути опрацювання бодай коротких біографічних довідок про всіх полеглих за незалежність України. Прийдешні покоління українців повинні знати, якою ціною здобувалася воля. Показавши все це, зазначає Г.Дем’ян, допоможемо й світові зрозуміти істинні прагнення наших самостійників, які ціною власного життя доводили світові, що для них воля і добро Батьківщини були повсякденним мірилом буття. Саме тому вони стали її гордістю і славою, благородним прикладом для нащадків на прийдешні тисячоліття. Скажімо, з цікавістю для себе відкриваємо життєпис Євгена Полотнюка – “Ойґена”, чоловіка Ірини Вільде, який також був самовідданим борцем за державну незалежність України, один із зачинателів повстанського руху в Прикарпатті. Усього 37 років прожив, але свідоме життя присвятив боротьбі за волю. Та, зрештою, переглядаючи книжку, яка ілюстрована портретами героїв, бачимо здебільшого молоді усміхнені, щасливі обличчя. Їм, повстанцям, тоді було ледве за 20, зрідка кому за 30. Тому особливо потрібне таке видання для молоді, адже це книжка про їхніх ровесників, на героїчних прикладах яких має виховуватися наша молодь.

Учений приділяє увагу не лише коротким життєписам учасників повстанського руху. З-під його пера виходять розширені нариси з фрагментами фольклору, спогадами, документами, які переростають в окремі дослідження. Так, чимало часу знадобилося, щоб зібрати матеріали про генерала УПА Олексу Гасина – “Лицаря”, захоплюючі розповіді про якого Г.Дем’ян чув ще в свої шкільні роки (1936-1945). І хоча намір написати виник майже на початку наукової праці, здійснився недавно. Об’ємне видання “Генерал УПА Олекса Гасин – “Лицар” (648 с.)[31] виконане на основі достовірних джерел та літератури, більшість з яких уперше введені в науковий обіг. Дослідження охоплює період від дитячих та юнацьких літ повстанця до обставин і місця героїчної смерті, а також вшанування пам’яті Гасина. Назвемо хоча б кілька розділів книги: “Праця в товариствах “Сокіл”, “Просвіта”, “У польських тюрмах і таборі Березі Картузькій”, “Особиста дружба і співпраця зі Степаном Бандерою, “Добір і вишколювання кадрів УПА”, “Гестапівський арешт і визволення з Дрогобицьких Бригідок”, “На чолі ГВШ УПА”, “Доля дружини і дітей”. Фольклористів зацікавлять, крім того, народні оповідання, перекази, пісні, пов’язані з іменем “Лицаря”.

Різнобічно пізнати як основного героя, так і багатьох його сподвижників допоможуть цінні документи й матеріали, подані в додатках. Відзначимо велику вагомість цих фактів, які дотепер залишалися невідомими. Саме завдяки авторові книжки, якому вдалося записати чимало спогадів, свідчень родини, знайомих генерала, відшукати в різних архівах унікальні матеріали, дослідження вийшло справді-таки оригінальне, унікальне. Можна з упевненістю заявити, що книжка є прекрасним духовним пам’ятником незламному борцеві за Україну.

Велику трудомістку роботу провів Г.Дем’ян, підготувавши “Повстанський мартиролог Сколівщини”[32], що складає 423 сторінки. Шляхом скрупульозного дослідження встановлено 2094 особи, подано анотовані життєписи полеглих за волю України, вихідців із бойківського краю, а також 419 невідомих з-поза меж цього району. Своєрідну сторінку в студіюванні героїки націоналістичного руху вписав учений добротною розвідкою “Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН-УПА”[33].

Історично так склалося, що фольклор XX ст. залишився поза увагою як збирачів, так і дослід-

[30] Дем’ян Г. Бандерівці.– К.: ТОВ Українська Видавнича Спілка, 2000.– Кн. 1.

[31] Дем’ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – “Лицар”.– Львів, 2003.

[32] Дем’ян Г. Повстанський мартиролог Сколівщини // Сколівщина.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1996.– С. 302-725.

[33] Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фольклористики // Історія Гуцульщини.– Львів: Логос, 2000.– Т. 5.– С. 274-434.

ників. Нині цілком очевидні й зрозумілі причини такого стану: радянська тоталітарна система руйнувала, нищила фізично й духовно все національне. Але найживучішим нервом національного організму виявилася пісня, в тому числі й повстанська. Саме їй присвятив свою монографію Г.Дем'ян "Українські повстанські пісні 1940-2000 років (історико-фольклористичне дослідження)"[34]. Між тим, це перша в українській народознавчій науці праця з названої проблематики, до того ж такого обширного формату. Автор здійснив скрупульозний огляд джерел та літератури, які попередньо апробував окремими історіографічними статтями.

Хотілося б підкреслити, що сильною стороною дослідження Г.Дем'яна є з'ясування історичної основи повстанського фольклору (розділ II). Він говорить не тільки про історичну особу чи подію, яка лягла в основу тієї чи іншої пісні, а й розгортає історичне тло аж до деталей. Правду кажучи, історію повстанського руху можна надійно і впевнено вивчати за пісенними рядками. Хоча третій розділ заявлений "Художнє втілення реальних подій та образів...", він продовжує лінію історизму.

Суттєво з фольклористичної позиції викладений матеріал про тюремні пісні. Автор заглиблюється у витоки пісень, простежує їх динаміку. Іншими словами, він бачить явище не тільки на горизонталі, а й по вертикалі. Дослідник зробив вдалу спробу виявити домінуючі функції пісень, спільні й специфічні риси всього аналізованого фольклорного масиву. А виписано це на багатющому фактографічному матеріалі. Цінну інформацію в книжці Г.Дем'яна можна швидко відшукати за доданими покажчиками прізвищ, псевдонімів, географічних назв, алфавітним порядком використаних пісень. Монографію увиразнюють доволі рідкісні фотографії.

Українська повстанська пісня, за словами вченого, – феноменальний духовний скарб нації, який послідовно і впевнено продовжує збагачуватися й удосконалюватися. Великий його досвід у цій галузі сприяє співпраці з музикознавцями з метою вкладання пісенних збірників для дитячих, шкільних і студентських хорів, працівників культури, усіх, кому не байдуже надбання української патріотичної пісенності. Таким виданням стала збірка "Пісні українських повстанців 1940-1960 років", обробку та аранжування мелодій до якої зробив львівський музиколог Юрій Антків, а співупорядник, автор передмови і приміток Г.Дем'ян[35].

Національно-патріотична тематика стала панівною у діяльності Григорія Дем'яна. Він організував низку наукових та науково-практичних конференцій: "Повстанський рух на Бойківщині в 1940-1960-х роках" (Львів, жовтень, 1993), "Повстанська боротьба ОУН і УПА на Бойківщині в 1930-1960-х роках" (Турка, 12 вересня 1997), "Маловідомі сторінки життя, діяльності та теоретичної спадщини Степана Бандери" (до 90-річчя Провідника ОУН) (Львів, 28 листопада 1998), "Сім історичних десятиріч ОУН 1929-1999" (Львів, 20 січня 1999), "Братня взаємодія Буковини, Волині, Галичини й Закарпаття в 1938-1939 роках" (6 березня 1999), "Невивчені питання історії УГВР" (Львів, 17 липня 1999). Дослідник підготував нариси, статті про учасників визвольних змагань 1940-1960-их рр., але чи не найбільше його цікавить постать Степана Бандери, якому присвятив чимало публікацій, передусім "Всеукраїнська і світова велич Степана Бандери"[36], "Степан Бандера, його життя і діяльність (Вибрані матеріали до бібліографії)"[37], "Головний ідейно-політичний і організаційний натхненник творення і боротьби УПА"[38]. Ці та інші матеріали знадобились для підготовки наукової бібліографії Степана Бандери, про створення якої була прийнята спеціальна ухвала конференції від 28 листопада 1998 р.

Науково-пізнавальне і політично-виховне значення для українців має об'ємний збірник про

[34]Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років (історико-фольклористичне дослідження).– Львів, 2003.

[35]Пісні українських повстанців 1940-1960 років.– Львів, 2002.

[36]Дем'ян Г. Всеукраїнська і світова велич Степана Бандери // Народознавчі Зошити.– 1999.– № 1.– С. 4-10.

[37]Дем'ян Г. Степан Бандера, його життя і діяльність (Вибрані матеріали до бібліографії) // Народознавчі Зошити.– 1999.– № 1.– С. 104-111.

[38]Дем'ян Г. Головний ідейно-політичний і організаційний натхненник творення і боротьби УПА // Визвольний шлях.– 1999.– Кн. 3.– С. 301-305.

С.Бандеру у фольклорі під назвою "Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах"[39]. До нього включено вперше зібрані матеріали, які аргументовано і переконливо розкривають ставлення співвітчизників до видатного Провідника ОУН Степана Бандери. На яскравих конкретних прикладах показано всеукраїнську і світову його велич, висвітлено долі членів родини неперевершеного керівника і теоретика Української національної революції. Книга містить значну частину досі не відомих фактів, проілюстрована десятками документальних світлин та репродукціями творів мистецтв.

У концептуальному відношенні книжка ретельно осмислена і визріла. Матеріали до неї автор збирав цілеспрямовано, оголосивши публічно в пресі звернення до всіх, хто знає про цю неординарну постать. Багато людей відгукнулось, але без наполегливості, справді таки титанічної праці самого упорядника книжка, звичайно, могла і не появитись. Незважаючи на свій уже немолодий вік, він багато подорожував, насамперед тими місцями, які пов'язувались з іменем українського Провідника.

Науковий доробок Г.Дем'яна з повстанської тематики став величним пам'ятником духовному Провідникові української нації, а упорядник виконав свій патріотичний обов'язок перед Україною, задля якої живе, невтомно працює і піднімається крутосхилами до верхів'я своєї Маківки.

Близько сорока років старанно збирав Г.Дем'ян матеріали про своє рідне село Грабовець під Маківкою із надією опублікувати дослідження. І в 2007 р. це стало реальністю: вийшла у світ монографія "Грабовець (Історико-народознавче дослідження)"[40]. Вона написана на основі документальних джерел, які дали можливість простежити виникнення і розвиток цього бойківського села. Автор розглядає різні історичні етапи від заснування до другого періоду російсько-більшовицького поневолення. Для більш повного і різнобічного представлення, крім історико-етнографічної характеристики, дослідник подав фольклор та мікротопоніми Грабівця. З основних джерел та літератури видно, що Г.Дем'ян їх добротно представив, надто ж про таке невелике село. Треба додати, що книга щедро проілюстрована світлинами самого автора.

Усе своє свідоме життя Григорій Дем'ян намагався працювати на користь Україні. Його творчий портрет не буде повно розкритий, якщо не згадати громадсько-політичну діяльність, яка досягла свого злету під час депутатства у Верховній Раді України впродовж 1994-98 рр. На цю почесну місію до столиці України його висунув Конгрес Українських Націоналістів, а земляки з бойківського краю підтримали, оскільки добре знали його насамперед як чесного громадянина, доброго педагога, науковця і чи не найбільше відомого тут записувача фольклору, котрий побував майже в кожному селі цього краю.

Зазначимо зразу, що питання, які порушував Г.Дем'ян у своїх виступах, залишаються актуальними сьогодні. Його цікавили найрізноманітніші проблеми суспільно-політичного життя українців. Особливо хвилювали Г.Дем'яна як науковця, патріота і громадянина: 1) мовно-видавнича справа; 2) визнання національно-визвольної боротьби та її героїв; 3) надання статусу "гірський" місцевостям Сколівського, Старосамбірського і Турківського р-нів Львівської обл. За час його депутатської роботи остаточно вдалося з'ясувати хіба що останнє – жителі зазначеної місцевості одержали статус гірського, і в цьому безперечна заслуга їхнього земляка Григорія Дем'яна. Щодо двох перших – і донині віз там. А якби тоді прислухалися до його виступів, очевидно, тепер було б значно менше невирішених справ. Щоб не бути голослівними, наведемо кілька цитат з виступів Григорія Дем'яна: 1. "Діяльність учених НАН України має бути спрямована на утвердження незалежності та ліквідацію наслідків багатовікового колоніального поневолення. Свої можливості Академія наук не виконує. Особливо прикра ситуація у мовно-видавничій справі, де продовжується стара практика"[41]. 2. Про антиукраїнсь-

[39]Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / Записи та упорядкування Григорія Дем'яна.– Львів, 2006.– 568 с.

[40]Дем'ян Г. Грабовець (Історико-народознавче дослідження).– Львів, 2007.– 384 с.

[41]Перша сесія Верховної Ради України // Бюлетень № 32.– 1994.– Видання Верховної Ради України.– С. 23-24.

ке телебачення. "Чим більше представників лівих займається питаннями українського телебачення, тим менше там чути українську мову, тим більше там усяких "звездочек". Майже постійно дивовижно незрозуміла антиестетична, антиісторична, взагалі якась безглузда какофонія. Чи відповідні комітети Верховної Ради створюються для того, щоб телебачення стало повністю зросійщеним і антиукраїнським?"[42].

3. У зв'язку з тим, що частина наших урядовців і депутатів уперто й послідовно не хоче виконувати статтю 10 Конституції України, я хотів би вам поставити запитання: Чи приємно вам буде, коли мої питання звучатимуть мовою однієї з іноземних держав. Sagen mir, bitte, wann werden Sie ukrainisch sprechen[43]?

Ви чули, як я поставив запитання вашому попередникові-доповідачу німецькою мовою. Тепер ставлю питання так: "niech pan bedzie laskawy powiedziec mnie, dla czego on nie chce mowic po ukrainsky?"[44].

Звичайно, можна продовжити цей перелік. Подібні проблеми він порушував і в своїх виступах у пресі, на телебаченні, радіо. Як народний депутат Верховної Ради України другого демократичного скликання Григорій Дем'ян вимагав припинення правової, матеріальної, моральної і політичної дискримінації учасників боротьби ОУН і УПА, їхніх дітей та онуків, брав активну участь у роботі відповідної комісії, підготував текст "Наукового висновку про боротьбу УПА в 1940-1950-х роках", який підписали близько двох сотень відомих науковців, політичних і громадських діячів, депутатів з різних регіонів України. Цей висновок, наголошував Г.Дем'ян, стверджує, що боротьба ОУН-УПА мала справедливий національно-визвольний характер. Він категорично заперечував співпрацю українських повстанців з гітлерівцями: "Не треба також перекручувати рішень Нюрнберзького процесу, в яких серед звинувачень німецького нацизму насправді є й те, що гітлерівці придушували націоналістичний рух ОУН і УПА"[45].

Григорій Дем'ян – один з небагатьох, хто відгукується на упереджені псевдодослідження, різного типу фальсифікації в науці, літературі та кіно: "Незнання чи тенденція" (кінофільм "Кров людська", 1994), "Недопечений хлібець" (Олександр Шимчишин. УПА в хронології, 1994), "До правди ще далеко" (кінофільм "Страчені світанки", 1996), "Безсила лють воєнних злочинців" (1997), "Компіляторська неофальсифікація та її апологети" (1997), "Примітивізм і підступність "Соборности" В.Цвєткова" (1997), "Українофобський злочин під виглядом конференції" (1997), "Чи є Степан Бандера у фільмі Луканова?" (1999).

Яку роботу не виконував би Г.Дем'ян, вона завжди відзначається фаховістю, високим науковим рівнем, а ще безмежною любов'ю та вболіванням за долю України, її мову, культуру, історію. Високий професіоналізм і багаторічна сумлінна праця на ниві українського народознавства та продуктивна діяльність у Конгресі українських націоналістів була високо оцінена громадськістю. Він став першим лауреатом редакційної премії ім. Олени Степанівни (1991) газети "Бойківська Думка", яка виходить на його рідній Сколівщині (до речі, він був ініціатором цієї назви газети). 1992 р. Григорієві Васильовичу вручено премію фонду духовного відродження ім. А.Шептицького, пам'ятну медаль НАН України до 125-річчя з дня народження Михайла Грушевського. Його нагороджено Грамотою за заслуги в національно-визвольній боротьбі в утвердженні та розбудові української держави та з нагоди 100-річчя з Дня народження головного Провідника ОУН Степана Бандери (2009). Для нього це найвища відзнака у 80-річчя з Дня народження та 50-річчя наукової діяльності. Науці він присвятив усе своє життя. Це відзначила у вітальному адресі Президія Наукового товариства ім. Шевченка, дійсним членом якого є з 1992 р. Проте Григорій Дем'ян працював, працює і далі продовжує трудитись не для слави, а для людей, для блага України...

[42]Восьма сесія Верховної Ради України // Бюлетень № 34.– 1997.– С. 71.

[43]Сьома сесія Верховної Ради України // Бюлетень № 45.– 1997.– С. 62-63.

[44]Сьома сесія Верховної Ради України // Бюлетень № 17.– Част. І.– 1997.– С. 24.

[45]Шоста сесія Верховної Ради України // Бюлетень № 8 [за 13 вересня 1996 р.].– Видання Верховної Ради України, 1996.– С. 92-94.

Ювілеї

Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

УЧИТЕЛЬ ВІД БОГА

Stefania HVOZDEVYCH. The Teacher Appointed by God.

Лікар і вчитель мусять мати божий дар, бо один дбає про здорове тіло, а інший плекає душу. Мені пощастило вчитися у Славській середній школі, яка у свій час була визнана кращою в Україні за рівнем матеріально-технічного забезпечення і передовою за методикою викладання основних шкільних предметів та організацією позаурочної роботи з учнями. Від старших учнів ми уже знали про успіхи славчан у різних олімпіадах, а особливо про досягнення у краєзнавчо-туристичних змаганнях до 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка, до яких шкільну команду готував Григорій Васильович Дем'ян. Як нагороду вищого ранґу сприймали учні поїздку на вантажній машині у Київ та Канів, на Тарасову Гору. У 60-70-их рр. ХХ ст. ця відстань здавалася нездоланною. Розповідали про побачене ще кілька десятиліть, а тому всі учні (від 5 до 10 класів) із величезним задоволенням відвідували факультативи з історії України та краєзнавства, а також з історії українського мистецтва.

У нашому 9-Б Григорій Васильович був класним керівником, то ж ми мали приємність спілкуватися із ним частіше, ніж інші учні, але до нас він завжди піднімав планку вимог якнайвище і щодо успішності із основних навчальних дисциплін і з освоєння різнопланового матеріалу на позаурочних заняттях. Крім того, що ми засвоювали багато цікавого, про що на уроках інші вчителі не говорили – з історії, мистецтва (живопис, музика, кіно, найновіші літературні та поетичні твори читали гуртом) вчитель заохочував нас до комплектування своїх бібліотечок, передплати наукових часописів як "Народна творчість та етнографія", "Жовтень", "Наука і суспільство"; записування фольклору та збору етнографічних матеріалів, а також спонукав писати наукові реферати чи готувати дописи до районної газети (у той час у Скольому виходила "Радянська Верховина"). Пам'ятним для учнів 9-10 класів був кінець 1972 р., коли святкували 250-ліття від дня народження мандрівного філософа, педагога, поета – Григорія Савича Сковороди і готували цікаву виставу у селищному Будинку культури, а також працювали над рукописним пропам'ятним збірником: оригінальні учнівські вірші, наукові розвідки та записи фольклору із Славського та навколишніх сіл.

Для розвитку у нас гордості за свій рідний край та земляків, які прислужилися своїй Батьківщині у різних галузях науки та культури, робили виставки: "Таланти твої, Бойківщино". У шкільному коридорі була ціла художня галерея творів відомих українських митців XIX-XX століть. На факультативних заняттях ми вивчали біографії художників різних стилів та жанрів, технік; особливості їх художньої мови та основні роботи. Усі працювали дуже натхненно, готували вікторини, а потім вчилися мистецтвознавчому аналізу будь-якого твору. Особливо багато учнів збиралось на прослуховування музичних творів видатних композиторів як українських, так і зарубіжних. А з яким зацікавленням ми слухали розповіді Григорія Васильовича про різні музеї Львова... На все життя збереглись у пам'яті неповторні канікули у січні 1973 р. у Львові. Цілий тиждень ми жили у школі-інтернаті і ходили в музеї, театри та парки Львова. Очевидно, у першу чергу відвідали Львівський музей українського мистецтва, де вислухали екскурсію тоді молодого екскурсовода Андрія Дороша; були горді, що ми знаємо про деяких художників більше, ніж нам розказали. А ще Григорій Васильович познайомив нас із відомим мистецтвознавцем Ярославом Нановським, який дуже цікаво розповів про нашого улюбленого художника Олексу Новаківського, про його учня, у той час відомого львівського живописця, Григорія Смольського. Нашої радості не переказати, коли Григорій Васильович повідомив про домовленість зустрітись із Григорієм Смольським у нього вдома. Побачити мистецькі шедеври ще "теплими" не у музейному залі випадало небагатьом, а тим більше Смольський вчився у самого Новаківського, у Парижі; охоче розповідав про свої поїздки на Гуцульщину, Бойківщину, зокрема у Славське. Під час поїздок на Гуцульщину Григорій Смольський збирав розповіді про національного героя – Олексу Довбуша, опублікувавши їх із своїми ілюстраціями. Але ці канікули пам'ятні ще й театральними вечорами: у

драматичному (тепер ім. М.Заньковецької) саме відбулась прем'єра вистави "Марія Заньковецька", а в оперному – історичної опери "Золотий Обруч" Бориса Лятошинського (Лібрето за повістю Івана Франка "Захар Беркут"). Після вистав ми емоційно обговорювали їх, захоплювались музикою та грою акторів. Довго згадували виставу "Марія Заньковецька", яку через кілька прокатів було "відредаговано" цензурою і викинуто цілі фрази, які хоч би натяком виказували ситуацію, що у Києві діяли не ті ж закони ідеології, які у Москві чи Петербурзі (мабуть, комуністичні ідеологи боялися, що глядачі проводитимуть паралелі із сучасністю). А вечорами ми дуже активно брали участь у поетичній вікторині: Григорій Васильович читав напам'ять вірш, а ми називали автора, розповідаючи його біографію та коротко характеризували основні творчі здобутки. Мушу підкреслити, що не всі поезії були зі шкільної програми, а більше популярних тоді Ліни Костенко, Івана Драча та інших. Найактивніші учасники вікторини завжди одержували призи – книги, якими ми дуже гордилися і дорожили. Після цієї поїздки учні інших класів нам заздрили, розпитували і ще активніше займалися на позаурочних факультативах. Мої ж однокласники більше здружилися і Григорій Васильович став для нас незаперечним авторитетом і зразком самовідданості улюбленій праці, зокрема, педагогічній (з нашого класу майже половина учнів закінчили педагогічні вузи, здобули наукові звання). А ще більше ми довідались про наукову роботу нашого вчителя, аспіранта Ужгородського університету, його знайомство з багатьма видатними художниками, композиторами, письменниками, акторами та музейниками, які бували у нього в Славську, а він умів і знав, що розповісти і їм, і нам про рідні села, їх історію та культуру, бо сходив їх пішки у пошуках перлин народної творчості та етнографічних матеріалів. Як про національних героїв-просвітників поневоленого рідного народу оповідав Григорій Васильович про діячів "Руської Трійці". Він підбирав такі поезії Маркіяна Шашкевича, у яких звучали заклики до самоусвідомлення, культивування національної гідності, вивчення свого коріння. Ми знали ще у школі про те, що основа буття народу – це рідна мова, а її скарби – це народна творчість, яку записували члени гуртка та їхні соратники (Г.Ількевич, М.Устиянович, І.Біревький та інші). Ми знали дуже багато про свій край, а особливо про

Григорій Дем'ян із учнями 9-Б класу Славської середньої школи, травень 1972 р., Славське Сколівського р-ну Львівської обл.

Учні Славської середньої школи біля музею Івана Франка у Нагуєвичах, осінь 1972 р. Фото Юрія Дем'яна.

Учасники урочистого вечора до 250-ліття з дня народження Григорія Сковороди. Славське, грудень 1972 р. Фото Григорія Дем'яна.

селище Славське, де майже тридцять років був священиком Микола Устиянович, автор повістей із життя верховинців "Месть верховинця" та "Страсний четвер"; де народився Федір Заревич – один із перших народовців, видавець часопису "Вечорниці".

Прекрасним епізодом пізнання високого мистецтва був перегляд фільму "Білий птах з чорною ознакою" за сценарієм Івана Драча і у головній ролі геніального актора Івана Миколайчука. Такий фільм вартував того, щоб їхати із Славська у Стрий. Це ж мандрівка у місто, де жив поет Віктор Романюк, а у Народному домі працювало творче об'єднання "Хвилі Стрия", у якому зібрались кращі вишивальниці (Ірина Ольшанська, І.Боднар, В.Нагірна, О.Гец та інші), різьбярі, літератори, а також небайдужі до стану духовності народу представники інтелігенції. Там завжди вирувало культурне життя: лекції, творчі зустрічі, виставки – навіть у ті тяжкі застійні роки панування жорсткого ідеологічного пресингу. Ми (діти) дещо відчували, розуміли, що в Україні насуваються ще якісь неприємніші, ніж досі (до 1973 р.), можливо і репресії проти творчих, мислячих людей (загальновідомі арешти у Львівському державному університеті ім. І.Франка 1972 р., звільнення з роботи в академічних установах, архівах та музеях, особливо місцевих українців).

Тепер, з відстані часу, можемо говорити про професіоналізм, мужність і велику любов до дітей нашого Вчителя – він знав про всі дії КДБ не тільки на Львівщині, але й в Україні, та він нічого не змінив у своєму звичному робочому ритмі, але, наскільки дозволяли обставини, натяками розповів нам уже десь під кінець навчального року про деякі заходи безпеки проти всюдисущого "недремного вуха і ока", відмовився від пропозицій перейти на посаду викладача історії України в Ужгородський університет. Григорій Васильович був нам порадником і у виборі майбутніх професій та навчальних закладів, за що завжди не забували дякувати і діти й батьки, які дуже поважали його. Доля нашого Вчителя розпорядилась так, що він опинився на Буковині і аж п'ятнадцять років працював у Веренчанській середній школі. Я мала щастя спілкуватись із його учнями, коли вони приїздили на екскурсію у Львів і відвідували Музей етнографії та художнього промислу, у якому я працювала екскурсоводом. Як я старалась, проводячи екскурсію для свого Вчителя (потім був лист із аналізом екскурсії та вдячністю від слухачів)! Марійка Кожухарик по секрету розповідала, що вони разом з Григорієм Васильовичем збирали відомості та матеріали про своїх земляків для створення музею художника Миколи Івасюка та письменниці Ірини Вільде; що у школі діє факультатив з мистецтва, історії та краєзнавства України; учні охоче збирали фольклор, етнографічні матеріали. Про те, що Григорій Дем'ян був улюбленим вчителем, де б він не працював, і для учнів і для батьків, не треба доводити, але таке ставлення здобуте чесною, нелукавою позицією навіть тоді, коли це було небезпечно для життя його і родини; він гордо протистояв усьому, що могло його скомпрометувати чи заплямувати. Він виховував сотні своїх послідовників, гордих і свідомих свого обв'язку, і ми за це Йому щиро дякуємо і низько кланяємося. З роси і з води Вам, Дорогий Вчителю, на многая літа.

5-6.III.2009 р., Львів.

Учні Славської середньої школи із поетом Петром Скунцем, м. Міжгір'я Закарпатської області, весна 1973 р. Фото Григорія Дем'яна.

Учениці Славської середньої школи із відомим живописцем Григорієм Смольським, Славське, 1972 р. Фото Григорія Дем'яна.

Ювілеї

Василь КОСТИК

ГРИГОРІЙ ДЕМ'ЯН І БУКОВИНА

Vasyl KOSTYK. Hryhorii Demyan and Bukovine.

“Гори мої сині, або я вас вирятую, або за вас згину!” Ці слова Юрія Федьковича, вкладені в уста Лук'яна Кобилиці з однойменного твору, можна з упевненістю переадресувати справжньому українцеві – Григорієві Васильовичу Дем'яну, котрий усе своє нелегке життя присвятив служінню українській нації.

У кожного своя доля, свій шлях, як і рушник. 1 вересня 1974 р. я пішов у перший клас Веренчанської середньої школи, що на Заставнівщині Чернівецької обл. Тоді ж розпочав (а точніше – продовжив) свою педагогічну та громадсько-культурну діяльність уже на Буковині Григорій Дем'ян, який переїхав зі Львівщини. А моє знайомство з Учителем відбулося у вересні 1978 р., коли Г.Дем'ян викладав нам, четвертокласникам, курс “Основи образотворчого мистецтва”. На одному з уроків Григорій Васильович дав індивідуальне завдання – спробувати скласти коломийки про Тараса Шевченка. Я заримував такі рядки:

Ой ходила русалонька понад став чистенький,
Дивилася, як малює Тарасик маленький.
Наш поет Тарас Шевченко писав гарні вірші,
Скільки-м читав не знаходив, щоби були ліпші.

Забігаючи далеко наперед, хочу зауважити, що ці та подібні рядки (бо все наразі й не пригадаю) трохи згодом посприяли моєму знайомству з кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри української літератури Чернівецького державного університету Анатолієм Миколайовичем Добрянським. Будучи студентом І курсу філологічного факультету ЧДУ, я слухав його “коронний” курс – “Сучасний літературний процес на Україні”. На одній із коротких перерв я розповів йому про свого шкільного Вчителя, який фактично прищепив мені любов до рідного слова. А.М.Добрянський попросив мене переписати з пам'яті згадані вище коломийки, і з того часу ми заприятелювали.

У старших класах Григорій Васильович читав нам курси “Історії СРСР”, “Суспільствознавства”, “Історії України”. В позаурочний та позашкільний час Учитель провадив величезну громадсько-культурну і просвітницьку роботу. Він заснував історико-краєзнавче товариство, яке щотижня збиралося на чергове засідання в історичному кабінеті школи. На засідання приходили й учителі, які викладали інші предмети. Приємно було спостерігати, як велике буковинське село перетворювалося на культурний осередок краю, який з легкої руки Г.В.Дем'яна не раз відвідали письменники Ірина Вільде, Олесь Лупій, Іван Гнатюк, фольклористи Степан Мишанич, Авксентій Яківчук, Михайло Іванюк та багато інших славних співвітчизників. Товариство організовувало вечори та заходи, присвячені творчості українських письменників, художників, композиторів, вчених. Часто проводилися літературні, краєзнавчі конкурси, переможці яких нагороджувалися найціннішими подарунками – книгами, або ж відправлялися на екскурсії пам'ятними місцями українських діячів. Природно, що трохи згодом і в Учителя, і в учнів місцевої десятирічки визрів задум помандрувати на батьківщину Олекси Довбуша, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, Василя Касіяна, Івана Франка, Ірини Вільде, Олекси Новаківського, Олени Кульчицької, Григорія Смольського та інших. Та не все було таким безхмарним, як здавалося.

Пильне радянське ідеологічне око, яке було проти будь-яких національних культурних проявів, виставило перед Г.В.Дем'яном штучну перепону, яку треба було подолати, – заборону мандрувати зі школярами без спеціальних документів. Та на той час Учитель уже встиг організувати гурток юних туристів, які, склавши певні нормативи зі спортивного орієнтування, отримали право на законних підставах мандрувати теренами Радянського Союзу з відповідним значком і посвідченням “Турист СРСР”. Фактично, це була перша на Буковині пластунська організація, у якій ми навчилися поводитися і виживати у природних умовах: швидко і правильно розкладати намети і вогнище, надавати першу медичну допомогу, готувати їжу, переправлятися через природні перешкоди тощо. Варто зауважити, що сам Г.Дем'ян мав величезний досвід роботи в цій

ділянці ще зі Сколівщини. Після закінчення навчання в організації ми складали іспити перед районною та обласною комісіями.

У таких походах і поїздках учасники товариства відвідали Русів і Торговицю, Снятин і Криворівню, побували у Львові, Стрию, Дрогобичі, Самборі, Старому Самборі, Трускавці, Нагуєвичах, Ясениці Сільній, піднялися на найвищу гору в знаменитій Тухлі, яку так яскраво описав Іван Франко в "Захарі Беркуті". Усі ці мандрівки супроводжувалися розучуванням українських народних та літературних пісень, численними розповідями краєзнавців, екскурсоводів і самого Г.В.Дем'яна, який завше вражав обізнаністю. Та найочікуванішою була, напевно, поїздка у травні 1982 р. до Ірини Вільде. Щоправда, поспілкуватися з нею нам, мешканцям с. Веренчанки, де ще в юності кілька років провела з батьками Ірина Вільде, не судилося. Син Ярема повідомив, що письменниця хворіє і, на жаль, не може з нами зустрітися. Це був 75-й, ювілейний рік її народження.

Учитель вміє зацікавити, привернути увагу співрозмовника, а чи то вихованця, до всього насамперед нашого – українського. Ми, місцеві школярики, із захопленням спостерігали після уроків, як він вправно різьбив дерев'яні заготовки для оформлення стендів та вітрин історичного кабінету школи, і каліграфічно оформляв папки, теки, таблиці, планшети. Від Учителя я перейняв дуже вдячну справу – завів на кожного українського письменника, художника, композитора, вченого окрему папку, у яку впродовж багатьох років складаю газетні, журнальні та інші матеріали, які потім стають у добрій нагоді під час моєї підготовки до університетських лекцій з "Українського фольклору", "Історії української літератури" будь-якого періоду, "Культурології", "Українознавства".

Григорій Дем'ян був моїм першим консультантом і рецензентом під час написання скромних дописів до місцевих, а потім й обласних часописів. Я назавжди запам'ятав його заповідь: "Коли пишеш про когось, чи про щось, то подумай над тим, як буде виглядати твій допис через двадцять, п'ятдесят чи сто років. Тоді уникнеш помилок в оцінці".

Спілкування з Учителем природним чином підштовхнуло мене до свідомого обрання майбутнього фаху філолога. Після закінчення десятирічки я вступив на філологічний факультет Чернівецького державного університету. Адже не намарно пройшли наші бесіди про правдиву творчість Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки... Якось Григорій Васильович зізнався, що дуже хотів вступити до лав воїнів УПА і зі зброєю в руках боротися проти радянської окупації, адже він народився біля підніжжя знаменитої гори Маківки. Але один із керівників збройного підпілля, помітивши в молодому юнакові феноменальну пам'ять і здатність блискуче вчитися, порадив йому інший шлях у житті – вступити на історичний факультет університету, щоб донести нащадкам правдиву історію збройної боротьби ОУН - УПА. Цій справі Учитель присвятив усе своє свідоме життя.

Кожну справу, за яку б не взявся, він завжди виконує ретельно і вправно. Якось односельчанин мені сказав таке: "Ти знаєш, коли я побачив, як Григорій Дем'ян косить траву, то зрозумів, що він не тільки добрий учитель історії, але й взагалі – наш чоловік".

Так, мені пощастило в житті, що сам Господь подарував знайомство з такою Людиною, котра ніколи не лукавила, завжди відстоювала українську історію і культуру, щедро ділилася власними науковими здобутками і навіть останнім шматком хліба, сповідуючи принцип – що віддав – те твоє. Своїм учням, друзям він подарував тисячі книг, котрі вже стали і ще стануть чинниками просвіти і важливим допоміжним засобом у формуванні національної свідомості багатьох поколінь українського народу. А це важливо.

За своє життя Григорій Дем'ян не зібрав тлінних земних скарбів, але для праці сформував унікальну власну бібліотеку та багатющий приватний архів, а ще – вивів у люди тисячі вихованців, а в своїх працях – повернув із забуття імена тисяч свідомих українців, котрі поклали свої голови в ім'я України. Пам'ятаю, Учитель якось сказав: "Кожна людина повинна зробити щось добре для своєї землі, для свого народу". В останні роки праці у Веренчанці Григорій Васильович разом з учнями місцевої десятирічки посадив на в'їзді в село парк, котрий назвали на честь Ірини Вільде. Він і сьогодні зеленіє.

Нехай Господь Бог дарує Дорогому Учителеві здоров'я і наснагу на день прийдешній!

Ювілеї

Мирон КАССАРАБА

ПРАЦЯ НА БЛАГО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Слово про визначного історика і фольклориста Григорія Дем'яна

Myron KASSARABA. Work for Wellfare of Ukrainian Culture (Notes on Outstanding Historian and Folklore Scholar Hryhorii Demyan).

Спостерігаючи, як у 70-80-их рр. ХХ ст. відбувається руйнування села, а разом з тим і загибель питомої народної культури, я вважав, що особисто для її збереження повинен зробити також свій скромний внесок. Тому вирішив їхати в села і записувати фольклор. Цим необхідно було зайнятися негайно, оскільки знавці народної творчості – люди старшого покоління відходять у вічність, а молодь під впливом індустріялізації і глобалізації значно слабше стала засвоювати традиції предків. У цій справі допоміг мені художник Дмитро Парута, віддавши свій портативний магнітофон у необмежене користування, а історик Ярослав Ісаєвич пообіцяв познайомити з досвідченим фольклористом Григорієм Дем'яном, який працював тоді вчителем історії в одній із сільських шкіл Чернівецької області. Зустріч з паном Дем'яном незабаром відбулась на одній із конференцій, присвяченій народній творчості, у львівському Товаристві охорони пам'яток історії і культури, які організовував керівник Товариства Ігор Кудин. Григорій Васильович зі щирою радістю сприйняв моє нове захоплення. Цей рудуватий коренастий з енергійним і вольовим обличчям чоловік був радий моїй ініціативі й ще більше заохотив мене до здійснення суспільно корисної праці. З перших слів виявився доброзичливим, щирим і по-дитячому добрим. Пообіцяв постачати мене інструктивними вказівками з методики збирання фольклору. А я дав п. Дем'яну свою львівську адресу, і ми домовилися, що коли тільки буде у Львові, зупинятиметься у мене. Таким чином появилася можливість періодично спілкуватися з цією непересічною особистістю. При наших контактах Григорій Васильович заряджав мене новими порціями енергії і завзятістю до праці на користь рідного народу. Завжди щось привозив: або питальник для збирачів фольклору, або нову свою статтю, надруковану у пресі, або збірку народних балад, підготовлених до друку. Довідавшись, що я почав колекціонувати художні картини, дарував мені роботи своїх знайомих митців: Ольги Плешкан, Остапа Оброци, Мар'яна Маловського. Пан Дем'ян також замовив для мене у косівського гравера І.Пантелюка екслібрис, яким незабаром я уже міг користуватися.

Заворожувала його невтомна працьовитість. Цілеспрямований і докладний у роботі. Був людиною слова, мав почуття обов'язку і високої дисципліни. Ніколи не згаяв даремно ні однієї хвилини. Приїхавши вранці до Львова і цілий день пропрацювавши у бібліотеках чи архівах, увечері приходив до мене і зразу починав переглядати книжки домашньої бібліотеки і робити різні бібліографічні нотатки. Я мимоволі якоюсь мірою порівнював його з нашим титаном праці Іваном Франком.

Зі мною поводився щиро і доброзичливо. Називав мене, як це було прийнято в ОУН – "друже Мироне". Я був гордим з такого ставлення до мене Григорія Васильовича. Не тільки форма звертання, але й усе життя пана Дем'яна було взірцем справжнього українця-патріота. Національний гарт дістав ще з дитинства, всмоктавши його з молоком матері. Адже народився у селі Грабівці біля гори Маківки, де Українські Січові Стрілці прославили себе відчайдушною перемогою над московським окупантом ще 1915-го року. Там же активно діяли українські повстанські загони і у 40-50-их рр. ХХ ст. Його юнацькі роки проходили у центрі тих буремних подій. Рвався добровольцем до лісу. Але районовий провідник сказав, що свідомі українці нам потрібні і на майбутнє, тому своє життя повинен берегти. І Григорій Васильович став борцем на захист і збереження української культури. Все, що він робив, було спрямоване для збагачення і прославлення українського народу. Завжди поводив себе як український націоналіст, а це: спартанський спосіб його життя, був надзвичайно скромним, не курив, не вживав алкоголю. Останнього вчив молодь. Казав, що справжній патріот не має права руйнувати свій організм нікотином і алкоголем, оскільки кожен українець повинен бу-

ти не тільки духовно, але й фізично здоровим, щоби повноцінно працювати для користі і добра свого народу.

І він постійно втілював у життя ці заповіти. Працюючи вчителем, організував у школі історико-краєзнавче товариство, в якому особливо активно діяв відділ фольклористики. Під час канікул возив своїх учнів історичними місцями України. При цьому виховував у дітей любов до українського народу і рідної культури. А у вільний від шкільних занять час брав у наплечник магнітофон (колись він був великим і важким) з бобінами і мандрував по селах, записуючи різні зразки фольклору. Потім розшифровував записане. А також, де тільки було можливо, збирав спогади про українських культурних і політичних діячів. Його патріотично-просвітницька робота не уникла пильного ока КГБ. Протягом трьох днів у нього проводився обшук, який здійснювали десять кагебістів зі Сколього, Стрия і Львова, але, на щастя, у цей момент компрометуючої самвидавної літератури не знайшли. Все ж "неугодного" вчителя звільнили з роботи у Славську, де він до 1974-го року викладав історію школярам. У Львівській області йому не дозволили працювати. Зміг влаштуватись тільки у школі села Веренчанки Заставнівського району Чернівецької обл. Так покарали національно свідомого українця, відлучивши його від рідних і близьких. Але "впертий бойко", як називав себе завжди Григорій Васильович, і тут робив свою роботу. Знову організував у школі таке ж товариство. Діти записали багато різних зразків фольклору від своїх рідних і знайомих. Пан Дем'ян далі займався фольклорною діяльністю, знову їздив зі школярами визначними місцями України. Разом з дітьми створив музей історії Веренчанки. Здібним своїм учням допомагав вступати на історичний факультет і філологію – українську мову та літературу Львівського та Чернівецького університетів. Багато з них тепер працюють істориками і філологами. Навіть партійні функціонери не могли не відзначити багатьох позитивних рис Григорія Васильовича. У характеристиці, виданій дирекцією і партійною організацією Веренчанської школи читаємо таке: "*...він показав себе досвідченим й ініціативним педагогом, умілим організатором дитячого колективу... Особливо добре під керівництвом Г.В.Дем'яна проводиться робота шкільного історико-краєзнавчого товариства. Учням успішно прищеплюються... нескладні навички дослідної роботи... Тов. Дем'ян Г.В. часто виступає зі статтями і повідомленнями науково-дослідного змісту в республіканській і місцевій пресі. Сумлінний у роботі, скромний у поведінці, він заслуговує на повагу громадськості*". Як бачимо, правда завжди залишається правдою.

Дійсно Григорій Васильович був надзвичайно скромним і в побуті, і в громадському житті. Нехтував особливими вигодами. І в спеку, і в негоду подорожував по селах. Одного разу приїхав до нас, маючи високу температуру. Наступного дня хотів податися у якесь село записувати фольклор, але я повів його до доктора Ней, що була досвідченим ендокринологом. Встановила, що підскоки гарячки пов'язані із порушеною функцією щитовидної залози. Призначене лікування дало позитивний ефект. Повинен був далі постійно перебувати на диспансерному обліку. Але не мав часу при відносно задовільному самопочутті ходити до лікарів.

Був для мене прикладом, як треба спілкуватися з людьми. Приїхавши у зовсім чуже село, бездоганно умів наводити контакти з селянами. Легко знаходив з ними спільну мову чи то на вулиці, чи біля церкви. Швидко ставав для них своїм і близьким. До нього горнулися і старші, і молодь. Одного літа ми поїхали з п. Дем'яном до Вигоди біля Болехова. Зупинилися у санаторії "Лісник", у якому нам забезпечив місце головний лікар п. Василь Гаджун, прекрасна людина і свідомий українець. Із санаторію ми їздили автобусами до навколишніх сіл записувати фольклор. Я вийшов у Витвиці, Григорій Васильович поїхав далі в Лужки. Увечері ми повернули на нашу базу. Пан Дем'ян у гарному настрої розказував, як він організував молодь і спочатку від неї, а згодом від старших людей записав багато пісень. Я зробив значно менше, тому заздрив його щастю на "добрий улов". Але Григорій Васильович завжди хвалив мене і у своїх статтях, які публікувалися у пресі, згадував моє прізвище, називаючи активним фольклористом. Думаю, що його похвали були перебільшені. Але він щиро тішився, якщо хтось робив хоч невелику роботу для української культури і вірив, що похвалою заохотить до більшої праці. Завдяки панові Дем'яну у листопаді 1987-го року я брав участь у Всеукраїнському з'їзді фольклористів. Там Григорій Василь-

вич познайомив мене з поетом Борисом Олійником і етнографом Василем Скуратівським. Останній подарував тоді мені свою прекрасну книгу "Берегиня".

Коли настала незалежна Україна, Григорій Васильович переїхав до Львова. Почав працювати в Інституті народознавства НАН України. Тепер усі свої сили віддавав творенню мартирологу воїнів УПА. Далі їздив по селах і збирав дані про повстанців кожного села, про місце і обставини їхньої загибелі. Казав, що цю роботу необхідно проводити першочергово, поки ще живуть свідки буремних повстанських подій. Жив у спартанських умовах. Ночував у кімнатці Інституту, яка вдень була робочим приміщенням.

Одного разу я зустрів п. Дем'яна, і він сказав, що п. Слава Стецько наказала йому балотуватися до Верховної Ради від Конгресу Українських Націоналістів. Ішов депутатом від Сколівського, Турківського і Старосамбірського р-нів. Там для виборців він був своїм рідним ще з часів радянського режиму, коли у кожному селі записував фольклор. Тому виборчу кампанію легко виграв. При нечастих зустрічах у Львові скаржився, що депутатська робота значно обмежила його науково-дослідницьку діяльність. На наступний термін уже не балотувався. Повернувшися до Львова, весь час і всі сили віддавав улюбленій справі. Окрім записаних десятків тисяч зразків фольклору і понад тисячі статей, опублікованих у періодичній пресі, вчений склав бібліографію творів письменників, яких замовчувала радянська влада, видав цілу низку книг про діячів української культури, серед них такі солідні праці, як "Таланти Бойківщини" на 323 ст., "Грабовець" – 383 ст., "Повстанський мартиролог Сколівщини" – 424 ст., "Степан Бандера та його родина..." – 566 ст., "Українські повстанські пісні 1940-2000 років" – 581 ст., "Генерал УПА Олекса Гасин – "Лицар" – 645 ст. і багато інших.

У Львові отримав двокімнатне помешкання на сьомому поверсі у панельному будинку, збудованому на окраїні міста. Більша кімната – повністю у стелажах, на яких тісно поскладано тисячі книг і папок з різними матеріалами. У маленькій теж одна стіна заставлена книгами, під другою диван, а напроти стіл з комп'ютером. Знову надзвичайна скромність і такі ж, як завжди, спартанські умови життя. Хоча ми тепер мешкали в одному місті, але бачилися набагато менше порівняно з попередніми десятиліттями. Григорій Васильович був занурений у свою роботу, а я також працював над медичним підручником, яких українською мовою у нас майже не було.

Сталося так, що останні два роки я зовсім не зустрічався з п. Дем'яном. І ось наприкінці минулого року зателефонувала мені п. М.Сваричевська, повідомила, що Григорій Васильович серйозно хворий і попросила відвідати його. Я зразу поїхав до свого давнього і доброго приятеля. Пан Дем'ян відчинив мені двері. Порівняно з тим, як я його бачив останній раз, схуд, був менш активним і виглядав ослабленим. Сказав, що значно понизився у нього зір. Проте на здоров'я не скаржився, а наявні зміни вважав віковими. Дальше займається науковими дослідженнями. На моє зауваження, що йому необхідно зробити докладне медичне обстеження і проводити постійне лікування, відповів, що кілька місяців тому лежав у лікарні, що йому поставлено діагноз цукрової хвороби, від якої він кожного дня заживає ліки. І все ж на моє прохання через кілька днів, хоч було йому важко, ми все-таки поїхали в ендокринологічний диспансер, де було зроблено багато обстежень організму. На щастя, виявилося, що майже всі їхні результати були нормальними. Це мене у певній мірі заспокоїло. І все ж такі хворі повинні бути під постійним лікарським наглядом. Окрім того, необхідно зупинити падіння зору, а також приймати ще ліки, які би поліпшували обмінні процеси і кровопостачання головного мозку, яке суттєво при діабеті погіршується. Проте, за словами хворого, з моменту виписки з лікарні, ніхто з дільничних медиків його не відвідав і йому не робилися ніякі обстеження.

Мушу зазначити, що стільки уваги надаю медичним справам лише тому, що п. Дем'ян, міг би ще багато зробити для української культури і науки. І при налагодженій охороні здоров'я його самопочуття навіть при наявній недузі повинно бути значно кращим. Українська держава, для якої Григорій Васильович працював усе життя, має таких людей, як він, узяти під особливу охорону, дбати про них і берегти їх, бо це справжній скарб нації.

Оскільки був час, коли ми з п. Дем'яном досить інтенсивно листувалися, не можу не навести декілька його листів, або витягів з них, у яких видно невгамовний потяг ученого до суспільнокорисної праці, широкий обсяг його наукових за-

цікавлень, його доброзичливу і щиру натуру. Інформація подана у багатьох листах може бути посібником для фольклористів і краєнавців.

Дорогий Мироне Мар'яновичу!

Ви чудово задумали. Справді за фольклор населення містечок майже ніхто зараз не береться, а скільки унікального можна записати від українського робітництва, особливо в Прикарпатті. Я сам з тою думкою носився, але все якось більше манило село, до якого звик, приріс від самого початку свого існування.

Отже щиро Вам бажаю удач.

При записі пісень значна частина виконавців старається перед мікрофоном приспішувати темп співу, упускати повторення тощо. Тому за цим доводиться стежити і тактовно просити співати так, як це робиться у звичайній побутовій ситуації.

Початок липня у мене піде ще на передрук минулорічних матеріалів, а там вирушу на Східну Бойківщину...

Щиро бажаю Вам захоплюючих знахідок!

Ваш Дем'ян

27/VI. 80 р.
Веренчанка

* * *

Веренчанка,
19 березня 1981 р.

Дорогий Приятелю!

Прошу вибачення, що я раніше не відгукнувся. То грип мучив, то перевірки школи, а там готував матеріал до друку про перебування Івана Франка на Бойківщині, до того ж, терміново... Не встиг ще навіть шостого тому фольклорно-етнографічних матеріалів "Бойківщина" додрукувати. Але в цьому місяці мушу з нею впоратись хоч би не спав...

...Для Вас пересилаю книгу "Фольклорна практика"...

...Очевидно підготую з часом дещо для їх рубрики "Пошук" [для журналу "Жовтень". – М.Кассараба]. *Взагалі призбиралось чимало. Бракує часу обробити то як слід. Як би вони могли опублікувати... міг би за кілька днів вислати їм кілька пісень про Івана Франка з відповідною вступною статтею. А ще більше є народних пісень на його слова...*

Щиро дякую Вам за всі турботи.

Сердечний уклін Вам, Дружині, дітям!

Ваш Дем'ян

* * *

Веренчанка
13 червня 1981 р.

Дорогий Приятелю!

Ви так багато робите для мене, для моїх фольклорно-етнографічних занять, що я довіку, очевидно, не зможу Вам належним чином віддячитись. Сердечно дякую за магнітофонні стрічки, за котушки, за Стрий!

Зараз кожну хвилину, вільну від роботи в школі, стараюсь використати для впорядкування і передруку збірника матеріалів про життя і творчість обдарованого художника Остапа Оброци, який помер у 48-річному віці. 22 червня йому б виповнилося 50 років. До збірника ввійдуть список творів, щоденник, листування, спогади про художника, бібліографічні покажчики публікацій його творів та матеріалів про нього, участь у виставках тощо. Це до відпустки, яка в мене починається 26 червня. А тоді – фольклор.

У Львові буду, мабуть, десь наприкінці червня.

Доброго Вам, Родині здоров'я, щасливого літа!

Щиро Ваш Дем'ян

* * *

Лісковець,
7 липня 1981 р.

Дорогий п. Мироне!

Вчора пішки через гору Близницю перейшов з села Ялинкуватого до с. Лісковець на Закарпатті. Влаштувався у селянина Дідика Василя і почав роботу над записами фольклору. Сьогодні збирається кілька свашок і буду пробувати записати від них закарпатський варіант бойківського весілля...

...Місця тут дуже гарні, люди доброзичливі.

Від усієї душі вітаю Вас і родину, а також сердечно дякую за притулок, за допомогу з лікуванням!

Щиро Ваш Дем'ян

* * *

Веренчанка
10 грудня 1981 р.

Дорогий Друже!

...Тепер маю багато роботи до кінця року у зв'язку з підготовкою "Словника Лесі Українки". До речі, чи не траплялося Вам щось записувати на слова цієї поетеси або про неї? Може, Вам відомо щось про дерева, посаджені на її честь? Я би включив ці відомості до тих довідкових статей, які готую.

Сердечно кланяюсь Вам, Дружині, дочкам.
Будьте здоровенькі.
Щиро Ваш

Дем'ян

* * *

Веренчанка,
28 січня 1982 р.

Дорогий Друже!

З великою приємністю повідомляю Вам, що Івано-Франківська обласна молодіжна газета надрукувала в номері за 9 січня 1982 р. статтю: "Нові записи

фольклору", тобто про Вашу справді самовіддану і невтомну працю над пошуками та записами духовних скарбів нашого народу.

Щиро вітаю Вас з цієї нагоди і бажаю Вам нових чудових знахідок!

Чи не доводилось Вам записувати чогось такого, де мова йде про події, назви, елементи побуту ще з княжих часів (мечі, бояри, князі тощо; може, де згадується давній Київ чи Галич?). Я б це включив до виступу на науковій конференції, яка планується в Івано-Франківську...

З найкращими побажаннями

Щиро Ваш Дем'ян

* * *

Веренчанка,

22 лютого 1982 р.

Дорогий Друже!

...М.Мишаничеві я десь тиждень чи півтора тому вислав і пісню, яку Ви записали від мами, разом з іншими подібними матеріалами для нотації мелодій.

Свою залозу лікую. Стало набагато краще.

Весь вільний час працюю над фольклорними та етнографічними матеріалами, то над літературно-краєзнавчими, а то доводиться дещо робити й суто лінгвістичне, як наприклад, добірка "Веселка в народних назвах та повір'ях".

Щиро бажаю Вам, усім Вашим рідним всякого добра та здоров'я!

Ваш Дем'ян

* * *

Веренчанка,

16 травня 1982 р.

Дорогий Краяне!

Відкладав з відповіддю на Вашого листа, бо хотів разом з ним надіслати ґрунтовний матеріал, про який Ви вже не раз говорили, а воно не вийшло: то школа з'їдає надто багато сил і часу (не учні, а школа), то здоров'я вибиває з колії. Взагалі за цей рік я зробив так мало (маю на увазі щось солідне), що аж страшно...

До речі, Б.Луканюк веде облік зафіксованих на Бойківщині народних пісень по селах (хто, коли, де і скільки записав). Варто б туди й Ваші відомості подати...

Щиро кланяюсь Вам, Дружині, дівчаткам!

Ваш Дем'ян

* * *

Чернівці,

20 червня 1982 р.

Дорогий Друже!

Добре, що Петро Арсенич погодився на Вашу пропозицію. Може, якраз щось вдасться зробити. Він пише, що десь там, у Щ.Сельського бував І.Франко. Якщо то так, то це більше додасть аргументів для реставрації будівлі. Дуже гарна Ваша стаття для газети, а журнальний варіант, напевно, ще кращий, бо Ви за що беретеся, бачу не перший раз, робите солідно, справді по-науковому...

...Ношуся з думкою про записи в Стрийському, Самбірському, Великоберезнянському, ще в Сколівському і Воловецькому районах, не дає спокою Турківський. А що встигну – не знаю...

Тут, у лікарні мав досить добрі можливості для розшифровування минулорічних записів...

Щиро кланяюсь Вам

Ваш Дем'ян

Я запропонував тоді робити клопотання про реставрацію вілли нашого вченого д-ра Щасного Сельського, дійсного члена НТШ, у якій він мешкав на поч. XX ст. у Вигоді за Болеховим.

Пан Дем'ян цього листа написав з Чернівецької лікарні, де перебував на лікуванні.

* * *

Тухля

23 липня 1982 р.

...Як Ви вважаєте, чи не доцільно було б для інститутської газети "Медичні кадри" у зв'язку з сторіччям написання "Захара Беркута" підготувати статтю: "Захар Беркут" в образотворчому мистецтві" або "Захар Беркут" в театрі і кіно"?

Матеріал маю досить багатий...

* * *

Веренчанка

3 вересня 1982 р.

...Наприкінці своїх мандрів натрапив на дуже цікаві матеріали про композитора Остапа Нижанківського, громадську діячку і збирачку народних вишивок Ольгу Бачинську із Стрия, письменника Олексу Бобикевича тощо. Хотів відразу попрацювати над ними (частину перефотографував), та брак часу зараз...

* * *

Веренчанка

30 листопада 1982 р.

Дорогий Друже!

Недавно одержав 33-й том творів Івана Франка, прочитав його працю про Остапа Терлецького, в якій згадується й Щасного Сельського. Здивувала мене оцінка діяльності цієї людини, яку дали автори до стор. 495 (а Франко його згадує на 306 с.). Вони назвали його буржуазним лібералом. Це неприємне трактування. Наскільки пригадую, у Вас він фігурує по суті як революційний демократ.

Зараз я продовжую розшифровувати записи пісень, зроблені в 1981 році, а ще чекають матеріали

1982 року. Боюся, що втону в цьому всьому. Велика маса прози, спогадів про письменників, композиторів та інших діячів культури...

Щиро кланяюсь Вам, Дружині, дівчаткам.

Ваш Дем’ян

* * *

Веренчанка

13 грудня 1982 р.

...Був я вчора в Ольги Плешкан. При тій нагоді записав на магнітофонну стрічку її автобіографічну розповідь з цікавими згадками про Івана Франка, Олену Кульчицьку, Василя Стефаника, Олексу Новаківського та ін. Вона живе з дочкою добре відомого Вам діяча радикальної партії Северина Даниловича Євгенією. То ж і від неї дещо занотував...

* * *

Веренчанка,

23 січня 1983 р.

Дорогий Друже!

Зворушила мене Ваша посилка. Чудовий папір (я досі друкував машинописні збірники фольклору на дуже поганому) і якраз до речі стрічки. Тепер все дуже знадобиться, бо треба багато друкувати.

Зараз вертаю з подорожі в Сторожинецький район, де записав 8 переказів про походження населених пунктів та дещо з етнографічного матеріалу.

Ваші ономатологічні легенди і перекази, що стосуються карпатських населених пунктів, прошу надіслати...

Сердечно дякую Вам за все-все, що Ви зробили для мене!

Ваш Дем’ян

* * *

Веренчанка,

30 березня 1983 р.

Мій добрий і дорогий Друже!

...Завтра, правдоподібно, поїду з дітьми на екскурсію по літературно-мистецькому Покуттю, постараюся провести невелику зустріч своїх школяриків з Ольгою Плешкан...

Ще раз у письмовій формі щиро дякую Вам за гостинність, за неоціненну допомогу для моеї роботи над фольклорними та етнографічними матеріалами.

Сердечний уклін Вам, Дружині, дівчаткам.

Ваш Дем’ян

* * *

Веренчанка,

14 квітня 1983 р.

Дорогий Друже!

Ще раз відвідав Ольгу Плешкан і можу тепер надіслати Вам два її твори...

Знаючи Ваше виняткове ставлення до творів мистецтва, передаю також авторський естамп ліногравюри передчасно померлого Остапа Михайловича Оброци із його серії портретів “Видатні діячі Бойківщини” – “Художник Григорій Смольський”...

Продовжую роботу над фольклором. І в Товариство треба би до літа підготувати хоча б два чергові томи “Бойківщини”. Отже, треба відстукати на машинці понад 1000 аркушів. Це 30 днів по десять годин роботи. Чи нашкребу стільки часу попри школу – не знаю.

Щиро кланяюсь Вам, Дружині, дівчаткам!

Ваш Дем’ян

* * *

Веренчанка,

17 жовтня 1983 р.

...Готується до друку збірник народних голосінь та похоронних пісень. Він ввійде до багатотомної серії “Українська народна творчість” – своєрідної класики нашого фольклору. Я б дуже хотів, щоб там і Ваші матеріали були.

Голосіння важкувато записувати, але ж Ви – Кассараба.

* * *

Веренчанка,

7 листопада 1983 р.

У ці дні, очевидно, посиджу над рецензією на збірник пісень у записах Івана Вагилевича, а якщо встигну, то попрацюю ще над статтею. До речі, чи не буде у Вас щось із пісень на слова Юрія Федьковича? Якщо є, то при бажанні надішліть текст і ноти. Звичайно, в тому випадку, коли б Ви погоджувались, щоб десь дати журнальну добірку до ювілею...

* * *

Веренчанка,

14 листопада 1983 р.

...Архип Данилюк опрацьовує “Словник дослідників матеріальної і духовної культури укр. народу”. Якщо у Вас досі таких відомостей ніхто не брав, то дуже прошу надіслати мені, зокрема... [паспортні дані, відомості про обсяг, зібраних матеріалів і т. д. – М.Кассараба]...

* * *

Веренчанка,

7 лютого 1984 р.

...Товариством і музеєм “Бойківщина” в Самборі я трохи займався. В журналі “Архіви України” (1970, № 5) є моя стаття про його діяльність з обширними посиланнями. Є в мене деякі джерела й архівні (Щоденник роботи музею і т-ва, спогади Михайла Скорика тощо)...

В Самборі зберігався у міському архіві чималий фонд т-ва "Бойківщина", але його, правдоподібно, передали у Львів... Я в себе маю лише 1, 5, та 11-й випуск. Повний комплект має бути в бібліотеці Етнографічного музею, якщо його не запхали в спецфонд.

Жаль, що вже нема Михайла Скорика: він міг багато чого сказати. То була дуже доброзичлива і ерудована людина. До того ж, мав навіть на схилі літ дуже добру пам'ять. Чимало я позаписував від нього, але то лише краплина з того, що знала ця людина. Про нього у "Нашій культурі" № 11 за 1979 рік була надрукована моя невеличка стаття. Її назва "Етнографічна діяльність Михайла Скорика"...

* * *

Веренчанка,

4 квітня 1984 р.

...Був я кілька днів у Києві. Головно шукав матеріялів для музею в Заставні...

Мав я там щасливу нагоду оглянути велику виставку "Шевченко-художник", на якій експонується значна кількість оригіналів нашого геніального поета... То така краса, що можна годинами стояти і милуватись кожним твором. Навіть найкраща репродукція не здатна повністю передати того, що є на оригіналах. ...у Львові ...до середини квітня... ще діятиме виставка в музеї українського мистецтва..., присвячена Т.Шевченкові. Її теж варто подивитися. Дуже варто...

* * *

Веренчанка,

21 червня 1984 р.

...Щойно закінчив розшифровувати нар. пісні з Бойківщини, які записав Р.Ф.Кирчів (всього 336 пісень та коломийкових циклів)...

* * *

Калуш

30 липня 1984 р.

Дорогий Краяне!

Щойно одержав з Києва листа, у якому Галина Василівна Довженок просить записати і надіслати їй для майбутньої книги такі зразки дитячого фольклору:

Різні пісеньки і віршики..., дражнили, скоромовки, лічилки і т. д...

Записи найкраще робити від самих дітей у будь-якій місцевості України, можна і від старших людей..., але перевагу надаються власне маленьким виконавцям. Доцільно фіксувати і віршовані прозивалки.

Наступного року у вид-ві "Вища школа" вийде книга Г.Гуць "Ю.Федькович і західноєвропейська література". ...Книга гарна і змістом і оформленням. Якби Ви могли через книгарню, а ще краще книготорговельне управління якогось району м. Львова вплинути, щоб замовили їх більше... книга варта уваги...

Добра і здоров'я Вам, Дружині, діточкам!

Щиро Ваш Дем'ян

* * *

Веренчанка,

9 березня 1984 р.

Вашого листа і фотографії мені переслали з Калуша. Вони дуже цінні, бо там бачу і Р.Іваничука, і Р.Братуня, і П.Головатого і, здається, Г.Нудьгу... Коло цеї могили я вже був і фотографував, щоб мати на своїй плівці...

Щиро дякую за добре слово про публікацію в "Жовтні"...

* * *

Гусятин,

22 вересня 1984 р.

Дорогий Друже!

Сюди завели мене фольклорні дороги: хочу в цих околицях дещо позаписувати з пісенного фольклору. А Вам спішу повідомити, що десь незабаром ІМФЕ АН УРСР спільно з Правлінням Укр... т-ва охорони пам'яток історії та культури готуються провести в Києві нараду збирачів фольклору західних областей України. Запитували мене, кого ще варто запросити і, певна річ, я запропонував Вас...

Цього року в школі завантажений дуже незручно. Мало часу лишається для моїх улюблених занять.

Щиро кланяюсь Вам, Дружині, дітям!

Ваш Дем'ян

* * *

Київ,

30 березня 1985 р.

...Тепер приїхав на пару днів до Києва, щоби призбирати дещо про творчість письменників Є.Бохенської, Д.Йосифовича, Ф.Заревича, літературознавця Т.Реваковича тощо... Знайшов чималу збірку фольклорних записів Є.Бохенської, які числилися в ІМФЕ АН УРСР під позначкою "Збирач невідомий", виявив також цікавий рукопис етнографічної праці про циганів Михайла Зубрицького тощо...

* * *

Веренчанка,

6 травня 1985 р.

...Сердечно дякую Вам за М.Семенка. У Чернівцях його... я не зміг придбати. Отже, дуже тішуся, що завдяки Вам матиму його.

Вашому знайомому молодому фольклористові радо допоможу, чим зумію...

* * *

Веренчанка,
28 грудня 1986 р.

Дорогий Друже!

Сердечно вітаю Вас, усю Вашу добру і милу родину з Новорічними святами! Щиро бажаю всім Вам доброго здоров'я і сил для дальшої праці над усіма ділянками медицини і культури, яким Ви присвячуєте свою невтомну вдачу, світлий розум і найкращі, невичерпні поривання душі!

Пише мені С.Мишанич з Києва, що готуватиме академічний збірник опришківського фольклору. Дорогий Мироне, там мусять бути і Ваші записи (пісні, коломийки, легенди, перекази). Дещо у Вас уже є, щось ще можна буде записати. Також прошу відправити кращі свої матеріали для збірника "Сучасні записи фольклору".

Наша місцева газетка надрукувала моє повідомлення "Свято в Підліссі", де є згадка і про зустріч дітей з Вами...

Ваш Дем'ян

* * *

Самбір,
Без дати

Дорогий Мироне!

Доземний уклін Вам і родині за все-все, що Ви зробили і робите в царині нашої культури! Щиро бажаю Вам добра, здоров'я, радості і щастя в Новому 1988 році !

Завжди Ваш Дем'ян

* * *

Київ,
27.VI.88 р.

Дорогий Друже!

Щойно вкинув у скриньку листа до Вас, а тоді згадав, що забув ще одну цікаву річ повідомити. У видавництві "Молодь" десь у четвертому кварталі вийде нова чудова книга Василя Скуратівського "Посвіт". Оформлення теж гарне. Кажуть, що краще, як у "Берегині"...

З фольклористики появився другий том "Балади" і "Чарівна торба" (казки, легенди, перекази і пісні одної людини Топляка-Козака з Закарпаття, упор. Іван Сенько).

Ваш Дем'ян

* * *

Київ,
27 червня 1988 р.

Дорогий Мироне!

Щойно (ото тепер) вияснив справу про можливість зняття копії магнітофонних записів, на яких зафіксовано виступи учасників останньої республіканської наради збирачів фольклору (- Я просив такі копії, оскільки хотів перенести їх на папір.). На мого листа, що я написав відразу після Вашого звернення, Михайло Пазяк не відповідав. Каже, що не одержав. Коли ж я запитав уже усно, він:

– А навіщо цього?

– Там є чимало цікавого з досвіду роботи тощо. Потім передрукується цей матеріал і у Вас буде, і нам пригодиться, – кажу.

– Знаєте, краще не треба. Ми мали всякі клопоти після тої наради...

Ось таке. Але через якийсь час, думаю, зробимо копію без нього. Інші дадуть.

Отже, найголовніше, що хотів Вам написати.

Літом думаю десь трохи поїхати ще за фольклором. Але з тиждень посиджу в хаті, бо мушу написати пару статей для друку і дві рецензії, скласти перелік занедбаних пам'яток історії та культури на Львівщині, які треба взяти під охорону і впорядкувати, в тому числі могили письменників Євгенії Бохенської в Голешові біля Жидачева, Дм.Йосифовича і Федора Царевича в Скольому, славного будівничого Луки Снігура в Погарі на Сколівщині та інше.

А ще кілька статей треба терміново зробити для Укр. літ. енциклопедії та Енциклопедії укр. мистецтва...

Сердечний уклін Вам, Дружині, дітям!

Завжди Ваш Дем'ян

* * *

Дорогий Мироне, Друже мій добрий!

Колядками і щедрівками сердечно вітаю Вас з родиною в Новому, 1989 році! Хай він несе Вам і всім Вашим рідним такі ж життєві удачі, якими користуються герої цих наших величальних народних пісень!

Тужу за зустріччю з Вами, та вірю, що десь скоро нам удасться це зробити і поговорити про спільні фольклорні справи. Цього літа я працював трохи на Кубані.

Готується до друку збірник міфологічних легенд. С.Мишанич просить надсилати йому такі матеріали про походження неба, зір, гір, рік, озер, землі, демонів, великанів і т. д.

Завжди Ваш Дем'ян

29 грудня 1988 р.,
с. Веренчанка

Це останній лист Григорія Васильовича до мене. Далі почалися буремні події, пов'язані з відновленням Української державності, у яких ми брали участь на різних ділянках політичної боротьби і тому, мабуть, особисто менше спілкувалися.

м. Львів, 15 березня 2009 р.

Ювілеї

ВІТАЛЬНІ АДРЕСИ, ТЕЛЕГРАМИ З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ ГРИГОРІЯ ДЕМ'ЯНА

Дорогий друже, Українцю з великої літери!

Низький уклін на Ваші високі духовні патріотичні пороги! Нехай синьо-жовті хоругви вкраїнського неба підносяться Вашим інтелектом, щоденною працею до самого Творця. Дай, Боже, помножити щасливі літа на вівтар вічної України!

Доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України Володимир Качкан

* * *

Вельмишановний Григорію Васильовичу!

Відділ фольклористики ІМФЕ НАН України сердечно вітає Вас, видатного українського вченого, дослідника, збирача фольклору, історика, краєзнавця, політичного, громадського діяча, людину ясного, мудрого чола, великої душі, крицевого духу, з славним 80-літнім ювілеєм! Усе своє свідоме життя Ви поклали на вівтар України як істинний борець, патріот, професіонал, гуманітарій. Ваш творчий доробок – видатний внесок в українську, європейську науку, культуру. Слава ювілярові! Слава Україні!

Завідувач відділу фольклористики ІМФЕ,
доктор філологічних наук Микола Дмитренко

* * *

Високодостойний пане Григорію!

З роси і води Вам в день Вашого славного ювілею! Хай не мине джерело натхнення і наснаги і в наступні роки. У Вашій особі Україна має достойного сина, патріота, вченого, а молодше покоління має достойний взірець відданого служіння своєму народу, своїй Батьківщині. Многая літа!

З пошаною професор Віктор Давидюк

* * *

Франкова Дрогобиччина сердечно вітає Вас, подвижника української справи, сумлінного історика, фольклориста, літературознавця, найвидатнішого дослідника УПА, з славним ювілеєм! Невтоми Вам, нових книг. Многая літа!

Професор Михайло Шалата

* * *

Шановний Григорію Васильовичу!

Ви належите до тих, хто є золотом української національної свідомості. Ваші праці – вагомий внесок в історичну культуру народу. Хортиця – колиска козацької слави – дарує Вам силу і щасливе багатоліття. Будьмо! Із Запорізького краю

Доктор філологічних наук Володимир Буряк,
Людмила Пономаренко

* * *

Кафедра української літератури Луганського національного університету ім. В.Даля вітає Вас, **Дем'яна Григорія Васильовича**, відомого українського вченого, фольклориста, мистецтвознавця з Днем народження! Зичимо міцного здоров'я, щастя, всіх благ.

Доктор філологічних наук, професор Петро Будівський

* * *

Вельмишановний пане Григорію!

Філологи Франкового університету вітають Вас зі славним ювілеєм!

У цей святковий день ми подумки єднаємося із благословенною Бойківщиною, де неподалік Вашого родинного Грабівця височіє овіяна невмирущою славою Січових Стрільців та вояків Української Повстанської Армії гора Маківка. Випускник нашої Alma Mater, чесний працівник педагогічної ниви, палкий сподвижник пошукової роботи і справжній науковець-патріот, Ви сходили Україну і сусідні краї, де мешкають співвітчизники, й зібрали численні зразки уснопоетичної спадщини, які збережуть пам'ять нації для наступних поколінь.

Ваші праці про діячів національної культури і визвольних змагань, фольклористичні й історичні монографії, статті і збірники стали вагомим чинником національного самоусвідомлення, адже відкрили вони сучасникам незнищенну народну правду про визвольну боротьбу героїв Опору, котрі заради свободи пішли на смерть зі зброєю в руках і словом на вустах. Обрані Вами наукові принципи висвітлення повстанської творчості та історичних обставин, у яких вона народжувалася, здатні викликати в широкого кола читачів і всього цивілізованого світу високу повагу до неї як унікального історичного і суто людського документа.

Нас не може не захоплювати невичерпна Ваша

енергія і прониклива працьовитість у різних галузях гуманітарного знання і громадського життя. Фольклорист та історик, етнограф і літературознавець, педагог і політик, Ви внесли в нашу науку життєдайний етичний струмінь, особистою невсипущою працею давши приклад молодим поколінням, як невтомно, вдумливо, з високою громадянською гідністю і принциповістю працювати для майбуття нашої Батьківщини.

Вшановуємо Ваші труди і дні на ниві української науки і Вас особисто – як громадянина-патріота, плідного науковця. Маємо щирі сподівання, що потішите нас новими книгами й не раз обдаруєте радістю спілкування з Вами!

З роси і води Вам, дорогий Григорію Васильовичу!

Творчої наснаги, міцного здоров’я і щастя на многая літа!

Колектив філологічного факультету,
Декан Ярослав Гарасим

* * *

Український Конгресовий Комітет Америки відділ Іллінойс сердечно вітає **Григорія Дем’яна** з його 80-ти літтям. Низький уклін Вам за Вашу подвижницьку працю в ім’я України. Бажаємо Вам міцного здоров’я, достатку, радості та всього найкращого.

Хай Вас Бог благословить.

Слава Україні.
Героям Слава.

Голова Олесь Стрільчук
кореcп. секр. Надія Заяць

* * *

Колектив філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича щиро вітає Високошанованого **Григорія Васильовича Дем’яна** – справжнього патріота і вченого, зі славним ювілеєм. Бажаємо міцного здоров’я і Божого благословення в усіх зачинах!

З ювілеєм Вас вітаємо,
Лантух радості бажаємо.
Будьте дужі і проворні,
По-козацькому моторні,
З хлібом щедрим на столі,
З піснею завжди в душі!

Декан філологічного факультету, професор Б.І.Бунчук

* * *

Друже Григорію!

У Вашому довгому барвистому житті була вже не одна знакова подія. Та сьогоднішній день справді особливий. І для Вас, і для нас та й не тільки...

Визнаний український історик, фольклорист, етнограф, краєзнавець, мистецтвознавець, археограф, педагог, народний депутат України, громадський і політичний діяч, патріот, Людина з великої літери.

У кожній з галузей Вашої плідної діяльності були у Вас соратники, побратими, а були й недруги. Та не про них мова.

Нам, конгресівцям, особливо приємно, адже Ви один із засновників та ідеологів Конгресу Українських Націоналістів. І ми, націоналісти, гордимося тим, що можемо стояти з Вами в одній лаві.

На науково-дослідницькій ниві важко переоцінити Ваш внесок у справу відтворення правдивої історії націоналістичного руху, Повстанської Армії.

З нагоди 80-ліття зичимо Вам, друже Григорію, міцного здоров’я, Божої благодаті, творчої наснаги і невичерпної енергії у змаганні до посилення сили, слави, багатства і простору Української Держави! Многая Вам літа!

За дорученням Проводу Конгресу
Українських Націоналістів
заступник Голови Конгресу,
Голова ЛОО КУН Микола Пшевроцький

Дійсному членові
Наукового товариства ім. Шевченка

Григорію Дем'янові

80

Львів, 2 червня 2009 року

Григорій Дем'ян з учителями середньої школи. с. Веренчанка Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Середина 1980-их рр.

Вам, дорогий Григорію Васильовичу, наша глибока повага і шана!

Ґрунтовна освіта, любов до народознавства, невсипуща праця і наполегливість дали змогу Вам виявити себе в історії, етнографії, фольклористиці, літературознавстві і національній культурі взагалі.

Григорій Дем'ян – кандидат історичних наук (1989), дійсний член НТШ (1992), автор понад 1000 наукових та науково-популярних праць, а серед них велика кількість статей і брошур, наукових збірників і навчальних посібників, монографій, частина з яких має унікальне значення, а саме: „Українські повстанські пісні 1940–2000-х років. Історико фольклористичне дослідження" (2003),„Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII – початку XX ст." (2004), „Український повстанський фольклор. Матеріали до бібліографічного покажчика" (2005), „Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах" (2006) та ін..

Вам належить унікальної наукової ваги дослідження з історії національно-визвольних змагань у 30–60-х роках XX ст., статті про таких постатей української культури, політики, науки, як Іван Франко, Іван Вагилевич, Сидір Воробкевич, Микола Івасюк, Августин Волошин, Степан Бандера, Олекса Гасин; величезне значення для національної науки має зібраний Вами фольклористичний архів.

Григорій Дем'ян завжди на сторожі краси, чистоти і повноцінного життя української історії. Цього він вимагає і від численних своїх учнів, і від колег, до цього закликає кожного свідомого українця в Україні та за її межами.

Тож велелюдна спільнота Наукового товариства ім. Шевченка та його Президія щиросердечно вітають Вас, високоповажаний Григорію Васильовичу, з нагоди славного ювілею повноліття!

„Нехай не знає втоми та рука,
Що добре зерно в добру землю сіє..."

З роси і води!

Від імені Президії НТШ в Україні,
голова Товариства *Олег Купчинський*

Григорій Дем'ян. Підпис Присяги депутата ВР України після прийняття Конституції. 28 червня 1996 р.

Григорій Дем'ян, зліва – Ігор Калинець. Виступ на відкритті меморіальної дошки Миколі Лемикові. Вул. І.Котляревського, 27. Львів, 22 жовтня 1993 р. Світлина Л.Криси.

Григорій Дем'ян У правому кутку внизу могила Федора царевича (1835-1879). Сколе. Старий цвинтар. 1992 р.

Григорій Дем'ян на засіданні Комісії ВР України з науки і освіти. Київ, 1999 р.

Щоденники

ЩОДЕННИКИ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ ГРИГОРІЯ ДЕМ’ЯНА

Вступна стаття та підготовка текстів Василя Сокола

The Diaries of Hryhorii Demyan’s Expeditional Work (Introductory Note and Preparation of Textes by Vasyl Sokil).

Щоденники – це датовані збірки записів, що передають події, факти, враження. Їх писали різні особи, передусім видатні, тому в нашій пам’яті зринають нотування багатоманітних вражень письменників, художників, композиторів. Ми високо оцінюємо вартість “Щоденника” Т.Шевченка чи, скажімо, О.Довженка. Знаємо також деякі фіксації подібного плану й серед людей наукового світу. Проте українській фольклористиці невідомо, щоб хтось так регулярно і ретельно вів щоденники експедиційної роботи, як Григорій Дем’ян. А це надзвичайно важливі документи творчої біографії вченого.

Зараз важко точно сказати, з якого часу розпочинаються щоденникові записи Г.Дем’яна. Достовірно можемо ствердити, що це сталося всередині XX ст. Відомо також: системне його ведення припадає на 1979 р., коли відбулася експедиція в села Довге, Кропивник, Рибник Дрогобицького р-ну Львівської обл. Однак цього щоденника поки що не вдалося виявити, як і з двох експедицій наступного, 1980 р., у с. Ясень Рожнятівського р-ну Івано–Франківської обл. та с. Мшанець Старосамбірського р-ну, що на Львівщині. Тільки один зі щоденників Г.Дем’яна – експедиції на Зелений Клин (у Приморський, Хабаровський краї та Амурську область Російської Федерації) опублікований[1]. Решта залишилась у рукописах і зберігається в домашньому архіві Г.Дем’яна. До речі, записи велися у “загальних” зошитах, переважно 96 сторінкових, широко використовуваною на той час “кульковою” ручкою.

Тут пропонується шість річників – 1981, 1983, 1984, 1987, 1988 та 1992. Всі вони друкуються в повному обсязі, крім останнього, – з експедиції на Пряшівщину (Словаччина), проведеної 12-23 червня 1992 р., на першій сторінці якого зазначено: “Основну частину записів зробив Г.Дем’ян”. Решта належить іншим членам експедиції.

Уваги заслуговує час і місце заповнення щоденникових нотаток. Г.Дем’ян записував свої спостереження після завершення робочого дня, як правило, ввечері або як тільки з’являлася вільна хвилина чи неможливо було проводити магнітофонні сеанси. Інколи робив це просто “на коліні” – будь-де і будь-коли. Зрідка трапляються підсумкові нотації за кілька місяців поспіль, наприклад, за січень – лютий 1983 р., але з конкретизацією: щосуботи та щонеділі виїжджав з метою збору польових матеріалів у різні райони Чернівецької, Івано–Франківської, Львівської областей. Це пов’язано зі специфікою його вчительської роботи.

Аналіз маршрутів, які здійснив дослідник індивідуально або з іншими учасниками експедицій, дає можливість осягнути не тільки хронологію, а й величезну географію фіксацій. Перед нами постає воістину людина-подвижник, напрочуд працьовита, яка кожну хвилину свого життя віддавала науці, культурі, збираючи і передаючи нащадкам національні духовні скарби. Нижче пропонуємо покажчик, складений за представленими щоденниками Г. Дем’яна. У реєстр внесено ті населені пункти, де він робив записи під час експедицій. (Див. таб. 1).

До щоденників Г.Дем’яна увійшла різного роду за змістом інформація, яка стосувалася насамперед організації експедиції, її проведення. Більшість подорожей він проводив під егідою Львівського обласного товариства охорони пам’яток історії та культури. Насправді йому потрібен був лише документ для офіційного пред’явлення особи в населеному пункті та на підтвердження “законності”, здійснюваної ним роботи. Влаштування поїздки до українців Пряшівщини взяв на

[1] Дем’ян Г. Зелений Клин: щоденник експедиції 1991 року // Народознавчі Зошити. – 1999. – Ч. 3. – С. 291-317.

Дата	Населені пункти
1981	
27 червня	Вигодівка (присілок с. Витвиці Долинського р-ну Івано – Франківської обл.)
27 – 28 червня	с. Витвиця, с. Розтічки (Долинського р-ну)
29 червня	м. Болехів (Івано–Франківської обл.)
6–7 липня	с. Лісковець (колишній Ляховець) (Міжгірського р-ну Закарпатської обл.)
8 липня	с. Голятин, с. Келечин (Міжгірського р-ну)
9 липня	с. Голятин
10–11 липня	с. Сойми (Міжгірського р-ну)
12–14 липня	смт. Міжгір'я (Закарпатської обл.)
15– 16 липня	с. Вучкове (Міжгірського р-ну)
16 липня	с. Запереділля (Міжгірського р-ну)
21 липня	с. Криворівня (Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.)
22 липня	с. Буркут (Верховинського р-ну)
23–25 липня	Старе Село (Нестерівського – тепер Жовківського – р-ну Львівської обл.)
24–25 липня	с. Замок (Нестерівського р-ну)
26 липня	м. Рава-Руська (Нестерівського р-ну)
29 липня	Старе Село, с. Кам'янка – Липник, с. Сулими, с. Гончарі, с. Мазури, с. Новий Світ, с. Підгора (Нестерівського р-ну)
2–3 серпня	Старе Село
4 серпня	присілок Ниви біля села Потелич (Нестерівського р-ну)
1983	
Січень – травень	Запис матеріалів у Кіцманському, Сторожинецькому і Путильському районах Чернівецької області; Долинському, Надвірнянському, Богородчанському і Коломийському районах Івано–Франківської області; Старосамбірському і Турківському районах Львівської області та деяких інших місцевостях
Червень	м. Чернівці
21 липня	смт. Турка
22-25 липня	с. Івана Франка (тепер с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.)
26 липня	м. Сколе (Львівської обл.)
27 липня	с. Верхнє Синьовидне (Сколівського р-ну)
28-31 липня	с. Івана Франка
31 липня	с. Ясениця Сільна (Дрогобицького р-ну)
2 серпня	с. Івана Франка
4 серпня	с. Уріж (Дрогобицького р-ну)
3-5 серпня	с. Івана Франка
6 серпня	с. Уріж
7 серпня	с. Івана Франка, с. Ясениця Сільна
8-9 серпня	с. Івана Франка
10 серпня	с. Довге (Дрогобицького р-ну)
11 серпня	с. Сторона (Дрогобицького р-ну)
12-13 серпня	с. Добрівляни (Дрогобицького р-ну)
13-14 серпня 14 серпня	с. Івана Франка смт. Підбуж (Дрогобицького р-ну)
16 серпня	с. Івана Франка, с. Ластівка (Турківського р-ну), м. Борислав (Львівської обл.)
17 серпня	с. Івана Франка, с. Деревач (Пустомитівського р-ну Львівської обл.)

18 серпня	с. Потелич (Нестерівського р-ну)
19 серпня	с. Потелич, м. Львів
21 серпня	с. Велеснів, м.Чортків, с. Новосілка Костюкова, м. Заліщики (Тернопільської обл.)
1984	
22 липня	с. Нижня Рожанка, с. Волосянка (Сколівського р-ну Львівської обл.)
24 липня	с. Головецьке (Сколівського р-ну)
27-28 липня	с. Підгірки (Калуського р-ну Івано–Франківської обл.)
29 липня	с. Вістова, с. Підгірки (Калуського р-ну)
30 липня	с. Студинка (Калуського р-ну)
31 липня – 3 серпня	с. Яблунька (Богородчанського р-ну Івано – Франківської обл.)
4 серпня	с. Гута (Богородчанського р-ну)
5-6 серпня	с. Яблунька
7 серпня	с. Манява (Богородчанського р-ну)
8 серпня	Пороги (Богородчанського р-ну)
9 серпня	с. Яблунька
10 серпня	с. Кричка (Богородчанського р-ну)
11 серпня	с. Луквиця, с. Богрівка, с. Яблунька (Богородчанського р-ну)
12 серпня	с. Пороги, с. Яблунька (Богородчанського р-ну)
15 серпня	м. Косів, с. Бабин (Косівського р-ну Івано – Франківської обл.)
16 серпня	смт. Верховина, с. Красноїлів (Верховинського р-ну Івано – Франківської обл.)
18–19 серпня	с. Ваньовичі (Самбірського р-ну Львівської обл.)
20 серпня	с. Стрілковичі (Самбірського р-ну)
21 серпня	с. Недільна (Старосамбірського р-ну)
22 серпня	с. Букова (Старосамбірського р-ну), м. Самбір
28 серпня	с. Голешів (Жидачівського р-ну Львівської обл.)
23 вересня	м. Гусятин, с. Трибухівці (Гусятинського р-ну Тернопільської обл.)
28 жовтня	с. Хітар (Сколівського р-ну)
29 жовтня	с. Верхнє Синьовидне (Сколівського р-ну)
7 листопада	с. Тяпче (Долинського р-ну Івано–Франківської обл.)
9 листопада	м. Стрий
1987	
29 березня	м. Самбір (районний центр Львівської обл.), с. Красне (Турківського р-ну Львівської обл.)
30 березня	с. Задільське (Сколівського р-ну), м. Стрий
5 липня	смт. Славське (Сколівського р-ну)
8 липня	с. Грабівець, с. Тухля (Сколівського р-ну)
11 липня	м. Стрий, смт. Славське
12 липня	с. Тухля, с. Либохора (Сколівського р-ну)
13 липня	смт. Славське
14 липня	с. Долинівка (Сколівського р-ну)
15 липня	м. Стрий
16 липня	с. Риків (Сколівського р-ну)
18 липня 19 липня	с. Погар, с. Орява (Сколівського р-ну) с. Тухля
23 липня	с. Лавочне (Сколівського р-ну)
26 липня	с. Козьова (Сколівського р-ну)
28 липня	с. Тухля
31 липня	с. Межиброди, с. Нижнє Синьовидне (Сколівського р-ну)
1 серпня	смт. Славське
2 серпня	с. Мита (Сколівського р-ну)
9 серпня	смт. Великий Березний (районний центр Закарпатської обл.)
10 серпня	с. Забрідь, смт. Великий Березний

11 серпня	с. Розтока-Пастіль (Великоберезнянського р-ну)
12 серпня	с. Забрідь (Великоберезнянського р-ну)
13 серпня	с. Люта, с. Кострино (Великоберезнянського р-ну)
14 серпня	с. Вишка, с. Костринська Розтока (Великоберезнянського р-ну)
15 серпня	с. Люта, с. Вишка, смт. Великий Березний
16 серпня	Волосянка (Великоберезнянського р-ну)
17 серпня	смт. Турка
18 серпня	с. Козьова (Сколівського р-ну)
4-5 жовтня	с. Ценява (Коломийського р-ну Івано – Франківської обл.)
11 жовтня	Ценява
12 жовтня	м. Рожнятів (Івано – Франківської обл.)
1988	
1-3 січня	м. Самбір
4 січня – 16 липня	с. Веренчанка (Заставнівського р-ну Чернівецької обл.), Малятинці (Кіцманського р-ну Чернівецької обл.)
20 липня	с. Київське (Кубань)
21 липня	с. Кримськ (Кубань)
22 липня	с. Київське
23 липня	ст. Троїцька (Кубань)
24 липня	с. Троїцька
25 липня	с. Київське
26 липня	с. Кримськ
27 липня	с. Троїцька, с. Кримськ
28 липня	с. Кримськ, с. Троїцька
29 липня	с. Троїцька
30 липня	с. Кримськ
31 липня	с. Троїцька, с. Кримськ
1 серпня	с. Київське
2 серпня	ст. Варениківська (Кубань)
3 серпня	с. Кримськ
4 серпня	с. Новоукраїнка, с. Кримськ (Кубань)
5 серпня	ст. Варениківська
6 серпня	с. Кеслерове (Кубань)
7 – 8 серпня	ст. Варениківська
9 серпня	с. Економічне (Кубань)
10 серпня	с. Кримськ
16 – 17 серпня	с. Космач (Косівського р-ну Івано – Франківської обл.)
1992	
13-16 червня	м. Свидник (Пряшівщина, Словаччина)
17 червня	м. Бардіїв, с. Вузька Воля (Пряшівщина)
18 червня	с. Стащинська Розтока (Пряшівщина)
19 червня	с. Пихна, с. Пчолине (Пряшівщина)
20 червня	с. Тополя, с. Збуй (Пряшівщина)
21 червня	с. Снина, с. Пихна, Красний Брід (Пряшівщина)
22 червня	м. Пряшів

себе Інститут народознавства, підготовчий етап якої детально описаний 10-11 червня 1992 р.

За щоденниковими записами Г.Дем'яна чітко простежується вибір місця польових наукових досліджень. У переважній більшості це населені пункти, у яких народилися, проживали чи перебували видатні особистості: Іван Франко (Нагуєвичі, Ясениця Сільна, Уріж), Лесь Мартович (Монастирок), Наталія Кобринська (Болехів), Євгенія Бохенська (Голешів), Антін Могильницький (Яблунька) тощо. Він обов'язково фіксував про тих людей різноманітні матеріали, передусім мемуарного плану. Так, перебуваючи на Міжгірщині 12-14 липня 1981 р., Г.Дем'ян занотував у щоденнику: "Записав цикл цікавих спогадів про основоположника нової української літератури на Закарпатті – Василя Гренджу-Донського, одержав декілька цінних фотографій письменника, кільканадцять його автографів (епістолярії), сфотографував: а) братів: Івана у Виноградово, Михайла у Міжгір'ї; б) племінницю дружини письменника Марії Рущак – Магдалину Петрівну, маленьких – внучку Михайла Гренджі – Наталку і правнучку – Олю (по Василеві Михайловичу Гренджі); в) хату Степана Михайловича Гренджі, яка стоїть на тому місці, де була хижка, в якій народився В.Гренджа-Донський; г) вид на гору Мершу (див. запис у блокноті); д) зроблено фотокопію з чи не найкращої фотографії В.Гренджі-Донського, правдоподібно з 1961 р., в народному вбранні. На звороті – кілька слів поета до брата Михайла".

Інтерес становлять згадки про друзів, однодумців Г.Дем'яна, насамперед тих, хто з ним брав участь у фольклорних експедиціях – М.Кассарабу, М.Глушка, С.Гвоздевич, автора цієї вступної статті та ін. Так оцінюючи М.Кассарабу, він не тільки його, а й сім'ю назвав "милою і гостинною родиною" (29.06.1981 р.). Або в записі 21 липня 1981 р. читаємо: "Випадково зустрівся з працівником краєзнавчого музею Петром Арсеничем, людиною безмежно відданою краєзнавству, дійовим краєзнавцем, який врятував від забуття не один десяток важливих пам'яток культури та історії, активно популяризує все, що лише може з професійної, а також народної, матеріальної та духовної культури Карпат та Передгір'я. До речі, тоді ж він зустрівся, за словами самого Г.Дем'яна, " з молодим обдарованим поетом Іваном Малковичем". Цікавий далі факт: "Коли ми підійшли до місця, де Арсенич з своїми молодими колегами і рідними зупинився, поет І.Малкович сидів під кущем (падав дощ) і творив нового вірша". (Це було по дорозі до народної поетеси Параски Плитки).

Щоденники Г.Дем'яна – надзвичайно цінні документи, в яких розкривається творча лабораторія, перш за все фольклориста. Його методична концепція складається з таких основних аспектів:

1) комунікабельність, уміння швидко входити у довір'я інформаторів, добре зважаючи на психологію народу;

2) знаходження цікавих виконавців і надання їм лише позитивної оцінки, чим заохочується їх до пригадування нових фольклорних творів з метою вичерпності репертуару співака чи оповідача;

3) наукові принципи фіксації: записувати тільки на магнітофон, сеанс неперервний, під час запису не втручатися в текст, хіба після його завершення. Це дає підстави максимально точно подати твір. Усю супровідну інформацію фіксувати також на магнітну стрічку.

Г.Дем'яна цікавили в основному нові маршрути, навіть ті села, де він ніколи не був. Не обминав і тих шляхів, якими пройшли його попередники. Так, 15-16 серпня 1984 р. йому вдалося пройти слідами записів Майбороди 1940 р., виявивши відомі вже йому і зовсім нові твори.

Як свідчать щоденникові нотатки, Григорій Дем'ян поєднував під час експедицій феноменально вдалу збирацьку роботу із науково-дослідницькою. Скажімо, 18 липня 1981 р. він пише статтю "Іван Франко в народнопісенній творчості бойків і гуцулів", а 28 жовтня 1984 р. – про життя і творчість Д.Йосифовича тощо. Крім того, як досвідчений музеєзнавець він надавав допомогу для створення майбутнього музею поета В.Матіїва, родом з Нижньої Рожанки, що на Сколівщині.

Таким чином, щоденники з фольклорних експедицій Григорія Дем'яна – важливе джерело до пізнання його творчого портрета, оцінки видатних людей, інформаторів, побутування фактів народної творчості. Їх читатимуть не тільки сьогодні, а й прийдешні покоління, адже тут міститься частина історії, культури України.

І. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1981 Р.

Виїхав з відповідними матеріалами (магнітофони, фотоапарати, магнітні стрічки, фотоплівки тощо) з Веренчанки до Болехова поїздом, а звідтам на світанку 27.06.1981 р. – автобусом до Вигодівки (присілок с. Витвиці Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Тут від 14 червня вже працював кандидат медичних наук (з Львівського мединституту Кассараба Мирон Мар'янович над записами пісенного фольклору бойків. Зранку він виїхав до села Раків, а я тим часом розшифрував пісні у Витвиці (записав 5 та кілька етнографічних подробиць), тоді автобусом виїхав до села Кальна, зробив там декілька пейзажних фотографій апаратами "Зеніт-Е" та "Київ-4":

а) Вид на куток село Кальна в зелені;

б) сінокоси на Бойківщині (в с. Кальна) з видом на частину села;
тоді пішки перейшов через верх до села Розтічка. Тут теж при вході в село зробив пару фотографій з сінокосами (один хлопець косить, інші обертали сіно).

З Розтічок автобусом через Верх, село Кальну приїхав до Вигодівки. Сфотографував санаторій-профілакторій обома фотоапаратами.

О 20 год. повернувся з Ракова М.М.Кассараба, повечеряв і записував пісні від працівниці санаторію-профілакторію "Лісник" Ольги Лявер.

Тут ми обидва зупинилися на ночівлю.

У Кальній кілька жінок твердили, що в їхньому селі бував І.Франко, коли ходив до Лолина.

В Кальній пісень не записував, оскільки там уже працював М.Кассараба.

Зокрема це говорила вчителька Перегінець Марія.

* * *

28.06.1981 р.

Сфотографовано на тлі килиму з орнаментом геометричним у Витвиці Янишівську Софію Дмитрівну і її чоловіка Янишівського Івана Григоровича.

Йому обіцяв надіслати книгу "Шляхами Івана Франка на Україні".

Зроблено фоторепродукцію портрета Витвицького Івана Марковича (в рамці овал) 1901 р. н., писав антирадянські твори, які підписував псевдонімом Іван Сорокатий...

Вантажною автомашиною переїхав з Витвиці до Розтічки, о 15 год. вже був у тутешньої співачки Розалії Ільницької. Жінка якраз готувалася доїти корову. Про мій приїзд ще попереднього дня на моє прохання її повідомила уродженка Розтічок, яка зараз тут не живе, а в Моршині. Отже, довго переконувати про потребу записати пісні вже не було потреби. Дівоче прізвище співачки Височанська Розалія Миколаївна.

Записав від неї 44 пісні, в тому числі цікаві пісні-хроніки про лісорубів, які загинули на роботах, оригінальні варіанти різних пісень тощо.

Сфотографовано її у вишиваній сорочці, замолодичена. Вишивка розміщена на рівній поперечній лінії під шиєю.

Ще близько півтора десятка пісень записав від групи жінок в тому ж селі.

Всі твердять, що гарно співають і ладкають у селах Липа, Слобода Белехівська, Мізунь, Сенечів, Вишків та ін.

Люди дуже гостинні, цікавляться історією та культурою бойків. Окремі просили адресу книгарні, де можна замовити книгу "Бойківщина" і тут же писали листи про надсилання цього видання.

О половині першої години ночі пішком вирушив до Витвиці і далі на Вигодівку. По дорозі зустрів місцевого ветлікаря, зайшла мова про бойків, а він запитує:

– То ми бойки?

– Так.

– А де та Бойківщина?

На сході від лінії, що йде вздовж річки Лімниці і далі на Хуст обабіч схилів Карпат і в перед гір'ях аж до кордону по р. Сян і Уж.

Близько третьої години ночі дійшов до санаторію "Лісник", а Коссараба М.М. ще продовжує запис пісень від двох жінок – техпрацівниці і куховарки цієї установи.

* * *

29.06.1981 р.

Сфотографував санаторій "Лісник" зі східної сторони. Потім ще зробив знімки головного лікаря санаторію Василя Дмитровича Гаджуна, групи працівників разом з М.М.Кассарабою.

Автобусом проїхали до Болехова. В крамниці залишили речі, а самі пішли до будинку, в якому жила Наталя Кобринська. Сфотографував меморіальну таблицю і разом з М.Кассарабою повернулись на залізничний вокзал у Болехові. Звідси поїздом проїхали до с. Раків Долинського р-ну. Тут М.Кассараба записав цикл весільних пісень і ладканок та коментарів до різних частин і подій, що відбуваються під час весілля.

В розмові тут люди часто говорять "бойє" в значенні "направду".

Особливо багато пісень, різних оповідань, приказок та прислів'їв від Гринишин Юстини Данилівни, 1900 р. н. співали також Фрищин Юстина Гаврилівна, 1917 р. н., Ватів Ганна Гаврилівна, 1908 р. н., Федів Ганна Максимівна, 1907 р. н.

Зроблено фотографії цих співаків народної творчості разом з М.Кассарабою.

Перед вечером потягом Івано-Франківськ – Моршин виїхали до Моршина. З вікна поїзда ще сфотографовано загальний вид села Раків.

Автобусами доїхали разом з М.Кассарабою до Львова. Тут я зупинився у цієї милої і гостинної родини.

* * *

30.06 - 3.07.1981 р.

За сприянням М.Кассараби і за його порадою пройшов обстеження стану здоров'я у Львівському медичному інституті. Виявлено захворювання щитовидної залози (при звичайному лікарському огляді і лабораторним способом). Ендокринолог Ней Любов Василівна на основі результатів лабораторного обстеження призначила лікування.

У вільний час записав автобіографічну розповідь Григорія Смольського з цікавими подробицями його життя та творчості.

Незважаючи на вік, здоров'я, ця людина продовжує творити. Розпочав цикл творів, у яких хоче показати основні події життя Івана Франка і його перебуванння в різних місцях Галичини.

Сфотографував портрет Лесі Українки, якого намалював Г.Смольський у 1970-71 рр.

Відвідали й оглянули гарну колекцію творів мистецтва, яку зібрав Гречко Іван Михайлович. Тут твори живопису: М.Петрака, Г.Смольського, О.Заливахи, М.Жука, Р.Сельського та ін. Має десятки народних ікон на склі тощо.

Без попереднього домовлення майже випадково зібрались у М.Мишанича (фактично завдяки його добрій і гостинній дружині Орисі) Богдан Луканюк, Мирослав Чудак, господар і я. Поговорили про окремі актуальні питання цьогорічної роботи над збором фольклору (див. блокнотик із записами). Ця розмова відбувалася 2 липня 1981 р.

Наступного дня закінчив полагодження своїх справ у Львові і виїхав поїздом до Славська.

* * *

4.07.1981 р.

У Славському оглянув початок роботи художника М.Гречина над оформлення нового будинку Славської селищної Ради, говорив з провізором Г.Синевудським Федором та іншими, а також зі священиком Гайдуком про необхідність залишити незайманими твори К.Устияновича, М.Сосенка та Юрія Боцманюка в місцевій церкві, яку тепер перемальовують. Переконувати тих людей виявилося не так легко. В принципі на словах вони погодилися залишити незайманими картини євангелистів, які намалював К.Устиянович. А чи додержать слова – буде видно.

Із Славська потягом виїхав до Стрия. Оглянув виставку творів О.Оброци, яку обладнано в клубі ВРЗ з нагоди 50-річчя з дня народження художника. Виставка багата, показує досить повну спадщину художника, але, на жаль, систематизація матеріалів не продумана. Твори розмістили переважно "за їх розмірами" і тільки де-не-де – за тематикою.

Відвідав художника П.Обаля, який на моє прохання намалював картину "Дуб Івана Франка в Стрию". Заплатив йому за неї 70 крб. Заніс до родичів О.Оброци його епістолярні матеріали, які позичав для підготовки машинописного збірника про життя і творчість художника.

Відвідав Ірину Михайлівну Ольшанську, яка завзято збирає і вивчає народну вишивку України. Ще раніше вона написала на моє прохання невелику статтю (кілька аркушів машинопису) про бойківську вишивку. Цей матеріал разом з кольоровими фотографіями вона передала мені для включення його до 7-го тому машинописного збірника "Бойківщина".

* * *

5 липня 1981 р.

Повернувся із Стрия до Славського. Їздив до Верхньої Рожанки, щоб вияснити чи Сокіл Василь Васильович з дружиною Ганною Петрівною зможуть цього року попрацювати над збором фольклору. Там їх не застав. Переїхав тоді до Волосянки і тут справу вдалося вияснити. Подружжю Соколів необхідно шукати нове місце праці, оскільки обоє працюють не за спеціальністю. До того ж, якісь неуки і злобливі вже двічі писали анонімні скарги на Сокола В.В., що він займається збором фольклору, записує колядки. В другій анонімці того ж типу хлопця почали вже звинувачувати навіть в якомусь "ізмі". Обидві скарги спричинили ретельний розгляд. Приїздили до Ялинкуватого працівники районо, в тому числі завідувач Костик Василь Іванович, інспектори та інші. Вимагали колядки, прослуховували записи пісень, відвідували уроки, вимагали пояснювальні записки тощо. Між іншим, і про стосунки зі мною.

Обіцяв, що коли йому вдасться щось вирішити з новим місцем роботи, то після цього піде збирати народну творчість далі.

Передав я йому прохання від М.Мишанича – привезти копії записів пісень з Волосянки та околиць.

* * *

6 липня 1981 р.

Виїхав до с. Лісковець (колишній Ляховець) на Закарпатті.

Із с. Славське до с. Ялинкувате доїхав вантажною автомашиною. Звідси разом з Дідиком Василем Васильовичем, який приходив до свого вітчима в Ялинкувате, щоб відправити до Славської лікарні, ми перейшли пішки через гору Близницю до с. Лісковець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

Близько перевалу оглянув і сфотографував Довбушеву Криницю. Потім, уже з південного схилу Близниці зробив кільканадцять пейзажних знімків з видами на село Лісковець.

В самому селі записав від Дідик Анастасії Олексіївни, 1919 р. н., кілька цікавих циклів коломийок та пару пісень. Потім разом із своїм випадковим супутником допомогли цій жінці, його стрийні, згребти сіно та скласти в острівки.

Під вечір у центрі села біля крамниці домовився з групою жінок – свашок, щоб завтра (7.07) від них записати закарпатський варіант бойківського весілля.

Зупинився на ночівлю в свого супутника Дідика Василя Васильовича, 1932 р. н. Від нього записав декілька коломийок.

* * *

7 липня 1981 р.

Цей день люди тут вважають святом і стараються не працювати. Всі старші жінки йдуть до церкви, свашки, поговоривши того дня біля церкви між собою, заявили, що тепер ще піст (Петрівки) і вони до його закінчення ладкати не будуть. Обіцяли це зробити аж після посту, тобто, коли мине свято Петра й Павла.

Про петрування (свято пастушків) не можуть нічого сказати.

Ходив повідомити про свою роботу Рекітську сільраду, але ні голови, ні секретаря не застав. Не було їх і наступного дня.

Записав декілька казок, а ввечері чимало коломийок у с. Лісковець.

* * *

8 липня 1981 р.

Автобусом переїхав до с. Голятин, записав кілька пісень і цикл коломийок. Разом з вчителем Зимомрею Федором Івановичем перейшли з Голятина через Верх до с. Облязька - Голятин, записав кілька мелодій на трембіті від вівчаря Зубанича Івана Михайловича. Занотовано також гру на сопілці і дримбі. Тоді в с. Келечин, куди теж ходив разом з вчителем Зимомрею, від старенького інваліда записав дві пісні та кілька коломойок. Вночі через Верх повернули з Келечина в Голятин. Переночував у того ж вчителя Зимомри Ф.І.

* * *

9 липня 1981 р.

Вранці записав пару пісень і кілька коломийок в Голятині.

Автобусом переїхав до Міжгір'я. Тут влаштувався на ночівлю в готелі "Верховина".

Записав декілька коломийок від Стець Марії Василівни.

Подібний, але цікавий з мелодичного боку матеріал зафіксовано і від дочки та внуків Ілька Липея, свого роду опришка 20 ст., якого вбили чеські жандарми.

* * *

10 липня 1981 р.

Переночував у готелі "Верховина" в Міжгір'ї. Вранці автобусом виїхав до села Сойми Міжгірського р-ну. Записав розповідь бокораша Шекети. Домовився з техпрацівницями місцевої школи і дитячого садка, сестрами Глеба Марія Юріївна і Глеба Ганна Юріївна про запис пісень. Чекаю біля хати Гафії. Підійшла старша сестра (Марія), як і обіцяла, порадила йти до школи, бо чоловік Гафії може гніватися: "Хто знає, як якому чоловікови догодити".

Все-таки жінки зібрались і проспівали пару циклів коломийок та кілька пісень. Правда, після частування їх.

Після кількаденних пошуків, нарешті, вдалося зафіксувати пісню про Ілька Липея. Спостерігається цікава форма виконання коломийок з повторенням другого рядка при чотирирядковому їх розміщенні.

Одна з жінок, яка проспівала пісню-хроніку, просила не згадувати її прізвища, бо "мене ще можуть спалити його родичі".

Цікавим оповідачем є Шекета Іван Дмитрович, 1906 р. н., в Міжгір'ї. Записав від нього 2 обширні казки.

Ночував у готелі "Верховина".

* * *

11 липня 1981 р.

Стратив кілька годин часу на очікування автобуса і переїзд до Соймів і назад у Міжгір'я. Співачки, яка обіцяла бути вдома, не застав її.

Продовжив записи від Шекети І.Д. в Міжгір'ї.

* * *

12-14 липня 1981 р.

Записав цикл цікавих спогадів про основоположника нової української літератури в Закарпатті – Василя Гренажу-Донського, одержав декілька цінних фотографій письменника, кільканадцять його автографів (епістолярії), сфотографував:

а) братів: Івана у Виноградово, Михайла у Міжгір'ї;

б) племінницю дружини письменника Марії Рущак – Магдалину Петрівну, маленьких – внучку Михайла Гренджі – Марії Рущак – Магдалину Петрівну, маленьких – внучку Михайла Гренджі – Наталку і правнучку – Олю (по Василеві Михайловичу Гренджі);

в) хату Степана Михайловича Гренджі, яка стоїть на тому місці, де була хижка, в якій народився В.Гренджа-Донський;

г) вид у Міжгір'ї на гору Мершу (див. запис у блокноті);

д) зроблено фотокопію з чи не найкращої фотографії В.Гренджі-Донського, правдоподібно з 1961 р., в народному вбранні. На звороті – кілька слів поета до брата Михайла.

Окрім того записав дещо з коломийок, пісень, казок, переказів тощо.

* * *

15-16 липня 1981 р.

Вранці виїхав автобусом з Міжгір'я до с. Вучкового (Вучкове). Зустрів цікавого оповідача казок – Ірика Дмитра Івановича, 1911 р. н. Відразу ж розпочав записи. Але через те, що в нього було чимало роботи (дружина хворіє і він мусить сам доглянути корову, веприка, пару овечок, курей тощо, навіть їжу для сім'ї приготувати), записи його казок перервано з тим, щоб продовжити це ввечері.

Тут в селі приїхав мурувати кахельну піч Шекета Іван Дмитрович з Міжгір'я. Знайшов його в Юрика Михайла і безпосередньо за роботою (він ставив піч, а я під той стукіт) фіксував на магнітофонну стрічку його казки, перекази та оповідання. Розповідає він краще за Юрика Дмитра Івановича, мова багатша, обізнаність ширша, але лексика досить засмічена і він сам просить повиправляти, де можна під час розшифровування такі його слова, як "колдовство", "стройка" і подібні до них, що вкралися в розповідь, на українські. Від нього ж записано чимало коломийок.

Під час запису до приміщення посходилося кілька (6-8) молодих і старших віком людей, винятково уважно слухали все, що ця обдарована людина говорила і співала. Йому 75 років, а працює напрочуд легко, вправно і добре. Його постійно запрошують мурувати печі не тільки по селах цього (Міжгірського), а й інших р-нів.

Близько сьомої години вечора я повернувся до Юрика Д.І., від якого зафіксував на стрічку кільканадцять цікавих казок, а від його дружини ще вранці і ввечері – значне число коломийок. Сиділи до другої години ночі. У цих же добрих людей довелося й заночувати.

16 липня запис казок від господаря і коломийок від його дружини продовжено. Однак це тривало не більше двох годин, оскільки Юрик Д.І. знову був змушений займатися різними справами на господарці і вибирався косити.

Ще один сеанс роботи провів з Шекетою І.Д.

Потім пішки перейшов до села Запередділля, але місцевий казкар Беля виявився слабоньким оповідачем і я автобусом поїхав до Міжгір'я, а звідси – спочатку до Соймів і далі до Волівця. В Соймах у автобусі випадково зустрів музикознавця Яремка Богдана з дружиною, які в цих місцях збирали матеріал про народні музичні інструменти бойків. Разом (правда з автобуса) оглянули місце загибелі Ілька Липея, опришка 30-их рр, і доїхали до Волівця. На їх прохання зроблено спільні фотографії.

Поїздом "Ужгород - Київ" виїхали з Волівця, але, захоплені розмовою про збирацьку роботу, не помітили, як потяг минув залізничну станцію Славське і я вже змушений був ночувати в Сколівському готелі.

* * *

14 липня 1981 р.

Вранці виявилося, що приміський потяг "Стрий - Лавочне" не поїде до Славського. Отже, треба шукати якоїсь принагідної автомашини, щоб поїхати додому. Доїхав автобусом десь біля 12 год. дня.

Перед тим зустрівся з вчителем, активним краєзнавцем Мстиславом Степановичем Бартковим, поговорили про його спогади, зв'язані з зустрічами із художником О.М.Оброцою. Виявилося, що він відправив їх поштою до Веренчанки.

Випадково бачився з завідувачем Сколівським районним відділом народної освіти Василем Івановичем Костиком. Його дуже цікавило, де я друкую чи друкуватиму свої записи фольклору:

– Де будете видавати зібраний матеріал? Де його читати? Мені розповідали, що Ви записували народну творчість в Старосамбірському р-ні. То де це читати?

– Я ще й сам не знаю, де який матеріал буде опубліковано. Потрохи повідправляв до різних видавництв.

На цьому ми й розійшлися. Я поспішав, бо ще треба було побути вдома і цього ж дня виїхати до Веренчанки, щоб взяти трохи грошей та влаштувати різні невідкладності.

* * *

18 липня 1981 р.

Поїздом "Львів – Чернівці" із Стрия доїхав до буковинської столиці, а звідси приміським – до Веренчанки. Завіз кілька десятків книг про творчість Лесі Українки, які досі були в Славському. Вони знадобляться під час роботи над окремими статтями до "Словника Лесі Українки".

Застав тут примірники газети "Молодий буковинець" за 8 і 10 липня ц. р. з публікаціями про виставку творів Остапа Оброци у Веренчанці та статтею про дерева-пам'ятники Іванові Франкові. Жаль тільки, що в процесі редакційної підготовки їх до друку обидві значно поскорочувано, навіть фактаж, а другу ще й невдало названо "Чути голос минулого". З цього, зрозуміла річ, ніхто не догадається, що там мова про дерева-пам'ятники великому письменникові і вченому. Правда, подано це під рубрикою "До 125-річчя з дня народження Івана Франка".

Чекало на мене вже й запрошення взяти участь у республіканській ювілейній науковій конференції, присвяченій 125-річчю з дня народження Івана Франка. Туди я висилав тези доповіді на тему "Іван Франко в народнопісенній творчості бойків і буковинців".

При найближчій нагоді пошукаю за таким матеріалом ще на Гуцульщині, можливо в Криворівні, Буркуті...

Не знаю скільки пролежали серед моєї кореспонденції гранки публікації "Акорди вселюдської шани" (Іван Франко в народнопісенній творчості бойків і буковинців), на-

діслані в редакцію журналу "Жовтень", бо ні супровідного листа не було, а дати на поштових штемпелях невиразні. Зробив необхідні виправлення помічених помилок.

* * *

19 липня 1981 р.

Наступного дня ранком також поштою вислав у рекомендованому листі до редакції. Написав прохання Р.М.Кудликові, прізвище якого було зазначене на конверті з гранками, щоб редакція повернула мені нотації мелодій Франківських пісень, оскільки їх друкувати журнал не зможе, як це видно з підготовлених гранок.

Написав листи Юлії Оброці та М.Морозові і вислав їм газети "Молодий буковинець". Дружині художника О.Оброци – опублікований про виставку творів її чоловіка у Веренчанці, а М.Морозові – повідомлення про дерева-пам'ятники І.Франкові (він систематично працює над бібліографією Франкіани).

Зняв з експозиції твори О.Оброци, щоб естампи марно не линяли на стінах, оскільки в час моєї відсутності виставкою ніхто не буде займатися.

Повторно переглянув і окремі місця, заново прочитав у книгах А.Костенка "Леся Українка" (серія "ЖЗЛ"), "Леся Українка" (статті, дослідження, матеріали. Вип. I), головно про перебування поетеси в Карпатах (Вижниця, Кути, Косів, Яворів, Верховина (колишнє Жаб'є), Буркут та ін.

* * *

20 липня 1981 р.

Вранці автобусом виїхав з Веренчанки до Кіцмані, потім з Кіцмані до Снятина, а там знову іншим – до Косова, де зробив ще одну пересадку, щоб добратися до Верховини. Дощ. Гори покриті туманом. Якщо так буде й завтра, то з фотографій, особливо пейзажних, буде невелика радість. А так хочеться зафіксувати на фотоплівці місця перебування Івана Франка, Лесі Українки, Гната Хоткевича, Володимира Гнатюка, Климента Квітки та інших. Під вечір почало випогоджуватись.

Зупинився у Верховині. Адміністратор обіцяла, хоч і досить непевно, якесь місце для ночівлі в готелі "Черемош".

* * *

21 липня 1981 р.

Зранку виїхав автобусом до Криворівні, оглянув і зафотографував місця, пов'язані з життям і діяльністю І.Франка, його перебуванням у цьому мальовничому селі:

а) зовнішній вид хати, де тепер музей письменника;

б) пам'ятник-погруддя І.Франка;

в) камінь на Заріччю, де часто сидів і писав І.Франко, тощо.

Записав на магнітофонну стрічку спогад – оповідання Потюка Степана, 1905 р. н., про Івана Франка.

Випадково зустрівся з працівником Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею Петром Аресничем, людиною безмежно відданою краєзнавству, дійовим патріотом і ентузіастом, який врятував від забуття не один десяток важливих пам'яток культури та історії, активно популяризує все, що лише може з професійної, а також народної матеріальної та духовної культури населення Карпат і Передгір'я. Знаю його вже більше півтора десятка років. Цього разу він тут був із сином своєї сестри, молодим обдарованим поетом Іваном Малковичем, своїм рідним сином і ще одним студентом, прізвища якого я не записав. Коли ми підійшли до місця, де Арсенич з своїми молодими колегами і рідними зупинився, поет І.Малкович сидів під кущем (падав дощ) і творив нового вірша. П.Арсенич познайомив нас і запропонував іти до Плитки Параски Степанівни, 1927 р. н., яка вже багато років пише вірші, складає пісні, має прозові твори, малює, грає на гітарі, дримбі тощо. І.Малкович відмовлявся:

– Я б хотів закінчити вірша, бо потім того ж самого настрою, ходу думки, уяви образів уже не буде.

– Ходи, ходи. Ти займався записами фольклору, а Г.Дем'ян збирає народну творчість уже багато років, подивишся як це робиться, – каже П.Арсенич.

Пішли до П.С.Плитки. Це справді цікава і обдарована людина. Має закінчених тільки чотири класи народної (початкової) школи, але самоосвітою здобула стільки, що далеко не кожен дипломований випускник вищого навчального закладу може з нею зрівнятися в царині літератури. Чудово знає українську класику, має гарну бібліотечку. В своїх поезіях оспівує рідну Гуцульщину, чимало творів присвятила Т.Шевченкові, І.Франкові, Лесі Українці, М.Шашкевичеві, Ю.Федьковичеві, О.Кобилянській та ін. Переважно творить коломийковим розміром і співає чимало з них як пісні. Частину з цих творів я записав то зі співу, то як пісні на магнітофонну стрічку, так же дуже поетично переказано стислу автобіографію авторки.

В хаті оглянули також її доробок з образотворчого мистецтва – це композиції, присвячені видатним діячам української культури та історії Т.Шевченкові, І.Франкові, Лесі Українці, І.Котляревському, княгині Ользі та іншим. Багато часу віддає вона в усіх жанрах своєї творчої праці релігійним справам.

Поезії і прозу світського змісту передруковує на машинці, яку подарували їй студенти – шанувальники. Загалом же має десь 16 таких машинописних збірників, між ними один про перебування двох гуцулок у Індії. Всі ми слухали гостинну господиню і оглядали потім її творчий доробок з великим захопленням.

Іван Малкович довго переконував П.Плитку, щоб віддала на якийсь час дещо із своїх поезій, а він постарається через своїх знайомих у Києві щось із того відібрати й опублікувати, бодай у журналі "Радянська жінка", а якщо добре піде, то може й окрему збірочку видадуть. Авторка довго не відважувалась, а врешті щось таки передала з тим, щоб це доповнили тими її творами, які вже раніше вона подала П.Арсеничу і зберігаються вони в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музеї.

Арсенич пропонував, аби вона готувала більше копій своїх машинописних збірок, а музей зможе їх у неї купувати час до часу і в цей спосіб підтримувати матеріально. П.Плитка з немалим зусиллям признавала рацію йому, але не обіцяла по суті нічого. "Якось переб'юсь".

На моє прохання поетеса сфотографувалась з нами. Я пішки направився до Верховини, щоб наступного дня виїхати до Буркута. Через те й не скористалася з запрошення П.Арсенича піти разом з ними на Писаний Камінь, де бували І.Франко, О.Кобилянська та інші.

Приємне враження справив також завідувач музею І.Франка у Криворівні Дзурак Микола Іванович. Дбає він про збагачення музею. Просив надіслати йому магнітофонні записи пісень про І.Франка та інші.

Перелік фотографій того дня див. у маленькому блокноті за літо 1981 р.

* * *

22 липня 1981 р.

Зранку погода обіцяла бути ясною (була надія на можливість зробити гарні фотографії), і я автобусом доїхав до Ільців біля Верховини, а там уже автомашиною, яка возить дерево з лісу, добрався до села Явірник. Тут на прохання однієї гуцулки сфотографував її маленьку дитинку, а потім з її допомогою сів на таку ж автомашину, яка їхала до Буркута (водії не хочуть підвозити незнайомих людей, а коли й погоджуються, то перед тим вимагають пред'явлення документів на право відвідання цих місць). Так я опинився в тому місці, яке Леся Українка в 1901 р. обрала собі для лікування. Їхала вона туди звичайним возом, а віддаль чимала. Лише від Верховини до Буркута є 38 км. Та ще до цього треба давати 10 з гачком кілометрів від Криворівні до Жаб'є (тепер Верховина). Ночувала вона в будинку Олекси Волянського (місцевого священика). Будинок зберігся, я його сфотографував, а також зробив знімки

кількох краєвидів, які відкриваються від цього будинку в Криворівні. Це було ще попереднього дня.

Дорога до Буркута проходить понад берегом Чорного Черемоша, мальовнича і захоплююча. Жаль тільки, що гул автомобільного двигуна та брязкання причепів не давало змоги слухати отой неповторний шум ріки, якою вона славиться, бо ж на кожному новому місці це звучить інакше, якось особливо зваблово, заворожуюче.

Буркут зараз – це будівлі двох лісництв (власне Буркутського і Чивчинського), кілька будинків – гуртожитків лісорубів, маленької пекарні, такої ж невеличкої їдальні, мініатюрного поштового відділення і ощадкаси. Колишніх селян, корінних мешканців тут немає жодного. Живуть люди тут переважно тимчасово. Великим старожилом вважають лісоруба, який тут провів всього близько 20 років, всі інші – значно менше, а то й взагалі перший рік.

Правда про перебування Лесі Українки та Івана Франка в Буркуті знали всі, з ким лише мені доводилося говорити як по дорозі сюди, так і в самому Буркуті.

На будинку Чивчинського лісництва є меморіальна мармурова таблиця з портретним рель'єфом Лесі Українки, яка повідомляє, що поетеса перебувала в Буркуті з серпня 1901 р. Дещо нижче біля будинку цього ж лісництва росте давнє дерево – горобина, яке посадила того ж 1901 р. Леся Українка (так розповідають у Криворівні, Ільцях, Верховині та й у самому Буркуті). Стовбур позаліплюваний цементом, щоб краще зберігався.

Гарною лісовою доріжкою, яка веде на гору Лукавиця (туди, як свідчить Климент Квітка, Леся Українка ходила на вершину, що підноситься на 1500 м над рівнем моря). Десь за кількасот метрів від дерева (горобини) і будинку лісництва є джерельце (чуркало) з мінеральною водою, яку брала і пила Леся Українка, Іван Франко та інші визначні люди, що тут бували. На жаль, воно зовсім занедбане (див. фотографії). До нього йшло троє дітей, які тепер живуть у Буркуті, і їх там також сфотографовано. Але основна маса людей тепер набирає мінеральної води дещо нижче у спеціально обладнаній альтанці, до якої проведено трубопровід.

Тих будівель, які були в час побуту в Буркуті Лесі Українки, Івана Франка, Кл.Квітки та інших, немає. Розповідають, що вони згоріли ще під час Першої світової війни.

Місцевість Буркута – це дуже нешироке, навіть вузька долинка над річкою між горами, покритими смерековими лісами, яка дещо розширюється біля лісництв, де з правого і лівого боку до Чорного Черемоша впадають гірські потічки – притоки. На жаль, погода не була сприятливою, щоб зробити гарні пейзажні знімки. Небо покрите чорними хмарами, в Буркутській долині було досить темно.

Поспішаю до Буркута, не встиг зафотографувати закинутої кляузи, за якою нагромаджувалося колись воду для сплаву дерева Черемошем. А основи цієї споруди ще досить добре збереглися і для історії лісосплаву в Карпатах це доцільно було б добре зафотографувати, виїхавши туди спеціально. Знаходиться цей об'єкт між Шибеним (тепер належить до Явірника) і Буркутом. На зворотньому шляху я їхав у закритій автомашині, якою возять на роботу, і знову не встиг вчасно зупинити водія, щоб це пофотографувати. Зрештою, то треба не тільки зафіксувати на фотоплівці, а й відповідні описи опрацювати з людьми, що колись тут займалися лісосплавом.

З с. Зеленої знову лісовозом, на цей раз навантаженим, доїхав до Ільців біля Верховини, а звідси вже рейсовим автобусом – до центру цього гуцульського осередку.

Пробував ще піти записати дещо з пісенного фольклору гуцулів від Стефурак Параски, яка славиться як одна з кращих знавців народних пісень у цьому куточку, пройшов кілька кілометрів, але було вже пізно, вона живе в Вінчю (Вінчє) на Малому Прислопі, туди ще треба було йти доброї півтори години. До того ж не було певності чи на тому хребті є підведена електролінія, а я не мав з собою батарейок, і після 21-ї год. вирішив вертати назад. Днів залишається мало, а на Бойківщині ще стільки треба зробити за цю решту відпустки. Голова правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури вже не перший рік просить, щоб записати фольклор у його родинному Старому Селі.

Переночував у тому ж готелі "Черемош".

** * **

23 липня 1981 р.

О 6 год. 40 хв. ранку виїхав з Верховини автобусом і перед 12 год. вже був у Івано-Франківську. Встиг придбати квиток на швидкий потяг "Чернівці - Львів", яким десь о 14 год. доїхав до Львова.

В обласному правлінні Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури взяв посвідчення про те, що фольклорні та етнографічні матеріали я збираю за його дорученням і для нього.

Автомашиною цього ж товариства приїхав до Старого Села Нестерівського р-ну Львівської обл. Влаштувався у селянина Серафина Федор, харчуватись буду в сільській їдальні.

Ввечері почав записи пісенного фольклору в селі. На жаль, співають переважно добре відомі пісні та їх варіанти, правда, гарно. Зафіксував для початку 16 пісень.

Поширеного в Карпатах звичаю плести на Юрія чи Зелені свята коровам віночки та ще й ладкати їм тут взагалі не пригадують, невідомі їм і танці чи колядки з якимись магічними призначеннями (напр., щоб добре капуста вродила чи коноплі виросли).

Ночував у Ф.Серафина. Прийшов після 24-ї год. ночі, він уже спав із внуком. Якось незручно було, бо розбудив його.

** * **

24 липня 1981 р.

До обіду записував дещо з пісенного фольклору від Марії Семенівни Лакизи, а десь біля 14-ї год. автобусом переїхав до села Замок Нестерівського району, де живе Ярмола Палага, родом вона із Старого Села, знає, як говорять люди, чимало традиційних народних пісень. Поки шукав її хати, натрапив на інших співаків. Від Барона Юрія записав переказ про походження назви села Замок та кілька мелодій на скрипці. Його дружина і дочка проспівали декілька пісень. Прийшли туди й сусіди, від яких також записано з десяток-півтора пісенних творів, є між ними й оригінальні, яких раніше не записував ніде. Але багато тих же, що побутують і в Карпатах та на Буковині.

Ярмола Палага спочатку подумала, що я жартую або ж хтось зі мною "пофиґлював", назвавши її співачкою. Насправді ж вона знає цікаві традиційні пісні та колядки і щедрівки, як показали вже перші записи. Тільки розпочав записувати дещо з її співу, як підійшла сусідська дівчина Харко Ольга і сказала, що й вона любить співати, але мусить привести свою товаришку, щоб пісні виконувати на два голоси.

Так вона й зробила. Прийшла ще з двома дівчатами. Всі вони зіспівані і від них трьох записано десь понад півтора десятка різних пісень, в т. ч. весільних, які побутують тепер у їхньому селі. Закінчив цю роботу десь о 22 год. 30 хв. Загалом у Замку зафіксував 35 пісень.

Пішки повернувся до Старого Села. У свого господаря був о 24 год.

Перед відходом домовився з групою співачок про те, що я повинен прийти до них у Замок записувати пісні в неділю 2 серпня десь біля 10 год. ранку.

** * **

25 липня 1981 р.

Продовжив записи пісень від здібної співачки Котик Ольги Степанівни, 1928 р. н., занотував і її автобіографію, хоч на це було значно важче намовити, ніж на записи пісень, а от сфотографуватись вона зовсім відмовилася. "Може колись іншим часом".

Цікавою оповідачкою виявилась Луник Степанія Федорівна, 1901 р. н. Але вона аж надто зважає на те, щоб не сказати чогось "простацького", "негарного", "грубого". Від неї зафіксував оригінальну казку, пару оповідань, розповідь про батька, гончарство тощо.

Декілька пісень гарно проспівала для запису доярка місцевого колгоспу ім. Чапаєва Ольга Василівна Клеба. Домовились з нею про дальший тур записів.

У Луник Степанії Федорівни, 1901 р. н., взяв дві фотографії для того, щоб зробити копії до збірника, а відтак повернути їх.

* * *

26 липня 1981 р.

Зранку Степан Серафин, син господаря, в якого ці дні мешкаю, домовився з своїм товаришем Богданом, щоб той повіз нас до джерела "Маруся", що в лісі за Дібровою. Десь до половини 10-ї год. виїхали туди легковою автомашиною. Оглянули закинуті місця, що залишилися після шахт, де добували вугілля, пройшлися і проїхались дуже гарними місцями.

Відвідали й джерельце, про яке розповідають, що колись люди вірили, що, викупавшись у ньому тричі до схід сонця і натще серце, можна позбутися хвороби. Тепер на тому місці капличка і самого джерела, яке зараз становить квадрат 2 х 2 м і глибиною подекуди до півметра (позамулюване піском), сфотографувати не можна. То ж зробив знімок загальний, з капличкою. Вона оздоблена іконами, вишиваними рушниками, квітами, скульптурами тощо.

Звідси вийшли на дуже гарну невеличку галявинку, там капличка більша і чималий гурт людей. Самі, без священика вони правили Службу Божу. Весь цей вид людей серед лісу на галявині був дуже мальовничим і так нагадував чомусь мої уявлення про давніх слов'ян, які, очевидно, подібно десь в таких місцях поклонялись ще старим дохристиянським богам: Даждьбогові, Перуну та іншим.

Звідси через село Замок заїхали до Монастирка вклонитись могилі Леся Мартовича та оглянути його музей. Похований письменник на цвинтарі скраю, що ближче церкви. А музей досить продумано створений, має порівняно багату експозицію. Однак стелажі з бібліотечними книгами все це заслоняють і годі добре охопити зором загальний вид музею. Та й самі експонати не завжди в порядку. Відвідувачі витягають книги, переглядають їх, а потім ставлять уже абияк, не дбаючи про етикетки, щоб вони лежали на відповідному місці. Підлога у приміщенні прогнила настільки, що треба дуже обережно йти, щоб не провалитись. Бібліотекарка всі такі проломи позастелювала папером. Частина книг лежить прямо на підлозі, стелажі попадали...

Цією машиною повернувся до Старого Села, а звідси автобусом переїхав до Рави-Руської. Там зустрів на автобусній зупинці селянина Івана Михайловича, який поїхав зі мною до присілка Ниви біля Потелича. Там живе відома співачка Бурда Марія, яка знає багато народних пісень. На жаль, її вдома не було: пішла куховарити на весілля до Рави-Руської.

В нивах записав декілька пісень та молодіжних сучасних варіантів веснянок і коментарів до них. Сфотографував виконавців.

Розмовляючи з людьми, встановив, що недалеко школи в Потеличі живе гарний знавець веснянок Швець Параска Іванівна і я пішки через село попрямував до неї. Жінка почувалась дещо нездоровою, але з її дочкою Ольгою переконали, щоб вона проспівала веснянки і прокоментувала їх. Виконували мати з дочкою ці пісні разом. Справді вона (мати) знає їх чудово і детально пояснює як і що робиться при виконанні кожної з них. Все це зафіксовано на магнітофонну стрічку, а самих виконавиць сфотографовано. Записано від них і декілька звичайних пісень та пару щедрівок.

Ольга Пилипівна Дмитрашко (це дочка) вибирається на роботу в м. Сколе. Вона провела мене до автобусної зупинки, щоб допомогти швидше виїхати до Рави-Руської. Туди я добрався випадковою автомашиною, а з центра містечка пішки виїхав на узлісся, щоб далі йти до Старого Села. Тут мене наздогнав автобус і після 22-ї год. я вже був у Старому Селі.

* * *

27 липня 1981 р.

Домовився з дівчатами, Фурів Лесею Лук'янівною, 1966 р. н. та Гук Іриною Ярославівною, 1964 р. н., в Старому Селі, що вишлють прислів'я та приказки свого села, коли запишуть їх більше. Сфотографовано їх обох.

Записано доповнення про виготовлення посуду з глини на хуторі Гончарі та понад три десятки пісень. Переглянув книги і папери на піддаші колишнього будинку Луник Степанії, але там покрівля вже майже цілком знищена і все це, що було під нею, зовсім погнило. Пропало й кільканадцять цінних книг, серед них давнє видання творів Василя Стефаника, різних польських авторів, повне зібрання поезій рос. письменника Жуковського та інше.

* * *

28 липня 1981 р.

День був напрочуд плідним у моїй збирацькій роботі. Записав у Дубрівці і на Горбі в Старому Селі 68 пісень. Стільки пісень досі за один день ще не вдавалось записувати. Особливо багато їх зафіксовано від подружжя Солтиса Андрія Андрійовича, 1920 р. н., і Солтис Ганни Іванівни, 1916 р. н., в с. Дубрівка. Їх не сфотографовано.

Приїхав Ігор Кудин, привіз 8 магнітофонних стрічок довжиною по 270 м кожна, які були вже дуже необхідні, оскільки мій запас вичерпувався. Кошти за їх придбання я відразу йому повернув.

Разом з ним та місцевим дяком Чулиндою ходили до церкви, оглянули дзвони (вони з поч. XX ст.) та друковані і рукописні книги. Особливий інтерес становлять метрикальні записи про народження і смерть за 80-90 рр. XVIII ст., є такі ж за XIX ст. та поч. XX ст. Окрім того, зберігаються в церкві й рукописні книги з копіями різних розпоряджень та інструкції церковного керівництва (деканату, єпископату), світських органів влади тощо (польською, латинською та німецькою мовами), в яких є цікаві штрихи до історії Старого Села та інших, навіть дуже віддалених населенних пунктів. З друкованих матеріалів – книги XVIII - поч. XX ст.

* * *

29 липня - 1 серпня 1981 р.

Продовжував роботу над записами фольклору в Старому Селі, Кам'янці – Липнику, на хуторах Гайові (колишня Шляхта), Сулими, Гончарі, Мазури, Новий Світ, Підгора. Від Луник Стефи Федорівни, 1901 р. н., одержав листа, записав розповіді про село, окремі події в ньому тощо.

31 липня 1981 р. випадково зустрівся з односельчанином Фурівим Лукою Олексовичем, який відразу ж забрав мене до себе, щоб решту днів, які ще міг провести в Старому Селі, я жив у нього.

* * *

2 серпня 1981 р.

Зранку, як і домовився з людьми, виїхав принагідним мотоциклом до села Замок. Відразу ж забрався до роботи: записав пару цікавих щедрівок, кілька пісень та байок, але вже на початку 12-ї год. мусів припинити роботу, бо всі йшли до церкви. Тим часом вирішив оглянути село. Для пейзажної фотографії погода досить несприятлива. Сфотографував, однак, колгоспні приміщення (колгосп ім. І.Франка), що на місці давнього Замку і поміщицького маєтку, зробив також знімок цікавого селянського подвір'я та однієї маленької дівчинки в вишиванці.

Десь біля 16 год. продовжив записи. Жінок прийшло чимало, але свіжих пісень, яких ще в мене не було згаду-

вали мало. За весь день ледве нашкреблося біля 30. Всіх уже з Старого Села та околиць призбиралося три сотні. О 22 год. 30 хв. вийшов із Замку і пішки направився до Старого Села. Та десь через два кілометри дороги мене наздогнала легкова автомашина, водій якої зупинився і запропонував мені сідати, хоч там було троє старших людей і четверо маленьких діточок.

– Кореспондента залишити на дорозі не можу, – говорить водій, він же господар автомобіля.

– Я не кореспондент, а фольклорист, записую народну творчість Старого Села та його околиць – Липнина, Замку, Дубрівки та ін.

– І я з Липнина. А Ви з Долинським Матвієм не зустрічалися?

– Ні. Мені говорили, що на хуторі Сулими гарно співає Долинська мати щось чи не десятьох дітей, однак я двічі пробував щось записати від неї, але жодного разу не заставав її вдома.

– А де Ви зупинилися?

– Зустрів на Серафинах у Старому Селі односельчанина і в нього ночую.

За цією розмовою доїхали до Старого Села, але в центрі водій не зупинив автомашини, а повіз мене на його край, тобто на хутір Серафини і щойно там зупинився, повернув назад автомашину, категорично відмовився від будь-якої плати. Виявилось, що це лікар Долинський Іван Матвійович, який працює десь у Львові. Прикладав такої доброзичливості, старання допомогти мені в роботі над записами народної творчості немало. Всі навіть у щоденнику годі зафіксувати.

У Фуріва на мене чекала, щоб записати ще пару пісень Головач (Дума) Галина з Нового Світу, хоч було вже дуже пізно.

* * *

3 серпня 1981 р.

Тільки дійшов до центру Старого Села, як почалася буря з сильною зливою. Громовиця змушує на якись час відмовитись від записів, то ж займаюся щоденником.

Одержав листа від Швед Стефанії Миколівни. Має намір поїхати хоч на тиждень попрацювати зі мною, але десь після 10 серпня. До того часу мені треба буде дещо уточнити до фотографій з Довгого (будинків, окремих людей тощо), аби закінчити 7-8 томи "Бойківщини" і взагалі матеріали експедиції 1979 р.

Продовжував записи пісень у Старому Селі.

* * *

4 серпня 1981 р.

Зранку автобусом виїхав до Рави-Руської, а звідтам до присілка Ниви біля села Потелич Нестерівського р-ну. Відомої співачки Бурди Марії Андріївни не застав вдома. Її син Андрій відразу пішов шукати маму, повернувся дуже втомленим, але мами таки не знайшов. Тим часом з дочкою цієї жінки Бурдою Ольгою Степанівною, 1962 р. н., я відбирав з її репертуару пісні для запису. Ця дівчина знає сотні пісень, з них виділено 60, щоб потім їх зафіксувати на магнітофонну стрічку.

ІІ. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1983 Р.

Січень - травень 1983 р.

Експедиційну роботу цього року розпочав практично ще в січні під час невеличкої перерви в навчанні. Тоді вдалось на пару днів виїхати (директор школи чи то з нерозуміння потреби такої роботи, чи за чиєюсь намовою всіма засобами старається обмежити будь-які мої виїзди за межі села Веренчанки) і дещо записати, переважно, з ономатологічних легенд і переказів.

Протягом січня – травня цього року, як правило в суботи і неділі, записував такі матеріали в Кіцманському, Сторожинецькому і Путивльському р-нах Чернівецької обл.; Долинському, Надвірнянському, Богородчанському і Коломийському р-нах Івано-Франківської обл.; Старосамбірському і Турківському р-нах Львівської обл. та деяких інших місцевостях.

У час березневої перерви в навчанні в селі Тершів на Старосамбірщині натрапив на обдарованих співачок, від яких записав близько 40 цікавих пісень, у тому числі веснянок.

Разом з виїздами продовжував розшукувати охочих людей для записування фольклору на місцях. На жаль, це не давало бажаних результатів. Наприклад, під час перебування на курсах поглибленого підвищення кваліфікації вчителів історії та суспільствознавства в Чернівцях (червень 1982 р.) дуже зохотилась ідеєю фольклористичної роботи вчителька Сторожинецької середньої школи Яновська Наталія, просила включити її до експедиції. Коли ж я приїхав до Сторожинця, щоб там позаписувати пісні та деякі етнографічні матеріали, вона радо пішла, посиділа, послухала і, видно, розгубилася, бо в дальшій розмові заявила:

– Та то не просто записувати, а треба ще й знати, які пісні відбирати.

– То з часом і у вас виробиться, – відповідаю, – а спочатку можна фіксувати майже весь репертуар співачок.

– Я швидше буду збирати етнографічні матеріали.

– Це також дуже потрібне.

А чи вона щось робить? Не знаю.

Там же без конкретних наслідків залишилась подібна розмова з вчителями – істориком Щуром Романом Семеновичем з Підгородців, викладачкою української мови та літератури Мушак Ярославою з Кам'янецької восьмирічної школи на Сколівщині та ін.

Пожвавив збирання фольклору хіба Іванюк Михайло Васильович з Вижниці на Буковині, який дуже старанно записує перекази та легенди ономатологічного змісту, а також інші жанри народної оповідної творчості.

Наприкінці 1982-83 навчального року декілька разів говорив про те, як зібрати фольклор рідного села з учителями – буковинцями Миколою Івановичем Гнепом та Василем Дмитровичем Кучерявим. Запропонував їм обидвом нагромаджувати цей матеріал і групувати його за приблизно такими розділами: пісні, народні оповідання, легенди, перекази, казки, байки, притчі, прислів'я та приказки.

Окрім того, вони погоджувались призбирувати різноманітний етнографічний матеріал (про ткацтво, вишивку, лозоплетіння, різьбярство тощо).

Про це ж треба буде поговорити і в тих селах, де цього року записуватиму фольклор.

* * *

21 липня 1983 р.

Вранці о 5 год. виїхав приміським поїздом із Славського до Стрия, а звідси автобусами через Дрогобич до Самбора. Там поговорив з завідувачем районним відділом народної освіти про можливість влаштування на роботу в якійсь середній школі. Однак, там місце є хіба в маленьких восьмирічних школах. Те ж саме й Старому Самборі. Того ж дня встиг доїхати до Турки, зустрінутись із керівником тамтешніх освітян, але ситуація подібна. Всі радили подзвонити по телефону десь у 20-х числах серпня. Найбільш обнадійливо, здається, навіть бажаюче говорив завідувач Турківським районо. Там є місце в порівняно більшій восьмирічці в с. Ластівки, а також, можливо, щось буде в середній школі у Верхньому Гусиному.

Ввечері натрапив на цікавих людей, від яких записав два гарні матеріали про перебування Івана Франка в селі Дидьові, потім зафіксував на магнітофонну стрічку 13 пісень від місцевої співачки Кузан. До неї варто буде ще колись зайти і продовжити записи.

Вислав телеграми В.В.Соколові, М.Й.Хаєві та М.С.Глушкові, що я тут.

* * *

22 липня 1983 р., с. Івана Франка

Ранком о 8-й год. автобусом виїхав до Самбора, а звідтам через Дрогобич до села Івана Франка, де думаю попрацювати 10-15 днів і зібрати різні жанри фольклору. Влаштувався в Підляшецької Ганни Іванівни, 1910 р. н., а харчуюсь у місцевій чайній.

Того ж дня записав 25 пісень від Підляшецької Розалії Дмитрівни, 1918 р. н. Особливо цінне те, що з розповідей батька та інших мешканців Нагуєвичів вона пам’ятає, які саме пісні любив співати з людьми Іван Франко.

Взагалі, як я й сподівався, тут дуже багато різноманітних переказів про великого письменника і вченого. Мало не кожна старша людина, з якою заговорю, щось цікаве розкаже.

* * *

23 липня 1983 р., с. Івана Франка

Продовжую записи пісень та різного оповідного матеріалу. Вдалось зафіксувати частину тексту і мелодію пісні “Плачуть сестри ревно”, слова якої занотував я ще десь у 1956 р. від Юлії Захарівни Даніцької, дочки письменникового брата. Вона тоді, а тепер її дочка, також твердять, що цю пісню охоче співав Іван Франко з братом Захаром та сусідами.

Обдарованим оповідачем є Шумеляк Осип Павлович, 1918 р. н. Від нього записав перекази і про І.Франка, і про спалення “опирів” в Нагуєвичах. Обов’язково продовжу нотувати матеріал від цієї людини.

* * *

24 липня 1983 р., с. Івана Франка

Відкриваю з великою приємністю для себе щораз нових людей, які збагачують моє зібрання фольклорних матеріалів під умовною тематичною назвою “Народ про Івана Франка”. Разом з цим фіксую на плівку відомості про родичів великого письменника, їх долю, знайомлюся з носіями пісенного фольклору і, певна річ, занотовую все, що лише вдається зустрінути вартого уваги. Зафіксував, мабуть, повний текст пісні “Плачуть сестри ревно” та дві на слова Івана Франка, низку обжинкових ладканок, гаївок тощо.

* * *

25 липня 1983 р., с. Івана Франка

Раненько зайшла до кімнати, де я живу, господиня Підляшецька Ганна Іванівна. Бачу, що хоче щось проспівати і справді жінка згадала кілька гаївок та різних досить цікавих пісень, які я записав від неї тут же.

Весь день, до 24 год., записував пісні, перекази і народні оповідання про Івана Франка. Загалом вдалося зафіксувати близько 60 пісень, між ними й кілька ладканок для худоби (пастуших), які тут співали на Юрія. Своїм змістом і мелодією вони дуже близькі до тих зразків цього ж жанру, які записано в Довгому, Грабівці Скільському та інших бойківських селах. Натрапив на них випадково, бо раніше всі особи старшого віку, яких розпитував про це, говорили, що такого виду пісень (ладканок) вони не чули. Майже інстинктивно записав про них. Вона спочатку задумалась, а тоді каже: “Були, були такі ладанки, але я небагато їх пригадую”. Проспівала три, один раз дещо невпевнено, а вдруге вже дещо чітко відтворила не лише мелодію, а й текст.

Приємно, що дедалі більша частина людей, навіть молоді, всіляко стараються допомогти мені в розшуках знавців і виконавців народних пісень.

* * *

26 липня 1983 р.

О 8-й год. автобусом виїхав до Дрогобича і далі цим видом транспорту до Стрия, а звідти до м. Сколе. Тут записав принагідно переказ про заснування Ямельниці і легенду про початки м. Сколього. На жаль, не вдалося нічого встановити про час і місце народження талановитого музики – Івана Слав’яка з Верхнього Синьовидного. У метричних записах про народження, що зберігаються в Сколівському ЗАГСі за 1885-89 рр. Його не пощастило виявити, хоча за приблизними підрахунками (помер у 1915 р. в Ялті, маючи 28 років) він появився на світ 1887 або 1888 р. Є.Сливки. Може бути й таке, що прізвище дещо змінено. Треба ще поговорити з його краянами.

Із Сколього поїздом виїхав до рідних у Славське. Провів кілька дуже приємних годин з внучком Орестом.

* * *

27 липня 1983 р.

Завіз З.М.Матисякевичу перший і найповніший варіант дисертації “Іван Вагилевич як історик і етнограф”. (Він просив матеріал про взаємини “Руської трійці” з південними слов’янами тощо). А у Вагилевича чимала частка наукової спадщини, присвячена південному слов’янству, його історії та культурі.

Тут же, у Верхньому Синьовидному, від батька мого товариша, тобто Матисякевича Михайла Осиповича, 1895 р. н., записав унікальні відомості про надзвичайно обдарованого співака Івана Слав’яка, про Івана Франка, дитячі ігри, торгівлю синевідчан, холеру в селі, про початки села та інші історико-етнографічні матеріали. Оповідач відзначається рідкісною пам’яттю, обширною ерудицією, глибоким розумінням потреби фіксації таких матеріалів тощо.

Після трьох годин майже безперервних розповідей інформатор втомився, хоч старався не показувати цього, і я попросив його продумати поступово ще про що він вважатиме за потрібне розказати, зафіксувати на папері для пам’яті теми таких матеріалів, а я через якийсь час ще приїду.

* * *

28 липня 1983 р.

Повернувся до с. Івана Франка. Продовжив записи пісень і оповідної фольклорної прози. Часом мені здається, що тут навіть у шелесті листя на деревах та тихому шумі трави є щось Франківське, наче й сама природа хоче оспівати незрівнянний подвиг великого письменника і вченого в царині рідної культури та історії.

З особливою приємністю фіксую народні перекази та оповідання про Івана Франка. На моє щастя тут ще є люди, які в ранньому дитинстві мали змогу бачити письменника. Кілька дуже цікавих подробиць оповіла 98-річна жінка, найстарша в селі, від якої І.Франко записував народні пісні тощо (Риб’як Єва).

27 пісень та переказ про письменника зафіксовано від його дальшої родички (внучки Захара Франка) Шумеляк Ганни Григорівни, 1916 р. н., в т. ч. кілька пісень на слова великого Каменяра. Із сльозами на очах оповідає про зворушливі вияви пошани до письменника з боку звичайних селян Степанія Миколаївна Франко – Дрогобицька, 1933 р. н., яка працює прибиральницею на відновленій садибі батьків І.Франка. Тут справді невичерпне море різних згадок і оповідей про письменника.

* * *

29 липня 1983 р., с. Івана Франка

Розпочав роботу над складанням мікротопонімічного опису села Івана Франка. З господарських книг сільської ради виписав усі прізвища мешканців, заповнив деякі загальні відомості про населений пункт.

Разом з тим провів нові сеанси записів пісенного фольклору від Твердовської Розалії та Підляшецької Розалії Дмитрівни. Занотував досить гарні відомості про Івана Франка від його далекого родича. Домовився з ним, що згодом продовжимо фіксацію його розповідей (це досить

обдарована людина, яка цікаво взагалі говорить). Він подав адресу своєї сестри, що проживає в Перепростині біля Східниці і знає чимало пісень.

Приїхало подружжя молодих фольклористів Сокіл Василь Васильович і Сокіл Ганна Петрівна. Зустрілися в Долішньому кінці села. Вони вертали з Франківки та її околиць, де дуже уважно оглядали місця, зв'язані з життям і діяльністю улюбленого письменника.

Ми довгий час не бачилися всі. Обмінювалися думками про фольклористичну працю і по дорозі до хати, і навіть уже після того, як полягали спати.

Приємно, що ці молоді педагоги так глибоко усвідомлюють потребу збирання і вивчення усної народної творчості, віддають цій справі велику частину свого вільного часу.

* * *

30 липня 1983 р., с. Івана Франка

Зранку провірили магнітофони. Я передав свою "Ліру-206" Сокіл Ганні Петрівні, і вона тут же від господині, в якої живемо, почала записувати пісенний фольклор. Потім з чоловіком обидвоє вирушили в Горішній кінець села для пошуків за зразками усної народної творчості, а я вирішив цей день присвятити опрацюванню мікротопонімічного опису села. На щастя, натрапив у кравецькій майстерні на групу цікавих і знайомих людей, які досить радо і розуміюче погодились дати необхідну інформацію. Робили це дуже терпляче, хоч записи тривали від 12 до 18 год. 30 хв.

Основна робота над мікротопонімічним описом села, таким чином, проведена. Далі треба буде тільки дещо доповнити в різних кутках населеного пункту, але це вже порівняно нескладна справа.

Сокіл В.В. записав близько трьох десятків пісень.

Так же ретельно записує фольклорні та етнографічні матеріали і Сокіл Ганна Петрівна, яка встигла за цей день зафіксувати на магнітофонну стрічку два десятки пісень та цікаві перекази про Івана Франка.

* * *

31 липня 1983 р.

Зранку вибралися всі троє в Горішній кінець с. Івана Франка, оглянули тамтешню церкву і цвинтар. Я зробив декілька фотографій цієї пам'ятки дерев'яної архітектури та пейзажів з видами на хребет Діл і дорогу в напрямку Самбора.

Потім вирішили пішки іти до Ясениці Сільної, але по дорозі нас наздогнав автобус, зупинився і, щоби не тратити даремно часу, ми проїхали тих кілька кілометрів. Зійшли на початку села, в якому колись І.Франко ходив до школи.

Дуже швидко розшукали Гаврилика Юліана Васильовича, який саме в той час повертався з коровою з поля. Він радо погодився розказати все, що чув про Івана Франка від своєї матері Розалії Гаврилик. Оповідач з нього обдарований і знаючий. Ще від жодної людини ні в селі І.Франка, ні в його околицях мені не випадало записувати настільки розгорнутих і змістовних розповідей. Він займався поруч з сільським господарством культосвітньою роботою, диригував сільським хором, влаштовував концерти на честь Івана Франка і Тараса Шевченка, організував встановлення пам'ятника Великому Кобзареві і дуже хвилюється, що його досі не взято під державну охорону. Пробує складати в народному стилі поезії і нам пропонувати музики. Окремі такі твори я записав від нього на магнітофонну стрічку.

Він же послав дитину покликати його сестру Кульчицьку Іванну Василівну. Ця жінка також обдарована оповідачка, як і її мати Розалія Гаврилик, котру я мав нагоду слухати ще в 1956 р. під час святкування 100-літнього ювілею Івана Франка в його рідному селі. Іванна Кульчицька також розказала напрочуд цікаві матеріали про те, як батько письменника одружився з Марією Кульчицькою – матір'ю Івана Франка та низку таких подробиць. І від неї, і від брата та його дружини, і сусідки записав того дня 34 пісні, між якими і на слова Івана Франка, і особливо цікаву колядку радикалів – колишніх шкільних товаришів письменника.

Цінні матеріали залишили й Сокіл Ганна Петрівна та Сокіл Василь Васильович – і пісенні, і оповідні, зокрема про Івана Франка.

Крім того, сфотографував я Гаврилика Юліана Васильовича та його сестру Кульчицьку Іванну Василівну, будинок Багріїв, що стоїть на місці тої хатини, в якій народилася і жила Марія Кульчицька – мати письменника. Ця родина з великою пошаною ставиться до Івана Франка. На їхнє прохання сусідська дівчина, тепер дев'ятикласниця Сторонська, намалювала на зовнішній стіні портрет Івана Франка на тлі Карпатського пейзажу, а на своєму будинку – портрет Тараса Шевченка. Тепер кожен, хто проїжджає дорогою через село Ясеницю, з вдячністю чи принаймні з зацікавленням оглядає ці твори, виконані в традиційно народному стилі.

Відомості про авторку записати треба буде повніше під час наступних відвідин Ясениці, очевидно, в неділю 7 серпня. Зробив фотографії цих обидвох портретів і будинків взагалі. Сфотографував також пам'ятник Т.Шевченкові та вид на ту частину села, де була школа, в якій навчався І.Франко.

* * *

1 серпня 1983 р.

Зафотографував пейзажі села Івана Франка з Леськової гори, старий і холерний цвинтарі, Франківку з боку Радичового лісу та з півдня тощо. Продовжував записи пісень, переказів про Івана Франка. Доповнював мікротопоніміку села.

Подружжя Соколів фіксувало подібні фольклорні матеріали також на магнітофонну стрічку. Після обіду Сокіл Ганна Петрівна поїхала додому (залишила річну дитинку у матері, а в Карпатах зараз гаряча пора сінокосів).

* * *

2 серпня 1983 р., с. Івана Франка

Уточнював і доповнював мікротопонімію села, розшукував нові оповідні матеріали про Івана Франка. Внучка Захара Яковича Франка Ганна Григорівна Шумеляк передала мені фрагмент рукопису свого батька з матеріалами про Івана Франка та його родичів. Вона ж проспівала десяток пісень. Домовились ще продовжити роботу над записами її переказів про письменника і вченого. На жаль, у той час, коли вона хотіла розповідати щось напівлегендарне про І.Франка, вийшов з ладу магнітофон "Романтик - 304" і я змушений був відразу їхати до Дрогобича, щоб його направити. Молодий майстер Пилипів Роман Миколайович дуже швидко, буквально за лічені хвилини виявив причину несправності і полагодив апарат. З початковими явищами цієї вади магнітофона я двічі звертався до спеціалістів головної Чернівецької майстерні, вони "шукали" за нею по два тижні раз і вдруге і повернули мені апарат без змін. Тут же, поза всякою чергою хлопчина блискуче впорався з ремонтом, і магнітофон після цього працює досконало. Повернувшись до села Івана Франка, продовжив записи фольклорної прози та пісень. Цікавим оповідачем виявився Твердовський Юліан. З приємністю записав 14 пісень від його сестри Гром Ганни Йосипівни. Сеанс роботи з нею допомогла мені організувати Марія Юліанівна Твердовська, дочка згаданого вище оповідача, науковий працівник музею Івана Франка. Від Ю.Й.Твердовського необхідно буде записати максимальну кількість розповідей.

Продовжує дуже старанно працювати Сокіл В.В.

Вдалось мені записати дещо з прислів'їв та приказок про Івана Франка, розповідь про епідемію тифу в Нагуєвичах на початку польської окупації після Першої світової війни, про солеваріння тощо.

* * *

3 серпня 1983 р.

Домовився з окремими носіями фольклору про чергові сеанси записів.

Близько 11-ої год. разом з В.Соколом виїхали до м. Борислава, відвідали книгарню, дещо придбали з літератури. Потім зайшли до поета Івана Гнатюка, послухали його захоплююче читання власних творів та поезій інших авторів, інформацію про роботу над черговою книгою, а також розповіді про літературне життя Києва, Львова та інших культурних осередків України.

Вірші цього поета мені подобаються вже не перше десятиріччя і тому спілкування з ним для мене завжди приємне. До того ж, І.Гнатюк не тільки один з кращих поетів нашої сучасної літератури, а й блискучий оповідач, який добре знає стан літературного життя, оригінально висловлюється про творчість інших письменників.

Він же повідомив мені приємну вістку про те, що поет, літературознавець і критик Микола Ільницький успішно захистив дисертацію на здобуття звання доктора філологічних наук.

Вперше побачив у І.Гнатюка книгу "Народні оповідання" (К., 1983, упоряд. С.В.Мишанич), в якій опубліковано й декілька моїх записів з Бойківщини та Буковини. Він купив її в Києві, а в Дрогобичі книга дуже швидко розійшлася.

З Борислава ми з Соколом Василем виїхали в Дрогобич, тут мій колега купив собі друкарську нормативну машинку марки "Москва" за 135 крб. Це дасть йому можливість не тільки записувати усну народну творчість, а й доводити її до читабельного стану, без зайвого клопоту готувати свої матеріали до друку і т. д.

* * *

4 серпня 1983 р., с. Уріж

В с. Уріж Дрогобицького р-ну записав понад двадцять пісень від медсестри Гомзяк Розалії, яка перейняла їх від своєї мами та односельців. Домовився з нею продовжити записи, оскільки вона співає гарним чистим голосом і в суто народній манері.

с. Івана Франка

Приємно зустрічати людей, які не лише самі прагнуть передати все краще, що знають із народної творчості, а й виявляють зворушливу турботу про те, щоб зафіксувати фольклорні матеріали від інших осіб. Власне так поступає Івано-Франківчанка Халавко Ярослава (медсестра за фахом). Спочатку вона повідомила прізвища трьох своїх ровесниць з Горішнього кінця с. Івана Франка і радила записати від них ті пісні, які виявляються вартими уваги. Цей списочок я передав колезі Василеві Соколові, оскільки він працює в основному у цій частині села, а в другій (Долішньому кінці) випало за взаємною згодою продовжувати фіксацію фольклорних матеріалів мені самому. Дівчатка ці співають справді досить приємними голосами (ми з В.Соколом увечері прослухували записи), але народних пісень знають небагато та й виконують їх дещо в естрадній манері сучасних популярних ансамблів.

Я.Халавко розповіла також про те, що чула від одного старенького чоловіка в с. Милошевичі Пустомитівського р-ну на Львівщині про Івана Франка і переконуюче радила поїхати туди та записати його спогад про зустрічі з письменником. Цій людині ще в 1979 р. було понад 80 років. І хто знає чи вона ще живе, та як тільки буде найменша можливість, певна річ, постараюсь навідатися до неї.

Вирішили ми з колегою принаймні дещо записати з репертуару учнівської молоді, щоб знати і як діти переймають народні пісні від своїх родичів і старших односельців, і дати згодом змогу музикознавцям простежити ті можливі зміни в манері виконання, в мелодії і т. д., що сталися з одними й тими ж пісенними творами протягом одного півстоліття. За згодою директора місцевої десятирічки таки в приміщенні школи від двох різних гуртів дівчаток, що перейшли до восьмого класу, а тепер перебувають у таборі праці і відпочинку, записано по декілька пісень та окремі коломийки (приблизно 5 занотував В.Сокіл і стільки ж зробив я сам). Потім домовились, щоб продовжити записи наступного дня о 14 год.

Із школи В.Сокіл пішов у "свій" Горішній кінець села, а я в Долішній. Нарешті мені вдалось застати вдома сестер Гром Ганну Іванівну, 1919 р. н., Лялюк Марію Іванівну, 1922 р. н., які мають славу досить добрих знавців і виконавців народних пісень. На жаль, здоров'я обидвох пoганеньке і співають із значними зусиллями. Але таки вдалось записати від них гаївку, якої ще не доводилось мені слухати, а також дещо інше з пісенного фольклору. До того ж, обидві жінки поспішали: Ганна – пасти худібку (тут це роблять сусіди по черзі. Домовляються кілька їх і всі худобу разом виганяють в поле одного дня одна особа, наступного інша і т. д.), а Марія щось термінове мала робити біля хати. Домовився про те, щоб вони пригадували поступово народні пісні, які знають, складали на клаптику паперу списочок, щоб пізніше можна було їх проспівати для фіксації на магнітофонній стрічці.

Випадково натрапив на хлопчика Франка Михайла Михайловича, що закінчив п'ятий клас і залюбки співає народні пісні, мріє навчатись у музичній школі. Милою несподіванкою були три коломийки про Івана Франка, що їх проспівав цей хлопчина, а хтось з присутніх говорив, начебто їх чули колись від Ілька Бадинського, що знав письменника особисто.

* * *

5 серпня 1983 р., с. Івана Франка

Зранку працював над уточненням та доповненням мікротопонімії села, розшукував нові оповідні матеріали про Івана Франка і ще кілька вдалось зафіксувати. Занотовано й інші зразки фольклорної прози. Від другої години записував на магнітофонну стрічку деякі зразки народної пісенності від восьмикласниць з місцевої десятирічки Лесі Франко, Марії Риб'як та ін.

Після досить тривалої попередньої підготовки з допомогою однієї з найбільших шанувальниць народної творчості в селі, Розалії Дмитрівни Підляшецької, нарешті вдалось зібрати чотирьох свашок разом і записати від них весілля. Одначе, після розшифровування текстів необхідно буде ще раз цей запис уточнити, доповнити, принаймні, з Підляшецькою Розалією Дмитрівною та деякими іншими жінками. Щойно тоді його можливо включати до машинописного збірника, призначеного для постійного зберігання чи ймовірної вибіркової публікації.

Над записом весільного циклу працював від 16 год. до 23 год. 30 хв. Загалом це мій найцінніший здобуток минулого дня. Є корисні зразки й серед інших матеріалів, але менш вагомі.

Дуже цікаву приказку про Івана Франка почув від Чаплі Миколи Яковича, 1905 р. н. І вживається вона в оригінальній формі цитати, хоча насправді такої фрази у письменника мені не доводилося зустрічати. Інформатор повторив її у принагідній розмові двічі зі мною і ще раз, говорячи з своєю дружиною. Буквально звучить вона так: "Франко казав: "Хто знає, а не навчає, то сам дурньом стає".

Взагалі подібні приказки тут зустрічав я ще в серед. 50-их рр., зокрема від Ілька Бадинського, а тепер від медсестри Халавко Ярослави та деяких інших людей.

Сокіл Василь цього дня довів загальну кількість своїх пісенних записів у селі Івана Франка та його околицях до сотні. Працює він над збиранням фольклору дуже старанно, але найбільше любить пісенний матеріал.

Говорили ми з ним про потребу нагромадження лексикографічних матеріалів окремих сіл і складання відповідних словників. В.Сокіл визнає, що це корисна справа, але обіцяє братись за неї щойно після впорядкування зібраних фольклорних зразків. Сам я теж давно виношую такий задум, але то робота в школі, то інші невідкладності не дозволяють реалізувати цієї справи.

Обіцяла працювати над словником мови рідного села і Ганна Петрівна Сокіл, дружина Василя Сокола. Родом вона з Верхньої Рожанки на Сколівщині. Важко їй це буде зробити, бо має двоє маленьких дітей. Але, знаючи її наполегливість і старанність ще з часу навчання в Славській середній школі, вірю, що вона серйозно думає над можливістю проведення такої роботи.

* * *

6 серпня 1983 р., с. Уріж

Цей день В.Сокіл і я вирішили присвятити записам усної народної творчості в Уріжі, що межує з селом Івана Франка. Вранці автобусом "Дрогобич - Винники" ми обидва виїхали туди. В.Сокіл обрав собі південно-східну частину села, а я протилежну.

Записували пісні і дещо з оповідної прози. В.Сокіл зафіксував близько 25 пісень і переказ про Івана Франка. Я почав записи від внучки Захара Франка – Розалії Григорівни Гомзяк. Вона проспівала чи не найповніший варіант пісні "Плачуть сестри ревно", походження якої пов'язують з творчістю Івана Франка. Р.Гомзяк навіть каже, що слова написав І.Франко, а її дід перейняв від нього і дуже любив співати. Від цієї ж жінки занотував дещо з оповідної прози про Івана Франка, а її син розказав про антифашистську групу "Сталь", яка діяла в Уріжі та його околицях протягом 1941-44 рр. Потім до хати зайшла сусідка Патроцька Розалія і обидві жінки ще наспівали два десятки пісень. Ще дванадцять зразків народної пісенної творчості записав у північно-західній частині села. Там же від Годія Василя Івановича, 1900 р. н., занотував перекази про походження сіл Уріжа та Підмонастирка.

Ввечері автобусом повернувся до с. Івана Франка. Тут уже застав В.Сокола, що приїхав дещо раніше.

* * *

7 серпня 1983 р., с. Івана Франка

Обговорювали принципи загальної систематизації нагромаджених у с. Івана Франка та його околицях матеріалів. Я пропоную, щоби пісні поділити на два машинописні томи. В одному подати мої записи, а в іншому – В.Сокола та його дружини. Окремо, ясна річ, будуть прозові та етнографічні матеріали. Нотна частина, залежно від остаточної кількості записів, ввійде або як додатки до кожного з томів, або ж сформується цілком окремий. На цьому й погодились.

Стосовно зібраних В.Соколом фольклорно-пісенних матеріалів раніше в Сколівському та Турківському р-нах вважаємо, що найдоцільніше їх групувати за географічно-територіальним принципом. В одному збірнику подавати пісні Сколівського р-ну, а в крайньому випадку й суміжної території, відповідно класифікувавши їх за жанрами.

В.Сокіл уже мусить вибиратися на роботу в школі. Сьогодні ще разом поїдемо до Ясениці Сільної, а завтра він попрацює в Унятичах і звідтіля вже не буде повертатись до села Івана Франка, а вирушить додому.

с. Ясениця

Потім, прийшовши з Ясениці, дещо змінив свою думку. Каже: "Попрацюю ще кілька годин завтра у селі Івана Франка і звідси поїду, бо в Унятичах поки розшукаю носіїв фольклору і встановлю з ними контакт, уже не буде часу записувати".

Наша сьогоднішня мандрівка до Ясениці була досить плідною. Мені вдалося записати 36 пісень і В.Соколові більше двох десятків. Дуже задоволений, що натрапив я на обжинкову косарську пісню, якої досі не зустрічав. Записав також і інші рідкісні зразки пісенного фольклору. На жаль, не вдається занотувати чогось з трудових пісень у буквальному розумінні того слова. Був колись звичай У Ясениці співати ладканки при гуртовому чищенні капусти, але зараз жодна людина з тих, кого я запитував, уже не може згадати ні однієї. Твердять тільки, що таке було. Не пригадують вони також, щоб у них колись співали обрядові пісні антифонним ("відбиранням") способом.

Одному з найзаповзятливіших шанувальників нашої культури і носії пісенного фольклору Юліанові Васильовичу Гавриликові я пообіцяв допомогти взяти на охоронний облік пам'ятник Т.Шевченкові в с. Ясениці Сільній, встановлений десь у 1965 р. Отже, це його прохання передали заступникові Голови правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Кудину Ігореві Андрійовичу чи комусь з інших співробітників цієї установи.

с. Івана Франка

О 19 год. 30 хв. Повернувся з Ясениці, зійшов на роздоріжжі в Горішньому кінці села Івана Франка і десь через 300 м зустрів групу молодих жінок з діточками. В розмові з ними вияснилося, що вони люблять співати і погоджуються на те, щоб і від них записати дещо з їхнього репертуару. Оскільки від такої вікової групи (25-30 років) тут я ще майже не фіксував пісенного фольклору, ця можливість мене, безперечно, зацікавила. Ми зайшли до хати Юхименків і почали записи. Молодички досить гарними голосами проспівали чотири пісні, стали готуватися до виконання п'ятої, як через вікно побачили В.Сокола, що йшов з магнітофоном Горішнім кінцем села. Я покликав його до хати, пояснив співачкам і свойому колезі, що мушу йти в Долішній кінець села, де попереднього дня домовлявся близько 20 год. провести ще один сеанс фольклорно-збирацької роботи (а тоді вже було 20 год. 30 хв.). Залишив цю групу з В.Соколом, який радо взявся записувати пісні у їх виконанні. Та самому мені вже не вдалось того дня зафіксувати більше нічого. Ті жінки, що повинні були ще дещо проспівати, не мали можливості (до них зібралося досить багато гостей). Через це вибачилися і просили зайти наступного дня о 10-й год. ранку.

Десь у інше місце йти вже було пізно (наближувалась 22 год.) і я повернувся з Долішнього кінця до хати, в якій найняли з В.Соколом кімнатку на час роботи експедиції.

* * *

8 серпня 1983 р., с. Івана Франка

В.Сокіл близько 11 год. виїхав додому.

Сам я спланував собі завершення роботи в с. Івана Франка і продовжував записи. Вдалось зафіксувати на магнітофонну стрічку, окрім звичайних пісень, і зразки голосіння за померлим. Разом з цим занотував нові оповідні матеріали про Івана Франка, окремі топоніми, перекази про замок на горбку Слобода (тепер Франківка), народні оповідання про жорстоке знущання польських окупантів над селами Нагуєвичів та інше. Дуже здібним оповідачем є Твардовський Юліан Осипович, 1906 р. н.

Всіма можливими засобами сприяє мені в збиранні зразків народної творчості науковий працівник місцевого музею Івана Франка, дочка згаданого вище оповідача Твердовська Марія Юліанівна, 1946 р. н.

Власне з її допомогою я зустрівся з Твардовським Юліаном Осиповичем та його сестрою Гром Ганною Осипівною, від яких записав пісні та різні оповідні зразки фольклору.

Якось у школі я зустрівся з учнями 8 кл., що перебували в таборі праці і відпочинку, запропонував їм записати від своїх батьків і дідусів та бабусь прислів'я та приказки. Однак, з усіх (а було їх близько трьох десятків), тільки одна Гром Оксана Михайлівна, 1968 р. н., сприйняла це як належиться і записала в блокнотику, а згодом передала до матеріалів нашої експедиції понад 60 паремій.

До хати, де ночую, повернувся близько 24 год. ночі.

* * *

9 серпня 1983 р., с. Івана Франка

О першій половині дня старався записати дещо до характеристики соціально-економічного розвитку села. З цією метою відвідав правління колгоспу ім. І.Франка, але економіста не застав, а інші могли мало що повідомити окрім соцзобов'язань. Відтак записав десяток пісень, в тому чи-

слі чи не найкращі із зібраних досі зразків голосіння за померлими. Завжди при записуванні цього жанру робиться аж моторошно на душі, бо люди по-справжньому щиро і болісно оплакують померлих родичів. Так було і цього разу, коли я фіксував голосіння від Підляшецької Розалії Дмитрівни, 1918 р. н., за матір'ю, батьком і товаришкою.

Десь близько 16 год. принагідними автомашинами через Ясеницю, Попелі, Борислав, Східницю, Новий Кропивник та Рибник виїхав до села Довгого.

с. Довге

О 19 год. 30 хв. Уже в селі зустрівся з чоловіком обдарованої співачки і творця цікавих пісень Мутки Марії Федорівни, Григорієм Миколовичем Муткою. Його дружина з дочками та внучками згрібали сіно, а він щойно приїхав з роботи. На мою пропозицію ми обидва пішли на полонинський верх, але тільки наближаємось до того місця, де жінки громадили сіно, а вони вже виходять (самі впорались).

З того виходу в гори мав я велике задоволення. Поперше, сфотографував і оглянув дуже оригінальний петрівник. Його зробили пастушки таким способом: у землю позабивали смерекові стовпки товщиною 12-14 см на кутах просторого прямокутника (приблизно 4,5 м х 3,5 м). До стовпків з внутрішньої і зовнішньої сторін поприбивали горизонтально ліскові прути (товщиною 1,5-2,5 см в діаметрі) на віддалі близько 15 см один від другого, залишивши вільним тільки вхід ("двері"). Поміж ті прути щільно напхали сіна і так зробили стіни. Дах односхилий. Від порівняно високого переду (близько 3 м) плавно (без жодних заломів) опускається вниз до задньої стінки (висота її біля 1,8 м.). В лівому кутку від входу на забитих у землю коликах – ніжках поприбивані дошки – лавочки для сидіння і столик, на якому під час пастушого свята розставляється їжа та напої.

Кожен гурт пастушків споруджує собі петрівник окремо. Вибирають для цього підвищені місця, але в тій частині сільських пасовищ, куди вони найбільше виганяють худібку.

По-друге, перед моїм поглядом відкривалось таке розмаїття неповторних карпатських краєвидів, що не хотілося йти вниз, а волів би десь там провести всю нічку, спостерігаючи як мінятиметься це диво рідної природи в різну пору доби. Та необхідно було записати від М.Ф.Мутки нові пісні, які вона створила, а також удосконалені варіанти тих, що їх уже й опубліковано. Між іншим, майже цілком переробила вона текст своєї пісні про Івана Франка ("Ішли люди в поле й з поля"). Тепер вона починається словами "Верталися люди з поля". Від цієї переробки пісня багато виграла. Вона стала художньо досконалішою, текст змістовнішим, образнішим і зрозумілішим для загалу. Чи не найбільшою творчою удачею М.Ф.Мутки є її пісня "Ой коли я в полонині збирала ягідки" (про Юрія Федьковича), яку теж записав від неї, а згодом і від інших людей у селі.

Того ж вечера Мутка М.Ф. проспівала для запису і низку інших своїх пісень. Велику естетичну і моральну насолоду мав, слухаючи спів її внучат Наталки Бичик, Садового Романа і його братіка Ярослава, що з дитячим захопленням виконували різні пісні, в тому числі й бабусині. Записи закінчувалися поза північ, а малеча ніби не хотіла йти до іншої кімнати спати.

* * *

10 серпня 1983 р., с. Довге

Зранку почав записувати окремі пісні від Кілас Ірини Степанівни. Потім підійшла М.Ф.Мутка і дещо проспівали на два голоси.

Згодом я зробив декілька фотографій внуків і найменшої дочки М.Ф.Мутки – Наталки, репродукції з давніших знімків мешканців села в народному вбранні М.Барщик, О.Кілас, М.Мутки та ін.).

Пішки пройшов до Ровені, оглянув будівництво, що передує спорудженню греблі водосховища. Через густий дощ не міг, на жаль, нічого фотографувати. Між Сопотом і Підгородцями трапилась принагідна автомашина, якою доїхав до найближчого села. Зійшов спеціально, хоч можна було їхати в м. Сколе. Хотів записати переказ чи легенду про походження села Підгородців. Зупинився біля крамниці, запитав двох чоловіків віком 35-38 років, але ті не могли нічого сказати. Тоді підійшла старша жінка і я звернувся до неї. Вона відразу почала розповідати, але падав дощ і треба було десь заховатись від нього, щоб не мочив паперу. Запис закінчив у крамниці. Розповідь першої жінки доповнила інша, що навідалась сюди за якоюсь покупкою. Згадані чоловіки стояли поруч і слухали оповідь жінок про початки їх рідного села, почуваючись дещо незручно, що досі вони цього не знали.

Тільки я закінчив запис, як під'їхав автобус, що возить робітників з Дрогобича на будівництво водосховища в Ровені і я завдяки цьому випадкові того ж дня ще був у селі Івана Франка. Проїхав через Корчин, Верхнє Синьовидне, Гірне, Довголуку, Уличне, Доброгостів, Стебник до Дрогобича, а звідси рейсовим (пасажирським) автобусом до села Івана Франка. Тривав цей переїзд від 18 год. 30 хв. до 20 год. 40 хв.

* * *

11 серпня 1983 р., с. Сторона

Ніколи до цього дня не бував у Стороні і хотілося хоч коротенько познайомитися з його мешканцями. Ще в автобусі познайомився випадково з Косютою, який завів мене до батька. Говорив, що на драґарі є напис, що начебто хата збудована ще в 15 чи 16 ст. На жаль, вирізана дата зашпакльована і помальована білою фарбою (олійною), так що прочитати не вдається. Косюта Семен Васильович, 1903 р. н., виявився досить обдарованим оповідачем. Від нього я записав на магнітофонну стрічку перекази про козацького старшину, який жив на тому місці, де й оповідач, і який збудував хатину, що в дещо реконструйованому вигляді збереглася досі. С.В.Косюта твердить, що на драґарі є вказаний арабськими цифрами рік 1491. Потім він же розказував про походження свого роду від свояків Лайоша Кошута, відомого з історії революційної боротьби в Угорщині в 1848-49 рр., про походження назви "бойки", про велетів у Карпатах та інше.

Того ж дня записав і 12 пісень та коломийкових циклів у Стороні, а перед вечером автобусом повернувся до с. Івана Франка. Почувався втомленим і вирішив трохи спочити.

* * *

12 серпня 1983 р., с. Добрівляни Дрогобицького р-ну

На прохання Февронії Лесь, яка раніше жила в Довгому, рано автобусами через Дрогобич виїхав до села Добрівлян. Та самої співачки не застав вдома: ходила малювати квіти" в інтер'єрі одного з будинків у селі Ролеві. Я тим часом знайомився з Добрівлянами та його людьми, записав перекази про перебування Івана Франка, про тих місцевих селян, які знали великого письменника, перебували під його впливом і вели між людьми відповідну суспільну роботу. Того ж дня записав близько півтора десятка пісень, між ними й на слова Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича. Натрапив на цікаві перекази про село, колишнє містечко Теремці, що було на окраїні сучасних Добрівлян, і його трагічну долю (знищене татаро-монголами в XIII ст.).

Переночував у знайомого – Леся Андрія, чоловіка Февронії Лесь. Того ж дня говорив з вчителькою Добрівлянської середньої школи Яворською Лідою Степанівною, яка виявила бажання працювати над фольклором рідного села. Склали схематичний план записів народної творчості.

Може вона дійсно візьметься за таку роботу. Разом з цим я радив скласти словник мови села.

* * *

13 серпня 1983 р., с. Добрівляни Дрогобицького р-ну

О першій половині дня записав цікаву пісню (новотвір)

Лесь Февронії Федорівни, 1932 р. н., про Юрія Федьковича. За цим справді було варто їхати сюди і чекати. Окрім того, Ф.Лесь проспівала дві пісні на слова Лесі Українки.

Як і в Довгому, так і тут вона старалася всіляко допомогти мені в записах фольклору. Для цього запросила до хати сусідів і я від них ще зафіксував низку творів пісенного і оповідного фольклору.

Виїхав з Добрівлян о 18 год. 55 хв. приміським поїздом, що з'єднує Самбір із Стриєм і о 19 год. 10 хв. Був уже в Дрогобичі. Звідси автобусом доїхав до Унятич, а далі до с. Івана Франка вже принагідною вантажною автомашиною.

с. Івана Франка

Випадково почув і записав від молодої ще людини, 1957 р. н., (Кімаковича) гарний переказ про Івана Франка. Оповідач чув його від свого діда.

** * **

14 серпня 1983 р., с. Івана Франка

Дещо доповнив свої нотатки про дерева-пам'ятники Іванові Франкові, в т. ч. про алею лип, посаджену від с. Івана Франка до Ясениці Сільної місцевими школярами. Переглянув книги-відгуків про музей І.Франка в його рідному селі. Зустрівся з студентами Львівського інституту декоративного мистецтва, які завершують роботу над скульптурними групами за мотивами повісті "Борислав сміється".

смт. Підбуж

Десь близько години виїхав до Підбужа автобусом. Записав перекази про заснування села та дещо (близько півтора десятка творів) з пісенного фольклору. Але ні на обдарованого оповідача, ні доброго співака не вдалось натрапити. В селі молодь не могла нічого сказати про заснування свого населеного пункту.

Видно, ця робота в школі ще й не розпочата. Навіть вчителі не могли нічого сказати про походження назви Підбуж, тоді як старі люди пробують її виводити на основі переказів від того, що перший мешканець поселився на Підбіччю (вище був буковий ліс).

О 21 год. 30 хв. автобусом повернувся до с. Івана Франка.

** * **

15 серпня 1983 р. с. Івана Франка

О 9 год. їздив до Дрогобича. Був у відділі народної освіти в справі переходу на роботу сюди, але місць немає. Зустрівся з товаришем по навчанню в університеті В.Андрусівим. Від його тещі записав спогад про перебування академіка Василя Щурата у Славському.

О 13 год. виїхав автобусом до с. Івана Франка. Відправив поштові дві бандерольки з книгами та журналами до Веренчанки, щоб менше речей тягати з собою в дорозі. Адже ще треба буде поїхати до Потелича та Старого Села і в інші місця. В одній бандеролі разом з друкованими матеріалами вислав і мікротопонімічний опис села Івана Франка.

** * **

16 серпня 1983 р. с. Івана Франка

О 9 год. 15 хв. подзвонив до завідувача Турківським районним відділом народної освіти про можливість мого переходу на роботу. Вияснилось, що місце є тільки в с. Ластівці.

с. Ластівка, м. Борислав.

Близько 12 год. автобусом "Самбір - Трускавець" виїхав до Борислава, а звідтіля о 13 год. 30 хв. автобусом "Борислав - Жданівка" добрався до зупинки "Лан" на початку с. Бистриці і через верх пішки за 1 год. 20 хв. дійшов до с. Ластівка. Школа була закрита. Директорки і вдома не було. Підійшла десь через годину. Вияснилось, що є вільних 22 год. історії, а крім того, ще можна взяти кілька уроків у вечірній школі, є й квартира. Тільки погано з транспортом.

Під час цієї мандрівки сфотографував і описав оригінальний петрівник у Ластівці, занотував переказ про походження цього села.

На жаль, ні педагоги, ні ті люди з числа селян, з якими я говорив, не знають нічого про Франкове оповідання "Цигани", зв'язане з цим населеним пунктом. Але про трагічний випадок, що стався був у селі з групою циган, щось собі пригадують.

Дорога назад від школи до автобусної зупинки "Лан" тривала 1 год. 30 хв. О 20 год. 30 хв. автобусом "Жданівка - Борислав" повернувся до Борислава. Тут переночував у готелі "Борислав" (їхати до села Івана Франка вже не було чим. Дорога автобусом з Бистриці (від зупинки "Лан") до Борислава тривала 1 год.

Ще на зупинці на Лану два хлопці цікаво розповідали, як мешканці Ластівки складали гроші із власних заощаджень на те, щоб знайти відповідну техніку і спеціалістів для прокладання дороги їхнього села через Коритища до Нового Кропивника. Та бульдозер тоді поламався і справа на цьому зупинилась.

Ще один раз був план прокласти дорогу так для зв'язку з м. Туркою, щоб будувати не два, а тільки один міст. Для цього треба було спрямувати дорогу через орні поля та сінокоси. То ж уже починали цю роботу, але чомусь не закінчили.

** * **

17 серпня 1983 р., с. Івана Франка

Переписав понад півтори сотні прислів'їв та приказок, які зібрав Гром Омелян Михайлович, на той час лісник, у 1961-66 рр. у с. Івана Франка. Передала їх для включення до матеріалів експедиції його дружина, Гром Ярослава Миколаївна, фельдшер місцевої амбулаторії.

Попрощався з працівниками музею Івана Франка і пішов на Франківку, де студенти 4 курсу Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва Бонишко Ігор Євгенович та Плаксій Іван Васильович закінчували роботу над п'ятифігурною композицією за мотивами повісті "Борислав сміється", що завершуватиме "Стежку Івана Франка". Тепер вона вже перетне шосейний шлях: вийде на його другу сторону над річкою Збір з північної сторони батьківської оселі письменника.

Сфотографував хлопців за роботою, обмінялись з ними виданнями "Стежка Івана Франка", яку співавтори подарували мені, а я їм – книгу "Шляхами Івана Франка на Україні". Зустріч була дуже приємною, бо ж об'єднує нас спільне захоплення генієм Івана Франка.

с. Деревач

Автобусами через Дрогобич-Мединичі доїхав до с. Деревача. Тут зустрівся з дуже милим подружжям Костецьких, від яких хотів доповнити свої відомості про Євгенію Бохенську. Марія Петрівна Костецька була дочкою брата Євгенії Бохенської. Цікаво розповідає про свою тету, має чудову пам'ять. Але говорити для магнітофонної фіксації матеріалу відмовилась, обіцяла, що вона набагато краще, грунтовніше і послідовніше все це опише і передасть мені.

Прочитала мені і свій спогад про виступ хору Дмитра Котка, написаний жваво, емоційно. Обіцяла зробити рукописну копію і також передати мені.

О 21 год. виїхав принагідною автомашиною до Львова. Ночував у знайомого Романа Фіголя.

** * **

18 серпня 1983 р., с. Потелич

Автобусом "Львів - Клебани" приїхав до Потелича. Записав цікавий переказ про походження цього села. Домовився з оповідачкою Пиглюк Марією Григорівною, 1913 р. н., продовжити записи (цього разу вона лежала хвора). Просив її невістку Надію записати розповіді тещі. Вона погодилася, але чи зуміє? Має середню освіту, а навиків жодних. Моєї короткої консультації, очевидно, буде замало для такої праці.

О 13 год. був уже в Бурди Марії Андріївни. На жаль, дочки Ольги не застав вдома. А найкраще вони співають разом. Та, можливо, ще приїде. А я тим часом доповнюю щоденник і буду працювати з її матір'ю.

До 24 год. записав від неї 30 пісень, в тому числі кілька коломийок про Івана Франка.

* * *

19 серпня 1983 р., с. Потелич, м. Львів

Принагідним автобусом о 8 год. ранку виїхав до Львова. Тут придбав випадково трохи паперу для передруку фольклорних та етнографічних матеріалів і поштою відправив це трьома посилками до Веренчанки.

Написав короткі звіти про цьогорічну експедиційну роботу і здав їх у Львівській обласній організації українського товариства охорони пам'ятки історії та культури. Поговорив з М.В.Мишаничем. Інших фольклористів не застав. Кассараба М. десь у Космачі.

Написав листи В.Г.Соколам та М.Твердовській у с. Івана Франка.

* * *

20 серпня 1983 р.

Разом з Романом Миколайовичем Фіголем, інженером, тепер інвалідом-пенсіонером виїхали його автомашиною через Винники на Тернопільщину. Ночували в Монастириськах.

* * *

21 серпня 1983 р.

Відвідали музей Володимира Гнатюка у Велесневі. Потім побували в Чорткові, Новосілці Костюковій, Заліщиках. Записав кілька ономатологічних переказів.

Ввечері приїхали до Веренчанки.

На цьому основна частина експедиційної роботи цього року закінчилась.

III. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1984 Р.

Моя цьогорічна відпустка формально розпочалася 27 червня, але фактично я залишався на роботі до 20 липня. Треба було закінчити збір та опрацювання матеріалів про розвиток культури на Заставнівщині, починаючи з найдавніших часів і до наших днів. Загалом зібрав і передав для районного краєзнавчого музею, що обладнується в м. Заставні, 232 експонати.

Водночас працював над закінченням розшифровування текстів народних пісень із записів Р.Ф.Кирчіва та підготовкою кількох статей до ювілею Федьковича ("Звучать струни Федьковичевої цитри", "Юрій Федькович у бойківському фольклорі", "Пісні Федьковича співає народ") та про Івана Вагилевича ("Бібліографічна діяльність І.Вагилевича"). Написав і передав доцентові Чернівецького державного університету М.І.Юрійчукові тези "Ю.Федькович в усній народній творчості" на ювілейну наукову конференцію, що проходитиме 11-13 жовтня 1984 р. у Чернівецькому державному університеті. Йому ж передав (позичив) свої матеріали про життя і творчість Федора Заревича для підготовки статті до української літературної енциклопедії, що готується.

* * *

21 липня 1984 р.

Удосвіта поїздом із Веренчанки виїхав до с. Лужани, тут пересів на потяг "Одеса - Івано-Франківськ". Людей дуже багато, у вагонах навіть проходи заповнені пасажирами. Велике скупчення людей і на автобусній станції в Івано-Франківську. Не без труднощів придбав квиток на автобус до м. Стрия.

Зробив спробу сфотографувати скульптури, встановлені у спеціальних нішах на фасаді Народного дому, але ні з дерева (заслоняло гілля), ні з дерев'яної драбини (закоротка була) цього зробити не вдалося. Довелося звертатися до районного управління електросіток, щоб дозволили скористатися їхньою спеціальною автомашиною з піднімальним обладнанням. На жаль, водія у цей день не було, і мені пообіцяли зробити це в середу.

Ввечері приміським потягом виїхав до Славського.

* * *

22 липня 1984 р.

Пішки через Погар і далі лісом перейшов до Нижньої Рожанки, щоб поговорити з вчителем, який виявив бажання взяти участь у черговій фольклорно-етнографічній експедиції. Уже під самим селом, коли я вийшов на головну дорогу, наздогнала мене автомашина, на якій їхали учасники свята тваринників, що відбувалася в с. Либохорі. Між ними були й колишні мої учні. Біля клубу зупинилися. Зробив я фотографії (дівчата були одягнуті у гарні вишиванки), а потім записав від них на магнітофонну стрічку ті пісні, з якими вони виступали на святі. Після цього зафіксував гру на сопілці від Шкіринця Михайла, а також розповіді про такі музичні інструменти, як скосівка, козиці та ін.

Уже вкотре зворушує мене своєю доброзичливістю Ф.Шкіринець. І цього разу не дозволив, просто не дав мені чекати принагідного транспорту, а взяв свого мотоцикла і повіз мене до Волосянки, щоб уточнити з В.Соколом окремі питання роботи експедиції. Там же записав відомості про скосівку, яку у Волосянці називали також пищавкою без дірок.

23 липня 1984 р.

О 5 год. 23 хв. ранку із Славська виїхав до Львова. Тут у Товаристві охорони пам'яток історії та культури взяв посвідчення про те, що створеній експедиції в складі Дем'яна Г.В. (керівник), Сокола В.В., Сокіл Г.П., Шкіринця Ф.Ф. і Мороз Я.С. доручається записувати пам'ятки фольклору та етнографії на території Карпат і Прикарпаття.

Потім продовжив роботу, розпочату ще в кінці червня цього року з Р.Ф.Кирчівим, над паспортизацією його записів пісенного фольклору, тексти яких довелося мені розшифровувати у першій половині року. В ході цього впорядкування матеріалів виявлено ще дві магнітні плівки, тексти яких не розшифровано. Їх я забрав з собою, щоб при нагоді перенести записи на папір. Р.Кирчів запитав, чи не зміг би я розшифрувати і фольклорно-прозові матеріали з його записів 1976-77 рр. Я погодився. Потім у розмові з своєю колишньою ученицею Степанією Швед виявилося, що вона дещо з того вже розшифрувала і, певна річ, нема потреби це робити заново. В крайньому випадку цілком достатньо ще раз перевірити.

Йшла мова і про те, щоб я переходив на роботу до Львівського відділення ІМФЕ АН України. Р.Кирчів повідомив, що він поговорить у понеділок з Ю.Гошком, щоб той пішов до обкому партії, де вони "узгоджували" мою кандидатуру, і довідався про їх рішення.

Просив я С.Швед закінчити свої нотатки про одяг у с. Довге та його околицях. Треба ще включити до чергового тому машинописних матеріалів під назвою "Бойківщина".

* * *

24 липня 1984 р.

Ранком автобусом доїхав до Головецька. Тут сфотографував могили родичів М.Устияновича, дерев'яну церкву 1873 р., дзвіницю. Обстежив давній дзвін (див. записи у блокноті), а також сфотографував його увесь і окремі деталі оздоблення. Можливо, це знадобиться при підготовці статті про литво на Бойківщині.

Зробив також фотографію колишньої корчми в Головецьку.

Уточнив на основі метричних записів, які зберігаються у Мецевича Михайла Миколайовича (1916 р. н.), час роботи в Головецькому Стефана Михайловича, за яким замужем була старша сестра Федора Заревича – Марія. Власне у

неї часто перебував письменник, коли життя в нього складалося важко.

Від колишнього довголітнього директора школи в Головецьку Федевича Романа Андрійовича, 1923 р. н., записав спогади про Олену Кульчицьку та Василя Пачовського, переказ про Івана Франка тощо.

Принагідною автомашиною повернувся до Славська.

Уже ввечері біля Славської церкви (зліва) випадково знайшов уламок надгробного пам'ятника Марії Михайлевич. Її поховано приблизно за 6 м позаду і 2 м лівіше, якщо дивитися, стоячи лицем до надгробка Стефана Михайлевича. На могилі цієї жінки зберігся такий напис, вилитий з металу: "Марія Михайлевич упокоилася дня 15 цвътня 1897 р. въ 55 роцъ життя. Вѣчая еи память".

За конфігурацією уламку і основи, що збереглася на бетонній основі, вдалося встановити і точне місце її поховання.

* * *

25 липня 1984 р.

Автобусом із Славського їздив до Стрия. Тут, у районному управлінні електромереж, домовився про дозвіл використати спеціальну автомашину з підпімальним обладнанням для того, щоби сфотографувати з відповідної висоти і віддалі скульптури на фасаді Народного дому, оскільки зробити це в інший спосіб не вдавалося. Керівники установи поставилися до цієї справи дуже доброзичливо, і мені вдалося сфотографувати погруддя Ю.Федьковича, М.Устияновича, Т.Шевченка і М.Шашкевича. Тільки до однієї (крайньої праворуч) скульптури під'їхати не дозволило дерево.

Відвідав свого вчителя-художника Петра Обаля та його родину, перефотографував повністю "Альбом портретів українських письменників" (Дереворити, 1934 р).

Потім сюди зайшла журналістка Зеня Молчко, і я передав їй заздалегідь приготовлену і по суті опрацьовану добірку фактичного матеріалу для статті "Юрій Федькович і Стрийщина" для того, щоби вона це оформила і потім від свого імені опублікувала в місцевій районній газеті. Хай хоч так люди пригадають, а чимало й взагалі довідається про перебування Буковинського Кобзаря на Стрийщині, поширення його творчості та її часткову фольклоризацію, вклад місцевих діячів мистецтва в увіковічнення пам'яті письменника тощо.

Трохи невдало вийшло з фотографуванням пам'ятника Остапові Оброці на його могилі (автор Куйбіда): вже закінчилася фотоплівка і хтозна чи з останнього кадра щось можливе буде.

Ввечері поїздом повернувся до Славського.

* * *

25 липня 1984 р.

Забрав усі свої речі для роботи під час експедиції і поїздом о 5 год. 23 хв. ранку виїхав із Славського до Стрия, а звідси о 8 год. 10 хв. автобусом – до м. Калуша.

І дорогою, і на місці згадую про першу належно організовану мандрівку української студентської молоді, яку по суті очолив Іван Франко 100 років тому. Був він тоді і в цьому містечку. Познайомився з родиною Ляшкевичів Фаїною і Богданом), хіміками за освітою і палкими шанувальниками української культури. Богдан Миколайович Ляшкевич зібрав гарну бібліотеку української художньої та мистецтвознавчої літератури. При кожній нагоді він фотографує і дуже старанно оформляє на аркушах цупкого білого паперу пам'ятники письменникам, композиторам в т. ч. і на їх могилах у Києві, Львові та інших містах.

Зупинився на пару днів у сестри Іващишин Єви Василівни. Звідси дуже вигідно доїжджати автобусом у с. Підгірки, де думаю пошукати у народних оповідачів переказів та інших матеріалів про Івана Франка. Адже там жив його брат Онуфрій. Населений пункт приваблює і тим, що тут народилися український письменник Антін Могильницький, художник Григорій Смольський.

Оскільки працівник Львівської державної консерваторії Л.М.Кушлик якось говорив мені, що він тут записував пісенний фольклор, то я, окрім окремих обрядових пісень, спеціально над цим працювати не буду.

* * *

27 липня 1984 р.

Ранком о 9 год. 30 хв. автобусом із Калуша виїхав у село Підгірки і в першу чергу почав розпитувати за такими людьми, які могли б щось розказати про Івана Франка. Уже перша людина, до якої я звернувся, провела мене до дизенфектора місцевої туберкульозної лікарні і допомогла розшукати внучку Онуфрія Яковича Франка – Ольгу Антонівну Франко, 1938 р. н. Жінка виявилася дуже доброзичливою і добре обізнаною з родинними переказами про Івана Франка, які власне і привели мене до цього села (тепер воно фактично злилося з Калушем). Вона звільнилася з роботи, пішла зі мною до пам'ятника І.Франкові, який я сфотографував, а потім – додому. Тут близько трьох годин я записував її розповіді про родину Івана Франка та перекази про письменника і вченого. Від неї та її сестри зафіксував також 9 пісень.

Ходив на цвинтар. Сфотографував могили Онуфрія Франка та його родичів, батька і матері Григорія Смольського, його рідного брата та кілька цікавіших зразків металевого литва, що застосовують для виготовлення огорож на могилах. Записав дещо про майстрів, які цим займаються. Між іншим, занотував і прізвище робітника, який працював на виливанні дзвонів у Калуші. Треба буде поїхати до нього і все, що лише вдасться, зафіксувати. Можливо, це щось допоможе при підготовці наукової розвідки про литво на Бойківщині взагалі.

Був на похороні, думав, що вдасться записати голосіння, але його, на жаль, не було. Зафіксував на магнітофонну стрічку тільки фрагменти похоронного співу церковного змісту та кілька безтекстових сплакувань дочки померлого. Сфотографував родичів біля домовини покійника.

Вертаючи з цвинтаря, записав перекази про дуби Б.Хмельницького (місцева молодь називає їх Франковими), криницю Виговського та ін. Разом з тим домовився з Шищук Марією про те, щоб завтра записати від неї та її товаришок народні пісні. Увечері занотував кілька повідомлень про Івана Франка від внука його брата Онуфрія – Франка Володимира Антоновича. Він же повідомив, що Антін Могильницький народився в хаті, яка стояла недалеко від теперішньої церкви в Підгірках.

* * *

28 липня 1984 р.

Увесь день провів у Підгірках. Записував народні пісні від групи жінок (Шищук Марії Василівни, 1928 р. н., вона ж і зібрала їх, Каспришин Ярослави Павлівни, 1925 р. н., і Литвинської Марії Іванівни, 1931 р. н.). Записи вів у хаті останньої. Всього зафіксував понад 40 пісень, є між ними дуже цікаві щедрівки, дитячі тощо. Співачки дуже доброзичливі і щирі, музично досить обдаровані.

Домовився з ними, щоб продовжити записи наступного дня о 15 год.

* * *

29 липня 1984 р.

Вперше відвідав село Вістову. Тут розшукав двох колишніх робітників Калуської дзвонарні і записав від них усе, що лише вдалося. На жаль, Люра Федір Іванович колись дуже нещасливо впав з вантажної автомашини, побився і став інвалідом. Говорить з великими труднощами, мало і невиразно. Та все-таки дещо цінне про виготовлення дзвонів повідомив. Зате дуже цікавим співрозмовником є другий робітник з цього села – Данилів Іван Миколайович, 1916 р. н. Цей розповів дуже детально про способи виготовлення дзвонів.

Там же, у Вістовій, записав гарний переказ про походження назви села і з десяток різних зразків дитячого фольклору (пісеньку, лічилки, дражнилки).

Звідси переїхав до Підгірок і продовжив роботу над записом пісень від тих же жінок, що й попереднього дня. Правда, до них долучалися епізодично ще деякі співаки. Загалом записав від них цього дня понад два десятки пісень. Сфотографував їх разом і кожну окремо, а у Зістовій – робітника дзвонарні Даниліва та скопіював фотознімок 30-их рр., на якому є власники цього підприємства разом з робітниками і дзвонами різної величини. Жаль, що оригінал дуже нечіткий.

Вийшов з ладу магнітофон "Hitachi" (стукоче двигун і цей стук фіксується на магнітофонну стрічку під час запису через внутрішній мікрофон, а зовнішній працював з перебоями вже раніше).

* * *

30 липня 1984 р.

Випадково на автобусній станції у Калуші, куди я прийшов, щоб взяти квиток і їхати до села Студінки, зустрівся з Василем Соколом. Разом відразу автобусом вибрались до згаданого села. Розшукали там колишнього коваля з Калуської дзвонарні – Овчара Дмитра. Записав від нього досить обширні розповіді про його роботу на фабриці, виливання дзвонів у Калуші, а від онуків – дещо з дитячого фольклору. Кілька дитячих пісень зафіксував також від місцевої селянки Василів Юстини Василівни, 1931 р. н., а від її внуків – дещо з дитячих віршиків. Сокіл Василь записав від цієї ж жінки кілька пісень. А потім о 19 год. 30 хв. виїхали принагідним автобусом до Калуша, щоб заздалегідь приготуватися в дальшу мандрівку – до Богородчан і далі в село Яблуньку, яку плануємо грунтовніше обстежити в фольклорно-етнографічному плані.

* * *

31 липня 1984 р.

Встали о 6-й год. ранку. Автобусом "Калуш - Івано-Франківськ" доїхали до обласного центру, а звідси о 9 год. 50 хв. автобусом "Івано-Франківськ - Кричка" – до села Яблуньки Богородчанського р-ну. Про мету нашого прибуття повідомили працівників місцевої сільради. Відразу поцікавились згадками про Антона Могильницького. Приємно констатувати, що люди добре знають про місце поховання письменника. Кілька з них розповідає і про обставини смерті А.Могильницького. Переказують, як він їхав через село правдоподібно з Порогів і так нещасливо впав, що від цього тут же помер. Окремі перекази зафіксовано на магнітофонну стрічку.

Записано також кілька зразків дитячого фольклору, дещо про пасічництво. Виявляється, що і тут, у селі Яблуньці, побутувала скосівка (музичний інструмент) і власне так називалася.

На час роботи експедиції влаштувалися ми з В.Соколом жити у Луканів Анастасії Ільківни, 1911 р. н. і Дмитра Ільковича, 1915 р. н. Господиня любить співати, доброзичлива і щира. Такою ж гостинністю і тактом відзначається й господар. Домовилися ми з ними, що зможемо не тільки ночувати в них, а й снідати та вечеряти. Обіду не потрібно нам готувати, бо, як правило, ми весь день будемо працювати в селі і тоді ходитимемо до їдальні.

Сфотографував могилу Антона Могильницького.

* * *

1 серпня 1984 р.

День використали для загального знайомства з селом та його людьми, встановлення контактів з носіями фольклору тощо.

В.Сокіл почав записувати пісні, зафіксував 13 зразків пісенного фольклору.

Я кілька годин працював над складанням мікротопонімічного опису села. Оскільки люди в цей час зайняті сінокосами, то я вирішив записувати топонімічний матеріал від окремих осіб (2-3) спочатку на одному кутку села, далі на другому і так поступово підготувати відносно повний перелік назв. Зручніше, звичайно, робити це, зібравши разом з десяток-півтора людей різного віку в одному приміщенні. Але це можна здійснити тільки в святковий день або в погану погоду.

Сьогодні вдалося записати низку переказів про виникнення села Яблунька, про О.Довбуша та інше.

Зробив з десяток фотографій (вид на кут Кулішівку, будинки під соломою, новий будинок, вид на село з північно-західної сторони, острівки з сіном).

На магнітофонну стрічку зафіксував кілька дитячих творів, в т. ч. одну пісеньку, але літературного походження.

Заходили до вчительки української мови і літератури, пенсіонерки, яка тут працювала протягом багатьох років, поцікавилися чи є щось у школі, присвячене письменникові Антонові Могильницькому, що тут помер і похований. Та і вона сама, і її чоловік, вчитель молодших класів (Іван і Марія Влізько) знали про письменника не більше, ніж звичайні селяни з початковою освітою. А в школі нема нічого: ні куточка, ні альбомчика.

Відправив листи Ф.Шкіринцеві та Ярині Мороз, які висловили бажання взяти участь у роботі нашої експедиції.

* * *

2 серпня 1984 р.

Зранку пішов ще раз сфотографувати могилу А.Могильницького, щоб використати сприятливе освітлення. Потім доповнював мікротопонімічний опис села.

О 10 год. 15 хв. зайшов на пошту, відправив Р.Кирчіву тексти, розшифрованої решти його записів народних пісень, З.Матисякевичу – листа і свою статтю "Бібліографічна діяльність І.Вагилевича" для рецензування та листи Ф.Шкіринцеві і Я.Мороз з уточненими відомостями про те, яким транспортом і коли можна приїхати до Яблуньки. Кілька разів пробував поговорити по телефону з Р.Кирчівом, але ні вдень, ні ввечері цього зробити не вдалося. Спочатку нікого не було вдома, а ввечері з телефонної станції відповіли, що не можна набрати Львова, висловивши припущення про пошкодження лінії.

У сільраді з погосподарських книг виписав прізвища мешканців села для мікротопонімічного опису Яблуньки.

В.Сокіл працював у Горішньому Кінці. За день він зафіксував 32 пісні. А я, відповідно до домовленості з ним, шукав співаків у Долішньому Кінці. Вдалося встановити добрий контакт з цілою групою носіїв пісенного фольклору молодшого, середнього і навіть шкільного віку. Особливо вирозуміло поставилися до записування пісень:

Циківська Галина Іванівна, 1962 р. н. (наступного дня вона повинна складати вступний екзамен в Івано-Франківському медінституті, а співала до 19 год. вечора).

Циківська Надія Іванівна, 1965 р. н., Циківська Надія Дмитрівна, 1966 р. н., Глубіцька Вікторія Григорівна, 1964 р. н., Климович Лариса Миколаївна, 1967 р. н., Циківська Марія Гнатівна, 1938 р. н., Циківська Олена Дмитрівна, 1942 р. н., Коцюруба Марія Дмитрівна, 1966 р. н., Климович Юстина Василівна, 1943 р. н.

Приємне враження справляють дівчатка-близнючки Циківська Люба Дмитрівна і Циківська Віра Дмитрівна, 1974 р. н., від яких почав записувати пісенний фольклор.

Взагалі цього дня зафіксував близько 40 пісень та коломийкових циклів. Сприяли цьому дві обставини: дощ (люди були вдома) і свято.

З усіма виконавцями домовився, щоб провести ще один сеанс такої роботи в неділю. Визначили й годину зустрічі – 16 год.

Увечері до господарів, у яких ми з В.Соколом ночуємо, прийшов Нестерук Федір Іванович, який славиться в селі мало не найкращим знавцем пісенного фольклору та інструментальної музики. Записали від нього та двох жінок ще декілька пісень. Він особливо любить коломийкові мелодії,

має добру пам'ять. Дуже акуратний, хоча майже повністю втратив зір і зовсім не може читати. Знає добре колядки і щедрівки тощо. Домовився з ним про те, що наступного дня запишу від нього гру на скосівці та сопілці.

Закінчили працювати з В.Соколом о 12 год. 10 хв. ночі.

Цього ж дня записав також пару переказів про письменника Антона Могильницького, зокрема про обставини його трагічної смерті.

* * *

3 серпня 1984 р.

Ще раз сфотографував могилу А.Могильницького. Розшукав і сфотографував могилу Олександра Руденського, з яким, за переказами, дружив А.Могильницький. Зробив також кілька знімків будинків, характерних для цього села. Фотографував і місце біля Першого млина, де, за деякими переказами, загинув А.Могильницький. Але інші старожили твердять, що це сталося не там, а напроти церкви. Отже, треба ще уточнити і сфотографувати те місце, яке буде більш певним. Зробив також фотографії музиканта і співака Нестерука Федора Івановича, 1926 р. н., із скосівкою та родини співаків:

Паньківа Дмитра Григоровича, 1915 р. н., його дружини Паньків Анастасії Михайлівни, 1922 р. н., та її двох синочків: Юрія (немовлятка) і Дмитра (4-річного). Від цих людей записав сьогодні 45 пісень та коломийкових циклів. Серед них чи не найцікавіші колядки та щедрівки, окремі жартівливі пісні та коломийки про роботу "на віжені" (на жнивах) у Тернопільщині.

Сокіл В.В. записував пісні від працівників лікарні. Говорить, що дуже приємне враження справила на нього Климович Василина Григорівна, 1924 р. н., неписьменна, але дуже добру має пам'ять. Від 94-річної жінки Квич Ганни Яківни, 1890 р. н., занотував 7 пісень. А загалом зафіксував понад три десятки пісень та коломийкових циклів.

Уже близько двох десятків людей різного віку заявили, що вони належать до бойків. Багато спільних рис з Бойківщиною спостерігається у давньому і новому будівництві (спосіб з'єднання дерев на вуглах, форма дахів, забудова стін "у стовпки"), у вишивках, у найпоширеніших народних піснях, у способах вимови імен (Митер, Настася, Параця) та іншому, що побутує у мешканців Яблуньки. Чимало аналогічного є також у топонімах (Чертіж, Сигланки, Зруб, Рубань, Заріпок, Лази та ін. Див. мікротопонімічний опис).

Ввечері прийшов до господаря, де ми живемо, Нестерука Федора Івановича, 1926 р. н., і В.Сокіл записував від нього коломийки.

* * *

4 серпня 1984 р.

Цей день вирішили присвятити записам народної творчості у с. Гута Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. Виїхали з В.Соколом туди о 10-й год. ранку автобусом "Івано-Франківськ - Гута". З Яблуньки до згаданого села їхали трохи більше години. В автобусі запитали людей як виникло село Пороги, чому його так названо. Місцевий селянин Фуфалько Василь Дмитрович почав розповідати переказ про те, як під час боротьби з татарами люди тут влаштували з дерева великі укріплення – пороги. Але говорив про це захоплено і справді талановито. Десь у понеділок треба буде поїхати до Порогів і записати цей переказ і інші його розповіді, бо в автобусі не було на це зовсім часу.

У Гуті зійшли ми з В.Соколом на початку (північному) села, почали, як звичайно, розпитувати людей про кращих носіїв фольклору та можливих інформаторів для опрацювання мікротопонімічного опису села. Я зайшов до приміщення сільської Ради і повідомив про мету нашого приїзду, показав довідку, видану Правлінням Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури про те, що нам доручається розшукувати і записувати та фотографувати фольклорні та етнографічні матеріали на території Карпат і Прикарпаття.

Після того В.Сокіл пішов у Верхній Кінець села, а я залишився в Нижньому. Записав від старенької жінки 14 пісень та коломийкових циклів, зафотографував будинок культури та українізований костел, споруджені десь у 1933-34 рр., кілька хат з цікавими архітектурними формами, весільний коровай (за місцевою термінологією "короговай") та так звану трійцю до нього, точніше до весільного хліба. Водночас занотував етнографічну інформацію про це. Від групи чоловіків, які зібралися до молодого, щоб через деякий час їхати з ним до нареченої аж на другий кінець області – в Городенку, почав записувати відомості про мікротопонімічний словник. Продовжував опрацьовувати цей опис Гути і пізніше, фактично протягом усього дня. І тут зустрів чимало топонімів, які цілком аналогічні до тих, що є в центральній частині Бойківщини (напр., Обіч, Облаз, Чертіж, Погар, Ростоки, Лопушна, Комарники, Перенизь, Поляна, Храбустованя, Межертки, Кінський та ін.). Цікаво, що й тут гірську стежку в лісі чи на полонині називають Чемпаш.

Великою приємністю для мене стала робота з гуртом діточок 1972-77 рр. народження (Клим Лілією Гнатівною, 1977 р. н., Штерцель Олександрою Іванівною, 1972 р. н., Штерцелем Іваном Івановичем, 1977 р. н., Веркальцем Дмитром Мироновичем, 1974 р. н., та ін.), від яких записано понад три десятки зразків пісенної культури. Та справжнім феноменом виявилася Клим Лілія Гнатівна, яка наспівала для запису на магнітофонній стрічці десь два десятки пісень, в тому числі і суто дитячих, і для дорослих, і навіть колядок. Перед відходом сфотографував цих маленьких співаків.

Загалом цього дня мені вдалося записати понад 40 пісень, а В.Соколу – 20.

О 9 год. 15 хв. сіли в автобус, поїхали до Старої Гути, а звідси тим же транспортом повернулись через Пороги до Яблуньки.

* * *

5 серпня 1984 р.

Весь день з В.Соколом працювали у Яблуньці. Зранку пішов з групою місцевих селян на місце, де загинув письменник Антін Могильницький і сфотографував його (за місцевою назвою "біля Рудички"). На щастя, вдалося зустрінути людей, які добре знали, де це сталося і допомогли уточнити. Отже, А.Могильницький закінчив життя не біля так званого Першого млина, а значно ближче до центру села. Сьогодні тут, біля дороги, росте кілька верб.

Потім фотографував жінок, від яких В.Сокіл записував усну народну творчість. Упоравшись з цією справою, перейшов під ліс (північно-західний край села), де живе родина Бойчук Ганни Іванівни, 1933 р. н., і від неї і її сусідів записав 17 народних пісень та колядок. Вони ж повідомили мені, що поруч живе бабуся, яка знає цікаві народні пісні, але оскільки ще кількома днями раніше обіцяв прийти і записати народні пісні від Циківської Марії Гнатівни та її родичів і сусідок, вирішив попрацювати з старенькою іншого дня. Дуже приємно було пізнати сина Бойчук Ганни Іванівни – Василя. Він працює робітником, але багато читає, збирає особисту бібліотечку, найбільше цікавиться історичною белетристикою.

Від сьомої години вечора до 12-ї ночі записував пісні від Циківської Марії Гнатівни, 1938 р. н., та її родичів. Тут, у селі, особливо багато знають колядок і щедрівок, цікавих поколядей і віншівок. Отже, треба пошукати за носіями цього виду народної творчості і зафіксувати все, що лише вдасться. Колядують тут і ті зразки, які ще колись, майже 150 років тому у цих околицях записував Іван Вагилевич. Між іншим, і колядку "Коли не було з нащада світа" тільки з ледь зміненим початком "Ой як то було із прежде-віка", що вважається у нашій фольклористиці найдавнішою взагалі.

Всього цього дня мені вдалося записати 31 пісню, а В.Соколу – 40.

У діалекті дедалі більше спостерігаємо спільних рис з Центральною Бойківщиною. Для прикладу наведу хоча б такі слова:

Бой-є = так

Чемпа́ш = стежина в лісі або на полонині

При́спа = призьба

Пі́вка = запаска

Ву́ставки = вишита вставка на жіночих рукавах (у́ставок)

Вʔшєницє = острівка з сіном,

Вішу́к = //- //

Дра́гарь = сволок

Плени́ця = дерево розрізане навпіл вздовж

Нана́шко = хресний батько

Стрик = батьків брат

Вуйко = мамин брат

Вуйна = його дружина

Цікаву дражнилку занотував В.Сокіл:

Іван-Подолян по долині косить,
Його жінка полька
Наварила, напекла
Та й до бойка віднесла.

Дещо іншу, але цього ж змісту дражнилку говорить і наша господиня, в якої ми живемо зараз, Лукан Анастасія Ількївна, 1911 р. н.:

Іван-Подолян по долині косить,
Його жінка полька
Наварила, напекла – Годувала бойка.

* * *

6 серпня 1984 р.

Зранку і довечора була гарна сонячна погода. Люди, навіть пенсіонери, працювали на сінокосах. Вдома важко було кого-небудь застати, а ще важче вести записи. Хто не був у полі, той готував їжу і сам вибирався туди. Та все-таки дещо зроблено.

Розмовляв з учителькою української мови і літератури Марією Петрівною Савицькою про А.Могильницького. Вона розказала, як школа і місцеві селяни готувались встановити на місці трагічної смерті письменника пам'ятник, одначе з цього нічого не вийшло. Переказувала ті ж факти, що їх записано від інших місцевих старожилів, як А.Могильницький з Бабчого, де був на парохії перед смертю, їхав через Яблуньку до Порогів на якесь храмове свято і тут впав і забився. Щоб прочитати поему "Скит Манявський" ця вчителька спеціально їздила до Солотвин. Там, у школі, є краєзнавчий музей, а в ньому куточок, присвячений А.Могильницькому.

Говорив я з нею і про доцільність зібрати й опрацювати словник мови с. Яблуньки. Вона погодилась з думкою про те, що це потрібна справа для діалектологічної науки і казала, що підготує таку працю й перешле до інституту мовознавства АН УРСР. Та чи вистачить сили волі, побачимо.

На околиці села, під лісом, група чоловіків працювала на вантаженні та вивезенні дерева. Від них записав три зразки (з варіантами більше) трудових погукувань лісорубів та фірманів.

Здається, що натрапив на цікаву виконавицю колядок і щедрівок та іншого пісенного фольклору – Битківську Василину. Каже, що знає може з півсотні колядок та щедрівок. Сьогодні записав від неї тільки три, бо спішила йти в поле до сіна. Домовився, що вечорами та у святкові дні вона виспіває для магнітофонного запису весь свій репертуар колядок та щедрівок, а також пісень інших жанрів.

Потім записував дещо з дитячого фольклору у Яблуньці та зафіксував кілька пісень від дорослих. З ними теж домовився продовжити записи пізніше.

В.Сокіл сьогодні записав у Яблуньці понад 20 пісень. Приблизно стільки ж назбирається їх за весь день і в мене.

Сфотографував вантаження дров на віз, куток села з видом на гору Турівку та вид на гору Погар.

Ввечері ще пробував зв'язатися по телефону з Р.Кирчівим у Львові, але знову невдало. Ніхто не знімав телефонної трубки.

Завтра вирішили зробити автобусну мандрівку до Скита Манявського. В.Сокіл ще там не був взагалі, а я бачив його тільки зимою.

* * *

7 серпня 1984 р.

Від 8-ї год. ранку до 9-ї В.Сокіл повторно записував кілька пісень, які попереднього дня випадково стер на магнітофонній стрічці. О 9-й год. принагідною автомашиною доїхали до Солотвина. Там розшукали директора місцевого краєзнавчого музею і подивились матеріали, присвячені А.Могильницькому та М.Яцківу. В музеї йде ремонт, але експонати знаходяться в жахливому стані. Все присипано порохами. Лежать стенди будь-як поскладані на підлогах, нічим не накриті, і це в умовах заміни підлоги, подекуди й тинькування стін. У приміщенні жахлива вологість, на паперових матеріалах, а їх більшість, утворилася маса плíснявих плям. Жаль було оглядати матеріали, які з такою любов'ю зібрав колись ентузіаст Фединко, а зараз все це потрапило до байдужих рук і нищиться. Недарма прямо на вулиці жінки, яких ми запитали хто завідує музеєм, сказали, махнувши рукою, що там і третини не залишилося з того, що було зібрано колись. І справді людина, яка нам відчинила двері, абсолютно не орієнтується в експозиції, не знає ні території, ні культури краю. Ми з Василем Соколом перебрали обережно стенди, витерли від порохів та плям плісняви експонати, присвячені А.Могильницькому і М.Яцкову. Я їх сфотографував як документи про вшанування пам'яті письменників.

З пригніченим настроєм залишили ми цей осередок культури. Я таки не стримався і сказав особі з музейним ключем, що експонати треба на час ремонту поскладати акуратніше, понакривати їх, бо пізніше доведеться багато праці і коштів затратити на їх реставрацію.

Принагідною автомашиною з Солотвина приїхали в с. Марнову, а звідси автобусом до Маняви. Почали оглядати Скит Манявський. Раптом прибігла дуже схвильована селянка і просить нас допомогти їй витягнути молоду корівчину, яка проломалася і впала в скриню прогнилого старого мостика, що стоїть поруч з новим. Ми, звичайно, пішли й допомогли витягнути тваринку. Для цього довелося обв'язати її попід животом верстами і шнурами, зверху укріпити їх на достатньо міцній жердині і так підняти й поставити на землю.

Потім з В.Соколом пішли до Блаженного Каменя, оглянули експозицію історико-культурного заповідника. Я зробив кільканадцять фотографій Скиту та стенда, присвяченого тим діячам культури, які писали про нього (І.Франкові, І.Вагилевичеві, А.Могильницькому, Целевичеві, В.Грабовецькому, Феданкові).

Уже за територією заповідника зустріли господиню, корівку якої витягали з-під старого моста, а з нею – її батька чи свекра. Вони чекали на нас, щоб почастувати горілкою та доброю закускою. Не хотіла вірити, що жоден з нас взагалі не п'є горілки. Мабуть, з такою недовірою вона і залишилась. За такою розмовою підійшли до головної шосейної дороги, там попрощався я з В.Соколом, який поїхав додому на Сколівщину, а сам пішов до с. Маняви записувати усну народну творчість. Зустрівся з людьми (переважно це були родичі жінки, яка мала згадану неприємну пригоду з коровою), що знала і колядки, і пісні. Записав від них 11 зразків поетичної творчості, а також кільканадцять дитячих лічилок, дражнилок, віршиків та загадок. Правда, є між ними і твори літературного походження.

Знову принагідним автобусом виїхав до Солотвини, а звідси рейсовим "Богородчани - Гута" – до Яблуньки.

Тут думав продовжити записи колядок від Битківської

Василини, але в неї захворів чоловік, і робити це було практично неможливо.

Нарешті вдалося поговорити по телефону з Р.Кирчівом. Справа про мій перехід на роботу до Львівського відділення ІМФЕ АН УРСР ще не вирішена. Він старається заспокоювати мене, що все буде добре. Запитував коли буду у Львові. Я відповів, що десь в кінці серпня. Р.Кирчів радив зайти до нього, передавав вітання В.Соколові, цікавився новинками нашої збирацької роботи тощо.

Сьогодні в Маняві від Струтинського Дмитра Андрійовича записав я три досить цікаві перекази про село Маняву, про Скит, про булаву Виговського.

* * *

8 серпня 1984 р.

День видався досить плідним для моєї роботи. Записав усього 66 пісень та коломийкових циклів. Ранком працював за рікою на Горбах. Цинівська Василина наспівала 11 пісень, серед них пару рідкісних колядок. Потім на полі зустрівся з Поною Параскою, яка разом з іншими колгоспницями брала льон і домивився, що десь в обідню перерву або після роботи вона проспіває цікавіші пісні з тих, які знає. А знає, як говорять люди, чимало. І, бачу, сама до певної міри зацікавлена в тому, щоб її спів був зафіксований.

Пішком перейшов з Горбів через Кулішівку і Горішній кінець села, зробив декілька фотографій (будівлі, пейзажі, зразки металевого оздоблення воріт тощо). Вирішив цього дня пошукати за носіями пісенного фольклору у селі Погорах. Уже на початку села натрапив на жінок, які люблять співати, і дещо позаписував від них. Першою почала записувати свій репертуар Хребтюк Євдокія Іванівна, 1944 р. н. Потім перейшли ми з нею до її сусідок і ще від них дещо почерпнуто. Та найцікавішою виявилася Винник Палага Іванівна, яка знає безліч коломийок, чимало пісень та колядок, хоч сама вона неписьменна. Дуже добре було б ще хоча один-два сеанси записів провести з цією людиною з Порогів. Приніс я 32 пісні.

Радо сприяє моїм записам Лукан Анастасія Ільківна, 1911 р. н., в якої на час експедиції я найняв кімнатку. Вона покликала до хати своїх знайомих, і ті співали майже до другої години ночі.

* * *

9 серпня 1984 р.

Ранком десь о 9-й год. виїхав до Богородчан, щоби звідси добратись у село Лесівку, де народився письменник Михайло Яцків. Однак автобус прибув до Богородчан досить пізно. В Лесівку можна було їхати вже хіба після обіду. А в такому випадку у мене не буде часу на те, щоби там попрацювати і над записами фольклору, і познайомитись з рідними місцями М.Яцківа. Через те поїхав до Івано-Франківська. Придбав газети з ювілейними матеріалами, присвяченими 150-річчю з дня народження Юрія Федьковича. Хотів поговорити з місцевим краєзнавцем Петром Арсеничем, але він тепер у відпустці і виїхав до Києва.

Не без труднощів повернувся назад до Яблуньки. Людей на автобусних станціях дуже багато. Ледве вліз в автобус в Івано-Франківську, а потім у Богородчанах.

Після приїзду записував пісні та колядки від згадуваної раніше Битківської Василини Іванівни, 1922 р. н. Жінка знає багато, має добру пам'ять, в т. ч. й музичну, але через складні домашні умови (хворий чоловік, лікується внучка Оксана, дочка і зять на роботі) та ще й сінокоси вона навіть не кожного дня може знайти годину часу, щоб поспівати для запису.

Її пісні і колядки відзначаються повнотою, чіткою мелодією і строфічною будовою. Відхилення досі траплялися в неї може тільки 2-3 рази.

І вона, і інші виконавці колядок розповідають про те, яку боротьбу тут вели окремі представники духовенства проти світських колядок, називаючи їх балвинськими. Цей термін зберігся й досі побутує серед людей.

* * *

10 серпня 1984 р.

Далі гарна сонячна погода. Основна маса людей старається використати кожну хвилину для заготівлі сіна. Вдома хіба старші віком люди, які не мають сили працювати на сінокосах, та матері чи бабусі з немовлятами. Пора для записів фольклору дуже несприятлива. Але в мене відпустка одна і треба її використати якнайраціональніше, тим більше, що й здоров'я поволі псується і хтозна скільки ще зможу займатися народною творчістю, її збиранням.

Сьогодні вранці вибрався на перехрестя у Яблуньці, маючи намір поїхати або в Кричку, або до Бугрівки (куди швидше трапиться транспорт). Підвіз мене яблунецький водій Іван Федорович Нестерук, який їхав до Крички вантажною автомашиною за сіном. Цікавий, допитливий хлопчина, щирий і доброзичливий.

У Кричці я зайшов до сільради, щоби повідомити голову виконавчого комітету про мету мого приїзду. Він уже знав про роботу нашої експедиції в Яблуньці, так що й документів не потрібно було представляти (зрештою, експедиційне посвідчення я забув взяти з собою, залишив на квартирі).

По дорозі розпитав зустрічних людей про носіїв пісенного фольклору і якраз натрапив на Глушак Юстину Ільківну, 1934 р. н., про яку мені розповідали ще в Яблуньці. Вона вертала з місцевого відділення зв'язку (пошти) додому і я, звичайно, пішов, щоб записати від неї кращі зразки народно-пісенної творчості. Жінка знає чимало, особливо багато співає коломийок. До неї прийшла ще сусідка. Декілька гарних пісеньок та віршиків записав і від її внучки – Белей Галини Василівни, 1974 р. н. Співала дещо і мати цієї дівчинки, дочка Глушак Ю.І. Всі вони дуже прихильно поставилися до моєї роботи і наспівали понад 40 пісень та коломийкових циклів.

Декілька зразків дитячого фольклору записав ще в центрі села. Їх наспівали та розказали дівчатка з місцевого дитячого садочку. Виховятелька шкодувала, що якраз сьогодні були відсутні ті діточки, які для запису найбільше надавалися.

Ю.І.Глушак не випустила мене з хати, поки я не погодився пообідати. Хоча, щиро кажучи, я був би велів залишитися без цього, щоб пройшло загострення мого шлунка, яке в останні дні відчутно заважає нормально працювати.

В центрі села шукав я за Дмитерко Мартою, яка знає багато пісень, але її не було вдома. Співала її дочка, переважно коломийкові мелодії. Куплетів пам'ятає багато, виконує їх впевнено, не забуваючись, цілими в'язками. Занотував від неї і дещо з колядок.

Біля церкви зустрів старшу жінку, і вона проспівала в хаті дві колядки, в тому числі одну рідкісну, якої не могли виконати попередні носії фольклору. Але тут не обійшлося без невеличкої пригоди. Місцевий ветеран війни, побачивши, що я фотографував старенькую дерев'яну церкву, яка спочатку була в Скиті Манявському, звідси потрапила до Солотвина, а вже потім перекочувала до Крички, вирішив перевірити хто я такий і чим займаюся. Тільки я розклав магнітофон і приготувався записувати колядки від згаданої старенької жінки, як він, Дронів Михайло Лук'янович, 1923 р. н., заходить до хати. При ньому жінка явно не мала бажання співати. Я зрозумів це, хоча не знав ще мети його приходу. Запропонував йому дещо заспівати, пояснивши перед тим, хто я і яка мета мого приїзду в село. Він тоді й признався, чого зайшов до хати. Пісень майже не знав, а декілька коломийок таки проспівав. Після того пішов собі, а я записав дві згадані в нас колядки.

Селяни усвідомлено говорять, що належать до бойків. Окремі кажуть, що вони і не зовсім бойки, і не цілком гуцули, а є перехідною групою від одних до других. У Кричці, між іншим, у місцевому діалекті активно побутують багато тих же специфічних слів, що й у Центральній та Західній Бойківщині, зокрема:

Рíпа – картопля,

дýди – манжети,

ву́ставки – уставки,
прителе́пати – прийти,
о́бшивка – стоячий ковнір,
ко́втки – сережки,
обру́чка – перстень,
пацьо́рки – бісер,
воло́ки – волоки,
га́чник – шнур для підперізування в штанах з домотканого білого полотна та інші.

За час перебування в селі сфотографував десь три чи чотири нові житлові будинки, їх архітектурні деталі. Зафіксував на фотоплівку і окремі хати давнішого часу, металеві ворота та місцевого будівельника Белея Миколу Івановича, 1951 р. н., з сином Миколою, 1975 р. н. Він працював деякий час на Буковині і тепер у своїй практиці оздоблення будинків застосовує дещо власне з тих форм, які можна побачити в Чернівецькій обл.

Занотував я і пару цікавих переказів з історії села. На особливу увагу заслуговує той, де розповідається про хлопчину, якого спіймали татари і примусили вести їх до місця, де заховалися наші люди. Юнак підвів їх до краю крутого схилу, за яким починалася прямовисна скеля. Задні татари стали натискати на передніх, а відважний хлопчина крикнув: "Ге, оде наші люди?" – і стрибнув униз. Із скелі позривалося чимало ворогів. На жаль, імені його людська пам’ять не зберегла.

Загальний підсумок цього дня – 66 записаних пісень і коломийкових циклів, пару переказів та декілька фотографій.

* * *

11 серпня 1984 р.

Працював у селах Луквиця і Богрівка. Вранці з Яблуньки виїхав автобусом до Луквиці. Ще по дорозі розпитав, хто любить співати в селі. Назвали мені Жупанську Ганну Іванівну, 1921 р. н., і я зійшов з автобуса на першій зупинці, що на початку села. Почав говорити із цією жінкою про мету мого приїзду, а на це якраз заходить до хати її сусідка Андрусів Магдалина Степанівна, 1912 р. н. Ця відразу ж запропонувала іти нам всім до Красій Ганни Петрівни, 1944 р. н. І недарма. Між ними Красій Г.П. справді найобдарованіша співачка. Порівняно молода, але знає багато традиційних народних пісень і співає досить приємним голосом.

Записав від цих трьох жінок дев’ять пісень та коломийкових циклів. На більше не було часу, бо всі вони поспішали "вбирати молоду", навіть не одну, а двох. Домовився з Красій Г.П. та іншими її сусідками про те, щоб приїхати завтра і продовжити записи.

Від них вирішив вертати пішки до сусіднього села Богрівки. Фотографував металеві ворота і запитав господиню чи вона не знає когось із сусідів, що люблять співати. Вона назвала Романів Ганну Андріївну, 1930 р. н. Зайшов до хати і розказую господареві про мету цих несподіваних відвідин. Його дружина була в іншій кімнаті і чула нашу розмову, вийшла, ще дещо уточнила і почала співати. Пощастило й з нею. Добра пам’ять, відносна музична обдарованість, приємний голос, усвідомлення потреби фіксації народної творчості – тільки частина шляхетних рис цієї жінки. Записав я від неї 81 пісню та коломийкові цикли. Сама ж запропонувала, що завтра разом з Красій Г.П. та іншими продовжить співати. В ході розмови вирішили, щоб попробувати записати все традиційне весілля. Якщо це вдасться (залежить від того, чи пам’ятають жінки весь цикл ладканок), то, безперечно, такий запис істотно збагатить нагромаджені в цій околиці фольклорні матеріали.

У Богрівці записав мало. Один переказ про заснування села та одинадцять пісень і коломийкових циклів.

Увечері в Яблуньці продовжив записи пісень від Битківської Василини, Нестерука Федора та інших. Разом зібрав від них 11 зразків народно-пісенної творчості. Закінчив цю роботу о 2-й год. ночі.

* * *

12 серпня 1984 р.

З домовленості про записи пісенного фольклору у с. Луквиця не вийшло нічого: головна співачка Красій Ганна Петрівна всю ніч провела на весіллі і щойно перед моїм приїздом повернулася до хати. Я застав її дуже втомленою і, певна річ, не пробував уже навіть говорити про те, щоб записувати від неї весь цикл весільних ладканок. Така справа потребує свіжих сил і свіжої пам’яті. То ж відразу повернувся автобусом до Яблуньки. Тут думав записати дещо від Пони Параски, але її не було вдома. Сусідська дівчина сказала мені, що вона поїхала до Івано-Франківська.

Пішком перейшов з Яблуньки до Порогів і там на пасовищі, яке називають Долинами, побачив чималий гурт пастухів і пастушок різного віку. Вирішив тут же на полі дещо записати від них. Занотував від дівчинки Журавської Людмили з села Ульянівки Красилівського р-ну Хмельницької обл. розповідь про дитячу гру "Хованка" з лічилками.

А от із жінками старшого віку, яких тут було більше десяти, довелося говорити довше, застосовуючи набутий протягом років досвід, поки вони почали співати для запису: одна другої соромиться. Врешті знайшлася сміливіша і стала співати коломийки, а потім за нею інші зробили те ж. Записав від них і пару колядок тощо. Там же від дітей занотував дещо із дражнилок та пісень.

Зробив фотографії гурту жінок, які колядують перед магнітофоном, а також найменших інформаторів безпосередньо на пасовищі. Ще, йдучи туди, сфотографував пейзажі з видами на гору Погар (з Козенючкою[1]), на р. Бистриця Солотвинська, на с. Богрівка, а під час повернення – вид на с. Пороги (кусок дороги на першому плані трохи праворуч і далі чотири острівки з сіном).

Цікаві думки про спів у с. Яблуньці висловила в розмові зі мною одна з місцевих жінок. "Колись, – каже вона, – у нас дуже багато співали. І то ще було за мого дитинства (їй приблизно 50 років) і дівоцтва, хоч то були важкі часи. З кожного кутка села чути було вечорами спів. А пастушки то вже від ранку й до обіду, а пополудни також не переставали співати. Настане свято чи неділя, то й музику чути: там скрипка, а там сопілка, хоч і біда була. А тепер пастуха не чути, на вулиці пісні теж майже ніхто не співає. Якось то все помінялося".

Тільки прийшов я до господарів, у яких найняв кімнатку на час роботи експедиції, як почалася злива. Перед тим дощ тільки моросив.

Оскільки вже дуже мало зустрічається пісень, яких би я тут не записав разом з В.Соколом, вирішив завтра вранці виїхати до Веренчанки, залишити магнітофонні стрічки та фотоплівки з нагромадженими матеріалами. Разом з тим необхідно буде взяти там ще трохи грошей із своїх заощаджень (запаси вже вечерпуються тут) і з найнеобхіднішим обладнанням (двома магнітофонами та фотоапаратом) поїхати в Косівський та Верховинський р-ни Івано-Франківської обл. по тих селах, де працювала експедиція 1940 р. і вела фольклорні записи, окремі матеріали з яких просив уточнити О.А.Правдюк. При цьому постараюсь позаписувати і сам дещо з пісенного та оповідного фольклору, в тому числі дитячого. Якщо встигну, то після цього ще хоч на тиждень поїду в південну частину Самбірського р-ну на Львівщині.

Ввечері поприходили до господарів, у яких я зупинився, сусіди Нестерук Федір Іванович, 1926 р. н., і Битківська Василина з внучкою Оксаною. Знали вони, що я вранці вибираюсь геть, і співали з піднесенням. Лише Нестерук Ф.І. наспівав 26 пісень та великих коломийкових циклів, дуже

[1]Одна з жінок у Яблуньці розповідала, що ще дівчатком ходила в Козенючці до того місця, де є вхід до підземелля, начебто зв’язаного аж з Манявою. Та на схилі гори є вирубаний у скелі отвір, що ніби є початком цього підземного ходу.

цікавих і оригінальних, на жаль, майже всі на одну мелодію. Близько двох десятків пісень та значну кількість коломийок записав того вечора від Битківської Василини, її внучки і Лукан Анастасії Ільківни. Між ними є й твори, які мені доводиться слухати і записувати вперше.

Працювали знову до другої години ночі.

За цілий день записав, таким чином, 60 пісень та коломийкових циклів. А всього у Калуському і Богородчанському р-нах в кінці липня і протягом першої декади серпня зібрав 527 пісень та коломийкових циклів, дещо з легенд і переказів, два мікротопонімічні описи сіл Яблуньки і Гути тощо.

* * *

13 серпня 1984 р.

Встав о 6-й год. ранку, швидко зібрався і вийшов тихо, щоб не будити господарів (за квартиру заплатив їм увечері ще, теж і за часткове харчування – кілька сніданків і вечері, обідав у сільській їдальні – разом 35 крб. Автобусом "Кричка - Івано-Франківськ" доїхав до Івано-Франківська. Встиг придбати квиток на потяг "Мінськ - Чернівці" і о 13-й год. 5 хв. дня вже був у Чернівцях. Свої речі залишив у камері схову, а сам вирішив відвідати доцента Чернівецького державного університету М.І.Юрійчука, дізнатись чи не має він яких претензій до моїх тез "Ю.Федькович в усній народній творчості", підготовлених до друку у збірнику, присвяченому 150-річчю з дня народження буковинського письменника. Цікавило мене й те, як складає вступні екзамени мій кращий учень з цьогорічного випуску Костик Василь Васильович, що вирішив навчатися на відділенні української мови і літератури філологічного факультету Чернівецького університету. Та, на жаль, не застав я М.Юрійчука вдома. Його дружина повідомила, що він перебуває в лікарні, а коли я сказав, що хочу його провідати, вона радила зробити це в інший день, бо сьогодні там не приймають взагалі.

Мав ще дві вільні години і використав їх, щоб придбати порожні магнітофонні котушки для 270-метрової стрічки до "Романтика - 304". Знайшов їх аж в універмазі "Рязань". Цілком несподівано застав там у вільній продажі й самі магнітофонні стрічки відповідного типу і довжини. Та не мав уже такого запасу грошей, щоб взяти необхідну кількість. Знайома працівниця обласного архіву мала при собі тільки 15 крб. Їх позичила мені, і я купив чотири касети.

Відвідав фольклориста А.Яківчука, обмінялись інформацією про виконану роботу протягом останнього місяця. Він гарно відгукувався про відзначення ювілею Юрія Федьковича, про новий пам'ятник письменникові біля його хати (тепер музею) в Путилі (автор погруддя В.Бородий) тощо.

О 18-й год. 14 хв. поїздом "Чернівці - Тернопіль" приїхав до Веренчанки. По дорозі ще у вагоні підійшли до мене цьогорічні випускники і розповідали де хто з них влаштувався, чи має намір піти.

У Веренчанці чекала на мене добра купка газет, журналів та кореспонденції. За переглядом цих матеріалів минув вечір. У місцевій періодиці надруковано дещо з моїх матеріалів до ювілею Ю.Федьковича. У "Молодому буковинці" за 22 липня 1984 р. дещо скорочену статтю "Думи поета – думи народу". (Юрій Федькович у бойківському фольклорі); у "Радянському житті" (Кіцмань за 8 серпня ц. р. – "Дзвенять струни його цитри" (теж значно обскубану) та "Федькович і Заставитвщина" у "Прапорі Перемоги" за 7 серпня, підписане анонімом Г.Бабій.

Підготував найнеобхідніші речі, які треба взяти з собою для дальшої роботи над збором фольклору у Косівському та Верховинському р-нах на Івано-Франківщині.

* * *

14 серпня 1984 р.

Спочатку зайшов до місцевого майстра, щоб полагодити магнітофон "Hitachi", який стукотів під час запису. Неполадка виявилась, на щастя, незначною, і це не забрало багато часу. Але в школі завуч попросила оновити в історичному навчальному кабінеті виставку літератури, бо 15 серпня має бути так званий об'їзд і оглядатимуть приміщення та обладнання, визначаючи як хто підготувався до нового навчального року. Стратив тут біля трьох годин і виїхати з Веренчанки зміг щойно о 12 год. 38 хв. поїздом до Чернівців. Тут зайшов до архіву, повернув позичені гроші, в універмазі ще купив пару магнітофонних стрічок (більше вже не було). Тоді поїздом "Чернівці - Івано-Франківськ" о 16 год. 12 хв. виїхав до Заболотова. Звідси, за сприянням працівниці автостанції, ледве втиснувся до автобуса "Львів - Вижниця" і, як влучно висловився його водій, "хіба на одній нозі", бо другу не так просто було десь нормально опустити на підлогу, доїхав до Косова. На ночівлю зупинився в готелі і продовжую оці щоденникові нотатки.

По дорозі до Чернівців дізнався, що якийсь молодий священик у Суховерхові найняв малярів для переоформлення церкви, а там же іконостас з Кіцмані, який малював найвизначніший буковинський художник Микола Івасюк. Визначна пам'ятка може бути втрачена назавжди, тому зайшов до Чернівецької картиної галереї і повідомив про це завідувачку. Вона, здається, справді зацікавлена в тому, щоб придбати щось з творів М.Івасюка. Та чи вистачить у неї оперативності, а, може, й усвідомлення вартості згаданих творів, щоб їх врятувати, покаже найближчий час. На всякий випадок заходив я і до відділу охорони пам'яток історії та культури при Чернівецькому краєзнавчому музеї. На жаль, Чорний В., завідувач відділом, у відпустці. Я розповів про згадану справу співробітниці відділу Бродовій. Вона обіцяла зайти до Чорного додому і повідомити його. Правда, спочатку намагались просто позбутися мене, відправивши до відділу атеїзму, бо, мовляв, "усі церковні мистецькі пам'ятки там на обліку". Боюся, щоб хтось із малярів не зішкрабав взагалі того, що створив М.Івасюк, бо тоді вже нічний віртуоз не відновить знищеного.

* * *

15 серпня 1984 р.

З Косова раненько автобусом виїхав до с. Річки. Тут від трьох Танюків у 1940 р. Майборода (композитор) записував народні пісні. У сільраді мені не могли нічого сказати про цих людей. Пішов розпитувати місцевих старожилів. Уже 3-я людина, до якої я звернувся, назвала мені сестру одного з тодішніх хлопців, від яких зафіксував Майборода народні пісні. А там уже все було легше. Встановив усіх трьох, їх повні імена та по батькові, роки народження, місця праці після війни та інші біографічні відомості.

З Річки перебрався до с. Соколівки, зайшов до голови сільради, вона направила мене до директора будинку культури, якого вважала одним із тих людей, від яких згаданий композитор записував фольклор. Однак це виявилося помилкою. Насправді Майборода зафіксував тоді дещо не від Петричука Михайла Івановича, а від його рідної сестри Марії, 1923 р. н. Та розмова із директором будинку культури була дуже корисною. Він допоміг встановити всіх осіб, з якими в 1940 р. працював Майборода, повідомив найнеобхідніші біографічні відомості, бо добре знає людей рідного села. Однак найціннішою була зустріч із Ключуком Миколою Васильовичем, 1919 р. н. Власне від нього, як активного учасника художньої самодіяльності згадуваний композитор записував народні пісні. Ключук М.В. поділився короткими, але змістовними спогадами і про це, і про те, як він у складі колективу художньої самодіяльності району ще до остаточного закінчення війни їздив до Києва, як зустрічалися там з Майбородою і з Олександром Довженком тощо.

На початку села Бабин Косівського р-ну зустрів цікавого дідуся, від якого не лише почерпнув найнеобхідніші подробиці про долю тих людей, які співали Майбороді, а й зафіксував дещо на магнітофонну стрічку з його репертуару.

На автобусній зупинці між Соколівкою і Городом записав зразок дитячого фольклору. Був би цю роботу продо-

вжив, але трапилась принагідна автомашина і я виїхав у с. Яворів для збирання інформації про Германа П.Ю. та Шкандиюка П.Ю., з якими колись працював композитор Майборода. Жодного з них уже нема серед живих, а розповіли мені про їх долю близька родичка Шкандиюка П.Ю.

З Яворова повернувся до Косова, розшукав Танюка Василя Федоровича, записав його розповідь про зустріч з композитором Майбородою. Пропонував я йому дещо заспівати, але він зіслався на те, що багато років уже цим не займається. Чотири пісні зафіксував я від його дружини.

Пізно ввечері повернувся я до готелю “Косів”.

* * *

16 серпня 1984 р.

Поспішаю, щоб заощадити час на роботу в Самбірському р-ні на Львівщині, тому встаю рано і виїжджаю до Верховини (колишнє Жаб’є). Тут влаштувався на нічліг у готелі “Черемош” і відразу вирішив дещо вияснити у місцевому відділі загсу. Та виявилось, що працювати в ньому розпочинають чомусь щойно о 10-й год. А я за той час записав кілька зразків пісенного фольклору від технічної працівниці будинку культури (прибиральниці).

В РАГСі по суті не зробив нічого. Завідуючої не було (у відпустці), а її заступниця настільки недалекоглядна, м’яко кажучи, що взагалі боялася щось мені сказати про людей, які мене цікавили. І то після того, як я представив їй відповідні документи, що не тільки свідчили хто я, а й підтверджували мету моєї роботи. Взагалі ця особа випадкова на такій роботі. За звичайною довідкою, як я переконався із розмов відвідувачів, селяни ходять до неї тижнями, хоча для цього потрібно не більше 10-15 хв. роботи. Я не став довго переконувати цю особу і вирішив іти безпосередньо між людей і там пошукати необхідних уточнень.

З Верховини автобусом “Верховина - Голови” поїхав до села Красноїля. Досить скоро встановив тих осіб, з якими працював композитор Майборода. Потім записав кілька цікавих пісень, в тому числі співанку-хроніку про Олексу Довбуша. Тут же сфотографував пам’ятник Т.Шевченкові, будинок читальні, у якому працював з людьми Гнат Хоткевич, новий будинок культури.

Хотілося хоч глянути й на село Голови, де протягом не одного року призбирував народну творчість місцевий вчитель Лука Гарматій. То ж поїхав і туди, а відтак того ж дня повернувся до Верховини. Ще було пару годин часу і їх використав для уточнень біографічних відомостей про людей, які співали в 1940 р. для запису Майбороді. Розшукав Сапріянчук Олену Федорівну, 1913 р. н. Але це не та жінка, якої спів фіксував згаданий композитор, хоча й має таке ж прізвище, ім’я та по батькові. Та, яка тоді співала, вже не живе.

І все-таки пошук не був даремним, бо мені вдалося записати від названої жінки декілька цікавих пісенних творів. Доцільно було б ще колись продовжити записи від цієї людини. Має добру пам’ять, досить приємний голос, жвавий темперамент і бажання співати для запису. Та оскільки я записував її спів у хаті не її власній, а в інших господарів, і це затягнулося поза північ, мусів припинити роботу. Діялося це в Кошуби Івана Матвійовича. Господарі пропонували мені ночувати в них і продовжувати записи, але наступного дня мали йти на роботу і, певна річ, я не міг позбавляти їх нормального відпочинку. Попрощався, пішов до готелю, де вже мав заплачене ще вранці місце.

Цього ж дня молода вчителька Гецко Надія Юріївна радо зобов’язалася записати необхідні біографічні відомості про Корнелюка І.І., Костенюка В.В. і Шекорика С.М., а відтак надіслати їх мені листом. Сама вона працює в Перехресному. А я дещо про цих людей занотував у Верховині, де живуть родичі Корнелюка І.І.

* * *

17 серпня 1984 р.

На цей день запланував відвідати села Кривопілля і Криворівню. Від 7 год. 40 хв. чекав у Ільці на роздоріжжі принагідного транспорту до Кривопілля, та його не було. Не їхав через поломки і рейсовий автобус до Ворохти. Так минуло 4 год. Я змушений був звернутися за допомогою до співробітниці Верховинської санепідемстанції Стефурак Галини Петрівни, яка народилася і виросла в Кривопіллі. Вона погодилася розпитати старожилів про Плетінчук чи Плетінчука Н.І., від якого дещо записав Майборода, і надіслати ці відомості на мою адресу до Веренчанки. Окремі люди перед тим ще в Верховині говорили мені, що це начебто Плетінчук Микола (Никола) десь 1922 р. н., але його вже нема, і більше встановити чогось точнішого не вдалося.

З Ільці автобусом через Верховину переїхав до Криворівні. Тут досить швидко зібрав найнеобхіднішу інформацію про долю тих 5-ти осіб, які наспівали композиторові Майбороді дещо з гуцульських народних пісень. На жаль, ні Шинкарука Івана Юровича, ні Іванійчука (у записах Майбороди – Иванищука, але такого прізвища, як мені твердило з 10 людей, у Криворівні взагалі нема) Василя Миколайовича не вдалося застати в селі, а залишатись до наступного дня я не мав можливості.

Проходячи селом до головної автобусної зупинки, що аж на початку В.Ясенова, потрапив під зливу і промок наскрізь, ледве вдалося зберегти сухими експедиційні нотатки, магнітофони, магнітофонні стрічки та фотоматеріали.

З роздоріжжя на початку В.Ясенова до м. Косова підвезли мене власною автомашиною подружжя Мирослав і Марія Гуменюки зі Львова, які відпочивають у с. Шешорах.

У Косові порівняно легко придбав квиток на автобус до Івано-Франківська, а звідси іншим доїхав перед північчю до Стрия. Кілька годин поспав у кімнаті відпочинку на залізничній станції.

* * *

18 серпня 1984 р.

О 5 год. 50 хв. ранку приміським потягом виїхав до Самбора. Думав відразу автобусом направитись у одне з сіл Самбірського р-ну і там десь найняти на час експедиційної роботи квартиру. Приїхав до Ваньовичів, відразу почав записи народних пісень, прямо на вулиці. Занотував і переказ про виникнення села та походження його назви. Потім від групи селян у хаті зафіксував ще 17 пісень, але виконання їх дуже посереднє, репертуар в основному відомий.

Всі мої спроби знайти десь квартиру для життя були невдалими, і я повернувся автобусом до міста Самбора, з бідою влаштувався на три доби в готелі. Звідси виїздитиму в південні села району для записів, а на ночівлю повертатимусь сюди. Трохи незручно, але й це добре.

З людьми у Ваньовичах дуже легко вести мову, тільки це робочий день, а погода гарна і, за винятком осіб похилого віку та окремих матерів з немовлятами, всі в полі. Знайти обдарованих виконавців наразі важко.

* * *

19 серпня 1984 р.

Неділя, але у цей день ще й свято Спаса і більшість людей зранку пішло до церкви святити яблука. Одна з жінок, про яку говорили мені, що знає традиційні пісні, навіть взагалі не захотіла через це співати, хоча й була вдома. Та поволі розшукав я декого з носіїв пісенного фольклору і записав у селі Ваньовичах три десятки народних пісень. Так минав день.

Та найприємніше трапилось під вечір, коли я вже думав навіть чи не їхати до Самбора і трохи відпочити. Випадково почав розмову із старенькою жінкою про мету мого приїзду до села і запитав чи вона не погодилася б дещо заспівати. Відповіла, що може щось і вийде з цього. Заходимо до її внучки (уже заміжньої), витягаю магнітофон і починаю запис. Жінка співає впевнено, чітко і репертуар її дуже цікавий, бойківський. У розмові встановлюю, що вона походить із села Свидник, що тепер належить до сільради

в Ластівці Турківського р-ну. Ні за голосом, ні за зовнішнім виглядом не можна було допустити, що ця людина народилася ще 1905 р. і провела нелегке життя бойківської селянки. До школи ходила тільки один рік: починалася перша світова війна, а коли вона закінчилася, то далі не було змоги вчитися. Особливо вражає пам'ять цієї жінки. Майже всі пісні, і то без жодної попередньої підготовки, вона проспівала без помилок одну за другою. Зафіксував я від неї того вечора тридцять.

Десь уже біля 22-ї год. вийшов я на дорогу, щоб їхати до Самбора на ночівлю. Простояв, зупиняючи автомашини, більше двох годин, але марно. Було, як влучно писав у своєму вірші про фольклориста Степан Пушик: всі вони мчали і жодна не зупинялась. Думав я ще з 10-15 хв. почекати, а тоді йти до міста пішком, щоб у холоднувату ніч не поневірятись десь на вокзалі. Несподівано підходить до мене Олекса Васильович Сміляник і запропонував іти до нього й переночувати, а вранці продовжити записи від його матері, про яку згадував вище. Я погодився. Ще ввечері Сміляник Юлія Онуфріївна попросила записати назви десятка пісень, щоб рано їх не забути, і всі зафіксувати на магнітофонну стрічку. Господарі навіть переконували відразу це робити, але я відмовився: завтра О.Сміляник і його дружина повинні раненько йти на роботу, та й двоє маленьких діточок не спатимуть.

* * *

20 серпня 1984 р.

Покладав я певні надії на понеділковий день, який вирішив в основному присвятити селу Стрілковичі. Та знову те ж саме сінокоси.

Рано записав ще 15 пісень від Сміляник Юлії Онуфріївни, сфотографував її з внуками і правнучкою. Жінка живе біля сина Олекси і доглядає діточок.

Потім переїхав до Стрілковичів. Зайшов до голови сільради і розказав йому про мету моєї роботи, показав відповідні документи.

Далі став шукати кращих носіїв фольклору. Дуже благородно зробив місцевий селянин Степан Козопис. Довідавшись про суть моєї роботи, він прийшов за мною і провів до однієї з кращих місцевих виконавиць і знавців народних пісень Ганни Ленчак. Від неї й записав я 20 пісень. Може, було б вдалося й більше почерпнути, та прийшов захмільний, навіть добре, її чоловік і в цій обстановці працювати далі було неможливо. Жінка дуже вміло і тактовно повела з ним розмову в таке русло, яке його врівноважило, і він став говорити про якісь буденні хатні справи, а спочатку пробував докоряти дружині за те, що вона марнує час на дурниці.

Потім я відвідав ще з півтора десятка чоловіків і жінок, про яких мені перед тим говорили, що від них можна дещо цікаве почути. Однак пильні роботи в полі практично унеможливлювали записи. Почала була співати трохи Новицька Настя, але й та дуже поспішала, і довелося мені йти від неї тільки з 4-ма зразками народних мелодій.

З цим і поїхав до Самбора. Заплатив ще за дві доби перебування в готелі і вирішив трохи відпочити, щоб завтра з свіжими силами продовжити роботу в якомусь іншому селі району.

* * *

21 серпня 1984 р.

Давно мріяв попрацювати в с. Недільна Старосамбірського р-ну і тому сьогодні, побачивши автобус "Самбір - Тур'є", який мав ось-ось відправитись, я без надумування сів і поїхав до села Топільниці. Звідси вже пішком кілька кілометрів пройшов до Недільної. По дорозі зробив кілька фотографій краєвидів західної частини села. Воно побудоване фактично заново. У 1951 чи 1952 рр. всіх селян було перевезено в Забузький (тепер Сокальський) р-н. Але після 1953 р. більше половини його колишніх мешканців повернулись назад у рідні гори, де хоча й гірша земля, але звичні умови життя.

Від Бебича Михайла Федоровича, 1925 р. н., записав гарний переказ про заснування села та походження його назви. Рідкісну приємність справила зустріч з Бебичем Федором Михайловичем, 1904 р. н. Серед чоловіків-носіїв народно-пісенного та оповідного фольклору таких мені за всі роки збирання усної народної творчості випадало зустрічати мало. Бебич Ф.М. і пам'ять добру має, і дикцію, і мелодії досить точно відтворює, до того ж, з ним легко працювати. Цікаво оповідає ця людина казки і притчі. На жаль, наближався вечір і я мусів прощатися з цією людиною та його дружиною, щоб встигнути дійти пішком до села Топільниці, а звідси останнім рейсовим автобусом повернутись до Самбора на ночівлю.

Із записаних від Бебича Ф.М. матеріалів чи не найцінніші колядки для дівчат та ряд пісень на жовнірську і родинно-побутову тематику.

Він же, тобто Бебич Ф.М., говорив мені, що один із його сусідів любить розповідати казки. Можливо, колись ще випаде нагода бути в цьому селі і варто б пошукати та послухати цю людину. Правда, Бебич Ф.М. твердить, що цей казкар переважно розповідає те, що десь читав у книгах.

* * *

22 серпня 1984 р.

Так воно якось уже в житті складається, що у різному співвідношенні, але практично завжди можна чекати чергування приємностей з прикрощами, зустрічей з мудрістю і безглуздям, доброзичливою щирістю і нічим невмотивованою злобливістю, духовним багатством звичайної людини і бездарною нікчемністю. Яке щастя, однак, що добра, людяності, духовної щедрості і довір'я скрізь незрівнянно більше, ніж їх антиподів. В цьому мене переконує багаторічна робота над збиранням усної народної творчості і до певної міри й минулий день.

Від ранку до 18-ї год. вечора працював у селі Цуква. Населення його досить різноманітне, але є в ньому й чимала частина корінних мешканців. Власне на таку родину носіїв пісенного фольклору мені й вказали жінки, яких я запитував відразу після виходу з автобуса. Згадували вони і медсестру дитячого садочку, яка начебто гарно співає. Спочатку це повідомлення викликало в мене бажання зайти туди і водночас попробувати дещо зафіксувати і з дитячого фольклору. Молода жінка (згадувана медсестра) справді має приємний голос, але ні сама, ні з подругою, на жаль, не змогли майже нічого проспівати з народних пісень. Єдиним твором, який я записав від обидвох, є пісня літературного походження "Час рікою пливе" з фрагментом вірша І.Франка "Як почуєш вночі". Зовсім нічого не могли мені ні заспівати, ні розказати діточки із старшої групи. Все, що вони знали – книжного походження (і пісеньки, і віршики, і загадки, і скоромовки).

Змарнований час у дитячому садочку (потім виявилось, що мені привели дітей місцевих інтелігентів – тому й такий результат) був приємно компенсований співом місцевих селян – подружжя Шиян Теклі Василівни, 1922 р. н., і Шияна Петра Степановича, 1919 р. н. Обоє мають тільки початкову освіту, але дуже люблять і знають народну творчість. Жінка, окрім співу, гарно вишиває, а чоловік і столяр, і будівельник, і різьб'яр. Загалом від них записав 24 народні пісні. Є між ними й оригінальні варіанти та окремі, досі невідомі мені зразки. Шкода тільки, що час моєї відпустки закінчується, і я більше не зможу цього літа попрацювати з обдарованими носіями фольклору в Чукві, Свиднику (Ластівці), Недільні, Підгірках біля Калуша та інших місцевостях.

Принагідною автомашиною повернувся до Самбора. У скверику недалеко ратуші побачив гурток маленьких дівчаток, поговорив з ними і почав записувати дитячий фольклор. На це звернула увагу особа, яка назвала себе згодом Глушенковою, і грубо почала вигукувати: "Ви не маєте права від дітей нічого записивать". Я спокійно пояснив для

чого я це роблю і, думаючи що маю справу з думаючою людиною, навіть дав їй та іншим чоловікам і жінкам, які поставали тут, прослухати записи. На це підійшов працівник міліції, що сидів недалеко в автомашині, і запитав у мене документи. Я показав відповідне посвідчення, але паспорта не мав біля себе (залишив його в адміністрації готелю "Україна" в Самборі). Майор міліції з недалекої крамниці подзвонив до чергового адміністратора готелю чи справді там є мій паспорт. Почувши ствердну відповідь, повернув мені посвідчення, і ми розійшлися: він до своєї автомашини, а я до їдальні, щоб повечеряти. Глушенкова вирячила очі і стала про щось нервово говорити іншій, що стояла з нею поруч, жестикулюючи при цьому ручиськами. Жаль тільки тих маленьких і цікавих дівчаток, які вислухали від цієї псевдовиховательки незаслужену і, ясна річ, абсолютну нічим неоправдану сварку за те, що співали невідомій людині. Записав я від них відому дитячу пісеньку "Я – лисичка, я – сестричка не сиджу без діла" (літературного походження). Дівчатка хотіли ще дещо проспівати вже чисто народне, та цей контакт, що так гарно розпочався, був передчасно обірваний цією випадковою особою, яка назвала себе педагогом.

Ще в Чукві від Шияка П.С. записав гарний переказ про походження цього села.

Завтра мушу поїхати до Львова. Треба вияснити, як приймальна комісія політехнічного інституту вирішує справу з поновленням на продовження навчання сина Яреми. Є й менш важливі справи: поговорити у Львівському відділенні ІМФЕ АН УРСР про наслідки узгоджень з відповідними установами моєї кандидатури на роботу в цьому закладі тощо.

* * *

23 серпня 1984 р.

Поїздом "Солотвина - Львів" о 7 год. 20 хв. ранку виїхав з Самбора до Львова. У приймальній комісії політехнічного інституту чекало мене розчарування: Ярема навіть не привозив документів для поновлення на навчання, хоча були всі можливості в нього завершити вищу освіту, яку розпочав ще перед службою в армії.

У правлінні Львівської обласної організації українського товариства охорони пам'яток історії та культури здав звіт про роботу фольклорно-етнографічної експедиції, там же залишив магнітофони та інше спорядження, щоб не тягатися з ними по місту, а сам пішов спочатку до Львівського відділення інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Р.Кирчіва не застав: він зараз у відпустці. Поговорив про різні справи, які частково стосуються і мене, з літературознавцем, бібліографом та етнографом М.Морозом, зокрема про підготовку книги "Вшанування Івана Франка", про роботу цього дослідника над літописом життя і творчості Івана Франка, про закінчення бібліографічного покажчика публікацій І.Франка у 1956-83 рр. та вибраних матеріалів. На прохання упорядника, я пообіцяв йому надіслати буковинську періодику з друкованими фольклорними, фольклористичними, мистецтвознавчими та іншими матеріалами. Ще раніше погодився передати йому публікації, присвячені Юрієві Федьковичу, дещо з фотографій Франківських місць тощо.

Потім ходив на Личаківський цвинтар, там сфотографував впорядковану символічну могилу Івана Вагилевича, а при цьому зробив знімки могил Івана Франка, Маркіяна Шашкевича та його рідних.

У Львівській обласній бібліотеці переглянув місцеву періодику, знайомився з матеріалами, присвяченими Ю.Федьковичу. Не можу зрозуміти, чому стрийська районна газета не відзначила ще 150-річчя Буковинського Кобзаря, хоча він бував у Стрию, там друкувалися його твори (досить згадати бодай альманах "Ватру", виданий 1887 р. в цьому місті), місцеві діячі мистецтва увіковічнювали образ Федьковича у графіці, різьбленні тощо. А який прекрасний матеріал для розмови дає скульптурне погруддя ювіляра, встановлене у спеціальній ніші на фасаді Народного дому в Стрию (тепер будинок офіцерів) ще на рубежі нашого століття. Це, до речі, чи не найраніше з усіх скульптурно-монументальних зображень Ю.Федьковича взагалі.

Поїздом "Львів - Чернівці" о 23 год. 25 хв. ночі приїхав на Буковину. З Чернівців до Веренчанки приїхав автобусом, який возить робітників Чернівецького гумо-взуттєвого заводу, що живуть у селі.

* * *

24-25 серпня 1984 р.

Ці два дні повністю забрала традиційна районна серпнева нарада вчителів. Виїжджали до Заставни вранці, а повертали пізно ввечері.

* * *

25.08.84 р.

Зафотографував обжинки в селі.

* * *

26 серпня 1984 р.

Був у Чернівцях. Переглянув новинки художньої та наукової літератури, а також газетної періодики в обласній бібліотеці. По дорозі в Кіцмані забрав замовлені ще перед відпусткою газети з ювілейними матеріалами про Юрія Федьковича. Придбав кілька нових книг. Окремі з них знадобляться і в роботі з фольклором. Переписав дещо з усної народної творчості (кілька коломийок, вірш і дві пісні) про Ольгу Кобилянську на прохання Василя Гавриловича Мельника, який завідував музеєм письменниці у Чернівцях. Був, між іншим, у музеї О.Кобилянської того дня і слухав його екскурсію для групи відвідувачів з-поза меж України. Розповідає він з пафосом і досить цікаво.

Пізніше говорили з ним про доцільність дослідження питання "Ольга Кобилянська в усній народній творчості". Він і хотів би, як видно з листа та розмови, цим займатися, але не має досвіду збирання фольклору і побоюється. (Моїх принагідно зафіксованих матеріалів для такої справи мало). На мою пропозицію провести спільну наукову експедицію в село Димку він відповів, що не має часу. Я висловив думку, що варто і в самих Чернівцях пошукати за такими матеріалами. На це В.Мельник: "То вже всі, хто був найближче до Кобилянської, повмирали". Здається, не вдалося мені переконати його, що варто фіксувати і свідчення тих осіб, які хоча б один раз бачили чи чули письменницю, або ж пам'ятають розповіді інших людей, що спілкувалися з нею тощо. Треба буде мені самому за цю справу взятися ретельніше, використати кожне перебування в Чернівцях і щось занотувати. Пора вже у Димку поїхати та дещо позаписувати.

* * *

27 серпня 1984 р.

Підготував відповідь і невелику посилочку з книгами для Надії Юріївни Гецко, вчительки з с. Перехресне Верховинського р-ну Івано-Франківської обл., яка, на моє прохання, записала відомості про окремих носіїв пісенного фольклору, що з ними ще 1940 р. спілкувався композитор Майборода. При цьому ж надіслала дівчина і кілька цікавих зразків дитячого фольклору, які я пообіцяв передати Г.В.Довженок для використання в черговому томі з серії "Українська народна творчість". Самій же записувачці запропонував зібрати різні жанри і підготувати рукописний збірник "Усна народна творчість с. Перехресного Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.", до якого радив включати пісні, коломийки, легенди, перекази, народні оповідання, притчі, загадки, прислів'я та приказки, дитячий фольклор тощо. А для заохочення вислав їй книги "Шляхами Івана Франка на Україні" (Львів, 1988), "З гір Карпатських" (Ужгород, 1981), "Маруся Чурай" Ліни Костенко.

Поки ще не розпочалося навчання в школі, а я маю право на власний розсуд використати ще ті дні, що залишилися до 1 вересня (у відпустку я фактично пішов 21 липня, а повинен був іти 27 червня), вирішив відвідати с. Голеглів Жидачівського р-ну на Львівщині. Там провела останні дні свого життя Євгенія Бохенська – поетеса, фольклористка і педагог, друг і однодумець Івана Франка. Треба якось розшукати її могилу, якщо на ній нема ніякого знака, то потурбуватися про те, щоб її впорядкувати чи то через товариства охорони пам'ятників історії та культури, чи з допомогою родичів, чи спільними силами одних і других. Разом з тим попробую записати свідчення людей, які могли знати Є.Бохенську, а в Жидачівському архіві пошукати за відомостями про час її смерті, точніше не у архіві, а в загсі. Хоча це мало ймовірне, бо вона померла десь у той час, коли німецькі війська відходили, а радянські очищували від них територію району. Можливо, що десь у церкві зберігся якийсь запис.

Від приїзду потягу "Чернівці - Тернопіль" до відправлення поїзду "Чернівці - Івано-Франківськ" мав понад дві години вільного часу. Зайшов до Чернівецького обласного науково-методичного центру народної творчості та культурно-освітньої роботи, поговорив про новинки фольклору з Миколою Васильовичем Готком, а Авксентієві Федоровичу Яківчукові передав для рецензування свою статтю "Бібліографічна діяльність І.Вагилевича", яку думаю запропонувати до друку редакційно-видавничому відділові Львівської Наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР у їхньому щорічнику.

Далі поїздом "Чернівці - Івано-Франківськ" добрався до його кінцевого пункту, а звідси автобусом "Івано-Франківськ - Долина" до Калуша, там пересів на автобус "Бельци - Стрий" (у Івано-Франківську на цей автобус не було місць) і доїхав до Стрия.

* * *

28 серпня 1984 р.

Переночував у кімнаті відпочинку на Стрийському вокзалі. Загалом умови непогані, але співробітниця чогось серед ночі пару разів заходила то до одної кімнати, то до іншої і будила цим людей.

Почуваю себе, як на сьомому небі. Нарешті вдалося знайти дати народження і смерті Євгенії Бохенської, за якими шукав від 1967 р. у Львові, Тернополі, Збаражі, Скольому, Івано-Франківську, Стрию та інших населених пунктах. Не відразу це потрапило мені до рук і сьогодні.

О 8 год. 40 хв. вранці потягом виїхав із Стрия до Жидачева. Звернувся до секретаря райвиконкому Романіва за дозволом попрацювати в загсі, де мав намір пошукати за датою смерті Є.Бохенської. На жаль, у загсі записів з Голешова за 1944 рік нема. Розчарований їхав я з Жидачева автобусом "Вибранівка-Новошин" до Голешова і єдине, на що надіявся – подивитися і сфотографувати принаймні місця проживання письменниці, фольклористки і вчительки.

Ще в автобусі завів розмову з людьми, що їхали до Голешова. Всі тут, і малі, і старші не тільки добре знають це прізвище, а й з особливою теплотою згадують про рідкісний хист, людяність і працьовитість педагога. Про літературну творчість, певна річ, місцевим мешканцям відомо менше.

Уже по дорозі до центру села почав записи на магнітофонну стрічку розповідей голешівців, яким доводилося бачити чи й ближче знати Є.Бохенську, потім продовжив фіксування спогадів і загалом занотував декілька. Люди в селі дуже доброзичливі. Кілька жінок і чоловіків ходили зі мною і показували то школу, де жила Є.Бохенська, то її могилу, то допомагали розшукувати осіб, які б могли дати необхідні свідчення тощо. В ході цієї роботи випадково зустрів товариша з років навчання у Стрийській педшколі – Лучака Ярослава. Власне він висловив влучне припущення, в кого можуть зберігатися папери з записом про час смерті письменниці і педагога. Разом зайшли до цієї людини. Після деякого вагання Гринів Йосип показав "Книгу реєстрації померлих..." і "Список парохіян". Спочатку я став переглядати другу. Потім відкрив першу і коли на першій сторінці побачив прізвище Бохенської з точними датами народження (3 січня 1867) і смерті (30 жовтня 1944), мені здавалося, що це сон. На щастя, цього разу була дійсність. Тепер уже можна про неї повідомити найголовніше і через пресу. Зробив відповідні виписки з книги, перефотографував це місце і навіть усю сторінку.

Ще перед тим зробив декілька фотографій школи, в якій провела останні місяці свого життя і померла Є.І.Бохенська, її могили і тих поховань, що праворуч і ліворуч, а також загального вигляду тієї частини цвинтаря, де серед сосен під кущиком бузку спочиває щира приятелька великого Івана Франка.

Лучак Ярослав сам запропонував замовити і встановити на могилі хоча б скромний знак з написом "Євгенія Іванівна Бохенська, українська письменниця, фольклорист і педагог. 3.01.1867 - 30.10.1944".

О 16-й год. принагідною вантажною автомашиною виїхав я з Голешова до Нового Роздолу. Тут придбав квиток на автобус "Новий Розділ - Львів" і біля 21 год. вже йшов вулицями найбільшого західноукраїнського міста.

Р.Кирчіва вдома не застав. Отже, питання про можливість переходу на нове місце роботи праці далі залишилося для мене невідомим.

* * *

29 серпня 1984 р.

Переночував у давніх знайомих, які категорично відмовилися відпустити мене до готелю чи до когось іншого.

Зранку ще попробував зустрітися з Р.Кирчівим, але він ще у відпустці. Не могли нічого виразного сказати про його повернення і в Львівському відділенні ІНФЕ АН УРСР. Поговорив з відомим бібліографом і літературознавцем М.О.Морозом, передав йому для використання в "Літопис життя і творчості Івана Франка" точні дати та місця народження і смерті Євгенії Бохенської.

Деякий час провів із своїм колишнім учнем Михайлом Степановичем Глушком, який тепер працює молодшим науковим співробітником Львівського відділення ІМФЕ АН УРСР. Мова йшла в основному навколо його дисертаційного дослідження "Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах" та підготовленої до друку статті про лісосплав у цьому ж регіоні.

У читальному залі Львівського інституту суспільних наук АН УРСР переглянув фольклористичні видання В. Гнатюка, шукаючи за матеріалами Є.Бохенської. У відібраних книгах не виявив нічого.

Приємною була коротка зустріч з Степаном Михайловичем Трусевичем, колишнім викладачем і методистом Львівського університету, тепер науковим співробітником Інституту суспільних наук. Згадали час мого навчання в університеті, кращих студентів тощо.

Ще раз пощастило мені в розшуках матеріалів Євгенії Бохенської та відомостей про неї. У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР серед паперів відомої родини Заклинських знайшов листа Є.Бохенської. Він був адресований до Осипи Семенівни Заклинської і торкався педагогічної та громадської діяльності Є.Бохенської. Переписав я його повністю, а потім став переглядати інші номери О.С.Заклинської. Між ними натрапив на цікаву доповідь цієї авторки про громадську діяльність жінок-учителів у Галичині. У праці порівняно значне місце присвячено Євгенії Бохенській, характеризується коротко її педагогічна, літературна та громадсько-культурна праця, названо місця вчителювання, згадано прізвища письменників і вчених, з якими вона спілкувалася тощо.

Ці відомості лаконічні, але вони показують, де ще можна шукати слідів Є.Бохенської. Принаймні, це варто зробити у спадщині Н.Кобринської, М.Коцюбинського, Крушельницького та інших діячів культури, між ними й Василя Стефаника.

Того ж дня поїздом Львів - Чернівці повернувся на Буковину: починається навчальний рік і необхідно бути хоч за пару діб на місці праці.

* * *

30 серпня - 22 вересня 1984 р.

Всі ці дні був занятий роботою в школі. Незважаючи на моє прохання не доручати мені хоча б один рік класного керівництва, дирекція школи зробила по-своєму. Призначили-таки мене класним керівником 4-А класу. Ніякі мої аргументи не допомогли: ні стан здоров'я, ні потреби вільного часу для доведення до читабельного стану нагромаджених фольклорних, етнографічних, літературознавчих та історико-краєзнавчих матеріалів і наступної передачі їх до державних архівосховищ. Взагалі на ці мої заняття і директор, і його заступниця дивляться як на зайву справу, яка для педагога непотрібна. Мало того, часто навіть спеціально завантажують мене різними такими дорученнями, щоби в мене не залишалось вільного часу для фольклористики та етнографії. Особливо незручним буде цей навчальний рік: доведеться працювати по суті в три зміни. Зранку від 8 год. до 14 год., потім від 14 год. 30 хв. до 19 год. (у цей час навчається 4 клас, де я мушу бути щодня), а в окремі дні й від 19 год. до 22 год. 30 хв. у вечірній заочній школі.

Поки вся школа зранку ходила допомагати працівникам радгоспу збирати картоплю (мої четвертокласники також) і друга половина дня була вільною, я використовував час цей для виїздів у Чернівці, опрацьовував публікації Євгенії Бохенської та Дмитра Йосиповича. На жаль, тут періодика дуже неповна, а багатьох львівських видань минулого сторіччя взагалі немає.

22 вересня 1984 р. вирішив поїхати в с. Трибухівці Гусятинського р-ну на Тернопільщині і записати народні пісні від Анастасії Григорівни Череватої, інваліда. Про неї мені розповіла Мирослава Василівна Зваричевська-Мороз у Львові, навіть просила зафіксувати її репертуар на магнітофонну стрічку.

Автомашиною Івана Миколовича Петрусяка, сусіда і товариша по педагогічній праці, доїхав з Веренчанки до с. Кадубівців Заставнівського р-ну, а звідси випадковим автомобілем – до м. Заліщиків. Тут сів на автобус "Чернівці - Тернопіль", яким доїхав до Копичинців, далі іншим автобусом – до Гусятина. Від 20-ї до 21-ї год. чекав принагідного автотранспорту до Трибухівців, та його не було, і я вирішив переночувати в Гусятині в готелі "Збруч", а вже раненько вирушати в дорогу. Влаштуватися вдалось без труднощів.

Ввечері написав листи М.Кассарабі, Ганні і Василеві Соколам та Ю.Шкіринцеві про те, що ІМФЕ АН УРСР спільно з Правлінням Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури готують народу збирачів фольклору в західних областях України, на яку я запропонував запросити і їх.

* * *

23 вересня 1984 р.

Відправив листи М.Кассарабі, Г. і В.Соколам та Ф.Шкіринцеві, оглянув Гусятин. Пробував дещо записати з ономатологічних легенд і переказів, але наразі чогось цікавого не чув. Про село Чабари дівчина, що працює адміністратором готелю "Збруч", Надія (прізвища не встиг записати) говорить, що її село заснували чабани і воно так спочатку називалося. Пізніше замість Чабани стали називати Чабари. Пояснення явно натягнуте, підпорядковане до співзвуччя з чабанами, і тому дуже сумнівне. Через те й не було бажання записувати його.

Автобусом "Чортків - Самолуски" в 11-й год. доїхав до початку села Личківці. Воно злилося майже з Трибухівцями. Пройшов з околиці Трибухівців до його центру, розшукав Анастасію Григорівну Черевату і почав дещо записувати від неї з пісенного фольклору. Жінка справді знає багато, але параліч лівої сторони тіла настільки її ослабив (а, ймовірно, вона й інші захворювання має), що унеможливлює нормального співу, особливо правильної передачі мелодії. Я записав від неї шість пісень. За цей час вона настільки втомилася, хоч співала під кінець сеансу фольклорного запису дещо краще, ніж на початку, але я делікатно, наскільки лише вмів, припинив роботу.

Запропонував їй згадувати ще що вона знає з чисто народних пісень та й літературного походження і при покращенні здоров'я радив проспівати чи то своїй родичці Мирославі Василівні Зваричевській-Мороз, чи її дочці Ярині або ж і мені, якщо колись ще зможу приїхати в їхнє село.

Від Петра Череватого записав переказ про походження Трибухівців. Це дуже тактовна, добра і щира людина. За його порадою, я повернувся в другу частину села, яка має назву Козаки (колись, згідно з народними переказами, там стояли запорожці). Тут зайшов до двоюрідної сестри А.Г.Череватої – Малкович Ганни Дем'янівни, 1915 р. н., записав понад 30 пісень, між ними з десяток нових, яких у мене ще не було. В тому числі – низку дуже цікавих веснянок (за місцевою термінологією "ягілок") тощо. Знають ці жінки й чимало пісень літературного походження. Я встиг зафіксувати на магнітофонну стрічку тільки Федьковичеві "Як я, браття, раз сконаю" та "Як засядем, браття, коло столу" і Воробкевичеву "Заграй ми, цигане старий".

Малкович Ганна Дем'янівна знає й пісню на слова Маркіяна Шашкевича – "Цвітка дрібная молила неньку", але була невпевненою в правильності закінчення її мелодії, і тому не проспівала для запису. Я й не наполягав, щоб не робити недостовірного запису.

Дуже милою була робота з маленькими дівчатками Олею Мудеревич, 1974 р. н., і Малкович Марійкою, 1975 р. н. Від них записав дещо з дитячого пісенного фольклору. Обидві дівчинки дуже гарно виховані, люблять народну пісенну культуру, по-дитячому щиро просили ще не від'їжджати. А коли я переконав їх, що мушу повертатись на роботу, бо завтра маю уроки, вони взяли мою адресу, щоб написати скільки ще їхні бабусі згадають пісень, і тоді я знову приїду записувати. Провели вони мене до автобусної зупинки край села. Повівав холодний вітер і наближався вечір, то ж я попросив діточок вертати додому, а сам картав себе, що не маю при собі нічого, щоб їм подарувати.

Треба буде з дому переслати обидвом хоча б по парі гарних дитячих книжечок.

Принагідною вантажною автомашиною увечері повернувся до Гусятина, влаштувався знову на ночівлю в тому ж готелі "Збруч". Була ще якась годинка часу, коли на вулицях ще можна зустрінути людей, і я використав її, щоб записати переказ про походження міста та його назви. Розповів його мені молодий мешканець Гусятина Дубівка Юрій Іванович, 1956 р. н. Приємно, що він поєднав свою розповідь про Северина Наливайка та його золоту шаблю, яка начебто закопана на Цеховій вулиці під якоюсь грушею.

В ході розмови з мешканцями міста виявилось, що недавно в деяких селах району записували пісенний фольклор представники чи учасники хору ім. Верьовки з Києва.

Дуже цікавий звичай, який мені охарактеризували співачки у Трибухівцях, під час колядування водити з собою вола, а тепер коня. Волів зараз нема, то використовують коня. Його гарно вбирають і на другий день різдвяних свят колядники-парубки ходять з ним колядувати до дівчат. Коня вибирають такого, щоб з ним можна заходити до хати. І таки заводять його до хати. Так відвідують тільки дорослих дівчат, яким уже можна виходити заміж.

Як правило, гурт хлопців робить це у тих дівчат, що є коханими чи нареченими когось із їхнього товариства. Жодна з жінок не могла пояснити, що символізує віл, якого водять колядники від хати до хати.

* * *

27 жовтня 1984 р.

Довгий час майже нікуди не виїжджав з Веренчанки. Працював у школі з учнями. Щойно сьогодні вдалося оде-

ржати дозвіл на те, щоб поїхати на пару днів і попрацювати над збиранням літературно-краєзнавчих та фольклорних матеріалів. Відпустили мене шкільні керівники тільки тому, що необхідно було, згідно з розпорядженням Заставнівського районного відділу народної освіти, зібрати деякі матеріали для музею у м. Заставні. Ще перед цим 22 і 23 жовтня працював у Чернівецькому обласному державному архіві, розшукуючи матеріали про освіту на Заставнівщині для цього ж музею, а 18-20 жовтня у вільний від уроків час (діти в ці дні працювали в радгоспі) брав участь у республіканській науковій конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Юрія Федьковича. Виступав з доповіддю "Юрій Федькович в усній народній творчості". Тема настільки цікавила людей, що деякі спеціально прийшли на засідання секції, щоб послухати цей матеріал, а потім висловлювали загальну думку про те, щоби мені дати можливість виступити на зібранні усіх учасників конференції.

Сьогодні ж з Веренчанки виїхав принагідною автомашиною до Чернівців. Тут удалось випадково придбати квиток на автобус "Бельци - Трускавець" і о 21 год. 05 хв. був уже в Стрию. На ночівлю зупинився в кімнаті відпочинку при залізничній станції в цьому ж місті.

На дві годинки ще зайшов до ентузіаста краєзнавчого вивчення Бойківщини, особливо села Тухлі – інженера Левківа Олекси Михайловича. Він познайомив мене з найцікавішими публікаціями у місцевій пресі. Серед матеріалів натрапив я й на статтю "Він тут бував", яку автор дослівно посписував із моїх публікацій 1965 і 1970 рр. у газеті "Будівник комунізму" (де й згаданий матеріал вміщено цього разу) та журналі "Жовтень" за 1968 рік (№ 5).

Левків висловив бажання колись попрацювати разом зі мною над збиранням фольклорних, етнографічних та інших краєзнавчих матеріалів на Бойківщині. Великої похвали заслуговує його праця над нагромадженням публікацій та різних рукописних і архівних матеріалів про Бойківщину. Упорядковує він їх з рідкісною любов'ю. Не знаю на Стрийщині і Сколівщині іншої людини з тих, що зараз тут працюють, які могли б зрівнятися з цією людиною.

Він провів мене на вокзал, оскільки я категорично відмовився ночувати в них, щоб удосвіта передчасно не будити маленьких діточок.

* * *

28 жовтня 1984 р.

Давно почав розшукувати матеріали про життя і творчість поета і перекладача Дмитра Йосифовича. Зацікавлення цією людиною посилює те, що вона належала до числа осіб, які активно спілкувалися з Іваном Франком і перебували в його полі зору. Не один раз згадує І.Франко Дмитра Йосифовича (точніше його псевдоніми, під якими він виступав у літературі) у своїх творах, в т. ч. й "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.". Але спадщина письменника і його життя настільки не вивчені, що в 41-му томі зібрання творів І.Франка, де вміщено й згаданий "Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.", упорядники не відважилися чогось сказати про нього у примітках, навіть не розкрили його псевдонімів "Василь Ріленко", "Орест Дубенський".

Отже, їду до села Хітар Сколівського р-ну на Львівщині, де Дмитро Йосифович провів не один десяток років і помер. Виїхав автобусом "Стрий - Мукачево" о 6 год. 25 хв. ранку. Десь о 8 год. 20 хв. був уже в Тухольці. Звідси пішком перейшов через верхи до села Хітар. Жаль тільки, що погода виявилась несприятливою для фотографування краєвидів села. Накрапав дощ, небо затягнуте низькими, чисто осінніми хмарами та ще й мряка. Все це не дало змоги зробити добрих знімків з великою глибиною чіткості. В селі сфотографував хіба місце, де, за розповідями старожилів, похований Дмитро Йосифович, а також липи, що їх посадив письменник біля хати. Самого будинку не збереглося. Його розібрали десь у 1952 чи 1953 рр. і з цього дерева побудували крамницю в сусідньому селі Тухольці. Тоді ж розібрано й церкву в Хітарі, а саме село перевозили у північні райони Львівщини, але основна маса людей звідти повернулася назад у гори і живе тут досі. Шукав я в селі за якими-небудь паперами письменника, та даремно. Можливо, щось і є в когось, але люди там мене не знають і говорять з надмірною обережністю, не признаються навіть про те, що дійсно у них є (наприклад, деякі церковні книги). Записав я хіба декілька спогадів про письменника на магнітофонній стрічці. Оповідають, що він помер або десь восени 1939, або ж на поч. 1940 р.

Метричні записи з церкви передано до Плав'я-Бринівської парохії і мені радили туди звертатися для уточнення дати смерті Дмитра Йосифовича.

У спогадах люди одностайно називають письменника людиною дуже доброзичливою, чесною, працьовитою, надзвичайно розумною і принциповою, яка все життя дбала про покращення економічних та політичних умов верховинців, усіма силами і талантом прагнула підняти їх освіту і культуру. Дмитро Йосифович заохочував людей, перш за все молодь читати твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича та інших видатних письменників, мав досить велику особисту бібліотеку, книги з якої позичав навіть дітям.

Під враженням цих теплих і приємних спогадів навіть несприятлива погода, болото і обмаль часу забувалися. Пішком повернувся стежками до Тухольки. Йти було приємно, обабіч стежки вічнозелені смереки, кущі ялівцю, вкриті осінньою позолотою листяні дерева, відкривали переді мною ті пейзажі рідної Бойківщини, за якими постійно тужу на Буковині, хоча її також дуже люблю. Захоплення було настільки сильним ще від самого наміру відвідати це село, що я навіть забув взяти заздалегідь з собою хоча б що-небудь з харчів, надіючись, що куплю щось на місці. Та того дня і в Тухольці, і в Хітарі крамниці були зачинені, а з Стрия виїхав дуже рано, не снідавши. В Тухольці деякий час почекав транспорту, щоб доїхати до Плав'я, але марно (ні автобуси, ні легкові автомобілі не зупинялися), і я пішов далі пішки.

У Плав'ї-Бринівці був о 18-й год. вечора. Тут застав у крамниці знайомого продавця ще з часу моєї роботи директором школи в цьому селі, купив консерву, яблучний компот та пару булочок (це одночасно був мій сніданок, обід і вечеря). Звідси пішов до місцевого пароха, щоб уточнити дату смерті Дмитра Йосифовича. Але самого священика не було вдома, а його теща виявилася жінкою невирозумілою. Вона побоялася не тільки показати мені Хітарські книги з реєстрацією померлих, а й навіть назвати прізвище та ім'я свого зятя. Залишив я йому листа з своєю адресою і заадресованим конвертом, щоби він надіслав мені необхідну виписку. Чи буде що з того – побачимо.

Зустрівся потім з технічною працівницею місцевої восьмирічної школи Маркович Анастасією Михайлівною, яка просила допомогти їй одержати архівне посвідчення про стаж роботи (трудової книжки їй мої попередники не видали, а саме за той час їй потрібне підтвердження для оформлення пенсії). Написав їй заяву – листа до Сколівського архіву і пообіцяв наступного дня зайти туди і передати прохання, а при можливості й одержати необхідну довідку.

Вечір виявився темним, дуже темним. Дорога болотиста. Закотив штани і чалапав по калюжах, поки вибрався на гостинець. Тут чекав ще півтори години, поки принагідна автомашина не зупинилася і її водій погодився підвезти мене до м. Сколе. Далі приміським потягом поїхав у Славське. Побув з рідними (дружиною, синами і внуком). Відібрав дещо з літератури, бо наступного дня треба вже було виїжджати.

* * *

29 жовтня 1984 р.

Спочатку зупинився у м. Сколе. Зайшов до архіву, щоб одержати обіцяну довідку для Маркович А.М., але там у понеділок вихідний. Довелось заяву вкласти у конверт і відправити до архіву поштою. Нічого не зміг зробити і в Сколівському РАГСі й для уточнення часу перебування Дмитра Йосифовича в Хітарі і дати його смерті. Тут теж у понеділок вихідний. Тоді звернувся з проханням до вчителя Тимчука Романа Івановича, колеги по спільній роботі у Славській середній школі, щоб він при нагоді довідався в загсі про час смерті Дмитра Йосифовича.

Відвідав у цьому місті і вчителя – краєзнавця Бартківа Мечислава Степановича, щоби поклонитися йому та перекинутися кількома словами. Він ходить, але стан здоров'я важкий.

Дещо довше попрацював у Верхньому Синьовидному. Записав від Матисякевича Михайла Осиповича, 1895 р. н., спогади про Івана Франка, про співака Івана Слав'яка, переказ про Остапа Нижанківського (є принципово важливе свідчення, що стосується засудження композитора польськими окупантами до розстрілу), а також сто пісень, переважно літературного походження (на слова Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Сидора Воробкевича та ін.), дещо з фольклорної прози.

Розшукав у селі дальших родичів Івана Слав'яка, позаписував їх розповіді, домовився про наступний обмін матеріалами тощо.

Ввечері автобусом виїхав до Стрия, а вночі потягом до Чернівців.

* * *

4 листопада 1984 р.

Після повернення із Сколівщини застав вдома листа від Андрія Кушніренка, який спеціально приїздив до мене в неділю 28 жовтня 1984 р., щоб прослухати мої буковинські записи пісенного фольклору і дещо з них відібрати для використання в репертуарі Буковинського ансамблю пісні і танцю. Ще раніше я йому говорив, що перед приїздом найкраще мене повідомити заздалегідь, бо інакше можна й не застати вдома. Так воно й вийшло.

Сьогодні ж я забрав магнітофон і всі записи народних пісень з Буковини і виїхав до Чернівців. Від 10-ї год. ранку до 18-ї вечора прослуховували й відбирали ті, що, на думку Кушніренка, надавалися для використання в репертуарі ансамблю. Та встигли прослухати лише 5 стрічок (бл. 150 пісень) із тридцяти. Решту я разом з магнітофоном залишив у диригента й композитора, щоб він сам прослухав їх.

В хаті А.Кушніренка з приємністю оглядав чимало таких же книг, які є і в моїй бібліотеці. Мабуть, для того, щоб додати мені охоти до дальшої праці над збиранням фольклору, А.Кушніренко спеціально виставив на фортепіано автограф музичної обробки пісні "Говорили люди, сусіди", яку виконав композитор Микола Колесса на основі народної мелодії, що її я записав у Веренчанці.

Щоби не тратити марно часу на розшифровування мелодій, я запропонував А.Кушніренку складати тільки список тих пісень, які його цікавлять, а я потім перепишу на магнітофонну стрічку і передам їх йому для постійного використання.

Навіть не встигли опам'ятатися, як промайнули вісім годин спільної захоплюючої роботи. Я мусів іти до музею Ольги Кобилянської. Ще раніше листовно обіцяв дослідниці українсько-словенських літературних взаємин Людмилі Кондал з Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР відповісти на її питання, що стосувалися перебування в Любляні Михайла Зубрицького, його зустрічей і розмов з Леонольдом Ленардом та різних сторін біографії українського вченого взагалі.

Л.Канцедал дорікнула мені, що я досі не надрукував про М.Зубрицького, зокрема не підготував монографії про цю людину. Та що їй скажеш? Не буду перелічувати тих спроб, які закінчувалися редакційними відмовами навіть від тих статей, які були заздалегідь узгоджені з ними. Вся суть в тому, що хтось у довідкових виданнях назвав М.Зубрицького "буржуазним лібералом", хоча він у питаннях етнографії, історії і фольклористики йшов тим шляхом, що його торували в нашій науці Іван Франко, Володимир Гнатюк та їх однодумці.

Передав Л.Канцедал на її прохання свою публікацію "Історик і етнограф з Кіндратова" (про М.Зубрицького), точну копію статті про нього "Франковим плаєм Карпатознавства", виправив недогляди у її копії щоденникових нотаток М.Зубрицького з 1914-15 рр., головне з періоду перебування в Словенії. Молода дослідниця родом з Харківщини, і галицькі відносини кін. XIX - поч. XX ст. за короткий час належним чином й усвідомити не так легко для неї.

* * *

7 листопада 1984 р.

Є пару днів вільних від занять у школі і хочеться використати їх для чергового виїзду на Бойківщину. Від Веренчанки до Чернівців доїхав потягом. Там зробив спробу придбати квиток на автобус "Бельци - Трускавець", щоби ще сьогодні ввечері міг побути з рідними у Славську. Не вдалося: черга була дуже велика. Довелося до Івано-Франківська їхати потягом з Чернівців, а далі – до Стрия автобусом. Та звідси на Славське вже не було цього пізнього вечора, по суті ночі, жодного транспорту. Мусив ночувати в кімнаті відпочинку у Стрию.

По дорозі, ще в автобусі в Івано-Франківську записав переказ про походження назви села Тянче біля Болехова від Долішньої Оксани Василівни, 1964 р. н. Вона повідомила мені, що в їхньому селі, як говорять місцеві старожили, була Леся Українка. Приїздила туди разом з Ольгою Дучимінською. Я попросив дівчину записати цей переказ і надіслати мені. Погодилася вона також пошукати в Болехові могилу маловідомого письменника Михайла Петрушевича і скопіювати напис з надгробного пам'ятника, якщо такий є. Я ж за це обіцяв надіслати їй книги "Шляхами Івана Франка на Україні" та "Бойківщина".

Та мимо цього доведеться таки колись поїхати в це село і записати самому переказ про перебування Лесі Українки, оглянути могилу Михайла Петрушевича і попробувати пошукати дещо про нього між місцевими людьми, зробити кілька фотографій тощо.

* * *

8 листопада 1984 р.

Раненько потягом виїхав із Стрия до Славського, побув з рідними, відібрав дещо з зібраних раніше матеріалів про життя і творчість Вагилевича, декілька книг, що необхідні мені найближчим часом у роботі на Буковині. Крім цього, відвідав Тернавку, де хотів зробити виписки і фотокопії з пам'ятника, зокрема автографи Степана Шепедія. Надіявся, що їх покаже мені давній знайомий селянин Перик, та, на жаль, не застав його серед живих. Другою людиною, в якої цей матеріал, як мені розповіла дочка Перика, є Гасинець Василь Прокопович. Але його не застав вдома. Був він у сусідньому селі Лавочному, і я пішки пішов його шукати там. Зустрів на залізничній станції. Коротко поговорили. Він показав мені з вокзалу, де знаходиться на цвинтарі могила Степана Шепедія, і я, не зважаючи на те, що поїзд до Тернавки відправлявся через півгодини, пішов на гору, зробив фотографію могили. Не цілком це достовірне місце поховання цього маловідомого літератора і громадсько-культурного діяча, бо на надгробному пам'ятнику нема жодного напису. Верх його зламаний. Очевидно, то був металевий хрест. Звідси ще встиг збігти до станції взяти квиток і разом з Гасинцем В.П. поїхати до нього в с. Тернавку. Він показав мені згаданий вище пам'ятник, у якому збереглися рукописні матеріали Степана Шепедія (1807-1877), в тому числі тексти деяких пісень і ноти до

них, складені цією людиною. У цього ж селянина є й другий пом'яник, що його з попереднього переписав відомий художник Михайло Козик у той час (1944 р.), коли малював церкву в Тернавці. Його поступово доповнювали потім інші особи.

З обох цих манускриптів я виписав відомості, що стосуються біографії Степана Шепедія, сфотографував цікавіші його твори (власне ті, що він є їх автором, тощо).

Гасинець В.П. розповів мені також цікавий переказ про С.Шепедія. Між іншим про те, як він після відправи в церкві приходив додому, стягав реверенду і чоботи, одягав холошні, взував ходаки, запрягав воли і возив гній на поле чи виконував іншу роботу.

Цей же селянин висловив кілька корисних думок про свої зустрічі з Дмитром Йосифовичем, художником Михайлом Козиком.

Домовився я з ним ще колись зустрітися і позаписувати його розповіді з пережитого, а оповідає він цікаво і має що згадати як про себе, так і про односельців та дальших знайомих.

Найціннішими із виявлених і зафіксованих на папері та магнітофонній стрічці і фотоплівці матеріалів є, безперечно, уточнення до невивченої біографії С.Шепедія.

Народився він 1807 р. у с. Опорець (тепер Сколівського р-ну на Львівщині), а помер і похований у с. Лавочному цього ж району. Ще раніше було мені відомо, що він подбав про те, щоб в селах Опорець, Лавочне і Тернавка ще в серед. XIX ст. були відкриті школи; він же першим зібрав матеріали до історій цих сіл, передав їх Венедиктові Площанському, а той опублікував їх у своїй праці "Некоторые села Галицкой Руси" у "Литературном сборнике Галицко-руской матицы" за 1870 р. у Львові. Враховуючи також, що І.Франко опублікував деякі з його поезій і присвятив йому частину своєї праці "Карпато-руське письменство XVIII-XIX в.", доцільно буде запропонувати редакції "Укр. літературної енциклопедії" включити коротеньку довідку про нього у цьому виданні. Бо ж матеріал його літературних творів хоч і є чи не одним з найзапізніліших зразків того віршування, що було характерним для попередніх століть, має при цьому й певну пізнавальну вартість, а головне містить етнографічний опис виливання дзвонів безпосередньо в селі місцевим майстром бойком.

Якісь рукописні матеріали чи то самого С.Шепедія, чи про нього має мати селянин Кресінський із с. Опірець. Обіцяв про це написати мені його добрий знайомий з того ж села.

* * *

9 листопада 1984 р.

Надумав ще пошукати за деякими історико-літературними та мистецтвознавчими матеріалами в м. Стрию. Тут випадково недалеко від квартири художника Петра Обаля на вул. Радянській зустрівся з відомим поетом Богданом Стельмахом із Львова, поетом із Стрия Віктором Романюком, його дружиною та ще двома стриянами. Поговорили трохи про найновішу збірку поезій Б.Стельмаха. Вікторові Романюкові я пояснив, чому не можу подарувати йому комплект журналів "Жовтень" за 1968-69 рр., в яких друкувались мої матеріали до літературно-мистецької і наукової Стрийщини та Сколівщини під загальною назвою "Підгір'я моє зелене" (маю тільки по одному примірникові).

Відвідав потім свого вчителя малювання з педшколи Петра Обаля. Потім з його дочкою Вірою заніс Євгенові Винницькому рукопис праці невідомого автора з історії культури Стрийщини та Сколівщини. По дорозі Віра Обаль висловила думку про те, що Є.Винницький за відповідну плату, можливо, погодиться віддати і цей, і деякі інші рукописні матеріали. А є в нього автографи Остапа Нижанківського, Олени Кульчицької, дещо з цінних паперів до життєпису Ольги Бачинської, відомої збирачки народних вишивок та громадсько-культурної діячки міста. Я просив В.Обаль при нагоді поговорити на цю тему з Є.Винницьким. Тим більше, що ще до цієї нашої розмови дружина Є.Винницького сказала, що він, її чоловік, журився тим, у чиї руки потраплять ті матеріали, які призбирав. В.Обаль тут же заявила: "Та кращих рук, як у цієї людини, що перед Вами, Ви не знайдете".

Від 18-ї год. вечора записував на магнітофонну стрічку перекази про перебування Івана Франка в Стрию, зокрема в будинку Олекси Бобикевича (тепер вул. Дзержинського, 8), про письменників Осипа Турянського, Олексу Бобикевича і його родину, про композитора Остапа Нижанківського та його дітей...

Зробив також фотокопію портретика Олекси Бобикевича, домовився приїхати ще колись і перефотографувати деякі інші знімки, що зберігаються в родині Богдана Чули і його дружини Марії. Є там сфотографовані С.Людневич, А.Кос-Анатольський, Є.Козак, З.Дашак біля могили О.Нижанківського. Має це подружжя і гарні фотографії батька й сина (кожного окремо) Остапа і Нестора Нижанківських, перемальований з фотознімка, а потім перефотографований портрет Олекси Бобикевича та інше. Є в них і першодруки книжкових видань творів Ольги Кобилянської, Євгенії Ярошинської та інших письменників.

Заслуговують на увагу й звістки про два маловідомі портрети, які малював Корнило Устиянович.

Ще зранку (перед зустріччю з Б.Стельмахом) був я у місцевому краєзнавчому музеї. Одначе замість повністю зосередитися на пошуках матеріалів, які мене цікавили, довелося пару годин розповідати директорці та іншим співробітницям музею різні факти з історії культури Стрия та його околиць, про перебування Івана Франка у місті, про визначних людей Стрийщини тощо. Чи не найбільше ж ішла мова про зв'язки Стрийщини з Буковиною.

На прохання цих людей, а вони всі тут порівняно нові і край знають дуже слабо, погодився переслати їм машинопис свого нарису "Літературно-мистецька Стрийщина" (1966), хоча колись я на руки В. Кринка подарував був один примірник цього посібничка музеєві. Тепер його ні в експозиції, ні в фондах нема. Вони, співробітники музею, хочуть це собі переписати і використовувати в роботі.

Бачив я, але дуже коротко, підручну бібліотечку в фондах цього музею. Є там багато примірників "Записок Наукового т-ва ім. Шевченка", "Українсько-руського архіву", щось із випусків "Літопису Бойківщини", цілі річники журналу "Учитель", дослідження Ф.Вовка, І.Свєнціцького, І.Верхратського, І.Огієнка, І.Франка та багатьох інших. Але лежать ці скарби і припадають порохом, позв'язувані мотуззям по 10-15 книг чи підшивок разом, а самі співробітники музею бачили їх тільки зверху і навіть приблизно не орієнтуються, скільки неоціненних відомостей з історії, етнографії та культури краю там заховано.

* * *

10 листопада 1984 р.

Майже всю першу половину дня, починаючи від 5 год. 30 хв. ранку, витратив на переїзд від Стрия до Чернівців. В обласний центр Буковини приїхав я о 13-й год. 10 хв.

Щоб не марнувати даремно часу (потяг на Веренчанку відходить аж о 18 год. 14 хв.) я зайшов до Андрія Кушніренка, у якого залишив свої записи пісенного фольклору з Веренчанки. Він частину стрічок уже прослухав, дещо собі перезаписав на свій магнітофон, а також склав список тих творів, які хоче, щоб я йому скопіював. У розмові пробував характеризувати з музикознавчої точки зору окремо мої записи. Найбільше говорив про манеру співу Антимійчук Олени Степанівни з Веренчанки. Висловлював свої міркування впевнено і досить категорично. Я запропонував йому зробити музикознавчо-фольклористичну характеристику репертуару цієї співачки, від якої я записав понад 250 пісень, і оформити це як статтю для публікації. Там можна було б простежити, маю як сталу основу пісні цього села у виконанні багатьох інших співаків, специфіку імпровіза-

ційності Антимійчук О.С., визначити постійну базу і т. д. Але А.Кушніренко тоді зіслався на велику завантаженість і по суті відмовився.

Йшла мова і про творчість Остапа Нижанківського. А.Кушніренко ще раніше чоловічий хор О.Нижанківського "Золоті зорі" доопрацював для його виконання мішаним хором. Просив я його хоча б кількома реченнями написати цю інформацію про роботу над популярним твором О.Нижанківського для включення її до мойого рукописного збірника матеріалів про композитора. Тут А.Кушніренко дав згоду зробити це, але десь пізніше.

На фольклор ця людина дивиться головним чином тільки з точки зору диригента-керівника ансамблю, тобто, виходячи з можливостей використання його в репертуарі сучасного хорового колективу. Все інше для А.Кушніренка нецікаве.

Радив він, між іншим, під час фольклорного запису створювати відповідний до змісту пісні настрій у виконавця, але чи це вже не буде штучним втручанням збирача у народну творчість, хай і оправданим.

* * *

11 листопада 1984 р.

Сьогодні в школі уроки проводяться за суботу, а в цей день у мене вони тривають тільки до 12 год. 15 хв., отже, вся наступна частина доби вільна. Є можливість нарешті поїхати до Глибокої і пошукати яких-небудь відомостей про Миколу Урицького, що був близьким до "Руської трійці" і залишив низку публікацій літературного та господарського змісту, виступав у пресі з питань мови тощо. Там же, в Глибокій, жив Іван Урицький, який у 1905 р. писав листи до Івана Франка (тепер вони зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР у Києві).

Потягом доїхав до Чернівців. Звідси – автобусом до Глибокої. Проїжджав через с. Димку, що біля Глибокої. На жаль, не мав часу там зупинитися. Треба буде колись спеціально поїхати туди і записати дещо принаймні з фольклору, зв'язаного з Ольгою Кобилянською (хоча б переказів).

У Глибокій спочатку зайшов до районного відділення загсу. Там із матеріалів, які допомогли б уточнити час і місце народження Миколи Урицького та дату його смерті, уже нема нічого. Все передали цього року до Чернівецького обласного архіву. Це й добре, бо ближче туди їздити і зручніше працювати. На жаль, забув подивитись, хто вів записи про народження у тих метричних книгах, які тут ще є і починаються 1879 р., коли ще жив М.Урицький.

Тут же, в райцентрі, сфотографував будиночок, у якому жили Урицькі. Його показали мені тутешні старожили, але які Урицькі там мешкали, не могли нічого сказати.

Пробував розшукати інший примірник метрик у місцевого пароха, але не застав його вдома. Розпитував, чи існує який-небудь пам'ятник, де можуть бути й нотатки про Урицьких, та про це теж люди не могли нічого повідомити. Обмінявся з трьома особами адресами. Вони обіцяли написати, якщо довідаються щось про родину Урицьких, про місце поховання тощо.

Ходив і на цвинтар. Обійшов усю давню його частину, але не знайшов нічого. Не могли мені чогось сказати про місце поховання М.Урицького і ті старші люди, яких я про це розпитував. Із поховань періоду австрійської окупації на надгробках збереглися тільки рідкісні поодинокі написи. Ця частина цвинтаря дуже занедбана. Знайти там могилу Миколи Урицького буде непросто. Думав я, що він похований біля церкви. Хотів оглянути окремі могили, що там є, але всі входи були позакривані на колодки, а через огорожу лізти не випадало. До того ж, місцеві провізори запевнили мене, що там М.Урицького і взагалі жодного священика нема похованого. Є тільки якийсь російський і угорський офіцери, а решта хрести – то звичайні пам'ятники.

Тільки повернув з цвинтаря на вокзал, як підійшов потяг, і я виїхав до Чернівців.

Ці, як і попередні нотатки, зробив під час руху поїзда, тому й записи такі неохайні і розхристані.

* * *

12 листопада 1984 р.

Після обіду маю трохи вільного від навчальної роботи в школі часу. Виїхав до Чернівецького обласного архіву, щоб пошукати за деякими матеріалами для уточнення біографії Миколи Урицького та Івана Урицького, хоча б дати смерті першого і часу народження його дітей. Можливо, вдасться встановити й походження Івана Урицького, який листувався з І.Франком у 1905 р.

На жаль, із трьох різних церков (православної, греко-католицької, католицької), які діяли в Глибокій, до архіву передали матеріали тільки однієї, власне тої, де Микола Урицький не працював.

З архіву перейшов я до загсу. Там ще зберігається маса матеріалів, які зовсім не впорядковані, навіть нема списку з яких населених пунктів. А лежать вони там від 1957 р., коли їх повернули десь з Румунії. Завідувач архівом загсу поставила категоричну вимогу пред'явити відношення не від школи, де я працюю, а від якоїсь районної установи. На цьому ми й розійшлися. Отже, наразі нічого встановити про час народження і смерті Миколи Урицького, про дату народження Івана Урицького не вдалося.

Їздив у зв'язку з цим ще два рази до архіву загсу Чернівецької обл., але так само без бажаного результату.

* * *

24 листопада 1984 р.

Після 4-го уроку прямо із школи через Чернівці виїхав до Івано-Франківська, був у відомого краєзнавця Петра Арсенича, обмінялися інформаціями про тих діячів культури, які нас обох цікавлять. Вночі потягом "Чернівці - Львів" поїхав далі.

* * *

25 листопада 1984 р.

У Львові передав відомому бібліографові М.Морозові картотеку газетних публікацій 1983-84 рр. до ювілею Юрія Федьковича. Разом з тим, на його ж прохання, подарував йому збірочку буковинських газет, що друкували матеріали про Юрія Федьковича.

Цікавився я, чи в нього часом не буде яких відомостей про Дмитра Йосифовича, адже він активно спілкувався з Іваном Франком. М.Мороз знайшов у себе книжечку, видану у Львові до 100-річчя з дня смерті Й.В.Гете, де були й відомості про ті твори німецького письменника, які переклав Дмитро Йосифович, спроби їх оцінки. Потім подзвонив до Романа Ярославича Йосифовича – внука письменника. Говорили досить довго. Правда, і він не міг мені нічого сказати про свого дідуся, про місце його народження. Домовилися надалі обмінюватися відомостями про письменника.

У Львівській обласній бібліотеці переглянув публікації газети "Вільна Україна" до 100-річчя і 110-річчя з дня народження А.П.Чехова. У циклі матеріалів 1960 р. переклад Д. Йосифовича навіть ніхто не згадав, а в 1970 р. вже була коротка інформація про це.

Весь вечір працював над виписками бібліографічних та інших літературознавчих матеріалів про Д.Йосифовича.

* * *

26 листопада 1984 р.

День не змарнувався. У історичному архіві в м. Львові розшукав нарешті відомості про точну дату і місце народження письменника Дмитра Йосифовича, дещо уточнив до бібліографій Луки Данкевича, Федора Заревича, Кири-

ла Шепеги, Стефана Шепеги, Миколи Урицького. Може, і ще щось знайшов би, та надто мало часу – одна днинка. А ще поки видадуть архівні документи. То й так треба бути вдячним працівникам цього закладу, особливо Орестові Мацьку за те, що мені дали змогу подивитися навіть ті матеріали, які перебувають у стані реорганізаційного перевпорядковування.

Менше пощастило в обласному архіві Львівської обл. Там у списках товаришів Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького не вдалося наразі виявити ні Кирила Шепеги, ні Миколи Урицького. Але за цим варто буде ще колись подивитись.

Є надія, що буде щось у фонді Самбірської гімназії про Федора Заревича. З тих років збереглися класні журнали. Отже, за ними можна буде встановити принаймні час навчання Ф.Заревича у Самборі. Жаль, що цей фонд, який недавно прийнятий від Самбірського філіалу Львівського облдержархіву, ще не впорядкований. Але через якийсь час справа ця вирішиться.

Результативніше попрацював у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР. Одержавши дозвіл дирекції, зафотографував рукописи художніх мініатюр Євгенії Бохенської, що зберігаються у фонді Володимира Гнатюка. Треба буде щось із цього відібрати і запропонувати якомусь журналові для публікації. Є між ними чимало про лихоліття першої світової війни, гарний матеріал, присвячений В.Гнатюкові тощо.

Пізно ввечері, коли вже архіви і відділ рукописів ЛНБ були зачинені, ще пару годин посидів у Науковій бібліотеці Львівського державного університету. Переписав дещо з публікацій Євгенії Бохенської у журналах "Дзвінок" та "Зоря". Натрапив і на її статтю-публікацію фольклористичного змісту, про яку раніше не знав.

Поговорив також з Романом Кирчівим. Він недавно рецензував збірник "Пісні Прикарпаття", який підготував до друку і здав у видавництво "Карпати" (Ужгород) Михайло Мишанич. Має слушні застереження і щодо самої назви, яка не зовсім відповідає змістові, і щодо передмови та приміток тощо.

Згадав у розмові Р.Кирчів і те, що його записи пісень, тексти, які я розшифровував, тепер передруковують, а вже опісля остаточно втрясеться з питанням, що з цього варто подати до збірника "Народні пісні з Бойківщини", що я підготував до друку, а йому запропонував написати вступ.

Була з ним розмова і про можливість мойого переходу на роботу до Львівського відділення ІМФЕ АН УРСР. Каже, що, може, щось вирішиться на початку 1985 р., коли одного з співробітників цього закладу переведуть на посаду старшого наукового працівника, а місце молодшого звільниться. Затягнулася ця справа вже дуже довго. Ще в 1974 р. я говорив про це з Ю.Г.Гошком, керівником цієї установи, і досі якось воно вирішується мляво. Так і роки змарнуються напівдармо.

Р.Кирчів уже готує мене психологічно до того, щоб я після переходу до них на роботу на громадських засадах упорядкував архів музею і відділення ІМФЕ АН УРСР у Львові. Знаю, що над цим треба буде добре посидіти, але це потрібна і корисна справа для нашої науки.

Крім усього іншого, замовив собі мікрофільм із журналу "Вечерниці" (1962-1963) та газети "Русь", де друкувалось багато творів Федора Заревича.

Марія Вальо аж надто гарно відгукнулася про мою статтю "Бібліографічні заняття І.Вагилевича", яку я запропонував до наукового збірника, що його видає Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника АН УРСР. Вона чомусь настільки заохотилася цим матеріалом, що носила його до редакції "Жовтень" і пропонувала й там опублікувати. Звичайно, що там цілком умотивовано сказали їй про надто науковий, а не популярний виклад матеріалу, який не надається для такого журналу. Тоді вона радила їм щось інше моє про Вагилевича надрукувати, а Р.Іваничук на це: "Треба тільки, щоби він написав". Я ж хочу скоріше щось дати про Ф.Заревича (наступного року – 150-річчя з дня його народження). А про І.Вагилевича трохи згодом.

Р.Іваничук, зрозуміло, не знає, скільки в мене лежить майже готового матеріалу про І.Вагилевича, не відомо йому й про те, що я вже повідсилав до друку в інші місця.

До бібліографії українських перекладів з польської літератури, над якою працює М.Вальо, я обіцяв переслати свої матеріали про Дм. Йосифовича та Є.Бохенську з цього питання. Ця ж жінка повідомила мені, що вона запропонувала мене як співавтора бібліографічного покажчика, присвяченого "Руській трійці", де я повинен опрацювати матеріал про Вагилевича Івана.

* * *

29 листопада 1984 р.

Десь чи пошта, чи редакція журналу "Народна творчість та етнографія" загубили виправлений остаточний текст моєї статті "Народознавча спадщина І.Вагилевича", і я мусів терміново їхати до Києва, щоби не трапилось подібних ляпсусів, як з рецензією на книгу М.Ільницького "Ой зацвіла черемшина", навіть ще гірших.

Цього дня особисто пізнав Івана Михайловича Власенка, зробив необхідні виправлення в тексті статті. На жаль, уже неможливо було згадати про ті риси радикально-демократичного романтизму, які властиві етнографічним дослідженням Івана Вагилевича.

Встиг ще дещо занотувати про автографи Дмитра Йосифовича, які зберігаються у відділі рукописних фондів Інституту літератури АН УРСР.

Того ж дня, на прохання В.Скуратівського, зробив посилання на фольклорно-етнографічні матеріали М.Глушка і мої, які з раніше надісланого машинописного збірника "Весняно-літня поезія і обрядовість бойків" використав у своїй статті Р.Ф.Кирчів. Оскільки він, говорячи про релікти юріївської обрядовості в Карпатах, у посиланнях на джерела називав тільки записувачів, треба було вказати додатково ті державні архівосховища, де ці матеріали зберігаються. То ж я встановив номери одиниць зберігання і фонд (це були матеріали з с. Довгого, які я ввів до машинописних збірників під назвою "Бойківщина" том 3 і том 4) та сторінки. Ці ж записи ще пару років тому разом з іншими я згрупував і передав Р.Кирчіву, зроблена там і стисла характеристика матеріалу, яку автор статті використав, але посилається тільки на власне фольклорний матеріал. Між іншим, ще недавно пропонував разом підготувати публікацію пастуших ладканок, а зараз це вже, очевидно, буде по суті зайвим, в усякому разі важче.

* * *

2-3 грудня 1984 р.

Почуваюся трохи хворим. Підвищена температура. Та довелося-таки їхати до Львова. Кілька разів Михайло Васильович Гончар дзвонив, що є можливість влаштуватися на роботу методистом Львівської станції юних туристів. Єдина перевага цього місця праці та, що буду мати можливість у Львові частіше бувати в бібліотеках та архівах. Але, мабуть, проблема вільного часу буде ще складнішою, ніж у школі. Отже, особливого бажання переходити туди не маю. На прохання М.Гончара, однак, документи залишив (автобіографію, особовий листок обліку кадрів, копію диплому, характеристику та інше). Сказав я йому при цьому, що як трапиться можливість влаштуватися на роботу у Львівському відділенні ІМФЕ АН УРСР, то я туди піду.

Крім того, у ці два дні попрацював у Науковій бібліотеці Львівського університету. Завдяки знайомій співробітниці книгосховища Олені Жмурко швидко одержав значну кількість потрібної літератури і, за дозволом адміністрації, перефотографував публікації Євгенії Бохенської, Антона Могильницького, Луки Данкевича, Сидора Пасічинського, Михайла Петрушевича тощо. Зробив і чимало виписок.

Цікаві документи виявив я і в фонді № 451, що зберігаються в історичному архіві у Львові. Є там, між іншим, різні списки вихованців духовної семінарії часів Маркіяна Шашкевича навіть з оцінками за навчання. Виявилось, що Степан Шепега (Шепедій) навчався разом з Маркіяном Шашкевичем. Ці документи підтверджують і розширюють опубліковані досі відомості про Миколу Урицького, Кирила Шепегу та інше.

Мене ж особливо цікавить матеріал про Івана Вагилевича. Його треба буде особливо ретельно вивчити і використати десь найближчим часом.

На прохання працівника Львівського зооветеринарного інституту Б.Горбового зробив для нього з десяток фотокопій архітектурних проектів нового приміщення Львівського університету, відзначених на конкурсі ще перед першою світовою війною і опублікованих.

Коротко поговорили з Михайлом Мишаничем. Він закінчив розшифровувати мелодії пісень, які записав у тих населених пунктах Волині, де їх колись збирала Леся Українка, Олекса Ошуркевич. Тепер М.Мишанич працює над записами Р.Кирчіва, але про те, що робить це не безкоштовно, далі не признається. Зрештою, це його справа, бо ж жити в місті на ту заробітню плату, яку він одержує як викладач музики, не так просто.

Хоче він, щоби я передав йому копії своїх записів пісень з 1983 і 1984 рр. На це я відповів, що зроблю так тільки тоді, коли він перенесе на папір мелодії пісенного фольклору, який я разом з В.Соколом записав у 1980, 1981 і 1982 рр. Новими записами цікавився ще під час попередньої зустрічі і Р.Кирчів: йому треба десь доповідати про роботу секції пам'яток історії і культури, яку він очолює. Я відповів, що звіт про експедицію 1983 і 1984 рр. є в товаристві, а всі тексти тепер розшифрувати і передрукувати не маю часу.

Зрештою, треба самому про ці експедиції писати і опублікувати повідомлення. Це уможливить уникнення багатьох помилок і неточностей, які траплялися в друкованих і усно висловлюваних інформаціях про цю роботу за попередні роки.

У наступні дні грудня ще зробив кілька виїздів, під час яких закінчував ті розшуки матеріалів про Д.Йосифовича, зокрема уточнив дату його народження (6 листопада 1867 р.), про Є.Бохенську, М.Урицького та ін. Фіксував також фольклорні, етнографічні, лексикографічні та історико-краєзнавчі матеріали.

IV. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1987 Р.

Попереднього, 1986 року щоденника експедиційної роботи я не вів. Фольклорних та етнографічних матеріалів записував дуже мало. Майже весь час відпустки провів у Києві, працюючи над листами до Івана Франка з Бойківщини та Буковини. Займався також підготовкою до друку матеріалів для "Української літературної енциклопедії", енциклопедії "Мистецтво України" та "Зводу пам'ятників історії та культури: Львівська область". Чимало відомостей необхідно було додатково уточнювати і перевіряти, а в процесі роботи виникали нові імена, що знову ж потребували дальших пошуків, виїздів до Львова, Стрия, Сколього, Славського, Моршина, Конюхова та інших населених пунктів.

Чимало часу пішло також на підготовку літературно-краєзнавчих та історико-мистецтвознавчих статей для місцевої районної газети в Заставні. Хочеться, щоби люди знали історію своєї культури, особливо молодь.

У вільні від уроків та іншої шкільної роботи години минулого року підготував до друку "Вибрані записи різних жанрів фольклору", добірку подібних матеріалів про опришків тощо.

* * *

28 березня 1987 р.

Зранку дещо закінчив добір матеріалів з історії культури для Заставнівського районного краєзнавчого музею (про Сидора Воробкевича, Осипа Маковея, Григорія Воробкевича, Василя Ферлеєвича та ін.).

В 11-й год. виїхав принагідним автотранспортом до Чернівців, зустрівся з художником Орестом Криворучком. Він подарував Заставнівському краєзнавчому музеєві свій портрет Сидора Воробкевича, виконаний у рідкісній техніці інкорелі. Просив гарні фотографії Ірини Вільде. Ще раніше ми говорили з ним про те, що до 80-річчя письменниці варто створити її портрет. Отже, є надія, що художник продовжить свою серію портретів видатних діячів культури з Буковини.

Поїздом і автобусом (з Івано-Франківська) того ж дня доїхав до Стрия. Переночував у кімнаті відпочинку на вокзалі.

* * *

29 березня 1987 р.

Насвітанку автобусом вирушив до Дрогобича, а потім до Самбора. Кілька годин шукав могил Омеляна і Теофіла Бачинських на місцевому цвинтарі, але марно. Допомагала мені в цьому вчителька-пенсіонерка Карпінець Розалія Миколівна. Кладовище справляло дуже прикре і болюче враження. То в одному, то в іншому місці натрапляєш на розбиті гробівці, порозламувані домовини, в яких людське сміття шукало золота. На старих похованнях влаштовуються нові і хтозна, чи десь ось так же не перекопано і знищено могилки засновника українського театру товариства "Руська бесіда" у Львові та його дружини. Карпінець Р.М. обіцяла за допомогою старших інтелігентних людей із Самбора продовжити розшуки могил О.Бачинського і Т.Бачинської.

Вона ж познайомила мене з Зеновією (Зінаїдою) Михальчук, від якої я зафіксував на магнітофонну стрічку спогади про Філарета Колессу, про сучасника і приятеля Івана Франка з Ботівки Вижньої на Турчанщині Ілярія Солтикевича. Подарувала й фотографію цієї людини, розказала, як поляки знущалися над бойками в 1939 р. тощо.

Сумно писати про те, що з усіх людей, до яких я звертався того дня в Самборі (а їх було близько трьохсот), жоден не міг нічого сказати про могили О.Бачинського та його дружини. Мало того, ніхто про них нічого й не знає: ні старші, ні учні, ні студенти. Жодного разу, як заявляли мені хлопці та дівчата, в школах про це не чули, а про якусь екскурсію на цвинтар ніхто й не догадався.

Не без труднощів придбав квиток на автобус і біля 16-ї год. приїхав до м. Турки. Звідси автобусом десь через 20 хв. поїхав до села Мохнате. Далі жодного транспорту не було і я пішов пішки. Дорога геть розмокла. Скрізь навозили десь восени багато гравію з глиною, трактори та автомашини все це перетворили в суцільну "болотяну кашу". Перехід був не дуже приємний і тривав понад 2 год. Десь близько 8-ї год. вечора я прийшов до внука Сидора Пасічинського – Ярослава Стецишина, який листовно запрошував мене навідатися до нього.

Того ж вечора записав його перекази про діда – поета і фольклориста та розповіді про дітей і внуків Сидора Пасічинського. Не дуже багато міг Ярослав Стецишин розказати, але кожна його інформація була для мене дуже цінною. Серед різних відомостей особливо цінна звістка про те, що Сидір Пасічинський ще від студентських років як дорогоцінну реліквію зберігав фотографію, на якій він був разом з Іваном Франком. На жаль, необізнані й нерозважні особи у перші післявоєнні роки цей знімок знищили. Пропала й бібліотека С.Пасічинського, а його 30 томів рукописів спалили ще угорці під час першої світової війни.

Спогади Ярослава Миколовича Стецишина (нар. 1927 р.) записав головним чином на магнітофонну стрічку, окремі тільки нотував на папері.

Від нього ж зафіксував 4 пісні, переважно літературного

походження, цікаві тим, що частину з них любив Сидір Пасічинський.

У цього ж господаря переночував.

* * *

30 березня 1987 р.

Перефотографував дещо із світлин С.Пасічинського, зокрема з його першою дружиною, знімок дочок поета Люби і Зоні тощо.

На щастя, випав уночі сніг і йти по дорозі було легше. Пішки із Красного через ліс перейшов до села Задільського. Тут розшукав могилу І.Пасічинського і сфотографував її, теж саме – тутешню церкву, а перед тим кілька пейзажів з Красного та Смерекового лісу, що перед Задільським. Погода, одначе, дуже несприятлива для фотографування.

У Задільському пробував дещо записати з пісенного фольклору, але зробив дуже мало. Жінка, до якої я звернувся, не могла чогось вартого уваги пригадати.

О 15-й год. автобусом виїхав звідси до Стрия. По дорозі ще дещо записав уже в автобусі: переказ про походження села Задільського та розповідь про долю бібліотеки Сидора Пасічинського.

Деякі цікаві деталі розповідали тут люди про вбивство угорського генерала в Коростові десь у 1944 р. і як було врятовано місцевих людей від розстрілу, чи, принаймні, від десяткування, що його готували німці.

Варто при нагоді уточнити й відомості про якихось шістьох людей, які ліквідували табір, власне охорону табору і звільняли ув'язнених у ньому.

Ще в Красному кілька разів говорили мені люди, що в Сможі живе гарний співак. Походить він із тих українців, які переселилися сюди з-за Сяну.

Десь о 17-й год. вже був у Стрию. Із метричної книги кін. XVIII - поч. XIX ст., які тимчасово позичив Левків Олекса Миколович (інженер за освітою, але завзято вишукує все, що лише може, з історії його рідної Тухлі) у тухлянського селянина Сурановича, виписав деякі факти про тодішніх мешканців с. Грабовець.

Вночі поїздом виїхав до Чернівців.

* * *

31 березня 1987 р.

Ранком о 8 год. 10 хв. був уже в Чернівцях. Вирішив до вечора залишитися в місті і додатково ще пошукати за деякими матеріалами про Григорія Воробкевича для Заставнівського краєзнавчого музею. З цією метою звернувся в першу чергу до Наукової бібліотеки Чернівецького університету. Але тут зробили собі санітарний день і потрібних видань одержати було неможливо.

Тоді поїхав до відомого літературознавця Романця Олекси Стротоновича. Він дуже доброзичливо відгукнувся на моє прохання, позичив мені збірник творів Г.Воробкевича, які видав 1904 р. у Чернівцях Осип Маковей та сформовані в комволюті і разом переплетені матеріали з різних видань до історії культури Буковини. В обидвох були портрети Г.Воробкевича, але жоден відразу не надавався для копіювання. На тому, що із зібрання поезій була якась пляма, а на другому – поліграфічна вада. З цим я зайшов до художника Ореста Криворучка, який дуже радо, справді висококваліфіковано усунув згадані помилки поліграфістів та необачних читачів. Тепер можна буде зробити цілком придатні для експонування в музеї копії цих портретів поета, його книги тощо.

* * *

Квітень - червень 1987 р.

Ці місяці провів за роботою в школі, а вільний час віддав розшукам матеріалів для музею Дмитра Макогона та Ірини Вільде у Веренчанці. Разом з тим підготував два десятки статей з історії культури для періодики та енциклопедії "Мистецтво України" і "Української літературної енциклопедії" тощо.

* * *

5 липня 1987 р.

Сьогодні вдалося записати цікаві зразки бойківського пісенного та оповідного фольклору у Славській лікарні від Отенії Ганни Петрівни, 1921 р. н., дещо від Гребович із Славського та Федорів із Верхньої Рожанки, яка проспівала дві гарні колядки. Особливо велику кількість коломийок знає Отенія Г.П. із Пшанця. Десять років тому я вже записував від неї цикл баладних пісень. Тепер стан її здоров'я значно гірший. Хворіє астмою. Та треба зафіксувати весь репертуар цієї жінки: він цікавий, давнього походження, а виконання дотепне в прозових творах, у пісенних співачка добре відчуває поетику, ритм і розмір тощо.

До кімнати, де проходив запис, зібралися мало не всі хворі та санітарки, що в той час перебували в лікарні. Разом зі мною в цей день був старший викладач Бердянського педінституту Кіраль Сидір Степанович, колись мій учень із Славської середньої школи. Здається, що прекрасні зразки фольклору, які йому випало почути, подобалися молодому науковцеві. Може й він при нагоді візьметься за його записи, дослідження та публікації.

Закінчено цей сеанс роботи о 22 год. 30 хв.

* * *

6 липня 1987 р.

Досі не вдалося зустрінутися й поговорити з Говдишем Ігорем, випускником Львівської консерваторії, який погодився розшифрувати мелодії моїх пісенних записів із села Івана Франка та його околиць. Власне це й заставило мене сьогодні поїхати до Львова. Треба також пошукати за деякими матеріалами для енциклопедії "Мистецтво України", музею Ірини Вільде та Дмитра Макогона тощо.

Не все з цього вдалося зробити. Фонд, у якому зберігаються метрики, зараз систематизується за новою схемою, і через те не зміг пошукати за датою народження і смерті відомого своєю майстерністю Кушніра Леся Левицького.

Уже вкотре виявляє своє щире бажання допомогти в моїй роботі, спрямованій на вивчення і популяризацію нашої культури, Купчинський Олег Антонович. Цього разу цей обдарований дослідник знайшов час на придбання для музею Ірини Вільде у Веренчанці першого видання її повісті "Метелики на шпильках", зібрав для мене всю групу матеріалів про симпозіум з нагоди 150-річчя "Русалки Дністрової" тощо.

Випадково зустрівся з фольклористом Михайлом Мишаничем. Проінформували ми один другого про свою роботу над народною творчістю. Він погодився далі продовжувати розшифровування мелодій бойківського пісенного фольклору.

Того ж дня, увечері, приміським потягом виїхав до Самбора. Зупинився в Куб'яка Костянтина Григоровича, який займається збиранням матеріалів про музей і товариство "Бойківщина" в Самборі. Має гарну бібліотеку, виховує трьох кмітливих і здібних дівчаток.

* * *

7 липня 1987 р.

Вранці разом з К.Куб'яком зайшли до Ярошевича Володимира, вчителя української мови та літератури. Я звернувся до нього з проханням показати в парку місце, де поховане подружжя О. і Т.Бачинських. Тепер поруч проходить асфальтована доріжка, а з могили не залишилося жодного сліду.

Ярошевичеві В. продиктував з півтора десятка прізвищ діячів української культури, матеріал про яких варто подати в експозиції краєзнавчого музею Самбірського району (І.Франка, Ф.Заревича, Ірину Вільде, Юрія Кміта, М.Онишкевича, Михайла Скорика, Є.Прокопчиця, І.Левинську, Р.Савицького, І.Вендзиловича, Ф.Колессу, Ом.Бачинського, Т.Бачинську та ін.). Обіцяв також допомогти їм деякими матеріалами, якщо дійсно робитимуть щось серйозне.

Того ж дня автобусами доїхав до Стрия, а звідси – поїздом до Славського.

* * *

8 липня 1987 р.

Через верхи ходив до рідного Грабівця. Тут записав дещо з колискових та баладних пісень від Фурів Параски Олексіївни, 1923 р. н. Домовився також на Геретбоці з Фурів Гафією (Плав'янською), Головчанською Ганною та деякими іншими про запис пісень з їхнього репертуару. Далі з Грабівця дорогою між Кливою та Маківкою пройшов пішки до Тухлі.

Дуже милу несподіванку зробила для мене Дидів Софія Михайлівна, 1950 р. н. Виявилось, що вона перейняла від свого батька багато коломийок, обрядових та інших пісень і виконує їх приємним голосом, має добрий слух і пам'ять. Особливу вартість мають цикли пастуших і вівчарських ладканок для бичків і овець, які ця жінка буквально слово в слово повторила по пам'яті так, як її батько Савчин Михайло Федорович ще в 1954 р. Але тоді я зафіксував тільки тексти, а мелодію щойно зараз. Тоді не мав магнітофона.

Домовився з цією співачкою, щоб поступово записати від неї та її сусідів увесь репертуар. Жаль тільки, що вона це може робити лише в неділі.

* * *

9 липня 1987 р.

У Славському чекала на мене телеграма про те, що Заставнівському районному краєзнавчому музеєві терміново потрібні від мене якісь матеріали. Очевидно, йдеться про експозицію, присвячену Д.Макогонові, Г.Воробкевичу, Ірині Вільде та іншим.

Через це й виїхав уранці автобусами із Славського через Стрий, Івано-Франківськ, Коломию, Снятин до Чернівців, а далі потягом до Веренчанки. Звичайно, міг покликатись на те, що я у відпустці та ще й дружина хвора і не їхати. Та шкода, коли важливі питання культури Заставнівщини будуть представлені в музеї абияк.

Увечері 9 липня був уже у Веренчанці, та директора школи вдома не застав, а інші знайомі не могли нічого конкретного сказати, чого мене викликали телеграмою.

Вдома застав листа від Покуси Ольги Карпівни, наукового редактора літератури з "УРЕ", яка просила додатково підтвердити чи уточнити окремі місця з моєї статті "Баб'як Петро Григорович", підготовленої для "Української Літературної Енциклопедії". Насправді уточнювати і виправляти не було чого, бо подана раніше інформація була цілком правильною. Отож, написав про це в листі О.Покусі.

Окрім того, відібрав ще дещо з історії культури Заставнівщини, щоб доповнити матеріали, які передав для районного музею раніше.

Почувався втомленим і тому не міг більше чогось серйозного робити.

* * *

10 липня 1987 р.

Знайшов директора школи. Він ремонтував власну автомашину. Вияснив, хто і чого мене викликав. Показалося, що аж троє чоловіків, яким я передав раніше матеріали для доповнення експозиційних розділів культури, забули про це, а четвертий – методист районного палацу культури Антонюк – залишив це в шафі, коли переходив на іншу роботу. І через таке непорозуміння мені довелося їхати майже п'ятдесят кілометрів до Веренчанки та ще стільки назад до Славського.

Щоб ця моя вимушена мандрівка на Буковину не була марною, ще раз, правда нашвидкоруч, додатково відібрав ще дещо для експозиції, присвяченої Ірині Вільде, Дмитрові Макогонові, Ользі Кобилянській та іншим діячам культури, хроніку заснування шкіл на Заставнівщині тощо. Все це відвіз до Заставни і передав інструкторові райкому партії Процюкові Петру Михайловичу, а завідувачу відділом агітації й пропаганди Тарасюкові Григорію Івановичу пригадав, де знаходяться ті експонати, за якими він мене викликав. Ще по дорозі до Чернівців (їхав разом з П.М.Працюком) продиктував деякі тексти і тематику стендів, які потрібно додатково оформити в музеї.

У Заставні говорив теж із завідувачем районним відділом культури Вольщуком Анатолієм Васильовичем про те, щоб він постарався оформити передплату для бібліотек та будинків культури і сільських клубів на журнали "Жовтень" і "Народна творчість та етнографія" на 1988 р. Обіцяв зробити.

Потягом "Чернівці - Івано-Франківськ" о 16 год. 20 хв. виїхав назад у рідну Галичину.

* * *

11 липня 1987 р.

Переночував у кімнаті відпочинку на вокзалі в Стрию. Ранком відвідав дружину в лікарні. Потім зайшов до родини художника Петра Обаля. Дочка його, Віра, досить роздратована тим, що батькові до смерті не дали квартири, а її мати хворіє. Та все-таки дещо вони розказали про те, як закінчувалося життя талановитого живописця і графіка. Того дня, коли його життя обірвалось, тобто 26 травня 1987 р., зранку він ще розмовляв по телефону із знайомим, виходив на подвір'я, а десь біля 15-ї год. йому стало погано, приліг на дивані в кухонці, що водночас служила в його квартирі й кімнатою – спальнею, майже на руках у дочки помер.

Організацією похорону займався поет Віктор Романюк. Поховали художника у північній частині старого цвинтаря в Стрию. Понад дві години я шукав його могилку, але не знайшов. Доведеться-таки звертатись до рідних або знайомих і сфотографувати її початковий вигляд.

Записав деякі відомості про будинок на вул. Радянській, 16, кв. 3, де від 1961 р. жив і помер художник П.Обаль. Треба буде підготувати статтю для львівського тому "Зводу пам'ятників історії та культури" і про могилку, і про цей будинок.

Із Стрия автобусом приїхав до м. Сколе. Тут домовився з бібліотекаркою Даною Іванівною Сербин про те, щоб вона за своїм підписом подавала для місцевої газети "Радянська Верховина" цикл невеликих нарисів про визначних уродженців Сколівщини (письменників, науковців, народних майстрів прикладного мистецтва...). Вже передано редакції статтю про Луку Данкевича з Оряви. Цього разу я віддав Д.Сербин нарис про Федора Заревича і позичив їй для ознайомлення дещо обширнішу свою працю про нього.

Назвав і продиктував дівчині ще цілу серію тем, які вона при бажанні могла б сама опрацювати для цієї ж газети, щоб спопуляризувати все цікавіше з історії культури цього куточка Бойківщини. Серед тем "Сколівщина у 50-томному зібранні творів І.Франка", "Наш район у новому виданні", "УРЕ", "Сколівщина в образотворчому мистецтві", "Сколівщина в радянських етнографічних дослідженнях", теж у мистецтвознавчих, літературознавчих, історичних тощо. Цікавою була б стаття "Народна творчість Сколівщини в нових виданнях фольклору". Погодився, щоб після підготовки чорнових варіантів такі матеріали вона надсилала мені для уточнення і доповнення, а вже тоді передавала редакції.

О 17-й год. приміським потягом переїхав до Славського. Забрав у хаті магнітофон і записував оповідний та пісенний фольклор від Отенії Ганни Петрівни, 1921 р. н., із с. Пшанець Сколівського р-ну. Наспівала ця жінка кілька досить обширних циклів коломийок, пару балад і розказала три казки. Повторно зафіксував від неї ладканки для корів, інформацію про пастуші свята тощо.

Дуже цікаві речі повідомила ця жінка про ігри при мертвому, що проводилися в Пшанці. Серед них є кілька й таких, про які я раніше не знав і не записував.

* * *

12 липня 1987 р.

Цю неділю вдалося використати плідно. Всього записав у Тухлі і Либохорі 60 народних пісень та коломийкових циклів. Дуже приємну несподіванку подарувала мені 83-річна Галь Ганна, яка проспівала досить багатий цикл ладканок для корів, між якими є кілька таких, які я досі зустрічав у репертуарі носіїв бойківського фольклору.

У Тухлі зафотографував загальний вид і окремі складові частини меморіального комплексу "Франкова криниця". Випадково зустрівся в цьому ж селі з онуком та правнуками Сидора Пасічинського, їх також сфотографував біля пам'ятника І.Франкові. Потім з ними доїхав до Либохори, де записав від Климович Агафії Іванівни трохи коломийок, переказ про Івана Франка та його перебування в Тухлі, сфотографував її дочку Оксанку, ученицю 8-го класу, у бойківському вишиваному вбранні.

Звідси пішки повернув до Тухлі, де ще протягом трьох годин записував пісенний фольклор від Галь Софії, Мечержак Анастасії та інших. Варто буде ще колись навідатися до цих жінок і продовжити записи.

* * *

13 липня 1987 р.

Більшість людей працює на сінокосах і знайти когось вдома та організувати записи фольклору не так легко.

Сьогодні провів день у Славському. За попередньою домовленістю з місцевою селянкою Ковальчук Євою Матвіївною увечері провів записи пісенного фольклору. Вона наспівала десь близько 150 коломийок та пару пісень. Між коломийками є частина таких, які, наскільки пригадую, я ще не записував.

Треба буде десь найближчим часом вибратися до Нагірного та Долинівки і там пошукати за гарними зразками пісенного й оповідного фольклору тих людей, які приїхали сюди з Засяння. Можливо зроблю ще й завтра, якщо який непередбачений випадок не перешкодить.

* * *

14 липня 1987 р.

Зібрав речі, необхідні для роботи, і чекаю автобуса у Славському, щоб поїхати до Скольього, а звідси – до Нагірного та Долинівки.

Рейсового автобуса не було до Скольього, але одна з колишніх моїх учениць, почувши, що я вибираюся записувати фольклор, десь розшукала автомашину, якою я доїхав до районного центру. Звідси автобусом "Стрий - Матків" вирушив до села Долинівки в 11 год. 40 хв. Десь за годину вже був на місці. Тут зустрівся з вчителем – пенсіонером Хомутником Миколою Івановичем. Від нього записав невеликий спогад про письменника Леся Мартовича. Він же порадив кілька жінок, від яких можна було, на його думку, дещо зафіксувати з усної народної творчості. До однієї з них навіть ходив зі мною, але вона вже все забула і записати нічого не вдалося. Інших або не було вдома (тепер сінокоси), або ж хворіли. Щойно осталися Бриндза Михайлина Ільківна, на краю села, виявилась тою людиною, якої мені потрібно. Правда, і її не застав у хаті. Виручили її внучата Іванна, Іринка та Богданчик. Вони здалека бачили, що я заходив на подвір'я їхньої бабусі, і коли я вже збирався йти геть, гукнули:

– А кого Ви шукаєте?

– Ту жінку, яка в цій хаті живе.

– То наша бабуся. Ми її зараз знайдемо, а Ви почекайте.

– Добре, діточки. Дуже дякую Вам за це.

І справді вони скоро її знайшли та ще й сестру співачки привели. Завдяки цим двом дівчаткам і хлопчикові мені вдалося записати цього дня понад три десятки цікавих варіантів пісень, які в 20-30-их рр. нашого сторіччя побутували в Ліському повіті Ряшівського воєвідства, що тепер у Польщі. Деякі зразки навіть нові для мене, окремі повніші від тих, що записував раніше. Жінки вважають себе лемкинями. Отже, зафіксовані пісні є першим більшим циклом лемківського фольклору в моїх записах. Правда, на них уже відчутній вплив тривалого перебування виконавиць на Бойківщині. Тут вони живуть від 1940 р.

Хоча сеанс роботи з цими співачками не був підготовлений зазделегідь, він виявився результативним. Обидві сестри (Бриндзя Михайлина Ільківна, 1914 р. н., Бабич Марія Ільківна, 1919 р. н., порівняно рідко помилялись. Мають досить добру пам'ять. Прихильно й розуміюче ставляться до записування, самі запропонували, щоб я ще колись приїхав, а вони до того часу пригадають собі ще чимало пісень. Звичайно, я дав згоду на таку пропозицію.

Жаль тільки, що обидві відразу не захотіли фотографуватися через те, що не приготувались.

А мої маленькі помічники увесь час сиділи й слухали, як їхні бабусі співають.

Увечері принагідним автобусом приїхав з Долинівки до Скольього. Звідси потягом вернувся до Славського.

* * *

15 липня 1987 р.

Був у Стрию. Зібрав дещо про життя і працю талановитого різьбяра і будівничого Турчиняка Василя Івановича з Лугів біля Делятина. Він залишив свій добрий слід і на Стрийщині.

Відомий різьбяр Осип Величко показав мені свої нові твори – портрети на дереві, на яких увіковічнив художника О.Оброцу, поета Маркіяна Шашкевича, історика, дослідника Лемківщини Івана Красівського, гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного та ін. Тепер готує персональну виставку в Самборі. Розповідав про свято Маркіяна Шашкевича в Бережанах, про свою участь у ньому, про тамтешній музей книги та інші подібні установи і їх організаторів.

* * *

16 липня 1987 р.

Досі якось мені не випадало записувати фольклору в с. Риків Сколівського р-ну. Отож рано заїхав автобусом до Тухлі, а звідси принагідною автомашиною – до Рикова. Пора для такої роботи не дуже сприятлива: люди косять трави, сушать сіно і вдома важко когось застати. Навіть пенсіонери на сінокосах. Та все-таки дещо вдалося зробити. Від двох жінок записав два десятки пісень та коломийкових циклів.

Використав добру погоду і зафотографував з різних сторін місцеву церковцю з XIX ст., яка є оригінальним пам'ятником дерев'яної архітектури бойків. Оглянув її всередині. Тут збереглося дещо з іконопису XVIII ст. і навіть давнішого. Від місцевих старожилів зафіксував окремі факти про місцевого будівничого Куртяника та з історії церкви. Люди доказують, що її перенесено сюди з Головецького, а перед тим вона стояла в монастирі між Козьовою і Головецьким.

З Рикова автобусом заїхав до початку с. Тухлі, далі пішки перейшов до Грабівця. Трохи допоміг братові Іванові накривати стаєнчину в однієї з бідних селянок.

Оглянув могилки батьків та інших наших родичів. Зустрівся й тут з дикунським виявом вандалізму. Якась двонога істота, очевидно, не могла відрізнити бронзивід золота і по-варварському поламала металеві частини надмогильного пам'ятника моєї бабусі Дем'ян Марії. Неможливо, щоб це зробив хтось місцевий: у Грабівці давно існує сильне переконання, що з цвинтаря не можна нічогісінько брати, бо така людина дуже скоро сама опиниться в могилі. Це повір'я загальновідоме і всі додержуються правила цього уже з дитячого віку. Отже, зробили підлість хтось із тих псевдотуристів, які вештаються по горах, придивляючись, де і що можна вкрасти.

З прикрим настроєм ішов я того пізнього вечора із Грабівця до Славського.

* * *

18 липня 1987 р.

Автобусами їздив до с. Погар. Записав десь півтора

десятка пісень і коломийкових циклів, спогади про славетного будівничого Луку Снігура, розшукав його могилу і описав її місцезнаходження, зафотографував будинок, який він збудував і деякий час жив, а також церкву і дзвіницю в Погарі.

Випадково зустрів тут свого товариша по навчанню у Стрийській педшколі Нетребича Олександра Миколовича. Виявляється, що Петро Скільський, відомий будівничий із Плав’я, це його прадід. В селянина Бабича Миколи Васильовича на плоті висів старенький чавунний горщик з тріщиною і діркою, ймовірно, виготовлений у залізоплавильній майстерні на Демні, що діяла з квітня XVIII ст. Просив я Нетребича О.М. передати цю річ Сколівському музеєві.

Оповіли мені люди, що різьблений іконостас роботи Л.Снігура із малярськими творами Григорія Чайки, художника з Погарі, десь два роки тому забрали з церкви, навантажили на автомашини і так необачно везли до райцентру Сколе, що все поламалося.

З Погарі пішки перейшов до Оряви. Тут ще записав з десяток пісень та коломийкових циклів. Бачив, з яким зацікавленням люди зустріли публікацію “Поет Лука Данкевич з Оряви”, якою газета “Радянська Верховина” відкрила рубрику “Таланти твої, Сколівщино”. Статтю на моє прохання підписала як алонім Дана Сербин, працівниця Сколівської бібліотеки. Після приїзду до Скольового домовився з нею, щоб для цієї рубрики підготувала вона сама вже матеріал про історика Івана Думинця, а Ігор Чудійович, працівник РК ЛКСМУ – про З.Матисякевича. Мені тут залишиться хіба дещо доповнити, коли буде потрібно. Про інших, справді визначних осіб, що вийшли з району, треба буде опрацювати мені самому, за винятком Павла Кирчіва. Нарис про нього запропонував підготувати сестрі Насті, яка тривалий час вивчала його спадщину.

Це дещо піднесе обізнаність моїх краян з історією своєї культури.

* * *

19 липня 1987 р.

Вирішив сьогодні попрацювати ще в Тухлі. Повторно відвідаю тих співачок, від яких уже записував дещо з пісенного фольклору, можливо, ще щось пригадали за час, що минув.

У селі весілля. Туди йти й записувати вважав недоцільним. Традиційного там мало, а шуму стільки, що виловити потрібне не просто. Краще вже було записувати окремо. Так і вийшло: записав від Савчин Марії Іванівни, 1922 р. н., з Погарі біля Тухлі та її сестри Мечержак Анастасії Іванівни, 1930 р. н., гарні цикли коломийок та найбагатший з усіх, які досі зустрічав, зразок переспівування.

Місцеві люди старшого віку розповіли мені, що будинок біля школи, де колись була так звана резиденція священика, уже існував перед початком першої світової війни. Треба буде якось краще це уточнити, оскільки тут міг бувати І.Франко, коли приїздив до Тухлі.

* * *

20-21 липня 1987 р.

Їздив на Буковину: мав дещо зробити в школі і треба було переглянути поштову кореспонденцію. Літературознавець М.Вальо написала, щоб якнайшвидше надіслати дещо до чергового збірника Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР. Відібрав і вирішив запропонувати редколегії статті “Археографічні праці І.Вагилевича”, “Взаємини І.Вавилевича з П.Й.Шафариком”, “Питання історії та культури Польщі у спадщині І.Вагилевича”, “Краєзнавча спадщина І.Вагилевича”. Представимо це їм на вибір, а вишлю спочатку першу із названих чотирьох.

Редактор одного з відділів енциклопедії “Мистецтво України” Людмила Василівна Поліщук у своєму листі повідомляє, що одержала мої статті для 2 і 3 томів цього видання, радить підготувати і надіслати їм також нові матеріали, які мені вдасться виявити під час моїх цьогорічних експедиційних мандрів.

* * *

22 липня 1987 р.

Їздив до хворої дружини. У Стрию розшукав одну з рідкісних публікацій Ірини Вільде, надруковану в маловідомому додатку – одноднівці до журналу “Нова хата”, що побачив світ під назвою “Український жіночий конгрес, Станиславів, 23-27.VI.1934”.

Лікар Ольшанський Володимир Валер’янович, 1911 р. н., передав мені свої нотатки про обставини і причину смерті української скульптурки і художниці Марії Пекар-Новицької.

* * *

23 липня 1987 р.

Був у хворої дружини в лікарні. Потім їздив до Лавочного. Вперше зустрівся з музикознавцем Ігорем Михайловичем Говдишем. Він працює над розшифровуванням мелодій народних пісень, які я записав 1983 р. в селі Івана Франка. Тішить мене те, що ця людина радо працює над зібраним матеріалом і погоджується продовжувати цю справу надалі. Тепер він готується до весілля.

Разом з ним зайшли до одного з цікавих селян, записав дві гарні колядки для хлопця і дівчини, спогади про хор, що його організував Степан Шепедій у Лавочному ще в серед. XIX ст. Він же показав мені й І.Годишеві могилу С.Шепедія біля церкви в Лавочному тощо.

* * *

24-25 липня 1987 р.

Сьогодні лікар повідомив мені, коли я зайшов до хворої дружини, що робитимуть операцію. У неї перелом ноги. Весь день і ніч з 24 на 25 липня провів у лікарні. Операція пройшла наче вдало. Уже вранці 25 липня дружина стала почуватися значно краще, ніж попереднього дня.

* * *

26 липня 1987 р.

До 16-ї год. був у лікарні в Стрию біля хворої дружини. Потім виїхав поїздом до станції Сколе, а звідси думаю, якщо трапиться транспорт, добратися до села Козьови, де живе оповідач Ватагович Василь. Люди твердять, що знає чимало пісень і казок.

Так і вийшло. Автобусом приїхав до Козьови. Дуже швидко розшукав Ватаговича Василя Григоровича, напрочуд легко порозумівся і майже відразу почав записи. Спочатку зафіксував коломийкові мелодії на сопілці, а потім – кільканадцять пісень і коломийкових циклів. Із фольклорною прозою також пощастило: записав дві великі і досить оригінальні казки. Отже, день не змарнувався.

Принагідною автомашиною із Козьови приїхав до Скольового. Звідси – поїздом до Славського.

Перед відходом від Ватаговича Василя Григоровича, 1912 р. н., домовився з ним, щоб дещо згодом продовжити записи пісень та оповідного фольклору. Правда, точний день не встановили, оскільки це залежатиме від стану здоров’я дружини.

* * *

27 липня 1987 р.

До 16 год. був у Стрийській лікарні в дружини. З кожним днем вона почувається краще, стає життєрадіснішою.

Потім зупинився в місті Скольому, розшукав фотографію бойківського каменяра Гедзи Михайла Васильовича. Зустрівся з Сенівим Богданом Івановичем, разом пішли й оглянули обидва (давнішній і новіший) міські цвинтарі, встановили, що на старому в основному ховали померлих десь до 1912 р. Були й окремі пізніші. А на новішому найдавніші могилки, які нам вдалося оглянути, датуються 1912 р.

Там же зробили цикл фотознімків, на яких зафіксували зразки надгробних пам'ятників, які робив Гедза М.В. (Сокачам, Садовському В. та Топольницьким). А на старому кілька зразків художнього каменярства бойків з кінця минулого сторіччя. Особливо цікавий орнамент на надгробку "Михайла Бандуровича професора, уроджений року 1855, умер року 1899...". Поруч такий же надгробок для іншого Бандуровича, але імені і дат там не викарбувано.

При нагоді варто буде поцікавитись цим вчителем.

З Б.І.Сенівим домовились про декотрі публікації в місцевій газеті під рубрикою "Таланти твої, Сколівщино" за його підписом.

* * *

28 липня 1987 р.

Після відвідання хворої дружини в Стрийській міській лікарні повернувся до села Тухлі. Зустрівся з Олексою Миколайовичем Левківим. За його порадою зайшов до місцевого селянина Мечержака Федора, який зберігає дещо з колишнього та й теперішнього церковного архіву. Є там 6 давніших метричних і протокольних книг. Одна з них "Liber mortorum", починається з 1847 р. В ній зафіксовано цінні відомості про вік та причини смерті людей. За моїми підрахунками у 1847 (записи не за весь рік) від епідемічного захворювання в селі передчасно пішли в могилу 6 чол., у 1848 – 63, а в 1873 р. – на холеру 45 чол.

Доцільно колись при нагоді уважно переглянути всі ці книги, особливо для опрацювання історії села.

Того ж дня записав у Тухлі біля сотні коломийок та кілька пісень.

* * *

29 липня 1987 р.

Зранку написав статтю "Такого б у кожному селі", присвячену Олексі Миколайовичу Левківу, який багато років завзято збирає матеріали до історії та культури рідного села, фотографує цікаві події та пам'ятки в Тухлі, занотовує розповіді односельчан тощо. Запропонував це підписати Б.Сеніву і від свого імені переслати редакції газети "Радянська Верховина".

О 12-й год. виїхав до хворої дружини до Стрия, де пробув усю решту дня.

* * *

30 липня 1987 р.

До 12-ї год. дня записував відомості про життя і працю Богдана Дем'яна. У поїзді за цими матеріалами написав статтю "Різьбяр із Грабівця", яку через когось із своїх алонімів думаю запропонувати сколівській газеті "Радянська Верховина".

Решту дня пробув у хворої дружини в Стрию, а після повернення, ввечері ще записав з півтора десятка коломийок у Славському від Ковальчук Єви Матвіївни, 1936 р. н.

* * *

31 липня 1987 р.

Збирав матеріали про бойківське каменярство в Межибродах та Нижньому Синьовидному. Відкрив для себе обдарованого майстра Миколу Михайловича Рінила (1906-1981), оглянув близько 20 його надгробків у рідному селі. Дещо сфотографував. Взагалі ці роботи є найкращими з усіх, які мені досі доводилося бачити на Сколівщині.

У Нижньому Синьовидному деякий час зі мною ходив вчитель-пенсіонер Торкало Адам Васильович. Разом оглянули роботи М.Рінила на місцевому кладовищі. Є там надгробки двох основних типів. Обидва дуже досконалі. На жаль, не мав зі собою достатньої кількості фотоплівки, щоб усе це зафіксувати. При нагоді доведеться ще колись поїхати.

Та найцікавіше розповів мені свояк і приятель каменяра. Виявляється, що він виготовляв і портретні скульптури. Висічене з суцільної брили ущільненого карпатського пісковика погруддя Т.Шевченка М.Рінило подарував читальні рідного села. Розпитував я за ним, але слідів виявити не вдалося. Не знайшов і фотографії. Оповідають люди, що робив він і портрети своїх односельців. А за скульптурне зображення Й.Піледіського одержав навіть саму нагороду.

* * *

1 серпня 1987 р.

Більшу частину дня провів у лікарні біля хворої дружини. Увечері ще лишалося трохи часу і я використав його для запису пісенного фольклору в с. Славське від Когут Степанії, яка народилася в с. Плав'є Бринівка. Серед занотованих від неї зразків є чимало таких, що їх довелося чути вперше.

Того ж дня в поїзді по дорозі до Стрия і назад до Славського написав невелику статтю "Каменяр Микола Рінило" для місцевої газети "Радянська Верховина".

* * *

2 серпня 1987 р.

Неділя. Вільний час вирішив використати для виїзду до села Мита Сколівського району, де ще не працював з носіями фольклору. Автобусами добрався спочатку до м. Сколе, а звідси – до Мити. Досить швидко почав записи від Щикун Осипи Василівни. Гарний цикл коломийок занотував від місцевого візника Кавчика Олекси Костянтиновича та його сина Тараса.

* * *

3 серпня 1987 р.

Був у хворої дружини в Стрию. Стан здоров'я з кожним днем покращується.

Після повернення до Славського передрукував статтю "Каменяр Микола Рінило" і від імені Б.Сеніва власне через нього відправив редакції "Радянської Верховини" в м. Сколе.

* * *

4 серпня 1987 р.

До 11-ї год. був у лікарні. Завіз деякі необхідні речі для хворої дружини. О 11 год. 20 хв. автобусом "Стрий-Бельци" виїхав до Чернівців. Треба переглянути все, що надійшло поштою, і термінові справи виконати. Та й грошей необхідно взяти, бо запас вичерпався.

Увечері приїхав до Веренчанки, але почувався настільки втомленим, що вже не міг нічого робити.

* * *

5-6 серпня 1987 р.

Головним чином працював над рецензією на книгу С.Павлюка "Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX - початку XX ст." (К., 1986). Йшло це мені якось туго: давно не торкався в такому плані питань, зв'язаних з економікою. Та треба було зробити, бо обіцяв ще давніше В.Скуратівському і самому авторові дослідження. До кінця другого дня написав.

Завуч школи просить повернутися з відпустки скоріше: треба готувати шкільні матеріали на педагогічну виставку, яка щороку влаштовується під час серпневих нарад. Шкода тих кількох днів, бо й так цьогорічна відпустка в мене використана не найкраще: дуже мало записав фольклору.

* * *

7 серпня 1987 р.

Весь день їхав з Веренчанки до Стрия. Увечері зайшов до лікарні, де лежить дружина з переломаною ногою. Виздоровлення після операції проходить успішно. Рана вже майже зовсім зажила. Лікар радить вставати і поволі, правда, з милицями привчатись до руху.

* * *

8 серпня 1987 р.

Рано знову їздив із Славського до Стрия. Був у дружини. Здоров'я з кожним днем покращується. Каже, що можу вибиратись на Закарпаття записувати фольклор, а вона з Ярком уже дасть собі раду.

Повернувшись до Славського, написав статті "Одною стежиною з Іваном Франком" та "Незабутні сторінки взаємин" присвячені Осипові Маковею з нагоди 120-их роковин з дня його народження. У них виклав призбирані раніше відомості про взаємини О.Маковея з населенням Сколівщини та Заставнівщини тощо. Передрук трохи затягнувся. Закінчив його щойно о 2-й год. ночі.

* * *

9 серпня 1987 р.

Насвітанку зібрав свої речі, необхідні для експедиційної роботи, і автобусами із Славського через Стрий, Дрогобич доїхав до Самбора. Зараз тут чекаю автобуса "Львів - Ужгород", що має прибути о 14 год. 35 хв. Якщо вдасться придбати квиток, поїду ним через Ужоцький перевал до Великого Березного. В іншому разі доведеться чекати до 22-ї год. на потяг. Виїхав тим автобусом через Старий Самбір, Турку, Яворів, Ужок, Волосянку – до Великого Березного. Тут був уже о 19 год, зупинився на ночівлю в готелі "Черемха".

Хоча був втомлений і невиспаний, пішов шукати носіїв пісенного та оповідного фольклору. Початок вийшов гарним. Записав від Рогач Марії Андріївни, 1926 р. н., 12 українських і словацьких народних пісень. Вона порадила поїхати до с. Забродь, що поруч з Великим Березним, і там продовжити роботу, а вона до того часу, коли я повернуся, ще попригадує собі дещо з пісень.

* * *

10 серпня 1987 р.

Погода така, наче збирається на дощ. Якщо він і буде – непогано, бо легше знайти людей вдома і записати дещо з усної народної творчості. Сьогодні їду до села Забродь.

Провів тут прекрасний, справді, повноцінний день. Записав загалом понад 70 пісень. Більшість із них цілком або варіантно зустрічаю вперше. Зафіксував, окрім українських, понад три десятки цікавих словацьких пісень. Найбільше їх наспівала Гефнер Ганна Йосипівна, словачка за національністю, але народилася вона у Великому Березному. Не раз виїжджала до Словаччини і там переймала пісні. Відзначається доброю пам'яттю. Лише окремі із 32 пісень не докінчила, бо призабула частково тексти. Але ж треба врахувати, що все це робила вона без будь-якого попереднього домовлення.

Талановитою виконавицею українського пісенного фольклору в цьому селі є Канюк Марія Василівна. Вона разом із своїми товаришками проспівала також без попередньої підготовки понад 20 цікавих пісень.

Дуже схвально, навіть захоплено, відгукуються в селі про Кужбу Ганну (Нюсею її тут усі називають), але я її не застав, хоча заходив три рази. Чоловік сказав, що поїхала, мабуть, до Ужгорода.

З усіма співачками домовився продовжити записи ще в середу.

Ця робота трохи затягнулась і я повертався до Великого Березного на ночівлю пішки. Дорога недалеко. Йти було приємно. Перед тим випав дощ. Трохи важкуваті були мої торбини з двома магнітофонами та іншим приладдям, яке звичайно ношу з собою під час експедиційної роботи.

У Великий Березний прийшов десь о 21-й год. Тут домовився з Пекар Марією на вул. Т.Шевченка, що у четвер о 9-й год. ранку прийду записувати від неї пісні. Сьогодні співати вона не могла, бо дуже захрипла.

Другий сеанс запису провів з Рогач Марією Андріївною, 1926 р. н. Вона ще проспівала десяток пісень і на цьому її репертуар майже вичерпався.

Кілька людей радить поїхати й позаписувати фольклор у села Розтоки – Пастель та інші, що там поруч.

* * *

11 серпня 1987 р.

В один час уже здавалося мені, що день змарную. Треба було терміново відправити листи, а ще хотів заглянути до книгарні у Великому Березному. І варто було: натрапив на кілька примірників кожної із збірок поезій Володимира Матіїва. Звичайно, купив їх і відразу ж поштою відправив до Веренчанки. Знайшов там і ще дещо з поезій, які мене цікавлять. Запитував про останню збірку Ліни Костенко, але продавець тільки багатозначно посміхнулась.

Все-таки після цього довелося чекати якогось транспорту до села Розтока - Пастіль дві години. Зате поталанило в іншому: відразу на місці зустрінув одну з найкращих співачок села – Вайду Ганну Іванівну, 1911 р. н. У розмові по дорозі (вона живе на краю села) виявилося, що ми їхали одним автобусом.

Запис фольклору від неї робив у хаті її сусідки Маркович Ганни Петрівни, 1934 р. н. Освіта в обох початкова. Більш обдарована і знаюча співачка Вайда Г.І. Має сильний голос. Аж не вірилося, що людина такого віку встигла сьогодні поїхати до Ужгорода, повернутися і знайшла сили ще кілька годин співати. Те ж саме стосується і її молодшої товаришки.

У мові і в піснях дуже відчувається вплив словаків, власне наслідки господарювання на Закарпатті Чехословацької влади. Деякі пісні навіть не просто визначити, чи вони українські, чи словацькі.

Третій день уже зустрічаюся з характерною для Закарпаття доброзичливістю. Носії фольклору дуже швидко усвідомлюють, про що йдеться. Просто приємно працювати в такій ситуації. Жаль тільки, що моя відпустка дуже скоро добігає до закінчення, а то обійшов би всю Великоберезнянщину і Перечинщину.

* * *

12 серпня 1987 р.

Ще раз їздив до села Забрідь Великоберезнянського р-ну. Там попереднього разу домовився з кількома співачками, щоб вони попригадували ще ті пісні, які з першого разу не могли повністю чи частково виконати. І тут така форма роботи дала гарний ужинок. Канюк Марія Василівна, 1930 р. н., наспівала майже три десятки. Вона на все село, якщо робити висновок з того, що мені доводилося за ці дні чути від людей і записувати, таки знає найбільше.

Словачка Гефнер Ганна Йосипівна, 1923 р. н., ще наспівала для запису двадцять пісень, переважно мовою своїх співвітчизників. Інколи складається враження, що вона сама перекладає українські тексти словацькою мовою і так їх співає, хоча й не признається про це.

І у Великому Березному, і в Забріді мало не всі радили мені записати пісні від Кужби Ганни Василівни, 1921 р. н. Говорили, що знає вона надзвичайно багато. Вона навіть список свойого репертуару склала (перші рядки пісні). Налічується їх у тому списку близько сорока. Але серед них є половина дуже поширених по всій Україні (напр. "Ой не ходи, Грицю", "Стоїть явір над водою" і т. д.), тому я відібрав лише двадцять. Вона проспівала їх досить звично і приємним голосом.

Зафіксував від неї і такі пісні літературного походження, як "Верховино, світку ти наш" на слова Миколи Устияновича та "Ми – гайдамаки", текст якої склав Осип Маковей. На жаль, ні одну, ні другу не закінчила (всіх слів не могла згадати).

Виявилося, що ця жінка також досить гарно малює. Оволоділа пензлем самотужки. В хаті бачив пейзажик її роботи та молоду жінку, яка молиться навколішки перед великим дерев'яним хрестом. Для цих її малюнків дуже характерний народний спосіб трактування образів і навіть перспективи.

Ночувати повернувся до Великого Березного.

* * *

13 серпня 1987 р.

Сьогодні надумав поїхати в одне з віддалених сіл Великоберезнянщини. У самому райцентрі співачка Марія Пекар ще захрипла, отже, незважаючи на попередню домовленість, записувати від неї було неможливо. Вона порадила їхати до її подруг у село Вишку. Я взяв квиток на автобус "Великий Березний - Люта". По дорозі одна з жінок, у яких я намагався довідатись прізвища співачок, погодилася, щоб і від неї дещо записати. І я поїхав у Люту. Село дуже далеко, близько 12 км тягнеться з кінця в кінець. Цікавило мене й те, як люди пояснюють його походження. Один переказ записав, але спроба пояснювати, що назва одного місця була спочатку Лютики, де виникли перші хати. Ці Лютики ніби то пішли від Літики, Літники (там на літо збиралися вівчарі). Якраз оце пояснення виглядає дуже штучним.

Із пісень, в тому числі й коломийок, цього разу особливо цікавих записав мало.

Домовився з Галаговець Марією Федорівною, 1942 р. н., що вона поговорить із місцевими співачками. А я в суботу приїду, якщо буде дощова погода. Коли ж трапиться сонячний день, то краще не їхати, бо люди будуть працювати біля сіна в полі.

По дорозі до автобусної зупинки одна старша циганка розповіла мені легенду про те, чому її співплемінники не мають постійного місця проживання. На жаль, вона не захотіла чомусь, щоб її розповідь записати на магнітофоні. А суть така: коли Ісуса прибивали до хреста, один циган заховав під язик іржавий цвях і той кат шукав, шукав та не знайшов. Циганка каже, що це Юда робив. Потім він догадався, чия то робота, що одного цвяха не вистачило і так прокляв Юда увесь рід і нащадків цигана, аби вони до кінця світа не мали постійної оселі.

Казала ще, що від свого батька чула, як той оповідав про вихід циганів з далекої Індії. Однак, чого це сталося, не знає.

З Лютої мусів виїхати вже о 15 год. 15 хв., бо пізніше жодного транспорту до Великого Березного не буде. На автобусній станції в Лютій встиг ще зафіксувати переказ про походження цього села. Порівняно з попереднім він дещо інакше трактує саму назву першого поселення. Не Лютики, а Лютки.

Шкода мені було тратити решту дня у Великому Березному, тому зупинився в селі Кострино. Досить швидко розшукав декого з носіїв пісенного фольклору. Одна з них – Чопак Олена Василівна, 1926 р. н., прала білизну в річці Уж. Тут мені показали її дві шестикласниці, прізвища яких не встиг записати. Але ці дівчатка старалися як лише могли, щоб я записав у Кострині пісні їхніх односельців. Чопак О.В., правда, дещо проспівала, але голос має слабенький, пам'ять також. Можливо, що на це вплинула непередбаченість потреби співу, та й сама настроєність жінки на працю, при якій не дуже до пісень.

Зате набагато кращою співачкою виявилась Майдич Марія Михайлівна, 1928 р. н. Приємно, перш за все те, що вона музично обдарована, гарно відтворює мелодії, хоча з текстами і відчуває труднощі. Від неї записав 32 зразки пісенного фольклору.

У Кострині занотував і два перекази про походження цієї назви та й самого населеного пункту.

До останнього поїзду в напрямку Великого Березного ще залишається дві години. Ось-ось повинна повернутися з пасовища Дякунич Ганна Іванівна, про яку говорять, що вона особливо гарно співає. За той час пишу оці нотатки.

Не вдалося дочекатися цієї співачки. Дуже допізна пасе корову. Так що доведеться сьогодні закінчувати свої записи тими, які уже зробив.

До Великого Березного поїду потягом.

* * *

14 серпня 1987 року

У репертуарі носіїв фольклору щораз частіше повторюється те, що я вже записував. Треба буде ще поїхати сьогодні до Вишки, а звідти повернутись до села Сіль чи якогось іншого населеного пункту. Може, вдасться натрапити на дещо цікаве. Автобус у напрямку Вишки відправляється о 10 год. 30 хв., до того часу загляну ще до місцевої книгарні та газетних кіосків у Великому Березному, полагоджу деякі дрібні справи.

В основному працював у с. Вишка Великоберезнянського р-ну. Трохи невдоволений, бо співачки, від яких я записував народні пісні, похриплі та й саме виконання не дуже гарне, але репертуар досить цікавий. Чи не найціннішими є пісні, які співають на хрестинах. Тут їх записав значно повніше, ніж у будь-якому іншому місці раніше.

Люди дуже доброзичливі. І старші, і молоді, і навіть діти, як лише вислухають, що мені потрібно, радо називають носіїв фольклору, показують, де ті проживають, часто проводять аж до хати. Завдяки цьому працювати на Великоберезнянщині легко і приємно.

З Вишки пішки пройшов до с. Костринська Розтока, але тут якось не вдалося натрапити на доброго виконавця. Записував дещо від двох чоловіків. Та обидва вони слабо пам'ятають тексти пісень, а ті, котрі знають, дуже поширені по всій Україні ("Ой відси гора, а звідти друга", "Ой у полі жито", "Дивлюсь я на небо" та ін.).

З Костринської Розтоки перейшов до Кострини (це дуже близько). Тут хотів розшукати Дякунич Ганну Іванівну, про яку в селі розповідають, що особливо гарно співає. Її й цього разу не було вдома. Добре, що її зять Федір Степан Степанович сам запропонував провести мене на пасовище в лісі, де ця жінка була з коровами. Йти довелося досить далеко, але лісом і це вже само собою було приємно.

Справді Дякунич Г.І. має непоганий музичний слух і приємний голос. Одначе, записав від неї лише близько десяти пісень. Все-таки вона зайнята була то доглядом за коровами, то якимись своїми переживаннями тощо. Та низка зразків пісень вартувала того, щоб іти за ними.

Повернувшись у село, записав від учнів місцевої восьмирічної школи одну оригінальну лічилку та переказ про села Чорниголови і Кострино.

* * *

15 серпня 1987 р.

Знову їздив автобусом з Великого Березного до села Люта. На тих, з ким попередньо домовлявся, не натрапив. Оскільки зранку дощу ще не було, можливо, що пішли до сіна. А я розшукав одну з обдарованих співачок – Лошак Марію Михайлівну, 1929 р. н. І хоча вона без попередження не багато пригадала пісень, зате приємно, що кожен із десяти творів виконаний на доброму рівні. Думали з нею ще зайти до її сестри Пузяк Єви Михайлівни, але та пішла з чоловіком збирати малини. Не застав вдома й інших співаків.

Тоді пішов сильний дощ, а я непередбачливо залишив у готелі свій плащ, не був забезпечений від затікання також ні один із моїх магнітофонів, отже, довелося виїхати з села скоріше, ніж я думав.

Продовжив записи ще у селі Вишка від Ганюти Ганни Юріївни, 1928 р. н. Вона теж наспівала понад десять пісень. Тоді вибралася одним автобусом зі мною до сестри у Великий Березний.

Дощ продовжувався. Сестра згаданої вище співачки, на щастя, живе близько автобусної станції. Її прізвище Пекар Марія Юріївна, 1932 р. н. Співає вона приємнішим голосом, ніж її сестри у Вишці. Від неї записав цього дня 31 пісню, переважно коротенькі. Декотрі з них допомагала виконувати сестра Ганна. Одна з найцікавіших – пісня про Юрая Яношика, словацького опришка. Такого варіанту на цю тему мені ще не траплялося записувати.

Цього ж дня мав нагоду записати 5 пісенних зразків із села Домашино Великоберезнянського району. Наспівав

їх мені молодий чоловік Плешка, на жаль, був не зовсім тверезий.

Завтра думаю поїхати до села Волосянки, що близько Ужоцького перевалу. Треба, принаймні, подивитись, чи є там елементи бойківської говірки. Сьогодні у Лютій і Вишці звернув увагу, що тут у побутовому мовленні зустрічається чимало такого ж, як і в бойків: кросна, нижилниці, набивки, потак, пішов, а не пушов, як у с. Кострино, піп, а не пуп, кінь, а не кунь, віл, а не вул і т. д.

У дерев'яних будівлях давнього походження теж бачу бойківські елементи.

Під час сінокосів використовують такі ж "острівки", як і в інших місцевостях Бойківщини. У с. Волосянці дерев'яну основу називають "драпачка", а все разом острівкою.

* * *

16 серпня 1987 р.

Виїздив потягом до села Волосянки. Розшукав кількох співачок, правда, не особливо обдарованих. У їх репертуарі мало було такого, чого мені ще не доводилося записувати на Великоберезнянщині. Та все-таки зафіксував на магнітофонну стрічку три десятки народнопісенних творів.

Як зразок місцевої говірки записав у Волосянці біографічну розповідь однієї співачки.

На цьому вирішив закінчувати розшуки фольклорних матеріалів на Великоберезнянщині і наступного дня вранці повертатись на Львівщину. Треба ще дещо уточнити до біографії будівничого Петра Скільського, може, нарешті, вдасться встановити час народження і смерті бойківського виливання дзвонів Гната Лесіва з Верхньої Рожанки. Варто також повторно виїхати до Козьови і ще дещо записати з казок та пісенного фольклору. Жаль, що часу залишилося так мало.

* * *

17 серпня 1987 р.

Як звичайно, перед дорогою не дуже спалося. Встав о 6 год. 30 хв. і вийшов на автобусну станцію у Великому Березному. Навколо ні душі. Добрі люди сплять. Я думав, що на автобус "Ужгород - Львів" буде багато пасажирів, а виявилося, що лише 4 особи їхали до с. Волосянки. Згодом там зайшло трохи більше.

Надворі після дощів погода свіжа і прохолодна. На синьому небі чітко вимальовуються білі хмарки. Все це напрочуд мальовничо виглядає і гармоніює з краєвидами гір. Якось аж жаль було розставатися з цим неповторним краєм.

Випадкова жінка з с. Присліп Турківського р-ну розповіла мені, що церква в них збереглася в такому стані, як її побудував майстер Петро Скільський ще наприкінці минулого сторіччя. Тепер вона покрита бляхою.

У місті Турці наш автобус зупинився на 15 хв. Між людьми, які були на станції, розшукав місцевого старожила Павлика Володимира Миколовича, який дещо повідомив про колишній будинок Турківської повітової ради, де 1890 р. виступав перед людьми І.Франко. Цей турківчанин запропонував мені листом написати точніше про ту будівлю, коли ще дещо розпитає свого брата. Його адреса: м. Турка, пл. Леніна, 2, кв. 1.

Згаданим автобусом доїхав до міста Самбора. Тут через півгодини придбав квиток на приміський потяг "Самбір - Стрий". Часу до його відправлення залишалося ще майже година і я зайшов до кафе поснідати, хоча це вже була пора обіду. Видно, продукти були несвіжі, бо мені стало настільки погано (ледве стримував у вагоні блювання), що я мусів навіть не доїхавши до Дрогобича, передчасно вийти з потягу. Було це на зупинці в Рихтичах. Тут трохи відійшов від залізниці, зупинився на гарній галявині, відпочив і о 16-й год. наступним потягом доїхав до Дрогобича, а через годину таким же транспортом – до Стрия. Голова ще поболює, відчуваю надмірну втому, чого в таких випадках, тобто після порівняно невеликої подорожі, звичайно зі мною не буває.

Думав по дорозі написати рецензію на альбом "Василь Стефаник", що його впорядкував відомий літературознавець Федір Погребенник. Та наразі спромігся лише відредагувати статтю про бойківського різьбяра Михайла Бумбу із Скольго для рубрики "Таланти твої, Сколівщино", що її веде тутешня газета "Радянська Верховина". А написав я її вчора ввечері у Великому Березному на Закарпатті.

Щойно о 22 год. 40 хв. потягом із Стрия добрався до Славського. Тут зупинився на ночівлю.

* * *

18 серпня 1987 р.

Почав писати рецензію на альбом "Василь Стефаник" (К., 1987). Потім вибираюся до м. Сколього, попробую дещо уточнити про час народження і смерті окремих будівничих, ливарника Гната Лесіва з Верхньої Рожанки, різьбяра Михайла Бумбу з м. Сколього та деяких інших.

У районному відділенні ЗАГСу цього разу вдалося встановити точну дату народження різьбяра М.Бумби. Вона не співпадає ні з тим, що про нього друкувалося, ні з тією датою, яку я бачив у його особистому листку з обліку кадрів.

Особливо приємно, що нарешті розшукав достовірне свідчення про час смерті одного з найвизначніших майстрів ливарної справи на Бойківщині – Гната Лесіва з Верхньої Рожанки. У метричному записі вказано й вік цієї людини, що уможливлює встановити рік народження, а якщо десь у селі чи в львівських архівосховищах збереглися метрики, то можна буде знайти й точну дату.

При повторному відвіданні онуки бойківського будівничого Петра Скільського в Козьові теж пощастило. Вона, тобто Ганна Олексівна Нетребич, за час, що минув від нашої попередньої розмови, пригадала ім'я майстрового батька, а також те, як було перейменоване після революції село Княже, де він помер. Тепер воно називається с. Вольноє. Наспівала ця жінка і кілька народних пісень для запису.

Повернувшись до Славського, запропонував Бендиш Ганні Луківні тематику розділів музею історії села Нижня Рожанка та літературно-меморіальної експозиції, присвяченої поетові і журналістові Володимиру Матіїву, який народився в цьому населеному пункті. Як приміщення для музею передбачається використати будинок його батьків.

* * *

19 серпня 1987 р.

Із Славського з усіма своїми речами, які брав для експедиційної роботи влітку, виїхав автобусом до Стрия. Тут випадково зустрів вчителя Нижньорожанської восьмирічної школи Федора Федоровича Шкіринця та голову сільради Бердиш-Безушко Ольгу Луківну, колишніх моїх учнів. З ними вже конкретніше вів розмову про організацію музею в їхньому рідному селі.

Продиктував їм для початку приблизні назви розділів експозицій, окремо з історії села і музею поета В.Матіїва. Радив, щоб вмістили там матеріали про літературно-мистецьку Сколівщину взагалі і на цьому тлі, краще в цьому оточенні показати й те, що вніс у літературу В.Матіїв. Доцільно також дати до експозиції портрети улюблених письменників, художників і композиторів В.Матіїва, зокрема Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, І.Вагилевича, М.Устияновича, М.Шашкевича, М.Лисенка, С.Людкевича, О.Новаківського, О.Кульчицьку, К.Устияновича та ін.

Обидвоє (О.Бендиш і Ф.Шкіринець) радо погодилися зробити таку справу. Я пообіцяв переслати їм усі книжкові видання творів В.Матіїва, дещо з його рукописів і матеріалів про нього.

Із Стрия автобусом доїхав до Чернівців, а звідси вже потягом до Веренчанки.

* * *

20-21 серпня 1987 р.

У школі відразу сів за оформлення матеріалів на районну педагогічну виставку. Стратив на цей захід 2 дні і то від ночі до ночі.

* * *

22-24 серпня 1987 р.

Був на районній конференції вчителів. Як звичайно, виступи були нецікаві, пережовувались загальновідомі питання роботи. І то як під час пленарного засідання, так і в ході роботи секцій.

* * *

25-29 серпня 1987 р.

Увечері 24 серпня поїздом виїхав до Києва. Вранці наступного дня був уже в місті. Зупинився у Василя Скуратівського, відомого етнографа і журналіста, завідувача відділом етнографії в редакції журналу "Народна творчість на етнографія".

Всі ці дні працював у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР. Головним чином займався рукописами письменників-братів Богдана і Павла Кирчівих. У фонді О.Маковея зберігається два цікаві листи Богдана Кирчіва з його поезіями. При уважному перегляді цих пам'яток виявилось, що вони адресовані не О.Маковеєві, як про це вказується в каталозі та інших описових матеріалах, а Остапові Нижанківському. Про це я сказав А.Полетай та Третяченко, співробітницям відділу рукописів. Та головне, що є ще один досі невідомий матеріал для характеристики взаємин цих двох діячів нашої культури.

Чимало корисного почерпнув тут і для невеликої статті про життя і творчість Павла Кирчіва. Треба тільки ще буде переглянути його спадщину у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника АН УРСР, а також ті його публікації, яких ще не читав або призабув їх зміст.

Тут же в Києві разом зі співробітницею Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР Людмилою Дмитрівною Канцедал займався підготовкою до друку щоденника М.І.Зубрицького (1856-1919), написаного в 1914-15 рр. у Словенії. Вона підготувала переклади словенськомовних виписок М.Зубрицького та коментарі про діячів культури цього народу. Одначе необхідно було ще підготувати вступну статтю, коментарі про галичан та інші особи, населені пункти, політичні течії тощо, які згадує автор щоденника. Тому я забрав матеріал з собою на Буковину, щоб опрацювати його без поспіху.

За сприянням Л.Канцедал придбав україністичну частину багатотомного видання творів польського фольклориста і етнографа Оскара Кольберга.

В.Скуратівський радить залишати роботу в школі і перейти десь до музею, щоб мати більше часу для доведення до читабельного стану своїх фольклорних, етнографічних, літературознавчих та інших матеріалів, які я нагромадив за минулі десятиріччя. Щиро кажучи, він має рацію, бо дирекція школи бездумно завантажує мене різними громадськими дорученнями (цього року маю їх понад 15), які з'їдають масу вільного часу і сил. Але ж шкода мені розлучатися з дітворою, без якої важко мені вже уявити свого життя.

Один із вечорів провів у відомого літературознавця Федора Погребенника. Переглянули разом словник малозрозумілих слів із творів Ольги Кобилянської, які він готує до друку, говорили про перекладацьку діяльність Леопольда Ленарда тощо. Ввечері, вже перед моїм відходом, разом направились до найближчої зупинки метро, по дорозі зустрілися з цікавим науковцем і громадсько-культурним діячем.

А наступного дня я вже виїхав потягом на Буковину.

Говорив з С.В.Мишаничем про потребу видання творів Ф.Заревича, Л.Дашкевича, Б.Кирчіва, П.Кирчіва, Кл.Попович та інших письменників XIX - поч. XX ст. Він запропонував подати йому список авторів з деякими відомостями про них і обіцяв пошукати авторитетної особи, яка б цю думку підтримала.

* * *

Вересень 1987 р.

Весь місяць пройшов за роботою в школі. Часто навіть у вихідні доводилось працювати з дітьми на збиранні врожаю картоплі в радгоспі "Веренчанський". За цей час хіба написав вступну частину та коментарі до словенського щоденника М.Зубрицького і підготував пару статей про діячів культури Сколівщини для тамтешньої газети "Радянська Верховина".

* * *

4-5 жовтня 1987 р.

Давно вабить мене село Цінева (тепер кажуть Цінява), що в Рожнятівському районі на Івано-Франківщині. Звідси вийшло кілька талановитих будівничих, які мало не по всьому Галицькому Прикарпатті (але переважно в горах) залишили унікальні пам'ятки дерев'яної архітектури. Отже, ці два дні присвятив розшукам відомостей про них.

Потягом "Одеса - Івано-Франківськ" приїхав з Чернівців до Івано-Франківська, а о 10-й год. 4.10.1987 р. автобусом "Івано-Франківськ - Ріпне" – до Ціневи.

Відразу натрапив на доброзичливих людей, які радо не лише самі розповідали мені все, що знали про своїх односельців, а й ходили та допомагали розшукувати інших інформаторів (родичів будівничих або ж тих, що працювали теслями). Весь день провів зі мною Комар Костянтин Ількович (нар. 3 липня 1912 р.). Завдяки йому мені не треба було тратити зайвий час на розшуки і самих людей, і їхніх хат.

Жаль тільки, що родичі, як правило, тут не знають ні часу народження, ні смерті своїх обдарованих предків, переважно батьків та дідусів. Нема відповідних написів і на надгробних пам'ятниках.

Зате краще пам'ятали всі, з ким мені доводилося говорити, назви сіл, у яких ціневські будівничі споруджували дерев'яні церкви, школи та інші об'єкти. Працювати з цими відомостями ще доведеться чимало, бо навіть імен батьків таких майстрів часто не могли назвати з достатньою впевненістю.

Пізно ввечері принагідним автобусом виїхав до Рожнятева, переночував у місцевому готельчику.

Із кращих знахідок у Ціневі особливо радує мене переказ про Турчина Якова Григоровича. Ще молодим він брав участь у будівництві церкви в с. Нагуєвичі на Дрогобиччині. Там познайомився з Іваном Франком. Великий письменник і вчений знайшов час, щоб навчити ціневського парубка читати й писати. Як найдорожчі реліквії зберігав цей бойківський селянин книги з автографами І.Франка, часто розповідав про нього своїм односельцям і родичам.

Все це повідомила мені Комар Ганна Омелянівна, 1943 р. н. (освіта середня спеціальна), яка тепер працює секретарем сільської ради.

Вдалося зафіксувати також деякі відомості про ціневських каменярів Голубовського Федора та Мазура Михайла. Кажуть, що перший з них виготовляв і скульптурні зображення на надгробних пам'ятниках. Та за цим треба буде ще пошукати і записати повніше.

У понеділок, 5 жовтня 1987 р., працював у районному відділенні РАГСу в Рожнятові. Робота йшла повільно: утруднювало справу те, що я не мав навіть приблизних років народження і смерті будівничих, часто неповні імена їхніх батьків. Та все-таки дещо вдалося уточнити, власне встановити. А саме точні дати народження і смерті будівничих:

Дмитрів Василь Іванович (1.01.1883 - 17.03.1969);
Турчин Яків Григорович (12.05.1885 - 16.02.1953);
Комар Омелян Васильович (1. 08.1887 - 17.03.1964);
Комар Михайло Васильович (1.01.1875 - 14.09.1927);
Дирів Андрій Іванович (25.10.1869 - 29.10.1938);

Коваль Семен Васильович (12.02.1876 - 20.03.1931) і каменяра Голубовського Федора Івановича (10.03.1883 - 8.02.1952). Не вдалося знайти дати смерті будівничого (майстра) Джурина Томи Івановича (нар. 15.10.1882). Син твердив у Ціневі, що батько помер 1948 р., а в загсі взагалі мені не вдалося натрапити на запис, коли ця людина пішла з життя, хоча переглядав усі матеріали тричі.

Отже, і цей, і інші матеріали вимагають ще одного виїзду в село і до загсу в Рожнятів. Якщо вдасться, то зроблю це в найближчі неділю і понеділок.

Варто буде також дещо записати й з усної народної творчості, сфотографувати зразки місцевого каменярства тощо.

* * *

6-10 жовтня 1987 р.

Всі ці дні працював у школі. Виходили також на роботу в радгосп. Разом з учнями збирали яблука в саду, навіть у державне свято – день Конституції. Дітям така робота уже надокучила. Майже не допомагає й те, що за кожне назбиране і віднесене до автомашини відро яблук їм платять близько трьох копійок.

* * *

11 жовтня 1987 р.

Встав о 4-й год. ранку. Подібно, як і попереднього разу (4 жовтня 1987 р.), доїхав до Ціневи. Тут чимало уточнив відомостей про будівничих (без цього був би допустився деяких помилок).

Від дочки Джурина Томи Івановича, Марії, записав розповідь про батька і тих будівельників, які працювали під його керівництвом. Жаль тільки, що й вона не знає, коли батько помер. Невпевнено називала весну 1949 р., а її брат Володимир каже, що це сталось 1948 р., бо саме тоді він перший раз приїжджав з армії у відпустку. Не міг назвати дати смерті будівничого і молодий його син та зять Комар Кость. Не вказано цього і на могилі Джурина Т.І. (там тільки бетонне обрамлення гробу, а над ним ніякого пам'ятничка немає. Знаходиться могила у другому ряді від основної асфальтової дороги через село у південно-західній частині кладовища.

Марія Томівна Комар (дочка будівничого) наспівала півтора десятка пісень. Це перші мої записи народних мелодій з Ціневи.

Відвідав кращих вишивальниць Павич Магдалину Василівну (нар. 1920 р.), Голубовську Павлину Миколівну (нар. 27.XI.1928 р.) і Турчин Катерину Дмитрівну (нар. 1925 р.) і оглянув їхні роботи.

Корисне й те, що вдалося розшукати фотографію Джурина Т.І. Невиразна і мала вона, але якесь уявлення про його вигляд все-таки дає. То ж я зробив з неї копію.

Переночував у Рожнятові.

* * *

12 жовтня 1987 р.

Всю вільну частину дня провів за розшуками відомостей про будівничих із Ціневи. Спочатку ходив до своячки одного з них, яка проживає в Рожнятові. Йдеться про Софію Іванівну Мацібурку, 1902 р. н., рідну сестру Т.І.Джурина. Дещо від неї зафіксував на магнітофонну стрічку, але й вона не могла сказати, коли брат помер. Не знайшов цих відомостей і в районному відділенні загсу. Доведеться ще поїхати за цим до Івано-Франківського обласного загсу. Може там зберігся документ про час смерті цієї людини (у Рожнятові нема. Я 5 разів переглянув усі метричні записи 30-60-их рр. XX ст.).

Автобусами доїхав до Івано-Франківська, а звідси – потягом до Чернівців. Переночував сяк-так у кімнаті відпочинку на вокзалі, встав о 5 год. ранку. Думав, що доїду принагідним транспортом швидше до Веренчанки: боявся запізнитись на заняття. На роботі був-таки вчасно.

* * *

Жовтень 1987 р.

Вільний час до кінця жовтня використав для написання статей про окремих визначних вихідців із Сколівщини, у Чернівецьких бібліотеках продовжував призбирувати матеріали про життя і творчу спадщину братів Богдана і Павла Кирчівих, Меланію Булу та інше.

Разом з тим на замовлення Володимира Качкана підготував спогади "Від першого прочитаного твору до музею її авторки" для збірника "У вінок Ірині Вільде". Старався якомога більше подати в цьому матеріалі документальних джерел: листи, записи висловлювань письменниці та інше.

Багато зробити не встиг, бо майже весь вільний від занять у школі час довелося віддавати роботі з дітьми, яких залучали до збирання врожаю яблук навіть у вихідні. Переважно було так, що зранку навчались, а після обіду працювали в радгоспі.

* * *

10-13 листопада 1987 р.

Ще 9 листопада потягом виїхав до Києва на республіканську нараду збирачів фольклору. На місці був близько 10 год. ранку 10.XI.1987 р. У відділі рукописних фондів зареєструвався, заповнив облікову картку та деякі інші папери, одержав програму наради та направлення до готелю "Москва". Тут жив разом із закарпатським поетом Володимиром Степановичем Фединишинцем. Особисто познайомився з письменником Степаном Пушиком, поетом Дмитром Чередниченком, фольклористом-музикознавцем Леопольдом Ященком та іншими діячами нашої культури.

V. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1988 Р.

1 січня 1988 р.

Попереднього дня звільнився в школі до понеділка і потягом виїхав з Веренчанки до Лужан, тут пересів на поїзд до Івано-Франківська. Людей на автостанції було дуже багато, та якось вдалося придбати квиток на автобус "Ворохта- Львів", яким доїхав до Стрия. Навіть встиг ще на приміський потяг, що звідси йшов до Самбора. Це містечко було кінцевим пунктом моєї дороги. Переночував у готелі "Україна". До знайомих іти не хотів, щоб не створювати їм незручностей у надвечір'я Нового року.

Рано розшукав будинок, у якому народився в Самборі Лесь Курбас (вул. Сонячна, 1). Сфотографував його, а також меморіальну таблицю, що встановлена на ньому. Потім пішов до робітника Самбірської меблевої фабрики Куб'яка Костянтина Григоровича, який хотів, щоб я записав від нього ті народні пісні, що він знає.

Власне за цією роботою пройшов цілий день і вечір. Всього зафіксував на магнітофонну стрічку шість десятків пісень. У перервах вели мову про визначних діячів культури, що походять із Самбірщини. Виник задум підготувати щось подібне до моєї "Літературно-мистецької Стрийщини".

Від того ж Куб'яка занотував розповідь про пастуші свята в селі Блажів Самбірського району, звідки він родом. Все це затягнулося до пізньої ночі і на пропозицію господарів я залишився ночувати в них.

* * *

2 січня 1988 р.

Зранку робив деякі краєзнавчі виписки з публікацій у місцевій періодиці та рідкісних виданнях. Куб'як Кость досить вдумливо збирає особисту бібліотеку, нагромаджує друковані відомості про свій район тощо.

Потім прийшов його знайомий Степан Шагала, показав грубий загальний зошит із піснями, які записав від своєї матері. Є там гарні твори, особливо, колядки. Я порадив йому доопрацювати записи і разом із копією магнітофонних стрічок відправити до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН УРСР у Київ.

Він погодився це зробити, правда, спочатку пропонував, щоб я це забрав і передав разом із своїми іншими матеріалами. На те я йому відповів: "Це Ваша робота, і я її не можу включати до своєї. До того ж, Ви можете свою збірочку ще доповнити і буде гарна пам'ятка синової пошани до матері". Дав йому адресу, звернув увагу, що це варто дозбирати і т. д. Погодились на тому, що він таки вишле сам ці записи до відділу фондів ІМФЕ АН УРСР.

Дещо з його особистого репертуару я записав як зразки робітничого фольклору. Разом із піснями Куб'яка К.Г. та його рідних зафіксований матеріал дає змогу ширше уявити собі народнопісенну культуру Самбірщини.

Перед вечером зайшли до Магурського Максиміліана Йосиповича, вихованця Львівської консерваторії і довголітнього керівника хорів на Самбірщині і Старосамбірщині. Він, окрім того, є родичем славетних співаків Олександра Носалевича і Мадеста Менцинського. Зібрав він чимало матеріалів, переважно публікацій у періодичній пресі та довідковій літературі про О.Носалевича. Має дещо з його епістолярії, десятки фотографій з часів перебування О.Носалевича в Самборі, Браниці та інших місцях, поштові листівки і знімки в оперних ролях тощо.

На моє прохання Магурський М.Й. погодився поділитися своїми спогадами про О.Носалевича та М.Менцинського для запису на магнітофонну стрічку. Незважаючи на вік (народився він 1905 р.), оповідач зберіг чудову пам'ять і повідомив чимало рідкісних фактів. Його мова майже літературна, виклад цікавий і багатий корисними подробицями. Дещо згадував він також про письменника Филипчака Івана та інших людей, які залишили свій слід у культурі Самбірщини.

Домовився з ним прийти наступного дня і ще дещо доповнити та, головне, зробити фотокопії його деяких матеріалів, перш за все, різних знімків. Це необхідно зробити й тому, що їх власник теперішній понаклеював на папері. Від того клею ("ПВА") фотографії через кілька років псуються і врятувати їх буде неможливо.

* * *

3 січня 1988 р.

Знову ночував у Куб'яка Костянтина. Зранку зробив фотокопії двох групових знімків членів Товариства "Бойківщина" в Самборі. Серед них також Івана Филипчака, Володимира Кобільника та інших.

Проходячи вулицями міста Самбора, сфотографував ще деякі визначні місця. Між тим – Будинок Самбірської гімназії (вул. Міцкевича, 1), в якій навчалися Федір Заревич, Андрій Чайківський, Юрій Кміт та інші. Того ж дня зафіксував на фотоплівці будинок Данила Стахури, де у свій час перебувала експозиція музею "Бойківщина" (вул. Тиха, 1). Третій будинок – місце неодноразового перебування у своїх родичів Магурських співака О.Носалевича (вул. Котляревського, 9). І четвертий з цього циклу знімків має зберегти сучасний вигляд будинку М.Магурського та його сусідів (вул. Гоголя, 12), де щоліта, починаючи з 1932 і до 1939 рр., відпочивав між рідними О.Носалевич. Востанє був він тут у 1943 р.

Треба буде запропонувати Львівському товариству охорони пам'яток історії та культури взяти ці будівлі на облік. Теж подати про них, якщо ще не запізно, довідки для Львівського тому "Зводу пам'ятників історії та культури".

Кілька годин працював над копіюванням цінних фотографій, автографів окремих листів О.Носалевича та публікацій про нього. Всього бажаного не зробив, бо Куб'як К. спішив до свого товариша і забирав з собою освітлювальну лампу, без якої фотографувати було практично неможливо. Цікаво, що вдалося зробити копію Самбірського "Бояна" разом з його керівником Юліаном Нижанківським. Інші його знімки невідомі наразі, тому я перефотографував цю людину на окремі кадри.

На Самбірському залізничному вокзалі випадково зустрів Лесь Февронію Федорівну з Добрівлян, від якої колись записав не один десяток гарних пісень, в тому числі й унікальних. Приміським потягом звідси виїхав о 17 год. 55 хв. і перед 20 год. був у Стрию.

Ці нотатки за 1-3 січня почав писати ще в потязі, а закінчую на Стрийському залізничному двірці. За стіл служить коліно. Чекаю на потяг "Львів - Чернівці". Якщо вдасться купити квиток, то о 2-й год. ночі виїду в напрямку Буковини.

* * *

4 січня - 16 липня 1988 р.

Настало більше можливостей друкуватися. Отож, час, що залишався від уроків та іншої шкільної роботи, використовував для написання статей, повідомлень і рецензій. Всього за цей період відправив до друку близько чотирьох десятків таких матеріалів. Між ними статті та повідомлення "Іван Франко і Самбірщина", "Михайло Скорик-етнограф", "Письменниця Марія Устиянович", "Народ про Ольгу Кобилянську", "Урок під відкритим небом" (про перше дитяче фольклорне свято в Чернівцях), "Вчений-етнограф С.П.Павлюк", "З Шевченківською символікою" (про виставку екслібрисів у Веренчанській школі), публікації історико-культурних матеріалів: "Слова визнання і вдячності" (добірка поезій і прозових побажань українських радянських письменників Ірині Вільде з нагоди її 50-річчя), Михайло Скорик. Про музей "Бойківщина в Самборі", рецензію на книгу В. Скуратівського "Берегиня", бібліографічний покажчик "Григорій Антонович Нудьга", укладений М.А.Вальо та О.Д.Кізликом, низку фольклорних записів оповідної прози для збірника "Калинова сопілка", що вийде наступного року у видавництві "Веселка". Підготував також тези доповіді на наукову конференцію, присвячену 125-м роковинам з дня народження Ольги Кобилянської тощо.

Розшукав деякі нові матеріали з історії української культури. Для "Української літературної енциклопедії" відправив статтю про Марію Устиянович-Бобикевич, для "Енциклопедії мистецтв України" – такий же матеріал про село Ціневу як визначний осередок талановитих будівничих з Бойківщини.

Виїжджав до Києва. У відділі рукописних фондів ІМФЕ АН УРСР зібрав відомості про записувача прислів'їв та приказок, у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР опрацював матеріали до теми Ірина Вільде про Ольгу Кобилянську та інше.

У Веренчанці записав дещо із пісенного фольклору. Для газети "Сільські вісті" відібрав, передрукував і вислав цикл прислів'їв та приказок про українську мову і ставлення до неї.

Продовжував роботу над створенням музею Ірини Вільде у Веренчанці.

Провів низку екскурсій з учнями до музеїв Юрія Федьковича та Ольги Кобилянської в Чернівцях, до Буковинського музею народної архітектури та побуту, підготував учнів до участі в першому дитячому фольклорному святі.

У школі організував виставки (персональні) творів таких письменників, як Олесь Гончар, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, Борис Олійник, Степан Пушик, Галина Тарасюк, Іван Бажанський, "Найкраща книга нашого народу" (різні видання Шевченківського "Кобзаря", "Шевченко – художник" та інші.

З учнями проведено заняття і лекції-екскурсії про ці виставки, власне про життя і творчість названих авторів. Допоміг учням започаткувати і вести спеціальні об'ємні зошити "З історії та культури Буковини", "Родовід...".

У Науковій бібліотеці Чернівецького університету встиг перечитати і дещо занотувати з публікацій Клавдії Бобикевич та її матері Марії Устиянович-Бобикевич, що друкувалися в буковинській періодиці.

Цікавою була одноденна подорож разом із батьком однієї з моїх учениць Мачушаком Степаном до с. Малятинців

Кіцманського р-ну. Там записав дещо з фольклору, познайомився з письменником – перекладачем Іваном Дмитровичем Кушніриком, зафіксував на магнітофонну стрічку його автобіографічні розповіді та ін.

Можна було за цей час зробити значно більше і щось вагоміше, та багато сил забирала школа і здоров'я часто не дозволяло нормально займатися тим, що найпотрібніше.

* * *

17 липня 1988 р.

Вибираюся на Кубань. Десь о 4 год. 30 хв. встав, забрав приготовлені заздалегідь речі для експедиційної роботи на Кубані і приміським потягом з Веренчанки приїхав до Чернівців. Звідси швидким потягом "Чернівці - Київ" о 9 год. 30 хв. (повинен був вирушити о 8-й год. ще) добрався до столиці. Переживав, чи вдасться придбати квиток на потяг, що іде через Краснодарський край, адже тепер пора відпусток і дуже багато людей виїжджає на південь. На щастя, вдалося це зробити швидше, ніж будь-коли за всі рази мого перебування в Києві. Квиток у кишені, потяг відправляється о першій годині ночі, а до того часу ще можна полагодити деякі справи.

Заніс дочці Степана Васильовича Мишанича кілька десятків монет XVIII-XX ст. для його колекції (самого ж фольклориста вдома не застав). Там же поговорив з відомою дослідницею спадщини Т.Шевченка Валерією Леонідівною Смілянською, попросив її передати докторові філологічних наук Олексі Васильовичу Мишаничу збірник "Літопис Бойківщини" (випуск 1-й). При цій нагоді випадково натрапив на томик "Літературно-наукового вісника", в якому був надрукований вірш Дмитра Йосиповича "Гості". Досі я його не читав. Отож, відразу повністю перечитав собі його.

По дорозі в Києві трохи намочив мене дощ. Добре лише, що мої матеріали залишилися сухі: була справжня злива, а чекати ніколи.

* * *

18 липня 1988 р.

О 1-й год. 9 хв. ночі потягом "Київ - Новоросійськ" вирушив на Кубань. Сусід у купе – Петровський Євген з кубанської станиці Кримська. Туди перебрався він з Чернігівщини. Розмовляє українсько-російським суржиком. Працює в сільському господарстві.

До станції Кримської я доїхав 19 липня 1988 р. Весь попередній день і дві ночі був у дорозі. Спілкувався з людьми з Кривого Рога. У їхній мові десь 30% українських слів, решта російських або покалічені з обидвох мов.

* * *

19 липня 1988 р.

Близько восьмої години ранку був уже на вокзалі. Міським автобусом доїхав до центру станції Кримської. Населений пункт нагадує село. Маленькі будиночки, одноповерхові. Де-не-де двоповерхові. Нові будівлі зосереджені в центрі.

Влаштувався наразі в готелі. Прибиральниця, яка переїхала з чоловіком з Кіровоградщини "від буряків на виноградники", розказує, що недалеко є населений пункт Київка, де під час весілля співають майже виключно українські пісні. Розмовляє вона суржиком.

Зараз зайду до книгарні. Пошукаю збірник "Песни Кубани", що недавно опублікований, а також деякі інші видання про цей край. А там шукатиму носіїв фольклору чи в Кримській, чи в сусідніх поселеннях.

Ходив майже дармо. Згаданого збірника пісень не дістав. Він був у продажі десь на початку червня цього року. Нема його і в районній бібліотеці. Працівниці цієї книгозбірні взагалі не змогли мені знайти жодного збірника фольклору, де були б кубанські матеріали, а чергова бібліотекарка навіть не чула прізвища Захарченко.

Записав від зустрічних людей деякі прізвища носіїв українського фольклору і місця їх проживання. На жаль, уже запізно виїжджати за 35-45 км від містечка Кримськ, так офіційно називають райцентр, у якому я зупинився. До того ж, попередні дві ночі провів у плацкартному вагоні, де було багато дітей, які весь час то плакали, то батьки їх заспокоювали, тому почуваюся втомленим. Очевидно, серйозно візьмуся за роботу вже завтра.

Не можу не згадати, що якраз у цей час ввімкнув радіорепродуктор і на прохання когось із Кубанців зазвучала українська народна пісня "Розпрягайте, хлопці, коней". Виконував її Кубанський народний хор. Це перша пісня, яку я почув тут у передачі з Краснодару.

У місцевій книгарні бачив одну книжечку Івана Франка – "Перехресні стежки" – українською мовою.

* * *

20 липня 1988 р.

Вранці автобусом із Кримська виїхав до села Київського. Воно десь за яких 20 км від районного центру.

На місці зайшов спочатку до сільської ради повідомити про мету приїзду. Заступником голови виявився українець з Вінниччини. Він же порадив навіть кількох жінок, які знають пісенний фольклор. Щоб я довго не розшукував їх, післав зі мною працівницю будинку культури Москаленко Наталю Миколаївну, яка й провела мене до цих співачок.

Київське давніше називалося Київкою. Тепер воно ділиться на дві частини. Західну звуть станцією Київською, а східну – селом Київським (Київське). Розмовляють на вулиці майже по-українськи. Відразу, як тільки я вийшов з автобуса, одна із жінок, що також приїхала з райцентру, власне повернулася, каже до двох інших, які поволі наближалися до зупинки:

– Та ходіть бистріше.

– Ой, не можем: так ноги болять.

– Нема їх кому переставляти?

– Та нема.

І ще один цікавий фразеологізм з Київського: "Резові чоботи" (по-укр. гумові чоботи).

Працівниця клубу показала мені місце проживання згаданих співачок. Іти довелося доволі багато. Село дуже розтягнуте. Але по дорозі мені розповіли, що його заснували десь чи не 1902 р. вихідці з Київської губернії, тому й назвали Київкою.

Зібралися жінки досить радо в хаті Москаленко Ганни Кирилівни, 1918 р. н. (вона живе на вул. Радянській, 254). Тут і почав записувати пісні. На жаль, вийшов з ладу мій основний магнітофон "Романтик - 304" і довелось користуватися портативним касетним "Hitachi", який на нашій плівці мелодії фіксує не особливо високоякісно. Правда, записи вийшли досить можливими для наступного перенесення текстів і мелодій на папір.

Із п'яти співачок найобдарованішою є Гараджа Марфа Федорівна, 1915 р. н. Освіта 2 кл. Походить вона з хутора Козачого з-над Кубані. Її предки, як розповідає, переселилися десь з Бессарабії. Жінка має гарну пам'ять. Співає й розмовляє досить чистою, як на ці умови, українською мовою. Знає дуже багато пісень. Отож, я домовився, що записуватиму весь її репертуар. Дуже приємно було мені почути від цієї жінки та її товаришок прохання надіслати їм Шевченків "Кобзар" українською мовою. Звичайно, що зроблю це дуже радо.

Згадана співачка, а також Москаленко Ганна Кирилівна, 1918 р. н. (осв. 2 кл.). Ренич Параска Олексівна, 1925 р. н., Рухлядьєва (дівоче прізвище Воскобій) Ольга Іванівна, 1936 р. н., осв. 7 кл. і Коваленко Анастасія Семенівна, 1918 р. н., осв. 10 кл., виконали для запису понад 25 пісень. З них, за винятком десь трьох, інші українські. Особливо варто відзначити одну Маланкову та пісеньку, що її виконували також під Новий рік (хлопці), водячи козу. Це перший у моїх записах твір цього циклу. Його

пригадала, пояснила і проспівала разом з іншими Гараджа Марфа Федорівна.

Після кількох годин роботи домовився із співачками зустрітися з ними в п'ятницю, 22 липня о 11-й год. ранку. Перед відходом сфотографував усіх жінок (гуртом). Із Київського виїхав принагідним автобусом о 17 год. до Кримська. Ночував у готелі.

* * *

21 липня 1988 р.

Відніс до майстерні магнітофон "Романтик - 304". Як звичайно, майстри комизилися і торгувались, закидали, що йому вже 10 років і вони не можуть дати гарантії... Та якось умовив, що прийняли. Поки вони там щось роблять, а я недалеко майстерні в парку на лавочці трохи присів і пишу на коліні оці нотатки.

Сьогодні домовився о 15-й год. зустрінутися із місцевими співачками тут же, у Кримську, і записати дещо від них. Всі дні, відколи я приїхав, досить висока температура (27-29 тепла). Вона трохи надоїдає мені, послаблює працездатність. Варто відзначити, що вчора в Київському кілька людей дуже гарно відгукувались про подвижницьку працю В.Г.Захарченка на Кубані. З гордістю показували мені його книгу "Народные песни Кубани" (Краснодар, 1987) тощо.

Магнітофон направили вчасно, зробили навіть ті дрібнички, про які я не говорив, оскільки вони не заважали в процесі запису чи відтворення звуку.

Від 15-ї год. до 18 год. 45 хв. записував українські народні пісні від групи співачок, яких поступово зібралося півтора десятка. Були між ними більшість із Кубані родом. Вони й задавали тон у співі. Зокрема це такі, як:

Кузина Ганна Василівна, 1913 р. н., неписьменна, предки були козаками, розмовляє переважно укр. мовою. Вона найбільше знає народних пісень;

Шенелева Тетяна Іванівна, 1927 р. н., освіта 10 кл.;

Лугинець Олександра Григорівна, 1912 р. н., осв. 7 кл.;

Небейскина Валентина Степанівна, 1933 р. н., осв. 7 кл.;

Могила Марія Кузьмівна, 1928 р. н., осв. 4 кл.;

Снитко Ольга Євгенівна, 1919 р. н., освіта 7 кл.;

Печеник Віра Василівна, 1924 р. н., освіта 7 кл.;

Сидоренко Євдокія Григорівна, 1929 р. н., освіта 7 кл.

Інші поприбували сюди з різних місцевостей України, декотрі – з Росії, була й черкаска за походженням. Та всі співають українські пісні. Правда, росіянки замість "гей" вимовляють "гей", "акають" і т. д. Всі пісні виконували разом з тими, що їх прізвища згадано вище.

Домовилися ще зустрітися для продовження запису пісень у вівторок о 16-й год. дня в міському будинку культури.

Організаторка групи Лиса Лідія Софронівна, 1921 р. н., освіта 10 кл., каже, що вони, тобто всі ці співачки, дуже хочуть поїхати до Києва, навіть за свої гроші, але треба їм хоч на 3 ночі мати дешеве, а ще краще, цілком безплатне місце переспати. Отже, треба буде поговорити в ІМФЕ та Інституті літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР про цей співучий колектив.

Протягом роботи записав від них сьогодні 21 пісню.

* * *

22 липня 1988 р.

Нелегко сьогодні мені вдалося доїхати принагідним автобусом до села Київське. Спочатку понад півтора години чекав, а потім ледве-ледве впхався із своїми магнітофонами до салону. Стояв буквально на одній нозі... Зате день виявився щедрим на записи. Три жінки наспівали сьогодні 46 пісень, переважно українських. Є між ними чимало таких, що зустрічаються і в Карпатах, і на Буковині. Знову завдячую за ці записи, перш за все, Гараджі Марфі Федорівні. Дві інші тільки підспівували їй. Домовився з цими співачками ще зустрітись у понеділок десь близько 12-ї год. в хаті Москаленко Т. (вул. Радянська, 254). Гараджа М.Ф. живе на тій же вулиці, будинок № 262. Вона знову говорила, що мріє мати Шевченків "Кобзар", знає чимало його поезій напам'ять.

* * *

23 липня 1988 р.

Субота. Їздив до станиці Троїцька. Належить вона до цього ж Кримського р-ну. Заснована 1865 р. Автобуси переповнені. Поволі налагоджував контакти з людьми, розшукував носіїв фольклору. Записав лише 12 пісень. Домовився приїхати завтра.

Уже кілька разів помічаю, що тут не лише нащадки наших козаків та пізніші переселенці з України розмовляють українською мовою, а й чимало вихідців з Росії та інших територій. Переймає цю мову й молодь. Звичайно, не вся.

У Троїцькій зустрів жінку, яка має двотомник творів Шевченка українською мовою, хоче придбати ще твори Михайла Старицького тощо. Її дочка мріє мати "Кобзар" теж українською мовою. Я записав їхні адреси і постараюся десь вислати, як лише повернуся додому. Хай читають люди.

* * *

24 липня 1988 р.

Знову їздив автобусом до станиці Троїцької. Падав дощ. Потрапив під нього і я після того, як вийшов з автобуса, а до моїх співаків було ще з півтора кілометра. Все це, звичайно, дрібниці, але я боявся, щоб не позамочувати магнітофонних стрічок, магнітофонів та паперів. Тому час до часу, коли дощ був дуже густим, ховався під дахи будинків.

Записав сьогодні лише 15 пісень. З них чи не найцінніша "Встає хмара з-за лиману" про переселення козаків на Кубань. Мабуть, вона неповна. Мені проспівали три куплети. Можливо, що ще хтось десь знає повніший текст.

Домовились продовжити записи в середу о 14-й год. в хаті Оганян Меланії, що майже на самому краю станиці.

* * *

25 липня 1988 р.

За попереднім домовленням їздив до села Київського. На жаль, забув взяти з собою батарейки для магнітофона "Романтик – 304", а електроенергії цього дня в селі не було. Тому записів пісенного фольклору не робив. Занотував лише кілька переказів на папері.

По дорозі зустрічався з людьми з сусідніх населених пунктів. Вони вже дещо чули про мою роботу і пропонували приїхати й до них.

Написав невелику статтю про нові скульптурні портрети українських письменників Дмитра Макогона та Ірини Вільде для Веренчанського літературно-меморіального музею цих художників слова. Погруддя створив буковинський скульптур Микола Ісопенко і подарував музеєві ще перед моїм виїздом на Кубань. А своє повідомлення опрацював я, очікуючи ввімкнення електроструму.

* * *

26 липня 1988 р.

Провів день у Кримську. Від групи співачок старшрго віку записав близько півтора десятка народних пісень. Спека була дуже втомлююча і вони просто не могли довго сидіти в приміщенні. Зате домовився з Григоренко Олександрою Іванівною, 1920 р. н., про те, щоб наступного дня десь о 7-й год. вечора записати її репертуар, тобто ті народні пісні, які вона знає.

* * *

27 липня 1988 р.

Раненько автобусом їздив до станиці Троїцької. Там натрапив на досить цікаву і знаючу співачку – українку Погорільцеву (дівоче прізвище – Чуб) Анастасію Гордіївну, 1918 р. н., освіта 7 кл. Порівняно гарно розмовляє українською мовою. Завдячує це школі, в якій у 30-их рр. (за її

словами – 1936 і 1937) діти вчилися по-українськи. Вона наспівала разом із сусідкою – Кравченко Поліною Володимирівною, 1925 р. н., осв. 4 кл., одинадцять пісень. Ще пару пісень зафіксував там же від Оганян Меланії Дмитрівни, 1927 р. н., освіта 7 кл., та дружини брата Погорільцевої Анастасії Гордіївни – Чуба Миколи, яка походить з Одещини. Її прізвище по чоловікові – Чуб Марія Павлівна. Ці люди запропонували мені записати в четвер концерт чоловічого хору, з цим я радо погодився.

Ввечері цього дня записав ще 26 народних пісень у Кримську від Григоренко Олександри Іванівни, 1920 р. н.

Записи цього дня на магнітофонних стрічках помилково датував 26 липня.

* * *

28 липня 1988 р.

Від 9 год. ранку до 11-ї записував далі народні пісні від Григоренко Олександри Іванівни в Кримську. Наспівала їх 12. Після обіду поїду до Троїцької станиці.

Вільну годину використав для оформлення передплати на журнал "Кубань" з вересня цього року. В ньому має друкуватися наукова праця Щербини з історії кубанського війська.

Потім виїхав до станиці Троїцької для запису виступу місцевого колективу художньої самодіяльності. Концерт давали для студентів, що відпочивають у таборі "Ясенок". Репертуар його уможливить порівняння власне народних кубанських пісень з тим, що і як виконують фольклорні за назвою тутешні колективи. Вже відразу видно, що вносяться зміни в тексти пісень, а художній керівник, росіянка за походженням (приїхали з центральних районів РРФСР) "збагачує" навіть українські твори виразними своїми елементами, які в такому поєднанні звучать неприродно. На це, між іншим, нарікають і учасники колективу.

Знаючи про мої зацікавлення, вони спеціально заспівали пісню про чумака тощо. В художньому читанні переважають гумористичні твори українською мовою та кубанською говіркою.

Ночував я в родині Оганян Меланії Дмитрівни та її чоловіка Олександра. Він – вірмен за національністю, а вона – українка. Від неї ще записав дещо з пісенного фольклору.

* * *

29 липня 1988 р.

За порадою Оганян Меланії Дмитрівни я розшукав двох старших жінок Фисун Дарію і Скрипку Килину (вони дві – рідні сестри, перша 1915 р. н., а друга 1912 р. н.). Ці жінки походять з давнього козацького українського роду, розмовляють по-нашому (кубанською говіркою). Вони наспівали мені для запису кільканадцять, переважно дуже давніх пісень, між якими особливо цінні козацькі. По суті – це найкращі твори з усіх, що я їх досі тут записував.

Відтак пішов до місцевого музиканта Буденного Юхима Никаноровича, 1929 р. н. Він працював колись в місцевому будинку культури, весельчак і балагур. Закінчив 8 класів загальноосвітньої школи. Розповідав мені, що коли там працював, то передплачував відповідні періодичні і книжкові видання. Співав він небагато: спішив до худібки.

Після цього черговим рейсовим автобусом виїхав до Кримська.

* * *

30 липня 1988 р.

Мушу витратити час на придбання залізничного квитка від Кримська до Чернівців. Від ранку стою в черзі біля каси попереднього продажу квитків. Уже йде четверта година оцього очікування.

На щастя, моє сьогоднішнє стояння біля залізничних кас не було марним: квиток придбав на 10 серпня і навіть непогане місце. Правда, втратив на це шість годин.

Ввечері ще встиг знайти одного співака в Кримську. Записав від нього 7 пісень.

* * *

31 липня 1988 р.

Спека продовжується. Температура понад 30 градусів за цельсієм.

До 17-ї год. працював у станиці Троїцькій. Дуже гарні козацькі пісні наспівала для запису Погорільцева Анастасія Гордіївна (дівоче прізвище Чуб). Цікаві за текстом, але не на дуже гарному естетичному рівні виконання записав там же від Метель Євдокії Федорівни та Кравченко Катерини Йосипівни, обидві 1925 р. н.

Увечері працював у Кримську. Тут дуже зіспівана група жінок, більшість з них виконує пісні приємно, гарними голосами. Записував на вулиці. Як говорили співачки, так у їх молоді роки на Кубані співали люди надворі: в полі, біля хат тощо. Тільки комарі змусили нас розійтися о 10-й год. вечора. Домовилися наступний раз зібратися в середу, 3 серпня, о 18 год., в хаті, що на вул. Лаора, 27. Разом цього дня записав 45 народних пісень.

У Кримську співачки розповідали, що коли чують десь якусь українську пісню, то стараються її переймати по окремих куплетах: одна – перший, інша – другий... І так усі. Тому часто в їх виконанні тексти дещо інші, ніж там, де пісня народилася.

* * *

1 серпня 1988 р.

Знову, цього разу востаннє літом 1988 р., зустрівся із співачками, що живуть у селі Київське. Записав від них майже три десятки народних пісень та кільканадцять прислів'їв і приказок. Гараджа Марфа знову нагадала про своє бажання мати Шевченків "Кобзар" та інші книги українською мовою. Загалом ця жінка наспівала для запису понад 100 пісень.

* * *

2 серпня 1988 р.

Географію записів треба розширити. Сьогодні поїду до станиці Варениківської. Вона знаходиться над рікою Кубань і майже на межі з іншим районом. Можливо, що й пісні, чи, принаймні, їхні варіанти там будуть дещо відмінні від тих, які досі записував я у Кримську, Київському і Троїцькій.

Приїхав до Варениківської рейсовим автобусом. У сільраді повідомив про мету моєї роботи в селі, а ніхто з них не міг назвати жодного носія народної творчості. Зрештою, так буває майже завжди і на Україні. У кращому випадку знають декого з художньої самодіяльності або ж відсилають до працівників будинку культури.

Отож, я пішов і, як завжди, розпитував зустрічних людей. Через якихось 20 хв. уже знав прізвища кількох гарних знавців пісенного фольклору. Між ними особливо обдаровані Педина Ганна Іванівна, 1923 р. н., освіта 4 кл., ЛошенкоТаїса Прокопівна, 1924 р. н., осв. 3 кл, Кривоніс Марія Данилівна, 1922 р. н., освіта 3 кл., Данилова Меланія Василівна, 1930 р. н., осв. 2 кл. та ін.

На щастя, Лошенко Т.П., і Данилова М.В. були тоді в Педини Г.І., куди привела мене Кривоніс М.Д. Дуже швидко вони зрозуміли мету моєї роботи і радо почали співати. Важливо те, що вони співають природно і штучно не перекручують слів і звуків на російський лад, як це робили окремі молодші виконавиці, наприклад, Рухлядьєва (дівоче прізвище Воскобій), 1936 р. н., у с. Київське та окремі інші.

Із двадцяти пісень, які вдалося мені записати у Варениківській, є деякі, раніше зовсім мені невідомі, і дуже цікаві варіанти. Без них мої попередні знахідки були б набагато біднішими.

* * *

3 серпня 1988 р.

Записував пісні в містечку Кримськ. Співала та ж група жінок, що й у неділю, 31 липня 1988 р.

Поки очікували одні других, жінки розповідали різні побутові справи, а також з болем повідомляли, як місцевих нащадків українських козаків деякі групи населення, що приїхали сюди пізніше, називали фашистами. Чому? Я не допитувався...

Записи були досить плідними. Жінки наспівали 17 пісень.

* * *

4 серпня 1988 р.

Кілька днів уже думав, щоб знайти десь трохи часу і поїхати в село Новоукраїнку, що зараз стало передмістям Кримська. Виявилось, що цю назву воно одержало десь відразу після другої світової війни. Офіційно його вважають селищем. Живе тут порівняно багато греків. Деякі з них непогано розмовляють українською мовою, а розуміють майже всі.

Один із них – Пентазіді Олександр Ількович, 1931 р. н. (освіта 4 кл.), коли я його запитав, чи знає українські пісні, відповів дуже цікаво: "Та то всі пісні українські". Очевидно, мав на увазі основний репертуар сільських співаків, що побутує в тутешніх околицях на Кубані. На жаль, він захрип, співати довго не міг. Тому я записав від нього лише 5 пісень, серед них: "За Сибіром сонце сходить", "Реве та стогне Дніпр широкий" і "Стоїть гора високая".

У Новоукраїнці сфотографував цього знавця українських пісень, а перед тим виставив мені відра з помідорами, сливами та іншими фруктами біля гостинця, пару пейзажів з височиною на другому плані.

Після обіду повернувся до Кримська, де попередньо домовився продовжити записи від тих же жінок, що й вчора.

Наспівали вони десь півтора десятка пісень. Правда, зібралися на цілу годину пізніше, ніж ми домовлялись. Запис проходив надворі, біля будинку № 27 на вулиці Лаора. Заважав сильний шум літаків, дуже докучали комарі, які навіть через одяг дошкульно кусали. Господиня Затхій та її товаришки чомусь не погоджувались перенести записи до якогось приміщення. І це вже третій раз роботу доводилось припиняти з настанням темноти, передчасно.

* * *

5 серпня 1988 р.

Черговий сеанс роботи в станиці Варениківка був дуже плідним. Співала та ж група жінок, що й попереднього разу. Окрім тих чотирьох, були ще дві інші. Записи проходили в хаті дуже людяної і гостинної кубанки Лошенко Таїси (вул. Чкалова, 51). Не можу не згадати того, що вона заздалегідь, ще за півгодини до вказаного терміну, вийшла на подвір'я і очікувала своїх товаришок, з якими співає. Я був би цього й не помітив, якби не прийшов туди майже на 40 хв. раніше. Виявилося, що тут існує такий звичай: очікувати гостей перед хатою, а не в будинку.

Жінки співали дуже радо і гарно. Вони багато знають пісень. Я щиро признався їм, що після їхнього виконання мені дуже важко заставити себе записувати спів від інших людей, які не настільки обдаровані і знають мелодії й тексти значно слабше.

Того справді чудового дня на моїх магнітофонних стрічках опинилось ще 38 пісень. Є між ними рідкісні варіанти і навіть цілком нові твори, яких я ще не записував.

Перед відходом я домовився із співачками, що приїду ще раз. Думав – у суботу, але вони не мали часу у цей день. Тому вирішили знову зібратись о 13-й год. в неділю, 7 серпня.

Далі живу в готелі "Кримськ", що в однойменному районному містечку на Кубані. Звідси кожного дня виїжджаю в села і станиці, а ночувати майже завжди повертаюся туди ж.

Кілька жінок у Варениківці просили надіслати їм збірники українських народних пісень. Треба буде це зробити відразу ж після повернення додому. Ці носії пісенного фольклору заслуговують не лише на таку дрібничку.

* * *

6 серпня 1988 р.

Ще не зупинявся в селах Павлівське і Кеслерове. Спочатку заїхав до Павлівки (так місцеві українці називають цей населений пункт). На жаль, ті жінки, які за інформацією односельчан знають народні пісні, не могли їх співати. Одна через те, що недавно померли її дочка і чоловік, а друга кожного дня ходить доглядати онуків у сусідній хутір Ананський. Інші виїхали на якийсь районний захід з художньою самодіяльністю.

Принагідним автобусом переїхав до Кеслерового. Тут теж не дуже щастило, але записав 14 пісеньок. Пригодяться хоча б для констатування побутування тих чи інших творів. Між ними є й один молдавський переклад української пісні (див. магнітофонну стрічку № 8 за 1988 р., доріжна 3-я).

* * *

7 серпня 1988 р.

Це був найурожайніший день для мене і то за весь час роботи на Кубані. У Варениківці (народна назва Варениківської) вдалося записати від тієї ж групи жінок, що й попереднього разу, п'ятдесят пісень: козацьких, баладних, любовних, родинно-побутових, жартівливих та ін.

Жінки знову зібралися в хаті Лошенко Таїси Прокопівни та її матері. Тут же, ще перед початком співу, зафіксував розповідь козачки за походженням Бондаренко Д. (матері Т.Лошенко) про її життя. Це хвилююча розповідь про перенесене вдовою горе, долю її дітей тощо.

Співачки знову просили надіслати їм з України збірники народних пісень.

* * *

8 серпня 1988 р.

Продовжував записи пісень у станиці Варениківській. Їздив туди рейсовим автобусом із Кримська. Жінки наспівали ще два десятки народних пісень. Окремі з них записав уперше.

Цікаве й те, що присутні під час запису нащадки українських козаків просили мене спеціально розповідати їм що-небудь нашою мовою. Обличчя їхні випромінювали неприховану радість і приємність від такої розмови. Тільки дуже-дуже рідко уточнювали, чи правильно вони розуміють окреме слово. Згадували задоволено і те, що десь у 1934 р. у них навчали дітей українською мовою.

Після обіду автобусом повертався до Кримська. Сьогодні якось особливо помічав багато типових українських рис у забудові населених пунктів, садочках, що майже біля кожної хати. Навіть поза огорожами, обабіч вулиць, посаджені сливи та інші фруктові дерева. Український колорит дуже посилюють у пейзажах тополі. Їх багато: біля станичних і міських вулиць, вздовж шосейних доріг тощо.

* * *

9 серпня 1988 р.

Недалеко Кримська розташоване село Економічне. Давніше воно називалося Меліхове (за прізвищем великого землевласника, як розповідають люди). Туди й поїхав я сьогодні, щоб пошукати ще дещо цікаве з пісенного фольклору.

Записував від двох старших жінок. Одна з них народилася ще 1895 р. на Київщині. Її прізвище Мащенко Федора Корніївна. Точне місце народження – село Медвин Київського р-ну Київської обл. Голосок у неї вже слабенький, але знає чимало українських народних пісень. Майже два десятки наспівала. Є між ними дуже оригінальні варіанти. Друга жінка – Мринська Олександра Кононівна, народилася 1909 р. в с. Чижівка Звенигородського р-ну Черкаської обл. Від неї також записав 11 пісень. Подарувала вона для моєї колекції і три зразки вишивок.

На жаль, майже одночасно зіпсувалися обидва мої основні магнітофони і я не міг далі нормально фіксувати на плівку зразки фольклору. Повернувся до містечка Кримське.

* * *

10 серпня 1988 р.

Першу половину дня використав для запису прислів'їв та приказок у містечку Кримське. Потім розрахувався з працівниками готелю і упакував свої речі. Потягом "Новоросійськ - Київ" о 20 год. 15 хв. вечора виїхав на Україну. В купе зі мною жінка – лікар із Дніпропетровська разом з сином вертає з відпочинку на березі моря. Демонстративно не хоче сказати по-українськи жодного слова. Мимоволі порівнюю її подумки з тими нащадками запорізьких козаків, які живуть на Кубані і радо, а то й усюди, розмовляють рідною мовою, хоча так давно живуть у Російській Федерації. До речі, я їй про це говорив. Та, мабуть, даремно.

До Кубані я вже звик за ці дні. Навіть якось жаль покидати край, де досі бережуть і люблять нашу пісню. Підставу для такого вислову дає хоча б те, що за якихось неповні три тижні роботи мені вдалося тут записати 520 пісень. Між ними багато таких, яких досі мені не доводилося фіксувати на магнітофонній стрічці.

Шкода, що тут уже стало надворі темно і я не можу милуватися прекрасними краєвидами цього чарівного куточка, куди доля закинула стільки наших людей.

* * *

11 серпня 1988 р.

Проїжджаю після Краснодара і Ростова-на-Дону уже територію, яка входить до сучасних меж Української РСР. В Іловайську була досить довга зупинка. На пероні поцікавився у старших жінок, які торгували фруктами, чи знають вони давніші українські народні пісні. Одна з них називала з два десятки. Отже, дещо можна записати і в цій частині України.

В Ясинуватій купив у кіоску сьомий номер журналу "Жовтень" за 1988 рік. В ньому нарешті надруковано мою статтю "Засновник і редактор "Вечорниць" про Федора Заревича. Пролежала вона в редакції 4 роки. Готувалася до 150-річчя з дня народження письменника і журналіста, а побачила світ лише зараз і то в дещо скороченому вигляді.

Біля мого купе два хлопчики. Менший, десь 7-річний, розмовляє по-українськи, а старший, приблизно 11-12 років, – по-російськи, першого навіть не пробує зрозуміти, а тільки кричить: "Говори по-русски!" Мале далі по-своєму. Більший тоді вже залякує: "Говори по-русски, деревня, а то язык отрежу! У меня и ножницы для этого есть". Підійшло третє хлоп'ятко, десь 10-річне. Старший до нього: "Ты только послушай, какая это тупица: он не может по-русски говорить". До цієї сварки вмішується якась бабуся: "Ось ти на нього кричиш, що він не вміє по-російськи, а ти ж он на скільки більший і не навчився по-українськи, хоч і живеш на Україні". Лише після цього нововирощений нащадок Валуєва замовк і перестав прискіпуватися до маленького хлопчини. Хто ж виховує таких?

* * *

12 серпня 1988 р.

О 4 год. 10 хв., тобто ще перед світанком, доїхав до Києва. Відразу став у чергу за квитком до Чернівців, але придбав хіба загальне місце. Якщо не вдасться якось у потязі домовитись з бригадиром чи кондуктором, то треба буде всю ніч куняти сидячи. Біда невелика, але шкода наступного дня, бо працездатності нормальної не буде потім.

До 17 год. матиму трохи часу. Відвідаю знайомих науковців в ІМФЕ та інституті літератури, загляну до книгарень тощо.

У редакції журналу "Народна творчість та етнографія" застав тільки художника Миколу Стратилата. Інших співробітників не було весь день.

Знову в Інституті літератури намовляли мене захищати кандидатську дисертацію. У відділі рукописів цього закладу випадково натрапив на листи Марії Устинович-Бобикевич до Ольги Кобилянської та один її вірш, про який раніше не знав. На жаль, було мало часу і я ледве встиг проглянути ці пам'ятки епістолярії, а вірш переписати. При нагоді необхідно буде листи повністю скопіювати. Там є цінні відомості про взаємини Устияновичів з родиною авторки "Землі".

Того ж дня зустрівся із вченими літературознавцями М.Сиваченком, Т.Третяченко та Л.Канцедал. Говорив теж із музикознавцем – бойком Михайлом Хаєм. Він закінчує дисертацію про народні музичні інструменти бойків. Показав мені підготовчі матеріали для створення на Україні товариства фольклористів, запитував мого погодження на участь у роботі керівного органу цього формування, передав для перегляду і уточнення проект організаційної структури тощо.

На потяг ледве встиг. Їхав з Києва в загальному вагоні. Було б навіть непогано: я заліз собі на верхню полицю, можна було й подрімати, але поруч сиділи дуже розгойдані молоді люди і майже цілісіньку ніч голосно розмовляли, незважаючи на прохання сусідів по вагону. До них приклали свій розум ще якісь дві бабці з Вінничини і гомоніли як на ярмарку.

О 7-й год. 40 хв. був уже в Чернівцях.

* * *

13 серпня 1988 р.

Вирішив зранку не їхати до Веренчанки, а залишитися до 18-ї год. в Чернівцях. Можливо, що приїхала правнучка Миколи Устияновича з Румунії. То ж треба б з нею зустрітися. Не залишає мене думка якось поїхати до неї і простудіювати рукописи та інші матеріали з особистого архіву Марії Устинович-Бобикевич та її дочки Клавдії Бобикевич.

Виявилося, що родичі М.Устияновича з Румунії ще не приїхали і хтозна чи будуть. Мирон Сора (син Клавдії Бобикевич) десь незручно впав і покалічив хребет, лежить у лікарні майже без руху. Не може його залишити в такому стані й дружина. Можливо, зробить мандрівку на Буковину їх дочка з чоловіком і малими дітьми.

Розмовляв з письменником Михайлом Івасюком, якого зустрів на вулиці О.Кобилянської в Чернівцях. Він просить, щоб я ще в серпні поїхав до Києва і скопіював рукописну збірочку віршів і фольклорних записів буковинської поетеси Зіновії Канюк. Якщо дирекція школи мене відпустить, то я поїду. Попри це опрацюю й деякі інші матеріали, зокрема листи Марії Бобикевич та її рідних до О.Кобилянської, джерела про взаємини авторки "Землі" з Миколою Івасюком, Євгенією Ярошинською та інше.

Близько трьох годин провів у А.Яківчука. Обговорили і доповнили його тези доповіді на конференцію, присвячену 125-м роковинам з Дня народження Ольги Кобилянської. Він пише про інтерпретацію постаті і спадщину цієї письменниці засобами образотворчого мистецтва.

Прослухав я й першу частину його вступної статті до збірника народних пісень з Буковини, що має вийти у видавництві "Музична Україна" 1990 р.

* * *

14 серпня 1988 р.

Переглядав поштові надходження за минулий місяць, а їх призбиралося чимало. Газети, журнали, книги, близько трьох десятків листів та інше.

Після обіду їздив до Чернівців: треба було викупити в кіосках журнали, які залишили продавці для мене.

* * *

15 серпня 1988 р.

Давно вибираюся поїхати до Космача. Розповідають, що там мають бути жінки, які за повну плату оплакували померлих. Отже, треба спробувати розшукати їх і все, що лише можливо, позаписувати.

З Веренчанки виїхав принагідним автобусом до Заставнівського перехрестя, а звідси таким же транспортом до Кіцмані. Тут придбав квиток до Вашківців, потім пересів на автобус до Вижниці. У цьому містечку вирішив провідати

педагога і збирача фольклору Іванюка Михайла Васильовича. У нього застав відомого музикознавця, композитора і диригента Ященка Леопольда Івановича. Він працював над розшифровуванням мелодій пісень, які записав М.Іванюк. Досі я його знав більше заочно та з опублікованих праць. Коротко бачилися лише під час наради збирачів фольклору в Києві 11-12 листопада 1987 р. Тепер познайомилися краще.

* * *

16 серпня 1988 р.

Всі три, тобто М.Іванюк, Л.Ященко і я, раненько виїхали автобусом з Вижниці до Косова, далі іншим – до Яблунова. Тут досить довго чекали транспотру до Космача. Приїхали рейсовим автобусом.

Люди, з якими довелося говорити, кажуть, що то дуже давно були в них такі, що наймалися оплакувати померлих, а тепер їх нема. Та продовжую все-таки шукати.

Відвідали цікаву людину – Юсипчука Михайла, якого більше знають у селі під прізвиськом Дідишин. Він за власні гроші біля хати поставив пам'ятник Олексі Довбушеві (автор погруддя. – Болюк А.П.), розшукав і переніс на своє подвір'я хатину С.Дзвінчука, в якій було смертельно поранено славетного опришка. Показував нам начебто Довбушів пістоль, тобівку, стіл (тисовий) і лавку, на якій він сидів, рушниці, з котрої С.Дзвінчук стріляв у опришківського ватажка. Якщо ці речі справді Довбушеві, то їх історико-пізнавальну вартість неможливо переоцінити.

М.Юсипчук зібрав і інші гуцульські пам'ятки побуту матеріальної культури та мистецтва (малюнки на склі, зразки одягу, різьблення та інше) і в згадуваній хатині С.Дзвінчука обладнав музей. Люди називають його музеєм Олекси Довбуша. Відвідувачів у нього більше, ніж у багатьох державних, де є штатні працівники.

Від нього записав переказ про походження Космача і легенду про те, чому гуцулам пан-Біг наділив саме таку, а не інакшу землю.

Після обіду М.Іванюк поїхав додому, а ми з Ященком залишились у Космачі записати дещо з народної творчості. Зібрали небагато. В мене десь 5 зразків фольклору, приблизно стільки ж у Л.Ященка.

Ночувати залишилися в Сіроджуків Василя і Параски. Власне остання та її онучок і наспівали мені дещо для запису.

* * *

17 серпня 1988 р.

Другий день в Космачі. Вчора падав сильний дощ, справжня злива з градом. Дороги розкисли. Сьогодні погода якась непевна. Але господарі пішли косити. Вибирається туди й Сіреджук Параска Кирилівна. Записати ще щось від неї, очевидно, вже не вдасться. В хаті цієї жінки дуже багато гарних вишивок. По суті – це домашній музей.

Зранку разом з Л.Ященком пішли майже на околицю села. Там від старенької жінки записали цикл похоронних голосінь та з десяток пісень. В обідню пору вернулися в центр села Космач, зайшли до Варцаб'юк Олени Василівни, 1920 р. н. Вона проспівала ще близько десяти пісень. На цьому фактично роботу закінчено.

Під час записів жінки розповідали, як у Космачі згоріла старенька церква, яку, за їх свідченням, побудовано на кошти Олекси Довбуша. Чудом збереглася старенька дзвіниця, але дах давно прогнив і вона на очах руйнується. Людям не дозволяють навіть покрівлю полагодити за свої кошти. А тих, що гасили церкву, коли та горіла, викликали в міліцію, і питали, навіщо вони це робили, хто їх туди кликав тощо. В кінці заставили підписати акт про те, що пожежа трапилася через "залишені кимось із людей ще ввечері запалені свічки". Церква загорілася о 3-й год. ночі. Погода була дуже суха, хоч вже настала осінь. Трапилася ця прикра подія десь чотири роки тому. Перед тим хтось розпускав чутки, що в цій церкві бандерівці освячували свою зброю.

Надворі почав падати дощ. Сільські дороги відразу перетворились в болота. Щастя, що земля кам'яниста і дозволяє без особливих труднощів ходити й по таких шляхах.

Рейсовим автобусом з Космача я доїхав до Коломиї. Л.Ященко зійшов у Яблонові. Звідси він поїде до Косова і далі до Вижниці.

Мені випадково вдалося сісти на автобус "Ужгород - Чернівці" і близько 10 год. вечора вже був в обласному центрі Буковини. Транспорту вже до Веренчанки до 24-ї год. не буде. Сиджу на залізничному вокзалі і дописую оці щоденникові нотатки. Десь о 11 год. 30 хв. ночі піду до гумо-взуттєвого заводу, звідки повинні опівночі повертатися до Веренчанки тамтешні робітники. З ними думаю і я повернутись, щоб не проводити ще одну ніч поза своїм помешканням.

* * *

18-22 серпня 1988 р.

Основну частину часу проводжу на роботі в школі. Продовжую готувати кабінет історії до навчання.

З редакції Заставнівської газети "Прапор перемоги" просили підготувати для них статтю чи повідомлення про мої записи фольклору на Кубані. Уже був би зробив, та гальмує справу магнітофон, що зіпсувався, а писати виключно з пам'яті не хочу: можна допустити неточності.

У вільний час поволі працюю. Трохи розповсюджую нові книги між учнями та вчителями тощо.

* * *

17 вересня 1988 р.

У Білорусії готується до друку персональна енциклопедія Максима Богдановича. Професор Запорізького університету Чабаненко звернувся з проханням допомогти йому підготувати довідкову статтю про Миколу Пігуляка, який перекладав твори білоруського поета, виступав у пресі з матеріалами про нього тощо.

У попередні дні мені вдалося розшукати адресу цього філолога. Він працює вчителем у с. Мигове Вижницького р-ну. Отож я їздив туди, але не застав його вдома. Дружина і син змогли мені сказати лише точну дату і місце народження, а про літературну діяльність знають мало, тобто не могли назвати ні творів, які М.Пігуляк перекладав, ні де вони опубліковані. Домовився приїхати в неділю або в понеділок.

З цим повернувся до Чернівців.

* * *

18 вересня 1988 р.

Раненько автобусом доїхав до Веренчанки. Тут мене чекала телеграма від поета Бориса Олійника з пропозицією приїхати 19 вересня на 15 год. до Києва, де відбудеться перше засідання Ради сприяння народній пісні.

Повідомив про це дирекцію школи і повернув знову до Чернівців. На щастя, квиток на потяг удалося придбати без труднощів.

Увечері відправився до Києва. Разом зі мною в одному вагоні їхав скульптур Лисаківський Микола Михайлович, людина мудра і обдарована.

* * *

19 вересня 1988 р.

Ще перед прибуттям до Києва розшукав у поїзді збирача фольклору А.Ф.Яківчука. Він їхав на те ж засідання, але я раніше не знав, що тим же потягом.

У Києві спочатку придбали залізничні квитки на зворотній шлях, потім обидва з А.Яківчуком зайшли до редакції "УРЕ": треба було уточнити деякі питання, зв'язані з підготовкою матеріалів для "Української літературної енциклопедії".

Звідси перейшли до приміщення правління Українського відділення Фонду культури. Там уже був В.Женченко, незабаром прибули Б.Олійник, А.Мокренко та ін. До поча-

тку засідання встигли оглянути виставку творів художниці О.Павленко.

VI. ЩОДЕННИК ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ РОБОТИ 1992 Р.

10-11 червня 1992 р.

Як завжди в таких випадках буває, ці останні дні підготовки до експедиції на Пряшівщину дуже напружені. Найбільше клопотів узяв на себе заступник директора Інституту народознавства Михайло Глушко. Звичайно, всі щось роблять для цього: і директор Інституту Степан Павлюк, і завідуючий відділом народного мистецтва Михайло Станкевич, і головний вчений Юрій Гошко. Кожен мав свою китицю справ, але М.Глушкові доводиться фактично всю цю роботу координувати та й самому безпосередньо полагоджувати багато справ.

У мене, окрім цього, збіглося ще кілька невідкладностей, які мусив зробити. Дуже невчасно керівник стрийської "Просвіти" Маковський без узгодження дати 10 червня на 18-у год. викликав мене на семінар, який я мав провести з авторами доповідей з густо населених пунктів району про участь їх мешканців у національно-визвольних змаганнях 40-50-их рр. Принаймні, раніше ми з ним про це говорили, і я дав згоду на такий захід приїхати і проконсультувати безпосередніх виконавців. Та Маковський зробив усе інакше. Він дібрав 12, переважно випадкових осіб, з яких майже ніхто не має досвіду науково-пошукової роботи, назвав їх керівниками округу району, де вони нібито повинні консультувати людей рангом нижчих. Більшість з тих дванадцяти навіть не мали чим і на чому записувати. Та навіть якби вони дуже ретельно все фіксували, то й тоді неминуче виникне безліч недоладностей і плутанини.

Фактично семінар був зірваний і я даром втратив час на подорож туди і назад. А ще ж треба було вичитати верстки статей, що включені до чергового тому "Записок НТШ", закінчити матеріал про полеглих у визвольних змаганнях 30-50-их рр. із сіл Грабовець та Славське на Сколівщині.

Вичитування та виправлення версток мусив тоді ж зробити і Михайло Глушко. Йому випало також добре потурбуватися і про підготовку експедиції Інституту народознавства на Покуття, яку очолив завідуючий відділом етнографії Роман Кирчів.

Особисто я дуже вдячний М.Глушкові за те, що саме він полагодив низку формальностей, пов'язаних з одержанням паспорта, який уможливив мені виїзд за кордон. Без нього я б, очевидно, сам цього не встиг зробити. Зрештою, це лише одна справа з багатьох, які ця людина зробила конкретно для підготовки експедицій на Пряшівщину. Але ж він таким чином поступає завжди.

Дуже старанно працював і Михайло Станкевич, відбираючи обладнання та спорядженя, закуповуючи продукти тощо. А вночі перед виїздом до третьої години писав рецензії на рукописи програмних матеріалів Львівського науково-освітнього центру з питань народознавства та народного мистецтва.

* * *

12 червня 1992 р.

Експедиція виїхала зі Львова о 12 год. 45 хв. До її складу входять:

1) Степан Павлюк – директор Інституту народознавства АН України, доктор історичних наук, керівник;

2) Михайло Глушко, заступник директора Інституту народознавства АН України, канд. іст. наук;

3) Юрій Гошко, головний вчений Інституту народознавства АН України, доктор історичних наук;

4) Михайло Станкевич, завідуючий відділом народного мистецтва Інституту народознавства АН України, канд. мистецтвознавства;

5) Ігор Садовий, фотохудожник Львівської експериментальної кераміко-скульптурної фабрики, член спілки фотохудожників Укрїни;

6) Михайло Панів, філолог-славіст;

7) Олександр Андрійчук, водій.

Рівно о 16-й год. зупинилися на Ворітському перевалі. Переїхали через Миколаїв, Стрий, Сколе, Тухольку. По дорозі говорили про масові страти українських в'язнів у Стрию в 1941 р. перед відступом більшовиків, потім про історичні місця Вижного Синевідське і Сколього. Нас, як і багатьох українців, захопив подвиг стрільців і старшин УПА, які 9 липня 1944 р. на горі Лопаті біля Сколього звели успішний бій проти двох німецьких дивізій. Керував боєм командир IV воєнної округи УПА "Гуцул" (справжнє прізвище Іван Бутковський, родом із міста Сколього).

За кілька кілометрів на південь від цього бойківського містечка є невелика долина Святослав. Ще в 1939 р. більшовики влаштували там карний табір, в якому тримали полонених поляків. В тому таборі та в приміщенні поруч з ним енкаведисти проводили сегрегацію закарпатців, які втікали до СРСР. Потім німці в тому таборі мучили полонених французів, відтак угорських євреїв (по суті еліту). А в 1943 р. тут уже знущалися над тими нашими хлопцями, які не хотіли йти до баудінсту. Знущалися по-садистськи. І 18 серпня 1943 р. загони Української Народної Самооборони розгромили цей карний табір, а його в'язнів випустили на волю.

Далі проїхали тими місцями, власне дорогою, якою 1873 р. Микола Лисенко добирався до Відня через Угорщину. Згадали і про місце, де українські повстанці знищили угорського генерала, який жорстоко страчував у 1939 р. стрільців Карпатської Січі...

На Закарпатті говорили головним чином про події 1938-39 рр., про життя і творчу спадщину Августина Волошина. Зрозуміло, що головна увага зверталася на той період, коли він очолював уряд Карпатської України. Зрозуміло, що не обминали й участі закарпатців у діяльності УПА та збройного підпілля в 1943-50-их рр.

О 7-й год. вечора доїхали до кордону у Вишному Німецькому. Огляд прикордонниками та працівниками митної служби наших документів та речей, включаючи з деякими очікуваннями черги, тривав близько п'ятдесяти хвилин. Такий швидкий термін полагодження формальностей завдячуємо С.Павлюкові, який мав дипломатичний закордонний паспорт, що давав право на позачерговий переїзд. О 7-й год. 50 хв. ми вже їхали територією, яка тепер належить Чехословаччині.

Наш перекладач Михайло Панів відразу почав майже суцільними окличними реченнями безмежно вихваляти і порядок на вулицях, і чистоту в селах, і досконалість побуту словаків навіть у тих випадках, коли для таких розмірковувань не було найменших підстав. Бажане за дійсне видавав, характеризуючи ставлення словаків до українців, до розвитку їх духовності, хоча, на жаль, тут маємо насправді тотальну асиміляційну політику. Жодних заперечень він не сприймає і я вирішив більше на ці теми з ним не дискутувати.

До Свидника доїхали о 10-й год. 45 хв. На жаль, у музеї, де ми сподівалися когось зустріти, певна річ, уже не застали нікого. Тоді виїхали за місто, поставили під лісочком намети, повечеряли і полягали спати.

* * *

13 червня 1992 р.

Вранці почав десь біля 7-ї год. накрапати дощ, тому група спала дещо довше. Встали о 8-й год. 30 хв. Тут же приготували сніданок, поскладали спальні мішки, надувні матраци, намети. Відтак з'їли сніданок і поїхали до Свидника.

Експедиція наша їде автомашиною "Ford-tran-zyt" (Форд-транзит). Це автомобіль типу мікроавтобуса.

О 10 год. 30 хв. зайшли до Музею української культури

в Свиднику. Далі переїхали до амфітеатру, де має проходити 38 фестиваль української культури.

Я перейшов відразу туди, де відбувалися репетиції фольклорних колективів. І відразу стало сумно. Режисура ведеться майже виключно словацькою мовою, всі інші оголошення, коментарі, завваги теж. Українська мова звучить рідко, фактично лише як окремі сором'язливі винятки.

Приїхало сюди й чимало дітей, але між кількома десятками хлопчиків та дівчаток я не знайшов жодного, що вмів би читати по-українськи. Хотів їм подарувати "Історію України для дітей" А.Лотоцького, та не було фактично кому. Віддав її вчительці Другої основної Свидницької школи Ганні Танчіновій.

Ця українка розповіла сумні факти про асимілювання нашої молоді. Ще до 50-их рр., за її спостереженнями, батьки більше старалися передавати дітям духовність своєї нації, а потім і це дедалі більше звужувалося, занепадало, особливо в містах. "Тому ми, – каже вона, – стараємося це відроджувати бодай у формі організації ось таких фольклорних колективів".

Школа, де вона працює, мішана.

У ті хвилини, коли я пишу оті спостереження, на сцену виходять діти. Вчитель тієї ж Другої основної школи із Свидника, збирач українського фольклору Андрій Куцер веде підготовку українською мовою. І це дуже швидко знімає сумне враження від почутого перед тим. Є ще люди, які не забули хто вони і чиї діти.

Він з усіма учасниками говорить рідною мовою і діти його добре розуміють.

Познайомився тут і з Андрієм Каршком, завідуючим відділом народної художньої творчості Союзу Русинів-Українців Чехословаччини, який на цьому святі був головним координатором, власне режисером.

У міжчасі всією групою відвідали скансен, що поруч з амфітеатром, познайомилися з членом Центрального Комітету Союзу Русинів-Українців у Чехословаччині Іваном Бабиним тощо. Наш учасник експедиції Ігор Садовий дещо з репетиції фіксує на відеострічку. Дедалі більше на сцені в амфітеатрі чути українську мову.

Ого! Прийшов новий режисер і знову перевів увесь хід репетиції на словацьку мову. Як то багато залежить навіть від одного інтелігента, від рівня його національної свідомості.

Прикро, але й ті з організаторів свята та їх помічників, що доброю українською мовою говорять з членами нашої експедиції, до місцевих учасників звертаються тільки по-словацьки. Це ще гірше, ніж на Кубані, бо там українці між собою все-таки стараються говорити рідною мовою.

Від групи учасників фольклорного колективу "Бескид" у складі: Стебла Іван (худ. кер.), Мруз Марія, Русичеві (замужем – Бандурич) Ірина, Псанова Дана, Гайдош Марія, Керееканич Надія, Цурова Ганна, Ленартова Таня, Деренін Марія, Юнова Яна (учасниця) записав кільканадцять пісень. Всі ці люди зараз працюють у селі Стакчин (по цер. Стащин), окрес Гуменне Східнословацького краю.

Тільки я закінчив оці записи пісень від згаданої групи, як почалася дуже сильна злива. Це трапилося о 17-й год. На щастя, я ще не встиг був вийти з автобуса, яким ця група приїхала у Свидник на свято. Власне тут я й фіксував ті пісні, що вони погодилися виконати. А є між ними колядки, колискові пісні про кохання, родинне життя та інше. Під час зливи встиг перебігти до іншого автобуса, в якому були люди з с. Кам'янка. Від них записав ще цікавіші пісенні твори.

Десь о 17 год. 45 хв. До нас підійшов Микола Мушинка, Мар'ян Рейтар із Сянока.

Розпочалося свято виступами дітей. Їх сотні на сцені. Всі в народних одягах, деякі, правда, в театралізованих, але чимало і в автентичних. Таки не вмре і тут наша національна культура.

Програма супроводжується українськими оголошеннями. Ну, й звичайно, виконання йде рідною мовою. Дуже вдало відтворено дитячі розваги і звичаї пастушків, окремі ігри. Подібні картинки показали учні з інших річних календарних свят та періодів відповідної сільськогосподарської праці, в т. ч. жнив (вчителька Марія Мруз). Із пастушими іграми та танцями виступив не один колектив.

Непоодинокі твори, які тут виконують, побутують і в Галичині, наприклад, пісня "Зажурився чоловік, як на світі жити" (її навіть інсценізували учні 2-ї основної школи із Свидника). Теж саме треба сказати і про народні танці.

Майже весь час, коли відбувалися виступи, падав сильний дощ, але люди сиділи під відкритим небом, навіть ті, що не мали парасоль. Вся наша група добре промокла, але теж залишалася до кінця. Виступи через зливу почалися пізніше, тому затягнулися майже до 12 год.

На ночівлю влаштувалися в гуртожитку середнього училища одягової промисловості в Свиднику. Тут ще півтора години обговорювали з Миколою Мушинкою план нашої експедиційної роботи на Пряшівщині. Спати полягали після другої години ночі.

* * *

14 червня 1992 р.

Повставали о 8-й год. ранку. Надворі легенько накрапує дощ. Ідемо до ресторану поснідати. Коли ж ми верталися, дощ уже став сильнішим. Неприємно, що погода так заважає людям, які дуже старанно готувалися нормально виступити. Майже весь день падав дощ, лише невеликі перерви були, що зверху не поливало.

Сьогодні, як і вчора, виступи фольклорних колективів були присвячені, головним чином, то сімейній обрядовості, переважно весільний, то сценкам із народного календаря. Надто вже у всьому відчувається наслідок словакізації, і то настільки, що складається враження, чи то не усвідомлено відбиралося. Добре відомо, що в обрядовій пісенності дуже послідовно народ додержується власної національної традиції, а в низці виступів з фрагментами весілля чомусь настільки переважало все словацьке і в мові, і в одязі, і в звичаях, що ставало сумно.

Єдиним хоровим і танцювальним колективом, який звернувся до української історико-патріотичної тематики, були гості з Вінниччини. Та й вони обмежилися лише козаччиною. Людям, що сиділи в залі, це дуже подобалося і виконавців викликали на біс.

Свято закінчилося о 17-й год.

Здається, що можна було тут заспівати та ще й зведеним хором усіх, чи бодай більшості колективів, наш національний Гімн. Його ж, на жаль, тут не прозвучало, хоча багато людей у залі чекали такої урочистості.

Під вечір я пішов записувати народні пісні від українців із села Копачели в Банаті. Їх керівник – вчитель музики Іван Лібер, займається також збиранням пісенного фольклору. Скаржився, що дуже довго його збірник лежить у видавництві "Карпати" в Ужгороді. Треба буде нам якось посприяти цій людині і попробувати видати його працю в нашому Інституті чи через НТШ.

Записав я від тих людей десь близько двох десятків пісень. Мелодії, говірка, поетика дуже близькі до закарпатських. Зрештою їх край колись належав до однієї адміністративно-територіальної провінції. Розділили їх після Другої світової війни.

* * *

15 червня 1992 р.

Зранку погода дещо краща, навіть асфальт трохи повисихав. І зверху не мочить. Жаль, що хоча так не було два попередні дні, коли проходило свято.

Ми всі встали о 7 год. 15 хв. Я дещо впорядкував у написах на магнітофонних касетах та їх обгортках. Всі після сніданку пішли до міста. За той час мені треба було докінчити також щоденникові нотатки, а на 10-у год. ми всі домовилися зібратися біля Музею української культури у

Свиднику. Я на 7 хв. запізнився (не розрахував часу, властиво затримав мене адміністратор готелю, який прийшов за чайником, що його наша група позичала), тому зараз чекаю. Поки це написав, очікування закінчилося.

Всю нашу експедиційну групу дуже тепло прийняв директор Свидницького музею української культури Мирослав Сополига. Провели для нас екскурсію по всіх розділах експозиції. Потім переїхали для роботи в фондах пам'яток матеріальної культури. Я деякий час знайомився з цими надбаннями, серед них дуже багато таких же речей, які є і на Бойківщині, і на Поділлі та в інших місцевостях України. Це стосується скринь, ярем, деяких музичних інструментів тощо. Михайло Станкевич, Степан Павлюк, Михайло Глушко відбирали найцікавіші зразки, а Ігор Садовий фотографував їх.

Я в той час попросився до фольклористів. Хотів познайомитися з їхньою системою складання картотеки зразків усної народної словесності. Це дуже радо погодилися зробити подружжя Надія і Йосип Вархоли.

Те, що я побачив, перевершило всі мої сподівання. На кожен зразок, навіть окремі прислів'я та приказки, вони виготовляли спеціальні карточки в трьох примірниках для відповідних каталогів. Тексти творів з належною паспортизацією та атрибутикою передруковані повністю. І таких карток створено уже понад 15 тис.

Виявляється, що Надія Вархол різнобічно обдарована людина. Вона і фольклорист, і письменник, і лексикограф. Досі видала книги "Народні загадки українців Східної Словаччини" (1986), "Погорда" [оповідання] (1991), "Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини" (1990).

Її чоловік Йосиф Вархол підготував і видав книжку "Писанки: З фондів музею" (1983), власне каталог, але з відносно ґрунтовною передмовою.

Після закінчення роботи разом пройшлися містом. Подружжя Вархолів дуже цікавилося подіями на Україні, діяльністю визначних наших політичних діячів, науковим життям тощо.

* * *

17 червня 1992 р.

Увесь день продовжували знайомство з краєм, його визначними місцями. Зрозуміло, що перевага надавалася таким, де можна було почерпнути добру інформацію про духовну і матеріальну культуру Пряшівщини. Робити це було неважко, бо весь день їздив з нами Микола Мушинка – визначний знавець і дослідник краю. До об'єктів на місцях їхали автомашиною "Форд-транзит". Найбільше часу провели в містечку Бардіїв. Там ретельно оглянули місцевий скансен, його експонати. Михайло Глушко, Михайло Станкевич, Степан Павлюк фотографували самі, а найбільше ж Ігор Садовий різні об'єкти матеріальної культури українців. Наш екскурсовод, а краще сказати вчений Микола Мушинка декілька разів наголошував, що в цьому скансені зібрано 85-90 відсотків експонатів українського населення, але про це ні не пишеться, ні не говориться, хоча небайдужі дослідники вже не один раз зверталися з відповідними зауваженнями до керівництва.

Я записував ті факти, які неспростовно доказують спільність цієї західної гілочки нашої нації з рештою українців, а це видно і на прикладах будівель, знарядь праці, дерев'яного і гончарного посуду, оздоблення побутових предметів, термінології тощо. В самому місті оглянули визначні будівлі, особливо старанно знайомилися з тутешніми церквами і костьолами, фортифікаційними спорудами, їх реставрацією.

З усього побаченого в скансені і в місті зробили висновок, що є невідкладна потреба ґрунтовного дослідження народної інженерії. Мені особисто здається, що лише про такі об'єкти, як фолюги з його геніально кмітливою конструкцією механізмів та, по суті, автоматичного забезпечення теплою водою, можна підготувати окреме монографічне дослідження.

Те ж саме можна зробити і про водяний спосіб свердління дерев'яних колод, з яких готували труби для водопроводів. Для цього використовували звичайне водяне колесо, але свердла мали довжину близько чотирьох метрів. Діаметр – близько 10 см. До того ж, свердлили отвори з однієї, а потім з протилежної сторони.

Дуже цікаву інформацію подав М.Мушинка і про відомий у світі, в тому числі і у нас на Україні, Маковицький замок.

Другу половину дня працювали в селі Вузька Воля, що на самому кордоні з Польщею. Потічок, по якому проходить межа між двома державами, має назву Лелюхівський ярок. Лелюхів – мале село, що на протилежному, правому березі потоку.

У Вузькій Волі вдалося записати порівняно небагато, десь близько 10 пісень.

Подорож уможливила зробити певні висновки і про рівень національної свідомості тутешньої інтелігенції. Початкові спостереження показують, що більшість із них і з людьми по селах, і в своїх родинах, і між рідними розмовляють переважно словацькою мово. Відчувається і певний вплив політиканського русинізму.

* * *

18 червня 1992 р.

Встали о 6-й год. ранку. Знову надворі падає дощ, але не сильний.

Під'їжджаємо до помешкання М.Мушинки, а з ним – до будинку, в якому розташований філософський факультет Кошіцького університету.

Тут до нас підійшов відомий україніст Михайло Гиряк. Він супроводить нашу експедицію на Снинщину, що за 110-120 км від Пряшева. У цієї працьовитої людини є готові рукописи двох збірників із репертуару обдарованих українських жінок – носіїв фольклору, а також бібліографічний покажчик нашої усної словесності. Кожна з них обсягом 400-500 ст. машинопису.

Першу зупинку робимо в містечку Гуменне. В письмових пам'ятках воно найраніше згадується на початку XIV ст.

Дуже важливим є повідомлення директора тутешнього музею Івана Лукача про те, що на Снинщині, по суті, є одна з найбільше висунутих на захід частин української етнографічної групи бойків.

Музей має понад 65 тис. експонатів. Екскурсію з нами веде директор музею Іван Лукач, а родом він із села Вишної Яблінки. Після огляду експозиції в замку заходимо до скансену, де почали знайомство з будівлями українців.

Степан Галянка зі Снини – обдарований гончар, успадкував це від батька.

Ігор Садовий, Михайло Глушко, Михайло Станкевич і Степан Павлюк намагаються все цікавіше в скансені зафотографувати й описати. Люди – справжні дослідники і використовують кожну, навіть найменшу нагоду для нагромадження фактажу. Аж душа радіє, що національна наука має таких завзятих і сумлінних дослідників.

Із Гуменного виїхали об 11 год. 40 хв. Через 20 хв. уже були в Снині. Проїжджаємо село Стащин. Зупинились у селі Стащинська Розтока. Як і всюди на Пряшівщині, нас дуже гостинно зустрічають. В місцевому сільському уряді секретаркою працює жінка, від якої я вже записав дещо з пісенного фольклору на святі в Свиднику. Тут ця добра, мудра і обдарована жіночка проспівала для запису ще 4 пісні, серед них і повстанську "Подай дівчино, ручку на прощання".

В міжчасі домовилися з Михайлом Гиряком про те, що він надішле мені для використання машинопис своєї автобіографії, бібліографії та дещо із публікацій. Цей фольклорист вважає себе бойком. Те ж саме він стверджує і про інших мешканців його рідного с. Пихні Гуменського округу на Пряшівщині, а також про ті населені пункти, які є поблизу та на схід. І, безсумнівно, має рацію, бо справді

багато аналогічного з бойками мають ці люди в говірці, способах будівництва, дерев'яному посуді, знаряддях праці, звичаях та обрядах, фольклорі тощо.

Наступного року М.Гирякові виповниться шість десятиліть. Отже, треба буде підготувати і опублікувати про нього ґрунтовну наукову статтю. Досі з-під його пера вийшло в світ 17 книг та ще сім він повністю підготував до друку, в тому числі тритомну бібліографію українських пісень Пряшівщини.

Його родич Душан Гиряк – староста (війт) села Стащинська Розтока замовив для нас у Снині (місто) готельні кімнати, де ми й будемо ночувати. Гроші за ночівлю в нас не хочуть брати. Почуваємося якось незручно, що люди мають з нами стільки клопотів.

Деякий час я ще записував пісні та автобіографічну розповідь від Ганни Цур, 1943 р. н. Вона ще й писанкарка і то неабияка, а справді обдарована. Живе в Стащині.

Інші члени експедиції оглядали за той час цвинтар, а потім досить довго чекали на мене. Недобре те, що чиню добрим людям незручності, але ж треба таки щось записати, коли вже їхав сюди.

Перед вечором нашою автомашиною відвезли Михайла Гиряка до його рідного села Пихні, що за 9 км від Снини. Дуже гарне враження справила на мене 87-річна мати фольклориста. Розмовляє вона дуже гарною мовою, і треба буде обов'язково завтра записати якомога обширнішу її розповідь, бо це ж прекрасний зразок тутешньої говірки людей, свідоміша частина яких вважає себе бойками.

Домовився також з її невісткою Меланою Гиряк про те, щоб записати від неї дещо з пісенного фольклору.

Михайло Станкевич записав коротко інформацію про писанкарське мистецтво згадуваної вище Гани Цур, а Степан Павлюк придбав у неї для Музею етнографії та художнього промислу України шість оригінальних зразків. Їх тут називають крашанками.

Була в нас дуже цікава зустріч з місцевим священиком Йосифом Грегою в Снині. Він зі сльозами зворушення зустрів нас, а коли розповідав про асиміляційні процеси, то плакав. Його захоплює і культура, і етнографія, і фольклор рідного краю. Вболіває ця людина і за тим, щоб були добрими і нерозривними взаємними мешканців української Пряшівщини з нашою Батьківщиною.

* * *

19 червня 1992 року

О восьмій годині виїхали експедиційною автомашиною до села Пихні. Там нас чекав фольклорист Михайло Гиряк та його мати і братова дружина. Вони приготували дуже гарний сніданок, незважаючи на те, що ми просили попереднього дня не робити цього. Отже, прийшлося снідати ще раз. Десь через годинку часу із Пихнів переїжджаємо до села Зубне того ж округу. Коротка зустріч для знайомства з місцевою владою, але й тут запропонували вгощання. Я волів би за той час щось записати з фольклору.

Дещо все-таки вдалося зафіксувати з пісенного фольклору на магнітофонну стрічку від таких молодих жінок: 1) Мацібабова Марта, 1957 р. н., осв. сер.; 2) Гудакова Алина, 1964 р. н., чев. сер. промисл.; 3) Барнякова Гелена, 1953 р. н., осв. середня сільськогосподарська.

Потім підійшли ще два чоловіки: Михайло Балинт, 1942 р. н., осв. середня; Андрій Балинт, 1945 р. н., осв. середня.

Під час того, як чоловіки готувалися проспівати, один із них запропонував другому співати текст по-російськи і так вони потім намагалися зробити, незважаючи на мою пропозицію виконувати її так, як вона побутувала в селі. На жаль, не помогло.

Нову зустріч, найзворушливішу з усіх, провели з учнями і педагогами школи в селі Пчолине Гуменського округу. Дитячий фольклорний колектив "Берізка" проспівав декілька пісень, окремі учні декламували українські вірші. Я пробував це зафіксувати на магнітофонну стрічку. Ця школа восьмирічна. Такі навчальні заклади тут називають основними.

"Берізка" виникла 1991 р. Керує нею як художній керівник Іван Стебіла. Але загальне організаційне керівництво здійснює Марія Латта, вчителька, а також постійно піклується хором директор школи Василь Гиряк.

На святі був присутній греко-католицький священик Олексій Яночко. Його виступ християнсько-релігійного змісту є на магнітофонній стрічці.

Викладення в цій школі ведеться по-словацьки. Українська мова вивчається тільки як один із предметів. Між собою діти переважно спілкуються теж по-словацьки. Українську мову розуміють слабо.

Директор школи Василь Гиряк ідеологічно закомплексований марксистсько-ленінською теорією. Знає її дуже поверхово і, очевидно, тому на кожному кроці намагається доказувати, що вона добра і корисна. Як типовий агітатор-більшовик на кожному кроці силкується показувати "досягнення тоталіти".

* * *

20 червня 1992 р.

Пишу, очікуючи на обід у селі Улич Гуменського округу. Тут зібралася вся наша експедиція, яку дуже вдумливо, щиро і навіть самовіддано супроводжує Михайло Гиряк.

Перед цим ми оглянули Старинську долину та водосховище в ній. Коли Михайло Шмайда розповідав про такі села, як Старина, Велика Поляна, Смулник, Руське, Стражниця, Звала і Дара, згадував тамтешніх обдарованих носіїв фольклору, горло стискали спазми жалю, а на очах появлялися сльози. Тут, як і в іншому, виявляється глибоке і щире його ставлення до своєї нації та її духовності. Теплим словом згадував Юрка Шамулку, Марію Пірош-Лавруську, Олену Граб, Федора Силанича, Юрка Колинчака, Івана Гамара-Попика, Андрія Поповича, Ганну Галґаш, Івана Питлянича, Юрія Чорканича, Марію Хаутур, Анну Харитун, Юлію Врану та інших.

Плідно вдалося попрацювати в с. Тополя Гуменського округу, в якому народився О.Духнович. Відвідали музей цього поета тощо.

Феноменально обдарованого оповідача зустріли в с. Збуй Гуменського округу. Це селянин і швець Микола Січак. Записував від нього різні розповіді майже дві години. Цікавий переказ зафіксував від нього про виникнення с. Збуй. Тоді зі мною разом працював і М.Глушко, Ігор Садовий, потім пішли інші члени експедиції, яких М.Січак також зустрів розсипом дотепних жартів та висловів.

* * *

21 червня 1992 р.

Ночували знову в Снині. Умови для цього тут добрі, свіже і чисте повітря. Пейзажі типові для південних схилів Українських Карпат.

Поки інші члени експедиції кудись поїхали, я вирішив піти в той район містечка Снини, де живуть переселенці із Старинської долини. Мені здавалося, що то недалеко, а пішки треба було йти годину. Трохи не розрахував часу, бо поки знайшов носіїв українського фольклору та домовився з ними, вже треба було повертатись. Та, незважаючи на це, все-таки встиг записати одинадцять пісень.

Сонце немилосердно пекло, а я був без капелюха і мій сонячний дерматит дав про себе знати. Мої колеги-експедиційники трохи гнівалися за спізнення, особливо Юрій Гошко. І хоча я працював, уважав потрібним вибачитися. До якогось непорозуміння, звичайно, не дійшло. Зрештою, я готовий був терплячи і мовчки слухати про їх зауваження, бо ж рація була на їхньому боці.

На щастя, моє запізнення не було дуже великим, бо до села Пихні ми все-таки приїхали цілком вчасно.

Тут родичі Михайла Гиряка, а точніше вдова його покійного брата Миколи. Меланія приготувала для всієї нашої експедиції прекрасний обід з пирогами (вони ж вареники). Коли вже всі закінчували обід, я попросив її заспівати дещо з народних пісень. Я знав, що вона це робить гарно, і жінка погодилася. Співала чудово, та як це часто траплялося, мої колеги хотіли йти робити щось інше і я мусив припинити записи. Мабуть, дуже довго буду жалувати, що не встиг записати всього репертуару цієї талановитої співачки.

У селі Красний Брід зустрінулися з дуже працьовитим збирачем фольклору і письменником Михайлом Шмайдою. У нього зібралося й декілька жінок, між ними дві з Мажилаборець. Поки інші експедиційники займалися хто чим, я на ґанку записував дещо з пісенного фольклору. Окремі зразки дуже цікаві і оригінальні. Юлія Шмайда, яка також радо співала те, що могла відразу згадати, ділилася своїми роздумами про русинське політиканство, дуже влучно осуджувала різного роду перекинчиків тощо.

Під вечір приїхали до Пряшева. Мені Михайло Гиряк запропонував залишитися в нього, що я зробив з приємністю, бо хотів краще познайомитися з його фольклористичною працею.

Весь вечір читаю його дослідження "Українські народні казки" (1983), робив виписки. Досі якось так склалося, що я не знав усього розмаїття його творчої праці. Не лише на Пряшівщині, а й на всій Україні зараз важко знайти вченого фольклориста, який міг би зрівнятися з цією людиною. Лише далеко поза північ я згадав, що треба трохи поспати, бо ж необхідно буде далі працювати.

* * *

22 червня 1992 р.

За звичкою прокинувся о шостій годині 30 хв. ранку. Діти М.Гиряка Тетянка і Людмилка ще спали. Користаючи з того, що я в кімнаті був один, я продовжував робити різні виписки та перечитувати наукові праці Михайла Гиряка. Шкода було тратити час навіть на сніданок.

Пішки разом з Михайлом Гиряком пішли до філософського факультету в Пряшеві, де мала відбутися зустріч місцевих науковців з членами нашої експедиції та Свидницького Музею української культури.

Відкрив засідання кафедри доцентів філософії доктор Юрій Мулічак. Роботу, власне засідання, розпочали о 9-й год. 15 хв. Тоді про передумови нашої експедиції говорив доктор Микола Мушинка. Розмова, перш за все, велася навколо підготовки колективної монографії "Лемківщина", до якої залучаються також вчені з Пряшівщини і тієї частини наших українських земель, які опинилися в складі Польщі. Члени кафедри української мови та літератури слушно наголошували, що така співпраця стала можливою завдяки утворенню незалежної Української держави.

Степан Павлюк у виступі заакцентував, що наша експедиція постійно відчуває прихильне ставлення тутешніх людей і науковців, справді як своїх. Відзначив також, що це перша наукова експедиція нашої держави до українського зарубіжжя поза межами колишнього СРСР. І така робота продовжуватиметься надалі, а тепер робимо лише перший крок. Членам експедиції вдалося зібрати цінні матеріали, безпосередньо пізнати життя українців Пряшівщини.

Як керівник експедиції, С.Павлюк преставив співробітникам кафедри всіх учасників. Відтак Микола Штець, Федір Ковач, Мирослав Сополига зі Свидника, Микола Мушинка, Михайло Глушко, Йосип Шелепець, Степан Павлюк, Микола Русинко, Юрій Гошко та інші уточнювали концептуальні проблеми монографії, вносили корективи до авторського складу тощо. Дуже правильно, що деякі закомплексовані українофобськими стереотипами особи виведено із числа авторів. Не можна не згадати й того, що всі питання вирішувалися дуже доброзичливо і з повним взаєморозумінням.

Наступну частину дня я використав для того, щоб записати автобіографічну розповідь Михайла Гиряка. За його порадою зробили це в кав"ярні недалеко будинку філософського факультету університету. Заважала надто вже голосна балаканина молодих хлопчиськів, які недалеко за столами пили вино та пиво. На цьому фоні й пройшли майже три години роботи. Побоювався, чи зможу добре вислухати весь текст і перенести його належним чином на папір. Про те, щоб використати колись цей запис у звуковій формі, очевидно, не можна й мріяти.

Та, незважаючи на перешкоди, зафіксовано багату життєписну інформацію про добру людину. Попрощалися ми з Михайлом Гиряком о 16-й год. Наступний час використав для знайомства з корисними виданнями, що є в кабінеті Миколи Мушинки власне на його кафедрі, особливо 12-й том поезії Василя Гренажі-Донського.

Вечерю, також дуже гарну, приготував усій нашій експедиції на своїй скромненькій дачі в Кашані біля Пряшева. На прощання гостинному господареві група проспівала тричі "Многая літа".

* * *

23 червня 1992 р.

Вночі падав дощ. Переспали ми в "дачі" Миколи Мушинки на околиці Пряшева. Встали о 5-й год. ранку. Поснідали і о 6-й год. 35 хв. виїхали. О 8-й год. 40 хв. уже були у Вишному Німецькому на кордоні. Всі формальності, пов'язані з переїздом із Словаччини на Україну, тривали тільки 5 хв.

Хоча недовго довелося бути за кордоном і до того ж між своїми українцями, опинившись на землі, яка належить до нашої держави на душі стало якось легко і затишно, а, головне звично.

О 8-й год. 55 хв. під'їхали до Ужгородського краєзнавчого музею. С.Павлюк, М.Глушко, Ю.Гошко пішли до П.Федака полагоджувати якісь справи, а я тим часом сиджу за ось цими нотатками.

Влаштувавши невідкладні справи, вирушаємо з цього міста о 10 год. 45 хв. По дорозі раз по раз повертаємося в розмовах до побаченого, почутого чи зафіксованого на Пряшівщині. Настрій у людей, які сумлінно попрацювали, піднесений. І це дуже добре, бо є найкраще заохочення до дальших досліджень.

Трохи якось незручно почували себе, побачивши стан наших доріг, які залишалися після століть іноземного колоніального гноблення і визиску. А контраст навіть у порівнянні з далеко не найкраще розвиненою Словаччиною таки дуже відчутний. Та як би там не було, а ми на рідній землі.

Погода сонячна. Милуємося краєвидами Українських Карпат. До Львова приїхали о 15-й год. 30 хв.

На роботі застав наших працівниць Наталку Кантоку і Галину Худик. Дівчата повідомили приємну звістку про успішний захист дисертації Зоряною Болтарович – щиро шанованої людини в нашому Інституті. Це ще більше посилило добрий настрій у мене, М.Глушка, М.Станкевича та інших.

Порадувала мене гарними результатами роботи під час експедиції на Покуття й Галина Худик. А це був її перший виїзд такого роду. І добре, що вдалий, бо це допоможе їй у входженні в наукову діяльність.

Статті

Василь СОКІЛ

ГОЛОДОМОРИ В УКРАЇНІ: ТРИ ЛАНКИ ОДНОГО ІСТОРИЧНОГО ЛАНЦЮГА

Vasyl SOKIL. Famines in Ukraine: Three Joints of One Historical Chain.

У кожного народу є періоди, пов'язані з певними потрясіннями, що стають причиною істотних змін, різкого перелому в особистому та суспільному житті. Такі зміни залягають глибоко в пам'ять і душу народу, який емоційно сприймає і передає цю дійсність через різні оцінки та переживання. Українці також зберегли й ретранслювали нащадкам свої духовні неспокої, породжені непростою історією, що поперемінно продовжувалися століття чи десятиліття. До таких подій належать голодомори, передусім ті, що тривали в XX ст.

Під голодомором розуміють соціально-економічне явище, яке виявляється у позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування, що призводить до зміни демографічної та соціальної структури населення регіонів, інколи і країн[1]. Голод може виникати внаслідок неврожаю, зумовленого природними чинниками, зокрема посухою, повінню, морозами тощо, а також наслідками воєн, недосконалістю господарської системи. В деяких випадках його організовували штучно з метою винищення окремих груп населення, іноді цілих народів для досягнення певних політичних цілей. Ці останні викликали головним чином голодомори XX ст. в Україні.

Передовсім хотілося б зупинитися на термінологічному питанні, пов'язаному з номінацією явища. Переважна частина дослідників цієї тематики послуговується словом "голод", яким означують жахливі події в підрадянській Україні 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947. "Голодомором" окреслюють здебільшого події тридцятих років XX ст., щоб акцентувати на масовому вимиранні людей внаслідок спланованого терору супроти українського народу, інакше кажучи геноцид[2]. До речі, дослідники вистежили, що слово "голодомор" вважається новотвором письменника І.Драча[3]. Однак зараз у літературі можна натрапити на термін "голокост". Його препаровано вживають, беручи назву в лапки[4], або ж далі уточнюючи, що йдеться про голодомор[5]. Він навіть винесений у заголовок кількатомного видання "Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив"[6]. На наше переконання, це невдалий термін, ужитий стосовно трагічних українських подій тридцятих років. "Holocaust" – англійське слово, що в перекладі означає "винищення", "всеспалення". В історіографії ним окреслюють геноцид євреїв, здійснюваний нацистами напередодні та під час Другої світової війни, наслідком якого стали мільйони жертв (замордованих, розстріляних, видушених у газових камерах)[7]. Багаторазові власні записи від різних інформаторів матеріалів про терор голодом в Україні, а також інших збирачів свідчать, що народ у своїй практиці не використовує термін "голокост", натомість широко послуговується іншими – "голод", "голодовка", "голодомор". Отже, апробована наукова і народна термінологія на означення досліджуваного явища збігається, тому вводити іншу, яка не зовсім відповідає його суті, немає підстав. З тих міркувань у своїй праці використовуватимемо усталені в етнокультурній традиції терміни, за якими вже закріпилося конкретне поняття.

Упродовж багатьох десятиліть у різних підруч-

---

[1]Кульчицький С. Голодомор // Довідник з історії України. Вид. 2-е.– К.: Генеза, 2001.– С. 167.

[2]Кульчицький С.В. Голод, голодомор 1932-33 // Енциклопедія сучасної України.– К., 2006.– Т. 6.– С. 76.

[3]Там само.– С. 85.

[4]Гришко В.І. Український "Голокост" 1933.– Нью-Йорк, 1978.

[5]Іванців В.П. Голокіст. Документальні свідчення про голодомор 1921-1923, 1932-1933 та 1947 роках.– К., 1992.

[6]Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. Ю.А.Мисик.– К., 2003.– Т. 1; 2004.– Т. 2; 2006.– Т. 3; 2007.– Т. 4.

[7]Голобуцький П.В. Голокост // Енциклопедія сучасної України.– Т. 6.– С. 91-92.

никах, посібниках, наукових працях стверджувалось, що голоду в Україні у 1920-их рр. не було, насправді ж від нього потерпав увесь Південь України. Замовчувався він на офіційному рівні, а якщо ж і говорилося, то пояснення зводилось до природної стихії – посухи 1921 р., наслідками економічної відсталості Росії, військової розрухи. Звичайно, заперечувати першу і другу причини не можна, оскільки це об'єктивність. Однак не вони стали визначальними, а класова і національна політика більшовиків з центром у Москві, яким не хотілося мати справу з сильною Україною, де були дрібні, але потужні виробники, потенційно ворожі пролетарям, що заважали націоналізації земель, виробництва тощо. "Дрібні хазяйчики", як зневажливо називав українських селян Ленін, становили переважну більшість населення країни, тому він вбачав їх небезпечнішими для компартії, ніж армії Колчака та Денікіна.

Серед політичних чинників вирішальну роль зіграла продрозкладка, згідно з якою під гаслом вилучення "хлібних лишків" почалось нищення українського селянства. Конфіскаційною акцією займалися наркомпродівці. З цією метою Москва призначила Олександра Шліхтера наркомпродом України, котрий мав жорстко контролювати рух "лишків" зерна, і вважав особливо дієвим інструментом викачування хліба від селян, створивши для цього спеціальні продзагони. В одному зі своїх виступів він відзначав: "Ви знаєте, що не так давно з Москви почався масовий відплив пролетаріату на Україну в розпорядження Українського Наркомпроду. Москва дала Україні близько 2700 осіб робітників, які були спеціально відряджені. Це завдання, яке значною мірою було розв'язане за почином Українського Наркомпроду, дає впевненість в успіхові заготівель хліба та інших продуктів на Україні шляхом залучення до цієї роботи самих робітників. Переїхавши на Україну, вони потрапляють у саму гущу селянських мас. Нині ці 2700 осіб розподілені по чотирьох наших центральних заготівельних апаратах.

Один такий апарат діє в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії. Там перебуває 700 осіб, включаючи й петроградців, яких мені прислали ще кілька місяців тому назад. Такі ж загони діють і в Олександрівському повіті Херсонської губернії. Далі 250 осіб послані в район розташування армії Дибенка і на кордон Таврійської губ[ернії]. Загін у 100-150 осіб відправлено в Бердянський і Мелітопольський повіти. Загони ці відправлені порівняно недавно, перший загін почав працювати не більше місяця тому, але вже перші кроки цього загону показали, що ті надії, які ми покладали на цих представників пролетаріату, виправдовуються. Так, Єлисаветградський загін протягом трьох тижнів зумів повантажити й відправити на різні адреси – для української армії, для донецьких робітників і на Північ – 331000 пудів хліба. В Олександрівському повіті Катеринославської губернії, в районі армії Дибенка, в Бердянському повіті – за нашими відомостями є колосальні запаси хліба, між іншим, у німецьких колоністів, котрі втекли з білогвардійцями й покидали значні запаси заготовленого хліба, так що залишається тільки повантажити його й перевезти. Ось так Наркомпрод розподілив цю живу силу, яка була відправлена в його розпорядження"[8].

Голод 1921-1923 рр. в Україні мав, звичайно, суб'єктивні причини, пов'язані із соціально-економічними перетвореннями, насильницькими методами господарювання. Розкладка як складова економічної політики повинна була сприяти примусовому переходу до комуністичного виробництва. Невдовзі визнавши цю політику неефективною. Комуністична партія змушена весною 1921 р. перейти до нової економічної політики, однак господарство перебувало вже в глибокій кризі.

Насильницькі методи і заходи політики так званого "воєнного комунізму" застосовувалися і далі. Від України вимагали хліб для постачання Півночі, а південні області залишалися без допомоги, хоч і самі страждали від неврожаю та голодування. Скажімо, Одеська губернія відправила до Самари, Уральська, Царицина і Пугачова 58 тис. пудів зерна. Із голодуючого Олександрівська [*зараз Запоріжжя. – В.С.*] до Самари також прибув вагон продовольства[9].

[8]Шлихтер А.Г. Продовольствие с Украины.– Москва, 1919.– С. 11-12.

[9]Мовчан О.М. Перший голод в радянській Україні

Селяни чинили спротив конфіскації хліба, навіть знищуючи урожай. В одному з документів від 15 червня 1921 р. говорилося: "Є випадки спалювання куркулями посівів. Урожай у нашій губернії у двох повітах препоганий: відсутність дощів, все спалено, висохло"[10]. За таких умов різко зменшилося постачання хліба, проте селян продовжували обкладати надзвичайно високими податками. Так, в Олександрівській губернії величина продподатку навіть дорівнювала валовому збору зерна. Для максимального вилучення зерна держава застосовувала різні репресивні заходи. Для їхнього втілення потрібно було застосування військової сили. У спеціальній постанові Ради з праці та оборони від 12 серпня 1921 р. йшлося про введення до волостей та сіл, які чинили опір наркомпродівцям, військових частин. Вони мали під час збирання продподатку "негайно вживати найрішучіших заходів примусового характеру"[11].

Згідно з партійним розпорядженням, в Україну було скеровано "8 тис[яч] чоловік у складі військових дружин – чисельністю до 150 чоловік кожна"[12], які здійснювали свої репресивні дії. Невиконання продподатку окремими селянами каралося штрафом, арештом, висилкою чи навіть розстрілом. Скажімо, у повідомленні Миколаївського податкового відділення констатувалося, що за невиконання продподатку було винесено вироки: сплату продподатку в подвійному розмірі, конфіскацію майна, позбавлення земельного наділу, ув'язнення від трьох місяців до п'яти років, в іншому випадку – вища міра покарання (розстріл)[13].

Наслідком продрозкладки було скорочення посівних площ. Оскільки продукція, вирощена на цій землі, підлягала безкоштовному відчуженню, тому стало невигідно розширювати площі. Тоді ж державні органи почали стягати податок не від фактично зібраного урожаю, а від усієї землі. Якщо селяни не могли сплатити продподаток зерном, то з січня 1922 р. їм було дозволено здавати замість нього м'ясо або компенсувати грішми. Це рішення викликало катастрофічні наслідки у тваринництві. Весною того ж року чисельність поголів'я худоби скоротилася більше, ніж наполовину, про що доповідав член повноважної комісії ВУЦВК В.Мишкіс[14].

Голод в Україні приховувався від широкої громадськості. Лише взимку 1922 р. представники засобів масової інформації отримали дозвіл розпочати агітаційну кампанію з підтримки голодуючих в Україні. У постанові засідання ЦК КП(б)У від 16 січня 1922 р., зокрема, йшлося про те, щоб поміщати в пресі якомога більше відомостей про голод на Півдні України[15].

З 1922 р. держава намагалася рятувати людей від смерті так званими "голодними пайками". Вводився прогресивний загальногромадський податок на користь голодуючих. Водночас проголошувалася кампанія вилучення церковних цінностей на користь голодуючих. Однак ця акція мала явно виражений антицерковний, зрештою політичний характер. Це чітко видно із постанови засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 12 березня 1922 р. з питання про збір золота і срібла з церков на користь голодуючих. У них, зокрема, говориться: "Дати за партійною і радянською лінією директиву повести енергійну кампанію за збір золота і цінностей з церков на користь голодуючих, використовуючи створену кон'юктуру у зв'язку з боротьбою між автокефалістами та екзархістами"[16]. Згодом з'явилася вказівка про повне вилучення цінностей з церков, для чого була створена спеціальна комісія під головуванням М.Скрипника з широкими репресивними повноваженнями. Отже, вона могла відповідно з надісланою телеграмою, накладати на особи, винних у переховуванні церковних цінностей чи інвентарних списків, тяжкої кари, аж до вищої міри по-

(1921-1923 рр.) // Вересова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу.– 2-е вид.– К.; Нью-Йорк, 2000.– С. 27-28.

[10]Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. О.В.Мовчан, А.П.Огінська, Л.В.Яковлєв; Відп. ред. С.В.Кульчицький.– К.: Наук. Думка, 1993.– С. 36.

[11]Голод 1921-1923 рр. в Україні.– С. 32.

[12]Там само.– С. 33.

[13]Там само.– С. 86.

[14]Там само.– С. 172-177.

[15]Там само.– С. 69.

[16]Сергійчук В. Як нас морили голодом. Вид. 2-е.– К.: Українська видавнича спілка, 2003.– С. 31.

карання[17]. В окремих районах священнослужителі й парафіяни чинили опір примусовому вилученню речей. Так, згідно з документом від 24 квітня 1922 р., під впливом монахинь люди побили членів виконкому, за що були здійснені арешти[18].

Інтенсивне викачування хліба в Росію призвело до недосіву в Україні. Крім того, в 1922 р. Південь знову вразила посуха. Голод не припинявся, незважаючи на мізерну допомогу зерном. З іншого боку, наступила криза у тваринництві: поголів'я худоби скоротилося від 40 до 60 відсотків. Голод у степових губерніях України все більше наростав, центральний уряд продовжував забирати продовольчі ресурси для допомоги голодуючим у Росії. В травні 1922 р. Голова ВУЦВК Г.Петровський звернувся до центру з проханням припинити вивіз продовольства з України[19]. Цю вимогу задовольнили тільки влітку того ж року.

Замовчування продовольчої кризи в Україні дозволило використати хлібні ресурси виключно для голодуючих у Росії (Поволжя). Коли на Півдні поширилася смертність, центральний уряд послабив податковий тягар, проте чисельність жертв голоду щоразу зростала. Мешканці неврожайних місцевостей змушені були їсти різні сурогати. У повідомленні Одеської губернської комісії допомоги голодуючим доповідач засвідчив, що йому "доводилось бачити зовсім голих дітей, які лежали на печі з макухою в роті"[20]. А в доповіді Ганічевського повітового комітету у березні 1922 р. зафіксований випадок, що батько кинув єдиного трирічного сина в колодязь, бо не міг дивитися на його страждання і передсмертні муки[21]. Тоді ж з'явилися такі жахливі речі, як канібалізм та торгівля людським м'ясом, яких Україна не знала впродовж багатьох століть.

Найжахливішими були демографічні наслідки. Точне число жертв голоду й досі не встановлено. Тільки до осені 1922 р. померло 47,5 тис. чоловік[22]. Навіть офіційна влада ці цифри вважала заниженими.

У 1922-23 рр. українські голодуючі отримали близько 10 млн. пудів зерна, хоча воно і далі вивозилося поза межі республіки. ЦК КП(б)У у постанові на своєму засідані 17 березня 1923 р. зафіксував: "Заборонити поміщати в пресі відомості: по-перше, з існуючого експорту хліба (цифри, факти і т. д.), допускаючи теоретичну дискусію; по-друге, про курси на золото, срібло та іноземну валюту..."[23].

Спробу донести світові про цю трагедію зробили вже члени уряду УНР в екзилі. Так, Голова Директорії та Головний Отаман військ Української Народної Республіки Симон Петлюра в листі до прем'єр-міністра від 26 травня 1922 р. писав: "Для нас повинно бути ясним, що страшне нещастя, яке випало на Україну, є результатом не недороду, не неврожаю, а злочинної діяльності окупаційного уряду її, його бездарності і нездатності припинити лихо. Неврожаї можуть мати місце скрізь, в кожній державі, голод там, де є відповідні для цього соціальні предпосилки. І очевидним є, що моральними винуватцями голоду на Україні є та "влада" її, що вивезла з нашого краю всі запаси збіжжя, кинувши безборонний люд в обійми смерти голодної.

Цю істину ми повинні довести світу цілому і на новому ґрунті розпочати боротьбу з окупаційною владою України, доводячи впливовим чинникам світу, що голод, який сьогодні винищує наш край, завтра буде загрожувати Європі і принесе їй ті самі нещастя, що їх терпимо ми"[24].

Українцям почали надавати допомогу громадські, релігійні організації. У Львові, наприклад, діяв Крайовий комітет допомоги голодній Україні. У його вказівках за підписом М.Грушевського наголошувалося, що акція має на меті збір коштів для цієї мети. Вона проводилася з 1 по 15 червня 1922 р. Щоб привернути увагу громадськості, 3 червня було оголошено днем національного посту. Крім того, у зазначений період читались спеціальні доповіді, реферати, влаштовувались вечори та ін. з "принагідними збірками". Зібрані суми передавались через членів Крайового комітету

[17]Там само.– С. 33.
[18]Там само.– С. 111.
[19]Там само.– С. 116.
[20]Там само.– С. 88.
[21]Там само.– С. 97-98.
[22]Там само.– С. 202.
[23]Там само.– С. 189-190.
[24]Подаю за: Сергійчук В. Як нас морили голодом...– С. 9.

для допомоги голодній Україні[25]. Так, з 13 червня по 19 вересня 1922 р. цей комітет передав значну суму польських марок. У відомостях зазначались прізвища тих людей, через яких переходили фінанси. Серед них були й відомі особистості, для прикладу:

13/6 проф. Огієнко – 250000 МП [*марок польських. – В.С.*]

1/VII проф. Огієнко – 2000000 МП

5/XVIII проф. Огієнко – 300000 МП

22/6 проф. Білецький – 530000 МП

10/VII проф. Білецький – 50000 МП

13/VII проф. Білецький – 400000 МП

15/VII проф. Білецький – 255000 МП

17/VII проф. Білецький – 150000 МП

26/VII проф. Білецький – 100000 МП[26].

Аналогічні комітети з допомоги голодуючим в Україні були створені також у Відні, Празі, Берліні, які діяли скоординовано. Від імені союзу "Голодним України" М.Грушевський повідомляв комітет у Львові у листі з Відня 13 жовтня 1922 р., що "ми одержали через п. Юрія Студинського [*сина професора Кирила Студинського. – В.С.*] 100 (сто) долярів, як рівно ж від п. д-ра Дмитра Левицького еквівалент м[арок] п[ольських] 3000000 (трьох міліонів), зложених Вами на ім'я добродія Шеховича. Для решти ухвалених Вами для нас грошей д-р Дмитро Левицький на разі не має покриття, тому просимо Вас знайти якийсь инакший спосіб переслати нам ту решту"[27]. В іншому листі конкретизувалося, що гроші використовувались на закупівлю їжі, одягу, білизни тощо[28].

Великою гуманітарною допомогою голодуючим в Україні відзначилася Американська адміністрація допомоги (American Relief Administration, АРА). АРА розгорнула свою активну діяльність тільки всередині 1922 р.[29] Вона в межах своєї компетенції намагалася благодійницьким способом допомогти голодним українцям. Комуністична влада спробувала по-своєму використати цю ситуацію. Так, на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У від 10 лютого 1922 р. було заслухано питання про відрядження місії до Америки. В ухвалі записано: "Зважаючи на значну кількість в Америці і Канаді українців і галичан, що туди емігрували, висловитися принципово за посилання місії в Америку і Канаду з метою підняти серед українських і галицьких робітників посилену кампанію за сприяння допомоги голодуючим України. Головою місії назначити тов. Задонського із залишенням його Головою Кооперативної Ради.

Вважаємо за можливе включити у склад місії проф. Грушевського"[30].

Для голодуючих Півдня України, перш за все дітей, АРА передала сто тисяч пайків. Як свідчать документи, ці пайки було розподілено таким чином: у Запорізьку губернію, Херсонський повіт та Катеринославський повіт[31]. Скориставшись з допомоги американців, влада, замість подяки, почала звинувачувати їх у спробі підриву держави робітників і селян.

Отже, голод 1921-22 рр. був викликаний не стільки неврожаєм, скільки політикою більшовицького уряду в Україні. Внаслідок продрозкладки і надмірного продподатку з деяких губерній було вивезено багато хліба, спровокувавши голод. Кількість голодуючих обчислювалася мільйонами, а смертність – тисячами. Проте страшніше було попереду: голод 1921-1923 рр. став "генеральною репетицією 1933-го"[32].

* * *

Особливо трагічними стали для українців 1932-33 рр., коли пожинались плоди наслідків застосованого під час суцільної колективізації сільського господарства терору голодом. Новітній метод геноциду голодом[33] передбачав масо-

[25] Центральний державний історичний архів у Львові.– Ф. 361.– Оп. 1.– Спр. 37.– Арк. 1.

[26] Там само.– Ф. 362.– Оп. 1.– Спр. 37.– Арк. 3.

[27] Там само.– Арк. 24.

[28] Там само.– Арк. 2.

[29] Мовчан О.М. Американська адміністрація допомоги // Енциклопедія сучасної України.– К., 2001.– Т. 1.– С. 431.

[30] Сергійчук В. Як нас морили голодом.– С. 27.

[31] Там само.– С. 3.

[32] Мовчан О.М. Голод 1921-1923 рр.: генеральна репетиція 1933-го" // Голод в 1932-1933 років в Україні.– К.: Наук. Думка, 2003.– С. 220-244.

[33] Марочко В.І. Геноцид в українському селі 1932-1933 років: історико-політологічний аспект // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матеріа-ли Всеукраїнської наукової конференції.– К.,

ве винищення етнонаціональних і релігійних груп населення в Україні, депортацію за класовими та національними ознаками, навмисне застосування репресій супроти людей тощо. Явище голодомору 1932-33 рр. з історичного погляду досить складне й багатогранне. Дослідники мають якоюсь мірою рацію, наголошуючи на його економічних причинах[34]. Проте не менш важливі, точніше визначальні, політичні передумови, оскільки голод став наслідком цілеспрямованої державної політики Кремля.

Проведення колективізації в Україні здійснювалося за принципом військової акції. Питання хлібозаготівель безпосередньо пов'язувалося з поверненням до політики воєнного комунізму. Однак треба зауважити, що воєнний комунізм – це не тільки продрозкладка, але й цілий комплекс заходів, які не мали ніякого відношення до економіки країни.

Дуже важливим у сукупності питань періоду воєнного комунізму виявилось національне питання. Більшовицька партія розглядала його як селянське. Оскільки місто в Російській імперії було російським, а село в національних окраїнах виявилось неросійським, тому національне питання змикалося з селянським, бо ж село утримувало мову, традиції, культуру.

Політика українізації, що проводилася в нашій країні у 1920-их рр., привела до непередбачуваних наслідків: національне питання почало швидко переростати в селянське, що своєю чергою призводило до політичної самодіяльності України. Сприяння українській мові, культурі в місті створило там центри підтримки національних пріоритетів. З іншого боку, кількість міських трударів-українців збільшилася на кінець 1932 р. з 41 до 53 відсотків. Це означало, що національне питання в Україні переросло межі селянського. Такий розвиток процесів не влаштовував Москву, бо ж лише єдина Україна на той час могла протистояти натиску центру, який хотів перетворити всіх жителів в однорідну масу. З тих міркувань було оголошено війну українському селу, тобто знищення його голодом, який мав стати превентивним заходом із запобігання масових виступів проти режиму.

Однією з особливостей проведення політики на селі була колективізація сільського господарства. Вона передбачала перетворення дрібних індивідуальних господарств на колективні підприємства (колгоспи) для встановлення цілковитого контролю держави за сільськогосподарським виробництвом. Селяни, яких насильно почали заганяти до колгоспів, вдавалися до спротиву. Основну протидію цей процес викликав з боку заможного селянства, що отримало назву "куркулів" (вона використовувалася і в період голоду 1921-1920 рр.). Таким чином, російські більшовики, аби зламати українського хлібороба, вдалися до брутальних репресій проти найкращих господарів, коли вони відмовилися скоритися повальній колективізації, а це прирівнювалось загибелі українського хліборобства. Колективізація супроводжувалася "політикою ліквідації куркульства як класу". "Розкуркулення" означало позбавлення українських хліборобів засобів існування, руйнацію соціальних основ нації шляхом політичного терору. За підрахунками фахівців, тільки в 1930 р. було депортовано 75 тис. родин, а до червня 1931 р. – 23,5 тис.[35]

Патологічних форм репресії набули після постанови ЦВК та РНК СРСР "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності" від 7 серпня 1932 р., в народі названої "законом про п'ять колосків". За крадіжку колгоспного хліба застосовували "вищу кару соціального захисту" – розстріл або 10 років таборів з конфіскацією майна[36]. Постанова стала правовою базою масового терору. Мотивами ув'язнень були: "зрізала до 3-х фунтів колосків", "на своєму полі скосив 5 метрів за 3-4 дні до початку косовиці". Тільки за один період посівної кампанії на Вінниччині розстріляли 101 селянина, згідно з вимогами горезвісного закону про "п'ять

15 листопада, 2002 р.– К., 2003.– С. 33.

[34]Голубиний В. Причини голоду 1932-1933 // Вперед (Мюнхен).– 1958.– № 10.– С. 5-6; Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому".– К., 1991.

[35]Бойко О. Колективізація сільського господарства // Довідник з історії України.– К.: Ґенеза, 2001.– С. 327.

[36]Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.– К.: Політвидав України, 1990.– С. 345-347.

колосків", а в Калинівському р-ні за рішенням суду стратили селянина, котрий зрізав колоски на власному полі[37].

Основним методом примусової колективізації спочатку було обране вибіркове "розкуркулення" – заможного селянства. Згодом під неминучою загрозою внесення до списків розкуркулювання стали всі селяни, які незалежно від свого майнового статусу зобов'язані об'єднуватись у комуни. Виявилося, що селяни не бажали безоплатно працювати в громадському господарстві. Незважаючи на сприятливі погодні умови 1931 і особливо 1932 рр., внаслідок саботажу втрати врожаю набули величезних розмірів. У липні 1932 р. III Всеукраїнська партійна конференція погодилась довести хлібозаготівельний план до 356 тис. пудів (5,8 млн. т)[38]. Хлібозаготівельні плани залишилися невиконаними, хоча держава гостро потребувала хліба для експорту і постачання населення міст.

Для посиленого проведення хлібозаготівель 1932 р. в Україну було спрямовано 112 тис. членів партії, в основному з індустріальних центрів, які не знали проблем села, але з величезною зухвалістю, цинізмом, фізичними розправами забирали зерно, хоча люди не мали змоги його здати державі. Тоді завели так звані "чорні списки" цілих районів, які не виконували планів хлібозаготівель. 6 грудня 1932 р. Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили постанову, у якій зазначалося: "У зв'язку з ганебним зривом кампанії хлібозаготівель, організованим контрреволюційними елементами при участі і навіть на чолі з деякими комуністами та пасивному і байдужому ставленні до цього партійних організацій Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У вирішили виставити ці райони на чорну дошку та застосувати до них такі репресивні заходи: 1) припинити постачання цих районів промисловими товарами та стримати всю державну торгівлю, для чого закрити в тих районах державні та кооперативні магазини і вивезти з них всі наявні товари; 2) заборонити торгівлю товарами широкого вжитку, яку до того часу проводили колгоспи та індивідуальні господарства; 3) стримати всі кредити цим районам і відібрати назад усе, що було видано раніше; 4) замінити особистий склад місцевого адміністративного та господарського керівництва, усунувши звідти всі ворожі елементи; 5) провести те саме в колгоспах, звільнивши звідти ті ворожі елементи, які брали участь у зриві хлібозаготівель.

Цю постанову підписали Чубар та Косіор. А жертвами відразу стали с. Вербка Павлоградського р-ну, с. Гаврилівка Межівського р-ну Дніпропетровської обл., с. Лютенка Гадяцького р-ну, с. Кам'яні Потоки Кременчуцького р-ну Полтавської обл. та багато ін. Станом на 15 грудня 1932 р. на "чорну дошку" було записано 82 райони України[39].

Органи правопорядку, що мали захищати права і свободи громадян, перетворилися в каральні стосовно мирного населення. Незадоволений Сталін вирішив посилити роботу КП(б)У, призначивши секретарем Менделя Хатаєвича. Той за всяку ціну вирішив пришвидшити хлібозаготівлі, навіть у найжорстокіший спосіб. Скажімо, у доповідній записці від 31 грудня 1932 р. вже надійшло повідомлення на його ім'я з Одещини, що за нездачу хліба лише за одну п'ятиденку засуджено 123 особи. Так робилося і в інших областях, навіть ще з більшою силою. Боротьбу за хліб ілюструють цифри засудів селян за областями:

Харківська – 3695 (57 на район)
Дніпропетровська – 2350 (-//- 48 - //-)
Вінницька – 3523 (- //- 55 - // -)
Київська – 3592 (- //- 50 - // -)
Чернігівська – 2582 (- // - 72 - //-)
Одеська – 1995 (- // - 42 - //-)[40].

Українські селяни позбавлені були на той час можливості виживання, міграції, пошуку джерел і засобів існування поза межами села чи району, оскільки 27 грудня 1932 р. запроваджувався єдиний паспортний режим на території СРСР. Встановлювалася обов'язкова прописка паспортів, яка фактично позбавила селян на отримання паспортів, а, отже, можливості пересування та працевлаштування. Усі громадяни, які мешкали в містах, працювали на транспорті, новобудовах зобов'яза-

[37]Марочко В.І. Геноцид в українському селі 1932-1933 років.– С. 37.
[38]Вісті ВУЦВК.– 1932.– 8-17 липня.
[39]Марочко В.І. Політика тотального вилучення хліба в українському селі: геноцид проти селян.– С. 446.
[40]Сергійчук В. Як нас морили голодом.– С. 46-47.

ні мати паспорти. Він став єдиним документом, що засвідчував особу. Встановлювалася система обов'язкової прописки в органах міліції протягом 24 годин. Територія міст вважалася режимною. Серед сільського населення паспорти мали лише працівники радгоспів, решта їх не мала. А це утруднювало їм місце пересування, шукання шматка хліба, таким чином люди були приречені на голодну смерть.

На станціях та дорогах, що вели в міста, куди селяни намагалися втекти від голоду, виставлювались спеціальні охоронні загони. Кордон з Росією перекрили війська НКВС, які стріляли в натовпи українських селян, що втікали від голоду. Хоча втікати було безглуздо і майже нікуди. Тому люди помирали вдома, на полях, серед хлібів нового врожаю, що починали зеленіти. У багатьох селах, цілих районах за зиму і весну 1933 р. вимерло до половини всього населення. Вимирали цілі села. А кому все ж пощастило через облогу прорватися до міст, помирали на вулицях. Кожного дня робітники міст України переступали через трупи. В селах почалося людоїдство. Матері закопували в землю своїх ще напівживих дітей.

Величезну кількість пограбованих селян вивозили на поселення в Сибір, почасти цілими родинами, без жодних засобів до існування на холодну і голодну смерть. Особливу наругу терпіли діти. Роберт Конквест писав: "У Ємецьку знаходився величезний табір, у якому в більшості було розміщено дітей, відокремлених від батьків. 32 тис. людей проживало у 97 бараках. Там траплялися спалахи кору та скарлатини, проте медичної допомоги не надавали. Добовий раціон складався із 300 г чорного хліба, 100 г проса та 100 г риби. Дитяча смертність була дуже високою, щоденно проводилися поховання. Проходячи табором знову в 1935 р., один колишній в'язень помітив, що кладовище, де раніше стояли нескінченні хрести, влада зрівняла з землею[41].

У такий спосіб зазнали поневірянь майже 3 мільйони українських селян, приблизно третина висланих загинула. Тих селян, яких зарахували до "першої категорії", названих упертими класовими ворогами, арештували взимку 1929-30 рр. Повідомляється, що у Київській в'язниці в той час розстрілювали по 70-120 людей за ніч. Колишній в'язень, заарештований за обвинуваченням у релігійній діяльності, згадує, що у тюрмі ДПУ в Дніпропетровську, в камері, і розрахований на 25 людей, утримували 140. З неї одного-двох в'язнів кожної ночі забирали на розстріл"[42].

З особливою наполегливістю й жорстокістю комуністичний режим повів боротьбу з церквою, яка стала на захист духовного знищення українського народу на підставі Божих заповідей. Р.Конквест у своєму ґрунтовному дослідженні про голодомор в Україні "Жнива скорботи", навів такі факти: "Святотроїцький монастир у селі Демидівка на Полтавщині був збудований у 1755 р. 1928 р. його перетворили на бібліотеку, а 1930-го знесли, а матеріали використали для будівництва комор і тютюнової крамниці в місцевому колгоспі "Петровський". Тим часом дзвони, ікони та інші цінності розкрали активісти, тих селян, котрі протестували, в 1930 р. разом з іншими ув'язненими відправили до новоствореного концтабору у Яйві на Уралі. Що стосується сільських церков, то, наприклад, у Товкачівці на Чернігівщині разом з іншими речами знищили церковні архіви, що існували ще від XVI ст."[43]

У більшості українських сіл відбувалися акції руйнування чи повного знищення святинь. Скажімо, у славному містечку Суботів під Чигирином була дерев'яна Михайлівська церква, яку спорудив ще батько Богдана Хмельницького. Вона пе рестояла навали турецьких, татарських, польських, московських царських військ; сталінські завойовники наприкінці 1920-их рр. розібрали її на дрова. Родову ж усипальницю Хмельницьких – Іллінську церкву войовничі атеїсти "переобладнали" на клуб, а потім на зерносховище[44].

Під час хлібозаготівель узимку 1931-32 рр. з багатьох колгоспів викачали майже все зерно. Десятки районів України охопив голод із численними випадками людоїдства. Восени 1932 р., коли з'ясувалося, що основні хлібовиробні регіони не

[41]Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор.– Луцьк: Терен, 2007.– С. 180.

[42]Там само.– С. 173-174.

[43]Там само.– С. 251.

[44]Пахаренко В. Віті єдиного дерева. Україна Східна і Західна в апокаліпсисі ХХ століття.– Черкаси: Брама-країна, 2005.– С. 73.

виконали плану заготівель, було надіслано спеціальні хлібозаготівельні комісії, які викачали повністю хліб. Селянські сім'ї перейшли на сурогати харчування і почали масово вимирати. Випадки людоїдства і трупоїдства набули повсюдного поширення. Від голоду найбільше гинули люди, які не мали продовольчих карток, або селяни, які покинули свої села у пошуках харчування. Голодомор призвів до загибелі в межах України мільйонів людей. Однак цифри подаються різні: від мінімізованих (3,5 млн. – С.Кульчицький) до максимальних (14 млн. – Р.Конквест). Сам же втілювач політики голодомору в Україні, голова ДПУ УРСР до 1934 р., а до арешту й ув'язнення 1937 р. – Нарком Внутрішніх Справ УРСР Всеволод Галицький згодом говорив про 8,5 млн. осіб. Єдине сьогодні достеменно знаємо, що точне число жертв ніхто вже не порахує не тільки з огляду на давність події, а й на секретність статистики. Усі відомості про смертність суворо засекречувалися та шифрувалися від кожної області по-своєму. Так, наприклад, Харківська обл. перед столицею – Харковом – звітувала специфічним способом: "За ...п'ятиденку... м-ця в ...р-ні було заготовлено (закуплено ...голів різної худоби. Хворіє в р-ні ящуром ...голів"[45]. У такий спосіб людей, що загинули з голоду рахували у звітах "головами худоби", а під виглядом худоби з ящуром треба розуміти кількість випадків людоїдства. З Харкова зведені дані надсилалися в Москву. В уряді УРСР та в ЦК КП(б)У про цю "статистику" знали лише С.Косіор, П.Постишев, М.Хатаєвич та голова ДПУ В.Галицький. Усі звіти "про худобу" негайно нищилися, тому хтозна чи будемо мати справжню статистику виморених голодом 1932-33 рр.

Одним із перших про цей голодомор ударив на сполох український греко-католицький єпископат Галицької церковної митрополії. 24 липня 1933 р. у Львові в день св. Ольги Андрей Шептицький виступив із спеціальним закликом. На нього зреагували львівські вчені – члени Наукового товариства ім. Шевченка Кирило Студинський, Філарет Колесса, Василь Щурат і Михайло Возняк. Вони відмовилися від зарплатні, яку отримували з радянської України як члени Всеукраїнської академії наук та зреклися звання академіків.

Відразу у Львові був створений Громадський Комітет рятунку України. За підписом шістдесяти відомих діячів науки і культури опублікували в газеті "Діло" заклик "Биймо у великий дзвін на тривогу", у якому йшлося: "Український народе! Мобілізуй опінію світу проти всіх комуністичних страхіть на Великій Україні. Допомагай своїм братам на Великій Україні чим можеш і як можеш. Львівський Громадський Комітет поведе масову рятункову акцію в краю та за кордоном [...]. Сповнений віри в успіх початого діла, Комітет кличе до дружної співпраці всіх українців"[46].

Заклик митрополита А.Шептицького спричинився до скликання у Відні 16-17 грудня 1933 р. Міжнародної інтерконфесійної конференції. На неї Львівський Громадський Комітет рятунку України відрядив заступника Мілену Рудницьку та посла Зиновія Пеленського. На конференції п. М.Рудницька заявила, що "ходить прямо о життя цілої [*української. – В.С.*] нації". Як результат роботи цієї конференції – світ дізнався про катастрофу голодомору.

Проте провідні держави світу в 1934 р. все ж не визнали акт голодомору в Україні як геноцид. Представник уряду УНР на чужині О.Шульгин звернувся до головуючого чотирнадцятої Асамблеї Ліги Націй пана Вотера з офіційним запитом такого змісту: "Ми просимо Вашу Екселенцію: 1) прийняти необхідні міри, щоб перешкодити вивозу хліба з СРСР, у дійсності з України; 2) організувати анкетну комісію, яка б могла на місці встановити розміри нещастя; 3) організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні. Ми надіємось, що Ліга Націй не зможе пройти мимо нашого прохання і що весь цивілізований світ почує апель уряду УНР, що знаходиться зараз на вигнанні"[47]. До речі, ще 1933 р. до Ліги Націй зверталися також представники Центрального Українського комітету допомоги голодуючим на

[45] Подаю за: Маняк В. Повернути народові історію, а історії – правду // 33-й: Голод. Народна книга-меморіал.– К.: Рад. Письменник, 1991.– С. 580.

[46] Биймо у великий дзвін на тривогу // Діло.– 1933.– 14 серп.

[47] Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині.– Париж, 1934.– С. 206-212.

Україні, що діяв у Галичині, але їх також не почули. Правда про голод в Україні невдовзі сягнула європейських країн, Америки і Канади, звідки родичі надсилали грошові й продовольчі перекази. Селяни отримали можливість купити хоч якесь борошно, крупи, якщо у них було золото, срібло. В обмін на обрядове золото (обручки, нагрудні хрести, сережки) вони викупляли власний хліб для порятунку родини.

Загибель мільйонів людей упродовж 1932-33 рр. не мала аналогів у понад тисячолітньої історії українського народу. Голод тридцять третього залишився у пам'яті народу як найжахливіше лихо. Це дуже важливий психологічний наслідок.

Голодомор досліджуваного періоду спрямовувався не тільки супроти селянства, а й проти інтелігенції, тобто це був геноцид українців як нації. Проте він принципово відрізнявся від винищення вірменів, здійснюваного Османською імперією у 1915-23 рр., або від єврейського голокосту на територіях, підвладних нацистам Третього рейху. Він не виплив з офіційно проголошеної національної політики ВКП(б), а був складовою масового терору як форми державного управління за сталінського режиму[48]. Соціально-економічні, деякі інші суб'єктивні фактори хіба що поглибили цілеспрямоване руйнування української нації.

* * *

Після завершення Другої світової війни внаслідок воєнних руйнувань і знищень, небувалої посухи українські землі знову зазнали страхіть голодомору. Голод 1946-1947 належить до малодосліджених питань, оскільки головний акцент поставлено на голодоморі 1932-33 рр. Зрештою, й зрозуміло, бо за масштабністю це не рівновеликі величини. З іншого боку, події другої половини сорокових років трактувались до недавнього часу як такі, що були спричинені засухою та неврожаєм, а дехто делікатно говорив тільки про "продовольчі ускладнення", викликані природними факторами. Зараз стало достеменно відомо, що в тодішніх офіційних документах і матеріалах термін "голод" ніколи не вживався, а тільки побіжно натякалось на "окремі труднощі в післявоєнній відбудові сільського господарства", "тимчасових труднощах". Навіть деякі дослідники за кордоном обмежувалися констатацією факту голоду 1946-47 рр.[49], не з'ясовуючи справжніх його причин.

Зі здобуттям Україною незалежності дослідження зазначеної проблеми активізувалося, особливо у зв'язку з п'ятдесятиріччям цієї трагедії. У публікаціях йшлося про складні політичні, соціально-економічні умови, в яких опинилася Україна після Другої світової війни. Не відкидаючи об'єктивних природних факторів (засуха), дослідники звернули увагу на суб'єктивні чинники, пов'язані з великим оподаткуванням сільського населення, командно-репресивними заходами, які застосовувалися у сільському господарстві[50].

За достовірними фактичними матеріалами науковці представили об'єктивні картини голоду, що охопив значні території України, зокрема Поділля, Слобожанщину, Південь та інші з її трагічними наслідками – великим безробіттям, життям людей упроголодь, високою смертністю[51].

До такого стану, крім усього іншого, призвели непомірні плани збору зерна з населення. 1946 р., згідно з партійними розпорядженнями, Україна повинна була здати державі 362 млн. 750 тис. пудів зерна. Працюючи при майже повній відсутності техніки, ціною надлюдського напруження сил, виростити і здавши все вирощене, план Москви був виконаний на 62,4%[52]. Втілення явно нереального плану поставило село на межу вимирання, скоротилось поголів'я худоби, а колгоспи були позбавлені насіння для весняної посівної кампанії 1947 р. Взимку 1946-47 рр. з'явилися тисячі опухлих людей від недоїдання. Шукаючи

[48]Кульчицький С.В. Голод, голодомор 1932-33.– С. 77.

[49]Жуковський, Субтельний О. Нарис історії України.– Львів, 1992.– С. 193-196; Субтельний О. Україна. Історія.– К., 1992.– С. 231-237.

[50]Маковійчук І., Пилявець Ю. Голод 1946-1947 рр. в Україні // Український журнал.– 1990.– № 8.– С. 23-37; Воронов І., Пилявець Ю. Голод 1946-1947 рр.– К., 1991; Кульчицький С. Новітня історія України // Український історичний журнал.– 1991.– № 10.– С. 11-23.

[51]Хандрос Б. Голодомор-47. Поділля // Україна.– 1999.– № 24.– С. 10-24; Пахаренко В. Віті єдиного – держави. Україна Східна і Західна в апокаліпсисі XX століття.– Черкаси, 2005.– С. 261-292.

[52]Веселова О.М. Голод 1946-47 // Енциклопедія сучасної України.– Т. 6.– С. 87.

порятунку, чимало людей зі східних та південних областей України їздили у західноукраїнські землі і там купували хліб, вимінювали його за певні речі. До слова, Українська Повстанська Армія чинила спротив тоталітарному режимові будь-якого вивезенню зерна[53]. Однак радянська влада, щоб не допустити туди приїзду голодуючих, сформувала на залізничних станціях оперативні групи співробітників транспортної міліції. Вони знімали людей з поїздів, відправляли назад, забирали хліб, штрафували[54].

Улітку 1947 р., коли достигав хліб нового врожаю, почалися масові крадіжки зерна. За двадцять днів липня в Україні було викрито 4138 випадків розкрадання зерна. В інформаційному зведенні Міністерства внутрішніх справ і прокуратури УРСР про крадіжки хліба урожаю 1947 р. зазначалося: "В першу декаду липня більшість крадіжок виявилась у зрізуванні колосків, у другій декаді превалювали крадіжки готового зерна"[55]. Та це був надто дорогий спосіб виживання, адже кожний заарештований за крадіжки зерна міг отримати від 5 до 10 років ув'язнення.

І.Маковійчук та Ю.Пилявець підрахували, що в ті голодні 1946-47 рр. у 16 східних областях, а також в Ізмаїльській та Чернівецькій обл. померло більш як 710 тис. чоловік. Звичайно, це далеко неповні дані, оскільки ця цифра виведена лише з офіційно зареєстрованих випадків. С.Кульчицький вважає, що ця цифра сягнула за 800 тис. чол. Дослідники сходяться на тому, що голод 1946-47 рр. був закономірним явищем свідомого геноциду щодо українського народу, який негативно сприймав політику Комуністичної партії та радянського режиму в економічно-господарському та національно-духовному житті[56].

Не виключаючи окремих природних факторів, все ж чітко простежуються політичні причини голодоморів XX ст., які пов'язуються з пануванням в Україні комуно-більшовицького окупаційного режиму. Сьогодні є можливість відверто й об'єктивно сказати про це, адже наша країна постійно перебувала в колі підступних і віроломних сусідів. Ще свого часу відомий український митрополит і культурний діяч Іван Огієнко підкреслював: "Земля, що її з давніх давен запосів український народ, була надзвичайно родючою, була землею надзвичайно багатою, і вона стала народові нашому на щастя й нещастя, – вона завше муляла очі ворогам нашим і вабила їх до себе"[57]. Кожен завойовник намагався не тільки захопити землю, а й знищити кордони, позбавити націю політичної свободи, тобто зламати її фізично, а відтак вести послідовну й уперту боротьбу за духовну смерть народу. Ця боротьба виявилася набагато важчою, а успіхи не такими швидкими, як того хотіли окупанти. Навіть ціною мільйонів людських жертв українці зуміли вижити в часи найжахливіших голодоморів XX ст. не тільки фізично, а й духовно, до того ж зберегти свій національний організм. Усі перипетії, пов'язані з цими трагедіями, надзвичайно врізалися в людську пам'ять і, незважаючи на неймовірний подальший терор та заборони, вони закріпилися й передалися наступним поколінням.

Завіса десятилітніх мовчань, жорстке табу на ті події, звичайно, не могли не позначитися на актуалізації теми голодоморів в Україні, яка все-таки знайшла своє місце в ланцюгу народної традиції. Відомий американський історик Джеймс Е. Мейс, який у 1980-их рр. очолював Комісію з дослідження голоду в Україні 1932-33 рр., створену законодавцями США, дійшов висновку, що голодомор в Україні був не чим іншим, як проявом геноциду. Це підтверджують архівні, історичні джерела. З іншого боку, продовжує вчений, свідчення людей становлять чи не найголовніше, найцінніше джерело, оскільки "учені майбутнього зможуть отримати основу для оцінки не тільки фізичної шкоди, завданої суспільству, а й шкоди психологічної, духовної"[58].

---

[53] Там само.

[54] Голос України.– 1995.– 3 червня.

[55] Голод 1946-1947 років на Полтавщині.– С. 130.

[56] Маковійчук І., Пилявець Ю. Голод 1946-1947 рр. в Україні.– С. 34.

[57] Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народа.– К., 1918.– С. 4.

[58] Джеймс Е. Мейс. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року // Українознавство. Хрестоматія-посібник: У 2 кн.– К.: Либідь, 1996.– Кн. 1.– С. 209.

Статті

Петро АРСЕНИЧ

МИХАЙЛО ГОРБОВИЙ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ СІЧОВИЙ СТРІЛЕЦЬ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

Petro ARSENYCH. Mykhailo Horbovyi as the Ukrainian Sich Rifleman and Communal Political Activist.

Ще у 1970-их рр. нам удалося придбати в його дружини Марії Горбової ряд документів, що розкривають життєвий шлях Горбового, ознайомитися з його публікаціями на сторінках “Громадського голосу”, “Каменярів” та спогадами про бойовий шлях УСС. У березні 1996 р. ми переглянули в архіві управління СБУ з Івано-Франківської області судову справу М.Горбового за № 2881П. На основі комплексного вивчення архівних джерел, публікацій, спогадів зроблено першу спробу ширше висвітлити його життєвий шлях з нагоди його 100-річного ювілею.

Михайло Горбовий народився 9 вересня 1896 р. у м. Косові в багатодітній гуцульській сім’ї. Його батько Іван був робітником на солеварні, а потім ткачем, мати Марія вела домашнє господарство. У них було п’ятеро дітей: сини Роман (1890-1971), згодом відомий майстер художнього ткацтва, член спілки художників України, Михайло, Гнат, дочки Ганна та Юлія (по чоловіку Библюк). Михайло з дитинства виявляв інтерес до книжки. Коли померла мати, мачуха мало дбала про дітей, то ж Михайло став піклуватися про них. Закінчив 6 класів. Займався самоосвітою.

На формування його світогляду істотно вплинули твори Т.Шевченка, І.Франка, його краянина письменника і публіциста, громадського діяча Михайла Павлика (1853-1915), діяльність на Косівщині радикальної партії та спортивно-пожежного товариства “Січ”, заснованого в 1900 р. громадсько-політичним діячем, адвокатом Кирилом Трильовським, який не раз бував у Косові. Коли там виник осередок “Січі”, Михайло став його активним членом, брав участь у побудові пам’ятника Т.Шевченкові у Косові. З 1913 р. товариства “Січ” стали перетворюватися на військові організації. У червні 1914 р. засновано Степаном Григорцівим “Кіш Січових Стрільців” у Косові. М.Горбовий став діяльним його членом. Він залишив цікаві спогади про участь “Січей” різних гуцульських сіл у багатотисячному поході під час відкриття пам’ятника Т.Шевченкові в Косові 19 липня 1914 р. та про від’їзд січовиків-добровольців на фронт 21 серпня 1914 р.

З початком Першої світової війни М.Горбовий на поклик повітової Бойової управи (голова адвокат Петро Рондяк (1873-1944), секретар – учитель Іван Устиянович) добровільно зголосився до УСС воювати “проти віковічного ворога... за свої права, за волю і честь українського народу!”.

До добровольців звернувся з прощальним словом учитель І.Устиянович. Січові стрільці, а з ними і Михайло Горбовий під командою курінного Олекси Іванчука (1882-1920) з піснею “Йшли діди на муки, підуть і правнуки, ми за народ життя своє дамо!” вирушили на Коломию, а звідти – на призовний пункт до Стрия. Там був зарахований до сотні Романа Дудинського і як четар 1-ї чети, 1 сотні, 1 куреня УСС пройшов усі бої в Карпатах на Маківці, під Стрипою, на Лисоні. У жовтні 1916 р. один відділ УСС в кількості 180 осіб було перекинуто на Буковину. Він складався переважно з гуцулів, тому й був названий “Гуцульською сотнею УСС”. У складі цієї сотні, якою командував четар Микола Никорак, а потім Омелян Левицький (загинув 23 березня 1917 р. у с. Кирлібабі Сучавського пов., Румунія) Горбовий як стрілець Гуцульської сотні брав участь у боях за Присліп, Корул, Кирлібабу та ін. На Великдень 1917 р. “Гуцульська сотня” браталася з українським полком, що був у складі військ Тимчасового уряду Росії. М.Горбовий у статті “Гуцульська сотня” писав про це так: “На сам Великдень стрільці разом з вояками з тамтого боку відспівали спільно “Христос Воскрес” і збігли в яр “христосуватися”. Нас гостили різними стравами і ще на дорогу дали пасок, цукру, писанок, а ми їм – руму, вина, книжки, часописи. Найбільше питали за “Кобзарами”. Нам лише що прийшла пака книжок з Відня від жіночого комітету, то ми їм подарували. Також наладнали правильну пошту... Таке перемир’я тривало до

5 квітня, а тоді австрійське командування перекинуло "Гуцульську сотню" на полонину "Попадю". В половині червня прийшло до сотні поповнення з Коша 45 стрільців з двома старшинами. Тоді сотню очолив четар УСС Гриць Голинський (1895-1941) – родом з Вижного Березова. 18 червня сотня відійшла на відпочинок до с. Петрова на Закарпатті, звідки була відправлена на фронт під Конюхи, де 1 липня відбили наступ противника, а 6 липня – ворожий напад під Куропатниками. У кінці липня 1917 р. сотня прославилася в бою під Бурдяківцями над Збручем, за що дістала подяку з 5-го корпусу дивізії 54-ї бригади".

4 серпня 1917 р. М.Горбового відправлено з сотні до коша УСС у Пісочній, де він 28 жовтня 1917 р. був учасником посвячення митрополитом А.Шептицьким могили в честь полеглих січових стрільців. 8 листопада 1917 р. Горбовий отримав відпустку на 14 діб і поїхав до Косова. Повернувся до коша УСС 4 грудня і тут довідався, що Україна 21 листопада проголосила самостійність. З цього приводу у Вишколі УСС 8 грудня відбулися урочистості з походами і промовами. 21 квітня 1918 р. Горбовий був на шевченківському концерті, який влаштували УСС в Пісочній.

23 квітня Горбовий дістав відпустку на період весняних робіт. Після повернення з відпустки його призначили до 43-ї сотні новобранців.

У червні 1918 р. Горбовий у складі австрійських військ разом з УСС прибув на Східну Україну, в Єлисаветград (тепер Кіровоград). Українські січові стрільці співчували і допомагали місцевому населенню, яке виступило проти гетьманського режиму та грабіжницьких дій австронімецьких військ. За те, що УСС відмовлялися воювати проти повсталих селян, їх у жовтні відправили на Буковину.

М.Горбовий у своїх спогадах зазначив, що 1 жовтня 1918 р. в коші з причини від'їзду УСС на Буковину відбулася прощальна вистава "Невольник".

У жовтні 1918 р. на прохання Косівського повітового січового отамана, учителя Івана Устияновича, кошова команда УСС, що перебувала у Вижниці, відправила Горбового з кількома стрільцями до Косова для допомоги у здійсненні перевороту. Після вдалого захоплення влади українцями М.Горбовий активно допомагав у організації української влади ЗУНР. Йому як повітовому комісарові міліції доручено формувати українські відділи міліції по селах. Як чесну, сумлінну людину, повітовий комісар Устиянович призначив Горбовго завідувачем крамниці. Молодий січовик поривався на фронт, але скорився наказу вищої військової комендатури.

Після програних визвольних змагань українців Галицьку Гуцульщину захопила Польща.

У ніч з 16 на 17 квітня 1920 р. гуцули підняли повстання проти окупантів у Жаб'ї, Головах і Зеленій Косівського р-ну.

М.Горбовий був одним з його організаторів, а також активним учасником. Про визначну роль Михайла Горбового в організації гуцульського повстання засвідчив один із його учасників Михайло Недоходяк: "Я був зв'язківцем, – писав він у своїх спогадах, – носив пакети з Жаб'я до Косова М.Горбовому. Пам'ятаю, як він дав мені пакети, які я повинен був доставити в села Голови, Красноїлля, Жаб'є. У пакетах було сказано про час повстання, як напасти на постерунки у Жаб'ї, Зеленому, Ясенові, а також на лісництва у Буркуті, Явірнику, як роззброїти їх і з цією зброєю піти на Косів...".

15 і 16 квітня 1920 р. М.Горбовий брав участь в організації зборів повстанців у Головах на толоці в селянина Федора Дроняка, де уточнювалися плани збройного виступу гуцулів проти своїх гнобителів. Озброєні селяни вирушили на Жаб'є (тепер Верховина), але там повстання було жорстоко придушене поляками. На Гуцульщину прибула каральна експедиція, яка спалювала хати, забирала худобу, арештовувала учасників повстання та їх спільників і жорстоко їх била. М.Горбовий 29 квітня 1920-го теж був заарештований і 4 травня відправлений разом з іншими 16 в'язнями до Коломийської тюрми, а 21 липня – до Львівської. У Львові 19 серпня частину в'язнів відпустили, а 27 чоловік, у т. ч. і М.Горбового, перевели до тюрми у м. Вісніч. Звідси 6 жовтня їх у супроводі 10 конвоїрів знову відправили до Коломиї. Горбового разом з чотирма іншими в'язнями помістили в камеру № 28. 27 листопада 14 в'язнів, у тому числі й брата М.Горбового Романа, було звільнено з Коломийської тюрми. 6 грудня М.Горбового викликали до суду, і суддя зачитав акт оскарження. Наостанку суддя наголосив, що прокуратура вважає Горбового винним в організації збройного більшовицького повстання проти Польщі. Горбовий запитав, чи мають вони докази на таке обвинувачення. Суддя не мав на це

що відповісти. Для підтримки політичних в'язнів у Коломиї, а також у Косові був організований Український Горожанський комітет. Гуцули ходили колядувати, щоб зібрати кошти на допомогу ув'язненим, і на Святий вечір 1921 р. Горбовому та його співкамерникам була передана святкова вечеря.

Свої поневіряння у польських тюрмах в 1920-21 рр. та жорстоке поводження тюремної адміністрації з в'язнями М.Горбовий описав у щоденнику, який вів з дня арешту. Частково спогади про ці події М.Горбовий опублікував у "Громадському голосі" за 1930 рік (№ 24-42) під назвою "Рік 1920" та "Спомин з Різдва 1921 р. в Коломийській тюрмі" (рукопис зберігається в автора цих рядків).

Через 20 років, 1940-го, М.Горбовий написав спогади, які зараз зберігаються в рукописному відділі ІМФЕ в Києві. На їх основі викладач Львівського державного університету ім. Франка М.Нечитайлюк видрукував статтю "Народна пам'ять про Гуцульське повстання 1920 року" ("Жовтень".– 1957.– № 12.– С. 119-122). М.Нечитайлюк та інші автори, а також поляки трактували це повстання як більшовицьке. Насправді, як свідчить інший його учасник Петро Шекерик, повстання мало національно-визвольний характер. Окружний суд засудив 255 повстанців. Страшні тортури в тюремному ув'язненні переніс і М.Горбовий. Повернувшись із місця ув'язнення, він працював у господарстві батьків, був ткачем. У 20-30-их рр. здійснював велику виховну роботу серед молоді: ставив п'єси, організовував фестини та інші масові заходи, спрямовані на пробудження національної та людської гідності краян. На знак протесту проти окупаційного режиму гуцули бойкотували перепис населення 1921 р., вибори до польського сейму і сенату 1922-го та призов до польського війська. З цього приводу польська поліція заарештувала в Косівському повіті близько сімдесяти осіб. 24 жовтня 1922 р. було заарештовано й М.Горбового, але за браком доказів 21 листопада він був звільнений. 29 квітня 1923-го його заарештували втретє. Та, незважаючи на переслідування, М.Горбовий продовжує брати участь у громадсько-політичному житті Косова.

У 1922 р. він засновує та очолює молодіжну організацію "Пласт", у якій, за виховними методами міжнародного скаутського руху, поєднаними з українськими національними традиціями, юнацтво виховувалося в національному дусі. М.Горбовий був опікуном 25-го пластового полку юнаків ім. Осипа-Юрія Федьковича (12.06.1922 – 12.10.1924) та 26-го полку юначок ім. Наталії Кобринської (З 22.05.1924). Горбовий був учасником пластового курсу для впорядників (14-18.08.1922, м. Коломия). Ініціатор створення першої пластової килимарні (1924). За пластову працю отримав вищий пластовий титул скавт-мастра (22.05.1924). Інтендант Першої пластової зустрічі (12-14.07.1924, Писаний Камінь біля Косова). Ініціатор об'єднання двох пластових полків у Косові у 25-й полк, незабаром – курінь юнаків та юначок ім. Михайла Павлика (12.10.1924), зв'язковий цього куреня. Окружний зв'язковий 5-ї (Гуцульської) округи Пласту (з 1924). Член-засновник 1-го пластового сеніорського куреня ім. Степана Тисовського (1930). Пластовий псевдонім – "Чорногорський вітер".

Пластуни під керівництвом Горбового вивчали історію України, робили походи по рідному краю – на Сокільський, Писаний Камінь, у Чорногору, багато уваги приділялося "руханковим" вправам. За пластову діяльність польська поліція знову заарештувала М.Горбового. У листах із Коломийської тюрми від 2, 8 і 9 березня та 6 квітня 1924 р. він заохочує своїх вихованців, "сестричок і братчиків", до плідної праці, рекомендує їм літературу для читання. В одному з листів без дати Горбовий писав, що 21 лютого починає голодівку на знак протесту "проти переслідування "Пласту", як також і мене самого. Бо 18 лютого сам суддя Янковські признав, що коли б я залишив "Пласт", то залишили б вони і мене... Та поки що Ви нічим не журіться, а чимдужче працюйте у всесторонньому самовихованні...".

Вийшовши з тюрми, Горбовий продовжує роботу у "Пласті", аж поки польський уряд не заборонив його 1930 р. Одночасно він стає діяльним членом руханково-спортивного товариства "Луг", заснованого 1925 р. з ініціативи Української радикальної партії. М.Горбовий разом з Гулейчуком, Білецьким, Максим'юком, Кабином та іншими членами товариства звертається до Ради "Лугу" в Косові з пропозицією скликати на 17 квітня 1927 р. надзвичайні загальні збори "в цілі перевибору Ради".

1929 р. Горбовий вступив до Української соціалістичної радикальної партії (УСРП) і 1932-го

був обраний секретарем повітового комітету цієї партії.

З 1932 р. він за завданням УСРП засновує осередки Союзу Української Поступової Молоді ім. М.Драгоманова "Каменярі" і в 1933-38 рр. керує повітовим комітетом "Каменярів". Ця організація загартовувала українську молодь фізично та ідейно. "Каменярі" щороку проводили огляди своїх сил на спортивних святах. Вони вивчали історію України, читали українські книги, брали участь у театральних, хорових та спортивних гуртках. Статут "Каменярів" забороняв палити і вживати алкоголь. Великої уваги надавав Горбовий і вивченню етики, зокрема у ставленні до жінок. Отже, Михайло Горбовий старанно готував своїх вихованців, які брали участь у повітових каменярських з'їздах, що відбувалися в Косові (1933), в Коломиї (16 вересня 1934 і 25 серпня 1935 рр.). На перше каменярське свято в Коломиї 16.09.1934 р. з участю 10 місцевих союзів прибули каменярі із Косова і Соколівки на чолі з головою Косівського повітового союзу Каменярів Михайлом Горбовим, який брав участь у дефіляді з участю 150 осіб, а його вихованці 35 осіб брали участь у легкоатлетичних змаганнях. На другому повітовому святі Каменярів М.Горбовий теж брав участь у дефіляді та 400 Каменярів з Коломийщини і Косівщини.

1937 р. Горбовий був делегатом 5-го крайового з'їзду "Каменярів" у Львові, на якому його обрали заступником голови президії та членом Головної Ради "Каменярів".

11 вересня 1938 р. він організував у Косові свято на честь Михайла Павлика.

1927 р. М.Горбовий став одним із засновників у Косові виробничо-промислової і торговельної кооперативи "Союз Промисловців Гуцульщини" (в 1930 р. перейменованої на кооперативу "Гуцульщина"), де постійно працював. Він роз'яснював селянам мету кооперації, її роль у підвищенні їх економічного добробуту.

Горбовий налагодив виробництво і збут килимів. З цього приводу вів ділове листування з Львівським центросоюзом, головою коломийського окружного Союзу кооператив Михайлом Берладом та багатьма приватними замовниками. Попри активну громадську діяльність М.Горбовий знаходив час писати спогади про визвольні події на Україні. В них він зображує патріотичний рух молоді, об'єднаної у січовий союз, селянське повстання на Гуцульщині і муки, які перенесли його учасники у тюрмах панської Польщі. В 1930-их він активно публікувався в історичному календарі "Просвіти", у виданнях "Каменярі", "Громадський голос" та ін., зокрема в альбомі "УСС". Залишив щоденник спогадів і ряд листів, які збереглися до наших днів і ще чекають на опублікування. Це документи, які по праву належать Україні. Вони правдиво висвітлюють одну із найцікавіших сторінок життя українського народу, і в цьому їхня велика історична цінність.

За економічною та політичною діяльністю М.Горбового постійно стежила поліція, шукаючи нагоди заарештувати його. Щоб паралізувати вплив М.Горбового на українське населення Косівського повіту в активізації політичної і національної боротьби проти існуючого режиму, його знову 1930 р. заарештували і відправили до Коломийської тюрми. На знак протесту він розпочав голодівку, на шосту добу якої, 21 вересня, почав писати заповіт, який закінчив 24 вересня. У заповіті стверджує, що голодівки не припинить, хіба "поліція дасть докази моєї вини або звільнить", бо для нього "тепер краще голодова смерть, чим таке життя!". Далі заповідав свої мізерні статки сестрам Юлії й Анні та братові Гнату, а бібліотеку, свої рукописи, фотографії, гітару, картини, пластовий однострій, фотоапарат – пластунці Марусі Библюківні, в яку був закоханий. Згодом вони подружилися. Його дружина Марія Василівна (1908-197?) працювала килимаркою в кооперативі "Гуцульщина".

Протест Горбового, його мужність і витримка перемогли, і тюремне начальство його звільнило. Та 1939 р. – знову арешт за те, що не хотів замінити української вивіски на польську на кооперативі "Гуцульщина", яку очолював.

З приходом радянської влади М.Горбовий був звільнений з тюрми і продовжував працювати в кооперації "Гуцульщина", і скоро став першим головою артілі "Гуцульщина", створеної на базі "Гуцульського мистецтва" М.Куриленка. Але 1940 р. його усунули від керівництва і він став працювати тут рядовим різьбярем. У той час енкаведисти почали масові арешти політичних і культурно-громадських діячів. Лише в м. Косові протягом 1939-41 рр. було ув'язнено 36 осіб. Серед них 10 лютого 1941 р. був заарештований різьбяр артілі "Гуцульщина" Михайло Горбовий, якого НКВС підозрювало у належності до ОУН.

Щоб не насторожувати рідних, до Горбового прибув черговий Косівського райвиконкому Іван Гринюк і повідомив йому, що директор артілі "Гуцульщина" Микола Кіщук наказав йому їхати до Києва за сировиною для артілі і що необхідно негайно йти, бо чекає машина. М.Горбовий пішов і додому вже ніколи не повернувся. Його завезли до Станіславівської тюрми і пред'явили обвинувачення в тому, що він належить до контрреволюційної організації націоналістів і займався вербуванням в ОУН нових членів. Горбовий заперечував це обвинувачення. На допиті 12 лютого він зізнався, що з 1929-го був тільки рядовим членом Української соціалістичної радикальної партії, а з 1932-го – секретарем повітового комітету УСРП і займався вихованням молоді в дусі політики партії. На численних допитах від нього постійно вимагали зізнання про належність до ОУН. Але Горбовий весь час твердив, що до ОУН ніколи не належав. На допиті 20 лютого на запитання слідчого: "Розкажіть, до яких організацій Ви належали?" Горбовий відповів, що у 1926 р. вступив у спортивне товариство "Луг" та був керівником "Каменярів", членом "Просвіти" і "Пласту".

На допиті 7 березня на запитання слідчого, яку роботу він проводив як керівник "Каменярів", відповів, що проводив культурно-освітню роботу: організовував читання газет, творів Т.Шевченка, І.Франка, В.Стефаника, А.Чайковського і ніякої націоналістичної діяльності не здійснював.

Під час допиту 28 березня його змусили назвати членів УСРП М.Вахнюка, М.Лелета, М.Гулейчука та ін., а на допиті 4 квітня – керівників осередків "Каменярів" у Соколівці (керівник Павлюк), Кутах (Филипович), Бабині (Іванюк), Шешорах (Василащук), Брустурах (Дручків) та склад повітового комітету "Каменярів" (М.Горбовий – голова, Михайло Фединський – секретар, Марія Горбова, Петро Баранюк, Василь Кабин – члени Комітету).

На допиті 7 квітня його змушували визнати, що він був на зборах ОУН в адвоката Рондяка.

На допитах на очній ставці арештований Андрій Турко свідчив, що його залучив до ОУН Горбовий, що він був у нього на квартирі, де проходила таємна нарада членів ОУН. Та М.Горбовий категорично заперечував ці неправдиві свідчення. Тоді енкаведисти почали підшукувати інших свідків, які б підтвердили, що Горбовий вів антирадянську агітацію серед різьбярів у 1940-41 рр. Йому закидали у вину те, що він виступав проти колективізації, а на зборах різьбярів у с. Річка говорив, що кращі майстри не повинні об'єднуватися в артіль, а повинні творчо працювати кожен самостійно. Коли встановлювали нормативи, то рекомендував працювати поволі.

8 квітня 1941 р. слідство було в основному завершено і справу передано на розгляд в "Особое совещание". Та звідти її повернули і продовжили термін слідства до 8 червня. Знову почалися допити його та свідків. Слідство визнало Горбового винним у тому, що він був українським націоналістичним діячем, що займав керівне становище у ряді націоналістичних організацій і партій, виступав проти більшовиків, що був зв'язаний з націоналістами і проводив антирадянську агітацію. Горбовий відкинув усі обвинувачення. Як доказ його вини Горбовому пред'явили його статті, які він друкував у "Громадському голосі" та "Каменярах" (ч. II), нібито націоналістичного змісту.

7 червня 1941 р. попереднє слідство над Горбовим було закінчено. Та почалася війна, і ніякого рішення не було прийнято, а його начебто відправили углиб країни. Подальша доля невідома. 1964 р. його справу за терміном давності було закрито. Реабілітований 2 серпня 1989-го за відсутністю в його діях складу злочину.

Так з чесного імені Михайла Горбового було знято тавро "ворог народу". Він повернувся до нас із сталінської тюрми, а може, з Дем'янового Лазу, де знайшли загибель його побратими.

Нині одна з вулиць у Косові носить ім'я Горбового і лунає дзвін пам'яті про славного сина Гуцульщини.

Рукописи та опубліковані статті М.Горбового:

ІМФЕ.– Ф. 28-3.– Спр. 196, 247, 262, 263.

Горбовий М. За кращу долю України // Народний ілюстрований календар "Просвіти" на звичайний рік 1935.

Горбовий М. Записки січового стрільця (рукопис знаходиться в автора статті).

Горбовий М. Гуцульська сотня УСС // Літопис Червоної Калини (ЛЧК) 1931.– Ч. 5.– С. 18-20; Його ж. Як загинув сотник УСС Ом.Левицький // ЛЧК.– 1931.– С. 17-18; Його ж. Від'їзд УСС на Велику Україну 1918 р.

// ЛЧК.– 1932.– С. 65-70; Його ж. Стежа на Флісантель // ЛЧК.– 1932.– С. 16-25; Його ж. Встановлення української влади // ЛЧК.– 1935.– № 1.– С. 8-9; Його ж. Переглядаючи Альбом УСС ЛЧК.– 1935.– № 10.– С. 2-3.

Їхав стрілець на війноньку. П'єса.– 1935.

Записки УСС І б/д.- 95 с. Цей записник конфісковано 28.X.1933 і протримано в поліції до 23.IV.1934.

Записки Гуцульської сотні 1 полку УСС 3 рр. 1916-1918.

Лист до пластунок та Марії Библюківни.

Джерела і література про Горбового:

Архів СБУ з Івано-Франківської обл. Судова справа М.Горбового № 2881П.

Арсенич П. "Тарас Шевченко і Прикарпаття".– Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001.

Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини 1848-1939 рр.– Івано-Франківськ, 1996.

Арсенич П. Михайло Горбовий як січовий стрілець і громадсько-політичний діяч // Історія Гуцульщини.– Львів, 2000.– Т. 5.– С. 447-455.

Арсенич П. "Засновник Січі" Кирило Трильовський.– Івано-Франківськ: Лілея, 2000.– С. 30-32.

Організація УСС (спогади М.Горбового) // Старожитності.– 1991.– Ч. 6.

Бурнашов Г. Посмертно реабілітований // Затавровані ворогами на роду.– Івано-Франківськ, 1992.– С. 3-67.

Гуцули у визвольній боротьбі: спогади січового стрільця Михайла Горбового / Упоряд., вступ. слово, примітки, додатки, біограф. Р.Коваля, Ю.Юзевича, П.Арсенича. Серія "Українська воєнна мемуаристика".– Київ; Вінниця, 2009.– Т. 4.– 472 с.

Коломия й Коломийщина.– Філадельфія, 1988.– С. 451-452.

Пелипейко І. Косів: люди і долі. Краєзнавчий довідник.– Косів: Писаний Камінь, 2001.– С. 58-66.

Пелипейко І. Містечко над Рибницею.– Косів: Писаний Камінь, 2004.– С. 58-60.

Реабілітовані історією Івано-Франківська область. Кн. 1.– Івано-Франківськ, 2004.– С. 576.

Григорій Дем'ян із бандуристом із Ялти. Жовтень 1998 р. фото С.Гвоздевич.

Григорій Дем'ян та останній командир УПА генерал Василь Кук на конференції. Львів, 1999 р.

Григорій Дем'ян із внуком на вечорі до Свята Героїв у театрі ім. М.Заньковецької, Львів, 2000 р.

Статті

Наталія ШУМАДА

ЩЕ КІЛЬКА ФОЛЬКЛОРИЗОВАНИХ ПІСЕНЬ

Natalia SHUMADA. And Several Folklorized Songs Once More.

У фольклористику давно вже увійшло поняття “фольклоризовані пісні”, тобто авторські твори, написані з використанням фольклорної поетики і змістом близькі до фольклорних. Вони й увійшли до багатющої фольклорної скарбниці – співаються як народні без називання (а часом і без знання) імен авторів. Чимало таких творів було складено в часи боротьби січових стрільців і взагалі людей, наділених поетичним хистом, які виражали свої емоції, неспівзвучні з пов’язуваними тодішніми можновладцями, – німецькими окупантами, а пізніше радянськими “вождями”.

Більшість таких творів – це звичайні ліричні пісні, в яких лише окремі штрихи при уважному читанні даються бачити “другий план”, зрозуміти, коли й ким вони були написані. Сотні таких творів зафіксовано в окремих солідних виданнях, розсипано в різноманітних збірках, використано як ілюстративний матеріал в наукових працях. Серед них є й відомі автори, але навіть у XXI ст. можна натрапити на зразки, що зберігаються в пам’яті старих людей, але з тих чи інших причин не потрапили в друк; забулися й обставини, коли і від кого були почуті, а вчасно опубліковані могли б доповнити список таких відомих авторів, як Михайло Гайворонський, Левко Лепкий, Роман Купчинський, Микола Трильовський та ін.

Можливо, твори, що друкуються нижче, співаються й тепер ще десь по селах або пам’ятаються старшими людьми, але, наскільки знаємо, ні у фольклористиці, ні в сучасному літературознавстві їх ще не аналізували. Співали їх як фольклорні, бо йдеться в них про загальнолюдські емоції, але є в них і конкретика, і художні прийоми, не властиві народним пісням. Наприклад, пісня “Я покинув свій край” (мелодія її збереглася, теж ближча до професійної, авторської), очевидно, створена січовим стрільцем, який опинився за межами рідної землі, перебуваючи на вишколі в навчальному закладі. Це типова лірична пісня, однак згадка про стояння “на варті”, наказ “до бою” – реалії, що дають підстави для висловленого припущення:

Я покинув свій край, я покинув рідню,
Я покинув кохану дівчину свою...
Ось тут, на чужині, ввижається мені
Мій рідний край:
Дівчина, вечір, сад, ручай –
Мій рідний край.
Чи у школі учу, чи каміння товчу,
Чи на варті стоячи я думку сную.
Ось тут, на чужині, ввижається мені
Мій рідний край:
Дівчина, вечір, сад, ручай –
Мій рідний край.
А як завтра нараз, завтра гряне наказ
І як сурма до бою закличе: вже час,
Ось тут, на чужині, згадається мені
Мій рідний край:
Дівчина, вечір, сад, ручай –
Мій рідний край.

Із цією піснею тематично перегукується твір, складений дівчиною, можливо, не як відповідь на попередню, але їх єднає настрій, деякі типові для народних пісень лексеми (вечір, темний гай, ручай) і пряме звернення “до тебе” (не названого). Можемо припустити, що ці й подальші зразки – поетична розмова двох обдарованих людей. Адже таке поетичне листування – звичайна річ для молоді деяких західноукраїнських земель. В архіві фольклориста П.Лінтура збереглося кілька десятків таких листів, написаних коломийками. Цитовані ж автори ближчі до професійної поезії, хоч фольклорна підоснова в деяких піснях проглядається, наприклад:

Сумно пливуть хвилини,
Думка до тебе лине,
Серце тривожно б’ється
І вдаль несеться в країну снів:
І присниться май,
Нічка, темний гай,
Ми заслухані з тобою...
І присниться май,
Нічка, темний гай,
Бо нема тебе зі мною...

Тему кохання, розлуки, вірності продовжує пісня хлопця, який звертається до своєї дівчини, благаючи її зберегти почуття:

Любов, дівчино, це обман,
Що швидко проминає,
Немов метелик навесні,
Серденько ізміняє.
Так бережи ж серця свого,
Ти бережи його зрання.
Метелик верне навесні,
Не вернеться кохання.
Так бережи серця свого
І не давай йому волі,
Метелик верне навесні,
А молодість – ніколи.

Наступна пісня, якщо продовжити наше припущення щодо поетичної розмови двох конкретних осіб, додає декілька штрихів, що хоч трохи завуальовано вказують на рід занять дівчини, яка очікує арешту, тому й кличе до себе на прощання милого:

Бувай здоров, коханий мій,
Пора мені в дорогу...
Розсипляться китиці мрій
Без тебе, молодого...
Надії, мов вишневий цвіт,
Розвіються вітрами,
Бо я піду в далекий світ
Незнаними шляхами...
Машина дзвонить: день-дзелень,
Вона уже на шляху.
Прийди, мій милий, пригорни
І поцілуй без жаху,
Бо, може, вже й не вернусь я, –
Ти не вдавайся в тугу!
Бувай здоров, коханий мій,
Собі ти знайдеш другу...

Пісня має виразні нюанси, за якими можна впевнено судити про хист професійного поета-автора: порівняння – "надії, мов вишневий цвіт", "китиці мрій" – цього нічого у пісенному фольклорі не знайти. А конкретика – машина, яка забирає дівчину, побоювання не вернутися – говорять про майбутній арешт, яких чимало було при "виловлюванні бандерівців" та інших "націоналістів", яких енкаведисти засуджували на великі терміни ("строки"). Ось і наступна пісня вказує: 20 років, і вперше ім'я адресата – Марко:

Чи чуєш, Марку, чуєш, друже?
Бували гарні "гулянки"...
Отак ще двадцять зим холодних
Дзвонитимуть мені дзвінки...
Спаливсь і витлів юний червень
І серпень вигорів дотла,
І літо бабине снується
Тендітним прядивом срібла.
І я не знаю, чи здається,
Чи справді так далеко ти,
Що ні прилинуть, ні приб'ються
До тебе білії листи...
Тріпочеться і б'ється серце,
У грудях рветься, ніби птах,
Немов воно заснути хоче
На захисних твоїх руках.
[...Середина твору забулася...]
І пригадалось: біжимо ми
В розквітлий і пахучий сад...
Чотири кроки, все чотири
Туди й назад, туди й назад.

Пісня цікава ще й тим, що вона як живописне полотно дає виразно бачити, як ув'язнена стоїть біля віконця і в думках творяться художні образи, ніким ще не спожиті, бо вони – наслідок конкретних переживань. Звідси й епітети *юний* червень, *вигорілий* серпень, *срібне* мереживо бабиного літа; несподівані епітети: *захисні* руки, *тендітне* прядиво. І страшне у своєму контрасті – від елегійних спогадів пахучого саду в жорстоке повернення сьогодення – чотири кроки... Це – справжня поезія; було б жаль, якби не знайшлися їхні автори – цей, особливо талановитий (чи, точніше, талановита), і попередній, яких слід було б повернути, за афористичним висловом академіка М.Жулинського, із забуття в безсмертя.

P.S. Пісні я чула понад шістдесят років тому від дівчат, очевидно, приїжджих із західноукраїнських областей України, які вступали до Київського учительського інституту, куди вступала і я. Дівчата були дуже співочі. На перервах стіни лящали від пісень – співалося їх чи й не сотні, але багато забулося, а наведених не можна було співати із зрозумілих причин. Отже, вони й осіли глибоко в пам'яті, аби щойно тепер виринути.– Н.Ш.

Статті

Віктор ДАВИДЮК

"ЯК ЩЕ НЕ БУЛО З ПОЧАТКУ СВІТА..." (Світотворчі мотиви в житловому просторі українців Полісся й Карпат)

"As There Was Nothing When the World Arose..." (On World-Creative Motives in Habituated Space of Polisian and carpathian Ukrainians).

Питання наявності чи відсутності в українській традиції космогонічних міфів відпало давно як остаточно з'ясоване. Для одних вони однозначно відсутні, бо звідки їм тут було взятися. Для інших – однозначно присутні, бо куди мали б подітися. На їх існуванні наполягали Микола Костомаров, пізніше Ксенофонт Сосенко, Степан Килимник, в найновіші часи Олена Таланчук. Мало хто з дослідників допускав автохтонне походження цих творів, частіше шукали їх джерела в близькосхідній традиції. На користь цього існувало дві обставини. Перша та, що космогонічні міфи, хоч і існують у майже незмінному вигляді у багатьох народів, до явищ раннього походження не належать. Відтак вбачати їх індоєвропейську генезу може видатися явним перебільшенням. Друга обставина та, що творцями світу в цих міфах постають птахи. Значення деміургів будь-які тварини успадковували через попереднє тотемічне маркування. Тотемами птахи, здебільшого великі, вважалися винятково в степових народів. Отже, реальним в умовах України можна припускати хіба індоєвропейське їхнє походження. Щоправда, артефакти космогонічних уявлень у більшості народів, як вважають дослідники, з'являються синхронно з класовою ієрархією. Відображенням такого трьохступеневого поділу часто вважають образ Світового дерева. На наш погляд, – помилково, бо в деяких китайських племен цей символ простежується ще в культурних шарах неоліту.

Українські космогонічні міфи зі світотворчими мотивами представлені в колядках. У них світ засновують двоє, а частіше троє голубів, що сидять на яворі:

Колись то було з початку світа,
Втоді не було неба ні землі,
Неба ні землі, нім синє море,
А серед моря та два дубочки.
Сіли-упали два голубойци.
Два голубойци на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Раду радити і туркотати:
– Як ми маємо світ основати?

М.Костомаров виявляє подібні мотиви у зендській та індійській міфологіях. Так, образи двох голубів у колядках про створення світу автор пояснює на основі порівняння двох загалом не дуже то схожих мотивів у цих міфологіях. Зендська міфологія подає образи двох дерев: одне – дерево життя і зцілення, друге – дерево з різним насінням. На вершині цього другого дерева сидить міфічний птах (сокіл), який з допомогою води розносить це насіння по цілому світові. В індійській міфології також є образ дерева, з якого беруть початок небо і земля, але в ній світ починається з любові. На дереві обнімаються два птахи, тобто голуби. Той з цих двох варіантів, де є два голуби, на думку М.Костомарова, старовинніший.

Дослідник звертає увагу на один із українських аналогічних міфів, що увійшов до складу колядки. В ньому теж двоє голубів. Одначе ці вже зійшли на землю і мирно клюють пшеницю. Та й це не єдина зміна. Один із рядків пісенного тексту пояснює, що це не голуби, а ангели, які прилетіли, щоб побачити, чи люди живуть по правді:

Пане господарю, на твоимь двори
Ой два голуби пшениченьку дзюбають!
Хоче господарь на ихъ стриляти;
Стали до его та й промовляти;
Господарю нашъ! Не бий же ти насъ.
Ми не голуби, ми есть ангели,
Ми випитуємъ и виглядуемъ:
Що се діеться на билимъ свити;
Чи теперъ все такъ, якъ колись було[1].

[1]Костомаров Н. Историческое значение южнорусского

М.Костомаров вважає, що образ голубів у колядці наповнений давнім міфологічним значенням і має язичницьку основу. Форм, притаманних християнству, він набув згодом. "Суть тут у тому, що в образі голубів виступають вищі мислячі істоти; але й голуби, котрі творять небо і землю, звичайно, означали або символічне зображення вищих істот, або ж їхнє знаряддя"[2].

Для початкового етапу розвитку фольклористики таке тлумачення може вважатися цілком прийнятним. Типологія світових образів про деміургів як самостійних творців, не підпорядкованих жодним вищим силам у вигляді богів і божеств не була ще достатньо вивчена, тому користали з того, що було під рукою. Найбільше сучасникам Костомарова не вистачало фольклорного матеріалу. Не відома була на той час і колядка, наведена на початку статті. За простою логікою космогонічного міфу, голуби як творці світу й самостійно мають право наглядати за тим, що вони сотворили. Більше того, можуть щоразу його засновувати спочатку, як тільки помітять якийсь безлад. Подібне щорічне оновлення передбачає буддистська міфологія, до речі, багатьма своїми елементами дуже близька до нашої дохристиянської віри. За цими уявленнями птахами-деміургами можуть поставати й душі померлих родичів, які оновлюють, тобто перезасновують цей світ спорадично.

У Миколи Костомарова зі символічним пошануванням предметів фізичного світу тісно пов'язаний догмат метаморфози, що став наслідком віри давніх людей про перехід душі померлого в дерево або птаха. "Я вважаю, – пише він, – що місце перебування мертвих – вся природа. Душі переходили в дерева і птахи і говорили до людини, або приймали свій попередній образ і з'являлися"[3]. В "Славянской мифологии" вченого прикладів таких метаморфоз безліч, і всі вони виходять з міфопоетичного бачення світу людиною.

Для голубів, що є втіленням духів предків, а тому покликані здійснювати періодичне інспектування роду, їхня кількість не така й важлива. Те, з чим в одній колядці справляється двоє (виносять з моря дрібний пісок, синій камінець і з цих двох першоелементів одним подувом творять чорну землицю, студену водицю, зелену травицю – все це з піску, синеє небо, світле сонейко, ясен місячик і всі звіздойки – з каменю), в іншій роблять вже утрьох:

Коли не було з нащада світа,
Тогди не було неба, ні землі,
А но лем було синеє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
– Та спустимеся на дно до моря,
Та дістаниме дрібного піску,
Дрібний пісочок посіеме ми:
Та нам ся стане чорна землиця,
Та дістаниме золотий камінь,
Золотий камінь посіеме ми:
Та нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонвнько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки

Асоціативний зв'язок із предками український космогонічний міф виявляє там, де світотворчі мотиви переходять у добротворчі:

Що-о ж там було з початка світа?
Не було нічо, єдна водонька.
На той водоньци – єдно дерево,
На тім дереві шовкове гніздо,
А в тім гніздоньку – три голубоньки,
– Не голубоньки – три ангелоньки,
Юж ся спустили в глубоке море,
В глубоке море на самоє дно,
Винесли з моря три пожитоньки.
Перший пожиток – возимо жито,
Другий пожиток – яру пшеничку,
Яру пшеничку – на проскіроньку.
Третій пожиток – зелену траву,
Зелену траву для худобоньки.

Попри помітне церковне нашарування на зміст цієї колядки світський світотворчий елемент бере в ній гору. Відтак припустити, що й самі подібні мотиви поширились в українській традиції при

песенного народного творчества // Костомаров Н. Собр. соч.– Т. 21.– Кн. 8.– СПб., 1903.– С. 619.

[2]Там само.– С. 619.

[3]Там само.– С. 233.

посередництві церкви, було б нереально. На заваді цьому мав би стати її апокрифічний зміст. Вже сам мотив створення світу голубами церквою мало б сприйматися як богохульство. Та все ж подібні колядки в українській народній традиції – не рідкість. Щоправда, лише в географічних межах прикарпатських теренів. При тому, що вони майже в ідентичному вигляді існують в Індії, обставина більш, ніж дивна.

Мал. 1.

Більші обшири посідає мотив двох птахів у момент виконання ними своїх деміургічних функцій в декоративно-ужитковій традиції. Крім Карпат, нам доволі часто такі траплялися на Поліссі. На свою першу знахідку реалістичного відображення цього космогонічного міфу в дерев’яному різьбленні нам вдалося натрапити 1984 р. в с. Троянівці Маневицького р-ну, що на Західному Поліссі. Це був доволі пластичний і високохудожній зразок. Хата-пустка, вікно якої прикрашало це навершя, вгорі на одвірку вхідних дверей мала дату 1937 р. (мал. 1). Згодом у цьму ж селі було виявивлено ще один зразок, новіший і грубший.

Мал. 2.

Зовні він скидався на відмальовку з попереднього, виконану крейдою чи вуглиною, а тому з явно зігрубілими формами (мал. 2). Однак заміри показали, що ширина вікон відрізняється істотно. Отже, новий творець малював відомий зразок поновому. Врешті-решт цей же мотив вдалося побачити й на бильці лави. Зовні він нагадував попередній, тільки, зрозуміло, був значно ширший і містив якісь додаткові елементи, які заповнювали решту бильця десь приблизно трьохметрової довжини. На запитання, що тут роблять ці голуби, господиня статечно відповіла: “Спокій у хати”. Далі пояснила все детально. Коли діти шумлять, їх садовлять на лаву в рядок, щоб заспокоїлись. На лаві ставиться діжка, коли місять хліб, щоб краще сходив. І на лаві кладуть мерців, щоб мали спокій, ідучи на вічний спочинок.

Сюжет про невгамовних мерців-покутників, які навідують родину і після смерті, в західній частині Полісся досить поширений. Тому оберегова функція зображення вже не викликала сумнівів. Здогад про це підтвердила та обставина, що зафотографувати лаву привітна господиня відмовила навідріз. Люблять переповідати історії про померлих чоловіків, які після смерті ночами провідують своїх жінок, щоб утішити, також на Волині, Опіллі та Прикарпатті. Тут не тільки поширені мотиви про упирів, а й виявлені найдавніші пам’ятки протистояння їхнім діям. В археологічних шарах культури кулястих амфор виявлено поховання чоловіка з відтятими ступнями ніг. Череп, який знаходився поряд із кістяком, – свідчення того, що мрець був прибитий до землі осиковим кілком, як це практикувалося ще й у XIX ст.

Голуби як утілення Ладу (Космосу, Порядку, правильного стану речей), виявляється, вважалися такими, що можуть протистояти Безладу і вже самим своїм образом утілювати Лад і Спокій. Зрештою, ті ж функції, тільки вербальними засобами втілює й колядка. Предки, які за народними уявленнями, входять до хати під личиною колядників, приносять до неї мир, злагоду, щастя.

Проте на волинських хатах, попри поширення тут уявлень про неупокоєних предків – упирів, світотворчий мотив з голубами нам не траплявся ні разу. Частіше в різних формах його доводилося бачити таки на Поліссі. Як у сусідніх

із Троянівкою селах – Градиськом та Новою Рудою (мал. 3-4), так і в дещо віддаленому Ставищі Камінь-Каширського р-ну (мал. 5) та літописному ятвязькому Нобелі, відвойованому колись Данилом Галицьким (мал. 6). З суто практичного боку, тобто з технологічного, відсутність його

Мал. 3.

Мал. 4.

на Волині пояснюється просто. Там переважають в житлобудівництві саманні та каркасно-стовпові конструкції. Дерева бракує на найнеобхідніше, не тільки для оздоб. Що ж до Полісся і Карпат, то і там, і там збереглися традиції дерев'яної різьби – єдиної сфери народного мистецтва, де ці традиції могли передаватись. Адже втілення світотворчого міфу в просторі українського житла мало своє місце над вікнами. Надвіконні дерев'яні лиштви застосовували лише там, де цього матеріалу було надмір.

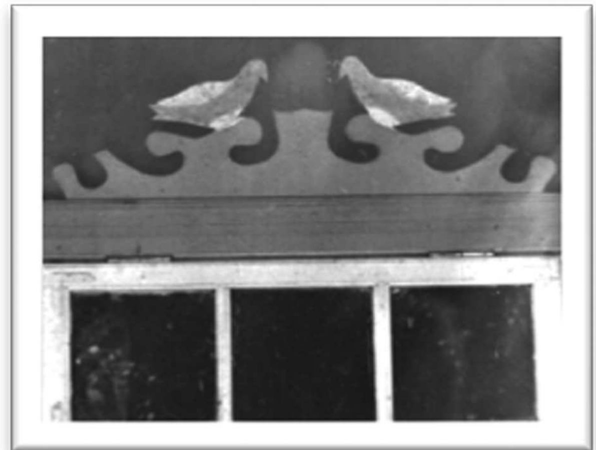

Мал. 5.

Мал. 6.

Спокійного існування цій версії не дає та обставина, що мотив світо творення в оздобленні віконних причілків на центральному та східно-

му Поліссі не простежується. Зате трапляється на Холмщині й Підляшші. Цілком спростовує її нещодавня знахідка з Карпат. У Порогах Богородчанського р-ну нам вдалося зафіксувати світотворчий мотив у жерстяному виробі – наверші водостічної ринви (мал. 7). На ньому, як і на дерев'яних виробах увага деміургів сфокусована на об'єкт їхнього творення у вигляді нерозпуклої бруньки – вочевидь, зародкової потенції Світового дерева. Відростки у вигляді хвильок, подібні до тих, які спостерігаються в надвіконні зі Ставищ, знаходяться, як і в тому зображенні, назовні.

Мал. 7.

Отже, гіластичне оберегове значення голубів в життєвому просторі поліщуків та горян сумнівів уже не викликає. Питання лише в тому, коли і в складі яких міфів вони потрапили в ужиткове мистецтво цього населення. Апотропеїчна семантика присутня як деміургам-першотворцям, виплоду буддійської міфології, в ролі яких виступають голуби в індійському міфі та гуцульській колядці, так і в образі ангелів-охоронців, наглядачів порядку, функції яких сформувалися в міфології семітській і також присутні в гуцульській колядці (генетично чи секундарно – то вже інша проблема).

Не будучи глибоким знавцем християнської міфології, все ж доводиться висловити нехай обережний, але сумнів з приводу віддання переваги саме християнській семантиці голубів-ангелів. Навіть невтаємниченому оку видається, що в цьому сюжеті багато народного, апокрифічного, що перечить християнському уявленню про створення світу. До того ж, чи могли так легко християнські мотиви потрапити до Індії. Більшість представників міграційної теорії дасть на це питання ствердну відповідь, зіславшись на походи Олександра Македонського чи навіть без елементарного знання історії на широку типологію цього сюжету в інших народів неарійського кола. Нам така, щоправда, не відома. Але в такому разі деміургами обов'язково постануть не голуби.

Контроверсійне питання: а чи могли індійські світотворчі міфи потрапити в Карпати й на західну частину Полісся? Хіба через шкільні підручники, що теж не дуже ймовірно. Спільну систему освіти населення Карпат і Західного Полісся мало ще в часи Речі Посполитої. За цих умов географія космогонічного мотиву, а відтак і створених на його основі фольклорних зразків, мала б бути дещо ширшою. Принаймні з ареалу його поширення не могли б випасти Поділля й Волинь.

Підстав для застосування теорії самозародження сюжетів в цьому випадку також майже нема. Антропологічна доктрина має шанси на утвердження лише на рівні реалізації певних причиново-наслідкових зв'язків у сюжетну колізію, тобто можлива хіба якась типологічна схожість. Якщо ж маємо повну відповідність, то сюжет може бути або запозичений, або ж успадкований генетично.

Історико-географічний метод спонукає вбачати причини формування ареалу поширення міфу про голубів-світотворців в індоєвропейській традиції, а формування локусу його найбільшої консервації на території України в традиціях тринецько-комарівської культури, за межі розселення племен якої в добу бронзи не виходить жоден із регіонів поширення міфу про голубів світотворців у вербальному та зображальному вираженнях. В цей час зв'язки між предками новочасних поліщуків, гуцулів, бойків, гіндусів, осетин, курдів були такими, які можуть триматися між близькими родичами.

Статті

Володимир БУРЯК

ЕВОЛЮЦІЯ МІФОАРХЕТИПІВ У СУЧАСНОМУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-СВІДОМІСНОМУ КОНТЕКСТІ

Volodymyr BURYAK. On Evolving of Mythical Architypes in Contemporary Context of Intellectual Consciousness.

Інформаційна інтелектуалізація саме на рівні образного мислення, безперечно, визначає майбутній поступ нації у світовому інформаційному просторі. Якість творчої свідомості перш за все залежить від місткості її кореневих основ – міфофольклорного пласту.

За К.Г.Юнгом, архетипи є сформованим підсуком величезного типового досвіду безкількісного ряду предків. Це, так би мовити, психологічний залишок числених переживань одного й того ж типу, що представляють єдиний образ психологічного життя (спільне етнічно-свідомісне інформаційне поле сприйняття). Оскільки за К.Г.Юнгом архетипи не входять до свідомості, то вони завжди поєднуються з якимись представниками досвіду у свідомісній обробці на рівні індивідуальної інтерпретації (особистість) і суспільної свідомості (суспільство). З приводу останнього рівня маємо на увазі вироблення *типовоархетипного* рівня для всієї нації (менталітетний архетипний зріз інформації). Генеза архетипного інформаційного рівня починається, за К.Г.Юнгом, від образів свідомості, що існують у досвіді сновидінь, містичних видінь, коли свідомісна обробка мінімальна[1]. Ми ще раз наголошуємо, що специфічно юнгівські архетипи можна називати узагальненою знаковою моделлю, спільною для всього людства. Пізніший етап – утворення нових горизонтів свідомості інформаційно етнізованих (виокремлених свідомістю певного етносу). Етнічно виокремлене міфологізоване мислення (міфологія певного народу) вже має більше індивідуалізованих рис, специфічних для певного регіону і його мешканців.

У кожного народу є свої архетипні (фольклорні) горизонти мислення. Скажімо, на рівні етнопобуту (етнографічний горизонт) і на естетичному рівні (це вже і сугестивне вираження навколишньої інформації) в українців серед квітів ближнього етноінтер'єру (двір, город) найчастіше зустрічалися такі: мальва, рута, нагідка, ромашка, любисток. Відповідний етноінтер'єр дерев: верба, тополя, береза, клен, явір, дуб. Це спостерігаємо і серед фруктових дерев, городніх культур. (У конкретному випадку йдеться про архетипи етнічнопобутового рівня, що ілюструють сталість ознак-уподобань, які на загальносвідомісному рівні не фіксують чуттєвих ознак усвідомлення кожного поняття). Ця архетипна інформація чітко ілюструється на всіх рівнях свідомісної інтерпретації факту: умовно реальному (міфофольклор), відображеному (художня творчість), реальному (публіцистика, наука), що свідчить про те, що архетипна інформація на всіх рівнях свідомісної обробки не змінює своє інформаційне ядро (першооснову). Інша справа – на якому рівні інформаційного "емоціювання" до нас доходить ця інформація. Інформаційне "емоціювання" якраз і є первинною здатністю архетипу впливати на свідомість без елементів аналітизму на рівні чіткої безсумнівності (безосмисленості) сприйняття. Отже, поєднання з "представ-никами досвіду" нового історичного часу виокремило юнгівську архетипну зону в зону національних (етнічних) архетипів певного народу, де процент свідомісної обробки інформації вже був, безперечно, вищий, бо часовий інформаційно-змістовий рівень тут менш віддалений. Паралельно зі суспільною структуризацією йде процес утворення індивідуальних архетипних інформсистем – особистість, яка, еволюціонуючи, переростає у видатну особистість.

Ерік Нойман підкреслює, що "несвідома психічна цілісність колективу сприймається в особі Видатної Особистості. Вона одночасно виступає як групова самість і несвідома самість кожного члена колективу. Те, що присутнє у кожній час-

[1] Юнг К.Г. Об отношении аналитической психологи к поэзии // Юнг К., Нойманн Э. Психоаналіз и искусство.– Москва: Ваклер, Рефл-бук, 1996.– С. 283.

тині групи як несвідома творча сукупність психіки, а саме самість, виявляється у Видатній Особистості, або на більш вищому рівні, реалізується в її житті"[2]. "Видатна Особистість, що переборола анонімність примітивного колективу, на небесному рівні є фігурою божественною, в той час як на земному рівні вона виступає як шаман, вождь і бог-цар"[3].

Якщо умовно виділити рівні, за якими ми спостерігаємо еволюцію творчої особистості, то перший рівень відображення – інтерпретаційний рівень. Зокрема це стосується ретранслятора, інтерпретатора міфофольклорного тексту. Оскільки ми маємо такий феномен, як колективноавторська творчість (колективноавторська свідомість), то виникає поняття (суперфеномен) *народо-творча особистість*. Маємо на увазі колективний досвід формування архетипних текстів як кодових систем нації, що виражають філософію його буття.

Динаміка часу, специфіка інформаційно-художнього мислення певної доби вносить свої корективи в системну архітектоніку міфофольклорного мислення. Важко уявити сучасного вченого або митця, що мислить на рівні архетипів XVI ст. Це інформаційний анахронізм. Міфологічні, фольклорні, наукові, історичні архетипи стають базою (інформаційною сферою) для побудови нових світоглядних моделей. Мовиться про історичний (еволюційний) рух свідомості, що "працює" в режимі створення "замінників" міфологічного рівня мислення, або архетипів старого покоління (інформація, що стала типовою), які б органічно увібрали у себе весь досвід осмислення навколишнього світу. Серед таких замінників є наука, література, мистецтво, публіцистика. Це зафіксована новітня свідомісна система інформаційних координат етносу (уява про світ, суспільні, духовні, фізичні процеси, що його супроводжують). Тобто не можна говорити про зникнення архетипного горизонту свідомості. Він виражається у нових мислимих формах свідомості з урахуванням найновіших надбань культурного розвитку людства. Коли етнос не готовий до процесу спадкування, ретрансляції та переформування постійних знаків пам'яті, то він лишається на праетнографічному інформаційному рівні свідомості. Такий же процес характерний і для модуль-системи особистість, яка представляє етнос на рівні реального відображеня факту (публіцистичне мислення) та образного відображеного (художнє мислення).

Інформаційний етнографізм – специфічна риса колишніх "заблокованих" етносів. Інформаційний етнографізм – це часто рівень посиленої міфологізації свідомості як суспільного інформаційно-свідомісного продукту. Але є й другий бік міфологізму, коли він у сучасному свідомісному контексті не виступає домінантою, а є елементом інформаційного стилю вираження. Міфологічне мислення – відбиток свідомості, що виражає певний час, який не розподіляє світ (образ) на суб'єктивне і об'єктивне. Світ у цьому мисленні єдиний і цільний. Мова йде не про "накладання" міфосвідомості на сучасне мислення, а про інше. Так, для міфосвідомості міфологізація явища означає не причинне пояснення цього явища, а, навпаки, сприйняття його як реального даного і свято шанованого. Спроба ж раціонального пояснення міфологізованого явища свідчить про його деміфологізацію. Те, що в багатьох міфах здається наївним і примітивним поясненням, зовсім не є таким насправді, бо міф не початкова форма науки чи філософії, а особливий вид світовідчуття, специфічне образне і почуттєве, синкретичне уявлення про явища природи і суспільного життя, найдавніша форма суспільної свідомості.

Багато вчених різних епох сперечалися з приводу значення міфологічного мислення для суспільної свідомості. Скажімо, Жан Леклерк у статті "Віко та його шанувальники"[4] наголошував, що не лише міфологія шкідлива цивілізації, а й поезія зокрема, бо поетична творчість базується на уяві, а уява зманлива, це обман, а всякий обман, навіть приємний, може швидше принести шкоду, ніж користь. Мова, звичайно, тут не йде про тип поетичного мислення як форму суспільного мислення (міфологічне мислення). Сам Джамбатіста Віко наголошує, що міфологічне мислення – це особливий склад поетичного мислення, що не

[2] Нойманнн Эрик. Происхождение и развитие сознания. Пер. с анг.– Москва: "Рефл-бук".– К.: "Ваклер", 1998. Серия "Созвездия мудрости".– С. 432.

[3] Там само.– С. 433.

[4] Леклерк Жан. Цит. за книгою: Михаил Лившиц. Джамбаттиста Вико. Собр. соч. в трех томах.– Москва, 1981.– Т. II.– С. 13.

досяжний пізнішому розумінні[5]. Мовиться, якщо говорити пізнішою термінологією про архетипний, сугестивний рівень мислення, де образ сприймається як знакова даність на рівні психоемоційного відчуття. Віко акцентує і на своєрідному поетичному праві як нормі суспільної та індивідуальної поведінки, яке полягало у почутті безпосередньої залежності від богів і підтверджувалось релігійними клятвами, священними жестами, прокляттям. Поруч з поетичним правом стоїть метафізика, що включає мораль, економіку, фізику і космогонію древніх народів.

Міфологічне мислення треба розглядати у генезисному аспекті, тоді будуть помітні його слабкі та сильні фактори і їх позитивний чи негативний вплив на розвиток людської свідомості. Український етнос, з одного боку, в зв'язку з історичними обставинами запізно почав деміфологізацію своєї свідомості (інформаційну розгерметизацію), яка існувала на рівні первинної "соціальної поетики" – міфообразної системи мислення. Відсутність нових пам'яттєвих формотворень (перетворення міфу у нові інформаційні системи свідомості) герметизувало цю свідомість. Але коли говорити точніше, ці нові форми коли і з'являлися, то не залишалися власне українськими, бо переходили (чи доповнювали) до інших етнічних свідомостей. З іншого боку, ця герматизація сформувала особливий тип свідомості, схильний до міфологічних догм. (Це найбільше відчутно, зокрема, у мисленні реального факту – публіцистичне мислення). Мова йде про ознаки менталітету. Тобто, з одного боку – наявність міфопоетики у свідомості народу є джерелом особливого світовідчування (поетичного, настроєвого), з іншого – це запізнення розвитку раціонального мислення, замкненість індивидуальності і, як результат – це недовершеність форм системотворення саме на рівні суспільної свідомості.

Говорячи про втрату міфологічного пласту в етнічній свідомості, про наслідки цієї втрати, ми перш за все маємо на увазі відсутність процесу міфорозгерметизації на рівні утворення нових свідомісних знаків, бо відсутність нової якості свідомості призводить до інформаційно-системної розгерметизації, тобто етнічна система сучасною мовою розформовується. Свідомість, що схильна до міфологізації, швидко призвичаюється до крайніх свідомісно-суспільних міфофункцій (тоталітарний стиль мислення), її опір на рівні модуль-індивідуальності послаблений. Ситуацію з рівнем міфологізації суспільної свідомості погіршують історичні катаклізми, особливо це стосується 30-их, 50-их рр. нашого століття (голодомор, Друга світова війна, гоніння інакомислячих). Йдеться про винищення інформаційної етнічної еліти. Голодомор – це винищення найглибшого міфоінформаційного пласту свідомості; 40-і рр. – розстріл інтелігенції, що формувала новий тип антиміфологізованої інформації. У сукупності винищені пласти мали в собі нову свідомісну інформсистему – *еліта старого типу* плюс *еліта нового типу*. Інформеліта старого типу – це представлення етнічної свідомості в цілковитій гармонії з етносередовищем, культурою побуту, віросповідування. У такому інформаційному етногоризонті свідомості міфологізм як тип мислення не є елементом архаїки, а становить базу для інформаційно-свідомісних новобудов (романтичний, казковий стиль інтерпретації).

Генезис переосмислення і художня обробка розпливчастих образів міфології вели у своєму розвитку до виникнення художнього мислення (епос і поезія) та логічного (наука, публіцистика). У контексті свідомості всього етносу казковість (як часово-свідомісне загальмування нової інформації) дає можливість інформаційного диктату інформатора-лідера (інформатора-модуля). Мова йде про інформаційний диктаторизм, або просто про схильність "казкових свідомостей" до суспільної свідомісної диктатури. "З точки зору здорового глузду, – писав Я.Голосовкер, – здійснення чудесного акту використовує неправдиву підставу, те саме, коли посилання, необхідне для висновку, приймається завчасно в якості мовчазного допущення"[6]. Це логіка чудесного, казкового у міфі, яка ніби мимовільно грає категоріями: часом, простором, кількістю, якістю, причинністю. Я.Головкер наголошує на імагінативному світі міфологічного мислення: "нібито буття, що володіє своєю своєрід-

[5] Лившиц Михаил. Джамбаттиста Вико...– С. 39.

[6] Голосовкер Я.Э. Логика мифа / Редкол.: Д.А.Ольдерогге (председ.) и др., АН СРСР. Ин-т востоковед.– Москва: Наука, 1987.– С. 35.

ною логікою, яка для дійсного буття буде алогічною"[7]. Тому вчений логіку "начебто буття" пропонує називати "алогічною логікою". Відмінність міфологічної фантазії від художньої полягає в тому, що міф передбачає безпосередню чуттєву віру в реальність створених фантазією образів. Для поезії, казки така віра вже не обов'язкова. Звичайно, часи сталінізму – це тип свідомості абсолютної віри у "батька народів", у непогрішимість ладу. Це є анахронічна міфологізація суспільної свідомості, зайвий доказ того, що коли міфосвідомість не пройшла всіх етапів свого розвитку в історичному часі, то вона впадає в міфоанахронізм. Під "етапами розвитку" маємо на увазі цикл вироблення нових інформаційних модулів свідомості, що приводить до свідомісної інформаційної "гармонізації" – виникнення нових архетипних понять аналітично-логічного спрямування, що змінюють картину світу (розуміння картин світу) людства на вищому рівні усвідомлення. Дотримання такого ланцюга інформаційних утворень передбачає збереження праматриці інформаційних уяв – це найпростіші означення оточення і буття, що вирізьблюють типи етнічних свідомостей на передмодульному рівні.

Акцентуючи на проблемі антиміфологічної розгерметизації української свідомості, ми наголошуємо на базовій специфіці міфомислення в інтелектуалізації інформаційної свідомості, бо спостерігаємо, як не дивно, що міфологічне мислення відіграє свою формотворчу функцію. Йдеться про інформаційно-смислову трансляцію модуль-особистостей, про міфологічне (художнє) мислення як прийом, метод вираження нових свідомісних знаків. Скажімо, Я.Голосовкер зауважує, що Геракліт і Платон теж мислили міфологічно, але не тому, що Геракліт прагнув завуалювати свою вищу мудрість і не тому, що Платон хотів поетичними засобами вплинути на трагіка. Вони мислили міфологічно саме там, де не могли виказати дискурсивно ту свою істину, яку їх уява так же образно сприймала, як і висловлювала. Геракліт і Платон пізнавали тоді світ міфологічно, імагінативно, силою уяви, силою логіки цієї уяви, як вищої функції розуму[8]. Тут принагідно згадаймо роман Достоєвського "Брати Карамазови", де письменник вводить міфічну фігуру чорта, яким так часто користується міф при перевертництві героя у мить вирішального поєдинку суперників. Глюцинаторний біс Достоєвського – це все той же Іван Карамазов, розщеплений у середині себе. В українській сучасній літературі існує цілий пласт так званої міфологічної прози, яка теж виражає характер часу за допомогою міфологічного мислення. Міфомислення як архетипний інформаційний код використовується у сучасній публіцистиці. Зокрема, в аналітичному мисленні, але цей процес лише на початковій стадії освоєння. Отже, маємо приклади прямого використання міфосвідомості як базового свідомісного інформаційного рівня з метою активації інформаційно-художнього мислимого процесу. Щодо дослідження поступового історичного перетворення міфологічних свідомісних модулів у кодові знаки нових свідомісних систем, то ми беремо для аналізу сумарний рівень інтелектуальних модулів нації на всіх свідомісних рівнях: історія, наука, мистецтво, політика, право... Для інформаційно-смислової трансплантації, як бачимо, потрібен високий суспільно-свідомісний рівень і збереження народної пам'яті.

Архетипна (міфологічна) свідомість дала початок ще двом видам інтерпретації факту – реальному (публіцистичне та наукове мислення) і відображеному (художня творчість). У цьому триярусному інформаційно-свідомісному контексті (інформаційно-художня свідомість) і почали вирізьблятись інформаційні свідомісні системи-особистості вищого рівня – *модулі*. Але ці суперсистеми чітко "керувались" архетипною зоною пам'яті (виявлення певного типу системності на менталітетному рівні). Щодо рівня інтерпретації факту в умовно реальному горизонті (міфологічне мислення), то тут модульність виявляється як колективноавторський феномен, а на горизонті реальному і відображеному (пізніші форми відображення інформації і складніша система вираження) модульність фіксується на рівні модуль-людина (модуль-особистість). Модуль-особистість сама стає фактом історії, розгорнутою системною інформацією, що представляє свідомість нації на певному рівні її функціонування. Вирізьбившись з багаторівневого свідомісного рі-

[7]Там само.– С. 18.
[8]Там само.– С. 13–14.

вня інтерпретації дійсності (інтерпретації факту) як ерзац-свідомість, як "погляд над поглядами", модуль-особистість й надалі програмує інтелектуальну свідомісну піраміду етносу. Інформаційний інтелектуалізм модуль-особистості залежить не лише від її світогляду, а й від "сюжету життя" на рівні реалізації власних концепцій, від генетично закладених кодів інформації етносу. Ось чому кожну модульну постать треба розглядати у контексті психо-соціальних домінант українського етносу: *героїчне*, *мінорне*, *сміхове*, які визначали і визначатимуть весь хід історично-духовних подій (буття) українського етносу.

Оскільки домінанти – це сталі (архетипні) ознаки свідомості етносу, що виражають його психосоціальну (геопсихоенегретичну) спрямованість дії ("сюжету долі"), то, розглядаючи модульність мислення як запрограмовану кодову систему свідомої та підсвідомої інформації, ми сприймаємо тип модуль-особистості (на кожному горизонті свідомісного вираження), з одного боку як успадкованого інформатора (ретранслятора) національної свідомості (носій та інтерпретатор фольклору теж входить до цього ряду), з іншого боку – як особистість, якій багато дано, бо вона має таку базу підсвідомої інформації. Це "багато дано", можливо, через певні етапи свідомісної обробки на рівні інформаційного вираження реального сюжету буття виливається у здатність формувати дії етносу на рівні нової суспільної супермоделі, суперпрогнозера (прогнозованості) і як дійового інтерпретатора (це більше у суспільному контексті стосується громадських ватажків, або духовних лідерів, що не лише пробуджують (інформаційно допінгують) думку етносу, а й реалізують її).

Модульні особистісні типи української нації найзриміше ілюструють архетипну інформацію на рівні вираження бінарних ознак української національної свідомості, її дуалістичності, що мають відношення до Великого степового кордону. Як зазначалося, по лінії Великого кордону між степом і лісом, між слов'янським православним та тюркським, половецьким язичницьким світом у свідомості України проходила межа між світом і тінню, між сферою Бога і Сатани, між істиною і неправдою. Ця унікальність історії певним чином мусила формувати і модульний менталітет (менталітет особистостей, що представляють націю як інформаційно-свідомісний ерзац-синтез). Ця унікальність базується на згаданому Великому кордоні (горизонтальний психоінформаційний зріз) і на вертикальному зрізі (послідовне лідерство сузір'їв, що закріплене в знаках зодіака в період весняного рівнодення над територією України (сузір'я Бика (Тільця) та Барана (Овена). Під впливом астральних культів цих тварин формувався культ чоловічого начала, а жіноче (пасивне) начало, пов'язане з землею, матеріальним світом. Бінарність модуль-мислення можна розуміти як поєднання матеріального (інформаційне підґрунтя Великого степового кордону) і духовного – вертикальне (лідерство сузірь, закріплених у знаках зодіаку). У контексті однієї свідомості або цілого етносу мова може йти про боротьбу або протидію цих начал, з одного боку, чи гармонійне поєднання – з іншого.

Для ілюстрації генезису свідомості модуль-типу візьмемо неординарну постать української історії (30-ті рр. XX ст.) Нестора Махна. Його можна умовно віднести до типу свідомості реального факту з потужним коефіцієнтом впровадження власних концепцій в "сюжет долі" народу. Постать Нестора Махна цінна тим, що вона ілюструє типажність, характерну для модуль-особистостей реальної і відображеної свідомості інтерпретації факту (інформації) з тією різницею, що процес впровадження власних концепцій історично інтенсивний і вміщується у невеликому відрізку власної (і народної) долі. Якщо умовно визначити три горизонти модульної свідомості (низький, середній, високий), то Нестор Махно, певно, за чіткою системністю поглядів і їх відповідною реалізацією наближається до середнього рівня інформаційної свідомісної інтенсивності з елементами високого, яка, можливо, за певних історичних обставин могла б виявитися як модульна система реалізації високого рівня. У постаті Н.Махна як модуль-свідомості, фіксуємо протидію чи боротьбу *матеріального* (підґрунтя Великого степового кордону) і *духовного* (лідерство сузір'їв, закріплених у знаках зодіаку). Це підкреслює і характер епохи, у якій він функціонував як модульний тип (або особистість, яка наближалася до модульного типу за геосвідомісними, психоменталітетними даними). Анархізм як ідеологія (спроба свідомісного ламання систе-

ми централізації людської суспільності) точно накладався на соціальний характер Н.Махна, який, врешті, акумулював у собі свідомість селян півдня України або й всієї східної України. Суспільні реалії (фактура життя, або матеріальний план буття) до певної міри дисгармонували з духовним горизонтом Н.Махна як історичної постаті. Жорсткий натуралізм громадянської війни викликав взаємні "зриви" у конфронтуючих сторін. Поетика анархізму часто танула у крові і знущаннях. Але соціально-свідомісний імідж Н.Махна (перевага свідомісного критерію *воля* над іншими критеріями, що утворюють систему життя) і, врешті, його архетипна маска БАТЬКО (у фольклорі вона особливо популярна) точно накладалася на менталітетний устрій української суспільності та української душі, зокрема.

Отже, коли говорити про закодованість інформації модуль-свідомості, або нації в цілому, то мусимо вести мову про опір надмірній системності суспільства, тоталітарному тиску (анархізм чудово ілюстрував цей план на рівні ідеології). Н.Махно шукав буттєву форму цього генетичного свідомісного вираження. Домінанти етносу *героїчне, мінорне, комічне*, взаємодоповнюючи одна одну, все ж закріпляють основну домінанту – *мінорне*, яка і була справжнім підтекстом архетипу долі для України не лише поч. XX ст. Н.Махно як модуль-особистість яскраво ілюстрував це. Фольклор теж чітко фіксує цю домінанту. Домінантну *мінорне* як закономірість у контексті соціалістичного реалізму частково ілюстрували література і мистецтво (духовно-мистецький модульний тип інтерпретації дійсності). На міфологізованому рівні сприйняття інформації офіційною (необ'єктивний свідомісний план інформації) виявлялась домінанта *героїчне*.

Сама суть модульності (система неординарність) примушує інформаційно-свідомісних лідерів (модулів) бути першовідкривачами. Як правило, у контексті "заблокованих" етносів (етнос у інформаційно-історичному просторі субетносу, скажімо, Україна у складі Росії) модулі виражають загальноетнічне інформаційне поле свідомості як сукупності спільної етносистеми (інтернаціоналізація модуль-свідомості) і фактично емігрують до субетносу (поглинаються інформаційним полем субетносу). Тому Н.Махно є складовою російської історії. До певної міри це можна сказати і про Г.Сковороду, і про М.Гоголя, В.Вернадського.

З приводу українського міфофольклору, то він теж з XVIII ст. поступово починає "вписуватися" в загальноросійський культурологічний контекст. Цьому сприяє загальна ідеологічна установка, риси спільності культури, історії, а також література і мистецтво, які інтернацiоналізують кодові знаки етносу. У модулів, які представляють етнос на рівні сформованих знакових систем відображення інформації (сформованність мови, культури в цілому), цей процесс не такий виразний. Здебільшого інтеграція в субетноси відбувається на рівні початкового формування модульного плану свідомості. Як правило, критерії буття етносу, що інформаційно-свідомісно інтенсивніший (культура, традиція, рівень державотворення) перемагають. Йдеться про набагато інтенсивніший інформаційно-свідомісний контекст субетносу, з одного боку, і про міцність міфофольклорного пласту свідомості, який захищається на рівні державної концепції збереження етнічної ідентифікації. Для модулів "блокованих" етносів важливим критерієм виступає здатність *протистояння* іншим етнічним системам заради утвердження своєї системи. Найвищий цей рівень – у носіїв фолькетноінформації, модулів-літераторів, які формують інформаційно-почуттєвий горизонт нації (носії фольклору всіх епох, персоналії: Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, відомі бандуристи, носій фольклору Явдоха Зуїха, письменник О.Гончар).

На прикладі модульного типу Н.Махна можна говорити про певну дистанційність його особи до концепцій життя, які визначають життєвий підтекст нації. Мова йде про свідомісно-соціальну архетипіку. Згадаймо козака Мамая у фольклорі та народних мальовках (зріз етносвідомості – уява про іронічно-розумного і мовчазного нібито гультяя, якому море по коліна, який з усіма порозуміється, бо сам як вічне дерево філософсько-непорушний). Формулюємо тезу про архетипну *відстороненість* (щоб не вживати термін анархізм чи щось подібне) і про намір Н.Махна історично дистанціюватися від соціально-політичних життєвих структур (рівнів) і таким чином бути ідентифікованим як особистість у сучасному і

майбутньому. Відстороненість як категорія світосприйняття чітко простежується і в українському фольклорі. Ця відстороненість простежується не як елемент пасивності до трагічних факторів долі, а як рівень створення чи підтримування кодових соціально-психологічних стереотипів (архетипів) як базової суми знань про етнос. Здатність дистанціювання як ознаку поведінки модуль-типу до певної міри ілюструє й історія з Сократом, що не входив у Греції до сімки наймудріших, хоч вважався наймудрішим. Сократ висунув новий принцип духовності, який полягав у тому, щоб не проголошувати мудрість як особисту настанову людям, а викладати її у навколишньому.

У контексті народного сприйняття (сприйняття етносу) модуль-особистості сприймаються багатопланово. Фіксуються три основних рівні сприйняття: 1) умовно реальний (міфофольклорний), реальний (публіцистичний) та відображений (художня творчість). Міфофольклорне сприйняття найчастіше передає домінантну специфіку етнічного характеру (психосоціальні особливості) як особистість інформаційного відсторонення (тип інформаційної свідомості козака Мамая). Щодо постаті Н.Махна, то народне сприйняття (умовно реальне, фольклорне) ідеалізує його як наближену до ореола божественності. Свідомість реального факту (публіцистика) в тоталітарний період Н.Махну (яскравій постаті громадянської війни) створила негативний міфоімідж (крайня суб'єктивна міфологізація). Свідомість відбитого факту (художня творчість) теж створювала негативний інформімідж Н.Махну (вплив офіційної ідеології), і тому справжнє відображення інформації про Н.Махна на рівні *відображеному* і *реальному* ще попереду.

Співвідношення постаті Н.Махна з психосвідомісними домінантами свідомості етносу дає можливість глибше окреслити його як особистість на всіх рівнях осмислення факту (інформації). Сам принцип домінантності у визначенні модульної свідомості етносу створює передумови для нових концепцій історично-духовного осмислення особистості на етнічному, національному і світовому рівні інтерпретації факту.

Народна пам'ять (і в цілому інформаційно-художня свідомість) береже орієнтири етнічного буття. Фольклор – надзвичайно потужне інформаційне джерело. Саме він (його інформаційна наповненість) свідчить про існування свідомості на "прарівні", а це – наявність первинних кодових знаків пам'яті.

Для всіх видів свідомості архетипна інформація є базовою на загальноінформаційному рівні і на рівні сугестивно-ментального вираження. На рівні реального мислення (публіцистичне, наукове мислення) втрата архетипної бази виявляється одразу. Найгірше, що ця втрата відбивається не лише на загальному модульному рівні нації, а відповідно, послаблюється модульна свідомісна інтенсивність особистостей-модулів (інформаційних модулів). Все починається з умовно реального свідомісного пласту (міфологічна інформаційна свідомість), бо йдеться про втрату пам'яттєво-емоційного пласту свідомості (енергетично-сугестивного). А це – і підсвідома реакція на природу, рухи, шуми, на зміну пір року, ландшафту, на геоінформаційний простір. Тобто відбувається інформаційно-сугестивне "ламання" постійного архетипу середовища на психічному, історичному рівнях буття людини і виникає дисгармонія особистості з середовищем.

Сучасні дослідження умовно реального рівня свідомості етносу (міфомислення) свідчать, що образний генофонд ще почасти фіксує елементи міфологічного мислення. Зокрема, в образній конструкції фольклору простежуються залишки концепції світового дерева, що уособлювало цілісний, універсальний погляд на світ давніх слов'ян. Елементи цієї міфоконцепції фіксуються в українському фольклорі вже не як цілі залишки системи або її ланцюги, а лише як структурне тло для більш ускладненого соціально-художнього відображення світу, де, як правило, використовуються головні пари протиставлення (перші інформаційні паралелі), які визначають буттєві, просторові, часові, соціальні та інші характеристики. Скажімо, народна пісня використовує образ світового дерева як елемент національної художньої свідомості. Фольклор чітко фіксує залишки уяви про триєдину вертикальну структуру світу (первинна інформаційна філософія). Серед міфосимволів найбільш широко представлені головні пари протиставлення: щастя-нещастя, життя-смерть, суша-море, вогонь-вода. Але на рівні конкретного народного твору, за винятком лише обрядового пла-

сту, та й то лише у пам'ятках, прочитання цілісної концепції світового дерева неможливе не лише за віддаленістю часового, історичного плану, а й за самою специфікою народного поетичного мислення, що, переплавляючи міфологічну, історичну, образну інформацію, створює нові, оригінальні моделі не лише на рівні образу, а й на рівні осмислення світу в цілому. Нові, оригінальні інформаційно-художні моделі мислення народ створює системно лише за сприятливих умов існування, коли інформаційно-художня свідомість функціонує у повному історико-культурному контексті, необхідному для розвитку нації, її модуль-особистостей.

Перехідний етап від умовно реального мислення до реального (публіцистичного) або до мислення відображеного факту (художня творчість) – це фольклорне мислення, яке за своєю синкретичною природою поєднує у собі всі три рівні (умовно реальний, реальний та відображений – (художній) з перевагою останнього рівня). Аналіз сучасного рівня фольклорної свідомості свідчить про занепад свідомісного інформаційного контексту: мова, етнічна культура, рівень образного мислення, рівень господарювання, культура ландшафту. Дослідження фольклорної пам'яті на Дніпропетровщині[9] показали, що інформаційна пам'ять носіїв фольклору першої групи (60–80 років) найкраща. На свідомість кожного носія припадає 20–30 текстів. Друга група (40–59 років) вже ілюструє низький результат – 5–10 текстів на носія інформації. Отже, відбувається процес інформаційної "розгерметизації" етнічної свідомості, зникає первинна пам'ять етносу, тобто модульний резерв інтенсивно послаблюється. Йдеться про глибинні, кодові процеси пам'яті, про сугестивний рівень вироблення нових свідомісних кодів-модулів мікро- і макрорівня, коли праінформація з одного боку "поєднуючись з представниками нового досвіду" виробляє новий рівень етнічного мислення (новоутворення, відкриття). Сполучення інформації відбувається і на підсвідомому рівні (юнгівські архетипи плюс новий інформаційний досвід), і на рівні новоетнічному (архетипи свідомісного досвіду конкретної нації плюс новий інформаційний досвід). Перше сполучення матиме більш сугестивний план, бо це інформаційно "закрита плазма" мислення – база для другого рівня свідомісної інформації. Другий рівень сполуки виявляє інформаційно точні свідомісні модулі (результати).

Фольклор обіймає всі інформаційні горизонти менталітетного "я", що репрезентує систему українська душа (українська інформаційно-художня свідомість). Для цього варто лише розглянути таблицю 1 типових інформаційних ознак етнічного середовища, психофізичного та соціального виокремлення індивідуальності. Ця таблиця базується на дослідженні 1000 пісенних текстів, зібраних на Придніпров'ї протягом останніх тридцяти років (фонди НДЛ українського фольклору Дніпропетровського університету). Це аналіз "сумарної" народної поетичної свідомості без жанрової диференціації (реальний потік фольклорної свідомості, що функціонує не як текстова даність, а як живий, рухомий свідомісний матеріал). Таблиця 1 реально фіксує постійні інформаційні знаки пам'яті кін. XVIII – поч. XX ст., тобто представлено увесь пам'яттєвий інформаційний фонд, що виражає специфіку українського менталітету.

Про що свідчить ця таблиця? При співвіднесенні постійних знаків свідомості, зафіксованих у фольклорі, зі знаками сучасної свідомості виявляються помітні розбіжності. Це відчувається в дальньому етноінтер'єрі (ландшафт) – відсутність у фондовій пам'яті індустріального пейзажу; у нинішньому ближньому етноінтер'єрі фіксуємо новий принцип забудови двору; у етноінтер'єрі (етноінтер'єр помешкання) теж відбулися кардинальні зміни. Рослинний та тваринний світ в основному збережено. Змінюється конкретне місце дії (середовище спілкування). Це відбувається у зв'язку з новою етносоціальною ситуацією. Фондова пам'ять дає таке конкретне місце дії: поле, сад, хата. 20-ті – 80-ті рр. XX ст. ілюструють новий інформаційний стереотип, що оточує дію: клуб, кінотеатр, підприємство, дискотека, квартира... Спостерігаємо різку зміну одягу. Історичні реалії вносять корективи в етноландшафт, зокрема, у назви річок. На загальному інформаційному рівні присутні свідомісні міфоелементи: гора, місяць, сонце, зірки. Безперечний інтерес становить

[9]Буряк В.Д. Регіональні особливості творчого стану сучасної народної поетичної свідомості і головні критерії збереження її образного генофону // Фольклор і говори Наддніпрянщини.– Дніпропетровськ, 1997.– С. 144.

Інформаційні ознаки етнічного середовища, психофізичного та соціального виокремлення індивідуальності

	Середовище			
	Етноінтер'єр дальній	гора (121)	сад (82)	поле (78)
	Етноінтер'єр близький (двір)	хата (56)	криниця (5)	дорога (15)
	Етноінтер'єр (хата)	вікно (34)	стіл (27)	рушник (15)
	Рослини поля	жито (38)	пшен. (25)	овес (10)
	Квіти	барвінок (12)	м'ята (7)	троянда (7)
	Кущі	лоза (12)	бузина (4)	терен (3)
	Тварини	коні (164)	воли (61)	вівці (10)
	Свійські птахи	гуси (19)	качки (10)	кури (3)
	Дикі птахи	зозуля (48)	голуб (48)	соловей (43)
	Стихії	вода (97)	вітер (56)	вогонь (2)
	Метереологія	мороз (6)	холод (5)	спека (2)
	Пори року	весна (15)	зима (11)	літо (6)
	Час доби	вечір (96)	ніч (89)	ранок (48)
	Конкретне місце дії	поле (61)	сад (33)	хата (25)
	Світила	місяць (66)	сонце (63)	зірки (20)
	Річки	Дунай (32)	Дон (14)	Дніпро (11)
	Національна специфіка характеру, уподобання			
	Портрет (загальний)	серце (177)	очі (94)	руки (82)
	Персоналії жіночі	дівчина (326)	мати (294)	жінка (70)
	Персоналії чоловічі	козак (204)	батько (124)	син (89)
	Риси характеру	добрий (17)	дурний (9)	злий (9)
	Почуттєвий стан	милий (202)	веселий (10)	смутний (4)
	Соціальний стан	бідний(а) (51)	багатий(а) (20)	вбога (15)
	Імена чоловічі	Іван (24)	Микола (5)	Григорій (3)
	Імена жіночі	Марія (20)	Галина (18)	Ганна (6)
	Фізичні якості	молодий (157)	старий (35)	малий (25)
	Кольори	зелений (97)	білий (97)	чорний (85)
	Одяг	хустка (16)	китайки (14)	черевики (10)
	Страви	горох (35)	хліб (30)	мед (19)
	Ременент	коса (11)	батіг (3)	сідельце (1)
	Посуд	відро (21)	ложка (4)	ніж (3)
	Числівники	два (67)	один (31)	три (28)

Примітка. (У дужках фіксується кількість вживання ознак).

фіксація у фольклорній свідомості рослинного і тваринного світу. Скажімо, серед тварин кінь згадується 164 рази на 1000 текстів. Барвінок стелиться серед квітів найчастіше. Весна – найулюбленіша пора року в українців. Серед відтинків дня найбільше оспівується вечір, потім ніч, ранок. Страви теж мають давнє етнічне забарвлення: горох, хліб, мед, сіль, горілка... Для української свідомості кін. XVIII – поч. XX ст. характерний парний спосіб мислення. Числівник два повторюється 67 разів. Парність – це і витоки мислення за аналогією, це і пари протиставлення у концепції світового дерева (мертве-живе, чорне-біле), це, врешті, шлях народної образної свідомості до метафоричного мислення: виникнення нової ознаки від зіставлення протилежних ознак; це шлях до особливої поетичності української душі.

Чітку соціальну-психологічну систему представляє картина етноперсоналій. Мати і дівчина – образи, що переважають у системі *сім'я*. Батько і козак – на другому місці. Риси характеру і портрету українця за інформаційним фондом фольклору синкретичні за змістом, як і вся система фольклорного мислення. Чіткої диференціації ознак ми не спостерігаємо. Картину може, певно, пояснити детальний аналіз писемної літератури нашого часу та спеціальні опитування сучасного носія фольклору. Але й запропонований нами аналіз постійних знаків пам'яті одного історико-свідомісного часу в зіставленні з іншим часовим періодом показує, що відбувся розрив праінформаційної пам'яті народу з пам'яттю, що представляє сучасне етносередовище. Цей процес логічний, але він, повторюємо, повинен слугувати появі нових свідомісних знаків мислення (нових архетипних моделей), які б не руйнували інформаційний фонд етносу, а, навпаки, сприяли процесу створення новоформ, що виражали б соціально-культурний спектр свідомості етносу нового часу. Коли ж процес новоформ відсутній, то поступово збіднюється свідомість етносу. А все починається з етнічної індивідуальності, яка пульсує в аурі народу: мова, культура, самоусвідомлення, історія, спільність території, релігія. . .

Інформаційні ознаки етнічного середовища, безперечно, у більшості випадків втратили свій міфоінформаційний підтекст (здатність чуттєво-неусвідомленого впливу), але змістова плазма понять лишилася на рівні інформаційного подразника (шифратора колишнього коду), бо чуттєва неусвідомленість перетворилася в інтелектуально-інформаційний підмурівок модуль-особистостей як система знань, що виражає інформаційно-чуттєву ауру етносу, який він представляє. Ця система знань базується на архетипах другого рівня (ті, що втратили сугестивність сприйняття). Їх поступове витіснення з інформфонду етнічної свідомості занижує смислово-інформаційний імпульс сучасної інтелектуальної пам'яті (пам'ять-модуль). Оскільки зараз іде процес активного нищення інформаційної архетипної зони народної свідомості (етнографічної свідомісної зони функціонування народу – архетипи побуту, обрядів, традицій), то ми стоїмо перед фактом послаблення фондової архетипної бази для модульно-системних свідомісних новоутворень (формування інформаційних модулів) нації. А це і впливає на психологічно-сугестивну систему *менталітет нації*. Звісно, час вносить свої корективи: урбанізація, вплив інших етнічних систем. Але є об'єктивні історичні процеси, а є свідома руйнація. Саме руйнація протягом століть була характерною домінатою для свідомісного функціонування українського етносу.

Нині головна причина інформаційної розгерметизації етнічної свідомості – у слабкому процесі створення елітарного інформаційного емоційно-свідомісного горизонту, в повній орієнтації етнічної індивідуальності на духовні центри інших етнічних систем, оскільки свої центри з тих чи інших причин її не влаштовують або просто відсутні. Це реалії, з якими не рахуватися не можна. В історії результат є завжди домінантно об'єктивним. Суб'єктивними можуть бути лише чинники, які призводять до цього результату. Як ілюструється процес етнічно-свідомісної розгерметизації? Скажімо, дослідження на Царичанщині Дніпропетровської обл. 1996–97 рр. (це стала етнічна зона з XVII ст.) засвідчили, що мешканці сіл не диференціюють приналежність до різних етнокультурних систем Пушкіна, Шевченка, Лермонтова, Лесі Українки. В опитуваних все сприймається як спільний духовний простір. Така ж картина з композиторами, художниками, вченими. Це результат не лише соціальної свідомісної розгер-

метизації (зникнення держави, не виокремлення української елітарної особистості), а й результат свідомісно-фольклорної (архетипної) розгерматизації. Бо перший пласт – міфологічний – майже загинув, на черзі – фольклорний. Далі – і весь етнокультурний простір. Як бачимо, що декілька століть існування в контексті іншої системи та ще й при цілеспрямованому утиску індивідуально-свідомісного начала (в реальності – етнічно підлеглого) призвели до процесу погашення індивідуалізованого етнічно-інформаційного свідомісного простору, а то й до цілковитого його знищення на загальному інтелектуальному рівні.

Проблема етнічної модульності, збереження архетипної бази свідомості надзвичайно важлива для розвитку нації, бо це проблема інтелекту національної свідомості. Інтелект національної свідомості – це вищий рівень самоосмислення, відчуття свого місця у світовій етнічній системі, це здатність системи *народ* народжувати своїх геніїв... Коли нація постійно перебуває у геноцидному режимі (режим самовиживання), то для неї існує лише стратегічна проблема – вижити, тобто відновити себе хоч на рівні біологічного розвитку. Питання ж створення еліти стає питанням далекого майбутнього. Еліта – це головні носії національних свідомісних архетипів, це трансформатори етнічних кодів: вчені, письменники, митці, публіцисти, а також носії цих кодів, які зберегли їх первинну "прасуть" – носії фольклору .

Отже, на загальну модульність (інтелектуально-кодову системність) нації впливає рівень умовно реального мислення (архетипна, міфологічна свідомість). Пошкодження архетипної свідомості послаблює модульну інтенсивність модулей-особистостей.

Сучасні дослідження інформації умовно-реального (міфофольклорного) рівня свідомості свідчать про знищення системності архетипного мислення, яке існує лише як структурне свідомісне тло (наприклад, залишки концепції світового дерева).

Нові оригінальні інформаційно-художні моделі мислення народ створює системно лише за сприятливих умов існування, коли інформаційно-художня свідомість функціонує у повному історико-культурному контексті, необхідному для розвитку модулів-особистостей.

Деформація фольклорного мислення як базового від умовно реального (міфологічного) до реального (публіцистичного, наукового), відображеного (художнього) рівнів свідомості свідчить не лише про часово логічну інформаційну "розгерметизацію" етнічної свідомості, а й про те, що при соціальних катаклізмах відбувається процес глибокого порушення кодово-формотворчих процесів пам'яті, а це спричиняє гальмування процесу побудови нових світоглядних моделей (наука, література, мистецтво).

Аналіз постійних знаків пам'яті одного історико-свідомісного часу в зіставленні з іншим часовим періодом свідчить, що відбувся розрив праінформаційної пам'яті народу з пам'яттю, що представляє сучасне етносередовище.

Неготовність етносу до процесу спадкування, ретрансляції та переформування постійних знаків пам'яті призводить до затримки (консервування) праетнографічного рівня свідомості, до "накладання" міфосвідомості на сучасне мислення (міфологізація суспільного мислення).

Запізнена деміфологізація етнічної свідомості формує тип свідомості, схильний до міфологічних догм (особливо у мисленні реального факту – публіцистика, наука). Один з негативних результатів – недовершеність форм системотворення на рівні суспільної свідомості. Особливо міфологічну герметизацію підтримують історичні катаклізми (винищення інформаційної еліти).

Міфосвідомість як специфічна архетипна система, може використовуватися як базовий інформаційно-свідомісний рівень з метою активізації мислення реального та відображеного факту (використання міфологічного мислення там, де істину не можна збагнути дискурсивно (пізнання світу міфологічно, імагінативно, силою уяви як вищої функції розуму).

Головна причина неефективної інформаційної розгерматизації етнічної свідомості – у слабкому процесі створення елітарного інформаційного емоційно-свідомісного горизонту, в орієнтації етнічних індивідуальностей на духовні центри інших етнічних систем, оскільки свої центри з тих чи інших причин їх не влаштовують.

Проблема інтелектуального свідомісного розвитку нації надзвичайно важлива, адже від її вирішення залежить, наскільки той чи інший етнос

може інтегруватись у світовий інтелектуальний свідомісний контекст. Якщо схематично окреслити ступені важливості інтелектуального насичення народної художньої пам’яті, то вони виявляться у такій послідовності: інтелектуальне свідомісне поле інформації – інтелектуальне свідомісне поле носія інформації – інформаційно-інтелектуальне поле свідомості етносу.

На якому рівні визначальна народна художня культура? Мову перш за все треба вести про генезу культуно-інтелектуального пласту свідомості, про його значення для розвитку народної культури та для загального культурологічного свідомісного пласту етносу в цілому. Якщо поле народної творчої свідомості розділити на рівні інформаційного засвоєння (інформаційного творчого вираження), то неодмінно ми прийдемо до такої класифікації: 1) архетипний рівень (юнгівський) – сприйняття чи засвоєння інформації на несвідомому рівні (колективно-несвідоме як прадавня внутрішньосвідомісна інформаціїя, що є базовою і визначає менталітетний рівень свідомості етносу; 2) умовно реальне мислення (міфолологічний) – знакова усвідомленість – як даність, але без раціонального осмислення. Споживач такої інформації користується зображальним рядом (формою вислову, малюнка), але аналітичний момент або повністю відсутній, або недопрацьований. Значення цього рівня для сучасного свідомісного поля – у здатності іманігативного освоєння дійсності (осмислення на інтуїтивно-образному рівні); 3) наукове (реальне, публіцистичне) мислення. Це не лише констатаційне мислення, що базоване на реальній основі, а й таке, що здатне виробляти свідомісні системи розуміння буття. Оскільки аналітичний акт сприяє інтелектуалізуванню свідомості, він дуже важливий для розвитку свідомості етносу; 4) образно відображене (художнє) мислення – створення паралельної системи інформації (паралельної моделі явища, інформації). Це видатне досягнення свідомості саме на шляху усвідомлення себе і світу. Це найвище виявлення сугестивного вираження інформації, вищий рівень суб’єктивізму (міра авторської інтерпретації). Інтелектуальний потенціал свідомості при цьому не занижується, а, навпаки, дає більше варіантів множинності для усвідомлення багатобічності життєвих відчуттів. У цьому контексті народне мистецтво найбільше виявляє себе, бо створює оригінальні зразки особистісної інтерпретації змісту і форми світу. Але цей рівень цілком залежить від трьох попередніх, оскільки у ньому відбувається взаємодія всіх пластів свідомості.

Що ж відбувається, коли народна культура на найвищому своєму витку нищиться. Як це впливає на ідентифікованість свідомості саме на кореневому її рівні? Почнемо зі зворотнього процесу. Чим інтелектуальніша сфера свідомості (свідомісного відображення), тим виокремленіша вона на рівні колективносоціальному чи відображеному. Тому ідентифікація залежить від наявності структур культурного горизонту (зокрема, центрів народного мистецтва). Відсутність системних структур культурного горизонту на рівні колективноавторському, індивідуальноособистісному призводить ось до чого: 1) на архетипному – втрачається підсвідома енергетика інформації, тотемність символіки, значення форми, малюнку, композиції; 2) на умовно реальному (міфологічному) – втрачаються реліктові пласти видимої сугестивної інформації, залишається тільки інформаційний ерзац, який не підкріплений сугестивним значення, а отже, культурна пам’ять стає вихолощеною (реальнооднозначною, шаблонною); 3) на рівні реального мислення відбувається інформаційна вихолощеність, втрачається символіка, багатозначність поступається однозначності; 4) образно відображений тип мислення (художній) відповідно, низького рівня, а це – спрощення асоціативних і аналітичних комбінацій, заниження загального інтелектуального поля свідомості виробника естетичної інформації на рівні індивідуальності і етносу в цілому. На рівні етнічної свідомості це спричиняє інтетектуальну деградацію, заниження свідомісної самоідентифікації і поступове схиляння чи перехід до інших свідомісних етнічних систем. Відповідно не можна говорити про синхронізацію розвитку народної творчої свідомості або про несинхронізацію з новою парадигмою часу. При останньому варіанті народна художня свідомість знаходиться в інформаційному периферійному полі і не є домінантою свідомісного розвикту. За цих обставин знаходяться свідомісні інформаційні пласти, які замінюють її (свідомість, зони свідомості), творячи

зовсім інше розумове інформаційне поле етносу (при цьому відбуваються розгерметизаційні або супертрансплатаційні процеси).

У контексті свідомісного формування дуже важлива наявність державної концепції захисту і примноження (повночасового функціонування) інтелектуальних координат сучасної свідомості етносу, де чільне місце займає архетипний (міфофольклорний) пласт свідомості. За наявності такої програми, головна концепція якої мусить полягати у збереженні архетипного поля свідомості зі створенням умов його повного інтелектуально-філософського наповнення, система інформаційних координат народна художня пам'ять синхронізується з новою парадигмою часу.

Важливий аспект у збереженні архетипів народного мислення – синхронізація міфофольклорного пласту з новою парадигмою часу.

Свідомісну парадигму часу ми визначаємо як сукупність інформації, яку виробляє етнос (етнічні системи) і яка окреслює (виражає) соціально-політичне та духовне обличчя часу. Система інформаційних координат – це свідомісна структура інформаційного поля, що забезпечує інтелектуальну насиченість народної свідомості та її індивідумів. Система інтелектуальних кординат свідомості народу може існувати об'єктивно відсторонено (фоново) як інформаційне джерело або бути функціонуючою системною платформою концепції етносу (держави) яка базується на новій парадигмі часу. Фоновість (незастосованість) виникає внаслідок внутрішньої загерметизованості (заблокованості) архетипів народної свідомості. Тобто наявне їх повне ігнорування чи знищення при соціальних катаклізмах (інформаційно-соціальна дистонія). Один із варіантів цієї дистонії – перевага маскультури над народною художньою естетикою. Системною свідомісною базою держави архетипна система індивідуальних координат може стати за умови входження цієї системи до свідомісної концепції держави, яка будується на охороні духовних інформаційних координат.

Народна художня пам'ять має свою систему інформаційних координат (парадигма народної художньої свідомості), яка у кожному столітті синхронізується з інформаційним свідомісним полем часу і виробляє нову свідомісну парадигму. Синхронізація парадигми народної художньої пам'яті з новою філософією часу – процес специфічний, оскільки інформаційна свідомісна архетипіка (міфологеми часу) довго не дає суспільній свідомості синхронізуватися з новою інформацією на кореневому рівні (вироблення нової структури-концепції бачення світу). Тобто процес засвоєння інформаційних координат нової парадигми за негативних соціальних умов (відсутність державотворення, національний геноцид і т. д.) набагато триваліший. Мовиться про вписування інформаційно-свідомісних координат у світову систему свідомісних координат. За негативних умов виникає інформаційно-свідомісна дистанційність між свідомісними інформаційними рівнями, а це призводить до інформаційного дискомфорту (інформаційної дистонії), коли створюється свідомісний вакуум, своєрідний інформаційний застій. Народна художня пам'ять теж виражає цю ситуацію, відповідно розподіляючись за концептуальним рівнем на свідомість стихійної архетипної інформації та свідомість новоствореної інформаційної архетипіки(фомальної), де втрачено зв'язки між знаковим полем і його значенням. На цьому свідомісному рівні інформація існує як своєрідний інформаційний хаос (фрагментарність фольклорної пам'яті, стирання культурного змісту етнопобуту, зменшення формотворчих можливостей пам'яті, "витиснення" свідомості етносу та етнічної індивідуальності зі звичних менталітетних стереотипів, втрата ідентифікаційної свідомості, погашення мовного пласту). Про це яскраво свідчать дослідження НДЛ українського фольклору, народних говорів та літератури Придніпровського регіону Дніпропетровського університету на Царичанщині (програма "Фольклорна пам'ять і соціально-історичний та психолого-культурний часовий контекст"). У районі найбільшої культурної спадковості погашення фольклорної свідомості становило майже 50%, історично-свідомісна інформація (історична ідентифікація персоналій України) виявилася на найнижчому рівні. Культура етнопобуту, її етнопоетичний підтекст зазнали деформацій такого рівня, що носії інформації не завжди могли пояснити значення і зміст звичних побутовоетнічних традицій (символів). Звідси – і низький рівень загальної естетико-художньої культури. Лише найстарше покоління

(60–80 років) мало інформаційне поле пам’яті такого рівня, що відповідає нормальному горизонту менталітетної ідентифікації.

Є так званий і середній (симбіозний) інформаційний рівень народної художньої пам’яті, який представляє своєрідний інформаційний колаж символів (інформкодів часу). Цей рівень в цілому має логічносвідомісний характер. Він існує як синтез свідомостей, де наявна відповідність між знаковими кодами (на рівні новоутворень) і їх новими значеннями, що зберігають архетипну (фольклорну) базу, але “виробляють” свої естетико-художні рівні осмислення буття. У їх контексті виникають архетипи нового наповнення, які вже існують як самодостатні кодові системи. Середній рівень програмує утворення нових менталітетних ознак на системному рівні, утворення нового культурно-інформаційного горизонту пам’яті: а) на рівні продовження традицій етнічної парадигми; б) на рівні утворення нової етнічної системи координат (розмивання базового інформаційного поля і творення нової менталітетно-системної одиниці буття). Виходячи з естетики постмодернізму, де модульна (системна, суперсистемна) сутність суб’єкта утворюється з інформаційних концептуальних даностей усіх часів і народів (естетико-художній досвід, що не є домінантою створення особистості, а лиш основою побудови оригінальної художньо-інформаційної сутності, яка виробляє в собі власні закони і методи осмислення і відображення буття), інформаційна парадигма народної пам’яті є своєрідним наповнювачем для вироблення свідомісних координат нового часу. Водночас вона є одним з чинників “ліплення” нових особистісних (свідомісних моделей), однією з домінант свідомісної бази доби.

У контексті свідомісного формування дуже важлива наявність державної концепції захисту і примноження (повночасового функціонування) інтелектуальних координат сучасної свідомості етносу, де чільне місце займає архетипний (міфофольклорний) пласт свідомості. За наявності такої програми, головна концепція якої мусить полягати у збереженні архетипного поля свідомості зі створенням умов його повного інтелектуально-філософського наповнення, система інформаційних координат народна пам’ять синхронізується з новою парадигмою часу. Саме синкретизм як початкова злитність художніх форм вписується в “побудовчий” контекст постмодерністської естетики. Але, на жаль, не завжди державні концепції інформаційно-інтелектуальних координат синхронізуються з новою парадигмою часу. Фактори, що сприяють цьому: специфічна соціально-політична обстановка, стійка архетипізація мислення (міфологемність свідомості), особливості менталітету, соціально-історичні традиції. За таких обставин створюється інформаційно свідомісний дискомфорт, порушення логіки свідомісного творення інтелектуальних координат. Цей процес стосується і модульних типів нації (інформаційно-художніх особистостей), які за таких умов або переходять до інших етнічних свідомісних систем , або поступово провінціалізуються, тобто виходять на свідомісний рівень свідомість міфологічної залежності.

Проблема національного свідомісно-інформаційного творення надзвичайно важлива, якщо враховувати те, що ми живемо в час швидкого зростання масштабів і можливостей масових телекомунікаційних систем і значного розширення комп’ютеризованих інформаційних мереж. “Розміри і складність цих систем такі великі, що створеним інформаційним мережам годі вміститись навіть у найбільшому з національних утворень; водночас вони стають матеріальною основою злиття національних культур у регіональні і навіть формування глобальної культури. Нині можна виготовляти й поширити інформацію та образи, що можуть затопити локальні інформаційні мережі і поширювані ними національні передачі”[10].

Еволюція інтелектуалізації інформації приводить до того, що “в умовах акселерантного розповсюдження електронних засобів зв’язку вона стає структуроутворюючою основою розвитку суспільства нового типу – *інформаціонального*”[11]. Мовиться про особливу форму соціальної організації “в якій створення інформації, її обробка стає фундаментальними джерелами продуктивності і влади завдяки виникненню в даний історичний період

[10] Буряк В.Д. Регіональні особливості творчого стану...– С. 161.

[11] Castells M. The Information Age: Economi, Societi and Culture.– Vol. 1. The Rise of the Netvork Society. Blackwell Publishers.– Maiden, Massachusetts, USA. Oxvord, UK, 1996.– P. 58.

нових технологічних умов. Мануел Кастеллс акцентує на тому, що ядром нової форми комунікаційної організації суспільства тепер є не інформація perse, а *мережна логіка його базисної культури*, що надає розповсюджуваній інформації особливі якості і функції, які системно перетворюють всі основні сфери життєдіяльності людей – від економіки і політики до освіти і культури. Остання за визначенням Кастеллса складається із процесів "символічних комунікацій між людьми, у відношеннях між людьми і природою, на базі виробництва (з його комплектуванням, споживанням), життєвого досвіду і влади, кристалізуючись протягом історії у специфічних галузях "і породжуючи, таким чином, "колективні ідентичності"[12], що скріплені спільністю мови і традицій. Саме ці "колективні ідентичності", що базовані на сталих етноархетипах свідомості, будуть "витримувати конкуренцію" з "символами певної інтернаціональної культури, ідентичність якої обумовлена не специфікою якогось суспільства, а приналежністю до управлінських кіл *інформаціональної* економіки[13]. Кастеллс підкреслює, що нове інформаційне суспільство сприятиме посиленню *космополітичої еліти*, яка надійно інтегрується в новий світ комунікацій, пов'язаний з розвитком мультимедіа як системи, що є зброєю влади. Фактично йдеться про культурно-соціальну альтернативу етнічно-національній еліті кожної країни, яка, якщо не зможе знайти нових глобальних систем свідомісного самовираження, може розчинитися в "символічному реально-віртуальному середовищі...". Бо нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час – основні виміри людського буття. Місця розташування звільняються від своїх культурних, історичних, географічних значень і реінтегруються у функціональні мережі чи коллажі із іміджів, що увімкнені у потоковий простір, який замінює конкретний простір чи місце розташування. У галузі культури "мережева морфологія" веде до "абстрагування від історії і географії" і до залежності від електронних комунікацій, що в кінцевому рахунку увімкнені в цифровий аудіовізуальний гіпертекст.

Лише посилення інтелектуально-інформаційного контексту саме на системному горизонті може утримувати національну інформаційну свідомість на рівні ідентифікованого вираження. Завчасне входження недоформованої на системно-програмному рівні (маємо на увазі формування етнічно-соціальних архетипів як функціональної системи інформайійно-свідомісного вираження) національної свідомісної системи у глобальну (континентальну) культуру може призвести до її остаточного розчинення. Необхідна державна програма, яка б ініціювала розвиток інтелектуально-модульного горизонту нації. Це комплексна державна програма інтелектуально-інформаційного забезпечення свідомості нації, реалізувавши яку можна програмувати інформаційно-свідомісне пожвавлення, в кращому випадку – інтелектуальний "вибух", що приведе до відтворення інтелектуальних ресурсів, до повного представлення держави як інтелектуального інформаційного модуля нації у світовому інформаційному контексті. Одним із основних критеріїв цієї програми є формування модуль-особистостей та модуль-систем, а це в першу чергу створення інститутів суспільної інформації та комунікації нового зразка, які б увібрали весь комплекс етнопсихологічних, етнокомунікаційних рівнів нормування модульної свідомості суспільства та індивідуальності. Основні ознаки нової суспільно-комунікативної свідомості: системність, концептуальність, етнічносвідомісна диференційованість (національне самоусвідомлення), високий рівень обізнаності з іншими інформаційними етносистемами, розгерметизація етноміфологічної сфери зі збереженням первинної образно архетипної бази, спрямованість на неординарні відкриття, здатність інформаційно-свідомісного прогнозування.

За умови реалізації програми інформаційно-інтелектуального розвитку свідомості нації Україна реально зможе бути модуль-державою, у неї для цього є всі інтелектуальні ресурси. Про це свідчить потенційно висока якість інформаційно-художньої свідомості нації.

[12]Там само.– С. 7.
[13]Там само.– С. 25.

Статті

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

“ГОРІЛА СОСНА...”: МОДИФІКАЦІЯ СИМВОЛІВ ВОГНЮ І ВОДИ В НАРОДНІЙ ПІСНІ

Mykola ILNYTSKY. “A Pine-Tree Was in Glow”: On Modifications in Symbols of Fire and Water at Folk Song.

Одна з найпоширеніших пісень сучасного весільного репертуару – “Горіла сосна”. Вона зафіксована фольклористами західного регіону України приблизно три десятиліття тому в кількох варіантах. Наведу один з них, зроблений у м. Бурштині на Івано-Франківщині у 1977 р. (записали С.Й.Грица та В.Й.Новійчук від слюсарів Бурштинської ДРЕС):

Горіла сосна, смерека,
Сподобав ми ся здалека.

Горіла сосна ще й явір,
Сподобав ми ся кавалір.

Горіла сосна, палала,
Під нев дівчина стояла.

Під нев дівчина стояла,
Русяву косу чесала.

“Ой коси, коси ви мої,
Довго служили ви мені.

Більше служить не будете,
Під білий вельон підете,

Під білий вельон з кінцями,
Більш не підете з хлопцями.

Під білий вельон, під хустку,
Більш не підете за дружку.

Під білий вельон, під вінок,
Більш не підете у танок”.

Горіла сосна і той пень,
Музика грала цілий день[1].

У пісні багато деталей, які говорять, що дівчину після весілля чекає новий статус – одруженої жінки, якій доведеться прощатися з учорашнім становищем (тепер замість дружки вона може бути “свашкою”, як мовиться в іншому варіанті цього сюжету). Деякі із зазначених тут прикмет не доконечні, приміром, те, що коси неодмінно мусять піти під хустку, мусять бути “покритими” – колись це було обов’язковим навіть для дівчини, яка народила дитину не в шлюбі – отже, поетична формула пережила звичаєву традицію.

Однак більше вражає інша деталь: горіння (палання) сосни, під якою стояла дівчина. неприродність такої ситуації наштовхує на думку, що маємо справу з реліктом міфологічного характеру, значення якого в наведеному сюжеті вже прямо не прочитується, але колись було, скоріше всього, визначальним. Ситуація прояснюється, коли порівняємо сучасний запис з давнішими варіантами цього сюжету. Один з них я записав від своєї матері:

Горіла сосна, горіла, горіла,
Під нев дівчина сиділа.

На ню іскорки падали, падали,
А за нев хлопці плакали.

“Не плачте, хлопці, не плачте, не плачте,
Зелену сосну загасьте.

В решеті воду носіте, носіте,
Зелену сосну гасіте”.

В решеті воду носили, носили,
Зелену сосну гасили.

Просила матір та й вітця та й вітця:
“Не дайте мене за вдівця.

Бо вдовець буде нарікав, нарікав,
Що першу жону ліпшу мав.

А діти будуть плакати, плакати,
Що то мачуха, не мати”.

[1]Весільні пісні”: У 2-х т.– К.: Наук. Думка, 1982.– Т. 2.– С. 416.

Тілько дівоцькой подоби, подоби,
Кілько в решеті той води[2].

Цей варіант теж зазнав певної деформації: прохання дівчини не віддавати її за вдівця – явно пізніший додаток, хоч генетично пов'язаний з первинним сюжетом, про що докладніше скажемо згодом.

Основні мотиви тут – "горіння" сосни і "гасіння" її водою з решета, символіка яких сягає глибин міфологічного світогляду народу. На ці символи звернув увагу Олександр Потебня у 1-й книзі свого монументального дослідження "Пояснення українських і споріднених народних пісень". Учений виходить із формули "вогонь – любов", полемізуючи з твердженням Миколи Костомарова, що в українській народній поезії немає порівняння любовного почуття з полум'ям, як у пісенному фольклорі інших народів. О.Потебня переконаний: українська народна поезія не є тут винятком[3], що він обґрунтовує у підрозділах "Діброва горить" та "Гасити – втішати" названої монографії.

Загалом треба зазначити, що М.Костомаров символам вогню і води у міфологічній свідомості слов'ян на основі народної пісенності присвятив багато уваги. Трактуючи поєднання вогню і води (шлюб світла з водою) як "прообраз творення", він вважав ці "першообрази" "уламками давніми" обрядово-календарного циклу, наприклад, "волочіння" ляльки, яку леліяли, а потім топили, що символізує смерть зими і повернення літа, або ж образу дівчини, в якої така вогненна одежа, що від неї спалахують діброви, і хлопці та дівчата біжать гасити пожежу; це, певно, образ спекотної сили літа"[4]. Ця лялька, на думку дослідників, була відгомоном колишнього принесення у жертву молодої дівчини[5].

У історичному процесі мотив потопільниці розвивається двома основними напрямами. З одного боку, "із зникненням кривавих обрядів забувається первісне значення сюжетних елементів. Внаслідок переосмислення вони сприймаються не як відбитки ритуальної дійсності, а як життєві трагічні випадки"[6]. Зразки такої трансформації ритуального мотиву знаходимо в багатьох піснях, які з обрядових перейшли вже у категорію балад чи пісень про кохання, приміром:

Ой вийшла дівчина до броду по воду,
Хвиля підпихнула – дівчина втонула.
Один козак каже: "Риба в воді б'ється",
Другий козак каже: "Дівчина топиться!"
Третій козак каже: "Що буде, то буде –
Молоду дівчину рятувати будем".
...Їхали козаки догори водою,
І знайшли дівчину, а вже неживую.
Плаває дівчина, плаває хороша,
Тільки підпливає єї жовта коса[7].

Побутовий характер пісні зраджує деталь: козаки йшли рятувати дівчину вгору, а не вниз по течії ріки, що явно вказує на умовність ситуації.

Друге відгалуження – перекодування ритуально-міфологічної системи семіозису в міфо-символічну, у якій міф здобуває ознаки трансцендентності. Міфологічне сприйняття настільки ущільнило образи й універсалізувало їх, що вони втрачають реальне значення і творять світ, замкнутий у собі, у своїй символічній самодостатності.

О.Потебня оминає як ритуальну основу, так і модифікацію у сферу соціально-побутових відносин пісенних сюжетів, заснованих на символах вогню і води, хоч у текстах, які він цитує, натяки на жертовно-ритуальне їх джерело прочитується доволі виразно:

---

[2] Ой зацвіла черемшина: Народні пісні з голосу Ганни Ільницької.– К.: Музична Україна, 1981.– С. 23-24.

[3] Потебня А. Объяснения малорусских и сродных песен.– Варшава, 1883.– Т. I.– С. 172.

[4] Костомаров М. Несколько слов о славянско-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею // Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства.– К.: Либідь, 1994.– С. 267.

[5] Там само.

[6] Гримич М. Слідами доархаїчного ритуалу в пісенних сюжетах про перевтілення топільниць // Народна Творчість та Етнографія.– 1990.– № 5.– С. 42.

[7] Балади: Кохання та дошлюбні взаємини.– 1987.– С. 122-123.

Ганнина мати громаду збирала,
Громаду збирала, усім заказала:
"Не беріте, люде, у броду води,
Що у брода вода – то Ганнина врода,
Не ловіте, люде, у Дунаю риби,
Що в Дунаї риба – то Ганнине тіло,
Не косіте, люде, по луках трави,
Бо на луках трава – то Ганнина коса[8].

О.Потебня розглядає символи палання і гасіння у системі символів слов'янської міфології, яка відображає світогляд хліборобської культури, в якій весільно-календарний цикл був підпорядкований календарному циклу природи.

Початки цього комплексу уявлень ведуть до космічних символів вогню і води як першооснов буття. Один із представників "тематичної критики XX ст. Ґастон Башляр вважає, що корінні образи різних поетів, які виражають духовний досвід людства, лежать у колі чотирьох природних стихій – вогню, води, повітря та землі. "Без сумніву, – стверджує він, – конкретні образи можуть бути багатоелементними, можуть бути образи складені, однак життя образів підпорядковане важковиявлюваній чистоті спадкоємності. Й коли вже образи вишиковуються у ряди, вони відсилають до якоїсь першоматерії, до першостихії. Фізіологія уявлень ще більшою мірою, аніж його анатомія, підлягає законові чотирьох стихій"[9].

Горіння (палання) сосни (липи, діброви) у наведеному на початку статті українському пісенному сюжеті і є відсиланням до "першоматерії", "першостихії". Це підтверджує майже ідентичний текст про палання липи у польському, чеському, хорватському варіантах, що найімовірніше відсилає до первинного спільного слов'янського джерела. Наведу кілька з них.

Хорватський:

Зелена липа горила,
Під ном је мила сидила,
Искре се на ну падале,
Да су все птице плакале[10].

Чеський:

Hořela lipa, hořela,
Panenka pod ňo seděla,
Ješkerke na ňi padaly,
Mladenci o ni plakaly[11].

Польський:

Gorzała lipka, gorzała,
Dziewczyna pod nię leżała,
Iskierke na nie padały,
Bez koszulre je parzały[12].

Кожен із зацитованих національних варіантів підпадає під формулу "огонь – кохання". Розв'язка ситуації у кожному з наведених варіантів різна: у хорватському дівчина плаче, бо її хочуть видати заміж далеко від рідні, в чеському – плакали хлопці, лише один – наречений – не плакав, а втішав, а в польському один з хлопців прикрив дівчину, на якій, очевидно, сорочка пропалилася від іскор, хусткою. У всіх наведених варіантах бачимо поступову деміфологізацію сюжету. Усі пізніші вставки ("добавления", як їх називає О.Потебня) кардинально змінюють ситуацію: у них зникає друга частина двочлена "вогонь – вода", а саме мотив гасіння липи (сосни, діброви).

Звернемо увагу, що в українських варіантах цього фольклорного сюжету сосну чи діброву парубки гасять решетом, і це решето виступає мірилом "дівоцької подоби", "правдиці". У хорватському, чеському та польському варіантах, принаймні тих, що їх наводить О.Потебня, ні решета, ні паралелі "вода – правда" немає. Український учений так коментує значення образу решета: "У цьому вигляді пісня виражає той сенс, що до горя дівчат (а, можливо, кохання) лише вони самі ставляться щиро, а парубки – байдуже. Я гадаю, що таким протиставленням вичерпується давніша

[8]Балади: Кохання та дошлюбні взаємини.– 1987.– С. 122-123.

[9]Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения.– Москва: Изд-во гуманистической литературы, 1999.– С. 22.

[10]Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен...– С. 181.

[11]Там само.

[12]Там само.

пісня і що за пізнішу імпліфікацію, яка передбачає забуття основного значення образу, треба вважати те, що [...] старі баби гасять діброву чіпцями", а в одному з варіантів "дано поєднання "палаюча діброва – вінок", "роса – правда"[13].

Отже, учений підводить нас до висновку (хоч і не формулює його прямо), що гасіння палаючої сосни чи діброви пов'язане із втратою "вінка" дівочості, повернути втрачене – все одно, що погасити вогонь водою, принесеною у решеті. Паралель "роса – правда", "роса – вінок" прямо розкрита в народній пісні "Пішло дівча по гриби білийкі":

Ой дав він їй коника тримати, коника тримати,
А сам пішов дороги шукати, дороги шукати.

Шукат, шукат до темної ночі, до темної ночі,
Впала роса на мой чорні очі.

Не на очі, на жовтую косу, на жовтую косу,
Тепер же я вінок не доношу[14].

Отже, коса, яка в популярній сьогодні весільній пісні виступає як елемент вінчального обряду, у цитованих щойно рядках зберігає свій символічний зміст – ознаку переходу зі статусу дівчини до статусу молодиці, яка мала носити на голові хустку або очіпок.

Пресвятая покровонько,
Покрий мені головоньку,
Бо вже той кісник
Мені голову обсмик,
Бо вже того чепця
Давно хочеться[15].

Але характерно, що поряд з утриманням реліктів давніх міфологічних уявлень у пісенних сюжетах, позначених деміфологізацією, спостерігаємо і протилежну тенденцію: появу у текстах, які зберегли символічну основу, вставок соціально-побутового та психологічного характеру. Часту появу таких вставок відзначав О.Потебня. У пісні "Горіла, сосна, горіла", записаної від Ганни Ільницької, це засвідчує прохання дочки, аби батьки не віддавали її за вдівця, бо він нарікатиме, що перша жінка була ліпшою, а діти плакатимуть за рідною матір'ю. Цю вставку не можемо трактувати як механічне включення у текст чужорідних рядків. Вона має логічний зв'яок з символічним сюжетом, переводить його, сказати б, у реальне русло: дівчину, як втратила вінок, не раз чекала перспектива не дуже бажана – бути відданою за вдівця. Два рівні сюжету – символічний і побутово-психологічний – переважно об'єднує міфологічна пам'ять води, найчастіше в образі Дунаю, який в українській пісенності набув багатозначності.

Що вода зберігає глибинний енергетичний код пам'яті стверджує і сучасна фізика, досліджуючи це явище на рівні лабораторних експериментів. Встановлено, зокрема, що характер водневих зв'язків у структурі води має стосунок до її пам'яті: японський учений Масару Емото у книгах "Відомості, отримані від води" ("Messages from Water") та "Вода знає відповідь" ("Water knows") виявив не тільки здатність води зберігати інформацію, а й її реакцію на позитивні й негативні емоції. Досліджуючи кристалічну структуру води, яку складають групи молекул – кластерів, він спостеріг, слова і вирази негативного змісту, наклеєні на колби з водою, створюють спотворені кластери або взагалі не створюють їх, а позитивного – правильної симетричної форми. Такий результат дали численні експерименти, проведені в різних країнах, на нього не вплинули ні релігійні, ні мовні фактори. Звідси дослідник робить висновок: вода "чує" і добро має на структуру води творчий, а зло – руйнівний вплив[16]. А німецький учений Петер Ґрос стверджує, що вода може зберігати інформацію на різних частотах і передавати її біологічним істотам; він вважає воду розумною істотою вищого рівня[17].

[13] Там само.– С. 184.

[14] Ой зацвіла черемшина: Народні пісні з голосу Ганни Ільницької...– С. 16.

[15] Весільні пісні.– Т. 1.– С. 7-8.

[16] Masaru Emoto. The Hidden Messages in Water.– Atria, 2005.

[17] http: // www.vox.com.ua /data/2008/01/18/tayemnytsi-vody.phtml.

Таким чином, те, що відкриває сьогодні наука, було вже зафіксоване в міфологічній свідомості предків, зокрема у формулах "вода – шлюб". Вода, стверджує Мірча Іліаде у праці "Священне і мирське", "резервуар усіх можливостей існування; вона передує будь-якій формі і підтримує будь-яке творіння [...] Контакт з водою завжди дає можливість відродитися: за розпадом іде "нове народження", а занурення запліднює і збільшує потенціал життя"[18]. Тому "будь-який шлюб пов'язаний з напругою і небезпекою, провокує кризу, тому він і здійснюється через ритуал переходу. Греки називали шлюб telos – посвячення, а весільний ритуал у них був схожий на ритуал втаємничення"[19]. Сучасний афоризм, що шлюби укладаються на небі, сприймався як реальність, це міф, у якому образ і значення збігаються. Не випадково О.Потебня перевезення через ріку (Дунай) трактував як символ весільного обряду. "Наречений та наречена, – писав учений у статті "Переправа через воду як укладання шлюбу", – залишають свої небесні житла, щоби втілитися на землі. Шлях на землю лежить їм по небу, але небо – це небо або ріка з перекинутим через неї мостом або без нього, тому наречений і наречена переїжджають через ріку, переходять через міст і т. п."[20].

Ідея інформативності води і в сучасній поезії є художнім прийомом побудови сюжетів та метафор, що відображають реалії сучасного життя. Цікавим зразком такого прийому може служити вірш І.Драча "В мікрофон криниці": стара жінка, опустивши в криницю відро, через нього, наче через мікрофон, звертається до сина, який служить капітаном на атомному човні, розповідає йому сільські новини, дає свої материнські поради. Вона ніяк не може збагнути, чому її грамотні онуки не знають, що "криниці спаровані з океаном". А з відра материн голос розповідає синові,

що так що не так
Говорящим письмом розтолковує
Правду всю розчовпує...[21].

"Говоряще письмо" з мікрофону-відра баби Параски зафіксоване на тих самих кодах інформаційного поля води, що "листи", які дівчина шле милому "рибою на хвості" чи дочка батькові на той світ "селезнем по бистрій воді". До Дунаю звертається дівчина з проханням дізнатися про свою майбутню долю:

Ой Дунаю, Дунаєчку, тиха вода,
Кому ж я сі ой удаду, така млода?
Ци попові, ци дякові – дай же, Боже,
Як якому пиякові, зжалься, Боже!

А далі прохання переадресовується вже безпосередньо матері:

Не дай мене, моя мамцю, за пияка,
Бо пропаде фортуниця, хоч би яка.
А дай мене, моя мамцю, за такого,
Що він мене вірно любить, а я його[22].

У варіанті ж цієї пісні, який я записав у 1982 р. у своєму с. Ільник Турківського р-ну на Львівщині, Дунаю вже немає, дівчина відразу звертається безпосередньо до матері: зв'язок з міфологічною свідомістю втрачений, сюжет переходить у сферу соціальних відносин.

Отже, наведені у цій статті два варіанти сюжету пісні весільного циклу дають можливість простежити процес деміфологізації фольклору від жертовної ритуальності через символ перевізництва до варіанту, де первісне начало зберігається як релікт міфологічної пам'яті, ядром якого залишається міф первісних стихій вогню і води. Водночас релікт цей є віконцем у світ космологічної свідомості, завдяки якому сучасна людина не втрачає свого містичного зв'язку із всесвітом, зберігається єдність мікро- і макрокосмосу.

[18]Іліаде М. Мефістофель і андрогін.– К.: Вид-во Соломії Павличко, 2001.– С. 69.
[19]Там само.– С. 98.
[20]Потебня А. Слово и миф.– Москва, 1989.– С. 553.
[21]Драч І. Лист до калини.– К.: Веселка, 1990.– С. 42.
[22]Народні пісні в записах Івана Франка.– Львів: Каменяр, 1966.– С. 145.

Статті

Микола ДМИТРЕНКО

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Mykola DMYTRENKO. On Ukrainian Folk Historical Songs as Objects of Scientific Research-Work.

Системне формування української фольклористики як науки почалося на поч. XIX ст., коли утвердились романтичні ідеї народницької доктрини. Вчені, письменники передусім намагалися пізнати глибинні коріння свого народу, його мову, творчість. Народна лірика та пісенна епіка як об'єкти спорадичного збирання та студіювання стали інтенсивним процесом записування і вивчення. Оцінюючи внесок М.Максимовича у становлення української науки, М.Грушевський відзначив його найбільший подвиг – "вияснення народної основи української історії, її тяглості й неперервності, укріплення на сім ґрунті того переконання, що український народ – це дійсний будівничий великого тисячолітнього діла української історії і одвічний господар української землі, политої його потом і кров'ю"[1]. Як до усних документів історії зверталися передусім до історичних пісень. Відомо, історична пісня – епічний, ліро-епічний твір про історичний факт (чи факти) або історичну особу, що про них достовірно відомо з писемних історичних джерел[2].

Найперші записи історичних пісень належать XII-XIV ст. Пам'ятки середньовічної писемності дозволяють зробити припущення, що історичні пісні існували і в попередні століття. Дослідження епічного матеріалу можна починати з XI ст., бо вже літописці в значній мірі користувалися усною творчістю як історичним джерелом[3]. Давньоруські літописці використовували стародавні билини – епічні пісні про героїзм народних богатирів. Билини Київської Русі мають прямі паралелі в козацьких думах, структура, архітектоніка українських історичних пісень і дум були вироблені епічно-поетичною дружинно-лицарською традицією, найкращим зразком якої є "Слово о полку Ігоревім", а також обрядовою сферою побутового життя. Літературну пам'ятку світового значення "Слово о полку Ігоревім" вважали за своєрідну українську думу XII ст., схожу з невольницькими псальмами козацького періоду...[4] Описуючи історичне минуле наших предків, автор "Слова о полку Ігоревім" найбільше використав народну творчість[5]. Зіставляючи поетику дум і "Слова...", М.Максимович відзначав їхню близьку спорідненість[6]. "Слово о полку Ігоревім" "могло розвинутись лише на ґрунті народної поезії, котра й досі на півдні Росії близька до тієї пам'ятки"[7], – підкреслював М.Драгоманов.

Помітний вплив фольклору на висвітлення історичних подій "Галицько-Волинським літописом"[8] та іншими літописами XIII-XIV ст. У літописі Самовидця (XVII-XVIII ст.) фольклор займає чільне місце. У літописах пізнішого періоду, наприклад в "Історії Русів", описані події XVI-XVII ст. в дусі історичних пісень і дум[9]. І.Жданов зауважив: "З найдавніших часів існували пісні історичного змісту. Ці пісні мали характер величань, тому їх можна назвати ліро-епічними, а не просто епічними"[10]. У монографії

[1] Грушевський М. Розвиток літературних досліджень і вияви в них основних питань українознавства // Українська література у портретах і довідках: давня література – література XIX ст.: Довідник.– К.: Либідь, 2000.– С. 190.

[2] Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / Редкол.: К.П.Кабашников (отв. ред.) и др.– Мн.: Навука и Тэхніка, 1993.– С. 205.

[3] Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX).– К.: Вид-во Київського ун-ту.– 1959.– С. 23.

[4] Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми.– К.: Сталь.– 2004.– С. 233.

[5] Возняк М. Історія української літератури.– Т. І.– Львів, 1920.– С. 238-242.

[6] Див.: Сборникъ украинскихъ песень, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ.– Ч. І.– К., 1849.– С. 3-4.

[7] Драгоманов М. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство.– Т. І.– Львів.– С. 4.

[8] Цит. за Марченко М.І. Українська історіографія...- С. 28: Летопись по Ипатевскому списку. Полное собрание руських летописей.– Т. І.– СПб., 1908.– С. 715-716.

[9] Див.: Марченко М.І. Укр. історіографія...– С. 114.

[10] Жданов И.Н. История русской словесности.– СПб., 1893.– С. 53-54.

про історичну правдивість фольклору В.Мельник відзначав, що майже всі автори літописів, хронік, мемуарів, історичних нарисів та іншої літератури до кінця XVIII ст. використовували фольклорні твори як народні джерела, менше вдаючись до їх історичного аналізу. В основному це були принагідні цитування та огляди усних народних творів, певні згадки про пісню з приводу якоїсь події та ілюстрація фольклорними творами авторських тез і аргументація ними окремих висновків"[11].

Відгуки про українську мову, поезію й записи народних українських пісень збереглися в давніх чеських та польських джерелах. Найдавнішим записом української народної пісні вважається текст староукраїнської історичної балади про Стефана-воєводу ("Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш") з рукописної граматики XVI ст. чеського вченого і церковного діяча Яна Благослава (1523-1571)[12]. Українська пісня мала популярність і в Польщі. Уривки українських пісень зустрічаються як цитати в листах вельмож до короля. Українські пісні посіли неабияке місце в польській літописній, історичній та художній літературі XVI-XVII ст. Історичними піснями нашого народу скористався відомий польський літописець, історик і поет XVI ст. М.Стрийковський, про українські думи згадував у своєму літописі С.Сарницький (XVI ст.)[13].

Публікації українських народних історичних пісень знаходимо в російських пісенниках 90-их рр. XVIII ст.: у збірнику М.Новикова "Полное новое собрание российских песен. Четыре части" (1780-81) – у четвертій частині наведено вісімнадцять українських пісень, серед них – історичні пісні "Відкіль ідеш?", "У Глухові у городі да всі дзвони дзвонять", "Ой сів пугач на могилі та й крикнув він: пугу!" У пісеннику "Молодчик с молодкою..." (1790) серед п'ятнадцяти українських пісень вміщено також "Засвистали козаченьки в похід з полуночі" та "Був Сава в Немирові" (про Гната Голого і Саву Чалого)[14]. У журналі "Новые ежемесячные сочинения"[15] було надруковано дві українські історичні пісні про зруйнування Січі. У збірці "Избранный песенник или собрание наилучших старых и самых новейших русских песен"[16] серед дев'яти українських народних пісень вміщена одна історична – "Засвистали козаченьки в похід з полуночі". Історичну пісню про руйнування Січі подано у книзі Йоганна Міллера "Подорож з Волині в Херсон в 1787 р.", що вийшла у Гамбурзі українською мовою, але в німецькій транскрипції. Цим майже і вичерпується публікування у XVIII ст. українських історичних пісень[17].

На поч. XIX ст., у час "весни народів", "слов'янського відродження", посилюється зацікавлення творами народної поезії. У пісеннику "Всеобщий, новоизбранный песенник всех лучших российских авторов..." (Ч. IV.– Москва, 1805) було надруковано дві пісні про життя чумаків і козаків. У "Грамматике малороссийского наречия..." О.Павловського (СПб, 1818) для ознайомлення з живою українською мовою вміщено відому українську історичну пісню "Гомін, гомін, гомін по діброві" та ін.[18] Щедро насичена народними піснями і п'єса І.П.Котляревського "Наталка Полтавка", де одна з пісень ("Ворскло-річка") своїм характером, образами, композицією, манерою зображення дуже близька до історичних пісень.

Першу спробу дослідження і видання української народної поезії здійснив М.Цертелєв. У 1818 р. у журналі "Сын отечества" він надрукував статтю "О старинних малороссийских песнях". Першу невелику збірку української народної поезії "Опыт собрания старинних малороссийских песней" М.Цертелєв видав 1819 р. Думи і пісні, що ввійшли до збірки, М.Цертелєв

[11] Мельник В.М. Історична правдивість фольклору (XI-XVII ст.).– Львів: Вид-во Львівського ун-ту.– 1968.– С. 11.

[12] Кирчів Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією // Народна Творчість та Етнографія.– 2005.– № 1.– С. 66-67.

[13] Коломицева М.О. Нудьга Г. – послідовник М.Максимовича і пропагандист української народної пісні // Літературознавчі студії: Збір. наук. праць.– Вип. 11.– К.: Видавничий Дім Дмитра Бургало.– 2004.– С. 209-210.

[14] Див.: Українські народні думи та історичні пісні.– К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1955.– С. VII.

[15] Песенник // Новые ежемесячные сочинения.– 1792.– № 182 (ноябрь).– С. 23-24.

[16] Избранный песенник или собрание наилучших старых и самых новейших русских песен.– Москва, 1775.

[17] Лазаревский А. Запорожская песня, записанная немцем от немца // Киевская Старина.– 1883.– № 10.– С. 322-325.

[18] Див.: Павлій П.Д., Родіна М.С., Стельмах М.П. Вступна стаття // Українські народні думи та історичні пісні.– К., 1955.– С. VIII.

назвав старовинними піснями, бо у той час термінів "дума", "історична пісня" в науковому обігу ще не було, не були визначені й особливості жанру. Він сприймав записані тексти як "пам'ятки старовини", що розповідають про минулі події героїчної історії України. Тим самим він уперше звернув увагу на історизм дум і пісень, побачив у них джерело для вивчення поглядів і звичаїв, думок і почуттів наших пащурів, зображення в них найвизначніших з народного погляду історичних подій. Українські думи та пісні уявлялись йому відображенням історії і побуту конкретного народу з його особливою долею і своєрідним укладом життя. Відтак великого значення М.Цертелєв надав народним співцям-кобзарям, що оспівують подвиги героїв своєї Вітчизни. Аналіз матеріалу збірки і приміток до текстів свідчать, що М.Цертелєв намагався визначити хронологічні рамки епохи, відображеної в думах і піснях, підкреслюючи при цьому "природність і правдивість зображення" історичних подій. Він структурував матеріал за хронологічним принципом, який дає нам можливість умовно поділити записані фольклористом-любителем думи і пісні на такі три цикли: а) про турецько-татарську неволю; б) про події національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти у 1648-1659; в) сімейно-побутові. Слід відзначити, що історичний інтерес до дум і пісень в укладача першої друкованої збірки не був ще власне джерелознавчим. Більше його захоплювали естетична цінність народної творчості. Аналіз праці М.Цертелєва дає можливість визначити характерні особливості уснопоетичних творів, які увійшли до його збірки: а) історичний зміст; б) героїчний характер; в) втілення високої народної моралі; г) своєрідні форми. Цінність збірки полягала в тому, що в ній уперше було підкреслено історико-літературне значення дум і пісень, висловлено естетичну оцінку усної народної творчості, відкривався шлях і визначались напрями для подальших розвідок. Праця М.Цертелєва стала своєрідною віхою в історії української фольклористики, започаткувала ряд фундаментальних досліджень історичних жанрів фольклору.

Важливою подією для історії наукового дослідження українських дум і пісень була поява трьох збірок "Малороссийские песни" (Москва, 1827), "Украинские народные песни.– Ч. I" (Москва, 1834) і "Сборник украинских песен. – Ч. I" (К., 1849) видатного українського вченого М.О.Максимовича. Передмову М.Максимовича до збірки пісень 1827 р. можна вважати першою теоретичною працею, з "якої слід починати історію української фольклористики як науки"[19]. Саме М.Максимовичу належить наукове закріплення терміну "дума" за "ліро-епічними творами української усної словесності про події з життя козацької України 16-17 ст., що відрізняються від інших фольклорних творів формою і способом виконання"[20].

У наступній збірці М.Максимович порівнює думи з піснями, вказуючи, що від пісень думи відрізняються більш розповідним чи епічним характером, хоча іноді, наближаючись до пісні, набувають пісенного розміру[21]. Згодом, у збірці 1849 р., М.Максимович удосконалив дефініцію, підкресливши професійний характер кобзарських співів, генетичну спорідненість між "Словом о полку Ігоревім" і думами, відсутність у них любовних мотивів. Велике значення праць М.Максимовича для науки дало підставу С.Єфремову, назвати "Сборник малороссийских песен" новим етапом і в наукових здобутках українства, і в історії української самосвідомості[22]. Уважне ставлення до народної пісенності привело пізніше М.Максимовича до висновків про необхідність синтезу історії та етнографії, про важливість етнографії як науки, що сприяє осмисленню історії народу, його звичаїв, традицій, обрядової культури. Б.Кирдан писав: "Збірники М.Максимовича ознайомили читачів з ліричними та історичними піснями та думами. Зовсім не випадково вони здобули великий громадський резонанс і дістали високу оцінку сучасників"[23].

---

[19]Попов М.К. К вопросу о путях развития эпоса восточных славян.– Москва, 1958.– С. 285.

[20]Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні.– Т. 2.– К., 1993.– С. 604. Про походження терміну "дума", а також жанрову специфіку українських народних дум див.: Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури // Дмитренко М. Українська фольклористика: Акценти сьогодення.– К.: Сталь, 2008.– С. 20-69.

[21]Максимович М. Украинские народные песни.– Т. II.– Москва, 1934.– С. 42.

[22]Єфремов С. Максимович в історії української самосвідомості // Єфремов С.О. Літературно-критичні статті.– К., 1993.– С. 318-321.

[23]Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии: Из исто-

Серед фольклористів не було єдності у визначенні меж жанру історичної пісні, чіткого уявлення про ті критерії, якими слід керуватися при виділенні історичної пісні з-поміж ряду споріднених пісенних творів. Термін "історична пісня" увійшов до вжитку в 30-их рр. XIX ст. У статті "Про малоросійські пісні" М.Гоголь вперше заговорив про історизм української народної пісні, підкреслюючи реалізм народнопоетичної творчості, але надав терміну "історична пісня" надто широкого розуміння. Пізніше М.Гоголь уточнив суть терміну, об'єднавши ним лише групу пісень про історичні події й особи. "Пісні малоросійські можуть цілком називатися історичними, тому що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди відповідають тодішньому стану почуттів"[24]. Представники "історичної школи" на чолі із російським ученим Вс.Міллером вбачали історизм пісні у ступені відповідності героїв, подій та географічних назв конкретним історичним фактам. У фольклористиці XIX ст. "історична школа" була великим кроком уперед у поясненні фольклорних явищ фактами історичної дійсності. Та суттєвий недолік цієї школи полягав у тому, що її представники надто вузько розуміли історизм народної поезії, прив'язували художній твір до певної події, особи, місця, часу. При цьому ігнорувалася специфіка пісні як виду мистецтва. М.Гоголь виступав проти прямолінійного розуміння історизму народної поезії. Він відстоював право творця на домисел, який не знижує реалістичності пісні. Він писав: "Історик не повинен шукати в них [*піснях. – М.Д.*] вказування дня і числа битви або точного пояснення місця, правильної реляції; у цьому не багато пісень допоможуть йому. Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів народу, що описується, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер всього цілого і окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком; історія народу розкриється перед ним в ясній величі"[25].

Внеском у фольклористику був альманах І.Срезневського "Запорожская Старина", де надрукована чимала кількість історичних пісень і дум. Молодий вчений опублікував свої записи і матеріали, зібрані протягом семи років, а також надіслані друзями і знайомими. Перша частина тому мала підзаголовок "Пісні та думи про осіб та події до Богдана Хмельницького", передмову до пісень, дум, історичні довідки та коментарі до текстів, що свідчило про спробу наукового оформлення видання. І.Срезневський звернув увагу на усні народні думи та історичні пісні, що зберігались у пам'яті бандуристів, як на багате джерело для дослідження історії й побуту українського народу. Порівнюючи думи й пісні, І.Срезневський відзначав: "У думах немає тієї невимушеності, тієї свободи почуття, яка горить у піснях...". У піснях, писав він, "виразилася лірика й граматика народної поезії запорожців; у думах - похмурий, холодний епізм". Думи й пісні запорозькі важливі для історика та етнографа тому, що "підкорені музиці, будучи повторювані слово в слово, чи майже так, вони підлягали меншому впливу часу, правильніше зберегли свій зміст...". І.Срезневському належить одна з перших спроб визначення історичної пісенності. Пояснюючи характер відбору матеріалу, він відзначав, що друкує "пісні й думи власне історичні, тобто такі, що мають предметом розповідь про події та особи історичні"[26]. М.Костомаров у рецензії на "Запорожскую Старину" наголосив, що "заслуга І.Срезневського полягає в тому, що він перший у нас указав, яким чином важливість історичних пісень повинна оцінюватися разом з критичним оглядом подій"[27]. Публікацію І.Срезневського високо оцінили М.Гоголь, М.Максимович, Т.Шевченко, М.Костомаров, В.Антонович, М.Драгоманов. Отже, у своїй праці І.Срезневський уперше застосував принцип аналітичного зіставлення літописів, дум та історичних пісень з метою встановлення правдивості зображення історичних подій у фольклорних творах. Фактично І.Срезневський започаткував історико-джерелознавчий напрям дослідження дум та історичних пісень, підходи до якого визначилися у працях його попередників.

Іншим було розуміння дум та історичних пі-

рии украинской фольклористики XIX в.– Москва: Наука, 1974.– С. 79-80.

[24]Гоголь М.В. Твори в трьох томах.– Т. III.– Держлітвидав України.– К., 1952.– С. 394.

[25]Там само.

[26]Запорожская Старина. И.Срезневский.– Ч. I.– Харьков, 1833.– С. 15-16.

[27]Етнографічні писання Костомарова.– 1857.– С. 241.

сень як фольклорного жанру у 30-их рр. XIX ст. у польських етнографів і фольклористів, що працювали в Галичині, – у В.Залеського і Ж.Паулі. У передмові до своєї збірки "Пісні польські і руські люду галіційського" (1833) В.Залеський висловив переконання, що думи є не специфічним жанром української народної творчості, а явищем всезагальним: "кожний народ думає, кожний народ має думи-пісні"[28]. Цікаво, що всі "пісні чоловічі", що ввійшли до другого розділу, упорядник вважав історичними. Власне історичними піснями названі лише чотири, в яких відбилися події, що були важливими для цілого краю. Інші 33 пісні упорядник вважав історичними в меншій мірі, бо в них відображаються події, пов'язані з діяльністю окремих, хоч і відомих, осіб. У двотомній збірці "Пісні люду руського в Галичині" Ж.Паулі, як і В.Залеський, намагався осмислити питання історизму пісень, визначити межі народної історичної поезії. У "Польсько-російському словнику" (Вільно, 1829) С.Міллера серед різних значень слова дума читаємо: "Дума, героїчна пісня, рід віршування сумного і жалібного"[29].

Отже, у польській літературі термін дума розуміли, як героїчну, історичну пісню, незалежно від її форми – елегійного, сумного змісту.

Відповідно до польської традиції усі пісні історичного змісту П.Лукашевич вважав думами. У передмові до збірки "Малорусские и червонорусские народные думы и песни" (СПб., 1836) автор вказав на "реліктовий" характер історичної пісенності і вважав, що в "старину" кожен малорос був "музикою". Більшість текстів він супроводив історичними довідками про події та осіб. У вступі до першої частини П.Лукашевич стверджував тезу про відмирання, занепад української народної пісні. Матеріал, надрукований збирачем і видавцем, являє собою велику наукову цінність. У збірці твори розташовані за тематичною та жанровою ознаками. На першому місці пісні й думи на історичну тематику (про боротьбу з турецько-татарськими набігами, про повстання проти гноблення Польщею та про антифеодальну боротьбу), рекрутські й солдатські пісні. Цінність праці П.Лукашевича полягала передусім у новизні репрезентованих текстів. У першу частину він помістив чотири нових думи ("Буря на Чорному морі", "Плач невільника", "Самійло Кішка", "Голота") і два нові варіанти ("Івась Коновченко", "Проводи козака"). Багато пісень історичного змісту ("Байда", "Нечай", "Швачка", "Авраменко", "Левенець" та ін.) П.Лукашевич назвав думами. Важливо, що "завдяки йому (П.Лукашевичу) дослідники отримали в своє розпорядження думи і пісні в основному у тому вигляді, в якому вони і були записані"[30].

Із національним відродженням у Галичині періоду 30-их рр. XIX ст. пов'язане захоплення народною творчістю. І першою спробою стала "Русалка Дністрова" (1837), що її упорядкували М.Шашкевич, Я.Головацький, І.Вагилевич. Подані в альманасі твори поділено на "мужицькії думи" та "жіноцькі думки". Визначними рисами "мужицьких дум" названі епізми ("биличність") та гіперболізм ("буйна" та "дика" сила). У передмові подана спроба визначення дум. Сюжети, якими ілюструється визначення (від'їзд козака з дому на війну, прощання з сестрою тощо), свідчать про те, що автори "Русалки Дністрової" у розумінні дум схилялися до позиції польських етнографів. Автори звертають увагу й на те, що носіями дум і пісень були сліпі кобзарі, які прославляли героїчне минуле, хоч епохи, відображеної у творах, не окреслювали. Нових підходів до вивчення пісень і дум не було, але цінність альманаху полягала в іншому – книга "спасла народ від загибелі й отворила очі кожному письменному чоловікові, в якого лишилося ще незіпсоване українське серце, показала йому положення, обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки треба сповняти"[31].

Аналіз названих праць дає підстави для висновків про те, що в 30-их рр. XIX ст. цікавилися народною творчістю, але не було серйозного підходу до систематичного дослідження жанрової специфіки дум та історичних пісень. Скоріше це було "ділом патріотичного захоплення окремих одиниць з-поміж українського суспільства"[32].

---

[28]Waclav z Oleśka. Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, z muzyka instrumentovana prezez Karola Lipińskiego.– Lwów, 1833.– S. 1.

[29]Цит. за: Рильський М. Героїчний епос українського народу.– К., 1955.– С. 6.

[30]Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии.– С. 151.

[31]Велика історія України: У 2-х томах.– Т. 1.– К., 1993.– С. 243.

[32]Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на поч. XX ст. та її досягнення // Українська культура:

У 1841 р. у журналі "Отечественные записки" (Т. XV.– С. 68-93) з'явилася робота Ф.Євецького "Малороссійскія историческія песни и думы". Хоча основний матеріал було взято зі збірки Ж.Паулі, та укладач дослідив твори і помітив спольщення їх, неточність у історичних подіях.

Одним з тих, хто висловлювався про велику історичну цінність народної поезії та про необхідність її вивчення істориками, був М.Костомаров. У пошуках першоджерела історичної пісенності М.Костомаров порівнював російську та українську епічну народну поезію, наголошуючи, що билини, на відміну від дум, зберігають архаїчні елементи. У роботі "Об историческом значении русской народной поэзии" (1843) М.Костомаров виклав свої погляди на народну поезію як на важливе джерело вивчення історії народу. Як історик М.Костомаров зважав на той факт, що навіть у піснях історичних художня фантазія переосмислює реальні факти і з плином часу витісняє їх вимислом, тому твори народної поезії неможливо сприймати як документ, літопис минулих подій. У "Малорусском литературном сборнике" (1859) деякі історичні пісні подані з варіантами, а після них – поширені примітки. Значну частину зібраних дум і пісень М.Костомаров надрукував у п'ятому томі "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край" П.Чубинського (1874). У монографії "История козачества в памятниках южнорусского песенного творчества" (це дослідження М.Костомаров вважав безпосереднім продовженням "Исторического значения южнорусского народного песенного творчества")[33], він цитував твори, але не завжди вказував, де, коли, від кого вони записані. У "Етнографічних писаннях Костомарова" знаходимо студію про історичну народну поезію. "З одного боку, пісня, на думку М.Костомарова, – істина, бо є продуктом колективної "несвідомої" творчості (пісні "народжуються тоді, коли народ не носить маски"; у пісні народ "з'являється таким, як є"). З іншого боку, народна пісня як історичне джерело має художню обробку дійсності, "поезія передбачає вигадку", "історичні події в них (піснях) підлягають відступам від дійсності"[34]. Вчений відрізняв думи від історичних пісень: вважав, що думи взагалі довші від пісень, але не завжди можна розмежувати думу від пісні. Одним із перших серед дослідників дум та історичних пісень М.Костомаров визнав існування безповоротно втраченого великого масиву історичної пісенності, фіксація зразків якої почалася досить пізно. Класифікуючи "малоросійську історичну народну поезію" (думи та історичні пісні), М.Костомаров розрізняв три тематичні цикли: 1) турецько-татарський (пам'ятки про подвиги козаків на берегах Дунаю, про морські походи, про татарські набіги і війну з татарами в степу); 2) "польський" (події визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького за створення самостійної держави); 3) "російський" (приєднання українських земель до російського царства (1654 р.). Таким чином, у дослідженнях М.Костомарова цінні історико-хронологічний принцип класифікації пісенності, підхід до вивчення українського епосу як до історичного джерела.

Новими методами в записуванні й дослідженні дум та історичних пісень були публікації 1850-их рр. Серед видань української історичної пісенності цього періоду виділяються "Народные южнорусские песни" (1854) А.Метлинського. У збірці звернуто увагу на відображення картин народної історії і побуту, завдяки чому епічні твори можуть бути правдивим джерелом. А.Метлинський дотримувався історико-джерелознавчого підходу до вивчення дум та історичних пісень, визначав у них існування повчальних мотивів та особливого типу героїки. З п'яти розділів книги у двох подано історичні пісні поряд з думами, серед яких учений розрізняв: а) "пісні і думи повчальні"; б) "пісні та думи про минувшину". Побутові та морально-етичні пісні та думи відокремлювалися від історичних пісень та дум, які, в свою чергу, поділялися відповідно до найважливіших етапів історії України: зображення боротьби українців проти турецько-татарського та польського поневолення. Наукова вартість цього видання висока. Крім великої кількості нових, уперше опублікованих матеріалів, тут вміщено інформацію про кобзарів (подано список), місце запису, а також запропонова-

Лекції за ред. Д.Антоновича.– К., 1993.– С. 28.

[33] Русская Мысль.– 1880.– Кн. I.– Отд. II.– С. 1, сноска.

[34] Там само.– С. 15.

но правила для збирачів. Праця А.Метлинського привернула увагу наукових кіл того часу, нею користуються як першоджерельним матеріалом і сучасні фольклористи.

У 1856 р. П.Куліш надрукував оригінальний збірник історичних та етнографічних матеріалів "Записки о Южной Руси", де майже третина першого тому присвячена історичній поезії та кобзарям. П.Куліш наголосив: думи та пісні складалися не за спогадами, а по свіжих слідах подій, за життя своїх героїв. Зроблено й висновок про близькість епічних творів різних народів за походженням та суспільними мотивами, що започаткувало порівняльне вивчення українського епосу з епосами народів світу. Під думами вчений розумів "старовинні римовані, або тонічні переказі", "рапсодії південних сліпців", "славослов'я", "римовані літописи"[35]. Хоча П.Куліш уникав у своєму виданні принципів подачі пісень у певному порядку (зміст книги поділено відповідно до джерел), та "він намагався привернути увагу читачів і до тих процесів, які забезпечують зародження і збереження впродовж століть творів народної словесності; старався нагадати смисл, що зв'язує народ з цими виявами його поетичних устремлінь, і взагалі уявити повну картину цієї цікавої сторони народного побуту, з непомітними на перший погляд подробицями"[36].

У виданні М.Закревського "Старосветский бандуриста" (1860-1861) укладач відніс думи та історичні пісні до воєнних, у яких описується розгульне життя козаків, запорожців, чумаків, іноді гайдамаків; від'їзд у чужу сторону, туга за батьківщиною, за матір'ю; зображуються набіги, рицарство, бойові сутички, або спомини про них; оспівується смерть козаків; найчастіше смуток матері про сина, чи сестри про брата; любов батьківську. Зроблено спостереження над рухом мелодії українських пісень, опубліковані ноти. У цей час з'являються публікації з мелодіями (М.Лисенко, А.Коціпінський, збірка "Южнорусские песни".– Т. I, 1857, що її приписують М.Маркевичу та ін.).

Найповнішим виданням історичних дум та пісень XIX ст. можна вважати узагальнюючу, новаторську працю В.Антоновича і М.Драгоманова "Исторические песни малорусского народа" (1874-1875). Упорядники мали за мету на автентичному пісенному матеріалі довести, що в історичних піснях та думах зафіксовано всі етапи історії українського народу. Зібрані думи та пісні, за переконанням авторів, були незаперечним доказом безперервності фольклорної традиції, починаючи від дружинно-княжої пори до кін. XIX ст. У роботі запропоновано оригінальні методологічні підходи у дослідженні пісенної епіки, визначено поняття "історична пісня" (зауважимо: поняття, а не жанр), розширено розуміння історизму народних пісень, досліджено проблеми у вивченні жанру дума. "Хід роботи по вибору, зведенню і поясненню тих пісень, які з першого погляду приймаються за історичні, тобто пісень з іменами осіб і подій записаних в літопису, привів нас поступово до необхідності прийняти термін історичні пісні трохи ширше, ніж приймали його інші видавці. Іменовані особи і події можуть бути зрозумілі тільки в зв'язку з усією обстановкою, що їх оточувала; вони – тільки зовнішні показники тих процесів, які відбуваються в загальнонародному житті. Тому ми зупинились на думці видати під звичним, хоча й не зовсім точним по своїй загальності, іменем історичних пісень малоросійського народу всі пісні, в яких відбились зміни суспільного ладу цього народу"[37]. До історичних пісень вчені з IX до серед. XIX ст. зараховують історичні думи, історичні балади, суспільно-побутові пісні (козацькі, гайдамацькі, опришківські, кріпосницькі, або пісні "про волю", рекрутські і солдатські), епічні колядки парубкові з історичною підосновою, щедрівки тощо. Тобто основним змістом історичних пісень дослідники вважають ті зміни суспільного ладу, ті події, що були характерними для певного етапу історичного розвитку українського народу. Здобутком М.Драгоманова та В.Антоновича в "Історичних піснях..." були нові підходи до систематизації, хронологізації матеріалів, а також виявлення в записах та публікаціях пісень та дум фальсифікатів. Якщо попередні збірки, що стали вже класичними (М.Цертелєва, М.Максимовича, П.Лукашевича, А.Метлинського та ін.), відзна-

[35]Куліш П. Записки о Южной Руси.– Т. I.– СПб., 1856.– С. 194-198.

[36]Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини XIX століття.– С. 183.

[37]Исторические песни малоруського народа с объяснениями Вл.Антоновича и М.Драгоманова.– Т. I.– К., 1874.– С. III.

чалися зібраним матеріалом, то "Історичні пісні..." мають своїм основним завданням оцінити цей матеріал з погляду світової науки, хочуть увести сентиментальні суб'єктивні критерії[38]. Правильно розуміючи справжнє місце і важливу роль народнопоетичного слова в процесі історичного розвитку суспільства, В.Антонович і М.Драгоманов запропонували визначення суті історизму народної пісні, яке надовго стало у фольклористиці панівним.

Перебуваючи в еміграції, М.Драгоманов продовжив роботу над упорядкуванням та коментуванням історичних пісень ("Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)" (Женева, 1881), "Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. Частина перша" (Женева, розділ перший, 1883; розділ другий, 1885. Друга частина так і не вийшла в світ). Термін "пісня про громадські справи" в розумінні М.Драгоманова тотожний терміну "історична пісня" (хіба що трохи іншого відтінку і, може, більш вузького значення), а термін "політичні" у назві збірки "Політичні пісні..." неточний, бо до збірки ввійшли пісні історичні й частково побутові. На штучність цього терміну одним із перших звернув увагу М.Сумцов. "Перед нами народна поезія, епічна чи дуже близька до епосу, а епос – дещо відмінне публіцистики й політики. Публіцистика й політика живуть інтересами хвилин... Народна поезія – дещо вистояне, спокійне, об'єктивне. На перше місце висувається спокійне споглядальне відношення до минулого, яке переривається місцями добродушною іронією, місцями хвалою добру..."[39]. Ще недоліки збірки – велика кількість історичних пояснень, вільність у хронологічному віднесенні багатьох пісень до 1709-33 рр. При всіх хронологічних перебільшеннях збірка М.Драгоманова має велике наукове значення.

У розвідках другої пол. XIX ст. праць про історичні пісні порівняно небагато, у деяких роботах тільки згадується про дане поняття або друкуються окремі пісні чи їх уривки. Слід відзначити П.П.Чубинського (5-й том "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край", СПб., 1874), І.Я.Рудченка ("Чумацкие народные песни"); історичні пісні, зібрані Я.Новицьким на Катеринославщині, склали основу двох виданих та однієї підготовленої до друку збірок (1894, 1908); збірка Б.Д.Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях" (Т. III, Чернігів, 1899). Чимало матеріалів про українські історичні пісні XVIII-XIX ст. опубліковано у виданнях "Киевская старина", "Этнографическое обозрение", "Сборник Харьковского историко-филологического общества", "Живая старина", "Русские ведомости" та інших.

Серед помітних публікацій історичних пісень двох перших десятиліть XX ст. можна відзначити збірку "Малороссийские народные песни, собранные проф. Д.И.Эварницким в 1878-1905 гг." (Катеринослав, 1906). Характерно, що Д.Яворницький під час запису фіксував назву населених пунктів чи місцевості, де була занотована пісня, маркував історичні твори такими означеннями: "запорожецька пісня", "запорожецька козацька пісня" та ін. У збірці М.Січинського "Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине 1874-1903" (Єкатеринослав, 1908) вміщено тільки історичні пісні, що привернуло до жанру особливу увагу.

Визначний внесок в українську фольклористику, в дослідження народних історичних пісень здійснив І.Франко. Зокрема, в монографії "Студії над українськими народними піснями" (1907-1913) широко розглянуто пісні XV-XVII ст. на тлі історичних подій, враховано всі відомі на той час варіанти пісень. На конкретних сюжетах і мотивах І.Франко показав зв'язки між пісенністю слов'янських народів, між літературними і фольклорними процесами, подав хронологічну систематизацію історичних пісень XVI-XVII ст. та піддав критиці безпідставні погляди деяких вчених щодо походження та змісту окремих творів. І.Франко детально розглянув кожну пісню, причому через її зв'язки з історичною епохою, порівняв історичні пісні українського народу з подібними піснями сусідніх слов'янських народів – російського, сербського та хорватського. На основі близьких сюжетів і текстів пісень він показав зв'язки між цими народами та вказав на спіль-

[38]Дмитренко Микола. Українська фольклористика другої половини XIX століття.– С. 236: див. також: Грушевська К. Українські народні думи.– Т. І.– С. СІ.

[39]Сумцов М. К истории зданий малоруських исторических песен".– СПб., 1899.– С. 4.

ні історичні умови, що сприяло переходу пісень від одного народу до іншого. Останнє особливо яскраво виявлено на матеріалі українських, сербських і болгарських пісень, в яких відображено турецько-татарські напади, що їх довелось пережити цим народам. Виходячи зі змісту та форми пісень (ритміки), І.Франко встановив давність пісні, її місце серед історичної пісенності України XVI-XVII ст.[40]

Науковий інтерес становить розвідка відомого історика-архівіста І.Каманіна "Українські богатирі козацької доби" (1913), в якій автор розглядав "сліди богатирського епосу в думах", викладав ознаки козацького "богатирства" і навів список українських "козаків-богатирів" (старий Матяш, Фесько Ганжа Андибер, козак Голота, Овраменко, Хведор Безрідний, Азовські і Самарські брати, Коновченко, Олексій Попович та ін.)[41], героїв історичних пісень.

Регіональний підхід до вивчення історичних пісень застосував М.Сумцов у своїй роботі "Слобідсько-українські історичні пісні" (Черкаси, 1918). Автор описав місцеву поетичну творчість, етнографічні особливості народного життя Слобожанщини та Галичини. Ця робота містить історичні довідки та уривки з історичних пісень.

Метою книги Н.Григоріїва (Григор'єв-Наш) "Історія України в народних думах та піснях" (К., 1918; Кам'янець-Подільський, 1919) було показати історію України через пісні народу. Робота присвячена цілковито козаччині. Автор подав історичні пісні та думи для навчання дітей історії рідного краю як "першого ступеня національного освідомлення"[42]. Тексти ілюстрували реальні події, бракувало належних історичних коментарів. Виправлення, редагування текстів, неперевірені джерела знижували наукову цінність праці, але знахідкою автора була ідея застосування історичної пісенності в народній освіті.

Помітним явищем вдалого поєднання науковості і популярності викладу стала збірка Д.Ревуцького "Українські думи та пісні історичні" (1919). У передмові автор погодився з М.Костомаровим щодо тлумачення історичних пісень, подав відомості про історію терміну "дума" та ґенезу жанру. До історичних пісень Д.Ревуцький, щоправда, зарахував бурлацькі, чумацькі, рекрутські й цехові[43]. Майже всі пісні подано в хоровому розгляді, бо автор своєю розвідкою хотів допомогти вчителеві або учневі. Крім того, заслугою було укладання найбільш повного на той час бібліографічного покажчика видань, статей та розвідок про народнопісенну творчість.

Важливу роль у історії вивчення жанру історичної пісні відіграли джерелознавчі та методологічні комісії: Етнографічна комісія (1924-1934), Комісія історичної пісенності (1924-1930), Культурно-історична комісія (1924-1930), Кабінет музичної етнографії (1921-1936), а згодом наукові установи: Інститут фольклору (з 1936 р.), Інститут народної творчості і мистецтва (1942-1944), а нині їхній спадкоємець – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Вони сприяли розвитку збирання і видання історичних пісень і були офіційними науковими центрами досліджень у цій галузі.

Чимало цікавих проблем теорії народної творчості порушив у своїх працях видатний учений Ф.Колесса. Так, у розвідці "Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь" (1920) він у дусі О.Потебні підкреслював, що в процесі усної передачі й колективного шліфування народна пісня зазнає постійних змін і варіюється як у формі, так і у змісті. Розглядаючи зміст і форму твору в їх діалектичній єдності та взаємозумовленості, автор відзначив, що новий елемент передусім виявляється у змісті, і зв'язок пісні з новою епохою особливо виразно відбивається в її ідейному спрямуванні. Дослідник надав величезної ваги художній формі, традиції, де консервується і своєрідно розкривається в кожну епоху художній досвід багатьох поколінь народу[44]. Визначаючи наявність широких міжжанрових дифузій, Ф.Колесса водночас підкреслював відносну самостійність кожного жанрового утворення, зокрема, розмежову-

---

[40] Див.: Дей О. Іван Франко і народна творчість.– К.: Держлітвидав, 1955.– С. 80-82.

[41] Каманін Ів. Українські богатирі козацької доби // ЗНТШ у Києві.– 1913.– Кн. 11.– С. 52-67.

[42] Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях.– К., 1918.– С. 3.

[43] Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні.– К.: Товариство "Час", 1919.– С. 35.

[44] Колесса Ф. Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь // ЗНТШ, 1920.– Т. 130.– С. 2.

вав думи і пісні як дві різні парості художніх творів, що виросли зі спільного кореня, доводив, що пісні більш давні за походженням, аніж думи. Проблем теорії фольклору торкнувся Ф.Колесса у своїй доповіді "Українська народна пісня на переломі XVII-XVIII вв." на присвяченій пам'яті М.Максимовичу ювілейній сесії Історичної секції УАН у Києві. Доповідач розвинув висловлювані ним раніше положення про єдність у пісні слова й музики, підкреслив величезну ритмо- і строфоутворюючу роль мелодії і розкрив глибокі традиційні основи української пісні. Ф.Колесса оглянув українські пісні XVII-XVIII ст. за їх змістом, підкреслив нерозривний зв'язок народнопоетичних творів з життям, високо оцінив кращі народні пісні – як справжні мистецькі перлини. Надійним критерієм віднесення пісенного твору до тієї або тієї групи дослідник вважав особливості його стилю: "Поетичного стилю народної пісні та її образного способу висловлюватись, що складався на основі неписаної, довгими віками виробленої поетики, не можна ніяк підробити"[45]. Важливі теоретичні питання Ф.Колесса порушив у розвідці "Хмельниччина в українських піснях і думах" (1940). Дослідник характеризував народні пісні як колективну творчість, відзначав їхню історико-пізнавальну цінність, наголошував, що український історичний епос складався під впливом конкретних подій часу, за безпосередньої участі їх свідків і учасників. "Історична пісня чи дума, – писав Ф.Колесса, – лише тоді могла прийнятися й поширитися в народі, коли пам'ять про оспівану подію живо ще утверджувалася в народній традиції, коли жили ще її наочні свідки"[46].

Цінні матеріали, розшукані в архівах, опублікував М.Возняк. Він уперше зробив широкі текстологічні розшуки та зівставлення різних варіантів "Пісні про Байду". (1929). У третьому томі "Історії української літератури" (Львів, 1924) автор багато уваги приділив історичній поезії.

М.Нагорного цікавила проблема історизму народної творчості, зв'язки фольклору з епохою, його соціальна функція. Про це йшлося, зокрема, у статті "Пісні і думи українського народу про боротьбу з польським панством в кінці XVI і першій половині XVII ст. (1595-1638)" (1938).

Дослідник фольклору М.Плісецький упорядкував і опублікував збірку "Думи та історичні пісні" (К., 1941), що вийшла невеликим форматом, у серії кишенькових видань, а трьома роками пізніше надруковано "Українські думи та історичні пісні" (1944), упорядковані М.Плісецьким з передмовою та за редакцією М.Рильського. Нова збірка повторювала перше видання, доповнюючи його 14-ма новими текстами. Твори цих жанрів наводилися в окремих розділах у обох книгах. До кожного розділу упорядник додав стислу передмову, де окреслював межі розвитку жанру, підкреслював велике пізнавальне значення цієї творчості. Автор констатував наявність "широкого" й "вузького" розуміння терміну "історична пісня", зазначивши, що в цілому "більшість народних пісень є історичними"[47], розглядав розвиток української пісенної творчості в соціально-історичному розрізі. До історичних пісень дослідник, як і В.Антонович та М.Драгоманов, відносив і чимало колядок та щедрівок.

В основу аналізу історичних пісень у другій пол. XX ст. було покладено принцип сприйняття їх як невід'ємної складової східнослов'янського епосу. Перенесення акценту у порівняльно-історичному вивченні історичних пісень з національної самобутності на ототожнення українського героїчного епосу із східнослов'янськими епосами певною мірою приводило до нівелювання цієї національної самобутності.

Одним з перших у післявоєнні роки звернувся до розробки проблеми епосу П.Павлій. У 1955 р. він (спільно з М.Родіною та М.Стельмахом) уклав та опублікував велику збірку "Українські народні думи та історичні пісні". У вступній статті до книги П.Павлій охарактеризував жанрові особливості українських дум та історичних пісень, зупинився на історії їх вивчення, підкреслив народність їхнього походження, розкрив зв'язки українського епосу з російською епічною творчістю, наголосив на великій історико-пізнавальній цінності та активній суспільній функції історичних пісень. Історичні пісні та думи в цій збірці,

[45] Колесса Ф. Українська народна пісня на переломі XVII-XVIII вв. // Україна.– 1928.– Кн. 2.– С. 77.

[46] Колесса Ф. Хмельниччина в українських піснях і думах // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. Франка.– 1940.– Т. I.– С. 57.

[47] Плісецький М.М. Думи та історичні пісні.– К.: Рад. письменник.– 1941.– С. 153.

на жаль, подано без розмежування жанрів у двох розділах: дожовтневому і радянському.

Чимало уваги вивченню українських історичних пісень і дум приділив М.Рильський. Він творчо вирішував проблему героїчного епосу. Поет-академік написав низку спеціальних статей: "Сербські епічні пісні", "Українські думи та історичні пісні", "Героїчний епос українського народу" та ін. На основі узагальнення поглядів дослідників-попередників на думи та історичні пісні М.Рильський окреслив основні риси цих жанрів, наголосив на правдивому відображенні історичної дійсності в цих народних творах.

1958 р. М.Родіна опублікувала у двотомній праці "Українська народна поетична творчість" (І, 1958) розділ "Історичні пісні". Чимало уваги приділила дослідниця специфічним особливостям жанру, відзначила шляхи його складання й характер зв'язку з життям народу на кожному історичному етапі, підкреслювала – як одну з найсуттєвіших жанрових ознак історичних пісень – яскраво виражену реалістичність зображення життя і водночас винятково важливу роль народнопоетичної традиції у розвитку жанру.

Історичні пісні як у дожовтневих, так і в радянських виданнях, друкувалися разом з думами або з творами інших пісенних жанрів. Уперше окремим великим за обсягом виданням було надруковано збірку "Історичні пісні" 1961 р. в започаткованій академічній науковій серії "Українська народна творчість". Упорядники І.Березовський, М.Родіна, В.Хоменко опублікували велику кількість матеріалів зі вступною статтею й коментарями. Вони висвітлили розвиток історичної пісні в її міжжанрових зв'язках. Матеріали книги згруповано у два великі розділи: "Пісні епохи феодалізму", "Пісні епохи капіталізму". У межах розділів пісні поділено на групи, а ті – на підгрупи. Висока наукова вартість видання на той час і нині зберігає свою актуальність. Подаємо структуру збірки.

Перший розділ.

1) Боротьба проти феодально-кріпосницького гніту та іноземного поневолення в XV – першій пол. XVII ст.;

– Турецько-татарські напади та боротьба проти них (59 пісень, 34 вар.);

– Селянсько-козацькі повстання XVI – першої пол. XVII ст. та визвольна війна українського народу 1648-1654 (26 пісень, 62 вар.);

2) Зростання соціального і національного гніту в другій пол. XVII та у XVIII ст. Народні рухи;

– Спільна боротьба українського і російського народів проти іноземних загарбників та поміщицько-старшинського гніту в другій пол. XVII – на поч. XVIII ст. (28 пісень, 118 вар.);

– Посилення феодально-кріпосницького і національного гніту в XVIII ст. та боротьба народних мас проти нього (116 пісень, 117 вар.);

– Зародження буржуазних відносин (18 пісень, 7 вар.);

– Визволення Правобережної України від польсько-шляхетського панування та Чорноморського узбережжя від турецько-татарських загарбників (9 пісень, 4 вар.);

3) Криза феодально-кріпосницької системи. Селянські рухи в першій пол. XIX ст.;

– Війни кінця XVIII – першої пол. XIX ст. Вітчизняна війна 1812 р. (5 пісень, 8 вар.);

– Селянські повстання проти феодально-кріпосницького гніту (27 пісень, 30 вар.);

– Скасування кріпосного права (5 пісень, 6 вар.).

Другий розділ.

1. Капіталістичний і поміщицький гніт у пореформений період. Революційна боротьба пролетаріату і селянства (32 пісні, 15 вар.).

2. Російсько-японська війна. Буржуазно-демократична революція 1905-07 рр. (13 пісень, 1 вар.).

3. Світова імперіалістична війна 1914-18 рр. Переддень Великої Жовтневої соціалістичної революції (18 пісень).

Найбільше варіантів пісень міститься у першому розділі: "Ой з-за гори високої (Пісня про Данила Нечая)" – 30 вар.; "Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче" – 31 вар.; "Ой пише, пише та гетьман Мазепа" – 25 вар.; "У містечку Богуславку Каньовського пана (Пісня про Бондарівну)" – 23 вар., "За Сибіром сонце сходить (Пісня про Устима Кармалюка)" – 25 вар. Упорядники збірки подали лише найхарактерніші, найцікавіші варіанти пісень, джерела окремих варіантів зазначені в коментарях, збережені також діалектні риси мови, пояснюються малозрозумілі слова; назви, імена, незрозумілі місця, що зустрі-

чаються в текстах пісень, витлумачуються в коментарях. Після текстів подано мелодії пісень (слід було вміщувати мелічний та вербальний компоненти в єдності). У збірці вміщено тільки пісні дожовтневого періоду. Назви пісень переважно подано за першим рядком. Тексти пісень у розділах згруповані за сюжетами і характерними образами. Упорядковані вони за історико-тематичним принципом, що дає можливість послідовно ознайомитися з піснями, в яких відбиваються історія, важливі явища суспільного життя українського народу. Безперечно, ця видатна збірка фольклору нині потребує перевидання з новими коментарями та повнішою кількістю варіантів, урахуванням нових архівних даних тощо.

У монографії С.Грици "Мелос української народної епіки" (1979; перевидана 1990 р. в Москві за назвою "Украинская песенная эпика"), вперше досліджено українську народну епіку як окрему категорію на основі історичних, соціологічних та музично-фольклорних джерел. Дослідниця виділяла класифікаційні ознаки епосу, розкрила зв'язок української пісенної епіки з історією, мелос епіки. С.Гриця поділила за музичною композицією українську пісенну епіку "на два великі роди: строфічну, куди переважно належать балади, історичні пісні, і астрофічну, яку найповніше репрезентують думи"[48].

В останні десятиліття були захищені дисертації, присвячені вивченню жанру історичної пісні. Ю.Ткаченко у дисертації "Отражение исторической действительности в украинском народном песенном творчестве (на матери- але исторических песен и дум XVI-XVIII веков)" (1980) запропонував визначення історичної пісні, що його можна застосувати до творів жанру всіх історичних епох: "історичні пісні – уснопоетичні твори, які відображають діяльність достовірних осіб і вигаданих узагальнених героїв, конкретні події, типові ситуації і подають народу оцінку соціальним конфліктам, протиріччям епохи"[49]. І.Сенько в дисертації "Історичні пісні слов'янських народів про події XIX століття" (1989) дослідив історичні пісні слов'янських народів (Росії, України, Білорусі, Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії), що мають схожість історичної долі й тривалі історичні контакти. Автор виявив закономірності розвитку історичних пісень слов'ян, встановив, коли і як у декількох жанрових системах народної творчості виникають спільні або схожі ідеї, теми, сюжети, мотиви.

М.Мишанич у праці "Українські народні пісні Кубані на історичну та суспільно-побутову тематику" присвятила другий розділ історичним пісням, що побутують у репертуарі української діаспори Кубані. На думку дослідниці, навіть ті історичні пісні, що виникли в нових умовах на Кубані, зберігають загальнонаціональний характер у інтерпретації подій, поетиці, мелодиці тощо.

Отже, народні історичні пісні українського народу дістали високу оцінку з боку дослідників XVIII-XIX ст. Це був початок збирання, спостереження та зіставлення пісень та дум, систематичного дослідження жанрової специфіки дум та історичних пісень, окреслення ознак жанру "історична пісня", впровадження історико-хронологічного принципу класифікації пісенності, початок вивчення українського епосу як історичного джерела, спроба комплексного підходу до науково-об'єктивного пізнання усної народної традиційної культури.

Якщо за радянської доби об'єктивне вивчення усної поетичної історії було проблемним, то наприкінці XX ст., з часу набуття Україною державної незалежності, у фольклористиці почав формуватися напрям, що спирається на досягнення світової науки, враховує праці українських істориків-класиків та сучасників. Історичні пісні як втілення актуальних суспільних тем, безпосередніх політичних настроїв мас здобувають шанс на повніше осмислення. Історична пісня стала художнім висловом народного розуміння і сприйняття багатьох важливих подій і соціально-визвольних рухів в історії України, а також видатних постатей і невідомих героїв.

---

[48]Гриця С.Й. Мелос української епіки.– К., 1979.– С. 24.

[49]Ткаченко Ю.К. Отражение исторической действительности в украинском народном песенном творчестве (на материале исторических песен и дум XVI-XVIII веков). Автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора истор. наук.– Каменец-Подольский, 1980.– С. 16. Див. також: Снігирьова Лілія. Українські історичні пісні (питання вивчення та публікації у XX ст.) // Виховний потенціал українського народного мистецтва, фольклору, обрядовості та звичаїв у роботі навчально-виховних закладів: Матеріали всеукраїнського науково-методичного семінару. 12 березня 2008 року.– Хмельницький, 2008.– С. 84-87.

Статті

Ганна СОКІЛ

ГАЛИЦЬКІ ФОЛЬКЛОРИСТИ ТА ЇХНІ ЗАПИСИ УСНОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Hanna SOKIL. Galician Folklore Scholars and Their Notations of Oral Literature Tradition.

В історії української фольклористики важливу роль відіграли не лише відомі постаті, а й малознані збирачі, котрі своєю наполегливою працею примножували надбання української науки, поповнюючи джерельним матеріалом серійні видання Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Широка кореспондентська мережа, налагоджена Товариством, дала великий резонанс. Найактивнішу участь у зборі фольклору взяли педагоги (не тільки філологи, а й географи, історики, природознавці та інші), студенти, священики, письменники. У пропонованій статті представлено збирацький доробок окремих як відомих особистостей (В.Шухевич, Я.Пастернак), так і менш знаних (Л.Гарматій, О.Іванчук, П.Шекерик-Доників), і майже невідомого І.Волошинського, котрий вирізняється масштабністю зібраних народнопоетичних скарбів. Усі вони жили і працювали наприкінці XIX – поч. XX ст. і своїми здобутками сприяли поступу української науки, незалежно від того, де приходилось їм перебувати на той час – чи в центрі, чи в околицях нашої Батьківщини.

Володимир Шухевич. Він увійшов в українську культуру як етнограф, фольклорист, публіцист, педагог. Це один з перших членів Етнографічної комісії НТШ (1898) дійсний член НТШ у Львові (1900), член Австрійського товариства народознавців (1901), Етнографічного товариства в Чехії (1903). Народився 15 травня 1849 р. у с. Тишківцях Городенківського повіту. Навчався в Коломийській, Станіславській, згодом у Чернівецькій та Львівській гімназіях. З 1876 р. викладав природничі науки у школах та гімназіях Львова, брав активну участь у громадському житті міста. Помер учений 10 квітня 1915 р.

У радянські часи ім'я В.Шухевича вилучено з наукового обігу, оскільки, крім усього іншого, його внук Роман Шухевич (Тарас Чупринка) був генерал-хорунжим УПА. У роки незалежності України написано чимало розвідок про громадську, просвітницьку, педагогічну та наукову роботу[1], видано бібліографічний покажчик праць[2]. Однак про В.Шухевича-фольклориста відомо небагато. А вже в другому томі "Етнографічного збірника" опубліковано п'ять текстів лірницьких молитов у його записах, зроблених у Львові від Миколи Мисіва, родом із Медині (тепер Галицького р-ну Івано-Франківської обл.). В.Гнатюк помістив їх у додатках під заголовком "Кілька молитов, записаних Володимиром Шухевичем"[3]. Та найбільшої уваги заслуговують уснопоетичні фіксації, які покладені в основу фольклорно-етнографічного дослідження "Гуцульщина".

Вивчати Гуцульщину В.Шухевич почав як природознавець, але настільки захопився побутом, своєрідним гуцульським фольклором і мистецтвом, що покинув ботанічні дослідження і зайнявся студіюванням духовної й матеріальної культури цього краю. Результатом його багаторічної праці стала монографія "Гуцульщина", що охоплює галицьку територію. Чотири її частини вийшли друком у "Матеріалах до української етнології" (1899, 1901, 1902, 1904), а п'ята опублікована окремим виданням (1908) за кошти власника музею Дідушицьких у Львові Тадея Діду-

[1]Арсенич П. Володимир Шухевич. Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження.– Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999; Його ж. Рід Шухевичів.– Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005; Качкан В. З когорти етнографів (на берегах творчої біографії Володимира Шухевича) // Народна Творчість та Етнографія.– 1993.– № 3; Його ж. З когорти етнографів... // Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: У двох частинах.– К.: Либідь, 1994.– Ч. 1.– С. 107-114; Горак Я. Листи Володимира Шухевича до Івана Франка // Українське літературознавство. Збірн. наук. праць.– Львів, 2006.– Вип. 68.– С. 306-342.

[2]Шухевич В. Бібліографічний покажчик: У двох частинах / Уклад. М.Гордій, Б.Геляс.– Львів, 2004.

[3]Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. и. про лірників... // Етнографічний збірник.– Львів, 1896.– Т. 2.– С. 74-76.

шицького. До речі, за його ж меценатської підтримки "Гуцульщина" вийшла також у перекладі польською мовою[4].

У передмові до першої частини В.Шухевич зазначив, що подає "усе те, що сам бачив, чув, зібрав або списав". Тут же завдячував усім своїм помічникам, однак не вказав їхніх прізвищ, окрім Ф.Колесси. Натомість, у другому томі подано імена тих, від кого автор одержав матеріали до книжки – священики О.Волянський, І.Попель, учителі Л.Гарматій, Т.Кисілевський та лікар Я.Окуневський. У записуванні весільних обрядів та пісень, які увійшли до третього тому, сприяв М.Колцуняк[5]. Гуцульське весілля описано досить докладно, проте без урахувань особливостей того чи іншого села. Мелодії до окремих пісень, що містяться у цій частині, опрацював Ф.Колесса. Заслуговують на увагу також описи похоронних голосінь, звичаїв, обрядів та забав при мерці ("игрищах на грушці"), чимало зразків яких введено тут уперше. У трьох частинах "Гуцульщини", крім етнографічного матеріалу, трапляються зрідка зразки усної словесності, зокрема лікувальні замовляння ("На горі сиянцкій Матер Божа заснула", "На осиянцкій горі, сиянцке зілє"), записані відповідно в с. Жаб'є-Слупейки та Брустурах[6], легенда "Про полонину Попадя", зафіксована в с. Барвінковій[7], коломийки, "полонинки"[8].

Особливо важливі для фольклористики два останні томи "Гуцульщини", адже в них міститься багато уснопоетичного матеріалу. Упродовж кількох років автор бував у Різдвяні свята на Гуцульщині, прослухав понад 200 колядницьких партій (таборів) і, як сам зазначив, зібрав коляди з усіх сіл Галицької Гуцульщини, які у той час за деякими винятками повторювалися "з меншими або більшими вариянтами по усіх селах"[9].

[4]Huculszczyzna.– T. 1-4.– Lwów: Nakladem Museum imenia Dsieduszyckich we Lwowie.– 1902-1908.

[5]Див.: Арсенич П. Рід Шухевичів...– С. 143.

[6]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 1 // Матеріали до українсько-руської етнології.– Львів, 1899.– Т. 2.– С. 39-40.

[7]Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 2 // Там само.– Львів, 1901.– Т. 4.– С. 219-221.

[8]Там само.– С. 197-205, 217-218.

[9]Див.: Шухевич В. Гуцульщина.– Верховина, 1999.– Ч. 4 (2-е вид.).– С. 22-25.

Наприклад, 1902 р. під час Різдвяних свят, він відвідав Космач, Брустури, Шешори та інші села, де записав на фонограф зимові звичаї та обряди, зробив світлини колядників, Йордану[10]. Його респондентами були найбільш обізнані селяни – Ю.Соломійчук, М.Мегединюк, І.Грепиняк, М.Палійчук, М.Гутиняк.

У четвертій частині "Гуцульщини" охоплено календарні обряди і фольклор, детально охарактеризовано Різдвяний цикл, подано цінні варіанти колядок, що виконуються під вікнами і в хаті для кожного члена сім'ї. Народнопісенні зразки, поміщені у цьому томі, записані в 14 селах Косівського і в 4 селах Надвірнянського повітів. Як і до попередніх частин, В.Шухевич, крім власних фіксацій, отримував матеріали від своїх кореспондентів – Ю.Амброзяка, О.Волянського, Л.Гарматія, П.Дудєка та ін. Тут опубліковано близько двох сотень народних пісень, скласифікованих за адресатами: священикові (6 текстів), "ґазді" (23), "ґаздині" (16), вдовиці (4), парубкові (21), дівчині (39), загальні коляди (21 текст). Виділено коляди за Пречисту, за апостолів, є 10 текстів "умерлої" коляди (для померлих), "столова" коляда (подяка столови) та ін. Кілька фольклорних одиниць виокремлено за місцем виконання – "під вікнами", "на пасіці" тощо[11].

Народна проза Гуцульщини опублікована в п'ятій частині і включає в себе апокрифічні легенди ("Без Бога ані до порога", "Про велетнів", "Про кінець світу", "Про потоп", "Як Соломон міряв землю", "Як Ісус перед жидами ховався")[12]; народні казки ("Вдячний мертвець", "Заклятий цар", "Когутик і курочка", "Набожний війт в пеклі", "Орел і мурашка", "Про золотого хлопця і царівну", "Про хлопця і його лиху маму", "Сватання в поганого царя" "Три сини", "Чому тепер звір не говорить", "Як пустий парубок посватав цареву дівку")[13]; перекази про опришків ("Олекса Довбуш", "Бойчук", "Киричук", "Про скарби", "Кінець опришкам")[14], вірування про рослини і звірі, народну медицину.

[10]Див.: Арсенич П. Рід Шухевичів.– С. 146.

[11]Див.: Шухевич В. Гуцульщина...– Ч. 4 (2-е вид.).– С. 13-196.

[12]Див.: Шухевич В. Гуцульщина.– Львів, 1908.– С. 9-51.

[13]Там само.– С. 55-173.

[14]Там само.– С. 179-203.

Щодо принципів збирацької роботи та дотримання певних вимог паспортизації за опублікованими матеріалами простежується динаміка поглядів В.Шухевича. Якщо врахувати, що матеріали до свого дослідження фольклорист призбирував понад 20 років[15], то в початкових томах "Гуцульщини" мало приділяв цьому уваги. Згодом під час підготовки інших частин, очевидно, не без впливу І.Франка, В.Гнатюка, зазначав прізвища інформатора та конкретну місцевість запису. У своїй збирацькій практиці користувався фонографом, про що неодноразово підкреслював сам, як, наприклад: "Ось кілька кругляків, яких більшу частину присьпівував мині у фонограф Юрій Соломійчук з Жабя"[16]; "Перших 6 арій коляд, поданих понизше, і дві пльисанки списав Вп. проф. Філарет Колесса з уст колядників; иньші списав проф. О.Людкевич [*має бути С.Людкевич. – Г.С.*] за фонографом, на який я коляди збирав"[17].

На монографію В.Шухевича появилося чимало відгуків його сучасників. Уже після виходу третьої частини "Гуцульщини" І.Франко опублікував рецензію німецькою мовою в австрійському народознавчому журналі "Zeitschrift für österreichische Volkskunde"[18]. Врахувавши значні заслуги В.Шухевича як "найкращого знавця гуцулів", багаторічного збирача духовної та матеріальної культури цього регіону, рецензент висловив низку суттєвих зауважень, які стосувалися насамперед методів дослідження – перевага описового та відсутність порівняльного. Саме з допомогою останнього можна виявити своєрідність гуцулів, виділити їх з-поміж інших етнографічних груп українців. Проігнорувавши ним, за словами рецензента, може скластися враження, "що все відображене є типове для гуцулів, є їхньою особливістю тоді, як ідеться часто про загальнопоширені речі"[19].

З подібними, проте значно гострішими, зауваженнями на "Гуцульщину" В.Шухевича поміщена рецензія в "Киевской старине" під криптонімом М.Р., що приписують В.Гнатюкові[20]. На неї В.Шухевич помістив у газеті "Діло" (1905, № 125) критичну відповідь рецензентові. Однак згодом В.Гнатюк визнав, що серед усіх праць про Гуцульщину одне з перших місць займає дослідження В.Шухевича. Позитивну оцінку дали Ф.Вовк, Ф.Колесса, В.Щурат. Так, Ф.Вовк з приводу виходу в світ другої частини праці В.Шухевича писав у листі до її автора: "Праця Ваша, результат довголітніх студій, безперечно, найкраща із наукового і артистичного погляду, і з усього, що було досі надруковано про гуцулів, не виключаючи і Кайндля. Ми можемо тепер бути спокійними, що усе-таки маємо докладну монографію хоч однієї з наших земель"[21].

Почесне місце серед українських дослідників, як наголосив Ф.Колесса, здобув собі В.Шухевич знаменитою "Гуцульщиною"[22]. І хоча учений указав також на деякі недоліки у систематизації та класифікації пісень, відсутність варіантів і паралелей, все-таки цим виданням українці можуть похвалитися і перед іншими народами. Актуальним залишається і відгук В.Щурата на п'ятий том Шухевичевої книжки, що завершувала, за його словами, "поважний етнографічний твір": "І який би не випав осуд фаховий етнографів, вартості він йому не відбере, в одному напрямі можна буде ним користуватися, як першорядним єдиним джерелом"[23].

Більшість відгуків засвідчила високий рівень розвитку тогочасної науки, яка вже не заспокоювалася лише появою певного видання, а й вимагала значного науково-методологічного рівня.

В.Шухевич разом з Ф.Колессою та О.Роз-

[15]Колесса Ф. Історія української етнографії / Вступ. ст. Г.Скрипник.– К., 2005.– С. 209.

[16]Шухевич В. Гуцульщина...– Ч. 4. (2-е вид.).– С. 192.

[17]Там само.– С. 26.

[18]Переклад українською мовою вперше зробив М.Мороз / Див.: Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича "Гуцульщина" // Записки НТШ.– Львів, 1992.– Т. 223.– С. 272-283; Див. також: Вовчак А. "Гуцульщина" Володимира Шухевича в оцінці Івана Франка // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.– Львів, 1999.– Вип. 27: Українська фольклористика.– С. 133-146.

[19]Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством...– Т. 223.– С. 272-283.

[20]Детальніше про це див.: Арсенич П. Володимир Шухевич. Життя і культурно-громадська...– С. 59-64.

[21]Центральний державний історичний архів у Львові.– Ф. 735.– Оп. 1.– Спр. 11.– Арк. 6-7.

[22]Колесса Ф. Історія української етнографії.– С. 209.

[23]Щурат В. З Гуцульщини до "Слова о полку Ігоревім" // Вибрані праці з історії української літератури.– К., 1963.– С. 35.

дольським уходив до складу комітету, що відповідав за фундаментальне багатотомне видання "Народна пісня в Австрії", де мав бути вичерпно представлений фольклор усіх народів, котрі населяли Австро-Угорщину[24].

Фольклорно-етнографічні записи В.Шухевича пройшли випробування часом, його "Гуцульщина" дочекалася через сто років другого перевидання окремими книжками[25], як колись мріяв її автор.

Лука Гарматій. Високим фаховим рівнем відзначаються записи фольклору члена Етнографічної комісії НТШ Луки Гарматія. Він народився 30 жовтня 1866 р. у с. Лучка на Тернопільщині, помер 31 жовтня 1924 р. у с. Могильниці, нині у складі м. Теребовля. Закінчив Тернопільську учительську семінарію (1887), учителював у селах Галицького Поділля (Струсові, Млиниськах, Теребовлі), а з 1898 по 1912 рр.– на Гуцульщині (Тюдові, Криворівні, Розтоках); найдовше пробув у Головах (1900-12). На початку Першої світової війни працював у школах Австрії та Моравії. За національні погляди, активну просвітницьку роботу австрійсько-польські інспектори перекидали його з місця на місце[26].

Найпродуктивніший період наукового життя Л.Гарматія пов'язується з Гуцульщиною, його перебуванням у с. Головах. Тут він сформувався й утвердився як ретельний збирач місцевого фольклору. Крім того, Л.Гарматій відкрив багатьом видатним особистостям Гуцульщину, передусім унікальну народну культуру. Свого часу він згадував: "Від 1899 р. до 1911 р. я приїздив постійно в часі ферій разом із родиною до Криворівні на літній побут. Від 1900 року приїздив туди також проф. М.Грушевський, що купив собі там дім із просторою царинкою, та др Ів.Франко сам або з родиною... На короткий побут наїздило туди багато людей, а між ними були Ф.Вовк, малярі Ф.Красицький, Мих.Жук, Северин, етнограф К.Квітка, Леся Українка, Олександр Олесь, В.Доманицький, О'Коннор-Вілінська, М.Могилянський, В.Щербаківський і інші. Був також М.Коцюбинський"[27]. Деякі з них відвідували Л.Гарматія в Головах, зокрема М.Коцюбинський, В.Гнатюк, І.Франко. До речі, тісні контакти з останнім встановилися ще з 1897 р., коли письменник у часописі "Житє і слово" опублікував його матеріали про батька Василя Гарматія, котрий 1848 р. був обраний послом до австрійського парламенту[28]. Нерідко Л.Гарматій звертався до І.Франка з проханням надіслати йому журнали, збірники, окремі твори. Так, у листі до письменника від 12 квітня 1898 р. Гарматій просив надіслати йому "Житє і слово", "Історію боротьби між релігією і наукою", "Для домашнього огнища"[29].

У спогадах про батька Ганна Гарматій-Цегельська підкреслила, що саме В.Гнатюк захопив його "збором і дослідженням етнографії"[30]. Є всі підстави вважати, що збирач був добре обізнаний з науковою продукцією НТШ, зокрема питальниками, якими забезпечували ініціативних дослідників етнокультури на місцях.

Вагомим фольклорним надбанням Л.Гарматія стала народна проза. Першорядне місце в цьому масиві посіли легенди. У збірнику "Галицько-руські народні легенди" В.Гнатюка поміщено тридцять дев'ять текстів у записах Л.Гарматія[31], які згодом потрапили до п'ятого тому "Гуцульщини" В.Шухевича. Загалом в останньому виданні поміщено понад шістдесят прозових творів. Основна

[24] Ширше про це див.: Сокіл Г. Осип Роздольський.– Львів, 2000.– С. 33; Довгалюк І. З історії проекту "Народна пісня в Австрії (Das Volkslsied in Õsterreich)" // Вісник Львівського університету.– Львів, 2006.– Серія філологічна. Вип. 37.– С. 276-287.

[25] Шухевич В. Гуцульщина: [У 5 ч.].– 2-е вид.– Верховина, 1997.– Ч. 1-2; 1999.– Ч. 3; Ч. 4; 2000.– Ч. 5.

[26] Арсенич П.І. Гарматій Лука Васильович // Українська літературна енциклопедія.– К.: Вид-во УРЕ, 1988.– Т. 1.– С. 390; Його ж. Гарматій Лука Васильович // Енциклопедія Сучасної України.– К., 2006.– Т. 5.– С. 404; Сахро М. Дослідник культури гуцулів // Народна Творчість та Етнографія.– 1969.– № 6.– С. 46-47.

[27] Гарматій Л. [М.Коцюбинський у горах] // Спогади про Михайла Коцюбинського / Упоряд., післямова та приміт. М.М.Потупейка.– К.: Дніпро, 1989.– С. 258.

[28] Гарматій Л. Дещо про Василя Гарматія // Житє і Слово.– Львів, 1897.– Кн. 4.– С. 325-329; Кн. 5-6.– С. 422-424.

[29] Подаю за: Арсенич П.І. Взаємини Івана Франка з прогресивними учителями Гуцульщини // Українське літературознавство.– Львів, 1978.– № 30.– С. 117.

[30] Спогади Г.Гарматій-Цегельської з Тернополя від 24 лютого 1970 р. // Гнатюк В. Документи і матеріали.– Львів, 1998.– С. 404.

[31] Галицько-руські народні легенди / Зібр. В.Гнатюк. Т. 2 // Етнографічний збірник.– Львів, 1902.– Т. 13.– С. 50-53, 58-59, 81-83 та ін.

частина записів походить із с. Голови, тільки поодинокі із Розтоки, Красноїлова, Тюдова. Хронологічний аналіз матеріалів показав, що лише два тексти (легенди про кінець світу та смерть Мойсея) зафіксовані в 1903 р., усі інші – в 1902 р. Жанровий спектр народної прози Л.Гарматія в "Гуцульщині" В.Шухевича можна виразити таким співвідношенням: легенди – 48%, казки – 42%, демонологічні оповідання – 10%. Тематичне наповнення досить різноманітне. Так, скажімо, легендарний фонд представляють апокрифічні твори біблійного змісту як Старого, так і Нового заповітів. Перший найбільше наповнений оповідями про премудрого Соломона[32], другий – про мандрівки Ісуса Христа та святих Петра і Павла[33]. У казковій прозі домінує соціально-побутова тематика (про багачів та бідних, злодіїв, дурнів). Лише кілька зразків репрезентують чарівні казки ("Хлопець-віщун і колідочка чудесна", "Казка про вівчара та срібні вівці"[34]). Мавки, відьми, упирі, градівники, інші міфічні істоти постають із демонологічних оповідань у записах Л.Гарматія з Красноїлова, Тюдова, Голів[35]. В останньому селі він спеціально збирав демонологічні оповідання, опубліковані невдовзі у п'ятнадцятому томі "Етнографічного збірника". Вони стосуються міфічних істот та людей з надприродними властивостями – чортів, відьом, чарівниць, знахарів, інклюзників ("Чорт – димало", "Як ґазда відвертав чари від корови", "Стрілець-знахар", "Інклюз хлопцем" та ін.)[36] .

Об'єктивно склалось так, що переказам про опришків дослідник приділив менше уваги, оскільки у цій ділянці дуже плідно працював П.Шекерик-Доників, який сам був унікальним носієм цієї традиції і водночас її збирачем. Л.Гарматія цікавила насамперед постать О.Довбуша. З його запису постає зідеалізований образ гуцульського ватажка: "Довбуш йшов з леґінями, мав тобівку, через, ремені та порошниці, мудро вибиті золотими ґудзиками"[37]. Очевидно, варто згадати тут спомини дочки Л.Гарматія, котра зазначила, що її батько був "незвичайної скромності людина, інколи свої записи народної творчості, які публікував В.Гнатюк, підписував прізвищем П.Шекерика-Доникового, від родичів якого і від нього самого занотовував"[38]. Така деталь досить важлива для дослідників, оскільки розкриває певною мірою те, чому так мало в його доробку народних творів про опришків.

У поле зору Л.Гарматія потрапило обстеження колядок і щедрівок. Його цікавили насамперед твори з глибоким християнсько-філософським змістом. В.Гнатюк, наприклад, із його записів колядок і щедрівок відібрав про Христа, святого Петра, Ірода, святого Миколая-перевізника, про страсті Христові[39]. А до збірника В.Шухевича потрапили "страсна коляда", за Пречисту та апостолів[40]. Усі ці записи відзначаються повнотою текстів, максимальним дотриманням діалекту.

Петро Шекерик-Доників. Гуцульщина дала світові неперевершеного збирача фольклору, етнографічних матеріалів, письменника, суспільно-політичного та культурного діяча П.Шекерика-Доникова. Народився 1899 р. в с. Голови (тепер Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.), де й закінчив чотирикласну школу. Його учителем був Лука Гарматій, котрий відіграв не другорядну роль у зацікавленні юнака фольклором та етнографією. Велике значення в духовному розвитку мала також участь у Гуцульському театрі, який організував 1910 р. у Красноілові Гнат Хоткевич. Останній високо оцінив здібності П.Шекерика-Доникова: "Був молодий, розвинений, багато читав, розумний. І все у нього виходило так чітко, до ладу... Він і в літературі зоставив слід, він і матеріали всім етнографам доставляв і то першої якости і в найбільшій кількости. Він і в політиці був не чужий [...].

[32]Шухевич В. Гуцульщина.– Львів, 1908.– Т. 5.– С. 17-20.

[33]Там само.– С. 24-30.

[34]Там само.– С. 43-51.

[35]Там само.– С. 201-224.

[36]Знадоби до галицько-руської демонології / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1904.– Т. 15.– С. 14, 181-182, 209-210.

[37]Народні оповідання про опришків / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1910.– Т. 26.– С. 97.

[38]Спогади Г.Гарматій-Цегельської з Тернополя про В.Гнатюка від 24 лютого 1970 року // Гнатюк В. Документи і матеріали.– С. 405.

[39]Колядки і щедрівки. Т. 1 / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1914.– Т. 35.– С. 29-32, 73-74, 89-100.

[40]Шухевич В. Гуцульщина.– Львів, 1999.– Ч. 4.– С. 159-170 [Репринтне перевидання]

Взагалі людина, потрібна своєму народові, своїй епосі"[41]. Він, і справді, був обдарованим юнаком з активною життєвою позицією, цікавився різними ділянками культурно-наукової та суспільно-громадської роботи: був головою читальні "Просвіта", організовував набір добровольців до Українських Січових Стрільців, брав участь у подіях, що відбувалися в зв'язку зі Злукою ЗУНР та УНР в Києві[42]. П.Шекерик-Доників підтримував стосунки з українськими науковцями, письменниками – І.Франком, В.Гнатюком, Ф.Вовком, М.Коцюбинським, В.Стефаником та ін. З приходом російських військ активна діяльність гуцула-самоука перервалася. 1940 р. його заарештували, і слід його загубився на 52 році життя чи то на Соловках, чи в Сибірах[43].

П.Шекерик-Доників – один із небагатьох збирачів усної словесності, хто не лише фіксував її за пропозицією інших фольклористів, а й часто сам проявляв ініціативу, як, скажімо, це було з оповіданнями про опришків. Якраз завдяки йому на цей народнопоетичний жанр звернули увагу відомі вчені, зокрема В.Гнатюк. З цього приводу останній писав: "Тим часом 1907 р. передав мені д. П.Волосєнка, тодішній редактор "Громадського голосу", письмо молодого гуцульського парубка Петра Шекерика-Доникового з Голов Косовського повіта, в якім заявляв охоту списувати оповідання про опришків, яких знає сам доволі багато, коли знайдеться хтось, що їх надрукує. Очевидна річ, що я зараз удався до нього, подав вказівки для записування та попросив прислати кілька оповідань на показ"[44]. Як засвідчує епістолярій того часу, П.Шекерик-Доників наполегливо включився до збирацької роботи. Він інформував В.Гнатюка: "Оповідань про опришків написав-сми вже 6. А багато ще маю писати"[45]. Згодом повідомляв, що передав до Львова через Г.Хоткевича 20 народних оповідань, і рівно ж стільки знову підготував, але надішле пізніше. І тут же зазначив: "Но, але уже вичерпується із мої тайстри, то треба десь шукати другої"[46]. А це говорить про те, що в "його тайстрі" містилося доволі багато народних оповідань, які він сам знав, а також фіксував від батька Дмитра.

У збирацькій практиці П.Шекерик-Доників залучав до записування фольклору інших, однак великим авторитетом при цьому для нього та його знайомих завжди залишався В.Гнатюк, про що йдеться в наступних рядках: "Я маю багато людей по других селах, що знають оповідання про опришків... Мені приобіцєвси списувати оповідання про опришків Юра Калинич-Бойчук (радикал) із Розток Галицьких, п[ошта] Кути та Дмитро Самокіщук з Жаб'я-Ільці. Але Ви мусите до них написати самі і поучете їх, як і що мають списувати. Але уважайте, бо то амбіція. Промовте їм до души, а будете мати користь"[47].

Значна частина фольклорних матеріалів у записах П.Шекерика-Доникова опублікована у виданнях НТШ. Так, 104 народні оповідання про опришків становлять майже половину всіх представлених у збірнику текстів, загальна кількість яких складає 258 одиниць. Із дванадцяти розділів, за якими В.Гнатюк згрупував ці народні твори, записи П.Шекерика-Доникового входять майже до кожного. Більше того, деякі розділи складаються лишень з його записів. Викликають інтерес усні твори про переддовбушівські часи – про Пинту ("Опришок Пинта"), Головача ("Опришок Головач"). До першого з них П.Шекерик-Доників додав примітку, що 78-літній оповідач (а ним, до речі, був його батько Дмитро) бачив на власні очі той розвалений замок, у якому перебував Пинта[48]. До іншого народного твору зазначив: "Записано від Яворського, що ходив шукати грошей, а Яворський чув це вид одної дуже старої баби Єлени в Старих Кутах"[49] .

Найбільше записів присвячено Олексі Довбушеві ("Звідки дістав Довбуш силу і як її стратив", "Довбуш, його син і скарби", "Через що

[41]Хоткевич Г. Твори: В 2 т.– К., 1966.– Т. 2.– С. 592.

[42]Арсенич П. Народознавець і громадський діяч Гуцульщини // Історія Гуцульщини.– Львів: Логос, 2000.– Т. 5.– С. 436.

[43]Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ.– Ф. 28-3.– Спр. 196, 262, 263.

[44]Гнатюк В. Передмова [до]: Народні оповідання про опришків / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– 1910.– Т. 26.– С. IV.

[45]Гнатюк В. Документи і матеріали.– Львів, 1998.– С. 164.

[46]Там само.– С. 168.

[47]Там само.– С. 168-169.

[48]Народні оповідання про опришків.– С. 35.

[49]Там само.– С. 37.

став Довбуш опришком", "Як Довбуш виніс на гору дуба", "Олекса Довбуш кумом", "Довбуш і цісар Максиміліян"[50]. Серед народних творів про Довбуша, які зафіксував П.Шекерик-Доників, часто трапляються перекази, пов'язані з каменями, на яких залишив сліди опришківський ватажок. Це здебільшого місце, де він сидів або ступав ногою, зробив написи рукою. На горі Кедроватій, ідеться в одному з них, знаходиться сідець Довбуша. "Тот сідец, то вирубаний камінь, на чьоловіка. То гет вирубано на голов, плечя, руки, ноги и на люльку так, шо єк сяде чоловік, то на кожду чєсть тіла є вирубане місце"[51]. Цікаво, що такі мотиви, як і багато інших, належать до міжнародних[52].

З опришківським рухом усна народна традиція пов'язує походження найменування деяких карпатських сіл. Серед записів П.Шекерика-Деникова є варіант про село Голови. За місцевим переказом воно називається від того, що колись на цьому місці опришки покарали багача Дідушка, котрий допомагав панам переслідувати й знищувати народних месників: "Єк истьив Довбуш Дідушка, та й узєв Дідушкову голов из собов, а ше мав знов таких двох головачів голови. Та кажут, шо виніс Довбуш тоти голови зверх на Голови и там поклав у дупло єлиці и вид того зветци село Голови. Та й давна печєтка громади Голови мала три голові"[53]. Такі фіксації фольклорних творів про опришків збагатили видання "Етнографічного збірника" не лише цікавими сюжетами, різноманітною тематикою, мотивами та образами, а й колоритним гуцульським діалектом, якого послідовно дотримувався збирач.

Значно менше уваги приділив П.Шекерик-Доників казкам про тварин. У двотомнику "Українські народні байки" опубліковано 6 текстів: "Лис старостою", "Когут перехитрив лиса", "Бабин когут і дідова курка", "Пустий когут і несуча курка", "Мухи й блохи" та "Соловій в корчах"[54]. Вони ввійшли до таких розділів: "Домашні ссавці", "Птиці", "Комахи" та "Голоси звірів". Записані в різних місцевостях, крім с. Голови, тут значаться Криворівня, два народні твори з Комарівців на Буковині, один зі Львова.

Ще на початку своєї збирацької діяльності в листі до В.Гнатюка П.Шекерик-Доників наголосив: "Я таки багато знаю казок про опирів, відьми, мари, блуди, співанки гуцульські, пісні весільні і т. і. та декілька колєдий, кругляків і плєсив. Я дуже рад, що можу написати шос правдиве про моїх прадідів-гуцулів"[55]. Отже, таке свідоме ставлення до фольклору свідчить не лише про його добру орієнтацію в усній словесності, її жанрах, а й підкреслює патріотичні пориванея П.Шекерика-Доникова написати "шос правдиве про ...прадідів-гуцулів". І він, звичайно, писав. Народна словесність настільки захопила талановитого гуцула, що на її основі почав творити власні літературні оповідання. Гідним пам'ятником для своїх прадідів і цінним набутком для нащадків став опис різдвяних обходів "Як відбуваються коляди у Гуцулів", який В.Гнатюк помістив до першого тому "Колядок і щедрівок"[56]. Він донині залишається неперевершеним у вивченні календарних обрядів зимового циклу з його первісними архаїчними мотивами та актуальністю сьогодення.

П.Шекерик-Доників турбувався про збереження не лише духовних, а й матеріальних скарбів Гуцульщини. Тому він підшукував і передавав цінні колекції для музею НТШ і персонально для Ф.Вовка[57].

Іван Волошинський. Він став чи не найактивнішим збирачем усної словесності на Покутті. Народився (рік народження невідомий – помер після 1917 р.)[58] в селі Далешеві Городенківського повіту на Станіславщині (тепер Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.). Збирав фольклорно-етнографічні матеріали переваж-

[50]Там само.– С. 54-55, 58-60, 64-68, 95-96, 97, 122-123.

[51]Народні оповідання про опришків.– С. 141.

[52]Вражиновски Т. Македонските предания за места.– Скопје, 1979.– С. 21-26.

[53]Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для записування місцевих переказів // Хроніка НТШ.– Львів, 1907.– № 32.– С. 18.

[54]Українські народні байки (звіриний епос) / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– 1916.– Т. 37-38.– С. 270, 433, 439, 443, 494, 511.

[55]Гнатюк В. Документи і матеріали.– С. 165.

[56]Як відбуваються коляди у Гуцулів / Зап. береза П.Шекерик-Доників // Колядки і щедрівки. Т. 1.– С. XV-XXXIV.

[57]Гнатюк В. Документи і матеріали.– С. 404.

[58]Черемшинський О.С. Волошинський Іван // Енциклопедія Сучасної України.– К., 2005.– Т. 5.– С. 128.

но в рідному селі. Незважаючи на те, що був священиком, звертався до жанру демонологічних оповідань і надсилав їх до Львова В.Гнатюкові, які останній опублікував у спеціальному випуску "Етнографічного збірника".

Якщо врахувати те, що загальна кількість фольклорних одиниць, включених до "Знадоб до української демонології"[59] складає 1175 текстів, то 449 з них зафіксував І.Волошинський, а це більше третини всього збірника. Майже про кожну демонічну істоту (а їх представлено у збірнику понад 50) у нього налічується по кільканадцять варіантів. З погляду сучасної фольклористики це: 1) персонажі природи (чорт, водяник, лісовик, блуд, страх і т. д.); 2) господарські персонажі (домовик, пасічник і ін.); 3) покутники (мерці, опирі, вовкулаки, страдчата, потопельники); 4) персонажі, наділені надприродними силами (відьма, знахарі, чарівники). Для прикладу кілька назв із записів І.Волошинського – про чортів: "Чорт витягнений зі студні", "Чорт влазить комином", "Чорт везе повитуху на кони до жінки", "Пасічник у Михальчу"; про страхи: "Голий страх у коноплях", "Білий страх на деревах", "Чорний страх перед волами", "Страх – переміткою", "Страх – когутом"; про покутників: "Скупар спокутує по смерти", "Покутниця в Колінках", "Гуцул плине сидячи", "Потопельники в Дністрі в Далешеві"; про опирів: "Як пізнати опира", "Хлопчик-опир збирає росу на поли", "Підкова в дійници", "Опир у Серафинцях"[60]. Треба підкреслити добротність його записів: дотримання акцентуації, подання різних коментарів, ремарок оповідачів, що надає фольклорним текстам наукової вартості. До того ж, такі матеріали, як слушно наголосив В.Гнатюк, мають велику цінність, бо в них "міститься багато елементів, властивих нашому народові, а не перебраних із загальнолюдської скарбниці фольклорної, як се є приміром із казками"[61].

В одному з листів від 13 квітня 1914 р. І.Волошинський писав з Далешева до В.Гнатюка, що посилає йому 14 байок, 72 загадки та 350 приповідок і має намір записувати ліки та віруваня[62]. Очевидно, ті байки ввійшли до збірника в упорядкуванні В.Гнатюка, а місце знаходження загадок та приповідок поки що не встановлено, принаймі, їх не виявлено у рукописних фондах ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України в Києві, про які йтиметься далі.

Близько півтори сотні записів казок про звірів з доробку І.Волошинського опубліковано в "Етнографічному збірнику" (тт. 37-38). Він і тут лідирує серед інших збирачів (приміром П.Тарасевському та А.Онищукові належить по 98 текстів, представлених у збірнику, В.Гнатюкові – 46, О.Дерев'янкові – 15 і т. д.). Цікаво, що у казках з Далешева йдеться не лише про таких диких звірів, як вовк ("Вовк на ловах", "Музика в бочці і вовк"), лис ("Як лис розводив курчат", "Лисяча сварка", "Лис – суддя"), ведмідь ("Весілє медведя з лисицею", "Як медвідь з'їв чоловіка"), заєць ("Заяцеве весілє", "Заєць і збанок"), а й про таких екзотичних звірів, як мавпа ("Змудрована мавпа"), лев ("Як лев товаришував з вовком")[63]. До того ж, казки з сюжетним типом "Тигр" представлені лише двома текстами ("Тигр хоче з'їсти чоловіка", "Як тигр судіював на вірловім весілю")[64], які зафіксував І.Волошинський. Йому належить і єдиний у збірнику народний твір про слона ("Слонь і дівчата")[65].

Оригінальні варіанти з сюжетним типом "Дикі птиці", де головними персонажами виступають орел, яструб, крук, ворона, горобець, "бузько", шпак і зозуля. Розділ "Домашні птиці" включає записи І.Волошинського "Курка дорадниця", "Чим скінчилася сварка курки з качкою", "Когут і пес", "Півпівника", "Голуб судіює"[66] та інші.

І.Волошинському належить запис весілля в Далешеві[67] та похоронних звичаїв і голосінь на Го-

[59]Знадоби до української демонології / Зібр. В.Гнатюк.– Том ІІ // Етнографічний збірник.– Львів, 1912.– Т. 33.– Вип. 1; Т. 34.– Вип. 2.

[60]Там само.– С. 2-4, 7, 8, 45, 46, 54-56, 64, 65, 67, 76-77 , 86-87, 93, 102.

[61]Гнатюк В. Передне слово [до]: Знадоби до галицько-руської демонології / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1904.– Т. 15.– С. 2.

[62]Гнатюк В. Документи і матеріали.– С. 276.

[63]Українські народні байки (звіриний епос).– С. 61, 69, 77, 97, 132, 164, 170, 196, 203, 3, 23.

[64]Там само.– С. 32, 33.

[65]Там само.– С. 206.

[66]Там само.– С. 427, 435, 448, 451.

[67]Волошинський І. Весілє в Далешеві, Городенського пов. // Матеріали до української етнології.– 1919.– Т. 19-20.– С. 2-34.

роденщині[68]. Серед останніх – голосіння: 1) матері за дитиною; 2) матері за донькою; 3) матері за сином; 4) жінки за чоловіком; 5) доньки за татом; 6) доньки за мамою; 7) сестри за братом; 8) сестри за сестрою.

Чимала частина зібраного уснопоетичного матеріалу залишилася не опублікованою. У відділі рукописів ІМФЕ в Києві зберігається близько двох десятків зошитів із його записами. Скажімо, у фонді 28-3 упорядковано народні пісні, зібрані упродовж 1893-1909 рр. Усі вони акуратно переписані у шістьох зошитах. Загальна кількість їх становить понад 900 зразків (у зошиті № 1- 178 од., № 2 – 207; № 3 – 128; № 4 – 176; № 5 – 131; № 6 – 207)[69]. Значне місце займають коломийки та родинно-побутові пісні, гаївки. Серед останніх – "Білоданчик", "Льон", "Обручка-гаївка", "Мости", "Жук", "Коструб", "Чорнушка". Усі супроводжуються коротким описами їх проведення, датовані 1909 р. і, мабуть, призначалися до Гнатюкового збірника "Гаївки" (1909), однак жодна з них не увійшла до нього через спізнення.

Ще чотири зошити з фольклорними матеріалами (пісні і проза), які зібрав І.Волошинський упродовж 1912-13 рр., знаходяться у тому ж фонді (28-3, од. зб. 109-113). В іншому (Ф. 29-3, од. зб. 206-210) зберігається низка записів народної прози: легенд ("Осифатова долина", арк. 6-12, "Бог пускає грішників з неба на землю", арк. 4-5, "Сотворення світа", арк. 6-12, "Легенда про створення місяця", арк. 30); казок ("Про трьох синів та чорта мельника", арк. 2-7, "Зла жінка та дев'ять чортів", арк. 8).

Більшість фіксацій, що зберігаються в архівах, зроблено у Далешеві Городенківського повіту. З цього ж повіту зазначені ще такі села, як Колінки, Чернелиця, Репужинці, та з Буковини с. Розтоки, Білка, Погорилівка, подекуди фігурує м. Бережани Бучацького пов. на Тернопільщині. Серед рукописів І.Волошинського трапляються народні пісні у записах Ольги та Теофілі Волошинських, що ретельно зазначено в паспортизації.

Архівні матеріали, особливо прозові, відзначаються дотриманням діалектизмів, акцентуацією. До деяких текстів подано паралелі, як-от: Пор.: Е. зб. VI, 350; XIV, 10 і 55 (арк. 4) і т. д. Замітки у рукописах розкривають методику збирацької роботи І.Волошинського. Зокрема він зауважив, що усі байки записував "під диктат", а коли ж з якоїсь причини не вдавалося, то фіксував лише мотиви, усякі звороти та слова оповідача, а пізніше "старав-ємся байку написати так, як він оповідав – думаючи, що ліпше записати хоть мотив, як нічо – се однак при кождій байці зазначив-єм"[70]. Такі вказівки і справді є при кількох казках, але їх незначна кількість, більшість записано таки під диктування.

Варто наголосити, що В.Гнатюк підтримував зв'язки з І.Волошинським, постачав йому наукову літературу, "Хроніки НТШ" питальники тощо. Навіть перебуваючи на лікуванні в Закопаному, дбав, щоб для нього та інших членів НТШ було вчасно їх надіслано. У листі до І.Кривецького читаємо: "Талька-Гринцевича замовте в академії, а якби не було, то в антикварні купіть лише два примірники (для Волошинського і Заклинського), а Онищук най тримає довше бібліотечний примірник"[71]. У наступних листах перепитував того ж адресата, чи вислав Гринцевича І.Волошинському та чи дістав примірник для Заклинського[72]. Зберігся лист І.Волошинського, в якому той повідомляв і дякував за одержану "Хроніку" і згадувану літературу[73].

Крім фольклорних матеріалів, він збирав також експонати з Покуття для укомплектування музею НТШ у Львові і надсилав їх В.Гнатюку. "Шаблю та бурштин посилаю для музею, – писав у листі до вченого. Прошу мене повідомити, чи не купив би музей ...старі образи (які саме? на склі?) та інші предмети, приміром, ґралі, дерев'яну січкарню або її модель, ґердани, запаски, пацьорки, парубоцький капелюх з перами, віялку,

[68]Волошинський І. Похоронні звичаї і голосіння в Городенщині // Матеріали до української етнології.– 1919.– Т. 19-20.– С. 194-213.

[69]Співанки. Записи І.Волошинського в Станіславській в Тернопільській обл. 1893-1909 рр. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАН України.– Ф. 28-3.– Од. зб. 103-108.– 177 арк.

[70]Байки. Казки побутові... Зібр. І.Волошинський 1909-1911. 100 арк. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАН України.– Ф. 29-3.– Од. зб. 207.– Арк. 1.

[71]Гнатюк В. Документи і матеріали.– С. 269.

[72]Там само.– С. 274.

[73]Там само.– С. 276-277.

дерев'яний рискаль, цимбали та решето (інструмент до грання) і т. д. Писанки для музею вже-м замовив до 6 с[отиків] штука"[74].

Така ретельна праця І.Волошинського на ниві української науки заслуговує гідного пошанування його імені та вивчення доробку з галузі фольклористики.

Олекса Іванчук. Він був непересічною постаттю в галицькому народознавстві. Педагог і культурний діяч, літератор-публіцист, етнограф і фольклорист[75]. Народився 1882 р. у с. Тростянці Снятинського повіту на Станіславщині у сім'ї сільського учителя. Навчався у Станіславській (1897-1900) і Львівській (1900-1902) учительських семінаріях, деякий час у Львівському університеті. Працював у редакції журналу "Літературно-науковий вісник". Учителював у гуцульських селах Тростянці, Річці та м. Косові. Помер 1920 р.

Прожив коротке життя, проте воно було, як справедливо відзначив сучасний дослідник В.Качкан, плідним, насиченим корисними справами і змістовним[76]. Залишив вагомий доробок як фольклорист. На прохання І.Франка й В.Гнатюка записував на Покутті й Гуцульщині усну словесність, зокрема народні приповідки, демонологічні оповідання, про тютюнарів, перекази, казки про тварин, соціально-побутові казки, народні звичаї, обряди та вірування. Його записи поповнили збірку "Галицько-руські народні приповідки". У передмові до третього тому цього видання І.Франко наголосив, що О.Іванчук прислав "цінну збірку матеріалу із Снятинського повіту, а власне із сіл Карлова, Тростянця та Ілинець і з с. Товмачика Коломийського повіту"[77]. Народні оповідання про тютюнарів із фольклорного набутку збирача включив В.Гнатюк до своєї однойменної розвідки, опублікованої в "Записках НТШ". Всі вони записані 1910 р. в Тростянці і ввійшли до розділу про пригоди гуцулів у походах за тютюном ("Міцний тютюн", "Тютюн у воді", "Тютюн під оборогом", "Як жінка змудрувала стражників")[78]. Згодом їх передрукував С.Мишанич у своєму збірнику "Народні оповідання"[79].

О.Іванчук зафіксував народні оповідання про опришків, шість з яких опублікував В.Гнатюк в однойменному томі "Етнографічного збірника" (1910). Більшість з них зараховані до розділу "Ватажок Олекса Довбуш". Серед них є загальні оповідання, зв'язані з опришківським ватажком ("Чудо Баль-Шіма над Довбушем"), про молодий вік О.Довбуша, його силу ("Довбушева завзятість", "Як Довбуш випробовував леґенів", "Довбуш і пасічник"), пам'ятки по О.Довбушеви ("Довбушева кирниця"). Один народний твір увійшов до розділу "Напади опришків і оборона від них", у якому йдеться про пізніших опришків ("Не родися красний, але щасний")[80]. Усі записи О.Іванчук зробив у с. Тростянець упродовж 1907-09 рр.

Чимало казок про тварин у записах О.Іванчука опублікував В.Гнатюк у спеціальному томі "Етнографічного збірника". До нього увійшло близько півтора десятка народних творів. Оригінальними є сюжети "Безхвостий лис", "Медвежі жарти", "Когут", "Курка", "Качка", "Гуси на лету", "Соловій і його кум", "Чому жайворонок збирає сім'я", "Як синиця співає навесні", "Як розмовляють жаби"[81]. Тексти привернули увагу наступних науковців і майже всі були передруковані у збірнику, який упорядкував І.Березовський[82]. Частина неопублікованих матеріалів О.Іванчука зберігається в Києві у фонді І.Франка[83].

---

[74]Там само.– С. 277.

[75]Арсенич П.І. Олекса Іванчук // Українська літературна енциклопедія: В 5-ти т.– К., 1990.– Т. 2.– С. 293-294.

[76]Качкан В. Pia Detideria. Фрагмент до життєпису Олекси Іванчука // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє.– Івано-Франківськ, 2000.– Кн. 4.– С. 178.

[77]Франко І. Передмова до третього тому "Галицько-руських народних приповідок" / Зібр., упоряд. і поясн. др. Іван Франко.– Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. І.Франка, 2007 (2-е видання // Упоряд. С.Пилипчук).– С. 398.

[78]Гнатюк В. Народні оповідання про тютюнарів [Додаток: 77 оповідань про тютюнарів] // Записки НТШ.– Львів, 1915.– Т. 122.– С. 167-211.

[79]Народні оповідання / Упор. С.Мишанич.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 209, 210, 213, 214.

[80]Народні оповідання про опришків / Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1910.– Т. 26.– С. 56-57, 84-86, 95, 107, 234, 275.

[81]Українські народні байки (звіриний епос).– Т. I-II // Зібр. В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1916.– Т. 37-38.– С. 98, 142, 472, 510-512, 514-517.

[82]Казки про тварин / Упор. І.Березовський.– К. 1976.– С. 292, 494-497, 503, 504, 506, 507.

[83]Див.: Інститут літератури.– Від. рук.– Ф. 3.– Од. зб. 4160.

Як стверджує краєзнавець П.Арсенич, фольклорні замовлення І.Франка виконували і сестри О.Іванчука Олена та Стефанія, котрі теж були знайомі з І.Франком і під час свого проживання у Львові допомагали йому переписувати збірку народних приповідок[84]. Їх батько – громадський діяч, був учителем у с. Олешкові і за приналежність до радикальної партії, за зв'язки з І.Франком, М.Павликом, Л.Мартовичем, В.Стефаником, котрі відвідували його в Ілинцях, був звільнений з учительської посади.

Зацікавлення О.Іванчука у галузі літератури, публіцистики, науки, окрушини його епістолярії частково вперше розкрив В.Качкан у згаданій студії "Фрагменти до життєпису Олекси Іванчука", яка, до речі, залишається поки що єдиною розвідкою про цю неординарну людину.

Ярослав Пастернак. Йому заслужено належить почесне місце в археології. Щоправда, його імені не знайдемо в енциклопедичних виданнях радянського періоду, оскільки на повний голос воно зазвучало лише в часи незалежності України. Треба зазначити, що починався він як фольклорист, і ця сторінка досі не з'ясована.

Народився Я.Пастернак 2 січня 1892 р. у м. Хирові (зараз Старосамбірського р-ну Львівської обл.) у священичій родині. Закінчив українську гімназію в Перемишлі (1910). 1910-14 рр. студіював класичну філологію у Львівському університеті. Впродовж 1914-18 рр. перебував в австрійській армії, а 1918-20 рр. – в Українській Галицькій Армії. Відтак продовжив археологічні студії в Карловому університеті в Празі (1922-25). Член Етнографічної комісії НТШ (1918). З 1928 по 1939 рр. він – директор музею НТШ у Львові, професор Греко-Католицької академії (1935-41), Львівського університету (1939-41). А з 1944 р. до кінця життя перебував в еміграції (Німеччина, Канада)[85]. Помер Я.Пастернак 22 листопада 1969 р.

У своєму життєписі учений наголосив, що, навчаючись у Перемишльській гімназії, "в часі літніх ферій записував в селі Вацовичі [*зараз Залужани. – Г.С.*] в Дрогобиччині народні пісні, коломийки і приповідки, які друкував пізніше В.Гнатюк в Етнографічному збірнику НТШ у Львові, 1914, т. XXXV"[86]. Щодо останньої публікації матеріалів він мав рацію, але інформація неповна і вимагає корекції.

Дійсно, у названому виданні знаходимо запис щедрівки 1908 р. з Вацович "Чи дома, дома, єґомосьць дома?" із сюжетом про побудову церкви[87]. Проте у цьому томі є ще два твори із Зіболок, що на Жовківщині (у Зіболках була батьківська домівка). Ідеться про щедрівки господареві ("Ой чи є, чи нема пан господар дома") та господині ("Ишла Парані по водойку")[88].

Я.Пастернак випустив з уваги дванадцять колядок і щедрівок, опублікованих у тридцять шостому томі Етнографічного збірника. Найбільше записів виявлено із Зіболок з 1912 р., один із Запитова біля Львова та один з Рихтич (Дрогобиччина, 1909 р.). Указані зразки адресуються парубкові та дівчині, до того ж, різноманітні за мотивами: парубок танцює ("Там на воротю, на папоротю"), косить ("Пішов Йвасунейко рано з косою"), одружується ("Ой похиливсі дуб д'дубойкови"). У дівочих колядках і щедрівках наявні такі мотиви: дівчина танцює ("Ой там в городци перед віконцьом"), стереже виноград ("Журилисі чорні гороньки"), шиє ("В господаренька двір горожений")[89]. Я.Пастернак зафіксував і жартівливу колядку "Піду я до вуйка на празник" (пародія на "Предвічний пред літи родився"), де змальовується картина викрадання пирогів та сала, з якої постають виразні місцеві реалії.

Пішов я до стрика до шопи,
Заліз я межи околоти,
Пирогів ся обложив,
А салом ся намастив,
Здоров я![90]

Щодо прислів'їв та приказок, про які повідомляв Я.Пастернак, сьогодні важко сказати, скільки їх потрапило до шеститомного Франкового корпусу, адже при пареміях не зазначалося імені за-

[84] Див. Арсенич П.І. Взаємини Івана Франка з прогресивними учителями Гуцульщини.– С. 118.

[85] Пастернак Я. Мій життєпис // Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях. Праці історико-філологічної секції.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Мюнхен, 1976.– С. 120.

[86] Там само.– С. 119.

[87] Колядки і щедрівки / Зібр. В.Гнатюк. Т. 1...– С. 189.

[88] Там само.– С. 184, 244.

[89] Колядки і щедрівки.– Т. 2.– С. 71, 72, 118, 182, 191, 211.

[90] Там само.– С. 336.

писувача. З великою імовірністю можемо припустити, що вони увійшли туди, адже І.Франко у передмові до другого тому в переліку місцевостей подав село Зіболки[91].

Слід підкреслити, що істотна частка фольклорних записів Я.Пастернака не була свого часу опублікована і сьогодні знаходиться у відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського в Києві. Уважний аналіз показав, що більшість матеріалів зафіксовано у Вацовичах, окремі – у Зіболках, Запитові. Ідеться про щедрівки "Ой на ріці на Йорданці", "В господарейка керничейка", "Господарейко, троє гостейко" та ін.[92]. У паперах Я.Пастернака натрапляємо й на інші народнопісенні жанри – балади (про Бондарівну), родинно-побутові пісні ("Ой піду я в чисте поле", "По садочку походжаю", "Ой хотіла мі мати й за першого дати"). За автографами простежуються чіткі наукові принципи і засади збирача, оскільки той зазначив біля пісень домінуючі мотиви ("милий зраджує", "милий ображається"), вказав також на варіанти до весільних пісень, приміром, "пор. Чубинський, IV, с. 407[93].

Я.Пастернак цікавився фольклором навіть перебуваючи на військовій службі, про що дізнаємося з його листів до В.Гнатюка. В одному з них він писав: "Не тратячи часу, зачав вже записувати від своїх жовнірів воєнні пісні; як дадуть пани довше місце загріти, заберуся і до тутешніх народних сьпівачок. Нарід досить інтеліґентний і чую співучий"[94]. В іншому листі повідомляв: "Перед кількома днями найшов я у фрайтра (має три ґімназіяльні [класи]) обідраний нотес з кількома військовими, воєнними сьпіванками; мусів мені зараз усі пересьпівати, я запис повигладжував, і вже готовий початок праці. Нині маю вже 12 військових (головно воєнних) і 5 сьвіцких місцевих пісень"[95]. Навіть під час спільної експедиції на Закарпаття, проведеної з професором Степаном Рудницьким у 1923 р., він фіксував народні пісні та переслав В.Гнатюкові "дві цвітки народної словесності", а також зібрав кілька колядок і щедрівок[96]. Однак виявити їх місце знаходження поки що не вдалося.

Наукові інтереси представлених у статті особистостей різносторонні і не обмежувались тільки збиранням народної поезії. Однак ми свідомо зосередились якраз на тих фактах їхньої діяльності, які тісно пов'язані з фольклористикою, і є найбільш актуальними, але досі залишалися маловивченими, а то й зовсім позбавлені уваги дослідників. Позатим їхня активна діяльність у сфері фіксування усної словесності відкриває вагому сторінку в історії української фольклористики. Записами багатьох з них, користується і донині наукова громадськість, покликаючись на В.Гнатюка як упорядника того чи іншого збірника, часто навіть не відаючи, хто насправді записав ті народні твори. Завдяки такому пильному та відповідальному упорядникові, яким був В.Гнатюк (він, до речі, зазначав прізвища усіх, хто подавав йому свої записи, враховуючи, якщо це був і один зразок), імена багатьох з них збереглися. Але зробити повний реєстр вимагає чимало зусиль, перегортання багатьох томів видань НТШ, бо, на жаль, навіть упорядники бібліографічних покажчиків "Етнографічного збірника"[97] та "Матеріалів до української етнології"[98] не вважали за потрібне подати біля назви кожного твору імена записувачів. У зв'язку з тим Іменний покажчик до "Етнографічного збірника" не фіксує таких прізвищ як І.Волошинський, Л.Гарматій, О.Іванчук та ін., записи котрих, як засвідчив попередній виклад, значно збагатили джерельне наповнення видань НТШ.

---

[91] Франко І. Передмова до другого тому // Галицько-руські народні приповідки.– Т. 2.– С. 401.

[92] Пісні побутові, весільні, щедрівки, колядки. Зап. Я.Пастернак на Дрогобиччині, Львівщині. 1908-1912 рр. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т.Рильського.– Ф. 29-3.– Од. зб. 268.– Арк. 14-15, 22-22 зв., 24-25.

[93] Там само.– Арк. 2.-11.

[94] Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка / Підгот. Тарас Романюк // Записки НТШ.– Львів, 1995.– Т. 230.– С. 457.

[95] Там само.– С. 457-458.

[96] Там само.– С. 462-463.

[97] Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченка.– Т. I-XXXVIII, XXXIX-XL, XLI. 1895-1916, 1929, 1976. Бібліографія / Укладач В.Майхер.– Львів, 2007.

[98] Матеріяли до українсько-руської етнольоґії Наукового товариства ім. Шевченка.– Т. I-XX, XXI-XXII. 1899-1919, 1929 / Укладач В.Майхер.– Львів, 2007.

Статті

Галина МАГАС

ДО ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРИЙЩИНИ

Halyna MAHAS. On History of Folklore Studies in Stryi Land.

Стрийщина є важливою інтегральною складовою Східної Галичини. Розташована у південно-західній частині Львівщини, що межує з Дрогобицьким, Миколаївським, Жидачівським, Сколівським р-нами Львівської обл. та Долинським р-ном Івано-Франківської обл. Слід зазначити, що в минулому Стрийщина охоплювала значно більшу територію, до складу якої входило кілька повітів Галичини: Стрийський (зі Сколівщиною включно), Долинський, Жидачівський та частина Миколаївського[1]. Вона відігравала особливу роль у розвитку краю і, як зауважив її дослідник Атанас Мілянич, "вирізнялася серед других округ і була в немало випадках і в різних роках першуном серед них, а то й ведучим, диспозиційним осередком для українців"[2].

Номінація місцевості походить від головного міста – Стрия, яке, як видно з археологічних знахідок, існувало вже у добу Київської держави і Галицько-Волинського князівства. Точна дата його заснування невідома. Хоча найдавніша згадка про місто датується 1385 р.[3], вчені (Степан Копчак, Ярослав Ісаєвич, Михайло Мандрик, Василь Король та інші) переконані, що воно існувало ще задовго до вказаної дати. Професор Лев Шанковський доводить, що вже тоді Стрийщина була значним економічним та адміністративним центром, оскільки знаходилась на перетині великих торговельних шляхів (доказом цього є один із найстаріших гербів міста Стрия, який зображує мандрівного купця[4]), а також виконувала важливу оборонну функцію[5].

Назва **Стрий** позначає одночасно і річку, і місто. Деякі дослідники[6] доводять, що номінація міста походить від найменування річки. Ярослав Рудницький висловив сумнів щодо такого твердження, і справедливо зауважив, що в топоономастиці трапляються випадки, коли гідронім означується назвою місцевості. У своїй розвідці професор поставив слушне запитання: якщо назву міста виводити від назви річки, то що тоді вона означає як така? Провівши деякі мовознавчі дослідження, вчений дійшов висновку, що лексему "стрий" слід виводити з індоєвропейського кореня *sreu* із загальним значенням "рух води", "пливуча вода"[7]. Працюючи у тому ж напрямку наукових студій, Ярослав Ольховський зазначає, що звук *t* у лексемі *стрий* не можна вважати ускладненням первісної основи *sreu* та асоціювати його зі вставним. Натомість він пропонує враховувати й більш архаїчні варіанти номінації (такі як *stryh*, *strig*) та вже з кореня str-(streu) виводити значення першооснови. "За таких умов, – узагальнює дослідник, – назви Стрий (давніша форма Стриг) та струг можна вважати субстантивними новоутвореннями із дієслова стирати, стругати, сторгати. Саме ця "(і)сторгаюче-стираюча" особливість ріки Стрий та рвучких потоків-струг, що "протирають" свої річища в спадистому гірському терені, виявилась визначальною місцевій людності на найдавнішому етапі її ознайомлення з цими водними об'єктами"[8].

Л.Шанковський вказує на існування зв'язку між найменуванням племені та номінацією території, яку воно населяло: "У давнині траплялося дуже часто так, що назви племен поширювались на назву племінної території, а з території пле-

[1] Мандрик М. Стрийщина: шлях до волі.– Стрий, 1998.– С. 7.

[2] Мілянчич А. З господарського минулого Стрийщини // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– Т. ІІ.– С. 292.

[3] Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– С. 70.

[4] Prohaska A. Historja miasta Stryja.– Lwów, 1926.

[5] Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини...– С. 70-71.

[6] Prohaska A. Historja miasta Stryja...– S. 3.

[7] Рудницький Я. Про місцеву назву Стрий // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– Т. ІІ.– С. 405-407.

[8] Ольховський Я. Метаморфози назви ріки і міста Стрий // Стрийщина крізь призму століть.– Дрогобич, 2004.– Вип. 3.– С. 55-56.

мінна назва переходила на назви річок, а з них на назви селищ. У випадку Стрия ми знаємо назву річки та селища, але не знаємо назви племини, що дало свою назву річці, селищу і території, яку тепер називаємо "Стрийщиною"[9]. Цю думку розвинув дослідник Богдан Копцюх у своїй монографії "Особливості розселення племен на Прикарпатті". Він виводить слово *Стрий* з номінації місцинної групи *стри* та з назви пізнішого утворення – об'єднання місцинних груп *стринів*[10].

Мабуть, кожна з теорій має право на існування у науковій парадигмі, та найбільш розробленими та обґрунтованими видаються положення Ярослава Ольховського, який, узагальнивши концепції попередників та врахувавши видозміни номінації в історичному контексті, подав оригінальне тлумачення назви "*Стрий*".

Наукові дослідження історичного поступу Стрийщини розпочинаються у перших десятиліттях ХХ ст., коли на прохання стрийської громади польський вчений Антін Прохаска написав і у 1926 р. видав працю "Історія міста Стрия"[11], в якій подав відомості про розвиток регіону з позицій польської державності. Ця праця заслуговує на увагу лише через те, що містить деякі важливі факти та дати історії Стрийського Підгір'я, але вона аж ніяк не претендує на роль націостверджувальної книги пам'яті.

Надзвичайно важливий вклад у справу вивчення історії краю здійснили автори праці "Стрийщина" (у трьох томах), виданої Науковим товариством ім. Шевченка у Нью-Йорку в 1990 р. Зібравши величезну кількість матеріалу та давши йому науковий аналіз, вчені створили ґрунтовну монографію, яка містить відомості про різноманітні історичні пласти Стрийщини, а також досить повно відображає всі сфери народного побуту.

У 1995 р. як своєрідне продовження цього видання побачила світ книга "Хвилі Стрия" за редакцією Віктора Романюка. Особливо цікавими видаються подані тут нариси про повстанців Г.Дем'яна, а також розвідка "Золотий гомін. Літературно-мистецька Стрийщина" цього ж автора, де подано характеристику творчості визначних уродженців краю, а також дуже добре з'ясовано питання зв'язку Івана Франка зі Стрийщиною.

Варто згадати також працю Михайла Мандрика "Стрийщина: шлях до волі", що вийшла у Стрию у 1998 р., в якій здійснено одну із перших спроб висвітлити період національного відродження 80-90-их рр. ХХ ст. та збірку матеріалів наукової конференції "Стрийщина крізь призму століть", видану в Дрогобичі (2004 р.).

У згаданих вище працях особливий інтерес викликають розвідки, в яких автори торкаються питання запису народної творчості на Стрийщині[12].

Фольклор Стрийського Підгір'я вивчався у комплексі з дослідженням Галичини загалом. Фахова організація збирацько-дослідницької діяльності на теренах Стрийщини асоціюється передусім з "Руською трійцею" та Науковим товариством ім. Шевченка, які дуже серйозно підійшли до проблеми фіксації та опрацювання творів усної словесності.

Досить вагомий внесок у дослідження усної словесності Стрийщини зробив Степан Петрушевич – катехит, письменник та науковець. Як свідчать архівні записи[13] свою збирацьку діяльність він розпочав ще у 90-их рр. XVIII ст., навчаючись у духовній семінарії. За словами Ярослава Падоха, майбутній священик записував байки, анекдоти та приповідки[14].

Після закінчення навчання його призначають парохом у с. Добряни біля Стрия, де він продовжує накопичувати твори усної словесності. Неабияку вартість представляє збірка прислів'їв та

[9]Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини...– Т. І.– С. 70.

[10]Копцюх Б. Особливості розселення племен на Прикарпатті.– Івано-Франківськ, 2007.– С. 128-130.

[11]Prohaska A. Historja miasta Stryja...

[12]Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини...– Т. І; Падох Я. Науковці Стрийщини // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– Т. ІІ; Кравців М. Вклад Стрийщини у розвиток української музики // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– Т. І; Дем'ян Г. Золотий гомін // Хвилі Стрия.– Стрий, 1995; Пастух Р. Іван Франко і Стрийщина // Стрийщина крізь призму століть.– Дрогобич, 2004; Сов'як П. Голобутівська парохія і Остап Нижанківський // Стрийщина крізь призму століть.– Дрогобич, 2004; Савчин Р. Жіночий рух на Стрийщині наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. // Стрийщина крізь призму століть.– Дрогобич, 2004.

[13]ЛНБ.– Від. рукоп.– Фонд А.С.Петрушевича.– № 1016.– П. 119.

[14]Падох Я. Науковці Стрийщини // Стрийщина: Історико-мемуарний збірник.– Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990.– С. 104.

приказок С.Петрушевича 30-их рр. XIX ст., яка репрезентує паремійний фонд Стрийщини (основне місце у ній займають тексти з Добрян). І.Франко назвав її "гарною збірочкою" та відзначив, що вона містить чимало оригінальних зразків[15]. Частково цей збірник був опублікований у Львові в польському тижневику "Przyjaciel Domowy" (1857 р.)[16].

Представники "Руської трійці", вирішивши "йти в народ" з метою зібрати максимум фольклорно-етнографічного матеріалу "із самого джерела"[17] та дослідити якнайбільшу територію, поставили перед собою завдання системно обстежити різні місцевості. Члени гуртка прагнули повністю охопити західноукраїнські терени і при цьому звертати особливу увагу на зони, в яких найкраще збережено архаїчні елементи. З цього приводу І.Вагилевич доводив, що "найважніші пам'ятки старини" знаходяться в межиріччі Дністра і Стрия, консервуючи у духовному житті населення Підгір'я релікти дохристиянських часів[18].

Збирацьку роботу на Стрийщині проводили Я.Головацький та І.Вагилевич. Першим у спеціальну народознавчу мандрівку відправився Я.Головацький. У 1834 р., погодившись на запрошення І.Вагилевича, він попрямував зі Львова до села Ясень (колись Стрийського округу, тепер – Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.), пройшовши таким чином через села Довге та Великі Дідушичі Стрийського повіту. Дорогою дослідник знайомився з життям населення, вивчав його побут та записував фольклор.

Восени 1836 р. Я.Головацький разом зі своїм братом Іваном знову побував на Стрийщині. Як зазначає Р.Кирчів, "новим у цій подорожі був для Я.Головацького відрізок шляху із Стрия до Розгірче...", в межах якого було зафіксовано цікавий фольклорний матеріал[19]. У ці роки ним була здійснена ще одна експедиція у Підгір'я. Тоді він відвідав П'ятничани, Волицю, Пукеничі і Добряни. Влітку 1839 р. маршрут Я.Головацького знову пролягав через мальовничі села Стрийщини, про що свідчать його рукописні матеріали.

Цінним є те, що Я.Головацький, керуючись науковими принципами, намагався записувати різножанровий матеріал. У сферу його наукових інтересів потрапила як фольклорна проза (записи переказів під час перебування у с. Розгірче), так і пісенний репертуар Стрийського Підгір'я. Цікавим є той факт, що у с. Сихів йому вдалось зафіксувати чотири дитячі голосіння за батьком[20].

За словами Я.Головацького[21], велику кількість пісень він та його товариші передали Жеготі Паулі, який згодом на основі цих матеріалів уклав збірник ("Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Zebrał Żegota Pauli"), а тому логічним видається припущення, що у виданні польського фольклориста містяться записи зі Стрийщини. Народнопісенні твори, які записав Я.Головацький у селах Стрийського повіту, увійшли також до праці "Народные песни Галицкой и Угорской Руси"[22].

Неодноразово у цьому регіоні проводив свої фольклорно-етнографічні екскурсії І.Вагилевич. Збираючи тексти народнопоетичнихі творів, він побував у багатьох селах, зокрема у Розгічому, в якому вивчав давні печерні написи та зафіксував низку колядок і щедрівок від місцевого "вайди" (локальна назва ватажка колядників). Досить багатий матеріал вдалося відшукати записувачеві у Дулібах.

Слід відзначити широкий діапазон інтересів І.Вагилевича у жанровому аспекті. Так, лише у згаданому селі Розгірче, в якому він досліджував головно скельні пам'ятки, у поле активних фольклористичних зацікавлень збирача потрапили зразки народної прози (легенди, казки і перекази, пов'язані з місцевими печерами[23]), твори календарно-обрядового циклу ("Ой нема дома господаренька", "Господареньку, господиненьку", "Гордий та пишний пен-господарю", "Зачорнілася чорна гора" тощо), необрядовий фольклор ("Ой загнівався син на матінку", "Стоїть ми стоїть зелений явір", "А в городечку червона ружа"

[15]Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т.– Т. 31.– К., 1981.– С. 357.

[16]Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці".– К., 1990.– С. 71.

[17]Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі // Жовтень.– 1976.– № 6.– С. 91.

[18]Цит. за: Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці"...– С. 119.

[19]Там само.– С. 97.

[20]ЛНБ.– Від. рукоп.– Фонд Я.Головацького.– Спр. 742.– П. 51.– Арк. 7.

[21]Головацкий Я. Заметки и дополнения к статьям Г.Пыпина.– Вильна, 1888.– С. 23-24.

[22]Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф.Головацким.– Москва, 1878.

[23]Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці"...– С. 109, 246.

та інші). Своєрідним є зафіксований тут варіант пісні про Довбуша "Попід Бескид зелененький", який містить контамінацію сюжетів з пісень про Довбуша та про опришка Романа[24]).

Особливо зацікавившись жанрами зимової обрядовості, Вагилевич згодом укладає унікальну збірку під назвою "Слов'янське свято Коляда, описане Далібором Іваном Вагилевичем. Книжка перша"[25]. Та, на жаль, вона так і не була видрукувана попри всі намагання автора випустити її у світ. Декілька текстів зі спадщини "заповзятого збирача" (як висловився про І.Вагилевича видатний вчений П.Шафарик) було надруковано у "Русалці Дністровій", деякими матеріалами послуговувався Я.Головацький, частина творів увійшла до спеціального двотомника В.Гнатюка "Колядки і щедрівки". Пізніше ряд одиниць з колядкового фонду І.Вагилевича використав О.Дей[26]. У 1983 р. вийшла збірка "Народні пісні в записах Івана Вагилевича", яку підготував Михайло Шалата. У ній чільне місце займають поетичні твори, зібрані на Стрийщині.

І.Франко у статті "Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст." відзначив кількох фольклористів, котрі, на його думку, своєю новаторською скрупульозністю, своїм ретельним науковим ставленням до вивчення, а головне до запису та систематизації фольклорного матеріалу помітно вирізнялися серед інших дослідників народної творчості другої пол. XIX ст.[27]. Першим у ряді "збирачів нового типу" він називає Івана Колессу, з яким корифей підтримував товариські стосунки, про що свідчить епістолярна спадщина І.Франка[28]. Старший серед "братів поповичів", як називали себе брати Колесси, – Іван, Олександр та Філарет – не залишив ґрунтовних досліджень народної творчості, але завдяки своїй збирацькій діяльності на Стрийщині він, безперечно, зробив вагомий внесок у розвиток фольклористики та, за словами Ксені Колесси, "увійшов в українську культуру"[29].

Фольклорною традицією І.Колесса почав цікавитись ще в період навчання у Дрогобицькій гімназії. Поставивши перед собою завдання дослідити, "який засіб продуктів народної творчости можна в приближенню знайти в одному селі"[30], він, приїжджаючи додому під час канікул, старанно фіксував народну творчість свого села. Так, за словами Ф.Колесси, до серед. 1880-их рр. він мав три зошити "густо записані текстами й мелодіями українських народних пісень"[31]. У 1889 р. краківською Академією наук було надруковано частину зібраного матеріалу під назвою "Народження, хрестини, весілля і похорони руського народу в селі Ходовичах Стрийського повіту"[32]. Ця праця становила лише невеликий фрагмент монографії, яку запланував написати І.Колесса про село Ходовичі. Та, на жаль, цей задум не був зреалізований через трагічну долю автора.

Після смерті доктора І.Колесси Етнографічна Комісія видала його рукописну збірку під назвою "Галицько-руські народні пісні з мелодіями" (за редакцією Олександра та Філарета Колессів). Цінність роботи полягає в тому, що вона відображає "глибину пісенних покладів"[33] локальної фольклорної традиції. Завдяки цілеспрямованій комплексній польовій роботі автор уклав уніка-

[24]Народні пісні в записах Івана Вагилевича / Упоряд., вступ. ст. і прим. М.Й.Шалати.– К., 1983.

[25]Народними піснями зачарований // Народні пісні в записах Івана Вагилевича...– С. 5.

[26]Зимова обрядова поезія трудового року.– К., 1965.

[27]Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість.– К., 1955.– С. 240-241.

[28]Невідомі листи Івана Франка до Івана Колесси. Подали до друку Д.Ф.Колесса-Залеська та Ф.П.Погребенник // Народна Творчість та Етнографія.– 1965.– № 3.– С. 72-78.

[29]Колесса К. Колесси у скриптах історії (від джерел до звершень) // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX-XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Ф.Колесси та 100-річчя від дня народження академіка М.Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів.– Львів: Львівський національний університет ім. Франка, 2005.– С. 10-33.

[30]Галицько-руські народні пісні з мелодіями / Зібр. у с. Ходовичах др. І.Колесса // Етнографічний збірник.– Т. 11.– Львів, 1902.– С. XXIII.

[31]Подаю за: Луканюк Б. Ходовицька збірка Івана Колесси // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX-XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Ф.Колесси та 100-річчя від дня народження академіка М.Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів.– Львів: Львівський національний університет ім. Франка, 2005.– С. 266.

[32]Narodziny i chrzcinu, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego we wsi Chodowicach, w powiecie Stryjskim opisal Jan Kolessa // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisyi Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie.– Kraków, 1889.– T. 13.– S. 117-150.

[33]Колесса Ф. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу // Музикознавчі праці.– К., 1970.– С. 239.

льний збірник, який може слугувати відправною точкою на шляху порівняння зразків усної словесності у діахронному зрізі.

Праця містить записи народнопісенної творчості, здійснені в селі Ходовичі Стрийського повіту у другій пол. XIX ст. Структура збірки зумовлена специфікою зібраного матеріалу. Фольклорні тексти подано з нотами і погруповано у розділи відповідно до "звичайного розвою людського життя, котрого природні границі творить, з одного боку колиска, а з другого – гробова дошка"[34]. Таким чином, основу збірника становлять пісні (понад 200 зразків), розміщені у трьох розділах: "Обрядові пісні, зв'язані з порою року", "Від колиски до гробової дошки", "Ріжнорідні теми".

Всі твори у збірнику пронумеровані арабськими цифрами, а варіанти до тексту позначені малими літерами після порядкового номеру. Майже після кожної фольклорної одиниці подано паспортизацію, щоправда, доволі скупу, а також паралелі до пісні з інших джерел, що є необхідним для широких узагальнюючих досліджень явищ культурно-історичної спадщини. У текстах часто можна побачити так звані "посилання" на інший твір, на зразок "Рьидок 4-9 так як 3-8 в б." або "Далі як ч. 13. рядок 16 аж до кінця", через що розсіюється увага та, деякою мірою, втрачається враження цілісності пісні. Важливо, що у роботі тексти подано зі збереженням мовленнєвої традиції, що може послужити матеріалом для студій над трансформаціями мовної парадигми.

Практику комплексного вивчення фольклору за локальними осередками продовжили члени Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові. Етнографічна Комісія НТШ, утвердивши наукові підходи до дослідження уснопоетичних творів, систематично організовувала фольклорно-етнографічні виїзди в окремі регіони. Так, під час літньої експедиції 1900 р., у якій взяли участь О.Колесса, М.Павлик, О.Роздольський, І.Франко, низку етнографічних екскурсій було проведено й на Стрийщині. Велике значення мала мандрівка І.Франка до с. Довгого, де він одержав рукописну збірку щедрівок, зафіксованих ще у 1860 рр. о. Йосафатом Кобринським[35] та записав матеріали для збірки галицьких народних приповідок. У ході експедиції дослідник зібрав значну кількість паремій у с. Завадові і Голобутові Стрийського повіту.

Узагалі фольклористичні здобутки І.Франка на Стрийщині почались ще задовго до науково-дослідних подорожей, ініційованих Етнографічною Комісією НТШ. Після смерті матері він не раз гостював у період Різдвяних свят та на літніх канікулах у свого товариша П.Шанковського в с. Дулібах. Вперше на ці землі він потрапив у 1874 р., коли прямував до Лолина. Тоді, збираючи матеріал для своєї повісті "Петрії і Довбущуки", І.Франко побував у Гірному, Конюхові, Любінцях, Голобутові, Грабівці та Дулібах[36].

Очевидно, що у 1876 р., коли він вдруге мандрував до Лолина в товаристві з М.Павликом та В.Левицьким, І.Франко пройшов маршрутом, який пролягав через села Стрийського повіту. Згодом, коли П.Шанковський переходить на парафію, спільну для сіл Завадова, Нежухова та Голобутова, письменник часто відвідує цю місцевість, принагідно збираючи твори усної народної словесності. Ареал фольклорних записів охоплює також села Стрілків, Довголуку, Добрівляни, Заплатин, Лисятичі та місто Стрий[37]. Зібрані у Стрийському Підгір'ї прислів'я та приказки вчений використав у своїй фундаментальній праці "Галицькі народні приповідки" (сюди увійшли також тексти, які записав С.Петрушевич).

У 1901-02 рр. на теренах Стрийщини проводив польові дослідження О.Роздольський. Фольклорист побував у Дашаві, Лисятичах, Завадові, Дулібах, Жулині, де зафіксував на фонограф немалий пісенний матеріал, який був пізніше опублікований у збірнику "Галицько-руські народні мелодії"[38]. Це двотомне видання зразків народнопісенної традиції вражає об'ємом представленого тут матеріалу. Безперечною перевагою праці є те, що тексти тут подані разом з мелодіями, що робить її цінним надбанням фольклористики. Збірник поділяється на розділи відповідно до жанрової диференціації народної творчості. Ка-

[34]Галицько-руські народні пісні...– Т. 11.– С. XXIII.

[35]Хроніка НТШ.– Львів, 1900.– Ч. 3, 4.

[36]Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини...– Т. ?.– С. 118-119.

[37]Пастух Р. Іван Франко і Стрийщина // Стрийщина крізь призму століть.– Вип. 3.– Дрогобич, 2004.– С. 89-91.

[38]Галицько-руські народні мелодії, зібрані на фонограф Й.Роздольським; списав і зредагував С.Людкевич // Етнографічний збірник.– Т. 21.– Львів, 1906; Т. 22.– Львів, 1908.

лендарна обрядовість представлена переважно записами із Дашави (твори зимового циклу: "Там на горонці дві соколонці ячмінь жнут", "По горі, горі павонька ходит", "Ци дома, дома ґречний кавальир"; гаївки: "Хто видав, хто слихав мою жону на торзі?", "Там у лісі смерека, смерека", "Через Дунай глубокий, глубокий", "Ой Іванчику, білоданчику"). До родинно-обрядового пласту дослідник включив весільні пісні з Лисятич ("До Дунаю стеженька", "Припадай молода до стола", "На молоденькі, на Марисенці зелений вінок", "Ой що ж то сі за новина повстала"), Дуліб ("Літат павонька по сіножитах, літат", "Ой горо, горо ти камьиная", "Ой посилала молоденька сивую зозулечку"), Добрівлян ("Подивися, молоденька назад себе", "Ходжу, ходжу по садочку"). Розділ "Пісні звичайні" містить записи із Завадова, Лисятич, Добрівлян, Дуліб та Дашави (всього понад 100 одиниць).

Варта уваги й фольклорна проза, записана О.Роздольським у Стрийському повіті. Зокрема, до числа оригінальних, таких, "яким немає відповідників не тільки в українському фольклорі, а й у східнослов'янському" відносять казку "Як пан учив судию розуму", віднайдену у с. Грабівці[39].

Над записами творів усної словесності Стрийського Підгір'я працював і Ф.Колесса. Перші фіксації народної поетичної творчості були здійснені за місцем проживання. Вагомий вплив на формування фольклориста-початківця справив старший брат: "В 80-х роках і я, ідучи за прикладом брата Івана, почав записувати народні мелодії"[40]. Відомо також, що після смерті Івана Колесси, Філарет записав понад 30 пісень із села Ходовичі, які не увійшли до вищезгаданої збірки[41].

Народна пісня не залишила байдужим і відомого композитора, диригента, громадського діяча Остапа Нижанківського. За свідченням Ф.Колесси, вже у 80-их рр. XIX ст. він мав значну кількість записаних уснопоетичних творів[42]. Особливу увагу О.Нижанківський звертав на календарно-обрядовий масив, який згодом ліг в основу його рукописного збірника "Пісні народні. Зібрав і під ноти зложив О.Нижанківський" (1891 р.). Відомі також деякі пізніші записи у Великих Дідушичах ("Дощ іде", "Червона калинонько" та інші), Завадові ("А в полі садок", "Отамане, наш батьку" тощо), Голобутові та інших населених пунктах Стрийщини. Декілька пісень, зафіксованих з уст народу, увійшли до "Українсько-руського співаника", виданого у 1907 р.[43].

У 70-их рр. XX ст. слідами І.Колесси пройшов львівський фольклорист Євстахій Дюдюк. Таким чином майже через 100 років фольклорна традиція села Ходовичі знову стала об'єктом детального вивчення. Та склалося так, що практично готове ґрунтовне регіональне дослідження, на жаль, не увійшло в науковий обіг через передчасну смерть автора, а зібрані ним матеріали довгий час залишались у фонозаписах та рукописах. Однак, у 2005 р. студентка Львівської консерваторії І.Мартинів опрацювала спадщину Є.Дюдюка: фонозаписи із магнітофонних бобін перенесла на сучасні звуконосії (компакт-диски), чим зробила фольклорно-експедиційні матеріали доступними та уклала збірник (дипломна робота)[44], куди увійшли народнопісенні твори (окрім "народних романсів"), записані "слідами І.Колесси" у с. Ходовичі (всього зафіксовано понад 500 пісень).

Серед текстів зимової обрядовості особливою оригінальністю відзначаються щедрівки "На Дунайочку при беріжечку", "Чи рано, рано куроньки піли", "Погнав Петрусьо коня до води". Своєрідним також є твір "Там у місті в місті, в місті Вифлиємі", у якому християнська семантика виступає у взаємозв'язку з архаїчними мотивами. Досить велика кількість гаївок, які записав Є.Дюдюк, свідчить про неабияку їх популярність серед ходовичан у XX ст. Показовим у цій ситуації є те, що низка пісень цього жанру була зафіксована з чималою кількістю варіантів ("Наша мила ягівко" – 4 варіанти, "Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю" - 6, "Питалася мати дочки" - 4 тощо), що доводить факт перебування творів

[39]Сокіл Г. Осип Роздольський. Життя і діяльність.– Львів, 2000.– С. 50.

[40]Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка // Музикознавчі праці.– К., 1970.– С. 524.

[41]Колесса Ф. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу // Музикознавчі праці.– К., 1970.– С. 242.

[42]Цит за: Колодій Я. Остап Нижанківський.– Львів, 1993.– С. 19.

[43]Нижанківський О. Українсько-руський співаник.– Львів, 1907.

[44]Мартинів І. Традиційні народні пісні села Ходовичі в записах Євстахія Дюдюка.– Львів, 2005.– Дипломна робота.– Машинопис.– ВДМІ.

у активному вжитку. Дуже цікавим є зібраний баладний фонд ("Готуйся мила до розлуки", "Дала-сь мене мати", "Не піду я до церковці", "Ой їдеш ти сину", "Козаченько із війни вертає") та ліричні пісні періоду Другої світової війни ("Збирався солдат від'їжджати до бою", "Розпращався раз хлопець військовий", "В саду вишні і черешні", "Прощай, прощай селоріднесенькe", "Ой на горі клич" тощо).

Ряд теоретичних узагальнень про трансформації регіональної народної творчості міститься у спеціальних статтях Є.Дюдюка[45]. У своїх розвідках він також із вдячністю згадує багатьох своїх інформантів, серед яких виділяє талановиту сільську співачку Ганну Білинську. Саме вона після смерті Є.Дюдюка продовжила його справу, збираючи матеріал як у рідних Ходовичах, так і в інших населених пунктах (Розгірче, Сихів, Йосиповичі, Семигинів, Братківці тощо). Всього їй вдалося зафіксувати понад 300 пісень[46].

Основну частину становлять записи ліричних пісень, серед яких особливий інтерес викликають такі твори, як "Червона калино, де ти виросла?", "Піду я лісом, піду ягаєм", "На горі овес", "Ой, Боже, як сумно на світі", "Коло річки, коло броду", "Послухай кохана дівчино" (с. Сихів); "А ще сонце не заходило", "Ой у лузі калина стояла", "Там на горі озеречко" (с. Йосиповичі). Частина записів Г.Білинської зберігається у ходовицькому музеї ім. Ф.Колесси.

У серпні 1982 р. фольклористичну експедицію у Стрийське Підгір'я здійснив Григорій Дем'ян. У селі Конюхів йому вдалося зафіксувати значну кількість народних пісень, серед яких левову частку становлять календарно-обрядові. Цінними є записи творів зимового циклу, в основі яких лежать побажально-величальні формули. До таких слід віднести архаїчні колядки та щедрівки, адресовані господареві ("В нашого пана господаронька", "Чи дома, дома господаренько"), господині ("Допомагай-Бі господиненько"), а також парубкові ("Там за горою, за кам'яною") та дівчині ("Ой ясна-красна в лузі калина", "Пасла дівчина чотири воли", "Там у лужечку при бережечку", "Ой на горонці в злотій коршмонці"). Варті уваги й зібрані гаївки ("Ходить жучок по долині", "Дубина лежала", "Чорнушко-душко вставай раненько") та обжинкові пісні ("Загоне, загоночку", "Вийся віночку гладко", "Наш вінець не зеленець").

Вельми цікавими є фіксації родинно-обрядового репертуару. Зокрема, оригінальною є хрестильна пісня "Зійшло сонце, освітило гори і долини". Досить суттєвим доповненням до загальнонаціональної скарбниці весільних пісень можуть стати зафіксовані Г.Дем'яном народнопоетичні твори "Ой вінку мій зелененький", "Посіяла мати жито", "Вийся віночку гладко", "В лузі калина стояла", "Втвори, Боже, ворота", "У полі явори" тощо.

У тому ж 1982 р. у Конюхові побував ще один львівський фольклорист – Василь Сокіл. Дослідник зібрав багатий народнопісенний матеріал, в якому основне місце займають гаївки ("Вербовая дощечка, дощечка", "Травко-муравко", "Ой вийтеся огірочки", "Ой ти, старий діду", "Ой на горі жита много", "Ой там в саду, в садочку", "Он, хлопці, он на горі льон", "Кривий танець", "Молода ворітнице", "Ой на горі, на вершечку", "Ворота, ворота, відчиніться ворота", "Бідна ж моя головонька", "А хто видав, а хто слихав", "Їде, їде Зельман", "Де ж ти їдеш, Романочку?", "Вже весна воскресла") та різноманітні за тематикою необрядові пісні ("Ти гуляєш дні і ночі", "Ой звідси гора", "У неділю не гуляла", "Ой піду я гаєм лугом", "Ой вербо, вербо", "Нічка темна над тюрмою", "Чогось милий не говорить", "Журо ж моя, журо", "Одна гора високая", "В Галичині, вріднім краю" тощо).

Хоча вивченням уснопоетичного культурного шару Стрийщини займались провідні вчені Західної України, фольклористичне дослідження попередніх років аж ніяк не можна вважати повним, оскільки значна територія взагалі залишилась неопрацьованою, а жанрово-тематичні пласти не одержали свого наукового висвітлення.

Сучасні польові дослідження (2009 рік), проведені автором статті у селі Ходовичі, показали, що фольклорна традиція не лише передається, а й доволі активно витворюється. Так, календарно-обрядовий масив збережено на досить високому рівні (окрім обжинкового циклу, якого вже не зафіксував і Є.Дюдюк). Записано 20 колядок,

[45] Дюдюк Є. Співають Ходовичі // Жовтень.– 1976.– № 6.– С. 147-150; Його ж. З криниці народної мудрості // Жовтень.– 1979.– № 5.– С. 126-127; Його ж. Пісенний репертуар села Ходовичі // Народна Творчість та Етнографія.– 1979.– № 3.– С. 64-68.

[46] Будівник Комунізму.-1987.– 22 грудня.

14 щедрівок та 17 гаївок. Виявлено, що християнські колядки майже повністю витіснили давніші побажально-величальні твори у пасивний фонд місцевої колядкової традиції. Зате давні світські щедрівки й досі перебувають у активному вжитку (особливо популярною залишається щедрівка “Попід лугови все калинови”). У досліджуваному ареалі найкраще збереглись архаїчні щедрівки, адресовані парубкові та дівчині, в яких центральною виступає шлюбна тематика: “Там в чистім полю стояла стодолка”, “Прала дівчина шовкові хустки на леді”, “Батенько кличе води принеси”, “Пасла дівчина чотири воли в ялині”.

Цікавою з точки зору функціонального призначення є щедрівка “Був у матінки один синочок”, яку виконували жінці, котра мала одного сина. Первісно вона, очевидно, призначалась парубкові, про що свідчить мотив – мати купує синові коня, а також типове у такій ситуації закінчення:

А за тим словом бувай здоровий
Радуваласі, радуваласі Божая мати сином.
Бувай здоровий ґречний паничу,
Радуваласі, радуваласі Божая мати сином.
Гречний паничу чом Михасенько.
Радуваласі, радуваласі Божая мати сином[47].

У християнських колядках головна увага приділяється народженню Пречистою Дівою Сина (“Радість нам ся явила”, “Спас наш народився”, “Ой дивнеє народження”, “Чути дзвінок”, “Дивная новина днесь ся являє”, “Там в Єрусалимі дзвони задзвонили”, “Ти Йордане приготовися” та інші). Художньо-поетичні елементи, якими пересипані релігійні колядки виконують емотивну функцію, створюють відповідний настрій.

Гідні уваги колядки на суспільно-політичну тематику, витворені у XX ст., в яких національно-патріотичні мотиви переплітаються з релігійними, відбиваючи складний процес конгломерації різних сфер народного побуту. Найпопулярніші серед них “Нова радість стала” та “Сумний святий вечір”.

У місцевій календарно-обрядовій традиції чільне місце займають гаївки (у Ходовичах побутує назва “йагіукьи”), виконання яких зараз приурочено до Великодня. Найбільшу групу весняних пісень становлять твори з шлюбними мотивами, які мають ігровий характер: “Наша мила ягівко”, “Хотіла мі мати”, “Їде, їде Зельман”, “Ой росла собі калина”, “Ой садила квіти”.

Окрему групу творять гаївки з драстичними мотивами, в яких простежуються елементи взаємного залицяння-глузування, за яким приховано практичну мету – спровокувати зближення між гуртами.

Цікавими для дослідження генезису є тексти гаївок “Там на горі Роман косить” та “Ой була, була втім селі вдова”, які раніше побутували у цій місцевості як необрядові пісні, що демонструють записи І.Колесси[48]. З часом відбувся перехід цих творів з необрядової сфери в обрядову (слід зазначити, що на сучасному етапі ці твори представляють контамінацію кількох давніших варіантів).

У XX ст. місцевий гаївковий репертуар поповнився новотворами, в основі яких лежать патріотичні мотиви, пов’язані з національно-визвольними змаганнями українського народу проти іноземних загарбників. До таких належать твори “Пустіти нас мати на вой воювати” та “Де ж ті фіялочки, що пахучо цвили” (останній на сучасному етапі записаний у значно повнішому варіанті ніж його зафіксував Є.Дюдюк). В активному вжитку перебувають також ліричні пісні (“Скрипливії ворітонька”, “Ой у полі жито, в долині овес”, “Ой дайте мені того зілля” тощо) та балади (“Там на горі високій”, “Шкода серця”).

Поява досить значної кількості новотворів доводить, що пісенний фольклор Стрийського Підгір’я і на сучасній стадії здатен поетично відображати реалії життя, при цьому не нехтуючи давно виробленими, відшліфованими і закріпленими традицією принципами побудови фольклорного твору.

Як видно з викладеного, Стрийським Підгір’ям цікавилося чимало видатних людей – істориків, лінгвістів, фольклористів, етномузикологів. Неодноразово акцент ставився на народознавчому аспекті, починаючи від членів “Руської Трійці” і завершуючи сучасними фіксаціями. На Стрийщині побутували різножанрові народні твори як загальнонаціонального, так і локального характеру. Новаційними є пісні, у яких репрезентовані події XX ст.

[47] Домашній архів Галини Магас.– 4 арк.

[48] Галицько-руські народні пісні з мелодіями / Зібр. у с. Ходовичах др. І.Колесса // Етнографічний збірник.– Львів, 1902.– Т. 11.– С. 120-121, 300-301.

Статті

Марина ДЕМЕДЮК

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ПЕРСОНАЖНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК: ОБРАЗ БОГАТИРЯ-ДОБРОТВОРЦЯ

Maryna DEMEDYUK. On National Specific Featuring of Personage System at Ukrainian Folk Tales: an Image of Good Valiant.

Українська народна казка – яскравий та багатогранний фольклорний жанр. Тривалий час наголошувалося на спільності сюжетно-мотивної та образної системи українських, російських та білоруських народних казок. І справді подібність та можливість запозичення окремих казкових елементів не можна заперечити, адже "абсолютної відокремленості духовної культури, у тому числі словесної, одного народу від культури інших народів немає"[1]. Але варто зважати, що у казковому наративі закодовані елементи національного світовідчуття та світобачення. Досліджуючи взаємозв'язки мотивів та сюжетних схем казкового епосу українців, росіян та білорусів, Л.Бараг відзначав, що на сьогодні немає праць, які б досліджували національну специфіку казкової оповіді[2]. Маємо, щоправда, цікаві спроби аналізу етнічних прикмет української народної казки, здійснені культурологами[3] та лінгвістами[4].

Розглядаючи національну специфіку образної системи казкового епосу українців, а вужче систему персонажів, передовсім варто наголосити, що казка – доволі замкнена фольклорна структура. Казковий персонаж втілює у собі стійкі народні уявлення та особливу фольклорну позицію, що репрезентує властиву для окремих жанрових різновидів специфіку сприйняття і відображення дійсності[5]. Аналіз персонажів української народної казки, характеру варіантних замін, що їй властиві, дасть можливість не лише простежити закономірності творення фольклорного типу, але й виокремити низку ознак, що втілюють національний характер казкового героя, а також "глибше осягнути особливості народного світосприйняття, відображеного у казці"[6]. При відшукуванні національної своєрідності казкових героїв важливо простежити український етнічний колорит загальнослов'янських образів, а також трансформацію традиційних фольклорних персонажів (козак, дівчина, чорт та ін.) у казковому контексті. Варто, на нашу думку, розглядати казкові персонажі у межах існуючої класифікації, зокрема трикатегоріальної схеми, що охоплює весь масив казкового наративу, запропонованої Л.Дунаєвською[7], та систематизації персонажів власне чарівних народних казок російського дослідника М.Новікова[8]. Казковий персонаж у силу жанрової специфіки строго формалізований та типізований. Зважаючи на це, можемо розглядати окремих казкових героїв як віддзеркалення соціально-історичних типів.

Добротворці як категорія казкових персонажів присутні у всіх трьох жанрових підтипах. Але у чарівній казці зустрічаємо два види цих персона-

[1] Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (Матеріали до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.– Львів, 2003.– Вип. 31.– С. 4.

[2] Бараг Л. О межнациональном в сказках восточнославянских народов // Фольклор народов РСФСР.– Уфа, 1974.– Вып. 1.– С. 69-80.

[3] Годзь Н. Культурні стереотипи в українській народній казці: Дис... канд. філос. наук: 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна.– Х., 2004.

[4] Порпуліт О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечникова.– Одеса, 2000; Вавринюк Т. Конструкції з прямою мовою в структурі української народної казки: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01; 10.01.07 / Дніпропетровський державний університет.– Дніпропетровськ, 1997.– 18 с.

[5] Бріцина О. Українська народна соціально-побутова казка: (Специфіка та функціонування) / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії.– К: Наук. Думка, 1989.– С. 36.

[6] Там само.– С. 36

[7] Дунаєвська Л. Українська народна казка.– К: Вища Школа, 1989.

[8] Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки.– Ленинград, 1974.

жів – добротворці-помічники (Вернигора, Крутивус, святий Миколай, помічники-тварини та ін.) та власне казкові богатирі-добротворці. У пропонованій статті здійснюється спроба простежити національну своєрідність героя-богатиря української народної чарівної казки.

Насамперед окреслимо основні мотиви, що супроводжують персонажа. Невід'ємними елементами, що формує образ богатиря, виступає мотив здобуття незвичайної сили (завдяки народженню чи з допомогою помічника) та випробування богатирської сили. Герой-богатир української народної казки різниться і з огляду на сам стиль казкової оповіді. Якщо російська та білоруська богатирська казка тяжіють до билинного стилістики та образності, то українська не має такого епічного пафосу. Звідси і різниця в образах казкових персонажів. Аналізуючи персонажів-богатирів народної казки, не можемо не відзначити певну спорідненість цих образів з персонажами українського героїчного епосу та легендарної традиції. У характері, вчинках та навіть зовнішності казкового героя яскраво простежуються риси українського козака – оборонця слабких та скривджених.

Доцільно, на нашу думку, виокремити кілька типових характерів богатирів. Серед них виділяємо насамперед чудесно народжених персонажів (Сученко, Медведюк, Котигорошко, Бух Копитович, Кам'янка Головка) та богатирів, сила яких, на думку казкарів, природне явище (Кирило Кожум'яка, безногий та безрукий богатир, попович Ясат). Якщо говорити про другу групу героїв, то їх присутність можна пояснити вірою українців у можливість існування людей з надзвичайною силою, що втілилася у сюжетах історичних переказів про богатирів (Михайлик, Сірко, Олекса Довбуш та ін.). Вказаних чудесно-народжених богатирів доцільно порівняти із такими героями російських казок, як Єруслан Лазарович, Ілля Муромець та білоруських осилків (велетнів).

Для виокремлення характерних рис українських богатирів вважаємо за доцільне порівняти казкові персонажів трьох, без сумніву, споріднених оповідальних традицій (росіян, українців та білорусів). На відмінності богатиря української казки від аналогічного персонажа російської та білоруської казки наголошували ще дослідники XIX ст. (П.Куліш, М.Драгоманов), відзначаючи вплив героїчного епосу українців на формування образу героя-богатиря. На думку П.Куліша, в українській фольклорній казці богатирство набуває особливого характеру: "Часто воно виявляється не в герої казки, а в його слузі, що задовольняється своїм смиренним становищем і творить чудесні речі тихо"[9]. Українська богатирська казка втілює у собі і легендарні уявлення про героїв-силачів. На закоріненості в українців ідеї богатирства наголошував М.Грушевський: "Ідея богатирства, як посвідчують знавці народного життя, тримається чи, краще сказати, трималася дуже живо і органічно в народній уяві: образи богатирів – сторожів християнської або руської землі, змієборців, оборонців від усякої злої сили, що виявляють свою присутність різними, дивними, надлюдськими вчинками"[10]. Л.Бараг, вказуючи на своєрідність української казкової героїки, наголошував насамперед на тісному зв'язку у фольклорі українців казкової та неказкової прози, на відміну від усної традиції сусідніх білорусів та росіян[11]. Для ілюстрації можемо навести казку "Чабанець" із збірника І.Манжури, де в образі головного героя-богатиря поєдналися народні уявлення про силачів з мотивом змієборства[12]. Гіперболізація сили богатиря у казках споріднюється із зображенням козаків-характерників – героїв історичних переказів[13].

Попри загальноприйняту думку про надзвичайну сюжетну та образну близькість казкових

[9]Кулиш П. Сказки и сказочники // Записки о Южной Руси. Издалъ П.Кулишь.– Санкт-Петербургъ: Въ типографии А.Якобсона, 1857.– Т. II.– С. 13.

[10]Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. / Упоряд. В.В.Яременко.– К.: Либідь, 1993.– Т. 1.– С. 328.

[11]Бараг Л. Об особенностях украинской сказочной героики сравнительно с белорусской и русской // Русский фольклор.– Ленинград, 1968.– Т. XI.– С. 163.

[12]Чабанець // Казки, прислів'я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І.Манжурою.– Художнє оформлення А.П. Дерев'янка.– Дніпропетровськ: Січ, 2003.– С. 11-12.

[13]Богатирі // Історичні перекази українців / Зібр. та опрацював В.Сокіл.– Львів: Вид-во М-Коць, 2003.– С. 114.

традицій трьох східнослов'янських етносів, можемо не цілком погодитися з висловом М.Новікова про "спільний тип героя східнослов'янської казки"[14]. Варто наголосити на відсутності строго епічного характеру персонажа в українській народній казці. Навпаки, невід'ємною рисою українського богатиря стає поєднання у характері персонажа епічних та гумористичних характеристик (знову ж елемент, що споріднює казку з легендарною традицією). Навіть боротьба зі злотворцем наповнюється комічними елементами: герой здіймає останню голову Змія власною шапкою, тримає "дідуся на ногіть, борода на локіть" за чуба, що той "тільки ногами меле" та ін.[15], про Сученка[16]. Прикметно, що у текстах українських народних чарівних казок вже не лише епічний герой знатного походження (Іван-царевич, князенко), але й козацький чи попівський син (Попович Ясат, солдатські сини-богатирі, козак Мамарига та ін). Для української казкової традиції властивий, за висловом Л.Барага, образ "незвичайно озброєного і екіпірованого демократичного героя, байстрюка"[17]. До такої чудесної зброї, що виражає не лише фізичну міць героя, але містить елементи комізму, можна зарахувати палицю Чабанця з каменем на кінці, булаву з голок Котигорошка, кулаки Буха Копитовича та Медведюка, чобіт Сученка.

Котигорошко належить до категорії чудесно народжених богатирів. Персонаж із вказаним ім'ям відомий казковій традиції не лише українців, як дещо неточно вважав М.Сумцов, називаючи його "українським Геркулесом"[18], хоча кількість українських сюжетів якісно вирізняється. Особливістю Котигорошка української народної казки можна вважати його малолітність та поєднання фізичної сили із розумом (герой зображається як надзвичайно здібний учень[19]), що відрізняє цього богатиря від Медведюка та Чабанця, які часто не здатні розрахувати руйнівної дії своєї сили.

З національною специфікою стикаємося уже в самому імені богатиря. В українській казці герой завжди отримує здрібніло-пестливе ім'я – Котигорошко, Покотигорошок, чого у текстах російських казок не зустрічаємо (Іван Горох). Пестлива форма імені головного героя надзвичайно продуктивний елемент у нашій фольклорній традиції, що репрезентує експресивність української мови[20], а також вказує на юність казкового героя.

Вважаємо за доцільне зупинитися на кількох текстах, в яких маємо дещо видозмінений тип Котигорошка. У двох текстах із збірника Чубинського не знаходимо епізоду чудесного народження героя, а констатується тільки його фізична сила: копаючи з батьком колодязь, герой знаходить і піднімає величезний камінь[21]. Наділяти чудесною силою Котирогошка здатен і надприродній помічник: "Надходіт чоловік чорний, тот, шо сонцем завідував, тот вже чоловік благочестивий бив"[22].

В іншому тексті поряд із традиційним епізодом зустрічі героя з чудесними-помічниками зустрічаємо зовсім нетиповий мотив, у якому Котигорошко виступає у ролі культурного героя: навчає чоловіка правильно годувати худобу, позбавляє від мишей та допомагає людям розпізнати різницю між днем і ніччю[23]. Присутність вказаного етіологічного мотиву стає можливою завдя-

[14]Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки...– С. 248.

[15]Покотигорошко // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Руск. край. М-лы и исл-ия, собранные Чубинским.– Т. 2. Малорусская сказка.– СПб., 1878.– С. 231-233.

[16]Там само.– С. 254.

[17]Бараг Л. Об особенностях украинской сказочной героики сравнительно с белорусской и русской...– С. 164.

[18]Сумцов Н. Малорусские сказки по сборникам Кольберга и Машинской // Этнографическое Обозрение.– 1894.– № 3.– С. 123.

[19]Покотигорош // Малорусские народные предания и рассказы..– С. 261; Котигорошок, Розвернигора і Завернивода // Галицькі народні казки / В Берлині пов. Бродського із уст народа списав О.Роздольський. Впорядкував і порівняння додав І.Франко // Етнографічний збірник.– Львів, 1899.– Т. VII.– С. 33.

[20]Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору.– С. 11.

[21]Покотигорошко // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. край...– С. 231.

[22]Покотигорош // Малорусские народные предания и рассказы..– С. 261.

[23]Котигорошок, Вернигора і Щавидуб // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. край...– С. 230.

ки тісній спорідненості в українському фольклорі казкової та неказкової прози. Також цікавий сюжетний елемент знаходимо і тексті із збірника О.Роздольського. Щоб надати чарівній палиці сили, здатної побороти злотворця (у даному варіанті замінником традиційного Змія виступає "діявол" – злий дух), герой просить матері посвятити зброю у церкві дванадцять раз[24].

Отже, образ Котигорошка виявився надзвичайно стійким в українській казковій традиції. Досить влучно з цього приводу відзначив М.Сумцов: "Сама назва "Котигорошок" якимось чином закріпилася в Малоросії, і значна частина малоруських казок на тему чудесного зачаття відзначена під таким заголовком"[25]. І справді в українській чарівній казці Котигорошко поряд із типовим мотивом врятування молодшим братом сестри від Змія (АТ 312 І) діє також у низці інших (АТ 301, АТ 560А, АТ 303).

У казці із збірки П.Чубинського зустрічаємо надзвичайно цікавий образ героя-добротворця (Іван Богодавець), який функціонально тотожний Котигорошку. Насамперед потрібно вказати, що богатир з цим іменем невідомий ні російській, ні білоруській традиції. Ймовірно, що у вказаному образі поєдналися риси казкової прози з елементами переказів про Богдана Хмельницького[26]. На це вказує спорідненість мотиву чудесного народження героя у казці та історичній прозі: "Почали Бога молить – і дав їм Бог сина"[27]. Етнокультурні прикмети знаходимо у характері та вчинках героя: богатиря не задовольняє аргумент батька про зневагу до рідного брата через його бідність: "Над нами, – говорит, – один Бог багатий"[28].

Окремим типом чудесно народженого героя, спорідненим із образом Котигорошка, виступає Медведюк. Герой вирізняється насамперед чудесним походженням – син чоловіка і ведмедиці. Це, без сумніву, свідчить про архаїчний характер образу. Щоправда, у відомих нам записах українських чарівних казок[29] на перший план виходить не героїчна сила героя, а сатирично-гумористичні риси. Казкарі нерідко роблять наголос на руйнівній дії богатирської сили, яку Медведюк часто не здатен раціонально оцінити, що призводить до фатальних наслідків для тих, хто поруч: "Як ухвате за руку – руки нема, за голову – голови нема, за ногу – ноги нема"[30]. У казці із Галичини зустрічаємо героя Кобилячого сина, що функціонально тотожний синові чоловіка та ведмедя. Споріднений навіть епізод випробовування чудесної сили: "Той як потрис тим дубом, аж гиллі пооблітало, ни так листи"[31]. Подібний образ добротворця (Ивашко Медведко, Медвежье ухо) широко відомий казковому епосові росіян та білорусів, але у них богатирська сила героя тлумачиться виключно позитивно, і розвиток дії пов'язаний передусім з сюжетом "Три царства"[32]. Треба відзначити, що у російській традиції чудесно народжений герой отримує ім'я Медведюк не лише внаслідок народження від ведмедя, але також з огляду на сам факт його чудесного народження (із тріски чи ріпки)[33]. Це пояснюється розвиненим культом ведмедя у російській фольклорній традиції[34].

Сученко (Сукевич) – репрезентує третій тип чудесно народжених казкових добротворців. Варто підкреслити, що риси національної приналежності цього богатиря ховаються уже в самому йо-

[24]Котигорошок, Розвернигора і Завернивода // Галицькі народні казки...– С. 33.

[25]Сумцов Н. Малорусские сказки по сборникам Кольберга и Машинской...– С. 123.

[26]Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти.– Львів, 2003.– С. 128-129.

[27]Іван Богодавець // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Зап.-Русс. край...– С. 239.

[28]Там само.– С. 239.

[29]Як ведмедиця від попа сина мала // Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860 рр. / Упоряд. М.Левченко.– К.: Вид-во АН УРСР, 1928.– Вип. 1-2.– С. 311-314; Ведмеже вухо, Вернигора і Крутивус // Малорусские народные предания и рассказы..– С. 255-256.

[30]Ведмеже вухо, Вернигора і Крутивус // Малорусские народные предания и рассказы..– С. 255.

[31]Кобилячий син // Галицькі народні казки...– С. 146.

[32]Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки...– С. 51.

[33]Медведко, Усыня, Горыня и Добрыня – богатыри // Народные русские сказки А.Н.Афанасьева: В 3 т. / Подгот. Л.Г.Бараг, Н.В.Новиков; Отв. ред. Э.В.Померанцева, К.В.Чистов.– Москва: Наука, 1984.– Т. 1.– С. 244-250.

[34]Россомахин А., Хрусталев Д. Россия как медведь: истоки визуализации (XVI-XVIII века) // Режим доступу: http://www.ivanovo.ac.ru/win1251/struct/cens2004 /almanach/rossomahin-khrustalev-2008.htm.

го імені. Адже особові назви "мають ту властивість, що функціонування сукупності їх різновидів і варіантів тісно пов'язане з історичною епохою та національністю[35]. Наголосимо, що для українських казок властиві два варіанти: Сученко та Сукевич. Обидва репрезентують найпродуктивніші типи особових найменувань українців. Патронімічний суфікс -енко на східноукраїнському ґрунті вважається домінуючим і є найхарактернішим українським антропонімійним формантом[36]. Форма особового афіксу -евич (Сукевич, Коневич) вказує на приналежність його носія до княжого стану, тобто, на лицарське походження. Російські та білоруські форми імені добротворця (Сучич та Сучин син) пояснюються переважанням цих варіантів іменних форм у національних ономастичних традиціях.

Богатир Сученко на відміну від Котигорошка та Медведюка не вирізняється з-поміж братів. Чудесна сила героя виявляється лише згодом, коли богатир міряється силами з братами та бореться зі змієм. В образі Сученка виразно поєдналися характерні для українського воїна риси: військова доблесть та вигадливий розум. Навіть незначні замальовки зовнішності героя це підтверджують: "Сукевич взяв шапку на голову шаблю на плечі"[37]. Коли не вдається отримати перемогу фізичною силою, герой підключає хитрість: кидає шапку (чобіт), говорячи, що брати на допомогу поспішають, випрошує у злотворця перепочинок. Якраз поєднання фізичної сили і хитрості вирізняє українського героя-богатиря. Звернемося тепер до мотиву кидання богатирем чобота чи шапки, щоб відволікти увагу злотворця. Тут маємо яскраве поєднання епічних та гумористичних елементів: чоботом герой зносить дах з хати ("...чобіт як гримнув, аж кришу збив з тієї хати"[38]). Цікавий варіант зустрічаємо у збірнику казок із Поділля: герой не кидає чобіт, а відбивається ним від Змія. Доцільно говорити про спорідненість Сученка з образом богатиря Чобітька, що чоботом від цілого війська відбився, про якого згадує Е.Лясота[39].

У текстах російських казок Сученко діє виключно як епічний герой. У казках, в яких присутній богатир аналізованого типу, зустрічаємо образ поля як місця зустрічі богатиря зі злотворцем, у чому можна віднайти елемент козацької військової традиції: "Ходім у поле, у полі – Божа воля"[40], – говорить Сученко Змієві. Споріднює добротворця із козаками-характерниками його здатність перекидатися у котика чи собачку для того, щоб повернути втрачений чудесний покажчик та запобігти небезпеці[41].

У варіанті із збірника казок Р.Чмихала присутній образ чудесно народженого богатиря-силача, який дещо вирізняється з-поміж попередніх персонажів, – Бух Копитович. Народжений від царівни і кучера герой отримує богатирську невразливість: "І на йому нема шкури, а усе тіло як копито"[42]. Подібно до українських запорожців, що нападали на турецькі фортеці, герой розбиває величезний стовп і звільняє невільників. На явність в образі богатиря національних прикмет вказує і мотив необхідності поховання загиблих побратимів: "Треба їх так не кидать, треба їх у сиру землю загорнуть"[43].

Кирило (Микита) Кожум'яка – один з найяскравіших казкових типів героя-богатиря, що сягає давньої билинної традиції та легендарних оповідей про змієборців. Своєрідність поєднання казкових та епічних елементів у характері героя дозволяє частково зараховувати сюжет про Кожум'яку до історичних переказів княжої епохи[44]. Образ Кожум'яки присутній не лише в українській казковій прозі. Зустрічаємо подібного

[35] Худаш М. З історії української антропонімії.– К.: Наук. Думка, 1971.– С. 18.

[36] Там само.– С. 122.

[37] Казки та оповідання з Поділля...– С. 318.

[38] Про Сученка // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Зап.-Рус. край...– С. 254.

[39] Русина О. Україна під татарами і Литвою [Электронный ресурс] / Ін-т історії України НАН України.– К.: Альтернативи, 1998 // Режим доступу: http://www.haidamaka.org.ua/0176.html.

[40] Про Сученка // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Зап.-Рус. край...– С. 253.

[41] Історичні перекази українців...– С. 135.

[42] Сто сімдесят і один богатир // Оповіданя Р.Ф.Чмихала / Зібрав Володимир Лесевич // Етнографічний збірник.– Львів, 1904.– Т. IV.– С. 40.

[43] Сто сімдесят і один богатир // Оповіданя Р.Ф.Чмихала...– С. 40.

[44] Історичні перекази українців...– С. 34-37.

богатиря-змієборця (Никита Кожемяка) і у російській казці, яку записав О.Афанасьєв. Щоправда, характери персонажів якісно відрізняються. Кожум’яка української казки зображений героєм-відлюдником знатного походження: “Колись був у Києві якийсь князь, лицар”[45]. Герой виступає виразником однієї з визначальних рис українця – невизнання авторитетів, адже допомогти царівні згоджується лише на прохання дітей, а не з огляду на царських наказ. Аналогічний персонаж російської казки із збірника О.Афанасьєва: “как увидал, что к нему пришол царь, задрожал со страху, руки у него затряслись – и разорвал он те двенадцать кож”[46].

Суттєво вирізняється з-поміж казкових богатирів тип героя-добротворця, що почасти виступає і як казковий помічник, – Іван Голик та Іван Іванович. По-перше, це герой знатного походження: князенко чи царевич. По-друге, рушієм казкової дії у текстах, у яких присутній цей герой, виступає не потреба перевірки богатирської сили, а намагання допомогти іншому персонажеві (найчастіше рідному братові) здобути наречену. Сюжет казки нерідко поєднує два мотиви (пошук нареченої та перемога змія-інкуба перелесника), в першому з яких богатир виступає помічником царевича, у другому ж – головним героєм. Цікаво, що богатирська сила персонажа найяскравіше проявляється при отриманні ним фізичного каліцтва. Прояв богатирства Безногого та Безрукого героя супроводжується виразними гумористичними замальовками: “Безрукий ліг та як кинув ногами, так за три версти дуб упав”[47], “Идуть скоріше як птиця летить”[48]. Добротворець-помічник не вихваляється чудесною силою. Казкар часто наголошує на його моральних якостях: пожалів голодних тварин, віддавши останні три хлібини, чи нагодував власною кров’ю комарине військо[49]. Ймовірно, що такий богатир-добротворець виник внаслідок переосмислення у свідомості народу природи і призначення богатирства, яке повинно служити на благо людям, а не бути засобом самоствердження героя.

Багатьом сюжетам української чарівної казки властивий мотив перевтілення головного героя, що репрезентує єдність богатирської сили та глибоку мудрість персонажа. Богатир-перевертень виступає у казках на різні сюжети. Найтиповіші для казкової традиції українців, щоправда, мотив перетворення Сученка у котика з метою повернення забутих рукавичок, представлений значною кількістю варіантів. У котика також перетворюється при потребі Коршбури Попелюх[50]. Попович Ясат перекидається червоненьким півником[51]. Богатир з бочки спочатку перевтілюється в муху, а згодом стає орлом і виносить на спині вісьмох братів[52]. Образ героя-перевертня в українській фольклорній традиції досить продуктивний. Варто згадати про охоронну функцію перетворень козаків в історичних переказах[53]. Для сюжетів російських та білоруських казок перевтілення головного героя в тварину зустрічається лише на сюжет бою на Калиновому мості. В інших ситуаціях “перевертнем постає зазвичай тільки демонічний супротивник героя (найчастіше Кощій)”[54].

Казковий богатир української традиції споріднений з образами чудесних помічників, які втілюють величність стихій та явищ природи (Вернидуб, Вернигора, Крутивус, Розимнижелізо). В

[45]Кирило Кожум’яка // Записки о Южной Руси...– С. 72.

[46]Микита Кожемяка // Народные русские сказки А.Н.Афанасьева: В 3 т. / Подгот. Л.Г.Бараг, Н.В.Новиков; Отв. ред. Э.В.Померанцева, К.В.Чистов.– Москва: Наука, 1984.– Т. 1.– С. 327.

[47]Сказка об Иване Голике и его брате // Записки о Южной Руси...– С. 60.

[48]Про двох царевичів Іван Івановичів // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. Край...– С. 131.

[49]Сказка об Иване Голике и его брате // Записки о Южной Руси...– С. 59-61; Про двох царевичів Іван Івановичів // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. Край...– С. 130-131.

[50]Коршбури попелюх // Малорусские предания и рассказы. Свод М.Драгоманова.– К., 1876.– С. 264.

[51]Попович Ясат // Народные южнорусские сказки.– Вып. II...– С. 74.

[52]Богатир з бочки // Народные южнорусские сказки.– Вып. II...– С. 92-93.

[53]Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспект.– Львів, 2003.– С. 127.

[54]Бараг Л. Об особенностях украинской сказочной героики сравнительно с белорусской и русской...– С. 167.

українському казковому епосі помічники-богатирі отримують найчастіше імена, пов'язані із родом їх заняття: Завернивода, Вернигора, Вернидуб, Крутивус та ін. Цікавим елементом, що безпосередньо вказує на національне наповнення образів, виступає уже саме ім'я чудесного помічника, утворене словоскладанням. Такий тип утворення особових назв, властивий козацькій антропонімії XVII ст., "надбання і багатство тільки української мови, невідоме іншим слов'янським мовам"[55]. Пожвавленню казкової оповіді сприяють описи чудесних умінь богатирів-помічників, що відзначаються гумористичним характером: "Хилька, як ступну, то й милька, а як поправлюся, то й дві"[56], "Як обіпрусь об гору, то хоць би вона яка велика була, з міста зверну"[57]. Дії казкових помічників-велетнів в українській казці виразно мотивовані і спрямовані на полегшення людського існування, що дає можливість частково віднести їх до розряду культурних героїв. Крутивус стоїть посеред дороги і "всі млини тримає на своїм вусі"[58] "на однім вусі шість вітряків, і на другім шість"[59], Вернигора пересуває гори також не без причини: "де долина, то він гору туди насуваєть"[60]. Однак попри надзвичайні вміння чудесні помічники не лише поступаються богатиреві фізичною силою, але й моральними якостями. У казці із збірника П.Чубинського казкові велетні навіть опиняються підневільними панові: "То я боюся, бо мене мій пан як дожене, то де дожене, там мине і вб'є"[61].

Герой-богатир української чарівної казки нерідко поєднує у собі риси добротворців-помічників. Тут варто вказати на мотив випробування сили Котигорошка: з'їдає отару овець, стадо волів, віз хлібів та ін., а також на чудесні властивості окремих богатирів: "Той як ступить раз, дак може пув версти – звісно богатир"[62]. А.Малинка, аналізуючи характер персонажа, відзначив, що "в образі Котигорошка поєдналися риси Об'їдали, Вирвидуба та велетнів інших казок"[63]. При зустрічі богатиря з чудесним помічником наголошується на його перевазі. Помічники, визнаючи зверхність сили героя, стають його побратимами: "Ну я буду меншім братом, Вернигор середнім, а Покотигорошко нехай буде старшім"[64]. Відзначимо, що мотив побратимства, хоча й відомий билинному епосові, властивий лише для сюжетів українських народних казок. У російських та білоруських присутня лише вказівка, що герої продовжують разом подорожувати. Присутність мотиву побратимста казкових героїв пояснюється глибокою закоріненістю цього старовинного слов'янського звичаю чоловічої дружби, що міцно закріпився в українському суспільстві завдяки козацтву[65].

Таким чином, ми розглянули основні образи богатирів-добротворців в українській народній казці з огляду на питання їх національної специфіки. Поряд із культом сили як головною особливістю, що вирізняє казкових богатирів[66], для героїв українського казкового наративу властиве поєднання прикмет епічного характеру з елементами гумору та гротеску. В образах богатирів-добротворців втілилися моральні якості захисника слабких і скривджених: доброта, милосердя, самопожертва, характерні також для персонажів героїчного епосу та неказкової прози.

---

[55]Худаш М. Складні особові назви середини XVII ст. // Питання історії української мови.– К.: Наук. Думка, 1970.– С. 174.

[56]Про Сученка богатира // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. край...– С. 264.

[57]Покотигорошко // Там само.– С. 232.

[58]Як Покотигорошок Змія переміг // Казки та оповідання з Поділля...– С. 404.

[59]Іван Богодавець // Там само.– С. 242.

[60]Іван Богодавець // Там само.– С. 243.

[61]Іван Богодавець // Там само.– С. 243.

[62]Про двох царевичів Іван Івановичів // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. край...– С. 131.

[63]Малинка А. Сбор материалов по малоруському фольклору.– Чернигов, 1902.– № 24.– С. 300.

[64]Покотигорошко // Труды этнографически-статистической экспедиции в Зап.-Русск. край...– С. 232.

[65]Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України: курс лекцій: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / А.П.Пономарьов.– К.: Либідь, 1996 // Режим доступу: http://etno.us.org.ua/book1/lecture09.html.

[66]Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки...– С. 75.

Статті

Марія КАЧМАР

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ МОТИВИ УКРАЇНСЬКИХ ЕТІОЛОГІЧНИХ ЛЕГЕНД

Maria KACHMAR. Culturological Motives of Ukrainian Etiological Legends.

Специфіка легенд про появу надбань матеріальної та духовної культури полягає у тому, що вони вказують на ті об’єкти навколишнього середовища, до яких, за словами литовської дослідниці Б.Кербеліте, була прикута постійна увага і які викликали необхідність пояснення їх походження[1].

Землеробська праця – одне із основних занять українців, в якому своєрідно відобразився інтимний глибокий зв’язок із землею та захоплення природою[2], була і залишається об’єктом зацікавлення народної етіології. Основними джерелами мотивів українських легенд про походження землеробства є, безперечно, Біблія та апокрифічна література. Значного поширення набули народні інтерпретації біблійного мотиву “Бог за вчинений гріх карає Адама важкою працею на землі”: “І вислав його Господь Бог із едемського раю, щоб порати землю, з якої узятий він був”[3]. Апокрифічна та народна версії дещо урізноманітнюють та доповнюють біблійне оповідання. Скажімо, в народних творах з різних українських регіонів варіюються знаряддя праці та їх кількість: у легенді із Гуцульщини Бог дає Адамові плуг і воли[4], із Бойківщини – рало, мотику, лопату, сапу, серп, сокиру та інші знаряддя[5]. Легенди із Наддніпрянщини та Поділля містять епізод, в якому Бог наділяє перших людей жменею насіння чи жита[6].

Мотив важкої праці на землі як Господнє покарання за вчинений гріх присутній у подальшому розгортанні сюжету: Адам працює, а результату жодного. Варіант із Поділля пояснює це безпосереднім впливом нечистого: Адам копає землю, а чорт перевертає догори травою[7]. Схожу колізію спостерігаємо і в апокрифічній легенді, де нечистий перешкоджав праці на землі[8], однак наявність у народній версії, на думку М.Сумцова, вказівки на давній спосіб землеробства через корчування лісу[9], дає нам підстави вважати твір давнім за походженням.

Тенденцію поєднання у фольклорному творі давніх уявлень та пізніших нашарувань спостерігаємо у гуцульській легенді, за якою Бог посадив Адама на стільчику і наказав копати рискалем довкола себе[10]. У цьому творі, на нашу думку, збережено кілька архаїчних рис. По-перше, це вказівка на давній мотичний спосіб обробітку ґрунту, який був поширений уже в трипільську епоху і пов’язаний з вогневирубною системою рільництва[11]. По-друге, у легенді своєрідно трансформований давній символ кругу, одного із найбільш значущих міфопоетичних символів, як межа замкнутого простору, який охороняється. Ідея кругу реалізується у низці обрядових дій за допомогою кругових рухів і предметів, які мають таку форму. Це обходи дому, господарських споруд, села, полів на Різдво, Великдень, Юріїв день, оборювання поселення тощо[12]. Отже, легенда містить

[1]Кербелите Б. Типы народних сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических мифологических сказаний и преданий.– СПб., 2001.– С. 8.

[2]Янів В. Нариси до історії української етнопсихології.– К., 2006.– С. 249.

[3]Буття 3, 23 // Біблія, або Книги Святого письма Старого й Нового заповіту / Із мови давньоєврейської та грецької на українську мову наново перекладена.– Москва, 1989.

[4]Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5 // Матеріали до українсько-руської етнології.– Львів, 1908.– Т. 8.– С. 5.

[5]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1 // Зібрав В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1902.– Т. 12.– С. 21.

[6]Малорусские народные предания и рассказы / Свод М.Драгоманова.– К., 1876.– С. 92; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским.– СПб., 1872.– Т. 1.– С. 147.

[7]Малорусские народные предания и рассказы...– С. 92.

[8]Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, впорядкував і пояснив І.Франко.– Львів, 1896.– Т. 1.– С. 20.

[9]Сумцов Н. Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен.– К., 1888.– С. 33.

[10]Галицько-руські народні легенди.– Т. 2...– С. 224.

[11]Павлюк С. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект.– К., 1991.– С. 44.

[12]Белова О. Круг // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В пяти томах.– Москва: Международные

інформацію не лише про виникнення землеробської праці, але й вказує на появу обряду оборювання, в основі якого лежать давні уявлення про магічне коло, як межу та захист від ворожих сил, як окреслення "свого" простору та відокремлення його від "чужого". До пізніших нашарувань слід віднести народне пояснення виникнення такої риси людського характеру, як захланність[13], оскільки трактування походження явищ духовного світу з'явилося на досить високому щаблі суспільного розвитку у порівнянні з творами про появу речей матеріальної культури.

Із працею на землі народні легенди пов'язують і виникнення звичаю перед будь-якою роботою просити у Бога допомоги. Хоча він і виник, на нашу думку, під впливом християнського вчення, однак повністю відображає народні уявлення про те, що "Без Бога ні до порога", і став невід'ємною частиною життя українців. Наявність такого прохання є прикладом трансформації в українській словесності однієї із рис нашої ментальності – альтруїзму, бажання надавати допомогу, зокрема, конечності допомоги згори вниз, від Бога людям[14]. На західноукраїнських землях цей звичай своєрідно трансформувався у привітання під час роботи: "Дай вам, Боже, щастя!" – "Дякую! Дай, Боже, і вам!".

Специфічним надбанням народної традиції є легенди, які, окрім виникнення землеробства, пояснюють появу ткацтва як одного із основних ремесел: Бог дає жінці куделю або конопляне насіння[15]. Ткацтво було одним із важливих видів матеріальної та духовної культури, що має давні традиції. Скажімо, до 20-их рр. XX ст. бойківські селяни свої потреби у тканинах забезпечували домашнім виробництвом[16], а В.Гнатюк, досліджуючи це народне ремесло, зазначав, що дівчина, яка не вміла ткати, не вийшла б заміж[17]. Отже, народна легенда ілюструє те, як існуючий уклад життя народу та його основних занять впливають на народний твір, необхідно пояснити не лише, як з'явилося землеробство, але й ремесла, у конкретному випадку прядіння – виключно жіноче заняття. У фольклорному творі простежується заміна – замість наявного у Біблії[18] чи апокрифічній літературі[19] Господнього покарання жінці у муках народжувати дітей своїх, Єва отримує куделю, щоб прясти. Якщо мотив появи землеробства в українських легендах біблійного походження, то мотив виникнення ткацтва – народна інтерпретація та своєрідне доповнення біблійного оповідання.

Поширені в українській прозовій традиції легенди про походження різноманітних злакових культур: пшениці, жита, ячменю. Найчастіше такі пояснення обмежуються згадками про те, що Бог дає Адамові всілякі ниви[20]. У селах Підгородці та Сопіт Сколівського р-ну Львівської обл. авторові вдалося зафіксувати дві легенди про появу зерен пшениці зі сліз, що впали на землю. За однією із них, "пішов Адам орати, плакав дуже і з тих сліз зробиласі пшеничка, і зачело рости[21]. За іншою, – " І Адам зробив плуг дерев'єний і тігнув. А вна ззаду плужила. І йшла й плакала за тим добром, шо їй таке добро було в раю. І плакала, і з тих сльозів пшениця сі вродила. І так вийшло зерно"[22]. Варто зазначити, що в основі цих легенд лежить дуже давній мотив походження зерна, символу родючості, відродження життя в результаті взаємодії двох першоматерій, предвічних начал: води і землі. Земля є уособленням та втіленням жіночого начала, розкриває себе через метафору материнства[23]. Така жіноча символіка землі характерна для всієї слов'янської традиції. Вода ж, яка у більшості творів постає відповідником жіночої матерії, з якої шляхом дотику чоловічого єства постає світ, уособлює у цьому творі чоловіче начало, плодотворне чоловіче сім'я, яке змушує землю народжувати[24]. Вода

отношения, 1999.– Т. 2.– С. 11.

[13]Галицько-руські народні легенди.– Т. 2...– С. 224.

[14]Янів В. Нариси до історії української етнопсихології...– С. 237.

[15]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 7; Труды...– С. 147.

[16]Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження.– К., 1983.– С. 134.

[17]Гнатюк В. Ткацтво в Східній Галичині // Матеріали до українсько-руської етнології.– Львів, 1900.– Т. 3.– С. 23.

[18]Буття 3, 16...

[19]Апокрифи і легенди з українських рукописів...– С. 8, 29.

[20]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 7.

[21]Запис М.Качмар 11.07.2008 р. в с. Сопоті Сколівського р-ну Львівської обл. від Назар Ольги Іванівни, 1937 р. н.

[22]Запис М.Качмар 07.07.2008 у с. Підгородцях Сколівського р-ну Львівської обл. від Богенчук Юлії Пилипівни, 1924 р. н.

[23]Белова О., Виноградова Л., Топорков А. Земля // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В пяти томах.– Москва: Международные отношения, 1999.– Т. 2.– С. 316.

[24]Аверинцев С. Вода // Мифы народов мира. Энцикло-

у вигляді сліз потрапляє у землю, сльози перетворюються на зерно, ще один образ плодючої сили, і земля народжує. Давній мотив походження життя внаслідок взаємодії води та землі зазнав у цих легендах пізніших нашарувань та впливів. До таких слід віднести власне образи Адама та Єви, з очей яких падають сльози, голосільні мотиви, поширені в апокрифічній літературі[25] та духовних віршах[26]. Основний мотив сюжету, хоча і не в таких інтерпретаціях, зустрічаємо в українському фольклорі, наприклад, у легенді про появу ячменю. Усі елементи структури мотиву стабільні, варіюється лише результат дії (замість пшениці ячмінь).

Проаналізувавши основні народні версії походження землеробства, зауважимо, що стрижневим мотивом цих творів є важка праця на землі як покарання людей за непослух Богові та вчинений гріх. Більшість творів тлумачать походження цього заняття крізь призму біблійної історії. Епізод, у якому Господь обдаровує Єву куделею і жменею насіння конопель, своєрідна народна інтерпретація, яка в багатьох випадках витіснила біблійну. Про поширення та активне побутування цих варіантів свідчать і сучасні фіксації творів: "Вони прогрішили і всьо. Бог їх вигнав з раю. Вони робили, працювали, господарков занімалисі. Вони всьо тримали, ворали волами, вони працювали. Орали плугом таким дерев'єним, дерев'єні плуги були"[27]. Сучасні записи – приклад того, як фольклорний твір, зберігаючи свою структуру та основну ідею, змінюється під впливом суспільно-історичних та побутових умов, наповнюється реаліями та суб'єктивними оцінками.

До цієї тематичної групи творів слід віднести легенди: "Чому у горах не родить так, як на долах" та "Чому тепер колос малий". Ситуація із їх побутуванням та кількістю зафіксованих варіантів діаметрально протилежна: перша легенда відома в одному записі ще з поч. XX ст., а твір про малий колос активно побутує і сьогодні (авторові вдалося здійснити одинадцять фіксацій).

Легенда про те, чому у горах не родить так, як на долах, відома лише на західноукраїнських землях, що зумовлено, безперечно, самим географічним становищем. Характерна риса якогось явища, у цьому випадку родючості землі, перебуває у прямо пропорційній залежності від впливу на неї божества, Ісуса Христа, святого або близькості його розташування: там, де Ісус ходив, земля добра, а куди тільки паличкою помахав, родить одне бодаччя[28]. В основі сюжетотворчого мотиву легенди лежать давні народні уявлення про контактну магію. В результаті безпосередньої взаємодії божества із певним предметом чи явищем, в цьому випадку із землею, до нього переходить сила святого (родючість землі).

Надзвичайно поширеними залишаються легенди про те, чому тепер колос малий. Основу мотиву складає пояснення походження від протилежного[29] (колись колос був великий, а внаслідок якихось причин шляхом дегіперболізації змалів). Змаління колосу, як уособлення багатства, благополуччя, щастя, – символічне зображення покарання за вчинений гріх, найчастіше за непошанування хліба. Особливістю структури цих творів є те, що всі елементи, як у записах минулого століття, так і в сучасних фіксаціях залишаються незмінними, варіюються лише суб'єкти дії – Господь, Ісус, Петро чи інші апостоли, Мати Божа.

Певне соціальне забарвлення спостерігається у варіанті з Бойківщини, де Христос приходить до багачки, яка не пошанувала хліба[30]. Цікавим зразком часових нашарувань є також варіант із Бойківщини, але XXI ст.: "Колись колос був великий, а типер малий. Жінка їхала з дитинов десь так на екскурсію, чи як то типер кажут, я ни знаю. Жіночка з дитинкою їхала, та й мале є мале..."[31]. Одразу ж зазначимо, що окрім різноманітних сучасних нашарувань, ця легенда донесла до нас деталь давнього походження: "...то колись пшениці росла і сім колоссів мала, підчесали, хіба нам оден лишили за той гріх жіночий..."[32]. Замість образу великого колоса, зустрічаємо сім колоссів, що відображає слов'янські архаїчні уявлення про подвійний колос (два і більше колосків на одному стеблі), який вважали втіленням плодоносної сили, що забезпечувала урожай. У повір'ях знахідка подвійного колосу віщувала щастя,

педия: В 2 т. / Глав. ред. С.А.Токарева.– Москва, 1980.– Т. 1.– С. 240.

[25]Апокрифи і легенди з українських рукописів...– С. 20.

[26]Труды...– С. 147.

[27]Запис М.Качмар 14.07.2008 у с. Уричі Сколівського р-ну Львівської обл. від Яроша Івана Івановича, 1931 р. н.

[28]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 67.

[29]Токарев С.А. Ранние формы религии.– Москва, 1990.– С. 583.

[30]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 78.

[31]Запис М.Качмар 09.07.2008 у с. Сопоті Сколівського р-ну Львівської обл. від Бренич Ольги Гнатівни, 1934 р. н.

[32]Там само.

успіх впродовж семи років, дівчатам і хлопцям – заміжжя, молодицям – народження близнюків[33]. Отже, зменшення числа колосків до одного знаменувало й зменшення урожайності, щастя та успіху у всьому.

Поширені твори цієї тематики і в інших слов'янських народів: у росіян Господь покарав жінок за те, що вони не хотіли жати наповнені колоски[34], у білорусів – хліба було багато і люди його не шанували[35], у словаків і болгар – жінка витерла дитину горсточкою хліба[36]. Це свідчить про існування у слов'янській традиції давнього культу зерна, колоска, хліба, яке згодом підсилило й християнське вчення про хліб як тіло Ісуса та покарання за його непошанування.

У гірських регіонах України, окрім землеробської справи, населення з давніх давен займалося вівчарством. Воно довший час було основним засобом існування селян-горян, мало великий вплив на весь їх життєвий уклад, побут і культуру[37]. Саме це стало причиною побутування на цій території не лише народних легенд про походження землеробської праці, але й творів, які трактують появу вівчарства. Більшість легенд зображають овець Божим творінням, а Господа або Ісуса Христа – першим вівчарем[38]. Великий вплив на формування таких народних вірувань, що лягли в основу легенд, мали, за словами О.Белової та С.Бушкевича, біблійні уявлення про священнослужителів-пастирів і віруючих-овець, а також християнська символіка агнця[39]. У легенді з Гуцульщини, окрім десакралізованого зображення Бога, народна традиція приписує Всевишньому зовсім не характерні для нього дії, скажімо, Господь забирає вівці у Арідника, коли той спить[40]. Зображення чорта як творця цих тварин, на нашу думку, відгомін поодиноких слов'янських уявлень про те, що різноманітна нечиста сила (чорт, водяник, домовик) може з'являтися у вигляді вівці, найчастіше барана[41]. Окрім того, у цьому творі своєрідно трансформований спільний для багатьох тематичних груп етіологічних легенд мотив чорта – творця матеріального світу. Аналогічну колізію спостерігаємо в інших легендах: чорт створює ризи або колісницю, що гримить, а архангел Михаїл на прохання Бога забирає (викрадає) їх у нечистого[42]. Мотив викрадення цінних речей у нечистого В.Кузнецова вважає специфічною рисою українських легенд про створення світу, у білоруській та російських версіях він відсутній. Пізніші за український навіть болгарські варіанти, які зазнали значного впливу християнства[43]. Заміна одразу Господа архангелом Михаїлом, на нашу думку, пізнішого походження, оскільки вже не випадало зображувати Бога у цьому ракурсі, і пов'язана вона із впливом канонічних християнських поглядів. Сатана протистоїть Богові не як рівний Йому, а як радше творіння Господнє, що збунтувалося проти Всевишнього. Він тільки й може, що спрямувати проти Бога силу, яку отримав від Нього, і проти власної волі в кінцевому результаті сприяти Божому задумові – творити добро, всьому бажаючи зла. Саме тому противником нечистого виступає найчастіше архангел Михаїл[44].

За іншою гуцульською версією, колись вівці пас дрізд, та згодом Господь забрав їх у нього, бо той не захотів дати молока старцеві[45]. Центральний мотив твору пояснюють і доповнюють допоміжні: моралізаторського характеру – непошанування старших, який, за словами В.Яніва є втіленням окремої психологічної риси – бажання надавати допомогу[46] та покарання за її недотримання. Щодо пояснення співу дрозда, то саме подібність свисту пастуха для скликання овець і звуконаслідування дрозда, вважає В.Сокіл, зумовила введення цього тлумачення у сюжет про

[33]Валенцова М. Колос // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В пяти томах.– Москва, 1999.– Т. 2.– С. 555.

[34]Легенды. Предания. Бывальщины / Сост., подгот. текстов, вступ. статья и примеч. Н.А.Криничной.– Москва, 1989.– С. 251.

[35]Легенды і паданні / Склад. М.Я.Грынблат, А.І.Гурскі.– Минск, 1983.– С. 53.

[36]Валенцова М. Колос...– С. 552.

[37]Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження.– К., 1988.– С. 97.

[38]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 5; Етнографічні матеріали з Угорської Русі.– Т. 1 / Зібрав В.Гнатюк // Етнографічний збірник.– Львів, 1897.– Т. 3.– С. 236.

[39]Белова О., Бушкевич С. Овца // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В пяти томах.– Москва: Международные отношения, 2002.– Т. 3.– С. 502.

[40]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 2.

[41]Белова О., Бушкевич С. Овца...– С. 503.

[42]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 3, 5.

[43]Кузнецова В. Дуалистические легенды о сотворении мира в восточнославянской фольклорной традиции // Режим доступа: http: // www.inslav.ru/o-folk.html.

[44]Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Глав. ред. С.А.Токарева.– Москва, 1982.– Т. 2.– С. 412.

[45]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 5.

[46]Янів В. Нариси з української етнопсихології...– С. 325.

дрозда-вівчаря[47]. У змалюванні образу дрозда яскраво виражений антропоморфізм: він випасає вівці, скликає їх до кошари, доїть молоко. За словами І.Огієнка, антропоморфізм є однією із характерних рис давніх дохристиянських вірувань українського народу[48].

Отже, хоча легенд про походження вівчарства небагато, вони побудовані за аналогічною схемою: Бог забирає цих тварин у когось внаслідок тих чи інших причин та обставин, щоб віддати їх людям, адже вівці створені для того, щоб приносити їм користь. Ці твори не мають загальнонаціонального поширення, вони побутують здебільшого в гірських районах.

До найважливіших культурних благ повсякденного життя людини належить вогонь, одна із чотирьох першостихій. Саме тому винайдення вогню, його поява у людей стали об'єктом зображення та пояснення у багатьох міфологічних системах світу. Центральним у фольклорних традиціях багатьох народів є мотив викрадення вогню. Усім, безумовно, відомий популярний міф про Прометея, який викрав вогонь в олімпійських богів і віддав його людям. В українській народній культурі пережитки старовинного вогню, на думку Хв.Вовка, вже зовсім не зустрічаються в чистому вигляді, ані віра в небесне походження вогню, ані антропоморфічні його втілення[49]. Однак, варто зазначити, що центральний мотив своєрідно трансформувався на українському ґрунті: етіологічні легенди донесли до нас лише відомості про те, звідки взявся вогонь у кремені та як з'явилася ватра. Народні твори українців про походження вогню – пізніші християнізовані трансформації мотиву про його викрадення. Скажімо, легенда із західноукраїнських земель оповідає, що з початку світу не було вогню, його видумали чорти у пеклі, щоб пражити грішні душі[50]. Поширення такого варіанту зумовлено пізнішими християнськими уявлення про пекельний вогонь. У творах цієї тематики спостерігаємо комбінацію чи своєрідне накладання мотивів: з одного боку, Бог, наділений функціями культурного героя, віддає, як Прометей у грецькому міфі, вогонь людям, з іншого сам або його апостоли викрадає це культурне благо у чорта (ще одна інтерпретація мотиву викрадення цінної речі у Сатани). Багатшою тут є білоруська традиція, яка зберегла відомості не лише про сам момент створення цієї стихії, але й давні язичницькі вірування, що перший вогонь прийшов з Перуном, а другий – як добувати вогонь за допомогою паличок (архаїчні уявлення про живий вогонь), людину навчив Бог[51].

Фольклорна традиція жителів Українських Карпат донесла до нас народні твори про походження ватри. Розпалювання ватри не лише під час вигону отари на полонину, але й напередодні усіх великих свят, перед заселенням до нової хати, пов'язано із давніми уявленнями про "живий" вогонь[52]. У легенді простежується семантика вогню як своєрідного оберегу, захисту людей та тварин від різноманітних небезпек, серед них і від нечистої сили. Однак одразу ж народна традиція, зображаючи чорта творцем першої ватри, вказує на інше: на значення вогню як атрибуту та ознаки демонологічних істот[53]. Підтвердження цієї семантики знаходимо в іншому творі, де вогонь видумали чорти у пеклі, щоб пражити грішні душі[54], хоча він і не позбавлений впливів пізніших християнських уявлень про пекельний вогонь, а також у народних вірувань бойків про те, що не можна у нього плювати, тому що чорти вискакують із вогню[55]. Семантичний перехід від атрибуту нечистої сили до оберегу від неї стає можливим тільки завдяки тому, що Господь викрадає вогонь у чортів і віддає його людям. Отже, основним мотивом етіологічних легенд про походження вогню є мотив його викрадення і передачі людям у користування, архаїчний за походженням, він своєрідно трансформувався під впливом релігійних поглядів в українській прозовій традиції.

У народних легендах про походження диму у ватрі, які поширені здебільшого в гірських регіонах, зустрічаємо зміну якоїсь речі внаслідок діяльності нечистого: чорт наплював у ватру, від

[47]Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат.– К., 1995.– С. 40.

[48]Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу.– Вінніпег, 1965.– С. 14.

[49]Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології.– К., 1995.– С. 175.

[50]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 73.

[51]Легенды і паданні...– С. 108.

[52]Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження...– С. 246.

[53]Белова О., Усачева Е. Огонь // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В пяти томах.– Москва: Международные отношения, 1995.– Т. 1.– С. 518.

[54]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 73.

[55]Сокіл В. Народні дегенди і перекази українців Карпат...– С. 52.

чого пішов дим[56]. Таке трактування походження цього явища пов'язано із народними уявленнями про те, що в димі можуть з'являтися різні демонологічні персонажі, однак у гуцульській традиції дим як невід'ємний атрибут ватри виступає разом із обрядовим вогнищем оберегом від нечистих сил. Найкраще семантика диму як захисного та відворотного засобу проявляється в ритуалі обкурювання.

Окрему групу творів становлять легенди про походження першої хати, воза та млина. Варто зазначити, що їх об'єднує один мотив: нечистий створює певну річ, але в якийсь спосіб її не доробивши, змушений віддати її Богові, а Господь – людям у користування. У творах цієї групи спостерігаємо ту ж колізію, що й у легендах про появу землі: Бог і Сатана (чорт) виступають співтворцями світу матеріальних речей. Така тенденція зумовлена тим, що з погляду структури, за словами М.Еліаде, міф про походження співвідноситься з космогонічним міфом. Космогонічний міф – продовжує дослідник – стає зразком для всього різноманіття творчих проявів[57].

Легенди про походження першої хати оповідають, що її зробив Сатана, але без вікон[58]. Вікно є надзвичайно необхідним елементом в облаштуванні житла, у слов'янський традиції поширена його сакралізація, яка спричинена ототожненням отвору у хаті з оком. Образ вікна наділений подвійною семантикою: через вікно відбувається спілкування із зовнішнім світом, однак дуже часто через нього до оселі потрапляють зловорожі сили[59]. Появу вікна народна традиція пов'язує із діяльністю Господа Бога. На Наддніпрянщині знаходимо варіант цього мотиву: змінюються суб'єкти дії, замість образу нечистого зустрічаємо образи Ноя та жінки, а функції Господа перебирає на себе людина. Ця легенда має архаїчні риси. М.Сумцов вказував на те, що епізод, у якому чоловік закриває єдиний отвір у хаті рибним пузирем, має етнографічну цінність, оскільки вказує на давнє будівництво та облаштування хати із одним отвором для світла та диму[60]. Інші легенди цієї тематики відображають пізніші етнографічні реалії, зокрема поширене традиційне будівництво української хати з трьома вікнами[61]. Слід звернути також увагу на той факт, що замість образів Бога та чорта, творцями хати є люди. Ця деталь, давнішого походження, відображає народні уявлення про людей, які мають здатність до майстерності, володіють її секретами (будівничих, ремісників, ковалів), як міфологічних, за словами Л.Виноградової, образів, які наділені надприродними силами та можливостями[62]. Образи Бога та Сатанаїла, на нашу думку, пізніші християнські нашарування за аналогією легенд про створення землі.

Невід'ємним сюжетним елементом є гумористичні епізоди, в яких чорт носить світло у мішку, решеті чи жменями, що наближає легенду до анекдотичної традиції.

У легендах про походження воза та млина основний мотив залишається незмінним, варіюються лише окремі складові: суб'єкти дії (замість Господа Бога часто виступають апостоли Петро і Павло) та недороблена деталь (нечистий повністю закінчує віз, але одразу ж потрапляє у комічну ситуацію – не може його винести із хати). Таке комічно-сатиричне зображення нечистого як сумнівного винахідника наближає легенду до гумористичних народних оповідань, у яких чорт зображений дурником, його обдурює наймит, б'є мірошник чи баба[63]. Це свідчить про домінування в легендах народного, а не біблійно-містичного образу нечистого. Принципи десакралізації та травестіювання легенда використовує і для зображення образів Петра і Павла. Вони постають типовими представниками української спільноти. Це проявляється через змалювання зовнішнього вигляду: "...взяли святі апостоли Петро Павло на себе серп'яки, взяли по куску хліба, кия в руки та й пішли..."[64], і прослідковується через зображення їхньої поведінки: "...як маєте тут снуватися із кутка в куток, – раз каже Бог до свя-

[56]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 4.

[57]Еліаде М. Аспекты мифа.– Москва, 2000.– С.26.

[58]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 3, 8; Галицько-руські народні легенди.– Т. 2.– С. 222.; Труды...– С. 100.

[59]Потапенко О. Вікно // Словник символів / За заг. ред. О.Потапенка, М.Дмитренка.– К., 1997.– С. 24.

[60]Сумцов Н. Культурные переживания.– К., 1830.– С. 91.

[61]Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології...– С. 108.

[62]Виноградова Л. Славянская народная демонология: проблеми сравнительного изучения. Диссертация в виде научного доклада на соискание научной степени доктора филологических наук // Режим доступа: http: // www.inslav.ru/o-folk.html.– С. 15.

[63]Милорадович В. Заметки о малорусской демонологии // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія.– К., 1991.– С. 419.

[64]Труды...– С. 105.

того Петра і Павла, – то йдіть лучше пошукайте такого майстра, щоб зробив воза для людей..."[65]. Окрім пізніших гумористичних нашарувань, народна легенда містить відомості, що вказують на її давнє походження, зокрема про те, що воза колись не було, а люди взимку і влітку їздили на санях[66]. Про архаїчне походження цього зачину свідчить те, що колісний транспорт використовували вже племена дослов'янської культури, тоді як полозний існував ще у трипільців[67]. У XIX ст. жителі Українських Карпат ще використовували сани у похоронній обрядовості[68].

У легендах про походження млина найчастіше варіюється та деталь, яку чорт не доробив: не провів воду і носив її в решеті (епізод запозичений із народних творів про появу першої хати); не доробив снасті; не насадив крил, бо вони зроблені навхрест[69]. У цьому випадку, зазначає В.Сокіл, йдеться не стільки про хрест як релігійний символ, скільки про міфопоетичний знак, котрий підкреслює ідею центра[70]. Існування варіантів легенди про походження млина зумовлено регіональними етнографічними реаліями. В центральних, східних та південних областях України домінують млини-вітряки, що підтверджують фіксації народних творів з цих регіонів[71]. В карпатських селах їх заступили водяні млини, що було пов'язано, за словами Т.Гонтар, із природними умовами: наявністю швидкоплинних гірських річок[72]. Це знайшло своє відображення в народних легендах з гірських регіонів.

Версія із Гуцульщини, за якою люди записалися явиднику, щоб він зробив їм млин[73], типологічно близька до апокрифічних та народних легенд про запис всього роду людського чортові внаслідок різноманітних причин.

[65]Там само.

[66]Там само.

[67]Глушко М. Традиційний транспорт // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4-х т.– Львів, 2006.– Т. 2.– С. 275.

[68]Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології...– С. 329.

[69]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 15, Труды...– С. 104; Малорусские предания и рассказы...– С. 17.

[70]Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат...– С. 53.

[71]Труды...– С. 104; Малорусские предания и рассказы...– С. 17.

[72]Гонтар Т. Їжа карпатських українців // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4-х т.– Львів, 2006.– Т. 2.– С. 367.

[73]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 15.

Предикат деяких легенд про винайдення воза чи млина варіюється під впливом різноманітних соціальних умов життя: Ісус купує віз у чорта або нечистий віддає млин Господові в оренду[74]. Ці твори демонструють зміну чи урізноманітнення змісту під впливом соціальних чинників, хоча їх структура та основна ідея залишаються незмінними.

Надзвичайно цікаві, наповнені національним колоритом українські етіологічні легенди про походження горілки. Слід одразу ж сказати, що релігійні впливи у цих творах мінімізовані: запозичені із християнської традиції образи Бога, Ісуса Христа, апостолів Петра і Павла, святого Юрія; не позбавлений таких впливів й основний мотив легенди, оскільки функція створення горілки належить винятково нечистій силі. Однак і тут народна уява дофантазувала нечистому ім'я Ка з метою пояснити походження назви цього напитку від словосполучення "згорів Ка".

Сюжетний ланцюг цих творів незмінний: чорт варить горілку, падає в котел і горить, а антипки плачуть, що "згорів Ка"[75]. Про це свідчать і сучасні фіксації легенд[76]. Основний мотив твору доповнюють та урізноманітнюють допоміжні. Скажімо, у легенді із Наддніпрянщини зустрічаємо своєрідну інтерпретацію мотиву записування душ людей нечистому[77], який набув значного поширення в апокрифічній літературі та демонологічних оповіданнях. Епізод, коли апостоли відвідують чорта, доповнює сюжетний ланцюг у легенді із Поділля[78]. Своєрідність цих творів полягає перш за все у домінування національного колориту та гумористичного зображення. У творах відображені переважно всі етноархетипи: етноекстер'єр (дія відбувається в українському селі), етноінтер'єр та етнопобут (селянська хата, одяг, корчма), етноперсоналії (Юрко-козак). Національний елемент прослідковуємо у змалюванні зовнішнього вигляду Христових учнів: "Накинув на себе Петро хламиду та й пішов подивитися, що чорт таке варить..."[79], зображенні їхніх вчинків: "...дали му того трунку. І випив, посмакува-

[74]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 88-89.

[75]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 71; Т. 2...– С. 226.

[76]Запис М.Качмар 08.07.08. в с. Підгородцях Сколівського р-ну від Парашака Василя Васильовича, 1929 р. н.

[77]Труды...– С. 100.

[78]Малорусские предания и рассказы...– С. 17.

[79]Там само.

ло му і напився. І попросив другу, і третю..."[80] Особливо помітний національний колорит у зображенні святого Юрія в образі козака Юрка: "...Піди, козаче, – Бог на Юрка, – та задай тим обом доброго прочухана"; "...Юрко розлютувавсь, схопив спис і шаблюку, миттю опинився коло нечистого..."[81].

Специфіку українських легенд про походження горілки визначає й зображення соціально-побутових реалій того часу. Своєрідно подано змалювання відносин різних суспільних груп: чорт постає шинкарем, який забирає у апостолів за борг шапку або капелюха. Цікаву варіацію місця дії під впливом соціальних процесів містить легенда із західноукраїнських земель: "Ішов святий Петро з Ісусом Христом, а дябли у їдній фабриці варили трунок..."[82].

Отже, можемо зробити висновок про домінування у творах цієї тематики специфічних національних рис на рівні змісту та форми, незважаючи на нечисленні християнські впливи.

Серед здобутків матеріальної культури вагоме місце народнопрозова традиція відводить музичним інструментам (скрипці, трембіті, дуді). Вибір саме цих інструментів не випадковий, оскільки, окрім широкого застосування в житті, їх використовують у різноманітних обрядодіях (флояру та трембіту на похоронах, скрипку на весіллях тощо). Народних легенд про походження музичних інструментів небагато. Сюжетотворчими найчастіше є два мотиви: чорт створює переважно всі музичні інструменти, а Бог вимудровує їх; скрипку робить німий Соломон, щоб заговорити.

Перший мотив універсальний для українських етіологічних легенд, його інтерпретації знаходимо у творах про виникнення вівчарства, появу вогню у кремені та інших. За гуцульською легендою, Триюда вигадав всю музику (скрипку, дудку тощо), а Господь їх у нього забрав[83]. Виняток становлять лише флояра та трембіта, які користувалися особливою шаною в у жителів Українських Карпат[84].

У бойківській легенді, де нечистий створює скрипку і продає її Ісусові натрапляємо на ще одну народну інтерпретацію мотиву "чорт не може довести до пуття своє творіння", який зустрічаємо у творах про появу чоловіка, першої хати, воза та млина. За аналогією відбувається зміна предиката під впливом соціальних умов життя: Ісус не забирає чи вимудровує скрипку, а купує її[85].

Цілком своєрідними є легенди про Соломона та появу скрипки: зробивши цей музичний інструмент, Соломон починає говорити[86]. В.Сокіл вказує на те, що центральне місце у цих творах посідає слуховий образ, а між Соломоном та скрипкою існує чітко виявлений бінарний причинно-наслідковий зв'язок: відсутність скрипки – німота Соломона, зроблено музичний інструмент – герой наділяється даром мови[87].

Варіант із Підгір'я урізноманітнює оповідь допоміжними мотивами: причиною німоти Соломона стають інцест та прокляття матері. Українська дослідниця О.Таланчук виводить мотив інцесту із космогонії і вказує на те, що у давнину він сприймався як найдієвіший засіб збільшення родючості[88]. Проте, ця легенда або її окремі мотиви виникли в той час, коли кровосуміш засуджували не лише церква, але й народна традиція. У легендах мотив інцесту не набув значного поширення, найкраще він представлений у народних баладах, у яких найчастіше є причиною метаморфоз.

Отже, мотивний фонд українських легенд про походження музичних інструментів складають як універсальні мотиви, інтерпретації яких знаходимо в інших творах, так і цілком своєрідні – Соломон створює скрипку, щоб заговорити.

В коло народних зацікавлень потрапили не лише предмети матеріального світу, але й різноманітні духовні надбання українців: звичаї та традиції, свята, навіть такі філософські категорії, як сенс людського буття. Багато творів пов'язано із народними поглядами на існуючий устрій життя ("Чому чоловіки старші від жінок"), на певні соціальні верстви ("Чому дяки до неба не йдуть?", "Чому ксьондзам не вільно женитися?", "Чому попам усе мало?").

Народні роздуми про сенс людського життя відображені у різних варіантах легенди "Чому люди не знають часу своєї смерті", яка побутує

[80]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 71.

[81]Малорусские предания и рассказы...– С. 18.

[82]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 71.

[83]Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 5...– С. 3.

[84]Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження.– К., 1983.– С. 288.

[85]Галицько-руські народні легенди. Т. 1...– С. 69.

[86]Там само.– С. 45.

[87]Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат...– С. 54.

[88]Таланчук О. Українська народна космогонія. Специфіка міфопоетичного мислення: Автореф. дис... доктора філол. наук.– К., 1999.– С. 19.

здебільшого на західноукраїнських землях, однак відомі легенди із Білорусії, які подібно трактують це явище[89]. Його пояснення народні твори подають від протилежного – колись люди знали про час смерті, а тепер не знають. Одразу ж наведено найрізноманітніші інтерпретації причин зникнення такого явища: чоловік городив "пліт із будаків"[90], із таких "дилів, як соломинки" чи з верби[91]; будував хату з лободи[92] чи підпалював цілий ліс, щоб загріти горнятко води – то всі колись люди знали, підсумовує народна легенда, і не хотіли нічого робити[93]. Отже, головна ідея таких творів, зазначає В.Сокіл, полягає в сумлінній праці людей впродовж життя та передачі цієї навички майбутнім поколінням[94], яка не може стосуватися якогось народу окремо, а належить до загальнолюдських цінностей. Сюжетна канва таких творів залишається незмінною, варіюється лише причина виникнення цього явища, доказом цього можуть слугувати й сучасні фіксації. Скажімо, люди плоти городили з прутиків[95], з ковбас[96], з чорного бадилля[97] або не шанували природи, вирубували чи палили ліс[98].

Українська традиція зберегла значну кількість етіологічних легенд про свята, а особливо заборону праці у ці дні, що безперечно пов'язано із впливами християнського вчення та є відображенням у фольклорному творі норми звичаєвого права українців, за якою каралася фізична праця у дні релігійних свят[99]. Особливого поширення на західноукраїнських землях набули трактування причин, чому наші свята найпізніші. Це і не дивно, оскільки живучи поруч із поляками, німцями, євреями, українців не могло не цікавити таке питання, на яке вони дали відповідь у досить своєрідній гумористичній формі: між жидом, поляком та русином було влаштоване змагання, хто швидше зніме взуття: "жид, як то звичайно, в патинках, тріпнув тай злетіли. Поляк в чоботах, зачепив до ноги тай стягнув другий, а русин бідачисько в личаках нім порозв'язував шнурки, ремінці, то тамті вже й удруге повзувалися"[100]. В основі легенди лежить причинно-наслідковий зв'язок між змаганням на швидкість та часом відзначення свят. Заслуговують на увагу не лише побутові деталі зображення взуття представників окремих народів, але й те, як народна традиція з-поміж величезного масиву культурного матеріалу зуміла вдало вибрати такий момент чи таку побутову реалію, яка б найкраще відображала своєрідну "повільність" українців у порівнянні з поляками та євреями, відшукала такі паралелі і зробила їх основною причиною того, що українці відзначають свята пізніше.

У такому ж гумористичному ключі пояснює походження "руських" свят й інша західноукраїнська легенда: русин, якого громада послала довідатися, коли Христос народився, пив гуляв і спізнився на два тижні[101]. На нашу думку, таке пояснення набагато простіше, хоча воно відобразило у собі деякі соціальні реалії: громада як соціокультурна і правова інституція вибирає свого представника для вирішення певних питань[102], що свідчить про пізніше походження цього варіанту.

Однак обидві легенди є специфічним надбанням української духовної культури, зокрема на західноукраїнських землях, оскільки сам об'єкт для пояснення та ті обставини, що спонукали до його трактування (співжиття українців, поляків та жидів) – своєрідні українські реалії, хоча сам мотив змагання перед Господом поширений у багатьох інших традиціях.

Особлива тематична група творів пов'язана із найбільшим християнським святом Великоднем: "Чому на Великдень так рано відправа"; "Чи на Великдень великий день". Якщо перша легенда існує лише в кількох фіксаціях, то друга має багато варіантів, які активно побутують і сьогодні.

[89]Легенды і паданні...– С. 51.

[90]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 74.

[91]Запис М.Качмар 10.07.08. в с. Сопоті Сколівського р-ну від Павлишин Мирослави Олексіївни, 1934 р. н.

[92]Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 74.

[93]Запис М.Качмар 08.07.08. в с. Підгородцях Сколівського р-ну від Шрібак Антоніни Андріївни, 1924 р. н.

[94]Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат...– С. 38.

[95]Запис М.Качмар 08.07.08. в с. Підгородцях Сколівського р-ну від Андрейків Зеновії Григорівни, 1924 р. н.

[96]Запис М.Качмар 11.07.08 від Павлишин Мирослави Олексіївни, 1934 р. н. в с. Сопоті Сколівського р-ну.

[97]Запис М.Качмар 12.07.08. від Макарчук Марії Іванівни, 1929 р.н. в с. Ямельниці Сколівського р-ну.

[98]Запис М.Качмар 08.07.08. від Паращак Марії Іванівни, 1933 р. н. в с. Підгородцях Сколівського р-ну.

[99]Макарчук С. Звичаєве право // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4-х т.– Львів, 2006.– С. 393.

[100]Житє і Слово.– 1895.– Т. 3.– С. 51.

[101]Галицько-руські народні легенди.– Т. 2...– С. 209.

[102]Макарчук С. Звичаєве право // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: У 4-х т.– Львів, 2006.– Т. 2.– С. 393.

За бойківською версією, закутий у ланцюги чорт перегризає їх, та коли звучить “Христос воскрес”, ланци зцілюються[103]. В.Сокіл вказує на поєднання у цьому творі давніх язичницьких уявлень про вербальну магію, велику силу слова та пізніших новозавітних нашарувань, оскільки відправа як один із важливих атрибутів християнського культу – явище пізнього порядку[104].

Набагато продуктивнішою виявилася тема заборони працювати у християнське свято. Основна канва твору залишається незмінною: людина, не шануючи свята та порушуючи заборону, виконує певну, але важку роботу, за що дуже часто платить своїм життям. Цікавим моментом є те, що варіюються способи роботи: богач на Великдень їде орати землю[105] (цей варіант має певне соціальне забарвлення), дівчина пасе воли і пряде, та сам результат такого непошанування, покарання: богач іде під землю, а на тому місці утворюється озеро[106]; а дівчина найчастіше стає горою[107]. Цікаву інтерпретацію зустрічаємо на Бойківщині: Бог перетворив воли в каміння, дівчину – в гору, а куделю – на смереку, а веретено – на ліщину[108]. Отже, яким би не зображали покарання легенди, воно є найсуворішим – смерть за непошанування свята та порушення заборони, що свої коріннями може сягати також дуже давніх часів. Хотілося б сказати, що сюжетну схему цих легенд активно використовує народна традиція для пояснення заборони працювати й на інші свята: на літнього Миколая, на гуцульські свята тощо, наповнюючи її новим змістом та новими реаліями, однак покарання залишається незмінним.

Не оминула своєю увагою народна традиція й родинного життя, сімейного та суспільного укладу українців. Легенда “Чому чоловіки старші від жінок” намагається потрактувати існування патріархального ладу в українській сім’ї та суспільстві і робить це поясненням від протилежного: Господь на прохання Петра поміняв все місцями[109]. Сюжет легенди побудований на протиставленні двох періодів старшування чоловіка і жінки. Ісус Христос і апостол Петро перенесені в українські реалії XIX ст., потрапляють у звичайне повсякденне життя української сім’ї. Комічна ситуація побиття Петра стає своєрідною кульмінацією твору, після якої Господь вирішує, що краще чоловіки старшують, бо “кожний чоловік б’є і уважає, а жона не уважає!”[110]. Безумовно твір відображає ті реалії, які існували на той час, однак зафіксований він від чоловіка, що може свідчити про певний суб’єктивізм.

Отже, проаналізувавши легенди про походження різноманітних явищ матеріальної та духовної культури, виділимо кілька моментів. По-перше, у творах про походження матеріальних здобутків поєднані мотиви різного походження. Скажімо, у легенді про вогонь трансформований давній мотив його викрадення, а основою для легенд про появу землеробства стала біблійна історія. Характерною рисою є те, що народна фантазія та уява своєрідно інтерпретувала ці мотиви у контексті народного світогляду. По-друге, порівнюючи із творами про матеріальні здобутки, мусимо вказати на пізніше походження легенд, що трактують появу явищ духовної культури. Вони, на нашу думку, виникли на досить високому суспільному щаблі розвитку, коли з’явилося уже осмислення таких категорій, як сенс життя, різноманітних звичаїв та обрядів, суспільного устрою. Доказом цього є й самі тексти, які приховали реалії не дуже далекого минулого. Саме існування різноманітних звичаїв, обрядів, поглядів, які характерні здебільшого лише для українського народу, зумовили вже національну специфіку таких творів, хоча їх окремі мотиви присутні і в інших традиціях.

Сучасні записи народних легенд цієї тематики дозволяють зробити висновок, що українська етіологічна легенда активно побутує і в наш час. Як і будь-яке явище народної культури, намагається пристосуватися до нових історичних, соціально-побутових умов. Варто зазначити, що порівнюючи із записами початку минулого століття, структура та основна ідея легенд залишилися відносно стабільними, видозмінилися окремі деталі змісту під впливом нових умов життя.

---

[103] Галицько-руські народні легенди.– Т. 1.– С. 119.

[104] Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат...– С. 54.

[105] Галицько-руські народні легенди.– Т. 2...– С. 102.

[106] Там само.

[107] Запис М.Качмар 08.07.08. в с. Підгородцях Сколівського р-ну від Щрібак Антоніни Андріївни, 1924 р. н.

[108] Запис М.Качмар 10.07.08. в с. Сопоті Сколівського р-ну від Бренич Ольги Григорівни, 1934 р. н.

[109] Галицько-руські народні легенди.– Т. 1...– С. 88.

[110] Там само.– С. 89.

Статті

Оксана ЧІКАЛО

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ-ХРОНІКИ XX СТ.: ТРАДИЦІЙНІСТЬ СЮЖЕТИКИ ТА ІННОВАЦІЙНІСТЬ ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНОГО ЗМІСТУ

Oksana CHIKALO. On Historical Songs-Chronicles of XX c.: Traditionalism of Subject Tunes and Novelty of Ideo-Thematical Contents.

Пісні-хроніки історичної тематики виникли на ґрунті давньої епічної традиції українського народу. У них відтворено події, пов’язані з трагічною загибеллю яскравих особистостей, героїчні вчинки яких закарбувалися у народній пам’яті. Поява таких творів свідчить про тривку історичну пам’ять народу, який у поетичній формі намагався увіковічнити своїх славних синів, що виступали проти іноземного поневолення. Тому не випадково у сюжетиці цього жанру відображено національно-визвольні змагання періоду ОУН-УПА. Необхідно зауважити, що історичні події зазначеного періоду вносять принципово нове звучання у семантику базових мотивів. У них домінує виразний політичний струмінь, що пронизує поетичні оповіді про трагічні долі героїв, які присвятили своє життя Батьківщині.

Повстанські пісні-хроніки тривалий час існували у надзвичайно напружених умовах підпілля, що значною мірою відобразилося на сюжетиці цих творів. На відміну від історичних зразків давнього походження, наприклад опришківських, твори повстанської тематики не такі розлогі. У них змальовуються, як правило, картини загибелі повстанців у нерівному бою, унаслідок зради, безстрашної поведінки перед смертю. Джерельний матеріал засвідчує, що базові мотиви з документальною точністю відбивають часові та просторові рамки подій, вказують на прізвища чи псевда героїв, поширені в умовах конспірації.

У контексті цього циклу досліджуються зразки, що відтворюють події національно-визвольних змагань міжвоєнного двадцятиліття. Хоч час їхнього виникнення випереджає заснування Української Повстанської Армії, проте вони активно побутували між повстанцями та сприймалися як витвір цієї військової формації. Дослідник зазначеної тематики Г.Дем’ян вважає, що “оскільки до масового розповсюдження націоналістичних пісень найбільше спричинилися стрільці і старшини УПА та Збройне Підпілля ОУН того часу, від яких населення переймало їх, то і між самими носіями, і виконавцями, і серед більшості записувачів та видавців утвердилося переконання, що вони також є повстанськими”[1]. Головною причиною такого сприйняття було укладення цих пісенних зразків на основі спільної ідеї визволення, яка спонукала українців до боротьби.

Формування досліджуваної сюжетно-тематичної групи безпосередньо залежало від історико-політичних реалій, в яких опинилися українці на певному історичному відтинку. У 30-их рр. XX ст. на західноукраїнських землях виникла Українська Військова Організація (УВО), а на її основі – Організація Українських Націоналістів (ОУН). Вони розбудовували свої структури, вели велику організаційну, ідеологічну і політико-виховну роботу, розширювали видавничу діяльність, готували кадри для масового виступу проти польської, а згодом – більшовицької окупаційної влади. Для цього необхідні були кошти, які здобували головним чином шляхом експропріації тих грошей, що їх насильно стягувала влада у вигляді податків, штрафів та інших поборів. Учасниками однієї з таких акцій були Василь Білас та Дмитро Данилишин, яких засудила і стратила польська влада за напад на пошту у містечку Городку, що біля Львова[2].

Героїчна загибель цих учасників підпілля дала поштовх до створення різножанрових пісень, здебільшого хронікального характеру. В їх основі мотив – “герої віддали своє життя за волю України”, який без зайвого орнаментування змальовує страждання бойовиків за ідею визволення Батьківщини. Про це свідчать зразки, зафіксовані у селах Пустомитівського та Перемишлянського р-нів Львівської обл.:

Чи ви чули, добрі люди, таку новину,
Як у Львові катували синів за Україну?[3].

[1]Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років: (Істор.-фольклорист. дослідження).– К.: Українська видавнича спілка; Львів: Галицька видавнича спілка, 2003.– С. 197.

[2]Мірчук П. Нарис історії українських націоналістів.– Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968.– Т. 1.– С. 302-304.

[3]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини, Пусто-

Існує й інший варіант про їхню загибель:

Над Львовом чорна хмара, там двох братів лежить,

Над ними хрест мармуровий, на хресті Тризуб блищить[4].

Ще інший варіант пісні – з Яворівщини – відображає героїчне завершення життя молодих патріотів:

Було це в день Різдвяних свят
По хатах на вілію.
Василь Білас віддав життя
Своє за Україну[5].

Як засвідчує польовий матеріал, народна інтерпретація загибелі бойовиків різнопланова. Насамперед вона значуща через свою присвяченість національній справі ("катували синів за Україну"). Жертовна смерть сприймається як ідеал для наслідування і заслуговує на найвищу честь – хрест із Тризубом. Г.Дем'ян відзначає, що кожен підпільник "сприймав як особливу честь і пошану, коли полеглих на полях слави його друзів під час похоронів накривали синьо-жовтим прапором з Тризубом, мріяв, щоб і він був так колись вшанований, якщо загине в бою чи зістане закатованим на допитах"[6].

Розправу польського судочинства над оунівцями змальвано у метафоричній формі бенкету, який влаштовують на шибеницях кати. Саме за допомогою контрасту ("смерть" - "бенкет") загострюється увага на трагічній події. Однак змалювання такого "святкування" має глибше значення. Показовий судовий процес – "бенкет" – мав на меті не тільки розправу над двома засудженими підпільниками, а й публічну демонстрацію приборкання непокірних українців. Своєю чергою, рішучість оунівців навіть за таких обставин відстоювати благородну справу засвідчила незламність, нескореність української нації.

Дещо інше семантичне навантаження закладено в образ "сумні свята". Він типовий для пісенності, що стосується національно-визвольної боротьби XX ст. Чи не вперше цей образ трапляється в одному з варіантів про Василя Біласа та Дмитра Данилишина, яких стратили "на вілію"[7] – переддень Різдва. Він наявний у варіанті про загибель першого Провідника ОУН Євгена Коновальця:

Цего року сумні свята, цего року сумні свята,
З Коновальця кров проллята[8].

Особливо рельєфно його відтворено в колядці "Сумний Святий вечір в сорок семім році"[9]. У заголовному формулюванні, в основі якого лежить оксиморон, передається трагізм ситуації. На противагу радості й веселості постає гіркота втрати героїв.

Про присвяту життя визволенню України засвідчує останнє слово підпільників у суді:

Вийшов прокуратор, Біласа питає:
– Що ж бо ти, Біласе, що собі бажаєш?
– Я гордий, що нині гину
За нашу неньку, за Україну.
– Що ти, Данилишин, що собі бажаєш?
Так прокуратор другого питає.
– Я хотів би в гробі ще ся дізнати,
Коли ви, ляхи, будете конати...[10].

Зрозуміло, що в народному середовищі про судовий процес знали тільки з публікацій у пресі та усної інформації, тому часто фінальні фрази одного з героїв приписуються іншому. Підпільники стверджують правильність своїх перконань, любов до України, а також закликають нищити ворога. Варіанти цього мотиву наявні у багатьох хроніках цього циклу. Відмінність між ними полягає у зазначенні місця публічного визнання відданості справі національного визволення (поле, криївка). Такий епізод міститься у пісні-хроніці, записаній на Пустомитівщині:

Як їх боївку обкружили, кричать: "Бандери, руки вверх!",

Хтось крикнув: "Слава Україні! Ми не здамося, краще смерть!"[11].

Варто зазначити, що цей мотив не виник власне у піснях-хроніках повстанської тематики. Він

митівщини, Перемишлянщини.

[4]Там само.

[5]Особистий архів Є.Луня.

[6]Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років...– С. 246.

[7]Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник.– 3-тє вид., стер.– К.: Знання-Прес, 2005.– С. 144.

[8]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

[9]Там само.

[10]Пісні УПА / Зібрав і зредагував З.Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії.– Торонто: Літопис УПА, 1996; Львів: Спільне українсько-канадське підприємство "Літопис УПА", 1997.– Т. 25.– С. 75.

[11]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

генетично пов'язаний з творами давнього епосу, зокрема з думою про Самійла Кішку. На пораду Ілляша Потурнака потурчитись і стати паном гетьман-невільник з обуренням відповідає:

"Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську покладати!
Віра ваша поганая,
Земля проклятая!"[12].

Незважаючи на час побутування цих творів, їхнє смислове навантаження подібне, оскільки воно зумовлюється типовими історичними обставинами – боротьбою українців за власну державу. Народ вважав, що навіть смерть не є вагомою причиною для зради народних ідеалів (християнської віри, ідеї національної незалежності). Вчинки героїв є прикладом відданості і свідомої присвяти життя Україні. Публічне відстоювання своїх переконань, навіть попри смертельну загрозу, притаманне всьому героїчному епосу. У думі відображено прилюдне покарання Самійла Кішки, якого зачепили за ребро на гак. Натомість пісня-хроніка віддзеркалює показовий судовий процес, який влаштувала польська влада над підпільниками.

Мотиви пісень-хронік досліджуваної тематики відтворюють народну оцінку діяльності окремих осіб, а через неї – визвольного руху загалом. Наприклад, Василя Біласа та Дмитра Данилишина фольклорна традиція іменує "славними синами" України та "героями оунівськими"[13]. Образ Євгена Коновальця змальовується також за допомогою поетичних означень – "рідний брат"[14], "найкращий син", а також субстантивом "вождь", у значенні "батько нації", що є цілковито новаторським у цьому циклі. Навіть безіменні герої називаються "братами-бойовиками"[15], що засвідчує духовну близькість самих підпільників, а також любов і повагу, яка панувала у їхньому середовищі. Наведені приклади підтверджують, що українці завжди надавали родинним зв'язкам важливого значення. Особливе вшанування роду простежується ще з прадавніх часів, коли воно набуло сакрального змісту. У XX ст. рамки цього поняття розширилися. Як ілюструють хроніки, "батьком", "братом", "сином" України вважалися усі ті, хто вболівав за національну справу.

[12]Кащенко А. Неволя бусурманська в українській народній поезії.– Катеринослав: Друкарня І.Вісьман та І.Мордхілевич, 1917.– С. 53.

[13]Пісні УПА / Зібрав і зредагував З.Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії...– Т. 25.– С. 76.

[14]Особистий архів Є.Луня.

[15]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

На відміну від зразків давнішого походження (наприклад, опришківських), поетичним новинам повстанської тематики не властиве віддзеркалення портретних характеристик, змалювання надзвичайних якостей та властивостей. У них доблесть, благородство, якими наділені образи повстанців, дещо трансформовані і визначаються їхньою присвятою боротьбі за волю Батьківщини. Слушним є твердження Є.Луня про те, що "у нас героїзм... випливає з історичних обставин суспільного буття української нації, її домінантної ціхи – визвольних і державотворчих поривань"[16]. Саме у цьому полягає специфіка зображення цієї риси в піснях-хроніках періоду ОУН-УПА, що істотно відрізняє цей фольклорний матеріал від зразків інших тематичних груп.

Поетичні новини відтворюють найдраматичніші моменти визвольної боротьби, коли відважних воїнів підстерігала смертельна небезпека. Тому картини загибелі народних оборонців – необхідна складова сюжетики цих творів. Часто вони гинуть у нерівному бою, про що свідчить відповідний мотив:

Зробилася коло бункра страшна стрілянина,
Так, що вни не розуміли, чи то ніч, чи днина.
Та й зробився коло бункра кривавенький танець,
Впав провідник "Андрій Тріска", провідник "Кубанець".
Затужили сова в лісі, глибока діброва,
Впали жінка "Святослава" й жінка "Майорова"[17].

Жорстокість та непримиренність сутички відтворено за допомогою епітетів: "страшна стрілянина", "кривавий танець". Жаль за героями, які віддали своє життя за українську державність, передається крізь призму звукових образів ("затужили сова і діброва"). Народ наголошує, що навіть природа засвідчує справедливість борoть-

[16]Луньо Є. Поетизація і героїзація Євгена Коновальця у народних піснях // Український визвольний рух: Наук. зб.– Львів, 2006.– № 8.– С. 143.

[17]Близнюк В. Ми рвали кайдани.– Косів: Писаний Камінь, 2000.– С. 30.

би проти поневолення. Сам факт загибелі повстанців у випадку, коли переважали сили ворога, підкреслює їхній героїзм. На цьому акцентовано у такому епізоді:

Їх окружили на узліссі –
Москаль кричав: "Бандіто, здайсь!",
А він стиснув в руці мавзера,
"Медвідь" ґранату розряджав.
І впала "Зена" край дороги
Із криком: "Слава! Не здавайсь!".
І впав "Медвідь", а "Лопатинський"
На Львів, на Львів все пробиравсь"[18].

Фольклорна традиція, з одного боку, влучно наголошує на агресивності та викривленій свідомості поневолювачів, що називають "бандитами" оборонців рідної землі. З іншого – акцентує на діях повстанців, які помирали без вагань, із закликом на устах до боротьби. Відтворена у пісні поведінка персонажів надає трагічній події виразного героїчного звучання.

Виявом відваги та цілковитої присвяти справі національного визволення були свідомі самогубства повстанців. Про одну з таких подій, що відбулася на Яворівщині, розповідає очевидець тих подій Микола Кунанець: "Оксана" загинула найскорше, сама застрілилася. Її там десь окружили, і вона з пістолета випустила в себе кулю"[19]. Тому народна традиція не могла залишити поза увагою мужність героїв, що й відобразилося у мотиві "підпільники чинять самопожертви, щоб не потрапити до рук ворога":

Наш "Дуб" сотник був завзятий,
Ворогам не дався,
Взяв гранату в праву руку
І сам підірвався[20].

Про загибель підпільника "Мухи" оповідає поетична новина, яку зафіксувала дисертантка у с. Кам'янка на Сколівщині:

На Покрову за ним гнали, його окружили
Та хотіли живим взяти, засідку зробили.
Стрілив собі в головочку – кровця зашуміла,
От загинув стрілець "Муха" – слава полетіла[21].

Повстанці не боялися померти у бою. Значно страшніше було потрапити до рук ворога і внаслідок жорстоких тортур видати інших членів підпілля. Тому випадки самознищення траплялися досить часто. Вони не тільки демонстрували патріотизм та вірність переконанням, а й викликали захоплення навіть у ворога ("От красивий був "бандера", не хотів ся здати"[22], "Стодолу розрубали, Петро був неживий, кати всі закричали: "Завзятий молодий!"[23].

Мотиви "підпільники чинять самогубство, щоб не потрапити до рук ворога" та "застосовуючи тортури, вороги вибивають інформацію про членів підпілля" пов'язані причинно-наслідковим зв'язком. Останній реалістично змальовує засоби, якими послуговувалися "визволителі" для того, щоб здобути потрібні відомості:

Кати били в голі п'яти
І волос крутили,
На колінах на палицю
Клякати веліли.
– Розкажи про все, "бандеро",
Де всі твої друзі?
Де є "Орлик", де "Загірний",
Де "Богдан" та "Ігор"?
Катували три неділі,
Я їм не признався,
Бо я в Бунові родився
І друзям поклявся[24].

Страшні потрясіння, викликані цими звірствами, стали психологічним підґрунтям для створення відповідних пісень-хронік. "Опуклий" реалізм – риса, яка домінує у поетичних новинах XX ст. Як підтверджують історичні джерела, оповіді свідків цих подій, знущання окупантів над українцями не перебільшені. Так, Є.Луньо у першому томі видання "Яворіщина у повстанській боротьбі" подає розповідь очевидця Олени Лабай: "Тільки москалі прийшли, десь зразу в весні зробили облаву полісі за Наконечним Другим. Там їм вдалося схопити випадково партиза-

[18]Пісні УПА / Зібрав і зредагував З.Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії...– Т. 25.– С. 79.

[19]Яворівщина у повстанській боротьбі: Розповіді учасників та очевидців / Записав і упоряд. Є.Луньо.– Львів: Літопис, 2005.– Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге.– С. 54.

[20]Особистий архів Є.Луня.

[21]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

[22]Там само.

[23]Сокіл Г. Повстанські пісні – героїчний літопис українського народу // Воля і Батьківщина.– 2004.– № 2-3.– С. 149.

[24]Особистий архів Є.Луня.

на з Наконечного Другого – Дмитра Духнича... І там десь в лісі його страшенно мучили, дерли з нього живцем шкіру, здається, що викололи очі, хотіли від нього дізнатися, де ховаються партизани, але він їм так нічого і не сказав. Москалі його замордували і там на полі залишили. Дмитро був такий понівечений, що рідна мама не могла його впізнати"[25]. Подібну інформацію подає Г.Дем'ян у праці "Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА": "Емгебісти застосовували до "Гая" звірячі тортури, вимагаючи інформації про те, хто з гуцулів допомагає українським повстанцям. Російські кати пекли його гарячим залізом, жорстоко били в найболючіші місця, намагалися зламати морально, але "Гай" відповів: "Я вам нічого не скажу. Я вам не маю що сказати. Я тільки можу сказати своєму другові, а не ворогові. Свого народу не зраджу". Скатований до невпізнання молодий гуцул-герой помер від тортур"[26]. Саме тому народ називає "визволителів" не просто "ворогами", "вороженьками", а "катами" ("кати били в голі п'яти", "ой не скажу, люті кати"), чим засвідчує свою ненависть до поневолювачів ("люди, як ввиділи на санях повстанців, до катів дістали ще більшу ненависть")[27].

Один із головних мотивів новин аналізованої тематики – "зрадник стає причиною загибелі підпільників". Він передається у формі повідомлення:

Був між ними зрадник – Мотика називався,
Смерти він боявся, все ляхам признавсь (а)[28].

В іншому творі – "Коновалець гине в місті Роттердамі внаслідок підступної зради" :

Ой став рано Коновалець, став думку думати:
"Треба піти до кав'ярні дещо поснідати".
Ой прийшов він до кав'ярні та й думку думає,
Аж тут раптом до кав'ярні посланець вбігає.
Дав він йому дві пачечки, дві маленькі скриньки,
І сказав не відкривати, аж за дві годинки.
В тій коробці була зрада, там була ґраната,
Що убила Коновальця, як рідного брата[29].

Картина, в якій змальовується трагічна загибель героя унаслідок зради, типова як для українського, так і світового епосу. Відповідно до його канонів персонаж, наділений надзвичайними моральними, фізичними якостями, народний оборонець від насильства й несправедливості ніколи не помирав у чесному бою чи звичайною смертю. Його, як правило, знищували підступом (грецький герой Ахіл, старозавітній Самсон, опришок Довбуш). Хронікальний мотив також перегукується з біблійним – зрадою Христа Юдою[30], який отримує тридцять срібняків (посаду) або вчиняє самогубство:

А ти, Мотико, зрадлива собако,
Запродаєш нарід, ти – підлий лайдако.
А за тую зраду достанеш посаду,
Лиш нею не тішся – узьми шнур – повішся![31].

Необхідно зауважити, що народна традиція фіксує не тільки славні, героїчні події національно-визвольного руху, а й подає інформацію про ганебні вчинки людей, які рішуче засудив народ. Для цього використовується прийом контрасту, згідно з яким героїчній загибелі українських патріотів протиставляється зрада. На вістрі цього морального конфлікту прослідковується безкомпромісність в оцінці морально-етичних якостей людини. Національна справа вважалася значно важливішою за життя окремих осіб, а запроданство, навіть якщо воно відбулася під загрозою смерті, рішуче засуджувалося.

Характерною жанровою ознакою пісень-хронік є натяк на авторство, однак серед повстанської пісенності наявні фольклоризовані зразки, творці яких відомі. Так, пісню-хроніку про загибель Володимира Тимчія-"Лопатинського" склав Іван Климів-"Легенда", який чи не єдиний добре знав обставини загибелі героя. Про географію поширення варіантів свідчить джерельний матеріал із Надсяння, Опілля, Західного Поділля, Бойківщини, Гуцульщини. Г.Дем'ян відзначає, що "Лопатинський" належав до тих найвизначніших лідерів ОУН, які виважено, послідовно і наполег-

[25] Яворівщина у повстанській боротьбі: Розповіді учасників та очевидців....– Т. 1.– С. 89.

[26] Дем'ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбы ОУН і УПА. Нариси історії та фольклористики (Частина 4) // Визвольний Шлях.– 2000.– Кн. 6 (627).– С. 41.

[27] Особистий архів Г.Дем'яна.

[28] Народна пісенність підльвівської Звенигородщини / Зібрала і упоряд. О.Харчишин.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005.– С. 243.

[29] Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

[30] Шимків П. Християнські образи у повстанських і табірних піснях // Тернопілля'95: Регіон. річник.– Т.: Збруч, 1995.– С. 434.

[31] Особистий архів Г.Дем'яна

ливо готували Організацію і все населення до масової повстанської збройної боротьби, був переконаним і стійким однодумцем Степана Бандери"[32]. Хоча поряд із псевдом "Лопатинський" згадуються й інші відомі постаті – Микита Опришок – "Медвідь", Зеновія Левицька – "Зеня", Теодор Оленчак – "Васильків", однак, зважаючи на непересічну роль Володимира Тимчія у діяльності ОУН, народна традиція акцентує саме на його постаті. У мотиві "Степан Бандера вболіває за вдалу переправу "Лопатинського" в Україну" повідомляється про небезпечну мандрівку героя до краю:

Там далеко на чужині сидить Бандера при столі,
Він думу думає важкую, чи "Лопатинський" вже в краю[33].

Про важливість цієї місії свідчить образ Провідника ОУН Степана Бандери, що був беззаперечним авторитетом у повстанському середовищі. Він типологічно близький до образу батька, доброго керівника, який вболіває за свій народ. Мету подорожі героя конкретизує мотив "Лопатинський" потрапляє до рук чекістів" ("Як Лопатинський з-за границі у рідний край у Львів вертав, і ніс ті думи про повстання, тоді чекістам в руки впав)[34]. Цей сюжетний елемент – один із яскравих прикладів переломлення реальних історичних подій крізь призму народної традиції. Він без зайвого орнаментування зафіксував стратегічні плани ОУН, яка впродовж 1940-41 рр. готувала план народного повстання проти загарбників. Володимир Тимчій безпосередньо керував цією роботою, але коли він повертався з товаришами до Галичини, загинув у бою з прикордонниками[35].

Як засвідчують пісні-хроніки досліджуваного тематичного циклу, активну участь у відстоюванні прав української нації брали жінки. Вони були зв'язковими, постачали у повстанські загони провіант, доглядали за пораненими. Їхні образи проникнуті героїчним пафосом, який вмотивований патріотизмом та вірою в утвердження державності. Про це свідчить хроніка про загибель у нерівному бою Степанії Вітрук-"Мирославни" та інших повстанців (зафіксував Г.Дем'ян на Сколівщині). Мотив пісні відображає її мужню поведінку під час бою:

"Мирославна" горда в бою виступала,
З кулемета катів вона убивала[36].

Жінка-воїн в українському ліро-епосі зображена різнопланово. У повстанських баладах, наприклад, вона подається у побутовому ключі. Тут героїня вступає до повстанського війська через кохання до хлопця, який загинув у боротьбі за Україну ("І порою зимовою дівча стало у ряд, смерть коханого милого відпокутує кат[37].

Пісні-хроніки повстанської тематики відтворюють не тільки нелюдське ставлення до полонених підпільників, а й знущання, яких зазнавали загиблі. Так, у с. Корчин на Сколівщині після смерті повстанців у нерівному бою "емґебисти не дали спокою тілам полеглих. Спочатку забрали їх у село, повиставляли під будинком сільради і зганяли людей упізнавати, а відтак завезли до Сколього у двір МҐБ. Одяг познімали. По кількох днях трупи викинули за місто на Альтану. Навіть не закопували, а кинули просто на землю, щоб звірі та ворони розтягували, при цьому стерегли, аби хто не забрав і не поховав вояків УПА за християнським звичаєм"[38]. Зображення таких картин у творах цього пісенного пласту зумовлено намаганням народної традиції відтворити "вірну правду", про що свідчить мотив "убитих повстанців виставляють на показ для впізнання", зафіксований на поч. XXI ст. на Сколівщині:

Одних – німці забирали, других – на фронт брали,
А молодих у криївках гранати порвали.
Гранати порвали, в селі поскладали,
Дітей з школи виводили, щоби пізнавали.
– Пізнавайте, признавайтесь, буде вам відплата.
А ми, малі школярики, плечі постискали,
Та за тими побитими тяжко сумували[39].

Цей та подібні факти відображено у піснях-

[32]Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років...– С. 218.

[33]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

[34]Там само.

[35]Мороз В. Володимир Тимчій-"Лопатинський" // Визвольний Шлях.– 1998.– Кн. 9 (606).– С. 1130-1136.

[36]Дем'ян Г. Степанія Вітрук-"Мирославна" // Шлях перемоги.– 1993.– 25 верес.– Ч. 39 (2059).– С. 3.

[37]Пісні УПА / Зібрав і зредагував З.Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії...– Т. 25.– С. 204.

[38]Дем'ян Г. Степанія Вітрук-"Мирославна" // Шлях перемоги.– 1993.– 25 верес.– Ч. 39 (2059).– С. 3.

[39]Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

хроніках, зафіксованих у різних місцевостях, зокрема у с. Дзвинячі Богородчанського р-ну на Івано-Франківщині:

А москаль проклятий до бунькру влізає,
Неживих повстанців з бунькру витягає.
З бунькру витягають, на сани складають,
Перед ґарнізоном фіри зупиняють.
Фіри встановили і людей ловили,
Щоби пізнавали, кого вони вбили[40].

Виникнення цих зразків зумовлене важким емоційним потрясінням, якого зазнали українці внаслідок таких демонстрацій, що часто відбувалися з метою залякування ("Пізнавайте, признавайтесь, буде вам відплата") та виявлення людей, пов'язаних з підпіллям. Саме психологічний чинник, домінування якого підтверджує епітет "тяжкий сум", спричинився до їхньої появи.

Цілком новаторським у ліро-епосі ХХ ст. є епізод поховання повстанців. Він виник, як зазначає Г.Дем'ян, у контексті "благородного культу могил"[41], що поширився ще з часів Першої світової війни. Однак, на відміну від пісень національно-визвольної тематики, у яких могили героїв є символом нескореності, хронікальний мотив подає їх під іншим кутом зору. У ньому відтворено брутальне нищення повстанських поховань з метою ліквідації незаперечних свідчень жертовної боротьби українців за волю. Поетична новина віддзеркалює страх ворога перед пролитою кров'ю, адже, як зазначав Симон Петлюра: "Я не знаю більш тривкого цементу, що зв'язує розпорошені сили нації, як кров, пролита нею для своєї національної ідеї. Я не знаю нічого сильнішого, нічого більш творчого для постання легенди і традиції – цих ірраціональних елементів будування держави – як знову ж таки кров, але кров пролита свідомо..."[42].

Зазначений епізод відомий у двох варіантах: "ворог закопує тіла повстанців, щоб ніхто не знав про місце поховання героїв" та "народ таємно ховає повстанців, щоб не дізнався ворог". Перший з них зафіксував Г.Дем'ян на Івано-Франківщині:

Забрали повстанців та й скрутили тросом,
У темную нічку закопали в фосу.
Боялися слави "Марка Боєслава",
Тому так ховали, вби люди не знали[43].

Про те, що енкаведисти вдавалися до розкопування могил з метою знеславлення полеглих, засвідчує варіант зі Сколівщини:

Тихесенько поховали в селі, а не в гаю,
Щоби рідні пам'ятали, де він спочиває,
Коло церкви поховали і хреста поклали,
Коби ж ворог не дізнався, щоб не розкопали[44].

Варто зауважити, що, на відміну від балад, які змальовують незвичайні події узагальнено, пісні-хроніки локалізовані, зокрема, часто вказуються місця поховань героїв. Так, у коментарях до пісні про загибель вояків УПА "Мухи" та "Гонти" виконавиця Марія Пучкевич (сестра одного із загиблих) зазначила, що "хлопці поховані коло церкви" у с. Кам'янка. У цьому випадку інформація, зафіксована у пісні, збігається зі свідченнями респондентки. Дійсно, неподалік храму розташовані дві могили повстанців-односельчан, що є "свідками" подій, відображених у фольклорному творі.

Отже, національно-визвольна боротьба українського народу ХХ ст. залишила свій відбиток в українських піснях-хроніках. Ці твори увібрали в себе як традиційні, так і специфічні, характерні для того часу риси. Ідейно-тематичне наповнення цього фольклорного фонду новаторське, адже, у ньому відображено процес становлення та утвердження державної незалежності. Досліджуваний фольклорний пласт зафіксував конкретні історичні події як локального значення, так і ті, що мали значний резонанас у суспільному житті. Вони відображені крізь призму трагічних доль народних героїв, які зазнали переслідувань, були ув'язнені, закатовані тощо. Мотиви свідомої самопожертви як найвищого ступеня відданості своєму народові характерні саме для цього фольклорного матеріалу. Реалії, притаманні національно-визвольним змаганням, відтворено за допомогою характерних для пісенності воєнної тематики поетичних засобів. Вони вказують на генетичну пов'язаність цих творів з козацькими піснями та думами.

---

[40] Особистий архів Г.Дем'яна.

[41] Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000 років...– С. 307.

[42] Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.– К.: Український письменник, 1993.– С. 410.

[43] Особистий архів Г.Дем'яна

[44] Фольклорні записи О.Чікало зі Сколівщини...

Статті

Ірина БОКАЛО

КОНЦЕПТ РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ ПРО КОХАННЯ

Iryna BOKALO. On Concept of a Family Stock in Ukrainian Folklore Songs on Loving.

Родина і її стосунки були і залишаються найціннішими в житті кожного українця. Любов, повага, взаємодопомога, моральне, релігійне та трудове виховання, господарські інтереси – всі ці чинники скріплюють і зміцнюють родину. Вочевидь тому родина так прискіпливо вибирає своїх майбутніх членів – невісток і зятів, які є вихованцями інших сімей. До них ставлять також вимоги: бути порядними, чесними, ввічливими, знати місцевий етикет і звичаї. Відповідно і їхні родини мали б бути добрими ("хлопець / дівчина доброго роду"), дати добре виховання (в тому числі і трудове), а також врахований і майновий принцип – багатий посаг. Господарські чи майнові інтереси часом стають першочерговими при оцінці молоді, але народна мораль не завжди схвалює, а здебільшого засуджує такий принцип.

Рід як велика єдність, побудована на засадах християнської моралі та любові, оберігає себе не лише від зовнішніх негативних чинників (дбає про примноження добробуту, є членом громади, дотримується звичаєвого права), а й від внутрішніх (непорозуміння та сварки між членами родини). Тому з метою уникнення таких родинних непорозумінь молодь намагається не лише бути зразковою, а й знаходити собі обранця такого, який був би достойним увійти в її родину. Однак не завжди думки батьків та дітей збігаються, що часто призводить до трагічних ситуацій.

Українські народні пісні про кохання є одним із найкращих джерел для дослідження побуту української молоді загалом і її взаємостосунків з родиною зокрема. Цей жанр акумулював у собі ті деталі та обставини, при яких складається майбутнє подружжя. Метою пропонованої статті є простеження на матеріалі пісень про кохання стосунків молоді із родом, їхніх згод та конфліктів, які виникають при виборі наречених, оскільки рід виступає не лише дорадчим компонентом, а й запорукою щасливого майбутнього.

Важливе значення при виборі пари відіграє думка батьків, особливо матері. До неї часто звертаються сини за порадою, якої нареченої шукати:

– Ой ти ж моя, стара мати, порадниця в хаті,
Порадь мені, мати, котру дівку брати?
Ой чи тую, мати, брати, що біленько ходить?
– Гледи, сину, людей питай, чи ділечко робить[1].

Парубок звертає увагу, крім охайності і чистоти, на достаток і доглянутість дівчини. Мати радить йому вибрати для себе працьовиту, старанну дівчину, яка вже подбала про посаг, про яку в селі гарної думки. Громадська думка ("людей питай") займає таке ж вагоме місце поряд із власною, парубочою. "Громадською думкою високо оцінена насамперед жінка-трудівниця, жінка-мати. До усвідомлення цього привчали дітей з раннього віку. У батьківському домі мати вчила дочку підтримувати домашній порядок, доглядати молодших членів сім'ї, бабуся передавала свій досвід. Народна мораль споконвіків засуджує лінивих багачок і вихваляє бідних, але добрих господинь"[2]. Уважність у цій справі не зайва, адже господарські навики дівчини не замінять навіть набутого її батьками добра. Цікаву думку з цього приводу висловив сучасний дослідник С.Мишанич: "У наш час, коли одруження з кохання стало моральною нормою життя, батьки мають лише дорадчий голос у виборі дружини, їх найбільше турбує, щоб дочка чи син мали чесного, роботящого чоловіка (жінку), щоб він був з "доброго роду". Поняття "доброго роду" майже повністю втратило колишнє своє значення, коли воно ототожнювалось із матеріальним стано-

[1] Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 231.

[2] Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті рр. XX ст.).– К.: Наук. Думка, 1993.– С. 169.

вищем сім'ї. Зараз – це трудова роботяща родина, що живе із своєї праці і дотримується норм громадського співжиття. Батька й матір турбує не стільки матеріальне становище майбутнього чоловіка їхньої доньки, не суспільне становище його батьків, а його моральні якості – доброта, роботящість, порядність"[3]. Зазначу, що матеріальне становище як саме по собі для українців не визначало поняття "доброго роду". Авторитет роду полягав у його честі, у здатності утримати й примножити статок чесною працею, а також у поведінці членів роду. Тому й зараз для корінних українців має вагоме значення, з якого роду будуть майбутні зять чи невістка, бо моральні якості якраз і закладаються в сім'ї, в родинному вихованні, наслідком чого і є матеріальний статок і соціальне становище.

Для закоханих важливо й те, щоб вони обидвоє сподобались не лише одне одному, а й своїм родам:

Ой десь же ти, козаченьку, у барвінку слався,
Скільки в селі челядоньки, а ти сподобався.
– Ой слався ж я, дівчинонько, по твоїм городу,
Не лиш тобі сподобався, – всьому твому роду[4].

Схвальна оцінка родини є одним із найвагоміших чинників вдалого одруження. Це одна з важливих умов для щасливого шлюбу, адже батьківське благословення завжди мало велике значення.

У народних піснях часто йдеться про заборону батьків зустрічатись із коханою людиною і, відповідно, одружуватись. Причин таких заборон є декілька. Наприклад, батьки дівчини не дозволяють їй спілкуватись із своїм парубком. Це поширений мотив, який може мати кілька пояснень. Цікаві зауваження із сіл Лікоть (тепер присілок Рибника Дрогобицького р-ну) і Динева Самбірського р-ну на Львівщині подав І.Франко про родинну общину як про старовинну форму побуту. "Основною силою і надією родини є сини, а дівчата – це єврейський борг, як говорять у Лікті, бо дівчина звичайно виходить заміж до чужої родини, а крім того, треба їй справити весілля, тобто заплатити єврею за горілку і дати посаг, що складається з одягу, худоби, і трохи грошей. Землі за дівчиною ніколи не дають. Для дочки, так само і для сина, батько сам вибирає пару, а завідця виносить вибір на рішення родинної ради. Про цей вибір повідомляють зацікавлену особу, яка звичайно погоджується, але коли противиться, то її не "силують", а вибирають іншу"[5]. Родинна община як суспільний устрій села вже є надто рідкісною, тому явища примусового одруження також рідкісні.

Першою причиною є намагання зберегти моногамність як у шлюбі, так і в дошлюбному житті, тобто зустрічатися тільки з тим, хто стане чоловіком. Це помітив ще і А.Боровиковський: "Якщо мати боїться слави, поговору, то вона власне не забороняє кохати, а тільки хоче, щоб залицяння йшло правильним, чинним шляхом: кому потрібна її дочка, "хай ввійде в хату", а не викликає її до себе"[6]:

– Не вийду, Іваню, мене мати лає,
Мене мати лає, гулять не пускає.
Нехай той заговорить, хто щоночі ходить,
Нехай той розмовляє, хто сватати має[7].

Другою причиною є соціальна і майнова нерівність, або ж спроба видати дочку за багатого жениха. Як би дівчина не кохала, "але не так думає її мати. Натерпівшись в своєму житті горя через бідність, вона не так ідеально міркує про багатство. Бажаючи добра своїй дочці, вона хоче видати її за багатого; і якщо козак, якого дочка кохає, бідний, мати перешкоджає цьому коханню"[8]:

[3]Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці.– Донецьк: Донецький національний університет, 2003.– Т. 2.– С. 395.

[4]Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– К.: Наук. Думка, 1974.– С. 421.

[5]Франко І. "Громада" і "Задруга" серед українського народу в Галичині і на Буковині // Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т.– К.: Наук. Думка, 1984.– Т. 44.– Кн. 1.– С. 494.

[6]Боровиковский А. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии.– СПб., 1879.– С. 19.

[7]Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собр. д. чл. П.П.Чубинским.– СПб., 1874.– Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные.– С. 135.

[8]Боровиковский А. Женская доля по малороссийским песням.– С. 22.

Ах мати не знати, чи рада тому,
Може, тя зашлюбить кому іншому?
Захочеть багатства і много грошей,
А мене позбавить любої розкоши?[9]

Молоді лише міркують про материну волю, заздалегідь не піддають сумніву її вибір. Така повага навіть до чужої, іншої матері заслуговує на увагу.

Родина дівчини теж забороняє побачення з тих міркувань, що хлопець бідний, тобто він не зможе забезпечити належного достатку своїй обраниці та нащадкам:

– Я ж то добре сама знаю, не моя то воля;
Родинонька мною радить, нещаслива доля.
Я ж тя люблю з цілій души, о тім не таюся;
Но сказати то не можу, родини боюся[10].

Стану собі у куточку, стану собі у куті:
– Промов, промов, мила, слово, легше стане сироті!
– Не промов'ю, бо ся бою, бо у мене лихий рід,
Покмітили в городечку, покмітили свіжий слід[11].

Дівчина підкоряється роду, родині, чим губить своє кохання. Означення "лихий рід" вжито для підсилення статусу хлопця-сироти.

Коли батьки дівчини помічають, що її милий п'яниця, то і чужі люди не вмовлять їх погодитись на шлюб. Краще один рік ще дівувати, аніж усе життя горювати з п'яницею:

Через гору високую скаче кінь у путі,
Знати, знати по козаку, що за їм не бути...
...– Оддай, оддай, пані-матко, свою одиницю,
– Як я маю одиницю за п'яницю дати,
Скажу своїй одиниці ще рік погуляти[12].

Намагання вберегти своїх кровних нащадків від явної бідності, горя, пов'язаних із таким характером юнака, є абсолютно виправданим, логічним. Пісня не лише фіксує факт, а є попередженням і настановою для інших.

Коли обранець не сподобався родині, то дівчата намагаються полагодити стосунки своєї родини із майбутнім зятем. Часом від імені всього роду виступають матері, які є непохитними:

– Бери, мати, тую воду, що я наносила,
Люби, мати, того зятя, що я полюбила.
– Буду брати, буду брати, буду розливати,
Нелюбого зятя маю, буду чарувати[13].

Тут же пісня дає пояснення, чому мати вважає нелюбим майбутнього зятя: "Часом душа невинная – люди набрешуться"[14]. У цій ситуації мотив чарування виступає як останній захід, щоб вберегти дочку від шлюбу.

Коли причиною розлуки стає рід дівчини, хлопець відступає, при чому повідомляючи про це дівчину заздалегідь:

Скажу тобі, моя мила, скажу, що думаю:
Що я тебе, моя мила, покидати маю[15].

Хлопець чесний зізнається, чому так вчинив:

Ой я тебе і сам люблю, і рід не боронить,
Тілько рід твій все говорить,
Що я п'ю, гуляю[16].

І щоби викликати негативні емоції, остаточно розірвати ці стосунки, парубок говорить про від'їзд на Україну, про іншу милу, яку знайде, врешті про власну смерть, але його щирих почуттів не сховати за оманливими погрозами:

Вспоминай, моя мила, добрими словами,
А я буду вспоминати гіркими сльозами[17].

Це оптимальний вихід із такої ситуації, який збереже честь дівчини. Типова ситуація для мо-

[9]Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 137.

[10]Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 141.

[11]Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича / Упоряд. і приміт. О.І.Дея та О.С.Романця; Вступ. ст. О.С.Романця.– К.: Музична Україна, 1968.– 222 с., портр., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 71.

[12]Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 181.

[13]Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– К: Наук. Думка, 1974.– С. 425.

[14]Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– С. 425.

[15]Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 232.

[16]Там само.– С. 232.

[17]Там само.– С. 232.

лоді, емоційно напружена. Але такі вчинки виправдані щодо родини.

Коли батькам хлопця не подобається майбутня невістка, то вони спочатку вдаються до розрад:

Ой дівчино, дівчинонько, то-сь мі до сподоби,
Не каже тя мати взяти, не маєш худоби.
– Теши, сину, ясенину, добре клиння буде,
Возьми собі чорнявою, господиня буде.
– Не с каждої ясенини добре клиння буде,
Не с каждої чорнявої господиня буде[18].

Очевидно, мати має для сина іншу кандидатуру в дружини, хоча той не погоджується. Материні слова сприймаються як рекомендації, поради, а не наказ. Ці поради мають на меті підказати, що не тільки зовнішність є вагомою у подружньому житті, а й інші риси характеру. Потім увага звернена на особисті якості дівчини, її працьовитість:

– Ни йди, братику, ай ни йди, ріднийкий,
Ай до тої дівчины,
Ни вміє она шити та й вышивати,
Лиш хорошо співати.
– Ой най же она буде такая,
Як ты, сестро, сказала.
Коли й она ми, як до раны лік,
До сердечка пристала[19].

Ці вагомі недоліки у вихованні дівчини можуть стати причиною сімейних негараздів, та все ж народна пісня, як і народна мораль, завжди на боці закоханих, бо кохання у подружніх взаєминах було головним.

Іноді батьки, щоб розлучити пару, вдаються до підкупу:

– На тобі, Пазино, коня вороного,
А не люби, Пазино, мого сина молодого.
...На, Пазино, коралі, – сто злотих давали...[20].

Народна пісня описує ситуації невдалого підкупу, відмови дівчини, що підкреслює її чесність, порядність і вірність. Можна порівняти із тим, коли парубки намагаються відкупитися від дівчини з дитиною, але поведінка дівчат є незмінною:

Ой дам я ти, мила, сто рублів на пиво,
Сто рублів на пиво, а двіста на мило.
Милом намиляйся, пивом напивайся,
Вбы мамка ни знала, що-сь з козаком спала[21].

– Дам я тобі, дівко мила, половину й овиць,
Лиш коби ти не казала, що я його й отиць.
– Дав би-м тобі, дівко біла, половину хліба,
Лиш прибагни, дівко біла, на старого діда[22].

Коли дівчина розуміє, що соціальна нерівність завадить одруженню, то намагається припинити стосунки, а хлопець, навпаки, – продовжити їх:

– Козаче, козаче,
Не ходи до мене,
Бо ти багач, а я бідна,
Не візьмеш ти мене.
– Я сам добре знаю,
Що не оженюся,
Тільки з твоїм щирим серцем,
Хоч накохаюся[23].

Але така слава дівчатам не потрібна, тому взаємини припиняються.

Якщо парубок не зважає на заборону роду, то вирушає з нареченою в мандрівку, проте ані одружитися, ані жити разом молодята не можуть – це відтворює своєрідний символ мандрівки:

Мандровали поле, мандровали друге,
На третеє поле дівці в ноги коле.
Як примандровали до зеленого гаю:
– Отут, дівчино, я дороги не знаю.
Як примандровали до зеленого бору:
– Оттепер, дівчино, завертайсь додому[24].

Мандрівка як символ майбутнього життя, як його передумова є, очевидно, умовною, уявною, а не реальною. Неподолана дорога, незавершена мандрівка виявляє неспроможність молодих проживати у шлюбі.

[18] Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 236.

[19] Фольклорні матеріали з отчого краю / Зібр. Василь Сокіл та Ганна Сокіл. У ноти завела Лариса Лукашенко.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998.– С. 273.

[20] Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– С. 428.

[21] Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 284.

[22] Там само.– С. 287.

[23] Там само.– С. 266.

[24] Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 312.

Та хлопці рідко вдаються до настільки радикальних дій, бо краще перепросити, вмовити рід і так здобути згоду на одруження:

Неньку я вговорю,
Сестри перепрошу.
Приведу кохану,
Як червону рожу[25].

Мирне налагодження конфлікту завжди матиме успіх і стане запорукою міцності роду.

На відміну від хлопців, дівчата не завжди мають можливість опротестувати рішення батьків. “Подібні конфлікти між батьками і дітьми народна пісенність майже завжди розв’язує на користь молодих, підтримуючи їх бажання одружитись за велінням серця. У традиційній пісні протест дітей поки що несміливий, пасивний, тут здебільшого чути нарікання на примус і нещасливу долю. Це й природно, адже більшість цих пісень створені в період, коли діти повністю залежали від батьків економічно, і воля старших, іноді й несправедлива, була обов’язковою”[26]. Тому почуття дівчини до уваги не беруться переважно через соціальне становище. Це усвідомлюють і діти, і батьки, хоча їхній вибір не завжди на користь закоханих.

Доня довго ще не спала,
Доня плакала в вікні.
Мати зятя вибирала,
Доня думала, що ні.
Краще ж було, моя доню,
Краще ж було лягати.
Як виходить за ворота
До бідного сироти[27].

Хлопці ж навпаки, можуть не коритися материній волі:

– Ти до мене ходиш,
Ти мене кохаєш.
Твоя мати старенькая
Іншої шукає.
– Нехай си шукає,
Я не буду брати.
Лишу свою стару матір,
Сам піду від хати[28].

[25]Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 270.

[26]Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору.– С. 394.

[27]Фольклорні матеріали з отчого краю.– С. 270.

[28]Там само.– С. 290.

Народна пісня радить батькам бути більш лояльними до вибору своїх дітей, не примушувати їх до шлюбу з нелюбом. “Десятки довершених за художньою формою пісень, що побутують активно в нинішньому репертуарі, змальовують конфлікти між батьками й дітьми. Передаючи почуття розлученої пари, висловлюючи докори на адресу батька й матері, ці пісні осуджують насилля з боку батьків”[29]:

Ой ви, тати, ой ви, мами,
Не сватайте дітей сами.
Нехай вони сватаються,
Коли вірно кохаються[30].

Вперті дівчата воліють краще вмерти, аніж жити з нелюбом:

– Лучче ж буду в синім морі потопати,
Ніж із нелюбом да свій вік коротати.
Лучче ж буду в синім морі пісок їсти,
Ніж з нелюбом да вечеряти сісти[31].

Часто ці мотиви переходять у жанр балад, де доля дівчини є трагічною: смерть стає не уявною чи символічною, як в цій ситуації, а реальною.

Матері з корисливих мотивів прагнуть одружити дочок із багатими, хоч старими женихами:

Хоче мене моя мати
За старого ’тдати:
Іди, доню, за старого, –
Не вік дівувати,
Він багатий, одинокий,
Будеш пановати[32].

Навіть у найгіршому випадку – покорі батьківській волі – дівчина демонструє з одного бо-

[29]Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору.– С. 394.

[30]Народні пісні в записах Степана Руданського / Упоряд., вступ. ст. і приміт. Н.С.Шумади. Нотний матеріал упорядкувала З.І.Василенко.– К.: Музична Україна, 1972.– 291 с., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 117.

[31]Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.– С. 240.

[32]Народні пісні в записах Івана Манжури / Упоряд., вступ. ст. і приміт. Л.С.Каширіної.– К.: Музична Україна, 1974.– 351 с., портр., ноти (Українські народні пісні в записах письменників).– С. 145.

ку повагу до батьків (бо погоджується на шлюб з нелюбом) і моральний внутрішній бунт проти цього – очевидність смерті:

Як будете силовати, вчиню вашу волю,
Зав'язавши головоньку, піду, як в неволю.
Піду в ліса, піду в гори і на острі скали,
А щоб моє грішне тіло звірі розшарпали[33].

Хоча у пісні образ смерті, заповіт про могилу є досить чіткими, але все ж йдеться радше про смерть внутрішню, духовну.

Розлучені батьками хлопець і дівчина клянуться у вічному коханні до смерті:

Нас не розлучить
Матуся твоя,
Хіба нас розлучить
Сирая земля.
Нас не розлучить
Ні піп, ні громада,
Хіба нас розлучить
Сосновая хата.
Сосновая хата,
Висока могила,
Висока могила,
Червона калина[34].

Баладні мотиви досить поширені у піснях про кохання. Образи могили, соснової хати чітко навіюють думку про смерть, поховання. Думаю, що такі трагічні символи застосовані для підкреслення глибини почуттів закоханих, для більшого емоційного напруження в ситуації.

Іноді молоді люди прагнуть увічнити своє нещасливе кохання, символізувати його. Розлучені закохані не лише запевняють у коханні до смерті, але й у потойбічному світі теж прагнуть єдності:

Як ти умреш а звечора, то я умру рано,
Скажимося поховати обидвоє в одну яму;
Скажимося поховати вкупу головами,
Щоби була розмовонька на тім світі меже нами;
Скажемося поховати близько доріженьки,
Щоб всі люде дивилися й наші воріженьки;
Скажемося поховати, ще й хрест закопати,
Щоби люде дивилися, як ми вірне любилися[35].

Поховальний мотив містить і короткий заповіт наречених, де їх поховати, і застереження для інших. Теперішня духовна близькість молодих людей прагне перейти у фізичну, хоч би в могилі; а люба розмова не припиниться між ними довіку.

Тому для законності своїх стосунків молодь всупереч забороні батьків та іншим перешкодам в надії на Бога прагнуть одружитися, бо Боже благословення цінується вище від батьківського і громадського:

Ой ходімо, милий, до Божого дому,
Помолимося Богу, святому престолу.
Ой поможи, Боже, нам на рушнику стати, –
Тоді не розлучать ні батько, ні мати.
Як ізв'яже піп руки,
Не буде, серденько, розлуки;
Як ізв'яжуть руки нам,
То загинуть нашим ворогам[36].

Оскільки і батьки мали б скоритися волі Господа, то, очевидно, і вони невдовзі визнають шлюб/стосунки своїх нащадків. Глибока і щира віра в Бога допомагає закоханим у здійсненні своїх намірів – одруженні.

Отже, зрозуміло, що батьки, які є першими і найвагомішими представниками роду, пильно намагаються оберегти своїх дітей від непорядності, непорозумінь та бідності в майбутньому. І першим кроком для уникнення цього є вдало вибрані зять чи невістка. Навіть при таких численних непорозуміннях між поколіннями, батьки завжди стараються допомогти дітям. Родинні інтереси та особисті почуття – це ті два гострих кути, які не часто вдається поєднати. Народні пісні про кохання є своєрідною мозаїкою подібних життєвих ситуацій і мають на меті не лише засвідчити такі факти, а й застерегти від необережності, порадити, підказати, як чинити, щоб не згубити почуття та зберегти і честь родини, і цілісність всього роду.

[33] Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 222.

[34] Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 80.

[35] Там само.– С. 79.

[36] Труды этнографическо-статистической экспедиции...– С. 132.

Статті

Володимир КАЧКАН

ФРАНКОЗНАВСТВО ІВАНА БІЛИНКЕВИЧА:
ціхи – за епістолярієм

Volodymyr KACHKAN. Ivan Bilinkevych' Studies on Franko: Some Features According to Epistolary Source.

Франкознавство Івана Білинкевича (1905–96) різнобічне й багатоаспектне. Річ у тому, що він, по суті, до останнього подиху, читав-перечитував тексти творів письменника, зіставляв їх, аналізував різні редакції, осмислював значний кількісно масив дотичних джерел, літератури, публікацій періодики. Словом, залишив дослідникам неоціненний архівний доробок, який чекає сумлінного й неупередженого історика літератури.

Ось перед нами зошит на 190 с., у якому вмістилася дослівно переписана книга-епістолярій М.Драгоманіва "Листи до їв.Франка і інших (1881–1886) (Львів, 1906). Інше джерело – загальний зошит в клітинку на 194 с., у який І.Білинкевич скрупульозно позаписував синім чорнилом численні листи з найрізноманітніших видань і які несуть в собі факти до теми: "Громадськість про міжнародний ювілей (1956 р.) Івана Франка – класика світової літератури". Ще більше інформації приховують два лінійовані зошити, за якими легко простежити, як том за томом перечитував І.Білинкевич перші 30 томів академічного зібрання творів І.Франка, роблячи різного характеру помітки як до текстів, так і до коментарів та приміток, редакційних супровідних передмов до кожної книжки.

Про неабияке знання І.Білинкевичем творчості Каменяра промовляють чорнові помітки статей, своєрідні резюме, помітки, зібрані у лінійованому учнівському зошиті ("Зауваження до Франкової примітки у поезії "Схід сонця", "Коли написав Іван Франко "Гімн" або "Вічний революціонер"?, "Хто скривається за криптонімом: "Ользі С.", "Хто ж автор поезії "Гроші"?".

Прочитання у Львівській обласній газеті "Ленінська молодь"[1] повісті-дослідження Романа Горака "Я є мужик..." спонукає І.Білинкевича зробити дев'ять посутніх уточнень, спростувань, помилково чи довільно трактованих фактів, дат чи то перекручень.

Величезний фактологічний капітал сконцентровано у зошитах "До біографії Івана Франка", "Доповнення до бібліографії критичної літератури про Івана Франка"[2], "Деякі уточнення до біографії Івана Франка" [3].

Глибоке знання того, що друкувалося з Франкового доробку у прижиттєвих збірках, газетно-журнальній періодиці та у посмертних виданнях, привело І.Білинкевича до думки зафіксувати в окремому зошиті "Статті і художні твори, що не увійшли до 50-томника" (тут дослідником з-посеред інших повністю наводяться тексти віршів "Хрест", "Січовий марш", "Післанці півночи...", "Похорон", статей і розвідок "Уілльям Еверт Глядстон, його письменницька і наукова діяльність", "До історії соціалістичного руху", інші).

На орбіті пізнання життя і діяльності І.Франка для І.Білинкевича як історика літератури, краєзнавця не було дрібних тем, малозначних фактів, його зацікавлювало буквально все. Запитаймо університетського професора, де і що можна прочитати, приміром, про захворювання Франка. А між іншим ця проблема при глибокому її пропрацюванні прояснила б чимало фактів з останніх літ Франка, взагалі, з його життєпису. І.Білинкевич залишив своїм наступникам три зошити розвідки "Хвороби Івана Франка"[4].

---

[1] 1984.– № 102–107, 109–112 за 25 серпня – 18 вересня.

[2] У зошиті № 1 – 137 поз., у зошиті № 2 – 150 поз., які охоплюють 1905–59 рр.

[3] 47 с., остаточний варіант, якому передують два зошити чернеток по 39 с. Тут автор полемізує з публікацією Володимира Полєка про відвідини І.Франком 20 січня 1875 р. м. Галича, а також спростовує неточні факти з брошури Миколи Кубика "І.Я.Франко на Станіславщині" (Станіслав, 1956).

[4] Зошит перший: учнівський, лінійований, містить червоним написаний вступ до теми, а також деякі відомості про такі захворювання, як кровотеча, тиф, болі грудей та голови, про хворобу очей, зубів, прогресуючий параліч; зошит третій: на 35 с. – викінчена розвідка, яка лишень вирівнює стилістику зошита другого такого ж обсягу. Вкінці є примітка: Коломия, 17.IX.1992 р.

Чимало біографічного можна почерпнути з двох зошитів-варіантів "Коломийські епізоди в біографії Івана Франка"[5]. Також кілька учнівських зошитів під умовною назвою "Нескорений дух" містять незаперечні факти про твори Франка, написані у Коломиї і Коломийській тюрмі[6], рапортом Коломийської в'язниці (від 05.03.1880 р.), матеріалами слідчого (від 07.03.1880 р.), донесенням Коломийського старости Намісництву (від 27.07.1880 р.), ін. джерелами, І.Білинкевич встановлює, що у Коломийській тюрмі Франка протримали 98 днів (від 5 березня до 10 червня 1880 р.). Коли б підняти твори Франка з попереднього 20-томного зібрання, перечитати примітки й коментарі до тих віршів, що написані в Коломиї, то обов'язково звернемо увагу на вислів Франка: "...висока школа дна суспільства", у якій він "спізнав страшні ями".

І.Білинкевич документально підтверджує, що в час цього ув'язнення І.Франко написав сорок шість віршів, з яких шість увійшли до циклу "Скорбні пісні", три – до "Нічних дум", дев'ять – до циклу "Веснянки", сім – до "Дум пролетарія", п'ять – до "Картки любові", три – до "Знайомим і незнайомим", шість – до "Вольних сонетів", шість публікувалися уже по смерті поета[7]. Зазначу, що більшість поетичних творів не надто поширені й практично малознані широкою читацькою публікою: "Вій, вітре, горою над цею тюрмою", "Чи олово важке пливе у моїх жилах", "Розвивайся, лозо, борзо", "Не довго жив я і в світі ще", "До моря сліз, під тиском пересудів", "Тетяна Ребенщукова", "Я буду жити, бо я хочу жити", інші.

[5]Практично ідентичний матеріал продатовано: 20.VIII.1981 р.; 21.VIII.1981 р.

[6]Зошит перший – 32 с., учнівський, у клітинку, писано кульковою ручкою. Це "підготовчі матеріали", тут чимало закреслень, виправлень різними чорнилами й олівцем. Зошит другий – 24 с., так само учнівський, у клітинку, з позначкою: "Перша редакція". І, нарешті, зошит третій: 48 с., учнівський, у клітинку. На обгортці є дата: 7–10.VIII.1976 і примітка: "Послідня редакція". Вкінці розвідки, яка має більш-менш викінчений вигляд, є позначка: "Коломия, 10.VIII.76.". Переглядаючи третій зошит, бачимо, який великий кількісно та різноджерельний матеріал опрацював дослідник, щоб не тільки зафіксувати хронологію появи того чи іншого твору, а й розкрити, так би мовити, його біографію. Аналізуючи тонкощі біографічного характеру за спогадом Франка "Як це сталося", документальними доносами Коломийського старости (від 05.03.1880 р.).

[7]Зошит третій.– С. 6.

У родинному архіві Білинкевичів було чимало унікальних матеріалів, зокрема, таких, що допомагають збагнути стосунки Франка з визначними письменниками, суспільно-громадськими діячами.

Зошит-чорновик "Іван Франко і Андрій Чайківський" має 18 с. Матеріал викладено у хронологічній послідовності, писано нашвидкоруч олівцем, правки і доповнення зроблено чорним чорнилом.

Маємо три учнівського формату зошити, за якими простежується, як опрацьовував франкознавець непросту тему: "Іван Франко про Наумовича". Якщо у зошиті першому – на ознайомчий погляд, безсистемні виписки олівцем різних відомостей, які стосуються життя та діяльності Івана Наумовича (1826–1896), у другому – олівцем викладений матеріал у вигляді статті, то у третьому зошиті – стаття, яку при незначному редагуванні можна б опублікувати. Проникнення у ці матеріали, як і, до речі, у багато інших, коли йшлося про оцінки діяльності тієї чи іншої особи, незалежно від її регалій, потверджує думку, що І.Білинкевич як дослідник завжди обстоював безкомпромісність, коли йшлося про історизм яко принцип. Очевидно, не вміючи пригладжувати аналізоване, підлаштовувати власні висновки під заготовлені ідеологічні концепції та постулати, коломийський вчений Білинкевич ніяк не міг за життя пробитися у "велику пресу", тим більше – видати бодай дещицю зі своїх досліджень. Його думки, зауваги, уточнення, примітки та певні коментарі присвоювали собі малоосвічені та низькоерудовані "вчені-літературознавці", за плечима яких на сторожі стояли таблиці університетів та академічних інститутів. Вони щедро писали І.Білинкевичу листи, ніби дискутували з ним, а насправді виуджували з його голови мінідослідження, які відтак без особливих на те зусиль користали у власних публікаціях...

Розвідка до теми: "Франко і Наумович" має, на перший погляд, дуже просту історію: коломийський вчитель Я.Мельник опублікував у місцевій газеті "Червоний прапор" (1965.– 24 лют.) статтю про Івана Наумовича під заголовком "Сторінка життя", де необ'єктивно, хибно трактовано місце і роль І.Наумовича у культурно-політичному житті Галичини. Так, автор подав Наумовича справжнім борцем за українську культуру, за

зближення "з великою культурою Росії" і т. п. Залучення широкого матеріалу І.Франка[8] дало підстави І.Білинкевичу фактично спростувати позицію коломийського вчителя, і, навпаки, ствердити, що І.Наумович був адептом москвофільства в Галичині і у своїй діяльності аж ніяк не бідкався за народ, а борше "обстоював монархістські позиції, орієнтувався на велику націю".

Цікаві моменти проблеми вбачаєм у неопублікованих статтях "Громадська діяльність Великого Каменяра"[9], "Дорогами Великого Каменяра по Івано-Франківщині"[10], у рефераті "Виступ на вечорі 23.VIII.1981 р. у Коломиї, в парку"[11].

Серед рукописного краєзнавчого масиву неабияку вартість мають такі матеріали: "Слідами великого Каменяра по Івано-Франківщині"[12], "Іван Франко і Коломия"[13], "Іван Франко і Коломия"[14], "Іван Франко перебував в Коломиї"[15].

Значний інтерес для дослідників франкознавчої теми, і, зокрема, біографів Каменяра, має зошит підготовчих матеріалів "Іван Франко бував в Коломиї"[16].

Сьогодні історикові літератури, а тим більше краєзнавцеві цікаво знати, як, власне, матеріалізувалися задуми І.Білинкевича, і чи бодай у якійсь мірі він зміг зреалізувати плановане. Звичайно, значна кількість окремих статей, студій-пошуків і навіть невеликих шкіців свого часу прийшли до читачів через газетно-журнальну періодику. Згадаю бодай такі надрукування автора: "Нескорений дух[17], "Ув'язнення Івана Франка в Коломиї"[18], "Я радо йду на чесне праве діло! (політичний процес Івана Франка і товаришів у Коломиї 1880 р."[19], "Іван Франко і Коломия"[20], "Іван Франко і Коломия"[21], "Два ювілеї Івана Франка"[22]. Дещо до франкознавчої бібліографії І.Білинкевича (24 поз.) подає М.Васильчук у своїй книжці "П'ять імен" (С. 29–30).

На перший погляд, може здатися, що І.Білинкевич, хоч і копав глибоко на полі пошуковому, зате мав під обсерваційним оком вузький лан, тобто, Коломийщину. Ця підозра знімається відразу, коли поглиблено увіходити у рукописний масив дослідника. Уважно переглядаючи зошит-схему "Перебування Івана Франка на Станіславщині, 1874–1914", збагнемо, як ретельно і документалізовано добувався вчений до найменшо-

---

[8] Чи вертатись нам назад до народу // Світ.– 1881.– Ч. 6; Дума про Наума Безумовича // Молот.– 1878).

[9] Рукопис, 14 с. стандартного паперу. Вкінці є примітка: "Коломия, 16.VIII.1978".

[10] Рукопис, 18 с. стандартного паперу. Вкінці є примітка: "Коломия, 2.VII.1981".

[11] Це лінійований учнівський зошит на 8 с., що містить фрагментарні записи з 5 пунктів, які, зрозуміло, мовець розвивав уже без тексту.

[12] Звичайний зошит лінійований, 27 с. рукопису кульковою ручкою, фіолетовий колір. Почерк доступний до читання. Автор, базуючись на документах, стверджує, що І.Франко переїжджав у різні місця теперішньої області п'ятдесят сім разів. І весь матеріал групує з підзаголовками: "Перша любов", "В пошуках притулку", "Друга любов", "Студентська мандрівка", "Допомога в організації жіноцтва", "Живе слово (участь в урочистих вечорах і вічах)", "Виїзди на відпочинок", "Читання поеми "Мойсей").

[13] Зошит перший: звичайний лінійований, 10 с. рукопису кульковою ручкою, фіолетовий колір. На обкладинці дата: 21.VIII.1986. З цього джерела випливає, що І.Франко побував у Коломиї 15 разів. Тут наводяться не тільки дати, до речі, кожен факт звірено автором за кількома джерелами, особливий акцент робить дослідник на "живий фермент", тобто, на листуванні, фрагментах спогадів та мемуарів; зошит другий: 17 с. Продовжено нумерацію сторінок: 11–38; вкінці тексту у лівій пагінації є примітка: Коломия, 15.VIII.1986. Білинкевич І.О.

[14] Це, по суті, розширені варіанти, доповнені новими фактами; тут повніше автор залучає в опис загальний фон; зошит перший: 18 с. почато зі вступу" (тут розкрито причину, що змусила І.Франка покинути Львів); зошит другий: нумерація продовжена: 11–37; зошит третій: нумерація: 38–66. На останній сторінці внизу справа підпис: Білинкевич Іван Омелянович.

[15] Зошит перший: звичайний зошит у клітинку, писано синім чорнилом, 10 с.; зошит другий продовжує загальну нумерацію: 11–17; зошит третій теж іде як продовження: 18–25; зошит четвертий завершується нумерацією сторінок 26–33. Характер письма, а також доповнення олівцем на с. 32 зв. дають підставу припустити, що саме ці чотири зошити – то був перший варіант опрацювання осяжної теми.

[16] Учнівський у клітинку зошит на 34 с., з доповненням на 18 с. олівцем та синім чорнилом, а також із заувагами на обкладинці з семи пунктів, як: "Доцільно було б долучити до цієї статті фотографії місць, зв'язаних з перебуванням Франка: 1) ратуші з подвір'я, де була камера; 2) ратуші – вмуровану стіну; 3) готель (додаю); 4) К.Лібкнехта – подвір'я гарнізонного штабу; 5) вул. Перемоги № 8; 6) музей Гуцульщини; 7) гарнізонний дім офіцерів". Вкінці на обкладинці є примітка: "Можу піти разом з фотографом і показати точно, що саме треба фотографувати".

[17] До перебування І.Я.Франка в Коломиї" (Червоний прапор.– 1976.– 27–30 серп.

[18] Там само.– 1980.– 4 трав.

[19] Жовтень.– 1981.– № 9.– С. 129–131.

[20] Червоний прапор.– 1986.– № 138–142 (серпень); до речі, саме до цього матеріалу подано кілька фотознімків).

[21] Івано-Франківськ: Галичина, 1991.– 22 с.

[22] Новий Час.– 1996.– 24 серп.– С. 6 та ін.

го факту, дати або й згадки: його цікавить місцевість, мотиви відвідин (особисте кохання, пошук притулку, студентська мандрівка, допомога в організації жіночого руху, пропагандистсько-просвітницька діяльність, родинно-сімейні обов'язки, читання поеми "Мойсей"), він точно, за алфавітом визбирує назви населених пунктів, де бував І.Франко, фіксує їх, проставляючи день, місяць, рік.

Є серед надбання Білинкевича три зошити до теми: "Іван Франко на Гуцульщині"[23]. Одразу ж виникає запитання, чи публікував І.Білинкевич бодай фрагменти з опрацьованої теми. Так, але тільки дещо, оскільки, як то мовиться, не дуже щастило йому, усе хтось ніби перебігав дорогу. Ось, наприклад, ще 14 серпня 1976 р. він листом звертається до Косівської районної газети з проханням надрукувати його статтю до 120-річчя з дня народження Франка, і зазначає, що "старався згадати тільки про ті факти, які мають документальне підтвердження. Дещо із згаданих мною фактів є новими, досі ніким не згадуваними. "Редактор Олександр Бартош відповідав, що "на жаль, не можемо..."[24]. Подібні відмови із традиційним "на жаль" надходили І.Білинкевичу і з Верховинської районної газети "Світанок"[25]. І може, найбільшою є публікація "Гуцульщина манила його"[26].

Є у Білинкевича і кілька чорнових варіантів[27] до теми: "Іван Франко бував на Снятинщині".

Переглянувши намітки І.Білинкевича, а також низку завершених студій, підходжу до не чисто риторичного запитання: як могло так статися, що велика дослідницька праця І.Білинкевича "Дорогами великого Каменяра по Івано-Франківщині: Біографічно-краєзнавчі нариси"[28] так довго не пробивалася до читачів? Може, фахівці не помітили у ній наукової вартості, а чи видавці не чували про такий рукопис? Ні, і рецензенти наче б то схвалювали, й зацікавлення мовби не згасало, та... автор допрацьовував: на вимогу одних скорочував, на потребу других – доповнював, аби задовольнити третіх – ще консультувався, і не опускав рук на цьому шляху принизливого відпихання автора від конче потрібної книжки, яка могла б і повинна би не один факт з усталеної академічної біографії І.Франка поставити, розуміймо однозначно, з голови на ноги. Нині, на відстані двох десятків літ, можемо напевно не те, цю припустити, як борше всього, підтвердити факт, що праця І.Білинкевича направду більше була не бажаним фактом з'яви у франкознавстві, бо як же там мали б почуватися мужі-академісти із столичних науково-дослідних інститутів, коли тут, у провінційній Коломиї, такий собі звичайний краєзнавець, не обвішаний титулами чи посадами, кладе не одну цеглину відкриттів у фундамент франкознавства як науки.

Але ж погляньмо, як вимощувалася дорога І.Білинкевичу фальшивослів'ям та лиходійством не так уже й далекої історичної реальності, яку кожен з нині сущих у той чи інший спосіб витворював. Мовлю тут про прикрощі дня минулого не для того, аби комусь завдати болю чи сприкрення, лишень для того, аби ми всі разом та поодинчо робили мудрі витяги з вчорашньої книги досвіду, щоб не ковзалися знову на слизьких стежках, а обходили їх і йшли гостинцями – навпростець, де направду ходить істина...

І.Білинкевич, маючи готовий рукопис, звертається в Ужгород до видавництва "Карпати" (лист від 2 січня 1979 р.), а через сімнадцять днів за підписом головного редактора Володимира Данканича одержує листа із викладеними вимогами до авторського оригіналу та із висновком: "Отже, рукопис надсилайте". Автор не забарився. 4 вересня 1979 р. він повідомляв видавництво, що рукопис готовий і відправлений до розгляду (це

[23]Зошит перший: учнівський, у клітинку, 10 с., під назвою "Іван Франко на Косівщині". Вкінці, у лівому кутку нижньої пагінації є позначка: Коломия, 14.VIII.1976; зошит другий: учнівський, лінійований, без нумерації сторінок, третій зошит: учнівський, лінійований, 21 с. Рукопис засвідчує, що це, написана фіолетового кольору кульковою ручкою, стаття має викінчений характер і, по суті, скомпонована з фактичного матеріалу перших двох зошитів. І дата вкінці рукопису теж підтверджує це: Коломия, 30.VIII.1976.

[24]Тут і далі наводимо рядки з листів, що їх люб'язно передала вдова М.Білинкевич для опрацювання.

[25]Листи за № 183, 186 від 30 серпня, 3 вересня 1976 р.

[26]Жовтень.– 1986.– № 8.– С. 95–101.

[27]Перший: на окремих картках у клітинку, чорним чорнилом писано і на звороті; другий зошит учнівський у клітинку; писано, видно, поспішно, із скороченнями слів, фраз. Зверху на обкладинці є помітка: "Вислав у Городенку 3.X.64"; третій – має більш-менш викінчений вигляд статті, написаної синім чорнилом на 11 с. учнівського зошита у клітинку.

[28]Коломия, 1979.– 221 с. машинопису, фотографії, схеми першої і другої мандрівок Франка по Станіславщині.

підтверджують і дві квитанції, дата на штемпелі: 04.09.1979): "Старався я в цій роботі, – писав автор, – подати матеріали з документальним підтвердженням... Деякі дані вдалося мені зібрати вперше, інші вже публікувались, але без документального підтвердження і не так детально. Якщо матеріал цей пригодиться для публікації, то, думаю, було б доцільно доповнити його фотографіями місць, пов'язаних з перебуванням письменника" (особистий архів автора).

У листопаді 1979 й січні 1980 рр. І.Білинкевич вже мав на руках рецензії фахівців – уже добре відомих на той час франкознавців, кандидатів філологічних наук: Федора Погребенника з Інституту літератури АН УРСР (м. Київ) та Мирослава Мороза з Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (м. Львів). Зразу тьохнула в душі блискавка перестороги: а чи не "зарубали" вчені мужі? Ні, не відкинули. Ось Ф.Погребенник на 7 с. машинопису як позитивне відзначив "широку документальну базу", прагнення автора рукопису підтвердити кожну думку спостереження "достовірними фактичними матеріалами". Ф.Погребенник уже на самому початку наголошує, що це – цінна і важлива краєзнавчо-історико-літературознавча праця своєю темою, композицією "принципових зауважень не викликає". Висловивши авторові низку конкретних порад[29], вчений, по суті, порадив, як і в якому аспекті вести "дотягнення рукопису, аби його згодом перевести у книжку, що викличе широке зацікавлення читачів багатством матеріалу своєю документальністю, розкриттям багатьох важливих сторінок життя і творчості Франка...".

М.Мороз теж, щиро бажаючи, "щоб праця була надрукована", вважаючи, що вона обов'язково "заслуговує на публікацію", на п'яти сторінках машинопису розгортає схему подальшої праці, яку врешті-решт готовий на "громадських засадах" (себто, без гонорару) знову прочитати перед тим, як її видавництво запустить у редакційну роботу. Нині надто важливо збагнути, що один з найавторитетніших бібліографів-біографів Франка М.Мороз читав рукопис І.Білинкевича, тримаючи поруч власну обсягову працю "Літопис життя і творчості Івана Франка", над якою продовжував і далі працювати, доповнюючи новими й новими фактами. Рецензент, наприклад, радив докорінно переробити те місце, де йшлося про вшанування пам'яті Каменяра у 20–30-их рр., вимагав розширеного коментування і пояснення назв багатьох місцевих товариств. Отже, і М.Мороз бачив, що ось-ось мала би прийти до читачів "праця оригінальна", яка "не повторює вже існуючої літератури предмету".

І ось видавництво "Карпати" із супровідним листом В.Данканича (№ 196 від 1 лютого 1980 р.) повертає рукопис із рецензіями, запевняючи автора, що рукопис "вивчили і всебічно апробували", і що він, на думку видавців, невдовзі стане "цікавим виданням".

З тих документів, які зберігалися в сімейному архіві Білинкевичів, випливає, що автор, реалізовуючи зауваження рецензентів, скоротив рукопис, довівши його до 190 с. У редакційному висновку, який 12 листопада 1980 р. підписали редактор В.П.Густі, завідувач редакції Д.М.Федака та головний редактор В.І.Данканич, йде мова про внесення назви книги до плану "редакційної підготовки". Та листи показують довгорічні митарства автора: то на листи-нагадування І.Білинкевичу просто не відповідають, то запевняють, що визнали вартість допрацьованого варіанта рукопису і його "будуть пропонувати до включення у перспективний план" (№ 1103 від 11 серпня 1981 р.), або ще конкретніше: "...рукопис плануємо видати" (№ 8 від 4 січня 1982 р.). І ось, нарешті, видавництво готує досліднику новорічний "дарунок": хоча рукопис, мовляв і має "певне історико-пізнавальне значення, проте на даному етапі включити його у видавничі плани не маємо можливості. Отже, рукопис повертаємо" (№ 1570 від 22 грудня 1982 р.). І ось вервечка надій потяглася аж до Києва. Заручившись підтримкою Степана Пушика, І.Білинкевич надсилає на руки Анатолія Михайленка уже до видавництва "Молодь" рукопис у двох примірниках, рецензії Ф.Погребенника й М.Мороза, деякі листи-відповіді з "Карпат" і, звичайно, свого листа від 6 квітня 1983 р., з якого видно, наскільки ображено автора ("Насувається питання: навіщо ж було обіцяти і морочити собі та мені голову ?.."). Як ішла справа у видавництві "Молодь", де наче б то планували книжку І.Білинке-

[29] Окрім деяких чисто кон'юнктурних, як от: дати об'єктивні оцінки виступів проти І.Франка польських редакційних шовіністичних кіл, українських націоналістичних, як Ю.Романчука та клерикальних елементів.– С. 4.

вича у серії “Уславлені імена”, судити непросто, бо немає в архіві листів. Але один важливий документ, що зберігся поміж розсипаним і ніяк не упорядкованим листуванням, – квитанція про надану телеграму на ім’я А.Михайленка (на жаль, за штемпелем важко встановити дату) запевняє нас, що і в цьому видавництві автор зустрів до себе “прихильність”, книжка так і не вийшла.

Як історик літератури, культуролог І.Білинкевич демонстрував енциклопедизм з різних галузей духовного життя. Т.Шевченко, Леся Українка, М.Павлик, В.Стефаник, О.Терлецький, Л.Гринюк, брати Білоуси... – далеко не повний реєстр визначних, відомих і малознаних імен, які скрупульозно роками-десятиліттями досліджував цей скромний, високої ерудиції вчений. Показово, що І.Білинкевич намагався будь-яку постать, а чи навіть окрему грань її вияву поставити у контекст часу, історичної доби, суспільно-культурних відносин. Він муравлино переглядав стоси газетних підшивок, перелопачував томи таких поважних і авторитетних видань, як “Літературно-науковий вісник” та “Записки Наукового Товариства імені Шевченка”[30] передувала значна пошукова робота, про що свідчать десятки різних виписок-фрагментів, статистичних відомостей (окремий лінійований зошит, без нумерації).

Шевченкіана І.Білинкевича обіймає значну бібліографію (513 поз.), ряд рукописних статей.

Чимало нового вніс цей ратай українознавчої ниви і в розробку теми про О.Терлецького. До ювілею громадсько-культурного діяча “Червоний прапор” опублікував розвідку І.Білинкевича “Він жив для народу” (1971.– 5 лют.). Та коли зіставити опубліковане з трьома зошитами (зошит перший – олівцем писано; чорновий план-схема статті; зошит другий – 10 с., стаття у першому варіанті; зошит третій – 18 с. лінійованого зошита; списана сторінка з обох боків синім чорнилом. Це остаточний варіант), то побачимо, що найсуттєвіші факти та моменти із біографії О.Терлецького опущено, а залишено тільки ті місця, які наче б то підводили читача до того, що О.Терлецький “...наблизився до революційно-демократичних позицій”, що він твердив про розв’язання аграрного питання тільки заміною приватної власності на громадську, а капіталістичного ладу – на соціалістичний. Не думається, що людина такої вдачі й світогляду, якими володів І.Білинкевич, мала аж надто велике задоволення від таких публікацій. Але що ж вдіяти, інакшого годі було сподіватися, а потреба в публікаціях, у самовираженні не згасала, отже, писав, переписував, заносив до єдиної місцевої газети і бодай частково вдовольнявся опублікованим.

Серед нерозібраних стосів – зошит “Лесь Гринюк про Василя Стефаника”[31], у якому зафіксовано виписки зі статті Л.Гринюка “Про Василя Стефаника”[32].

Маємо також два зошити-варіанти студій-життєпису братів Білоусів (на зошиті другому, не нумерованому, лінійованому, на звороті обкладинки виведено рукою автора: “25.VI.71. Два несправедливо забуті діячі (Покуття) Коломийщини”). На жаль, мало хто брався за цю тему. І.Білинкевич, правда, ще в 70-их рр. опублікував статті “Теодор Білоус”[33] та “Михайло Білоус”[34]. Наприкінці 80-их, у 90-их рр. з’являються публікації Миколи Савчука, Миколи Васильчука, Любомира Кречковського, ін. Нарешті, Микола Васильчук публікує брошуру-студію “Брати Білоуси та їх внесок в українську культуру”[35].

На культурологічній ниві І.Білинкевича значне місце займає різноаспектна тема: “Коломия наша славна, Коломия місто... (дещо з минулого та сучасного)”. І хоча дещо прийшло з цієї теми до читачів у вигляді першопублікацій[36], усе ж бі-

[30]В архіві Білинкевичів зберігався зошит-опис 36-ти томів ЛНВ з 1899 до 1906 рр.; загальний зошит на 63 с. містить матеріали, розбиті за проблемно-тематичним та жанровим принципом), фіксував у окремих зошитах найдрібніші факти, малознані імена, назви – все згодом ставало у ряд аналізу. Так, підготовленій статті “Михайло Іванович Павлик” (учнівський зошит на 19 с. у клітинку, писано олівцем, розбірливо).

[31]Зошит на 7 с., учнівський лінійований.

[32]Поступ.– 1904.– № 15–24 / Див. Першопублікації І. Білинкевича: Забуте ім’я // Комсом. прапор.– 1967.– 26 листоп.; Л.Гринюк про В.Стефаника // Червоний Прапор.– 1971.– 10 трав.

[33]Червоний Прапор.– 1971.– 2 лип.

[34]Там само.– 1971. – 14 серп.

[35]Коломия: Плин, 1995.– 42 с.

[36]Див.: Культурні традиції Коломиї // Червоний Прапор.– 1970.– 6 жовт.; Книгу – в маси! // Там само.– 1971. – 29 груд.; Коломия наша славна, Коломия місто... // Там само.– 1975.– 6, 8, 12 серп.; Коломийські некрополі з давніх часів до наших днів // Комс. Прапор.– 1990.– 16, 19 черв.; Чи є ще церква: трохи історії // Червоний Прапор.– 1991.– 9 серп.

льшість наміток розгорнутих спостережень у вигляді етюдів, історико-літературних, етнографічних нарисів, навіть окремих шкіців досі залишаються непрочитаними й тим більше не проаналізованими. Перед нами окремі зошити: "Дещо про культурні пам'ятки Коломиї"[37], "Як зберігаються у нас пам'ятники минулого"[38], "Найдавніший пам'ятник минулого Коломиї"[39]. Цьому передував варіант-чернетка на 13 с. половини білого стандартного аркуша з численними вставками, викресленнями та виправленнями. Принагідно зазначу, що йшлося у статті про чи не найдавнішу в області дерев'яну будівлю – саме про церкву святого Благовіщення, зведену 1587 р. Невеличкий епізод із підготовленої статті під назвою "Пісня в дереві" опублікувала обласна молодіжна газета "Комсомольський Прапор"[40], "Історична топографія стародавньої Коломиї"[41], "Вигляд нашого міста на початку 19 ст."[42], "Забуті пам'ятники нашого міста"[43], "Книгу – в маси", "Раціональне збирання книг до особистої бібліотеки" та ін.

Іван Білинкевич добре знав творчість Марка Черемшини, Лесі Українки, Степана Руданського, Миколи Бажана, Василя Сухомлинського, Томаса Манна та ще багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Постійно на шпальтах міської газети він популяризував нові та ювілейні видання, чим заохочував читачів і до поповнення книгами власних бібліотек[44].

* * *

Кажуть ті, хто добре знався з Іваном Омеляновичем, що був він людиною не надто балакучою, радше спокійною, зваженою у слові, оцінці й цей стан не завжди так скоро виявляв його високу ерудицію та освіченість. Збагнути параметри душі, грані знань Івана Білинкевича допомагає величезний масив листів, що ще чекає предметного розгляду спеціалістами. Усе листування – надто наукового, професійного характеру, позбавлене будь-якого нальоту побутовізму. Воно за всіма наявними ознаками так чи інакше працює на поглиблене пізнання "двох крил" вченого – його франкознавчої та культурологічної тем.

Серед тих, з ким мав тривале листування, – і предметом, й у цей спосіб поглиблення знань з франкознавства були невеличкі листки з учнівських зошитів або ж цілі трактати та ще й з яких робив собі через кальку копію, – то були письменники, вчені, співробітники музеїв, колекціонери тощо. В ряду постійних адресатів – Роман Горак, Роман Головин, Олексій Дей, Роман Дідула, Володимир Іваненко, Роман Іваничук, Євген Кирилюк, Петро Медведик, Мирослав Мороз, Теоктист Пачовський, Федір Погребенник, Володимир Полєк, Григорій Салевич, Богдан Якимович, а ще офіційні особи, які репрезентували видавництва, музеї, друковані органи, установи, товариства.

Іван Білинкевич вів багаторічне листування з письменником Романом Гораком зі Львова. Перечитуємо нині ці листи – і перед нами постають не те, що рядки, а цілі невідомі сторінки до життєписів І.Франка, Леся Мартовича, Василя Стефаника та багатьох людей, що їх оточували. Ось, наприклад, з листа Романа Горака від 16 квітня 1984 р. довідуємося, що саме він через листи зі Словаччини від відомого історика літератури та фольклориста Мікули Неврлі дістав фотознім-

[37] Лінійований зошит на 12 с., стаття написана зеленим чорнилом.

[38] Лінійований зошит на 12 с., стаття-фрагмент, писана чорним чорнилом. З неї випливає, що у Коломиї налічується 15 пам'ятників та меморіальних таблиць. На обкладинці зверху є дата: 23.VI.71 р.

[39] Стаття написана чорним чорнилом на 9 с. учнівського, у клітинку зошита. Вкінці є підпис: "Білинкевич Іван".

[40] 1968.– 18 трав.

[41] 14 с. на стандартному папері. Внизу рукопису є дата: 25.VIII.1974 р.; ця тема має продовження і розвиток у багатьох чорнових варіантах, як "Пам'ятники старовини не в пошані", "До історичної топографії", різних висловлюваннях, що виписані автором з друкованих та рукописних джерел, які й заповнили два лінійовані зошити на 29 та 16 с.

[42] Зошит перший: лінійований. Синім чорнилом написано статтю як реалізацію задуму в першому варіанті; зошит другий має 24 с. Ймовірно, що автор вважав цей варіант викінченим, бо олівцем обведено окремі абзаци з позначкою, аби при першому передруку ці місця опустити.

[43] Це теж невеликий за обсягом нарис – на 8 с. лінійованого зошита.

[44] Див., напр.: Три найновіші видання // Червоний Прапор.– 1970.– 31 трав.; Твори Степана Руданського – читачеві // Там само.– 1972.– 11 лют.; Повне видання творів Г.С.Сковороди // Там само.– 1972.– 18 лют.; Семитомник Василя Сухомлинського // Там само.– 1972.– 30 верес.; Тритомник творів С.Руданського // Там само.– 1973.– 27 черв.; Нове видання творів Г.С.Сковороди // Там само.– 1973.– 10 лип.; Вибрані твори Б.Брехта // Там само.– 1973.– 27 лип.; Зачинатель українського гумору // Там само.– 1975.– 7 берез.; Нове видання творів Лесі Українки // Там само.– 1975.– 25 лип.; Анатоль Франс українською мовою // Там само.– 1975.– 20 груд.

ки Михайлини Рошкевич, а також цінний спогадовий матеріал про Рошкевичів та Паращуків. А далі, повідомляючи І.Білинкевича про те, що збирає документи про Леся Мартовича, просить: "Мені би дуже пригодилось знати про Коломийську німецьку гімназію, в якій Лесь вчився: як виглядала, де була, що за будинок, що там зараз, що було поблизу, як виглядало навколо неї, вчителі, мода і т. д. Чи не помогли б Ви мені?.. Може, якісь документи навчання Мартовича є у Коломиї? Чи у Коломийському ЗАГСІ нема книг хрещень, весіль, смерті з Торговиці-Пільної з р. 1830?".

Видно, Р.Горак одержав від І.Білинкевича значну підтримку (це бачимо з листа-відповіді від 19 червня 1982 р.). З цього листа випливає, що Р.Горак, простудіювавши монографію Ф.Погребенника "Лесь Мартович" (К., 1971), просить в І.Білинкевича поглиблених відомостей про письменника: "Хто вчив які предмети. Які оцінки Леся Мартовича. Чи є в каталогу[45] Стефаник. Які твори писали. Хто вчив руську літературу... Може, десь люди мають "Справоздання" за рік 89, 90, 91?.. Ага, що це за вулиця Старомійська і чи є будинок 224. Там мешкав Лесь Мартович у столяра Рубича...". А вже 3 липня того ж року Р.Горак дякує за вартісні повідомлення, які небавом таки розшукав та надіслав йому І.Білинкевич. "Щодо "Звітів...", – пише Р.Горак, – то є звіти української гімназії від 1900 р. Як вам відомо, тільки у 1891 р. в Коломиї відкрили "паралельну", а до цього повністю гімназія була польська. Звітів польської гімназії десь нема. У каталогах значиться, а де факто – нема. Покрали. Я знайшов декілька, з котрих довідався, що Мартович був лайдак і, наприклад, у п'ятому класі сидів два роки. Тоді то й догнали його Стефаник і Бачинський, які вчились роком нижче...".

Перечитуючи листи, які стосуються життя і творчості І.Франка, подивуємося тією фаховістю, яку демонстрував І.Білинкевич. Для нього не було дріб'язковості, а чи малозначущості у будь-якому факті, свідченні, тим більше – у документі, до якого приторкався власним поглядом. Ось Р.Горак публікує книгу "Тричі мені являлася любов". І.Білинкевич оперативно перечитує її і, не гаючись, 21 січня 1984 р. на восьми сторінках стандартного паперу надсилає авторові конкретні зауваження щодо неточностей, довільностей, перекручень і т. п. Оцінивши художньо-документальну повість як "написану інтересно", де є чимало "нового матеріалу", критик формулює понад 30 посторіночних зауважень-порад, як от: викликає сумнів, чи була О.Рошкевич причетна до закладання у Станіславі жіночої гімназії; певно, категоризм у тому, ніби професор Шараневич "старався шкодити Франкові", потребує документальних доказів; заперечуючи тезу літератора, ніби О.Рошкевич була сильною натурою, І.Білинкевич, як на мене, має рацію, припускаючи: "У неї не було сильного характеру і не було відваги піти на конфлікт з батьками (головно з батьком). Трагедія їхня [*І.Франка та О.Рошкевич. – В.К.*] в тому якраз, що вона [*Ольга. – В.К.*] покорилася їхній волі". Спираючись на численні документи і, зокрема, на спогад сестри Михайлини, Білинкевич буквально прискіпливо прочитує кожну фразу, речення з повісті Горака і не залишає жодного сумнівного місця поза увагою. Фразу письменника "До Ольги пішли холодні листи. Вона не вірить... Вона у розпачі" І.Білинкевич логічно виправляє:" Він [*І.Франко. – В.К.*] уже знав, що Ольга вибрала вигоду, а він їй того не може дати. І ніякого холоду в його листах я не бачу, а скоріше резиґнацію. Виною трагічного закінчення їхньої любові були обставини, які склалися". Далі йдуть уточнення дат, місцевостей і т. ін.

З листа від 15 лютого 1984 р. Р.Горака до І.Білинкевича можна зрозуміти, що він ознайомив його зі своєю неопублікованою статтею "Глум" (в архіві Білинкевичів зберігся зошит у клітинку на 28 с., у якому – різні виписки, питати з джерел Зошит має назву: "Р.Горак (нові матеріали до біографії їв.Франка (машинопис)". Другий лінійований зошит без обкладинок на 13 с. має назву "Зауваження до статті Р.Горака "Глум" (тут 28 поз. до 30-ти ст.).

Р.Горак, крім того, що дякував за фотознімки Климентини Попович, одержані від коломиянина, утверджував і тут свою позицію на право саме так трактувати проблему хвороби Франка, як це він зробив, з чим не погодився І.Білинкевич. А ще, як на мене, Р.Горак має цілковиту рацію у тому, що пише про тодішнє рутенство, про

[45] Йдеться про каталог коломийської гімназії за 1889/90 рік під № 131 у колишньому музеї "Гуцульщина". – *В.К.*

запроданство і безпринципність значної частини галицької інтелігенції, що творила ауру Франка.

З листа, датованого 8 грудня 1984 р., дізнаємося, що Р.Горак разом із Ярославом Гнатівим працює над документальним романом про Миколу Устияновича.

Чимало цікавого до стосунків двох вчених прояснює лист Р.Горака від 20 січня 1996 р. зі Львова. Вдумаймося у ці рядки: "Христос рождається! Коли б Ви знали, як чекав я на Ваш лист! Скільки разів бував у Коломиї, псом блукав коло Вашої хати, а зайти не відважувався. Може, "Таємниці Ірини Вільде", які Ви прочитали, будуть, нарешті, якоюсь презентою на мою реабілітацію у Ваших очах.

Маю намір видати "Метелики...", "Б'є восьма" та "Повнолітні діти" окремою книжкою, можливо, у двох томах, долучивши сюди прекрасне дослідження недавного заступника мера Чернівців Володимира Старика (він віднайшов прототипів цього циклу і написав просто знамените дослідження), а також свій ще ніде не друкований роман-есе про Ірину Вільде, який назвав "Ота одвічна загадка любові"[46].

Всім тим, що кричали про радянськість Вільде, я мав нагоду по радіо, у виступах, у пресі сказати про їх кваліфікацію. Змовчали...

Зараз роблю цикл чергових передач про Франка. От нещодавно був у Чернівцях, дивився місця, де був Франко. Тепер буду писати сценарій. Дуже хочу приїхати до Коломиї, Яблунова, Березова – для передачі про Франка.

Впав би до Вашої хати, коли впустите..."[47].

Значну історико-літературознавчу базу має листування І.Білинкевича з тодішнім завідувачем відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського АН України професором Олексієм Деєм. Лист О.Дея від 20 серпня 1979 р. несе в собі таку інформацію: очевидно І.Білинкевич писав Деєві у попередньому листі про помічені ним недогляди і неточності у книжці спогадів про І.Франка. Дей же запропонував звернутися з цими питаннями до відомого Львівського бібліографа Мирослава Мороза, що, власне, займався підготовкою до видання літопису життя і творчості І.Франка. Тут же запитує про думку Білинкевича щодо краєзнавчої брошури Миколи Кубика "Іван Франко на Станіславщині" (Станіслав, 1956).

У наступному листі (від 31.08.1979 р.) О.Дей поспішає подати І.Білинкевичу 4 бібліографічні позиції О.Луна, І.Филипчака, Д.Семенова у газетній періодиці за 1940–57 рр., де наводилися факти з життепису Франка.

П'ятого вересня І.Білинкевич відповідав професорові, що йому знадобилися ті посилання на джерела, і він побував у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника, де розшукав ще чимало нового. Від М.Мороза передав думку про видання М.Кубика[48].

Цікавий і вельмисерйозний лист-рецензія (від 31.03.1982 р.) І.Білинкевича на прочитану монографію О.Дея "Іван Франко: Життя і діяльність"[49]. Оцінюючи загалом працю Дея як першу найповнішу й найсумліннішу спробу подання біографії письменника, у якій імпонує "уклад матеріалу" і вдалий випадок "удокументувати свої твердження", критик буквально сторінка за сторінкою ніби перечитує заново книгу й зупиняє читацьку увагу на неточностях та явних помилках (кожен факт, припущення, навіть здогад І.Білинкевич підпирає джерелами: матеріали відділів рукописів академічних бібліотек; матеріали ювілейних збірників; листування; прижиттєві та перші посмертні першопублікації та передруки; мемуарні матеріали, тощо). Загалом, маємо цінні поправки, які стосуються арешту Франка та його ув'язнення у Коломиї; спростування значної кількості документальних свідчень за книгою В.І.Калиновича "Політичні процеси Івана Франка та його товаришів"[50] ("...на мою думку, існуючі в архівах документи, треба трактувати серйозно і коректно!"); чимало уточнень щодо осіб Франкового оточення і т. п.

Восьмого квітня того ж року О.Дей дякував за добре слово та поради. Водночас висловлювався, що без літопису життя і творчості Франка практично не можливо вивірити кожну деталь, факт, адже навіть в листах та інших документальних матеріалах є неточності.

---

[46]Першопублікацію див.: Перевал.– 1997.– № 2.– С. 23–101; № 3.– С. 120–167.

[47]Особистий архів.

[48]"Книжечка дуже побіжна та грішить численними помилками і вигадками. Вартості вона не має ніякої...".

[49]К: Дніпро, 1981.– 355 с.

[50]Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1967.– 155 с.

Дещо нового привносять як до творчої лабораторії І.Білинкевича, так і до обширів його франкознавства листи до нього київського доцента Володимира Іваненка. Так, його листи від 03.10.1981 р., 01.11.1981 р. утверджують думку, що писав він до Коломиї з виключно конкретною метою: одержати авторитетно підтверджені факти або й документальні матеріали, що могли б бути ним використані при підготовці книги про перебування Лесі Українки у Карпатах.

До речі, як і в більшості випадків І.Білинкевич не відмахувався посиланнями на зайнятість, а, по суті, проводив нерідко цілі дослідження, писав розлогі листи-студії на означену тему, а відтак і не згадувався деякими горедослідниками бодай у приміткових виносках. Таким чином, часто-густо думки І.Білинкевича попросту використовувалися кимось як власні.

Ось у листі від 1 листопада 1981 р. В.Іваненко просить І.Білинкевича висловитися про публікацію Степана Пушика у “Комсомольському прапорі”, оскільки він на неї теж покликається (див. Повість-есе С.Пушика “Карпатське літо” у його книзі “Дараби пливуть у легенду”[51]. На основі вивірених джерел І.Білинкевич подає В.Іваненкові факти до взаємин І.Франка з Й.Кобринським, а також на трьох сторінках фіксує неточності, які пройшли у публікації С.Пушика.

З кількох листів І.Білинкевича до Євгена Кирилюка за 1980 р. можна переконатися, як він направду воював з місцевою компартійною владою, аби домогтися виправлень на меморіальних дошках у Коломиї, щоб не тиражувати надалі у путівниках неточностей біографії І.Франка.

Великий масив листів, що датується чи не двадцятиріччям, належить одному з франкознавців – Мирославу Морозові. Кожен лист – то своєрідний путівник до розгортання тієї чи іншої теми, проблеми, напряму або ж конспект-схема очікуваних студій. Ось, приміром, 11 вересня 1977 р. М.Мороз, висловлюючи не оптимістичну думку про запропоновану І.Білинкевичем пропозицію взятися за створення “Енциклопедії Франка”, заохочує коломиянина до роботи над словником енциклопедичного характеру “Іван Франко й Івано-Франківська область”. М.Мороз бачив приблизну структуру цього видання: “а) довідка про всі місцевості, де І.Франко був з точною вказівкою, коли саме, на яких вулицях, у яких домах; б) коло людей; в) твори, написані в Івано-Франківській обл.; г) вшанування пам’яті: пам’ятники, музеї, вистави у театрах, у творах образотворчого мистецтва, у поезії та прозі Ваших авторів... Почати треба з визначення кола матеріалу, скласти словник імен та назв у предметному порядку”.

Певно, цьому листу-відповіді передували інші, однак саме з цього випливає, що І.Білинкевич інтенсивно розгорнув роботу над працею під умовною назвою “Шляхами Івана Франка по Івано-Франківщині”, і просив М.Мороза підтвердити документально окремі факти, зокрема, точні дати написання Франком статті “Сліди скитської традиції...” та прочитання поеми “Мойсей” у Коломиї (17.03.1978).

Із листа М.Мороза від 20 березня 1978 р. почерпнемо чимало важливих фактів, а також бодай частково зрозуміємо, як ішла підготовка “Літопису життя і творчості Івана Франка”: “У січні цього року передрукував я першу частину “Літопису...”, рр. 1856–1880, усього вийшло 280 машинописних сторінок. Один примірник послав до Києва в архів Франка в Інституті літератури АН УРСР. Другий примірник даю до Львівського музею І.Франка. Як будете у Львові, будь ласка, зайдіть до музею, де собі переглянете.

...Маю вже зовсім підготовлені до друку 1881–1886 рр., це знову буде 250–280 машинописних сторінок. Уже з 1 квітня беруся за передрук.

Рахую, що для всього “Літопису...” матеріал увесь зібраний, але це ще далеко не так. Коли приступаєш до остаточного оформлення, ой, як ще далеко до того, як це потрібно. Працю веду “етапами”, окремими розділами. Ближчим часом візьму 1887–93 рр. і буду готувати машинопис... При бажанні Ви уже б могли переглянути рр. 1881–86 – вони вже готові, зокрема внесені мною уточнення щодо мандрівки на Поділля в серпні 1885 р. й участі І.Франка – це вже є точно...”.

П’ятого травня 1979 р. М.Мороз, інформуючи І.Білинкевича про те, що “завершив роки до 1886 включно, а до липня повинен би завершити до 1893 р. включно”, побоюється, що рукопис розростається обсягом, адже літопис ті-

[51]К.: Рад. письменник, 1990.– С. 229–316.

льки 1881–86 рр. охопив 400 ст. машинопису. Надіючись на канікулярні можливості побувати у Коломиї, Яблунові та Березові, вчений просить у І.Білинкевича уточнень фактів, що стосуються Ольги та Михайлини Рошкевич, сина Михайлини Степана Іванця.

Буквально через кілька днів з Коломиї надходить лист, у якому Білинкевич повідомляє, що особисто знав С.Іванця, який мешкав у Коломиї до 1944 р. Далі ж подає цікаві повідомлення про Михайлину Рошкевич, Климентину Попович.

Тридцятого серпня 1979 р. М.Мороз інформує свого приятеля, що мандрував Тернопільщиною, побував також в Уричі, Корчині, Крушельниці, Славську. Подає цікавий фрагмент про дочку К.Попович Ольгу, тодішню бібліотекарку університетської бібліотеки.

Шостого вересня, відповідаючи на листа, І.Білинкевич розкриває М.Морозові деякі штрихи свого знайомства з дочкою Климентини Попович. Повідомивши колезі про те, що свою роботу ("Дорогами Великого Каменяра по Івано-Франківщині". – *В. К.*) вислав вже у "Карпати", Білинкевич пише, що продовжує збирати матеріали до словника.

Далі ж висловлюється про нарис Романа Горака про Ольгу Рошкевич[52] як про вдалий літературний повід. Але, якщо дивитися на публікацію як на нарис документальний, то, на думку І.Білинкевича, він "грішить неточностями, перекрученнями і деякими несправедливими характеристиками". Беручи до уваги загальну оцінку М.Мороза, що річ написана загалом "досить добре і зі знанням, є, правда дрібні помилки, але другорядні". І.Білинкевич заперечує таку позицію, бо, на його переконання, слід насамперед визначити, де "кінчається дрібна і другорядна помилка, а де починається помилка. Думаю, що незалежно від того, до якої категорії зачислимо дану помилку, все одно вона залишиться тим, з чим треба боротись".

З листа М.Мороза від 15 лютого 1980 р. виходить, що він зовсім ігнорував як історичне джерело багатотомну історію міст і сіл, за яку дехто вискочив у академіки. Тут же наполягає на пошвидшому доопрацюванні після рецензії рукопису для видавництва "Карпати" і просить І.Білинкевича дещо підготувати для чергового збірника "Українське літературознавство". Сміливо розмірковує над деякими недолугими публікаціями у ювілейному збірнику, а також над загальним станом франкознавства ("зовсім нема прізвищ відомих дослідників, зараз якийсь перехідний період – одні зійшли зі сцени, постарілись, а нового поповнення нема").

Франкознавством заповнені й наступні листи. Четвертого січня 1981 р. М.Мороз, наприклад, повідомляє, що останні два роки переглядав підшивки газети "Kurjer Lwowski", де виявив 13 статей, підписаних І.Франком, а також 235 дописів, що, за всіма ознаками розробки тем і стилістики, певно, належали теж Франкові.

Тут же поглиблює свої попередні судження щодо публікації Р.Горака: "Є цікаві думки й образи, а дещо спірне. Взагалі в авторі я бачу доброго трудівника на полі франкознавства, хоча підходить він і має на цілі одне: художнє осмислення, а не наукове дослідження".

Перечитавши путівник "Шляхами Івана Франка на Україні / Упоряд. М.О.Мороз"[53], І.Білинкевич поспішає надіслати до Львова (лист-рецензія на 11 с. рукопису від 20 листопада 1982 р.) посторіночні зауваження і пропозиції: спростовує твердження В.Боня (І розділ: "У долині село лежить"), не сприймає категоризму Р.Горака, який наче б намагався "понизити рівень освіти Ольги Рошкевич". Критик вносить чимало досить невідомого до взаємин І.Франка з Ольгою Рошкевич, заперечуючи документально чисті вигадки чи здогади літераторів, краєзнавців, як от Петра Арсенича.

Двадцять п'ятого січня 1983 р. М.Мороз вже вкотре наполягає, аби І.Білинкевич рятував ситуацію з виданням власної книжки, – шукав "підтримки когось впливового". Далі ж радиться автор листа про структуру майбутнього збірника "Вшанування Івана Франка", запрошує до участі. Сердечно дякував за посутні зауваження, висловлені на путівник ("...Я їх всі використаю у праці над "Літописом життя і творчості І.Франка").

Листом від 15 жовтня 1984 р. М.Мороз запрошує І.Білинкевича подати йому пропозиції, які в перспективні терміни він хотів би опрацювати до "Словника Франка".

З наступних листів маємо інформацію про те, що І.Білинкевич загалом високо оцінює пра-

[52] Жовтень.– 1979.– № 8.

[53] Львів: Каменяр, 1982.– 27 с., іл.

ці Р.Горака, особливо ж ті, що привносять у франкознавство елемент новизни, повідомляє про нагромадження матеріалів до словника, їх осмислення.

Значну інформацію несуть листи багатьох інших істориків літератури, пресо-і краєзнавців, як Федора Погребенника, Володимира Полєка, Богдана Якимовича, Романа Головина, Валерія Гадебури та ін. Так, наприклад, листи Ф.Погребенника від 14 жовтня 1981 р., 28 листопада 1981 р., 4 грудня 1983 р., 26 березня 1988 р., 31 липня 1995 р. – то цікава амплітуда думок, оцінок того, що робив на той час на ниві франкознавства Іван Білинкевич. То вчений підтримує публікацію у журналі "Жовтень" ("цікава, змістовна, з новими штрихами й деталями" (14.10.1981), то бідкається над затримкою чергових томів Франка ("...цього року теж не вийдуть 35–37. Буду готувати листа до вищих інстанцій. А з боку Вашого була б дуже бажана відповідна "акція": лист до Комітету у справах преси... – запит, чому порушуються строки виходу томів. Зрештою, можна було б надіслати відповідного листа й до "Літературної України". Прикро, що у франківський рік вийшло так мало томів" (28.11.1981), то просить в І.Білинкевича допомоги – подати йому адресу родини Петра Побігуцького, який свого часу "інсценізував твір О.Кобилянської "В неділю рано зілля копала" (04.12.1983), або ж підкласти плече у пошуках фактів до життєпису В.Павлусевича, бо "на дещо натрапив в архівах", та цього замало. "Трохи невпевнено визначив проблематику й характер п'єс В.Павлусевича, але тут їх зі свічкою не знайти". А ще інформує Ф.Погребенник про здану до видавництва "Каменяр" антологію творів І.Франка мовами народів світу – "30 перекладів 30 мовами" (26.03.1988 р.). Він висловлюється про І.Білинкевича як про "скромного за своїм характером, багатого знаннями в галузі української культури, зокрема Покутського регіону, краєзнавця-патріота". Саме з цього своєрідного листа-рецензії можемо зрозуміти, чому, по суті, ні одна з серйозних франкознавчих статей І.Білинкевича так і не появилася в тодішні часи. Очевидно, тому, і на цьому акцентує професор, що його дослідження були позбавлені казенно-офіційного духу, не "прославляли "великі соціалістичні перетворення" на Прикарпатті". Тому друкування його головної праці життя – історико-літературної та краєзнавчої книги "Стежками великого Каменяра по Івано-Франківщині" [*варіант книги-рукопису "Дорогами Великого Каменяра по Прикарпаттю". – В.К.*] так довго відкладали, а "згодом загалом він випав із планів видавництва" (31.07.1995 р.).

Цікаві за змістом листи Григорія Салевича. З повідомлення М.Ю.Білинкевич зрозуміємо, що це – "шкільний товариш покійного [*І.Білинкевича. – В.К.*], допомагав українській діаспорі у Польщі, доставляючи українські газети і книжки. Його вже немає в живих... Білинкевич допомагав укомплектовувати такі посилки..." (лист від 14 січня 1990 р. – особистий архів). Ось, наприклад, Г.Салевич бідкається, що не встиг придбати "Історію України" М.Аркаса, повідомляє І.Білинкевича, що побував у Польщі і "привіз собі трохи книжок, виданих в Америці". Далі йдуть оцінки суспільно-культурного журналу "Зустрічі", що виходив чотири-шість разів на рік як орган українського студентства та молодої інтелігенції. З-поміж інших повідомлень звертає на себе увагу ось це: "При церквах УКЦ почали організовуватися "Братства св. Володимира". Є немалий прошарок міщанства, якого до УСКТ не затягнеш, передусім жінок трохи старших. Ні забави, ні якісь лекції їх не цікавлять, а до церкви ходять. Якщо ці братства зуміють відіграти ту роль, що колишні в 16–17 ст., – то це буде цінний союзник проти полонізації... Як з пам'ятником Шевченкові? Чи вже усе узгіднено з начальством, чи вибрали вже місце, як поступає особистий збір коштів?..". 14 лютого Г.Салевич висловлює втіху, що ось-ось побачить світ "Богдан Хмельницький" Івана Крип'якевича, повідомляє, що "чудо з ним станеться" – виділили путівку на санаторне лікування. На ті події, які переживав український народ на той час, Г.Салевич подивився як на "весну народів 1848-го", не кажучи вже про ті "несподівані, глибокі і симпатичні зміни", які відбувалися тоді у Польщі, Чехословаччині..."[54].

Оптимістичні слова ряснІють у листі від 4 квітня: "Зняли з роботи ректора... У назві університету вилучили слова "ордена В.І.Леніна", закріпили настало синьо-жовтий прапор. А вчора замайорів наш прапор на Львівській ратуші. Чи

[54]Особистий архів.

ми сподівалися такої Ніагари? Дуже боюся, щоби у нас не наступило "головокружение от успехов", бо це може відкинути нас знову далеко назад"[55].

Вересневий лист (без числа) за 1991 р. прояснює перебіг подій, пов'язаних з життям Г.Салевича: він далі збирає книжки і пакунками передає для української громади у Польщі ("в цьому році я вже вислав їм 213 поштових посилок"); тішиться, що утворюються поза межами України суспільно-культурні товариства, земляцтва, що "йде недільне навчання дітей рідної мови"[56]. А лист від 26 квітня 1992 р. – останній у сімейному архіві Білинкевичів – зафіксував: львів'яни відроджують пластовий рух; Г.Салевич усі зібрані кошти повертає на придбання книг для українців у Польщі.

І.Білинкевич не раз звертався з листами до видавництв, редакцій, наукових бібліотек, музеїв, товариств, установ тощо. У кожному листі вчений нічого не просив для себе, для власної вигоди чи користі. На першому місці були суспільні, громадські інтереси: не знаходячи ніяких відомостей про Леоніда Красовського в тодішніх нібиенциклопедіях, І.Білинкевич 02.10.1977 р. пише до дирекції ЛНБ ім. В.Стефаника дозволити йому "зробити фотокопію автобіографії" або ж виписати "деякі суттєві біографічні дані", конче потрібні для розкриття теми: "Іван Франко і його сучасники".

Звертаються працівники державного літературного меморіального музею Івана Франка (лист за № 58 від 07.06.1977 р.) до І.Білинкевича і просять допомогти. Зокрема, читаємо: "Шановний Іване Омеляновичу! Вибачте, що дещо запізнилися з надісланням Вам фотокопії картини з кабінету І.Франка – "Дівчина з маком у волоссі". Фотограф зробив нам фотокопію і ми надсилаємо її Вам.

Ми пам'ятаємо і шануємо Вас, щиро вдячні за ті матеріали, пов'язані з Франком, які Ви нам надсилали. Маємо ми і Вашу рецензію на путівник по музею в Криворівні. Ваші слушні зауваження будуть використані при перевиданні путівника. Ми постійно збираємо старі франкознавчі видання, збираємо все, що пов'язане з іменем великого Каменяра сьогодні. Музей має можливість оплатити по закупівельній комісії за книги, речі, документи, що стосуються чи Франка чи його епохи. У нас буде до Вас велике прохання. Можливо, Ви знаєте людей села, де б ми могли закупити старі речі побуту гуцульського, або книги. Напишіть нам. Ми плануємо у будинку Івана Франка зняти літературну експозицію і повністю відтворити меморіальний комплекс. Донька письменника Ганна залишила нам опис того, що було у кімнатах. Вона згадує, що в кімнаті було багато гуцульських речей: обруси, ліжники, писанки, різьба, килимки тощо. Зрозуміло, що меморіальних речей цього плану ми маємо дуже мало. Але придбати старі речі (одяг, речі побуту, і навіть хатнього вжитку) у селах і містах, де Франко бував, ми вважаємо доцільним. Нехай такі речі зберігаються у фондах нашого музею, можливо ми ними підсилимо етнографічну рису теми: "Перебування І.Франка на Гуцульщині".

Літературну частину нашого музею плануємо розмістити у другому будинку. Отже, звертаємося до Ваших великих знань теми: "І.Франко на Гуцульщині" і просимо допомогти нам у придбанні експонатів".

І.Білинкевич 21 червня того ж року відповідає на цитований лист, підтверджує свою готовність допомагати музеєві.

Від редколегії "Української літературної енциклопедії" пишуть, дякуючи за пропозиції, зауваження, просять конкретизації пропозицій "щодо польських, німецьких та ін. іншомовних видань", запевняють, що "замовлення на окремі статті будуть надіслані у найближчий час" (№ 123 від 20.03.1987 р.).

Ще, певно, не один лист десь спокійно лежить у чиїхсь теках, а чи у стосах на стелажних полицях. Ще, напевно, сотні і тисячі сторінок, та ще більше рядків листів Івана Білинкевича будуть довго примовчувати малознані факти його великої досі малознаної біографії. Ще, на жаль, через це не одна історико-літературознавча тема або й проблема трактуватиметься приблизно чи не уточнено. Та вірю, що невдовзі прийде та нова хвиля дослідників, які перш за все розберуть рукописний архів Білинкевичів, опрацюють приватні колекції – і явиться українознавству нова сторінка його історії і майбутнього.

---

[55] Там само.

[56] Там само.

Статті

Степан МИШАНИЧ

ДЖЕРЕЛА СТУСОВОГО "САМОСОБОЮНАПОВНЕННЯ"

Stepan MYSHANYCH. On Sources of Stus' "Auto-Filling".

Якби було краще жити, я б віршів
не писав, а – робив би коло землі.
Василь Стус

Я не буду втомлювати вас широкими аналітичними викладками, розлогими цитуваннями джерельного матеріалу, рясними посиланнями на дотичну і не завжди доречну літературу. За останні 15 років ми, літературознавці, досліджуємо не стільки літературний процес, скільки відкриваємо для себе і для читача заборонені імена, факти і явища. Стрімко формуються модні тенденції досліджувати в першу чергу те, що лежить на поверхні, що могло б забезпечити науковцю швидке визнання, не кажучи вже про популярність. Більшість вчених (я маю на увазі в першу чергу вузівських дослідників), і так званих вчених прагне долучитится до великих імен – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, до знакових імен 20-их рр. XX ст., до творчості української еміграції, до письменників-дисидентів, шістдесятників, серед яких на чільному місці імена Ліни Костенко і Василя Стуса. З одного боку, це добре, бо звичайне переказування, реферування етапних праць провідних дослідників, праць літературознавців української діаспори дає можливість все більшому колу наших сучасників ознайомитися із здобутками заборонених авторів, із творами, що досі замовчувалися. Разом з тим сторінки журналів, окремих видань полонили квазідослідження із якоюсь дивною пташиною мовою, закодованим стилем, за якими крім звичайної описовості, переказування змісту творів не ховається нічого.

Та зараз мова не про це, – кожний дослідник вирішує ту проблему, яка є важливою для науки, монополії на науку сьогодні в Україні немає. Інша справа, що вчений, особливо початкуючий, повинен володіти імунітетом від графоманства, поверховості, примітивного емпіризму у висвітленні проблеми. Він мусить якщо не сповідувати, то хоча б наблизитися до розуміння моральних настанов письменника, творчість якого він прагне інтерпретувати. Саме інтерпретувати, бо заглиблення у духовний світ письменника, реалізований не лише у творчості, а й у повсякденному житті – не так просто. Для цього треба дорости до письменницького духовного світу, до його естетичних і моральних ідеалів. Інакше у пошуках оригінальності можна скотитися до рівня епатажного О.Бузини, Г.Грабовича – цих недругів української національної ідеї.

На гадку приходять слова Ліни Костенко, власне її поезія "Заворожи мені волхве":

"Заворожи мені, волхве..."
Сидить по мавпі на зорях, на місяцях,
Респектабельні пілігрими
В комфортабельних "Волгах"
"ходять" по шевченківських місцях.
Вербують верби у монографії,
Вивчають
біо-
і гео
-графію.
Полюють в полі на три тополі...
А цікаво, багато б із них потрафили
Пройти шляхами його долі?
Давайте чесно,
Не кнопки ж ми й не педалі.
Що писав би Шевченко
В тридцять третьому,
В тридцять сьомому роках?
Певно, побувавши в Косаралі,
Побував би ще й на Соловках.
Загартований, заґратований,
Прикиданий землею, снігами, кременем.
Досі був би
реа
білі
тований
Хоч посмертно, зате – своєвременно.
Звісило з трибуни блазенський ковпак
Забрехуще слово.
Було так, було так, було так, було так...
А, може, було інакше?
"Чуєш, батьку?

Чую, синку!...”
Пропадали ж люди ні за гріш.
Передсмертно лаявся Косинка.
Божеволів у тюрмі Куліш.
Курбас ліг у ту промерзлу землю!
Мовчимо.
Пнемося у багет.
Як мовчанням душу уяремлю,
То який же в біса я поет?![1].

І сьогодні “респектабельні пілігрими” “ходять” не лише по Шевченківських, Лесиних, Франкових, Довженківських, а й по Стусівських місцях, вербують терикони у монографії, вивчають біо- і географію. Полюють в Донецькому степу на скіфських баб. Щодо “пройти шляхами його долі”, то тут не все так просто й однозначно. Деякі так звані стусознавці і двох слів по-українськи не зліплять, зате претендують на найвищі премії в галузі Стусознавства.

Пригадую початок 90-их років. Вчорашні комсомольські діячі і молоді партійці носили на лацканах піджаків з одного боку портрет Леніна з іншого – жовтоблакитний прапор. Поміняли плюс на мінус і гундосили: “Стус – це видатний поет” (хоча збагнути творчість Стуса їм було не до снаги), а от Сосюра, Тичина, Рильський, Гончар – сміття. Як характеризував одного із своїх героїв М.Гоголь, судили всіх “з легкістю думок незвичайною”. Де їм було розуміти трагедії українських літераторів, вчених педагогів та всієї національно свідомої інтелігенції, яка опинилася під пресом імперського репресивного апарату! Не може у зв’язку з цим не процитувати уривок з поеми “Прокляті роки” поета-вісниківця Юрія Клена:

Помолимось за тих, кому на герць
Піти не вистачить снаги і сили.
За всіх отих, кого гірка, як смерть,
Недоля під ярмо важке схилила.
Хто чашу горя п’є, налиту вщерть.
Вславляючи життя своє немиле;
За тих співців, які за хліб і чай
Виспівують нам пекло, наче рай.
Бо може жереб їх з усіх найгірший:
Вони вславляють тиск чужих долонь,
На самоті ж їм груди дишуть ширше:
Як ніч обвіє пахощами скронь,
Вони складають потай п’яні вірші,
Де плаче сонце... й кидають в вогонь
Не вчує світ: весна крізь ті канцони
Ридає так, що на душі холоне[2].

Василеві Стусу вистачило сил і характеру стати у відкриту опозицію до окупаційної влади. В аналізі життєтворчості митця і мислителя ми повинні дошукуватися першоджерел і першопричин становлення національно зорієнтованого світогляду і це не дивлячись на донецьке середовище, російську школу, армійську душедробилку, неприйняття всього українського в регіоні. Як же за таких умов формувалася у Василя Стуса українська картина світу?

Ідея рідної землі, роду, Батьківщини у широкому і вузькому значенні слова є вічною, принаймні вік її тотожний віку понять роду-родини, етносу. Уже найдавніші фольклорні джерела, вік яких сягає понад п’ять десятків тисячоліть, перші писемні джерела підтверджують високий ступінь патріотичних почуттів русичів-українців. Азіатські кочівники-номади, що їх вивергала з дивовижною періодичністю із своїх нетрів Азія, польське гонорове панство, турецько-татарські мисливці за ясирем, румунські і угорські завойовники і зрештою московські “собиратели землиц” віками прагнули перетворити нашу Вітчизну у власну вотчину, проводили політику полонізації, онімечення, мадяризації, румунізації, російщення українців. Цей процес продовжується донині, бо нав’язування п’ятою московською колоною дугої державної мови в Україні – російської – є не що інше як закріплення імперського мовного статусу, щоб із часом розпочати процес білорусизації України та реабілітації Союзу.

Серед значної частини російської інтелігенції побутувала (та й досі побутує) думка про дрімучу відсталість української інтелігенції, особливо в гуманітарній сфері, у сфері, яка послуговується українською мовою. Це й зрозуміло, бо вся технічна інтелігенція давно перейшла на російську мову, стала придатком російської культури. У свій час мені доводилось чути від російських вчених думку, мовляв українські вчені, письменники – від сохи. А оскільки все сільське – архаїчне, відстале, примітивне, то й культура України далека від рівня російської, європейської. Кріпаччина, (згодом колгоспна кріпаччина), армія, ком-

[1]Костенко Л. Вибране.– К.: Дніпро, 1989.– С. 163-164.

[2]Клен Юрій (Освальд Бургардт). Вибране.– К.: Дніпро, 1991.– С. 129.

сомол, школа, засоби масової інформації – все це було спрямоване проти села, проти того середовища, у якому формувалася і підтримувалася національна самосвідомість, національна культура. Український селянин був відчужений від міста, від осередку космополітичного за своєю суттю. У місті кріпак-колгоспник почував себе незатишно, ставав предметом глузування. Навіть у Києві в радянський час людину, що спілкувалася українською мовою, сприймали як "калхозника", "дерьовню", тобто як відсталого аборигена українського села, людину неповноцінну. Говорю про це відверто, бо маю власний досвід: не раз на вулиці, у громадському транспорті, спілкуючись із донечкою українською мовою, зустрічав відверте здивування киян: мовляв, ніби пристойна людина, розмовляє чортзна якою мовою. Та й донечка звертається до мене не загальноприйнятим російським "папа", а відвічно українським "тато". Пригадаймо українських письменників, у мові яких (в тому числі й художній мові) звертання до батька було замінене з "тато" на "папа". Знаємо, що в радянських видавництвах існував заборонний циркуляр, у якому були перераховані суто українські слова і вислови, які вилучалися із творів? наукових трактатів і замінювалися російськими.

Не буду нагнітати прикладів тотального зросійщення українців, їх більш ніж достатньо, вони живучі і в наш час. Та що казати, коли деякі викладачі українських дисциплін Донецького національного університету у побуті послуговуються мовою російською, а на лекціях української літератури часом переходять на мову російську. Їм так "какось удобнеєє", висловлюючись словами персонажа О.Гончара.

Вся нова українська література в оцінках окремих російських критиків була хуторянською, примітивною. Навіть Т.Шевченко за вердиктом В.Белінського, був ослом, дурнем, п'яницею, убогим, безталанним письменником. Що казати про російських критиків, коли свої українські критики, письменники нарікали на неосвіченість Шевченка, нарікали на те, що від нього дьогтем пахне, на його обмежену селянськість, неосвіченість. Мовляв, Шевченко настільки відстав від європейської естетичної думки, що про нього давно час забути. Якби це говорив діяч типу О.Бузини, Дж.Грабовича, а то ж подібні постулати стверджував М.Драгоманов.

Намагаючись догодити своїм хлібодавцям, п'ята колона Москви в Україні із дивовижною послідовністю обстоює тезу про те, що Т.Шевченко є суто селянським письменником. В Донецьку навіть випущена книга про селянськість, а отже відсталість Шевченка, і нічого робити національного пророка із цього замшілого, застарілого писателя. Вороги України із шкіри пнуться, щоб принизити роль Шевченка в гальванізації національної ідеї, в порятунку України від тотальної полонізації, русифікації, онімечення нашого краю.

Крайнього вияву паплюження Т.Шевченка одержало в працях Дж.Грабовича, до маразму вона доведена в опусах О.Бузини. Ми не будемо переконувати представників п'ятої колони Москви в тому, що саме село є носієм, продуцентом і оберегом національних цінностей. У свій час видатний німецький філософ, представник філософії життя Освальд Шпенґлер писав у праці "Падіння Європи": "...Замість багатого формами народу, який зрісся з землею, – новий кочівник, паразит, житель великого міста, позбавлений традицій, розчинений в безпредметній масі, людина фактів, безбожна, інтелігентна, безплідна, пересичена глибокою відразою до селянства". І далі: "...Селянин – єдина природна людина, єдиний пережиток культури, який зберігся".

Відома й інша, більшовицька думка про село і селян. Селянство, стверджував вождь світового пролетаріату В.Ленін, це сіра маса, яка далі купи гною нічого не бачить. Більшовики звели семантику поняття "селянин" до абсурду: проповідуючи ідею злиття міста і села, вони загнали селянина у колгоспне рабство, позбавили його у свій час навіть паспорта ("націє безпашпортна моя" писав Стус), а в 30-их рр. здійснили найцинічніший в історії людства акт геноциду, знищивши найпродуктивнішу частину нації – селянство.

У яких же умовах формується світогляд В.Стуса? Здавалось би міська школа, де поет навчався 10 років, далі Сталінський педагогічний інститут, армія та інші радянські інституції, у сфері яких ріс і формувався В.Стус, повинні були визначити його моральні максими, етичні і естетичні уподобання у потрібному Системі руслі. Та не так сталося, як програмувала Система. Із часу критичного ставлення на навколишнього світу Стус переглядає ті ідеологічні постулати, які нав'язувала молоді радянська система. Рішучий вплив на процес національного самоусвідомлення поета

мала родина, яка перенесла в Донецьк подільські традиції, мову, сімейні звичаї, норми здорової народної моралі. Багато хто із відомих вчених стверджує думку про те, що 80% культурних цінностей людина засвоює у перші п'ять років життя. Решта 20% знань набуваються протягом всього життя. У Василя Стуса могли бути відхилення від цієї схеми, зважаючи на те, що він мав дивовижний потяг до накопичення знань, до критичного осмислення баченого, чутого, прочитаного. Але родинний храм сформував основу основ Стусового "самособоюнаповнення". М.Коцюбинська повторює відомий афоризм: "Хто хоче зрозуміти поета, мусить відвідати його рідний край"[3]. Котрий край у випадку Стуса, запитуємо себе? Подільську Рахнівку, у якій Стус прожив 2 роки із подальшими приїздами на літо до бабусі? Донецьк, який він не вважав українським? Залишається єдина Україна – родина, сім'я, яка виявилася дивовижним оберегом національних традицій. Традицій у широкому розумінні поняття. Маємо у своєму розпорядженні величезний масив Стусової спадщини, яка яскраво ілюструє етапи і домінанти формування Стуса – громадянина, поета і мислителя. Чи не найвиразнішим матеріалом для з'ясування теми є взаємини в межах родини. Не заглиблюючись в тему, скажемо, що взаємини ці були ідеальними, такими, якими їх сформувала народна традиція.

Стус написав багато творів, ліричними героями яких є мати, батько, сестра, син. Саме ці твори разом з іншими матеріалами – листуванням, спогадами – є ключем до розуміння поетового самособоюнаповнення. Наведемо один з них, що відноситься до раннього періоду творчості:

Мене вела ти в ніжні ранки
Ізмалку, хлопчиком дрібним,
Вставати вчила до світанку –
Будь неспокійним і міцним,
Росою ранішньою вмитий...
І я вставав, і я спішив,
І я зростав. Учився жити
Під кроною старих дубів.
Було нас троє. Але брата
Вже вкрила часу пелена,
Хлопчачих років рання втрата
Була звичайно не одна.
Удвох з сестрою ми зростали
В шахтарськім селищі малім,
Город копали і сапали,
І звозили картоплю в дім.
А мати нам пісень співала –
Їх більше, мабуть, не почуть,
Як хлопця дівчина кохала,
Котру той хлопець встиг забуть,
Або тієї, що пізніше
Я прочитав у "Кобзарі",
Що батько синові миліший,
Ніж мати, що не говори,
І повідала ти малому
Свої скорботи життьові,
Бо в тебе – ні рідні, ні дому,
Тепер на чужині живи.
Мені ж приносила калину,
До узголів'я кладучи,
"Іди ти, сину, на Україну,
Нас кленучи".
І я зростав, і раптом виріс,
Неначе риба із води.
О добра материнська щирість!
Мене землею проведи,
Ти матернім відчуєш серцем
Людську і ласку, і тепло,
Мене ти в горі порятуєш
І другу й ворогу назло.
Ні, я не пещеної долі
Просив би в тебе. Зовсім ні.
Дай буйногривої сваволі
На довгу путь, на довгі дні[4].

Будучи відірваним 1972 р. від нормального життя, від родини, В.Стус з віддалі згадував батьків, дружину, сина в романтичному ореолі. Його листи до членів родини, його поезії, ліричними героями яких виступають батьки, дружина, син є неперевершеними документами доби. Вони передають синівську любов до рідних, характеризують українську родину з її здоровою мораллю, трепетно-турботливими взаєминами, прагненням взяти на свої плечі непосильний тягар, нести який прирекла родину Система. Ми переконані, що саме цей матеріал мав би стати в центрі уваги дослідника, що прагне дошукатися першоджерел Стусового самособоюнаповнення, благодатним матеріалом для вчителя-вихователя, для

[3]Стус В. Зібрання творів: У 4 т., 6 кн.– Львів: Просвіта, 1994-1999.– Т. 1.– Кн. 1.– С. 13.

[4]Там само.– Т. 1.– Кн. 2.– С. 33-34.

молодих батьків тощо. Не від Шевченка, Франка, Лесі Українки Василь Стус увібрав норми родинного співжиття, норми людських взаємин, якими керувався все своє життя і які втілені в усій його творчості. Хоча впливу великих українців ми не збираємось заперечувати. Та все ж національну зорієнтованість дала йому родина. На великих класиків він тільки звірявся у правильності обраного шляху.

Недаремно дитинство, проведене в межах подільської родини в Донецьку, В.Стус вважав найкращим відрізком своєї біографії[5]. Йдеться про період, який інтенсивно наповнював духовний світ поета. Літературна критика із надмірною обережністю і недомовкою пише про селянськість письменника. Навіть його вислів, винесений в епіграф доповіді, варійований у ряді творів, ідея праці на землі як найвище покликання людини, розцінюється як позерство.

Вирваний із Поділля, В.Стус не сприйняв Донецьк, як нову малу Батьківщину. Батьківщиною для нього залишилося "голубе Поділля", а далі батьківська хата в Донецьку, родина... Час від часу у пам'яті поета зринає родинна реліквія? прадідівський стіл, на якому "*хліб і сіль. І сала жовтий шмат*". В пам'яті спливають "*чорні руки, але світлі душі / Моїх батьків. Де сльози, ніби груші / Старого саду, падають, мов град. / Вони самі – старі пенсіонери, / Сивенький тато*", який уже нічого не жде від нового часу, "*бо сплинув вік*". *На новому місці, куди родина переїхала, щоб врятуватись від голодної смерті, батькові мариться село, / де руки діда, схрещені в могилі. / Рахнівка, Гайсин, Голубе Поділля. / Все забуттям, мов терном, поросло*". Молоді роки батька пройшли по наймах, по заробітках. Батьківщина зосереджена для нього в родинному колі, у власноруч збудованій хатині край Донецька.

Світ для В.Стуса, для ліричного героя його поезій

"Лишився цей. Малий. В вікні. У рамах.
Оце твій світ. Нехай малий, та свій.
Незрадний. Твій. Довірений і вірний.
Хай пам'ять бродить і гуде, як рій.
Це – твій..."[6].

Від батьків, споконвічних хліборобів, В.Стус успадкував не лише мову, повагу до людей, любов до праці, норми людського співжиття, освячені традицією, а й духовний скарб і найвище його втілення – фольклор, звичаєві традиції та інші форми народної духовності. Саме ці норми і приписи, тисячоліттями формовані та вдосконалювані на основі здорової народної моралі, скеровували свідомість поета у єдино правильне русло – працю в ім'я родини і Вітчизни, протистояння окупаційній системі в Україні. Ненависть до катів України не зменшувалась із роками, навпаки, вона ставала рафінованішою, конкретнішою, адже В.Стус занадто довго перебував під пильною опікою гебістів, репресивного апарату загалом.

Іноді В.Стус виходить за рамки родини і оплакує всіх селян-колгоспників, для яких, як і для поета, дарована Системою "рабська доля і воля рабська":

Серед закріпаченого поля
запалала свічка вогняна.
Люде мій! О кріпаки комуни!
Вам усім несуть дубові труни?
тільки б до могили дожили!
Кріпаки замучені, нужденні!
Націє безпаспортна моя![7].

Стверджуючи тезу про те, що фольклор був одним із потужних джерел Стусової духовності, було б спрощенням шукати у його творчості прямолінійні фольклорні переспіви, цитування, стилізацію як засіб заповнення художнього простору тощо. Фольклоризм В.Стуса криється в нових формах вираження, в розширенні змісту усталених образів, сюжетів, у ставленні до уснопоетичної традиції, до поетичного словника народу як до відвічного коду художнього самовираження в національному часопросторі.

Фольклоризм творчості будь-якого сучасного поета можна розглядати в кількох аспектах, на кількох рівнях: жанрово-типологічному, стильовому, фразеологічному, словниковому, образному, – в залежності від того, де цей зв'язок найяскравіше виражений. А що такий зв'язок існує – факт незаперечний: кожний письменник живе і формується в соціумі, всотуючи (свідомо, чи на підсві-

[5]Стус В. Двоє слів читачеві // Стус В. Зібрання творів: У 4 т., 6 кн.– Львів: Просвіта, 1994-1999. – Т. 1.– Кн. 1.– С. 42.

[6]Стус В. Зібрання творів...– Т. 1.– Кн. 2.– С. 108-109.

[7]Там само.– С. 175.

домому рівні) вироблені суспільством традиції, в тому числі й мовно-художні.

Аксіоматичною є істина, що "літературна мова є не що інше, як мова фольклорна в своїй першооснові, на яку наклалися окремі індивідуальні нашарування. Мова дається "одвіку", а разом з нею і вся (виражальна чи зображувальна) палітра: символи, тропи, арсенал художніх засобів. Поет користується мовою для об'єктивації нового змісту, що виникає в часі, в суспільстві"[8]. Жоден письменник, чи сукупність творчих особистостей, якими б геніальними не були, не створюють художню мову, вони користуються народнопоетичною художньою палітрою, в тому числі й мовною, для виразу свого індивідуального мислення.

Ми не будемо тут розгортати тези про вплив фольклору і народних традицій загалом на формування духовного світу поета, зауважимо, що вона, ця теза аж занадто спорадично згадується у працях літературознавців. Далі констатації фольклоризму у творчості В.Стуса дослідження у цьому плані не велися. Натомість велися інтенсивні пошуки літературних впливів на поета. Нам доведеться довго дошукуватись причин такої ситуації. Та все ж, на нашу думку, йдеться про традиційну тенденцію "впливів" на українську літературу літератури російської, впливу творчості дозволених і возведених в ранг класиків своїх "революціонерів-демократів" – Шевченка і І.Франка. Пригадую свої університетські студії, коли нам втовкмачували в голови непреложні істини: мовляв Шевченко б не відбувся як "революціонер-демократ", якби не Белінський. Більше того, Шевченко нібито зустрічався з Белінським, постійно перебував під благотворним впливом останнього, хоча насправді вони не були особисто знайомими, ніколи не зустрічалися. Про який вплив може йти мова, коли В.Белінський висловив неймовірну радість з приводу арешту і заслання Т.Шевченка. "Я не читав творів Шевченка, – писав від в листі до Анненкова, – і ніхто з моїх товаришів не читав їх, але це не заперечує тої істини, що вони тривіальні і дурні". Ось вам і "благотворний вплив".

Щось подібне відбувається і в пошуках естетичних і етичних критеріїв поетичної творчості Василя Стуса. Ну як тут обійтися без Шевченка і Франка? Без них В.Стус залишився б на хуторянських маргіналіях української поезії.

Фольклоризм В.Стуса своєрідний, не подібний до фольклоризму Т.Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка та ін. Фольклорними джерелами на різних рівнях В.Стус користується подібно до мови, до етико-естетичних приписів, увібрала в себе з народження, і які сповідувала "від колиски до гробової дошки" родина Стусів. Фольклорні образи є органічними в його поетичному мисленні. Цій темі ми присвятили окреме дослідження, отже повторюватись не станемо[9].

Друга координата проблеми – освіта. Хоч навчався В.Стус наполегливо і сумлінно, чужомовну освіту вважав шкідливою і нудною. Дещо іншою була ситуація, коли В.Стус навчається в Сталінському педагогічному інституті. Тут не стало тієї зашореності в навчанні, що в школі, де обов'язковими елементами кожного уроку було навчання на прикладі В.Леніна, атеїстичне виховання. В інституті В.Стус зустрічає цікавих викладачів-філологів, з якими охоче спілкувався, спонтанно сформувалося коло друзів, яких цікавили ті ж проблеми, що й В.Стуса.

Інтенсивно займався самоосвітою, з жадібністю накидаючись на книги з філософії, етнології, естетики, літературознавства, історії тощо. Для нього нецікавим був співбесідник, який не був обізнаний із найновішими книгами з гуманітарної сфери, із журнальними матеріалами, переважно російськими, оскільки в Росії друкували те, що в Україні було забороненим. Вивчав іноземні мови, читав в оригіналі німецькі джерела, розпочав глибоке вивчення англійської, не кажучи про слов'янські мови.

Особливе місце у творчості В.Стуса критика відводить досвідові Шевченка. "Це якось значно вагоміше від суто літературного впливу, – пише у передмові до 6-томового видання творів Стуса Михайлина Коцюбинська. – Це – знак причетності до національних традицій. Підґрунтя, образнонастроєве тло. Природно, що образно-смисловий комплекс Шевченка невід'ємний від

[8]Мовчан П. Повернення задля оновлення // Мовчан П. Ключ для розуміння. Ессе, літературно-критичні статті.– К.: Радянський письменник, 1990.– С. 76.

[9]Мишанич С. Народнопоетична стихія в творчості Василя Стуса // Василь Стус в контексті європейської літератури / Матеріали до II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина (Донецьк 20-21 вересня 2001 р.).– Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2001.– С. 39-94.

образу України. В поезії Стуса весь час наштовхуємося на якісь ремінісценції, на, очевидно, несвідому цитацію з Шевченка... Недарма Л.Плющ назвав твори Шевченка "претекстом" Стусових "Палімпсестів", а Ю.Шевельов у передмові до цієї збірки писав: "Шевченко для нього – як українська мова. Він нею пише, він нею дихає, він кує й перековує її, як йому велить творчий дух"[10]. Якщо б слова "досвід Шевченка" змінити на "досвід народу, родини", зафіксований у фольклорі, у нормах повсякденного життя", все стало б на свої місця. Ми не станемо заперечувати впливу естетики Шевченка на Стуса. Та й хто з українських письменників формувався як митець поза спадщиною Т.Шевченка. Та все ж В.Стус, як і Шевченко виростав у народнопоетичній стихії і вийти з її притягальної сили він не міг.

Не заперечуючи загальної орієнтації В.Стуса на кращі зразки давньої, нової і новітньої української літератури, на твори Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, ми вважаємо пошуки літературних співпадінь, цитацій, запозичень перебільшеними, такими, що не відповідають істиному стану речей. І це при тому, що В.Стус неодноразово говорить про чинники, що мали вплив на формування його картини світу, естетичні й етичні максими. Починає він перелік цих чинників від матері, від її творчого спадку, що уособлювався в обширному народнопоетичному репертуарі. "Перші уроки поезії – мамині, – пише він у передмові до збірки "Зимові дерева. – Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати. Пісень було стільки, як у баби Зуїхи, нашої землячки[11]. І таких самих. Найбільший слід на землі – од маминої колискової "Ой люлі-люлі, моя дитино"[12].

На "синтез національної пісенно-мовної стихії" у творчості В.Стуса звертає увагу Дмитро Стус[13]. У розв'язанні мовної проблеми, пише дослідник, – "Василь Стус, з одного боку спирався на мовні набутки П.Куліша, Лесі Українки, В.Петрова-Домонтовича, П.Тичини, з іншого – використав Шевченків досвід залучення народно-пісенної та біблійної образності та відповідних мовних форм як носіїв архетипних значень до тексту своїх творів"[14]. Так то воно, так, та не зовсім. Відомо, що В.Стус вивчав українську літературу в школі, в інституті. Вивчав творчо, наполегливо, і не самі твори перерахованих письменників формували його світогляд, не самі твори зарубіжних авторів впливали на формування його естетичних смаків. В.Стус, як і Т.Шевченко, П.Куліш, І.Франко та ін., ріс в українській сільській родині, духовним здобутком якої були народні традиції, звичаї, етичні норми, що базувалися на здоровій народній моралі. Саме із родинного духовного храму, а не від Шевченка, В.Стус виносить те духовне багатство, яке стало в основі його творчості. І не Шевченків "досвід залучення народно-пісенної" образності використовує В.Стус, а створює власну стихію фольклоризму, відмінну від Шевченкової, а тим паче від Франкової чи Лесиної.

Пригадуємо, як українські хлопці, потрапивши до "легендарної і непереможної" начисто зрікалися рідної мови. Уже через кілька місяців перебування в армії один із персонажів Олеся Гончара пише додому: "Пайка хватает, какось наєдаюсь". А повернувшись з армії у відпустку, звертається до дівчини: "Дараґая, давай, пайдьом сядем под льопой". Армія не витравила в душі Стуса материнської мови, а відповідно національної духовності, гідності. Армію він сприймав як стихійне лихо, яке обрушувалося чи не на кожну українську родину. Коли після закінчення інституту у Стуса з'явилось право вибору свого місця в житті, він залишає зрусифіковану Донеччину і переїжджає "в Україну" – спочатку на Кіровоградщину, а далі в Київ. Були й інші осередки – Горлівка, Мордовія, Пермська область – але внутрішній світ В.Стуса не змінювався. Навпаки, він утверджується у правдивості тих життєвих концептів, які успадкував в родині, а далі розвинув до тої міри, що став у відверту опозицію до окупаційної влади.

Ми не заперечуємо й інших чинників самовдосконалення В.Стуса, про які він згадує в листах, публіцистиці, поезії, про які згадує літературна

[10]Шевельов Юрій. Трунок і трутизна: Передмова // Стус Василь. Палімпсести.– Сучасність, 1986.– С. 17-58.

[11]Гнат Танцюра, вчитель с. Зятківці що на Вінниччині, записав від Явдохи Зуїхи (Сивак) понад 1000 пісень, які були видані в академічній серії "Українська народна творчість" 1965 р. (Пісні Явдохи Зуїхи / Записав Гнат Танцюра / Упоряд., передмова та прим. В.А.Юзвенко, М.Т.Яценка. Редакція та упоряд. нотних матеріалів З.І.Василенко.– К.: Наук. Думка, 1965.– 810 с.)

[12]Стус В. Двоє слів читачеві...– Т. 1.– Кн. 1.– С. 42.

[13]Стус В. Зібрання творів...– Т. 3.– Кн. 1.– С. 13, 18.

[14]Там само.– С. 17-18.

критика. Згадував В.Стус Пастернака, Бажана, Рільке, Гете, Ясунарі Кавабату, Кендзибуро Ое та ін., бо в спадку кожного його приваблювали ідеї, співзвучні його душевній настроєності. Приваблювали його в творчості багатьох письменників незвичні і незнані форми вираження. Про родинне духовне віно згадував спорадично, оскільки воно було для нього самозрозумілим і сприймалося як повітря, навколишня природа, праця, родина тощо. Звідси – парадокс: вчені не могли не помічати сільської стихії в творчості В.Стуса, але не звертали і не звертають на це уваги, принаймні такої, якої ця тема заслуговує. Можливо, були обережними, бо не хотіли принизити поета, акцентуючи на його сільському походженні, на образній системі, взятій із сільської духовності. Пов'язуючи В.Стуса із творчістю Шевченка, Куліша, які сповідували селянську філософію, критики не давали поета на поталу О.Бузини і ін. псевдоестетів, які зводили творчість найвидатніших українських письменників до відсталої селянської ідеології, до різного типу аберацій. Ми не прагнемо виносити остаточний вердикт у цьому питанні, зате акцентуємо на ньому увагу з надією, що наступні покоління вчених осмислять проблему глибше, розглядаючи творчість В.Стуса у контексті всіх чинників, що формували його "самототожність" і в першу чергу в контексті традиційної селянської філософії і естетики.

Селянська духовна сфера була органічною для Стуса, найзручнішою для поетичного вислову. З іншого боку, поет все життя перебував у пошуках нових форм вираження. В одному з листів до рідних (від 7-10.12.1975 р.) зустрічаємо цікаві спостереження В.Стуса над романом Кендзабуре Ое "Футбол, 1860": "*Увесь твір – це якийсь ускладнений* **контрапункт**: *самовбивця з червоною головою і дитина-кретин. Прадід, брат прадіда, загиблі брати їхні – університетський мілітарист і жертвенна дружина, повстання 1860 і футбол через століття,* **парні мотиви роду** *Недокоро, неначе коріння роду знає* **два мотиви** *однієї пісні.* **Всі ці пари** *розліновують твір, ніби написаний на міліметровому папері, аби не схибити, аби можна було розмістити всю конструкцію і максимально окреслити її невловиме ряхтіння. Смисл життя Міцу й Такасі – обрати себе в гуді родоводу, коли й не обрати – то визначитися щодо нього. І згадані мною* **пари, антиномії**, *проліновуючи твір, роблять, може, й сировину мистецьким виробом (бо вони мають в собі – чи передбачають – якусь потайну структуральну ідею – мистецького (як ідеальна недозмістовлена недоформа: пратвір, ембріон його, протомотив великої стихії*"[15].

Та В.Стуса цікавлять не тільки і не стільки опозиційні пари, антиномії роману Кендзабуре Ое, скільки характер методу, стилю письменника: "*А все радість більша – од його тонів, півчверть і 1/8 тону, що в сукупності дає бозна-яке сполучення (голова паморочиться просто думати – думати й уявляти). Натяки й натяки, символи й назнаки (дерево, тінь його, спогад про дерево і про тінь його; перший, другий, третій спогад, що існує, як живий всевимінливий дух, бо цей спогад живе з нами і наповнюється нашим життям, він теж виростає, мов дерево, – і має такі ж кружала наших літ на зрізах). Асоціації. Оце йдуть цілою вервечкою, вибірково чи однією найдостоменнішою тональністю, барвою, смаком, запахом. І все – як за чайною церемонією: музичний лад буднів, музичний лад життів і доль, музичний лад народження й небуття... Одне слово, маю я радості від цього твору. Може, переголом, прочитаю його ще й утретє, аби хоч трохи добитися до схованих джерел (знаю, що самих джерел не побачу, бо вони сховані в хащах* **локальної символіки**, *мені, певна річ, не відомої абсолютно*"[16]. Поет розуміє, що осягнути глибини образного мислення Кандзибуро Ое, осягнути "хащі локальної символіки", джерела якої сягають міфологічного мислення та його подальших трансформацій, йому не дано. Для нас важливою в даному випадку є теза про джерела локальної символіки японського письменника і що саме ця символіка робить твір оригінальним і привабливим.

Ми вдалися до розлогого цитування, оскільки спостереження В.Стуса над явищем японської літератури багато чого прояснює в творчій лабораторії самого поета, розкриває зокрема його ставлення до бінарних опозицій, їх "заповнення" напівтонами, його розуміння поетичної символіки, яка у випадку його поетичної практики була закорінена в міфологію, в український фольклор, Шевченкову і Лесину поезію. Недаремно В.Стуса цікавили праці з міфології, які він пе-

[15]Стус В. Зібрання творів...– Т. 6.– Кн. 1.– С. 202-203.
[16]Там само.– С. 202-203.

речитував і опрацьовував ретельно. Залишався в більшості випадків незадоволеним від прочитаного, оскільки міфологія мала занадто строкате і поверхове трактування.

З серед. XIX ст. в Україні поширюються ідеї космополітизму, які призвели і призводять до нівелювання національних цінностей. Космополіти від літератури осередками культурного прогресу вважали місто, і ширше – Західну Європу. Село у цій ідеології космополітизму вважалося відсталим, хуторянським, не здатним на продуктивну творчу працю. Ще в позаминулому столітті проти космополітів рішуче виступив П.Куліш: "Оставайтесь собі при своїй городянській філософії, а нам дозвольте селянську філософію проповідувати, взявши її прямісінько з Євангелія. Робіть ви своє діло, панове, а ми своє робитимемо, а там вже колись у віках грядущих люде побачать, кому з нас за науку й працю дяковати".

Вчитуючись у рядки поезій Василя Стуса, "неозброєним оком" помічаємо в ній перевагу образної системи із сільського середовища. Ось початок першої збірки "Зимові дерева":

Куріють вигаслі багаття,
собаки виють до зірок,
а в річці місяць, мов латаття,
доріс до повні і розмок[17].

І останній вірш із перекладів:

За рікою гора – темний ліс там шумить.
За горою ріка – хутірець там стоїть.
Заспіва соловей – темний ліс гомонить.
Молодая вдова як зачує – не спить.
Вже на тім хутірці ні душі не зустріть,
лиш співа соловей – темний ліс гомонить.
Забарився купець – по дорозі знеміг,
завернув до вдови перебути нічліг.
Ані спину йому, ані стерпу йому –
й розчинилися двері вдовині в пітьму[18].

Із багатьох аспектів обраної нами проблеми ми акцентуємо увагу на розгляді еволюції образної системи в поезії Василя Стуса, в основі якої перебуває принцип локальності асоціацій, тобто той принцип, який наповнює і живить образну систему поетового художнього мислення.

Локальні асоціації характерні для образної системи всієї української літератури постромантичного періоду – для творчості Т.Шевченка, П.Куліша, П.Мирного, Д.Марковича, М.Старицького, І.Нечуя-Левицького, Лесі Українки, І.Франка та ін. По своєму локальні асоціації живлять образну систему літератури XX ст., систему тропів кожного письменника по-своєму, формуючи оригінальну метафорику. Як і в поетиці названих письменників образна система, асоціативність письменників XX ст. обумовлена реальним місцевим побутом, історичними і місцевими реаліями. Цю обумовленість не слід трактувати прямолінійно як "вірність типових характерів в типових обставинах". "*Локальність образу, – міркує з цього приводу Михайлина Коцюбинська, – це поняття широке і багатозначне, це, по-перше, обумовленість образу певним національно-історичним побутом персонажів, їх соціальною сферою, але, крім того, вона пов'язана також з характером і настроєм персонажів, із загальним емоціональним тонусом твору, з єдиним образним контекстом, що панує в творі, та ін. Локальний колорит у творі може мінятися в залежності від ситуації, героїв, настроїв і т. ін.*"[19].

В.Стус успадковує від своїх попередників побутово-психологічні малюнки, взяті із сільського побуту: "*Думи визбираю, мов зерня, ніби стернями колоски*"[20], "*Люблю дозвілля степове безкрає, / могутні м'язи рідної землі, / і запах чебрецю, і жайворонків крик, / і ластівок тривогу. / Німує древній сум в важкій ріллі...*"[21].

Спогади раннього дитинства фрагментарні: родинний сад, завжди вологий, як і бабусині очі, Для поета бабуся – "вологе сонце". Далекий став, кудлатий собака. "*То був тридцять восьмий рік. / Збігає в минуле / Струмком, що біжить назад, / Дитинство твоє, / Збігає, як берег / Котрого нога лиш торкнулась*"[22].

Частішають спогади дитинства на чужині, в армії, в концтаборі, на засланні, куди доля закидала поета. Повертаючись додому після тривалої розлуки, поет згадує дитинство, не вдаючись до рясної метафоризації, у поезіях спогадів переважає автологічний стиль. Поет використовує естетику фактів, які не потребують метафоризації.

[17]Стус В. Зібрання творів...– Т. 1.– Кн. 1.– С. 43.
[18]Там само.– С. 190.
[19]Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі. Питання теорії художніх тропів.– К.: Вид. АН УРСР, 1960.– С. 63.
[20]Стус В. Зібрання творів...– Т. 1.– Кн. 1.– С. 49.
[21]Там само.– С. 88.
[22]Там само.– Т. 1.– Кн. 2.– С. 111.

Попри це художні образи художньо довершені:

> *“Пригадуєш маторженики?*
> *І борщі з лободою?*
> *Кукурудзяне поле матері,*
> *З квасолею й картоплями?*
> *Культпоходи по колоски,*
> *хованки від об'їздчиків?”*[23].

Спогади дитинства виринають із пам'яті спонтанно, вони самі по собі наповнені поетичною семантикою, тому для їх відтворення поет не потребує вишуканих поетичних форм:

> *Не співатиму. Казатиму. Отак:*
> *Жінка шмаття випрала. На жердці*
> *Пришпилила. Біля ніг собачка*
> *Лащиться. Вимахує хвостом,*
> *Іклами всміхаючись до сонця*[24].

Ідею, висловлену в епіграфі, В.Стус час від часу втілює в поетичних рядках, котрі аж ніяк не можемо вважати позірними. У вірші “Вереснева земля” із збірки “Круговерть” після слів І.Франка “Земле моя, всеплодющая мати” поет дорікає собі за те, що не зміг більше зробити для своєї Вітчизни:

> *О, Вкраїно моя осіння!*
> *Чом забракло мені уміння*
> *Звеселити серце твоє?*
> *Голубінь моя, голубінь!*
> *Розтривого моя і муко!*
> *Чом не можу я дать тобі*
> *Своє серце – у добрі руки?*
> *О, коли б то, коли б я зміг!*
> *Рідну землю, тривогами краяну,*
> *Поорав би я, як переліг,*
> *В ріллях радості неокраїх!*
> *Земле рідна! Тобі одній*
> *Я волів би служить до скону.*
> *До твоїх до прийдешніх днів*
> *Дотягнутися б хоч рукою*[25].

Моральні максими В.Стуса пов'язані із чином добродійства, із вірою в добро, землю, із працею. Не треба слів, “*де треба людських рук, / Будинки зводити, мости ладнати, / Чи древні переліги поорати. / Учися брати віру. Як беруть / Снопи на плечі, Як беруть лопати / Садівники, щоб землю перерить / І здобрити...*”[26].

У кожного поета зустрічаємо програмні твори, своєрідний підсумок пройденого життєвого шляху, осмислення свого місця на цьому шляху і, нарешті, накреслюються дальші кроки щодо втілення життєвого кредо. Одним із таких творів у В.Стуса є поезія “Ecce homo”, у якому поет створює концепцію людини, покликаної змінювати той колоніальний стан, в якому перебувала Україна. Вдалу спробу порівняльного аналізу цього твору здійснює Ф.Пустова, поклавши в основу свого дослідження тезу про те, що “В.Стус безперечно, проходив школу навчання на прикладі життя і творчості Т.Шевченка й І.Франка”[27]. Здавалось би, всі міркування дослідниці слушні, хоча навряд чи варто так часто і прямолінійно вживати літературознавчий “loci communes” про вплив Т.Шевченка і І.Франка на творчість письменника. Всі названі письменники вийшли із сільського середовища, виховувалися в українських родинах, всі вони в дитячому і юнацькому віці усвідомили колоніальний статус України, рабське становище українського народу в Російській та Австрійській імперіях. Саме ці моменти обумовили антиколоніальний характер їхньої творчості. Не про вплив Т.Шевченка, І.Франка повинна вестись мова в першу чергу, а про ті реалії підневільного становища України, які глибоко відчували і боляче переживали письменники, вся національно свідома українська інтелігенція. Вся історія нової і новітньої української літератури – це історія національно-визвольної боротьби. Отже, мова може йти про типологію сюжетів, мотивів, образів, ідейної спрямованості їхньої творчості, а не про прямі запозичення і впливи.

Ліричний герой Стусової поезії, як і давньогрецький Антей, закорінений в землю: “*Я виростав. З землі. // І син землі, // Не можу зупинитись, // Та й спинить // Мене ніхто не зможе... // Я землю виораю // Для блакитних весен*”[28].

---

[23] Там само.– Т. 1.– Кн. 1.– С. 122.

[24] Там само.– С. 129.

[25] Там само.– С. 204.

[26] Там само.– С. 207.

[27] Пустова Ф. Порівняльний аналіз поезій “Vivere memento” І.Франка й “Ecce homo” В.Стуса // Василь Стус в контексті європейської літератури / Матеріали до ІІ Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина (Донецьк, 20-21 вересня 2001 р.).– Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2001.– С. 132-139.

[28] Стус В. Зібрання творів...– Т. 1.– Кн. 1.– С. 219-220.

Через призму гіркої іронії змальовує В.Стус "романтику" українського села у поезії "Романтика". Не про подвиги героїв, поставлених у виключні трагічні обставини іде мова. "Героїзм" української тітки, колишньої колгоспниці полягає у неймовірно важких умовах виживання, на яке прирекла українське село рабовласницька система. Це воістину зразок соціалістичного романтизму, який сповідував принцип "типових характерів в типових обставинах":

тільки клопоту цілий день.
До колгоспу не ходить. Стара вже.
А свиням кинути бур'яну –
Бо роздеруть обору.
Нагодувала собачку
І пішла з драбиною у садок.
Нарвала повну торбу вишень,
Шию змуляла поворозка.
Постелила ряднинку – висипала.
Стільки назліталося мух,
що сердитий собака
зубами ляскає, ляскає,
мало не лопне.
Забрала полотно.
Намочила в ковбані
і, розстеливши по землі,
почала гнилички збирати.
Ціленькі – в одне відро,
побиті, миршаві – в друге.
Одні – свині похрумають,
інші – й на сушку можна.
Скоро прийде чоловік з кузні,
треба готувати вечеряти,
он же й сонечко ген-ген
скоро й зайде.
А ще треба відлучити овець,
подоїти, у хлів загнати,
Хвору ногу попарити –
а там – і спати[29].

Трагедію власну, трагедію своєї родини В.Стус ототожнює з трагедією народу, а звідси – правдивість і глибина переживань ліричного героя. Відвічним лихом українського народу була вимушена еміграція за океан, в "Сибір неісходиму", на Далекий Схід, на Біломорканали і Колими, БАМ'и і цілину. Простори імперії систематично поповнювалися українським людом, позбавленим права на власне життя. Під загрозою репресій родина Стусів також змушена була покинути рідне Поділля і виїхати "на чужину", бо Донеччина в родині завжди сприймалася чужиною.

Безпашпортний і закріпачений,
сліпий, колгоспний мій народ!
Катований, але не страчений,
рабований, але не втрачений.
Тебе знайшов я на добро,
а чи на горе. Я не знаю,
не хочу знати. Ти бо є,
і я до тебе утікаю,
і я минуле проклинаю
твоє, народе мій, боєць,
твоє минуле. Де ти був,
і де ти жив, і де ти взявся,
і де ти стільки лих намався,
як ліз покірно під обух[30].

Розуміння наслідків руйнівної сили імперських порядків в Україні, політики геноциду села не могли залишати поета байдужим. І хоч було небезпечно висловлювати думки вголос, поет не міг мовчати. І він писав, закарбовував свою гіркоту і печаль на папір. Так появлялися поетичні документи великої художньої сили, документи, що дійшли до читача лише по смерті поета. Ось один із таких віршів:

Село! Колгоспна вітчина
знедоленої України
ще спить. Воно не йде до нас,
а тільки шле за сином сина
від золотих пшеничних піль,
від трудоднів і від кріпацтва.
Вже п'є той син гіркий напій
свободи, рівенства і братства,
бо все у місті. Тут живи,
працюй, конай, перевиконуй,
глевкими куснями давись
щасливих сталінських законів.
Так древній орють переліг.
За скибою лягає скиба
І все ховається в ріллі –
І наша мста, і давня диба,
усе ховається. Кріпак –
безпашпортний – вже тридцять
років
солона слава, як ропа,

[29]Там само.– Т. 1.– Кн. 2.– С. 71-72.

[30]Там само.– С. 91.

карбує переможні кроки
з соціалізму? в комунізм
(з старого рабства – до нового).
Нові ж раби – в країни скрізь.
Зате ж нові...[31].

Осмислюючи пройдений шлях, поет вдається до локальної образної системи, властивої селу, він із зажурою констатує нездійсненність юнацьких мрій: "Ще й до жнив не дожив, / в полі жита не жав", "Ріллею утікала ніч, / Ріллею річка пролилася". Із чужини поет лине думкою на Україну, яку виніс у пам'яті з дитинства:

Далекий рідний край. І гайворонням –
біблейським воїнством – ти од задух боронений.
Велика клуня, ще сніпками вшита.
Замок великий. Школа. Кілька парт
розкидані подвір'ям. Далі – жито,
ще далі – ранні картоплі копають.
Струмує дим межи дерев. Межи
Старого плоту – зеленіє кілля
Вербове. Тут живи. І тут служи[32].

У спогадах із чужини, у снах персоніфікована Україна завжди наповнена реаліями села:

Коли в мій сон заходить Україна –
То без калин, без соняхів, без сонць,
а в сутінках. Як удова, з оклунком
заходить Україна в рідний дім:
напитися, спитати про здоров'я
і сісти скраю лавки. Відпочити
і чорний, як чорнозем, піт з чола
рукою стерти[33].

Поет з тривогою розмірковує про можливість всезагальної зради України не окремими конформістами і ренегатами, а всім народом, зради її "золотих степів і заповіданих могил". Поет тривожиться, щоб народ не перепив чужинцям між болями і забуттям своєї долі й недолі. На риторичне запитання, що ж робити в таку апокаліптичну добу, поет має одну відповідь: "*жить, / І знову ниву недожату / Плекати мовчки. Ворожить, / А доки буде ще служить / Мені од прадіда лопата / і заступ батьків, і печаль / моєї матері, і сльози / моїх дідів, і крик сестер, / і в схлипах дні. І серця біль, / І все, що є у серці?*"[34].

"І в тридцять літ... найкращих років і ні чорта" із сумом і гіркотою констатує поет. А в пам'яті спливають спогади дитинства:

...Поділля, ранок, сад,
старезна клуня. На межі – петрушка
та благовісні монастирські дзвони
гудуть і холоду до ранку додають.
І я малий. Ні батька, ані матері.
А є бабуся. Ув обід – куліш.
Надвечір – тепла грушка – хтось бабусі,
Буває, подарує, а вона
Онуці принесе. А як достигнуть
червоні яблука (їх циганками звуть),
то стільки маю радості!..[35].

Ще і ще раз вчитуючись в рядки, написані В.Стусом, починаєш розуміти глибинний зміст написаного, як вистражданого, пройнятого болями. Поет розуміє, що його життя, як і життя всієї української інтелігенції, що не зрадила Вітчизни, це шлях на Голгофу. І шлях цей торований народом, якого звідусіль чигали ординці, "загребущі сусіди". А звідси неминуча аномалія духовності українця – плачі і голосіння, надмірна журба, наклали непроминучий слід у всьому фольклорі. "*Перші ознаки нашої духовної аномалії*, – пише Стус у коротенькій, але місткій передмові до збірки "Зимові дерева". – *журба, як перше почуття немовляти в білому світі*"[36]. Так, почуття журби проймає весь український фольклор – від колискових пісень до невольницьких плачів і голосінь.

Почуття журби тією чи іншою мірою проймає всю нову і новітню українську поезію, крім графоманської, маршово-бравурної поезії "соціалістичного реалізму". Мотиви журби у фольклорі і літературі, і в творчості Стуса зокрема навіяні самим життям. Вони втілені в тисячах, десятках тисяч варіантів фольклорних творів – суспільно-побутових пісень, легенд і переказів, дум тощо. Журба В.Стуса вкорінена в журбу всього українського народу, що супроводжувала його історію, його буття продовж тисячоліть. В акумульованому вигляді ця туга і журба втілена в поезіях таборів і заслання.

[31]Там само.– С. 92.
[32]Там само.– С. 152.
[33]Там само.– С. 156.
[34]Там само.– С. 164-165.
[35]Там само.– С. 209.
[36]Стус В. Зібрання творів...– Т. 1.– Кн. 1.– С. 42.

Осмислюючи історичне минуле України, період, коли "*стенаються в герці скажені сини України, той з ордами бродить, а той накликає москву*", а той Польщу, Туреччину, "*заллялися кров'ю всі очі пророчі*":

...З руїни
Підводиться мати – в годину свою грозову:
– Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали
З собою в чужину весь тонкоголосий ясир,
Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали,
Бо так не карав нас і лях, бусурмен, бузувір.
І Тясмину тісно од трупу козацького й крові,
І Буг почорнілий загачено трупом людським.
Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові
У пеклі запеклім, у райському раї страшнім.
Пси з вас наріжуть, натешуть на гузна вам палі
і крові наточать – упийтесь пекельним вином.
А де Україна? Все далі, все далі, все далі[37].

Відірваний від рідної землі, запроторений в "Сибір несходиму", В.Стус створює поезії високої психологічної напруги, у яких "*цвітуть волошки в золотому житі, // а над смарагдом луки сяє мак. // І таємнича мавка білорука // ступає – ніби вічністю пливе*"[38]. З віддалі "*чезне чар твоєї Батьківщини, // а хоре серце чорний смокче спрут*". Самі собою в свідомості виникають мотиви голосінь, які здатні передати душевний стан поета. І частотні апострофи – звертання до рідної землі, до батьків, дружини, сина і, навпаки, думки і переживання рідних за сина, чоловіка, батька. Співпереживає горе в'язня, його розлуку з родиною природа, святі місця на Батьківщині:

Церква святої Їрини
Криком кричить із імли,
Мабуть, тобі вже, мій сину
Зашпори в душу зайшли.
Скільки набилося туги!
Чим я її розведу?
Жінку лишив? на наругу,
Маму лишив – на біду.
Рідна сестра, як зигзиця,
Б'ється об мури грудьми...[39].

На чужині, за ґратами і за колючим дротом у поетовій пам'яті зринає "*посоловілий од співу сад, од солов'їв, і од надсад... // Ущухлим світлом сяють вишні*". І над усім цим – накликання смерті: "*Дай, Господи – вмерти! / Пропасти, забутись*!"

Особливо вражаючими є спогади-розчарування, осмислені поетом з відстані, спогади, сповнені локальними образами. Знайомство зі Львовом та містечками-сателітами Львова відбулося не в такому ключі, як це уявляв поет. Львів у його уяві був "серцем серця" України, а галичани – нащадки відважних опришків, січовиків, осердям повстанців періоду Другої світової війни. Натомість маємо моторошну картину відчуження і переродження, місто

"Спаскуджене парсунами п'яниць
розпусників, повій, заброд ссавущих
і пришелепкуватих землячків,
це грішне без гріха глухе містечко
тряслось, гойдалось, мов драговина,
під шептами байдужих баляндрасників,
воліючи догодити всім і вся –
яким війнуло холодом на мене
в цій вичужілій вітчизні, отут,
де край мені здавався серцем серця,
а стогін крові – обрій знакував!
Уже тоді, коли твій рідний люд –
Ці милі, грішні, славні, чесні лиця
зашелестіли, засичали разом
над головою в тебе...
І жовті пальці тицяли в твій бік.
...Тоді вже,
коли останні строїлись святки
(Свят-вечір був, і коляда, і гамір
Дитячої дзвінкої коляди),
ти чув про це. Коли незнаним Львовом
ішов наздогад, близячи свій час[40].

Коли Україна – "*за край світу*", коли "*ночі врвала Варвара, / сонце їде за Різдвом.../ На Водохреща маєм / Об, Іртиш, Єнісей, / А в очах не світає / тьма не йде із очей. / Пси, наглядачів крики / і заліззя тобі ж. / Приґравайте ж, музики, / За колимський рубіж*"[41], поет прагне смерті:

Дай, Господи, – вмерти
Пропасти, забутись,
Зійти себе в зойках,

[37]Там само.– С. 45.
[38]Там само.– С. 29-30.
[39]Там само.– С. 32-33.
[40]Там само.– С. 60.
[41]Там само.– С. 67.

На друзки розпасти,
Розвіятись в вітрі,
Згубитися в часі,
І, вирвавши душу,
Піти в безімення![42].

Поет почуває себе немов у турецькій неволі: "*Весь обшир мій – чотири на чотири, / Куди не глянь – то мур, куток і ріг*". Відчуття кінця, смерті.

І дальше смерти – рідна батьківщина!..
Колодязь, тин, і два вікна сумні,
Що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі – ніби дві жарини –
Журливі очі вставлено. Це ти,
О пресвята моя, зигзице-мати!..[43].

І далі ремінісценції з народних дум:

О, де ж він – край твій, біль твій, крах?
Де ти єси, ясна водо –
В ній тихі зорі полоскались,
В ній білі хмари тінню брались,
Німій, бідо моя, жадо
Моя. Бо серця джерело
Вже обміліло. Обміліла
Криниця. А верба пустила
Гарячі брості – в крик-зело[44].

Понад усе поет прагне в Україну, яка бачиться йому в різних ракурсах, образах. Тут образ коханої, матері, тополь, солов'їв, калини. "В горлі солоні пищать солов'ї", "на вітрі струмує осика", "червона тінь калини", "синичка заспівала", "тужно зозулі кують за дітьми зниклими без сліду", "по загороді горобці", "чорна галич", "зацвіли братки по цих сумних грядках", "косичена береза", "даленіє дальня Україна, тяжка, як жито і як синь ясна", "упали роси на зелені вруна, / з діброви обізвався соловей". Вражаюча картина сну на чужині, у якому поет передає найтонші деталі донецької домівки, своєї малої Батьківщини:

Вся в жужелиці, поросі, вугіллі,
вся сіра й чорна, і брудна й кургуза,
збігаючи донизу – там, де балку
перетинає залізничний насип,
мені наснилась вуличка моя.
Вузенький ворок – тісно тут мені,
щоб радість розпросторити. Спускаюсь
донизу, проминаю кілька хат,
і ось вона, моя домівка рідна.
Старий колодязь, вичовгана корба,
акація обтята, сохлий клен,
зашторена зажурена веранда,
котра уже мене не пізнає.
Добридень, рідна хато! Де ви, рідні?
Стрічайте сина блудного. Дарма.
Німотні двері, аніде ні звуку,
лише жерделі ветхі у дворі
журливо поколихуються. Входжу
в німе подвір'я. Призьба. Клямка, Стук.
Анітелень. Від мене замуровано
моє минуле, вимовкле й німе,
заховане між грубих стін саманних.
Куди ж мені податися, куди?
Не знаю. Не збагну. І довгу думу
досновую, схилившися до лави.
Від балки обізвався паровоз,
і захід сонця геть заколихався,
розносячи свій деренчливий дзвін.
Все. Більше пристановиська немає[45].

В.Стус часто вдається до антиномій, бінарних опозицій у змалюванні "чужої чужаниці" та своєї батьківщини. Зважаючи на те, що ця тема розроблена у праці М.Мишанич[46], ми наведемо показовий зразок протиставлення Колими і України:

Обколоте, в намерзі, стогне вікно,
І свічка у склянці, у пляшці вино,
У горлі застуда, у серці пітьма.
І світ надовкола – сто грім – Колима.
Провалля і кручі. Горби і горби.
Сказись – од чекання, молінь, ворожби
Чи то заклинання, чи то знавіснінь.
Оббризкали стіни – чи кров ачи тінь.
Занадто далеко, занадто ген-ген,
Де в леготі-вітрі кучериться клен,
Де сонях кружляє, калина цвіте,
Хвалитиму Бога, що там ви єсте,

[42]Там само.– С. 71.
[43]Там само.– С. 82.
[44]Там само.– С. 84.
[45]Там само.– С. 136.
[46]Мишанич М. Бінарна опозиція як спосіб поетичного самовираження Василя Стуса // Василь Стус в контексті європейської літератури / Матеріали до II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина (Донецьк, 20-21 вересня 2001 р.).– Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2001.– С. 120-131.

Де ревом німим задихнувся Дніпро,
Де Нестор ховає злочинне перо,
Бо в горлі застуда, у грудях пітьма
І світ оступає сто крик – Колима[47].

У “Палімпсестах” часто зустрічаємо твори, полюсні за настроєм, змістом, за світовідчуттям ліричного героя. З одного боку “тихі води” і “ясні зорі”, “зелені села, білі городи, / і синь-ріка, і голуба долина, / і золота, як мрія, Україна”. З іншого боку, тут же, поруч

...дорога долі, дорога болю.
Сніги і стужа, вітри й морози,
Свисти і лайки, дикі прокльони,
Собачий гавкіт, крик паровоза,
Чорні машини, чорні вагони
Шпали і фари, пси і солдати,
Пруття і граття і загорода.
Впали – і хода, встали – і хода,
В плечі штовхають нас автомати[48].

І далі ще і ще рядки з кола образів селянської України, закарбованої в пам’яті і в серці поета з перших років життя: “*По голубих лугах... Волошки в золотих житах / і перехаті маки долу / геть оклонили головки*”, “*Довкола – зрубані хрести / по рідній Батьківщині. / Моя тополе, краю мій, / вигойдуйся на волі... / Так мудро пахне чебрецем, / і деревій сумує*”[49]. У таборах “*летять, як кулі спогадування проминулих літ*”, переважно епізоди дитячих років у селі:

Гаї. Переліски, діброви –
Й Рахнівка. Падай, падай ниць.
Там, у долині, ув імлі
Вона парує, мов хлібина
Допіру з печі. Україно,
Ти радощі мої й жалі,
Моя Вітчизно пресвята!
Мої дитячі ярі дзвони
І гомін цей многоколонний,
І млин – подобою хреста.
А скільки тут снувалось мрій
Моїх батьків, молодших мене.
Тут кожна стежка є священна,
Як тужно пахне деревій!
Ми поминаєм Борсуки,
Йдучи із Зятківець. Куріло
Пораннє сонце. Ледве мріли
Біль-білі радісні хатки.
І я до тебе надбігав
І потерпав, щоб сонмом видив
Себе по вуха був не видав,
Щоб дивен-сон цей не розтав.
І невпізнанний був такий
Мій шлях до себе. Повертання
В своє село, своє чекання.
Гай, сине, сине, сине мій![50].

Природно, що рідний край пов’язаний насамперед із рідною хатою, матір’ю, сином, дружиною:

Хай лишилось жити два-три дні,
Хай останній вибуде поранок,
А перед очима рідний ґанок,
Рідний край у рідній стороні,
Де, ледь-ледь зіпершись до воріт,
Віща мати, ніби синя птиця,
виглядає, світиться, святиться
і журливий шле тобі привіт.
Як її чекання береже
Від притоми і від споневіри!
Щирі, ми пробудем завжди щирі.
І невже не зможемо? Невже?[51].

Для передачі найпотаємніших рефлексій-думок, для відображення психологічного стану поет часто вдається до засобу сну, до народно-поетичних втілень часопростору: “Десь цвіте Софія”, “Десь музика лунає”, “Мені наснився тихий сад, / роса, шпориш по стежці”, “Наснилося, що я на тім дворі”, “Який бездонний цей горішній сон”, “Наснилося, з розлуки наверзлося”. І, нарешті, цикл “Сновидіння”[52], яким завершуються “Палімпсести”.

Прикладів домінування сільської стихії у творчості Василя Стуса можна нанизувати далі й далі, але й цього достатньо, щоб зрозуміти сутність відвічних світоглядних концептів, які формувало село і які стали основою Стусової самосвідомості, критеріїв поетового самособоюнаповнення. І лише тоді ми збагнемо глибину своєрідності Стуса-поета і мислителя, коли сприйматимемо глибинний зміст слів, з яких починаються ці спостереження, у прямому значенні, відкидаючи удавану семантику їх позірності.

[47]Стус В. Зібрання творів...– Т. 3.– Кн. 1.– С. 135.
[48]Там само.– С. 152-153.
[49]Там само.– С. 172.
[50]Там само.– С. 189.
[51]Там само.– С. 190.
[52]Там само.– С. 225-230.

Статті

Володимир АНТОФІЙЧУК

ХРИСТИЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Volodymyr ANTOFIYCHUK. On Christian Context of Lesya Ukrainka's Creative Work.

У літературознавстві минулих десятиліть склалася традиція акцентування атеїстичного підтексту "християнських" творів Лесі Українки, побудована на факторах об'єктивного та суб'єктивного порядку. Сучасні дослідники говорять про модерністську критику християнства в творчості письменниці, яка, на їх думку, "багато в чому пов'язана з ніцшеанською традицією (...). У своєму антиклерикалізмі Леся Українка суголосна з Ніцше, її ідеї близькі й до позиції М.Бердяєва, інших чільних європейських філософів модерністської доби"[1].

З одного боку, догматичні стереотипи радянської епохи в принципі виключали об'єктивний літературознавчий аналіз подібних творів і вимагали послідовно критичної оцінки християнських мотивів; з другого – в окремих випадках сама Леся Українка з різних причин давала привід своїми листами і коментарями до творів гіперболізувати антихристиянський характер її світогляду. Письменниця цілком однозначно відкидала релігійний фанатизм, показне лицемірство та інші церковні догмати, що цілком виразно відобразилося в її драматичних творах. Водночас її постійно приваблювали моральні аспекти християнства, його вплив на психологію індивідуума і натовпу.

Погляди майбутньої поетеси на християнську релігію складалися під впливом батьків, які навчали своїх дітей шанобливого ставлення до релігійних свят і традицій. Але найбільшу роль у цьому, очевидно, відіграв М.Драгоманов, який зробив надзвичайно багато для самоосвіти і формування світогляду своєї племінниці. Окремі його думки ще й досі трактують як "ідентичні з поглядами Плеханова, Леніна та більшовиків"[2], тобто як атеїстичні[3]. Проте тут треба враховувати принаймні два моменти. По-перше, вченого, який говорив про реальність Ісуса Христа, ретельно досліджував історію перших християн, відстоював право кожного на свободу віросповідання, неправомірно зараховувати до переконаних атеїстів. По-друге, треба розуміти і позицію самого М.Драгоманова як антиклерикала з огляду на те, що ті клерикали (особливо на території України, яка входила до складу Росії) були причетні до політики денаціоналізації українців, відзначалися крайньою реакційністю і зашкарублістю в ставленні до наукових праць чи художніх творів на християнські теми.

Для Лесі Українки, як свого часу для Т.Шевченка та І.Франка, Біблія була не тільки основною християнською книгою, загальнолюдським культурним зразком, але й джерелом сюжетів, образів та мотивів. Відомо, що в юнацькі роки вона із захопленням читала Біблію, прагнула якомога досконаліше її вивчити. У листі до М.Драгоманова від 2 січня 1892 р. вона писала: "Порадьте мені: оце хочу собі купити Біблію, та не знаю яку краще: чи грецьку, чи слов'янську, – думаю, грецьку краще. Звісно, жидівська була б найкраща, та що ж, коли не знаю по-жидівськи"[4]. Далі в цьому ж листі письменниця вказує на одну із причин такого підвищеного інтересу до Книги книг: "В Біблії, окрім всього іншого маса дикої [*тобто предвічної. – В.А.*] грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю"[5].

Ґрунтовне знання Біблії надихнуло Лесю Українку на переклади українською мовою окремих її розділів. У 1891 р. на прохання М.Драгоманова вона переклала уривок з XXXVII розділу книги Єзекіїля, а згодом – і з Ісайї. Зауважу, що переклади з Біблії здійснено Лесею Українкою в той час, коли наукової інтерпретації Святого Письма українською мовою ще не було, і ця праця поетеси має бути належно оцінена.

[1]Агеєва В.П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації.– К.: Либідь, 1999.– С. 218; Антофійчук В.І. Євангельські образи в українській літературі XX століття.– Чернівці: Рута, 2001.– С. 56-68.

[2]Качуровський І. Завуальована молитва?.. // Слово і Час.– 1993.– № 12.– С. 49.

[3]Заїка О. Творче переосмислення біблійних сюжетів, образів як особливість поетики Лесі Українки // Роль християнства в утвердженні освіти, науки та мистецтва: історія, уроки, перспективи: Наук. зб.– Рівне, 2000.– С. 194.

[4]Українка Леся. До М.П.Драгоманова. 2 січня 1892 р. // Українка Леся. Зібр. творів: У 12 т.– Т. 10.– К.: Наук. Думка, 1978.– С. 125.

[5]Там само.– С. 125.

Значне місце в лектурі Лесі Українки посідали книги з історії та філософії християнства. За рекомендацією М.Драгоманова вона переклала українською мовою праці французького вченого Моріса Верна "Біблія", "Євангеліє", "Євреї", "Священна історія", які не тільки поглибили її знання про Біблію, але й дали можливість детальніше познайомитися з історією християнства. У задумах Лесі Українки була трансформація книги М.Верна "Священна історія", яка призначалася б для селян і дітей. Отже, поетеса, окрім усього, вбачала в Біблії і потужний фактор формування морально-етичних норм людини.

Леся Українка створила понад п'ятдесят художніх обробок з Біблії, в яких абстрактні позачасові домінанти традиційних структур набували гостро сучасного звучання, а їх універсальні характеристики активно орієнтувалися на створення конкретно-історичного національного образу світу, який легко реконструювався в свідомості реципієнта. Поема "Самсон" (1888) – перша спроба Лесі Українки в трансформації біблійної оповіді. Твір сімнадцятирічної авторки, яка, на думку І.Франка, повелася "з біблійним текстом дуже вільно"[6], виявився досить своєрідним переосмисленням першоджерела. Зрештою, біблійні образи тим і приваблювали поетесу, що давали величезні можливості для художнього втілення ідей свого часу. Слід підкреслити, що соціально-ідеологічні аспекти інтерпретації біблійного матеріалу в творчості Лесі Українки завжди підпорядковувалися дослідженню корінних морально-психологічних тенденцій духовної еволюції суспільства.

Задумуючи твір на християнську тематику, Леся Українка ретельно підбирала матеріал, робила виписки з Біблії і наукових праць. Наприклад, А.Кримський захоплено згадував, як вона, працюючи над драматичною поемою "В катакомбах", проштудіювала цілу бібліотеку про період первісного християнства і розвиток влади митрополитів за часів християнського підпілля. При цьому він відзначав: "Я не наважусь назвати іншого письменника, який би з такою відповідальністю ставився до своєї праці, як Леся Українка... (...). Без перебільшення можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим, дослідником"[7]. В архіві Лесі Українки зберігається чимало виписок з Біблії, зроблених у процесі роботи над драмою "У пущі". Деякі з них цілком або в перефразованому вигляді уведено в текст твору. Праця М.Драгоманова "Про волю віри" (1895) викликала чимало думок Лесі Українки про християнство як релігію, які згодом відбилися в багатьох її драматичних творах.

Над християнською тематикою Леся Українка найактивніше працювала від поч. 900-их рр. і до кінця своєї творчості. За цей час були написані "Одержима" (1901), "Що дасть нам силу?" (1903), "Мгновение" (1905), "В катакомбах" (1905), "Руфін і Прісцілла" (1908), "На полі крові" (1909), "Йоганна, жінка Хусова" (1909), "Адвокат Мартіан" (1911) та ін. Показово, що про особливе зацікавлення Лесі Українки християнською тематикою свідчить не тільки досить велика кількість творів, але і сам підхід до її художньої реалізації. Якщо до кінця 90-их рр. взаємини творчості поетеси із християнством визначалися здебільшого зверненням до обробок біблійного сюжетно-образного матеріалу, перекладом на українську мову різного роду християнської літератури, то відтак авторка заглиблюється у саму суть християнського вчення, створюючи на основі цього багатопроблемні зразки художніх моделей, у яких превалює мотив сприйняття християнських ідей конкретними людьми зокрема та суспільством взагалі. У цей період склалися і певні теоретичні міркування Лесі Українки щодо християнства, які найповніше розкриваються у "Замітках з приводу статті "Політика і етика" (1903) та у листі до А.Кримського від 9 лютого 1906 р. І.Качуровський вважає, що переломним моментом у світогляді Лесі Українки стала її любов до Сергія Мержинського, який був релігійною людиною. "Не буде перебільшенням ствердити, – пише вчений, – що від часу знайомства з Мержинським, а особливо після його смерті, християнська тематика стає домінантною в творчості Лесі Українки"[8].

Використання загальновідомого для реципієнта християнського матеріалу допомагало письменниці осмислювати не тільки загальнолюдські проблеми, але й, головне, досліджувати актуальні для свого часу тенденції і процеси. Саме тому в її християнських версіях так багатопланово розглядаються проблеми міжособистісних взаємосто-

[6]Франко І. Леся Українка // Зібр. творів: У 50 т.– Т. 31.– К.: Наук. Думка, 1980.– С. 257.

[7]Кримський А. Із спогадів щирого друга // Кримський А. Твори: У 5 т.– Т. 2.– К.: Наук. Думка, 1972.– С. 689.

[8]Качуровський І. Завуальована молитва?.. // Слово і Час.– 1993.– № 12.– С. 52.

сунків та індивідуальної психології в екзистенційних ситуаціях і станах: “віра і невіра”, “щире служіння Богові й фанатизм”, “особистість і натовп”, “моральне вчення і його соціально-ідеологічна реалізація”, “етичний релятивізм і його переростання в онтологічний нігілізм”.

“Християнські” версії Лесі Українки можна розмежувати на кілька груп. У першій письменниця, використовуючи канонічні ситуації й образи, осмислює діяння Христа й етапи його трагічного шляху (“Одержима”, “Йоганна, жінка Хусова”, “Що дасть нам силу?” та ін.); друга присвячена дослідженню еволюції чи доль учасників євангельської трагедії та людей, які знали Ісуса (“На полі крові” та ін.); нарешті, в третій групі досліджується сприйняття власне християнських ідей (“Мгновение”, “Адвокат Мартіан”, “Руфін і Прісцілла”, “В катакомбах” та ін.). Звичайно, ця класифікація досить умовна, оскільки в одному й тому ж творі часто переплітаються декілька аспектів і проблем, які в сукупності створюють драматичну картину загальновідомих подій.

Християнська тематика стала однією з домінант мистецького світу Лесі Українки, про що свідчить порівняно велика кількість творів, в яких порушуються проблеми віри і свободи вибору, морально-етичних і світоглядних основ релігії тощо. Для художніх версій, які розробляла поетеса, характерне активне звернення до тих образів, ідей і колізій, які визначають трагічний підтекст біблійно-християнських оповідей. Це передусім комплекс ідей, пов’язаних з образами Ісуса Христа і його оточення, Іуди Іскаріота та інших біблійних персонажів. У цих випадках авторку цікавлять здебільшого ті поведінкові та морально-психологічні домінанти, які визначають сюжетний розвиток творів, а також своєрідність морально-психологічних мотивувань того, що відбувається.

Серед творів Лесі Українки помітно вирізняються ті, в яких моделюються складні процеси зіткнення язичницької та християнської ідеологій. У таких версіях розкриваються особливості релігійного світобачення, його перспектива в духовному розвитку людини. Ці надзвичайно суперечливі і трагічні за своєю суттю процеси призводять до радикальних перемін у свідомості персонажів, стають основою їх духовного відродження. При цьому письменниця, як правило, чітко розрізняє такі поняття, як віра в Бога і церква як інститут влади, акцентуючи моральну перспективність першого і суперечливість другого. В таких випадках герої Лесі Українки змушені радикально змінювати своє життя, погляди на людей, котрі їх оточують, на власні уявлення про природу людини і суспільства. Саме це зумовлює мотиви жертовності і спокути, які посідають одне з центральних місць у подібних трактуваннях.

Попри це, ставлення Лесі Українки до християнства не завжди було однозначним, не позбавлене воно протиріч і сумнівів, але сповнене постійних пошуків істини, котра народжувалася у гарячих дискусіях і гострій полеміці митця із власним “Я” аналітика, а інколи й у неприйнятті уже готових висновків. Невипадково у творах Лесі Українки, де порушуються проблеми християнства, домінує дискусійне начало, боротьба полярних світоглядів, одверте декларування позицій персонажів.

Відтворюючи сам факт сприйняття християнства з боку соціуму, Леся Українка розробляє художні типи індивідів, які сприймають ці ідеї одержимо, саможертовно, окремі з них відкидають деякі його доктрини, а то й не погоджуються з ними взагалі. При цьому мотивація такої поведінки зазнає конкретних і виразних характеристик. У праці Лесі Українки “Замітки з приводу статті “Політика і етика”, основні положення якої явно перегукуються з ідеями її художніх творів, відзначається: “Психологія християн і перших, і середньовічних, і новітніх завжди основувалась на двох супротилежних принципах: етичному і теологічному, бо християнство ж не було ніколи тільки філософією, але і релігією, теологічною догмою, що, як звичайне, переходила в фанатичну ортодоксальність. Отже, один принцип, етично-гуманістичний, казав: “Не убивай, людська кровця не водиця, і кожний має таке саме право на життя, як і ти, і нема нікого без гріха, і ніхто не знає всієї правди”; другий же, догматично-фанатичний принцип наказував: “Убий єретика, бо інакше твоя правда і розум не будуть фактично єдиними в світі, і світ не буде безгрішним, і царство правди не запанує”. Боротьба сих двох принципів, одного, що рятував духом свободи, і другого, що хтів, хоч і силоміць, вводити людей в царство небесне, була завжди трагічною в душі окремої людини або в житті якої партії, коли була щира, лицемірство робило її трагікомічною, а зачесердя просто комічною. Так і до нашого часу. Хто визволяється з тої трагедії, той виходить з догматичної релігії і вступає в науковий або практичний релятивізм. Чи може релятивіст запевня-

ти себе і других, що вся правда і розум може бути в чомусь, та ще й в комусь одному? Коли він справді консеквентний, то не може, інакше мусить зректись свого релятивізму і признати “абсолют” своїм ідеалом або – винайти якусь “золоту середину”, щоб погодити два супротилежні світогляди”[9].

Ставлення Лесі Українки до християнства як релігії найвиразніше, мабуть, виявилося в драматичних поемах “В катакомбах”, “Руфін і Пріскілла” та “Адвокат Мартіан”. У листі до А.Кримського від 9 лютого 1906 р. Леся Українка так пояснила концептуальний задум “В катакомбах”: “...Я давно вже думала, що теперішня форма християнства є логічним і фатальним наслідком його найпервіснішої форми (...). В найдавніших пам’ятниках, в “подіях апостольських”, в листах апостола Павла, в автентичних фрагментах первісної галілейської пропаганди я бачу зерно сього рабського духу, сього вузькосердого квієтизму політичного, що так розбуявся дедалі в християнстві (...). Комунізм першого християнства – се фікція, його ніколи не було, або се було комунізмом жебрака, що все одно не мав ніякого маєтку, або ще “комунізмом” добродійного багача (...). Чи ж не проти сього повстає мій раб-прометеїст? (...). Моя поема відноситься до середини II віку християнської ери (або до другої половини його), а тоді вже досить духовна тиранія усяких підпасків божих – зоставалось тільки будувати далі на прекрасно заложеному підмурівку духовної темниці”[10]. У наведеному фрагменті об’ємно викладені найважливіші аспекти змістового плану поеми, одночасно він до певної міри виражає загальне ставлення письменниці до християнства як релігії, передусім до його церковної іпостасі. А.Бичко, коментуючи наведені вище рядки з листа Лесі Українки, беззастережно заявляє, що поетеса “багаторазово висловлювала негативне ставлення до рабської ідеології, виразником якої, на її думку, завжди було християнство (...). Таких висловлювань Лесі можна зібрати немало і всі вони свідчать про те, що її антихристиянські мотиви значною мірою збігаються з ніцшеансько-європейськими і відображають центральну ідею романтизму – необхідність боротьби за визволення людини з духовного рабства”[11].

Справді, подібні думки, висловлені у листі до А.Кримського, дали привід дослідникам творчості Лесі Українки акцентувати антирелігійний характер її багатьох драматичних творів. Сенс цього дослідження аж ніяк не полягає в тому, щоби “робити” Лесю Українку християнкою (хоч загалом вона наближалася до цього), однак, ще раз підкреслю, що подібні автокоментарі зумовлені насамперед глибоким усвідомленням негативної соціальної функції церкви, яка в реальному житті часто суперечила духовній суті проповідей Ісуса Христа, а то й відверто перекручувала їх істинну суть, даючи їм абсолютно прагматичне трактування.

Тому цілком слушно зауважила Л.Мороз, що, “досліджуючи спадщину Лесі Українки, слід розрізняти її ставлення до віри – й до ритуалу, до релігії – й до земної ієрархії служителів церкви. Віднаходження істини в усій повноті неможливе на шляхах утилітарно-класового трактування творів письменниці, пристосованого лише до потреб певного політичного моменту. З’ясувати ж загальнолюдський зміст їх можливо, лише враховуючи притаманні різним епохам і соціальним станам особистості сприймання й специфічного витлумачення духовності, вищого знання про сутність людини й сенс її земного буття”[12].

У зв’язку з цим слід наголосити на таких моментах. По-перше, Леся Українка у своїх “християнських” творах відтворює різні періоди вчення та утвердження постулатів Ісуса Христа. По-друге, для світобачення письменниці в цьому плані характерне принципово суперечливе ставлення до феномену віри та її соціально-ідеологічного втілення – церкви. По-третє, не можна погодитися з твердженням деяких дослідників стосовно “атеїзму” Лесі Українки, тому що вона різко негативно характеризує саме церкву, яка претендувала на абсолютну істину. Таку позицію письменниці треба зрозуміти, оскільки саме церква внесла багато перекручень та формальних моментів у тлумачення канонічних текстів. Що ж стосується віри в Бога, то тут Леся Українка була набагато обережнішою. Вона ні в

[9]Українка Леся. Замітки з приводу статті “Політика і етика” // Українка Леся. Зібр. творів: У 12 т.– Т. 8.– К.: Наук. Думка, 1977.– С. 259.

[10]Українка Леся. До А.Ю.Кримського. 9 лютого 1906 р. // Українка Леся. Зібр. творів: У 12 т.– Т. 12.– К.: Наук. Думка, 1979.– С. 154-156.

[11]Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд.– К.: Український центр духовної культури, 2000.– С. 59-60.

[12]Мороз Л. Леся Українка і християнство // Дивослово.– 1995.– № 2.– С. 4.

якому разі не відкидала такі християнські поняття, як добро, милосердя, любов до ближнього. Водночас вона бачила, що саме церква намагається пристосувати ці загальнолюдські поняття до своїх егоїстичних та користолюбних намірів. По-четверте, будь-яке звернення письменниці до цих проблем має підкреслено драматичний характер, її цікавлять, передусім, ті емоційні та морально-психологічні реакції, які демонструє окрема людина, котра змушена захищати своє світобачення, боротися за його утвердження.

Так, наприклад, уже на самому початку розповіді герой оповідання Лесі Українки "Мгновение" (1905) заявляє: "Я человек трезвый и положительный до мозга костей, не помню даже, чтобы в детстве или в юности меня особенно занимали религиозные или мистические вопросы"[13], тобто, демонструє відверто іронічне позитивістське ставлення до віри. Однак його розповідь про сцену, свідком якої він мимоволі став, принципово міняє на деякий час цю позицію. Якщо спочатку він говорить: "Странная манера у этих католиков (...) везде вводить театральность какую-то, ведь здесь все рассчитано на эффект, эти цветы, освещение и даже этот реализм в изображении крестных страданий – все это как-то странно действует на воображение"[14], то, попостерігавши за дівчинкою, яка прийшла до костьолу помолитися, відчув невідомий раніше йому стан: "В моей груди колыхнулось что-то горячей волной, и мне захотелось броситься на колени рядом с этой девушкой, обвить руками пьедестал мадонны и запеть, или зарыдать, или умереть в каком-то непонятном восторге"[15].

У цьому невеликому за обсягом тексті письменниця порушує надзвичайно важливу проблему, яка стосується духовного начала людини, впливу обряду, ритуалу на емоційний стан особистості. Визначаючи ефективність дії останнього на людську душу, Леся Українка водночас акцентує на несумісності офіційного й інтимного ставлення до проблеми віри. Це підтверджується місткою і водночас жорсткою реплікою в фіналі оповідання: "Это продолжалось всего лишь мгновение, а там звонок костельного служки тотчас разбил очарование"[16].

Слід відзначити також, що мотив дзвінка в оповіданні – домінуючий, тому що на самому початку своєї оповіді герой звертає увагу на формалізовану ритуальність молитви в костьолі.

Полеміка з окремими християнськими положеннями, що стало основою багатьох художніх концепцій Лесі Українки, трактується літературознавцями неоднозначно: як атеїзм, богоборство, ніцшеанство. Стосовно останнього доречною видається думка Т.Гундорової: "Хоча Леся Українка наголошує, що Ніцше "ніколи не імпонував мені яко філософ: його ідеал Ubermensch'а, тієї "Blonde Bestie", якось не чарує мене", однак сліди впливу естетико-індивідуалістичного поривання останнього відчутні в теорії Лесиного "новоромантизму", в антихристиянській критиці ("Одержима", "В катакомбах")"[17].

Водночас необхідно мати на увазі, що критичні висловлювання Лесі Українки на адресу християнства зумовлювалися не тільки впливом ідей Ніцше. Тут, безперечно, слід враховувати й ідеологічні роздоріжжя, і складність літературного процесу тієї епохи. "Треба нам ясно усвідомити, – пише Є.Сверстюк, – що кінець XIX ст. – вік соціалістичних і атеїстичних ідей, вік шукань нової істини. І дуже мало хто тоді шукав у старих річищах. І особливо мало хто шукав у ділянці релігії з-посеред поетів нації поневоленої. Тому що шукали нової дороги і активної праці, активної боротьби. А дорога, яка веде від релігії, була цілком заповнена казенними фігурками від офіційної православної церкви. І численна армія казенних служителів переконала народ, що все гаразд, шукати нічого і всякі дороги і шукання виходу неактуальні й неможливі – "опасные мечтания". Так от, Леся Українка жила дуже великою мірою в тій же давній духовій традиції і, я б сказав, у своїй духовій одержимості вона ще більш духова, ніж її сучасники. Але у своїх шуканнях доріг вона далека від культивування релігії"[18].

Таким чином, зроблені тут узагальнення аж ніяк не претендують на вичерпність. Глибше, а отже, й грунтовніше дослідження про своєрідність функціонування християнських ідей і образів у творчості Лесі Українки, про особливості її релігійних поглядів належить ще створити.

---

[13]Українка Леся. Мгновение // Українка Леся. Зібр. творів: У 12 т.– Т. 7.– К.: Наук. Думка, 1976.– С. 191.

[14]Там само.– С. 192.

[15]Там само.– С. 194.

[16]Там само.– С. 194.

[17]Гундорова Т. Фрідріх Ніцше й український модернізм // Слово і Час.– 1997.– № 4.– С. 32.

[18]Сверстюк Є. На святі надій: Вибране.– К.: Наша Віра, 1999.– С. 224-225.

Статті

Наталія СОКІЛ

МЕТАФОРИЧНІ МІКРОТОПОНІМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БОЙКІВЩИНИ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ВІЗІЯ

Natalia SOKIL. On Metaphorical Microtoponimes of Central Boiko Land: an Ethnolinguistic Vision.

Кожен народ має внутрішню оригінальну структуру і стереотип поведінки, що виявляються в самобутності культури та багатогранності людського духу. Звичаї, обряди, традиції, побут створюють своєрідний образ нації. У цьому формуванні бере активну участь і здатність народу творити мікротопоніми. Вона випливає насамперед з уміння українців розширювати мовно-креативні обрії своєї фантазії. Важливим, власне домінуючим, у такій ситуації є мовне оточення. Слово часто набуває емоційності, експресивності, енергетики саме завдяки оточенню і переходить в розряд образів, певних символів. На думку О.Карпенко, “образність, символізація легше розкривається на базі тих онімів, які ліпше знаєш: тут суб’єктивна вагомість істотніша за вагомість об’єктивну”[1].

Мову, як відомо, формує апелятивний та пропріальний рівні лексики. Вони взаємозв’язані і водночас дуже різняться між собою. Власні найменування з’являються як віддзеркалення потреб ідентифікації об’єктів та суб’єктів. Мікротопоніми виникають здебільшого внаслідок онімізації апелятивів. На перший погляд, такі власні найменування мають багато спільних ознак із загальними назвами, однак, увійшовши в клас онімів, вони набули специфічних рис. На думку З.Франко, “властивістю ідентифікувати й індивідуалізувати денотати (географічні орієнтири, істоти, а далі і реалії), тобто відзначати їх одиничність, власні назви і відрізняються від апелятивів чи, інакше, від загальних слів, які такої здатності позбавлені, зате наділені властивістю генералізувати, тобто узагальнювати ті ж денотати”[2].

Мікротопоніми номінативно окреслюють невеликі географічні об’єкти і становлять значний науковий інтерес. Вони реалізують творчі потенції минулого, сучасного і майбутнього. Мікротопонім – це насамперед слово, а отже входить до лексичного складу мови, тому його “не можна зрозуміти як вираз і засіб повідомлення готової думки. Воно спонукається в людини з роботою думки, служить необхідним для того, хто мислить, засобом створення думки з нових сприйнять за допомогою раніше сприйнятого”[3].

Відомо, що існує концептуальна та мовна картини світу. Концепти як ментальні представники дійсності вербалізуються в мовній картині світу, становлять її фрагмент. Такими компонентами є й мікротопоніми. Вони – носії культури, тому безперервно творять національний образ, формують мовну картину світу. В.Кононенко вважає, що “мова як засіб пізнання дійсності через систему властивих їй образів і символів сприяє створенню національно орієнтованої картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні”[4].

Перш ніж з’ясувати, що ж таке метафоричне значення мікротопонімів, варто підкреслити, що і до сьогодні в Україні немає чітко сформульованої думки про те, чи мають оніми семантику. Впродовж століть учені сперечаються щодо її існування. Чимало праць цій проблематиці присвятив український мовознавець І.Ковалик[5].

Останнім часом формуються наукові гіпотези про наявність таки значення. Особливо активно вони продукуються серед етнолінгвістів. У сучас-

[1] Карпенко О. Пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті // Наукові записки. Серія: Мовознавство.– Тернопіль: ТНПУ, 2005.– 1 (13).– С. 74.

[2] Франко З. Хто ми? Звідки родом?.– К., 1990.– Серія 5.– № 2.– С. 5.

[3] Потебня О.О. Естетика і поетика слова.– К., 1985.– С. 268.

[4] Кононенко В. Українство в словесній символіці // Мовознавство. Третій міжнародний конґрес україністів.-Харків, 1996.– С. 229.

[5] Ковалик І.І. Смысловая структура собственных имен // Питання українського і слов’янського мовознавства.– Вибрані праці.– Част. ІІ / Упор. З.Терлак.– Львів; Івано-Франківськ, 2008.– С. 283-286; Його ж. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення // Там само.– С. 287-293.

ному (переважно зарубіжному) мовознавстві все частіше виділяють семантику власних назв. Звичайно, не йдеться про лексичне значення, а етимологічне, категоріальне, емотивне, прагматичне, асоціативне, метафоричне та ін.[6].

Метафоричні мікротопоніми у контексті онімів окремих регіонів розглядали українські дослідники, скажімо, І.Чеховський[7], О.Михальчук[8], Л.Костик[9], Н.Лісняк[10] та ін. Однак під етнолінгвістичним кутом зору сьогодні, на жаль, в Україні не створено ще практично жодної важливої роботи в галузі топонімії, хоча на інших слов'янських теренах такі студії широко розповсюджені. Так, у Росії подібною проблематикою займаються М.Толстой[11], С.Толстая[12], О.Березович[13], Л.Климкова[14] у Польщі – Є.Бартмінський[15], Є.Ржетельська-Фелешко[16] та ін. Вчені науково доводять існування семантики онімів, оперуючи при цьому такими термінами, як віртуальні семантичні поля, мотиваційне, конотативне значення тощо.

Запропонована стаття, присвячена вивченню метафоричних мікротопонімів, здійснюється крізь призму етнолінгвістичного бачення, тобто у взаємозв'язку мови і духовної культури, мови і народного менталітету, мови та усної словесності. У мікротопонімах закладені відомості про навколишній світ, про ті поняття та образи, що виникали у свідомості українців, і через когнітивну функцію набули номінативної. "Мовна творчість людини тісно пов'язана з мовною свідомістю. Оскільки людина визначає пріоритети в житті, то і мовна свідомість акцентує на найважливішому, що розширює мовний простір, який спроектований на визначенні домінанти. Сприйняття світу, його інтерпретація безпосередньо пов'язані із особливостями трактування і осмислення об'єктивної дійсності, буття"[17]. Метафоричне мислення тісно переплітається з існуванням етносу, адже це народ продукує своєрідні образи, він – словесний творець. Тому розглядати оніми без світосприйняття народу неможливо.

Джерельною базою пропонованої студії, окрім власних мікротопонімічних матеріалів, які зафіксовані у монографічному дослідженні "Мікротопонімія Сколівщини"[18], використано ще архівні записи Г.Дем'яна[19] та матеріали П.Зборовського, вміщені у книзі "Топоніміка Турківщини"[20]. Для чіткого окреслення народного світогляду залучено також фольклорні матеріали та елементи народного тлумачення тих чи інших назв. Вони допомагають якісно транслювати етнокультурну інформацію і становлять невід'ємну частину при всеосяжному "культурному" трактуванні онімів. Фольклорний текст для пізнання географічного простору досить важливий. "Загадка походження географічних назв, пов'язаних з історією рідних місць, зазвичай хвилює фольклорну свідомість, яка формує свої версії "топонімічної етіології". Ці версії – "легендарні" мотивації топоніма, що пояснюють назви у зв'язку з певною подією або фактом місцевої історії – формують

[6]Kaleta Z. Teoria nazw własnych // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / Pod red. E.Rzetelskiej-Feleszko.– Warszawa; Kraków, 1998.– S. 25-27.

[7]Чеховський І. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології). Автореф... канд. іст. наук.– Чернівці, 1996.

[8]Михальчук О.І. Мікротопонімія Підгір'я. Автореф... канд. філол. наук.– К., 1998.

[9]Костик Л.Б. Гідронімія Буковини (назви непротічних вод). Автореф... канд. наук.– Івано-Франківськ, 2003.

[10]Лісняк Н. Мікротопонімія Західного Поділля. Автореф... канд. філол. наук.– Ужгород, 2004.

[11]Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике.– Москва, 1995.

[12]Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира // Русский язык в научном освещении.– 2002.– № 1 (3).– С. 112-127.

[13]Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте.– Екатеринбург, 2000.

[14]Климкова Л.А. Нижегородская микротопонимия в языковой картине мира. Автореф... докт. филол. наук.-Москва, 2008.

[15]Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu // Etnolingwistyka: problemy języka i kultury.– Lublin, 2004.– № 16.– S. 9-27.

[16]Rzetelska-Feleszko E. W świecie nazw własnych.– Warszawa; Kraków, 2006.

[17]Купчинська З. Позитивне мислення слов'ян через призму оніма // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.– 2006.– Вип. 38.– Ч. І.– С. 173.

[18]Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини.– Львів, 2008.

[19]Бойківщина. Календарна та родинна обрядовість. Топонімія / Зібрав Г.Дем'ян.– 1981.– Т. 6 // Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського.– Ф. 14-5.– Од. зб. 466 д.– Арк. 242-322.

[20]Топоніміка Турківщини / Упор. П.Зборовський.– Львів: Камула, 2004.

пласт фольклорної топонімії"[21]. Поява об'єкта з народного погляду становить цінний внесок для характеристики світосприйняття народу загалом. О.Березович механізм "легендарного" тлумачення географічних імен називає фольклорною ремотивацією топоніма і вважає її різновидом загальномовної ремотивації, коли словом-стимулом для метамовного осмислення є топонім, а акт ремотивації одночасно стає актом "історичної (міфологічної) рефлексії" носія традиції[22].

Метафора як засіб вторинної номінації часто застосовується при творенні власних назв завдяки перенесенню ознак і властивостей певного предмета, явища на інший за принципом подібності. Не є винятком і мікротопоніми. Хоча такі найменування не становлять домінанти, однак вони яскраво відображають результат народного мислення та світосприйняття. Зазвичай неживі предмети, явища набувають антропо- або ж зооморфних рис.

Під час вивчення метафоричних мікротопонімів важливі декілька чинників. Це стосується насамперед мотиваційного та конотативного рівня. Вартісним для етнолінгвістичного дослідження назв є мотиваційний рівень, тобто мотив створення найменувань. Однак він буває досить часто поверховий. Наприклад, культурно цінними прийнято вважати назви на окреслення культурно-історичних реалій (*Двір, Монастир, Кляуз, Царина* тощо). Проте такі найменування мають низьку культурну ідіоматичність, оскільки вони, можна сказати, формують лише оболонку "культурних" онімів. Цікавішими для тлумачення світогляду народу, власне, є назви, у яких певним чином закодована культурна інформація. Серед них можна вичислити і метафоричні мікротопоніми. На перший погляд, вони не такі вартісні, як "культурно марковані" мікротопоніми, однак відображають не лише сам культурний факт, а цілу приховану культурну ситуацію, яка безпосередньо пов'язана з традиційною побутовою поведінкою. Скажімо, метафоричні мікротопоніми могли обиратися не просто за схожістю об'єкта на предмет, а містити в собі важливі внутрішні мотиви. Інколи речі, що в житті селян відігравали важливу роль, ставали прототипами вагомих мікрооб'єктів. Наприклад, географічний об'єкт *Піч* (як відомо, для життя людей незамінна річ, свого роду оберіг, символ тепла і затишку) мусив бути теж особливо цінним для селян, щоб отримати таку назву.

У процесі багатовікового творення назв виділяються окремі групи апелятивів, із яких може черпати базові назви метафорична номінація. Це насамперед стосується речей, які оточують людину, антропо- та зооморфна лексика. Група метафоричних назв характерна для слов'янської топонімії, адже це живе джерело поповнення онімів. Відомі найменування, які перейшли в розряд онімів на ранніх етапах свого функціонування (скажімо, *бердо* "стрімка гора, провалля", "гірський зсув"[23], *стіна* "стрімка гора"[24] і сьогодні сприймаються винятково як орографічні терміни. На думку О.Стрижака, "топонімами спочатку ставали звичайні слова: вода, гора, ліс, пустиня, поле, річка. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, озера, ліси і т. ін., вони потребували розрізнення таких об'єктів. Для цього використовувалися різні означення, що характеризували ці об'єкти за кольором, величиною, формою, призначенням тощо"[25]. Це стосується також і метафоричних онімів, оскільки вони служать засобом збільшення арсеналу назв. Метафоризація виникає тоді, коли не вистачає ресурсів для окреслення форм рельєфу, однак вона може бути часто і витвором людської уяви.

Чимало географічних термінів – основа мікротопонімів – сьогодні первісно походять з інших груп лексики. Домінанту становить соматична термінологія. Ця група є незаперечним лідером. Антропоморфні назви-образи відносяться, мабуть, ще до праслов'янського періоду. І.Желєзняк зазначає, що використання лексем із значенням частин тіла людини і тварин як географічної термінології є глобальною топонімічною закономірністю[26]. Терміни подібного пла-

[21]Березович Е.Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования.– Москва: Индрик, 2007.– С. 551-552.

[22]Там само.– С. 552.

[23]Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство.– Ч. 23-24.– 1962.– С. 17.

[24]Там само.– С. 31.

[25]Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви.– К.: Наук. Думка, 1967.– С. 3-4.

[26]Желєзняк І.М. Гідроніми і nomina topographica (басейн

ну розглянули Т.Марусенко[27], М.Юрковський[28], Є.Черепанова[29]. У цих працях зведено реєстр термінів із тлумаченням, однак без виокремлених семантичних груп.

Згідно з ономастичною термінологією, метафорична назва – це "власна назва, яка виражає дійсну чи імовірну подібність названого об'єкта з іншим предметом"[30]. У запропонованій статті виявлено метафоричні мікротопоніми, які найчастіше мотивуються назвами: частин людського тіла і тіла тварин; предметів побуту; господарських об'єктів і їх частин; знарядь праці та їх елементів; музичних інструментів; універсальних просторових характеристик. Також проаналізовано мікротопоніми, до складу яких входять антропоморфні атрибутиви, міфо-сакральні найменування та макротопоніми, що перейшли в розряд мікротопонімів. Всі зазначені оніми утворилися з допомогою вторинної номінації.

Назви частин людського тіла і тіла тварин формують такі мікротопоніми Центральної Бойківщини: *Лікоть*, *Ліктик*, *Локоть*, *Локотець*, *Ребро*, *Реберця*, *Ребра*, *Ріг*, *Шийка*, *Шийовина*. Відповідні оніми можуть позначати підвищені елементи рельєфу і виражати сталу орографічну семантику. Скажімо, апелятив *ребро* означає "схил гори, кручі, скелі"[31]; *ріг* – "передгір'я; гостра вершина"[32]. Однак народна етимологія інколи може по-іншому трактувати значення. Наприклад, в одній із легенд назва гори *Ріг* асоціюється з мисливським рогом, сильний голос якого врятував царівну від смерті[33]. Тому радше всього мотиватором цього мікротопоніма є апелятив на позначення музичного інструмента. Основою найменування *Лікоть (Локоть)* та його дериватів може бути як анатомічне значення, так і метрологічне: *локоть* – "міра довжини"[34]. Оскільки етимологія слова сягає індоєвропейського кореня *el-, *ol- – "згинати"[35], то можна також припустити, що народ уявно номінував ним будь-які зігнуті форми рельєфу.

Найменування предметів побуту вилилися у мікротопоніми: *Батіг*, *Бесаги*, *Биґарь*, *Жолоб*, *Жолобини*, *Ключ*, *Колиска*, *Колотівка*, *Коритини*, *Лава*, *Лави*. Назви *Колиска*, *Коритини*, *Жолоб*, *Сідло*, *Сідильця* вживаються для об'єктів, що окреслюють заглибини. Скажімо, *корито* – "долина між двома горами або підвищеннями"[36]; *жолоб* – "глибока і вузька долина", "долина між двома горами чи узгір'ями"[37], *жолобини* "вижолоблення, розколини в скелі"[38]; *сідло* "сідловина гори", "міжгір'я"[39], "висунута вперед частина гори між потоками"[40]. Потенції оніма, однак, не завершувалися лише в межах зовнішньої схожості, а розширювали своє поле і певними емоційними подіями. Так, важливе явище могло перелитися в найменування. Інколи і невагома деталь переростала у назву важливого об'єкта. "Довбуш мав дві сотки людей під рукою. Він їх привів на Колиску і тут з ними гроші закопував. Як закопали, поробили колиски і колисалися, бо то були ще молоді хлопці. Відтоді й гора називається Колискою"[41].

Елементи господарських об'єктів і їх частин втілилися у найменуваннях: *Піч*, *Припічок*, *При-*

Ірпіня) // Питання історичної ономастики.– К., 1994.– С. 71.

[27]Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика).– Москва: Наука, 1968.– С. 206-255.

[28]Юрковський М. Терміни, які позначають вершину // Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования.– Москва, 1979.– С. 194-201.

[29]Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья.– Сумы, 1984.

[30]Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Основная система и терминология славянской ономастики. Grundsystem und terminologie der Slawischen onomastik.– Скопје; Скопье; Skopje, 1983.– С. 164.

[31]Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских...– С. 246.

[32]Там само.– С. 247.

[33]Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / Зібр. і впор. В.Сокіл.– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1994.– С. 127.

[34]Грінченко Б. Словарь української мови: У 4-х т.– Т. 2.– К., 1958.– С. 375.

[35]Етимологічний словник української мови: У 7 т.– К.: Наук. Думка, 1989.– Т. 3.– С. 261.

[36]Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских...– С. 232.

[37]Там само.– С. 227.

[38]Там само.

[39]Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок.– К.: Наук. Думка, 1984.– Ч. ІІ.– С. 217-218.

[40]Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских...– С. 250.

[41]Писана керниця...– С. 139.

пічки, *Причілок* ("поперечна стінка ліжка", "поперечна стінка колиски", "стріха, дах над поперечною стінкою будинку")[42], *Прочівок*. Такі оніми виражали насамперед орографічні характеристики об'єктів.

Назви знарядь праці та їх елементів: *Вили*, *Коцюба*, *Коцюби*, *Кочирьга*, *Лопата*, *Лопатийка*, *Обух*, *Пила*, *Плішка* – "(у косі) клинець"[43] або ж від *пліш* – "позбавлене рослинності місце серед поля або в лісі"[44], *Сокира*, *Стовба* – "плуг, (у плузі) стовба"[45]. Вказана семантична група онімів пояснюється, мабуть, любов'ю до праці, позитивним ставленням до реманенту як засобу до життя. Дискусійним може виявитися мікротопонім *Коцюби*, оскільки топонімна семантика тут відходить на задній план, бо найімовірніше варто говорити про антропонімне значення. Відродинна назва *Коцюби* відноситься до відапелятивного утворення, що все ж первісно мотивується загальною назвою *коцюба* – "знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу"[46]. На Бойківщині мікротопоніми *Коцюба*, *Кочирьга* як синоніми вживаються нарівні.

Назви музичних інструментів: *Бубнище*, *Кобза*, *Кобзийка*, *Пищак*, *Пищик*. В основі онімів такого плану була закладена або ж зовнішня схожість із предметом, або глибший внутрішній мотив, скажімо, створення певних звуків та території тощо.

Назви з універсальними просторовими характеристиками окреслюють здебільшого геометричні форми об'єкта: *Клин*, *Клини*, *Кривуля*, *Круг*, *Кружок*, *Кут*, *Кути*. Вони досить уживані в мікротопонімиконі Бойківщини і мають прозору етимологію.

Наведені приклади свідчать, що мікротопонімія досліджуваної території диференціює різні семантичні групи найменувань. Назви на окреслення форм рельєфу виявилися істотними при мікротопонімотворенні. Мікротопоніми, мотивовані загальними найменуваннями на позначення частин тіла, найчастіше виражають орографічні характеристики. Однак деякі оніми, які, на перший погляд, вжиті у переносному значенні, реально первісно мають топографічну семантику. Польський дослідник мікротопонімії Р.Мрузек серед таких називає апелятив *чоло*, що "вказує на старе топографічне значення "пагорб, підвищення"[47]. Визначальними у формуванні виявилися апелятиви, пов'язані з предметами побуту та знаряддями праці. Предмети першої необхідності для господарювання селян на основі асоціативного мислення перейшли в розряд онімів. Назви предметів побуту окреслюють зазвичай заглибини або ж відображають певну подібність на вказаний предмет.

У географічній термінології часто вживаються антропоморфні характеристики об'єктів, скажімо, *лисий*, *глухий*, *сліпий*: *Лиса Гора*, *Глуха Яма*, *Глухий Потік*, *Сліпа Балка*. Це давні географічні метафори, які відомі й іншим слов'янським мовам. Варто їх розглянути крізь призму народної візії. Скажімо, *Лиса Гора* сприймається як місце збору нечистих сил, відьом. В.Гнатюк детально описує ігрища на таких об'єктах. "Одні танцювали, тупцюючи й співаючи довкола великого огнища, підскакували, вибігали з колеса, вивихалися одна другій попід руку або пересувалися поміж ноги; інші, поділені на менші громадки, перевертались догори ногами, перескакували одні другим через голови, ставали дуба, совгалися по піску або ставали з мечиками від терлиць, прискакували до себе, кололи себе і відскакували назад"[48].

Атрибутиви *сліпий* та *глухий* у мікротопонімиконі вживаються для необжитих територій. Такі "метафори відносяться, – на думку О.Березович, – до позначення дефектів перцепції, що відштовхують людину від зовнішнього світу і, які творять навколо неї замкнутий простір: ідея замкнутості, відсутності контакту зі світом, акцентуються в багатьох семантичних дериватах, створе-

---

[42] Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок...– С. 148.

[43] Там само.– С. 82.

[44] Етимологічний словник української мови: У 7 т.– Т. IV.– К., 2004.– С. 450.

[45] Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок...– С. 253.

[46] Словник української мови: В 11 т.– К.: Наук. Думка, 1973.– Т. IV.– С. 314.

[47] Mrózek R. Nazwy terenowe // Polskie nazwy własne. Encyklopedia / Pod. red. E.Rzetelskiej-Feleszko.– Warszawa; Kraków, 1998.– S. 236.

[48] Гнатюк В. Нарис української міфології.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000.– С. 49.

них на базі лексем глухий і сліпий..."[49]. Народне тлумачення *Глухого Потоку* на Турківщині, скажімо, виражає основне поняття – "не чути шуму води"[50].

Існування мікротопонімів з антропоморфними метафорами в основі на інших територіях України підтверджують лексикографічні джерела: *Глухий Куток, Глухий Хутір*[51], *Лисе Коло, Лисий Горб*[52], *Сліпе, Сліпе Болото, Сліпе Озерце, Сліпе Поле*[53]. Ознаку *сліпий* у мікротопонімах *Сліпе Озерце* та *Сліпе Поле* народ трактує як "неприступне озеро, яке висохло" та "поле, де немає дороги"[54]. Таким чином, народне пояснення досліджуваних атрибутивів окреслює необжитість простору, його недоступність.

Загалом метафоричне мислення народу тісно пов'язане ще з первісним сприйняттям світу, коли одухотворювали предмети, явища природи. Власне риса оживлення становить домінанту для метафори. Її наявність при творенні назв географічних об'єктів очевидна, адже в давнину наш народ анімізував гори, ріки, поля тощо. Міфологічна перцепція, тобто певним чином одухотворення природних реалій, відобразилась і в мікротопонімікони Бойківщини. Найчастіше це виражалось при наданні об'єктам своєрідних сакральних, міфологічних назв. Гірська природа Карпат з гострими вершинами, дрімучими лісами і чагарниками, глибокими ярами, стрімкими потоками наштовхувала народ на сприйняття навколишнього світу в яскравих барвах, міфологізацію деяких географічних об'єктів. Назви, які певним чином пов'язуються з легендами, переказами, міфами формують особливу групу, яка чітко виражає творіння народної фантазії і безпосередньо переплетена з народною етимологією. Відомо, що географічний простір неоднорідний, і в структурі окремих простірних зон можна виділити і ту, яка має певний міфічний чи сакральний статус. Надприродні сили можуть бути як злі (демони), так і добрі (Боже начало). Такі найменування в мікротопонімікони досить суб'єктивні, оскільки суб'єктивний сам опис ірреальних образів, об'єктів, місць тощо. Це все зводиться до ментальності народу, витвору їхньої фантазії, сталої системи образів тієї чи іншої нації, а "будь-який ментальний образ носіїв надприродного начала, будь-яка його грань відзначається подвійним суб'єктивізмом, оскільки звичайна суб'єктивність відображення фрагменту дійсності за допомогою якої-небудь знакової системи примножується тут на фантомності самої "дійсності"[55]. Такі назви-образи займають вагоме місце серед досліджуваних метафоричних мікротопонімів.

Нечиста сила, апелятив *чорт*, найчастіше формує основи мікротопонімів Бойківщини. Тут виявлено такі об'єкти: *Чортів Верх, Чортове Колесо, Чортів Потік, Чортів Чертіж*. Внутрішній зміст відповідних метафоричних онімів відображає насамперед важке, труднодоступне, небезпечне місце. Скажімо, вир *Чортове Колесо*, що у селі Верхня Рожанка, окреслює найглибше місце в річці, де вода може затягнути людину на дно. Люди боялися таких місць і завжди їх оминали. Загалом в народній свідомості "чортові" місця окреслені як дикі і характеризуються "апофеозною "природністю", т. т. надзвичайним проявом флористичних, фауністичних або власне ландшафтних особливостей географічних реалій (велика кількість змій, каміння, густі зарослі, глибина і т. п.)"[56]. Метафорична мотивація відповідних локусів в ментальній традиційній картині світу сприймається негативно. Це пояснюється тим, що існування та різноманітні атрибути *чорта* первісно були небезпечними.

Образ *чорта* "в міфологічній свідомості народу пояснюється кількома обставинами. У давнину, коли людина обожнювала стихійні явища й сили природи, в її уяві виникли духи річок, лісів, рослин... Із прийняттям християнства колишні боги-духи в міфологічному мисленні перетворилися на бісів – різного роду нечисту силу. Все,

[49]Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте.– Екатеринбург, 2000.– С. 185.

[50]Топоніміка Турківщини / Упор. П.Зборовський.– Львів: Камула, 2004.– С. 72.

[51]Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2 т. / Упор. Г.Л.Аркушин.– Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006.– Т. І.– С. 171.

[52]Там само.– Т. 2.– С. 18.

[53]Там само.– С. 348.

[54]Там само.

[55]Березович Е.Л. Язык и традиционная культура...– С. 205.

[56]Березович Е.Л. Русская топонимия...– С. 239.

що мало негативну оцінку з погляду розвинутої за християнства моральності, а також непізнане, таємниче, що не йшло від божественного провидіння, було віднесено до темної, диявольської сили”[57]. Щодо народної творчості, то тут простежується така тенденція: всі найдавніші топонімічні легенди стосувалися міфологічної візії світу. “В основі таких творів лежать фантастичні версії, які відображають давні космогонічні, тотемістичні й анімістичні уявлення людей. ...На сюжетиці топонімічних легенд значною мірою відбились язичницькі та християнські вірування, казково-фантастичні елементи”[58]. Цікаво, що подібні мікротопоніми формують густу назвотворчу сітку по всій території Карпат. Так, на Пряшівщині (сьогодні Словаччина) виявлено легенду про скелю *Чортові Пальці*: “Пальці нечестивого, що йому обірвала скеля, скам’яніли й глибоко врізалися в землю”[59]. Відомо, що образ *чорта* характерний для багатьох слов’янських народів. У створенні світу він, поруч із Богом, бере таку ж активну участь. Наприклад, у білоруській народній традиції описано, що *чорт* “невдало переймаючи Бога, кинувся робити тварин (вовка), птахів (ворону), рептилій (жаб, змій), комах (мух, комарів), дерева і кущі (осику, вербу), певні частини суші (непрохідні болота, багна)”[60].

Мікротопоніми з апелятивом *чорт* в основі та його відприсвійні деривати характерні для ономастикону не лише Бойківщини, а й для інших територій України. Наприклад, подібні оніми широко розповсюджені на північному заході нашої країни, що підтверджують їх кількісні вияви: *Чортів Вир*, *Чортів Ліс*, *Чортів Лісок*, *Чортів Луг*, *Чортів Міст*, *Чортова Гора*, *Чортова Долина*, *Чортова Кладка*, *Чортова Яма*, *Чортове Багно*, *Чортове Болото*, *Чортове Коло*, *Чортове Озеро*[61]. Такі оніми вживаються як для природних, так і для рукотворних об’єктів. Найчастіше народ тлумачить їх як ті, де “часто трапляються нещасні випадки”, “часто щось лякає людей”, “топляться люди”.

Місцем перебування нечистих сил вважається *пекло*. Воно стало теж мотиватором декількох мікротопонімів: *Пекло Блажівського*, *Пекло Павловича*. Згідно з народною уявою, *Пекло* – підприємство з виготовлення асфальтової суміші: “Як виготовляють суміш, то дим і сморід чути і видно далеко”[62]. Для народу *пекло* асоціюється із великими казанами смоли, у яких плавають грішники. Тому смола як невід’ємний компонент асфальту в людей ототожнюється з пеклом.

Антиномою до грішного, нечистого є апелятиви *святий*, *божий*, що формують оніми з позитивним забарвленням. Поява в мікротопоніміконі Бойківщини негативних і позитивних сил пояснюється насамперед дуалістичною будовою світу, всього сущого. Так, є небо і земля, рай і пекло, нечисте і божественне. Тому і в мікротопоніміконі виявлено бінарні опозиції в найменуваннях: *Божий Гріб*, *Свята Гора*, *Свята Криниця*, *Свята Убіч*, *Рай*. Однак, як показує ілюстративний матеріал, їх значно менше. Такі об’єкти зазвичай мали цілющі властивості, або ж на них відбувалися якісь чуда. На думку В.Топорова, в балтійській топонімії *святий* найчастіше застосовується для водних об’єктів і зрідка для підвищених місцевостей, де часто формувалися святилища[63]. Що ж до досліджуваного матеріалу, то домінанту становлять назви з “підвищеною” семантикою (*гора*, *убіч* “схил гори над водою”, “дорога по узбіччю гори”[64]). Це випливає з фізико-географічного розташування краю. Ступінь культурної значимості міфологічних чи сакральних назв значно вища, ніж в інших назвах. У такому випадку мікротопоніми не позначають самі реалії, а певну культурну версію реальних властивостей чи ознак об’єктів.

Важливим у топоніміці є конотативний рівень, оскільки він містить у собі етнокультурну цінність. На думку М.Рутковського, власні назви мають семантику, оскільки пізнання дійсності

[57] Чорт // 100 найвідоміших образів української міфології.– К.: Автограф, 2007.– С. 194.

[58] Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат.– К.: Наук. Думка, 1995.– С. 114.

[59] Легенди Карпат.– Ужгород: Карпати, 1968.– С. 159.

[60] Ненадавец А.М. Чорт // Беларускі фальклор. Энцыклапедыя: У 2-х т.– Мінск: “Беларуская энцыклапедыя”, 2006.– С. 746.

[61] Словник мікротопонімів і мікрогідронімів...– Т. 2.– С. 489-490.

[62] Топоніміка Турківщини...– С. 153.

[63] Топоров В.Н. Святость и святые в русской духовной культуре.– Москва, 1995.– Т. 1: Первый век христианства на Руси.– С. 475.

[64] Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини...– Ч. 23-24.– 1962.– С. 26.

формується також і за допомогою назв, які певним чином є носіями конотації[65]. В ономастиці прийнято вважати конотативними ті власні назви, які становлять твірну основу для вторинної номінації. Український дослідник конотативів Є.Отін зазначає, що такі оніми "не лише здатні виконувати свою пряму і початкову функцію – бути іменами об'єктів навколишнього світу, але і проникати вторинним, додатковим понятійним змістом, у мовленні становлять експресивно-оцінні замісники загальних назв. Вони збагачуються понятійними, або референтними, конотаціями, які органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану"[66].

До метафоричних мікротопонімів з відбитком конотації слід віднести ті назви, які виникли в іномовному середовищі, і саме там варто шукати витоки первинної номінації. Однак для нас вони цікаві як найменування вторинної номінації. До таких онімів відносимо найменування на кшталт *Америка, Вифлиєм, Китай* тощо. Об'єкти іменують на асоціативному рівні. Найчастіше мотивом цих конотативних онімів може бути "місце проживання мешканців, які мають стосунок до населеного пункта або території з такими первинними найменуваннями"[67]. Інколи ознаки, характерні для тієї чи іншої країни, того чи іншого міста перенесено на мікротериторії за подібністю. Ю.Карпенко зазначає: "У цих випадках основою переносу є не суміжність, а подібність, іноді дуже випадкова"[68]. Проте здебільшого вторинні мікротопоніми виникають внаслідок семантичних змін, "яким підлягав первинний топонім, – розвинутих у ньому понятійних конотацій, значень, завдяки яким він набув здатності брати участь у номінації нових географічних об'єктів, позначати (при вторинному використанні) зовсім інші їх ознаки"[69]. Назви такого плану за часом виникнення відносяться до "молодих" утворень. Тому вони часто мають паралельні найменування, які функціонують уже декілька століть (*Звориць, Заріччя - Китай, Дівчий - Грузія, Псячки - Боснія, Закіпці - Відень* та ін.).

Макротопоніми (материки, країни, міста) досить активно формують мікротопонімікон Бойківщини. Вони іменують в основному кутки села, хутори. Тут виявлено найменування: *Америка* – "кут села, відділений від основного поселення потоком. Про мешканців цієї частини села казали, що вони живуть за водою, як *Америка*"[70]; *Англія* – "частина є між двома потоками, як острів, як *Англія*"[71]; *Африка* – "сонцевий схил гори, де скоріше тане сніг, скоріше зеленіє трава, скоріше дозріває городина"[72]; *Боснія* – названа в честь чоловіка, який служив у *Боснії* і часто про неї розказував[73]; *Будапешт* – було багато євреїв з *Будапешту*, яких привезли для будівництва військових укріплень і розстріляли, а ліс назвали *Будапешт*[74]; *Вифлиєм* – "місце, де була одна дуже стара та бідна хата. Казали люди, що у такій Ісус Христос народився"[75], "кут села, який знаходиться далеко від села і досить затишний"; *Грузія* – "вище, ніж інші хутори, і люди там живуть заможніше, як у *Грузії*"[76]; *Індія* – "тут жили хлопці, схильні до правопорушень, бійки. Про них казали, що там живуть індійці, дикуни"[77]; *Камчатка* – віддалена частина села[78]. Автори "Ономастики Полісся" цікаво трактують цей останній топонім. "При вторинних найменуваннях об'єктів за допомогою "топонімів типу *Камчатка*" відбувається використання не топоніма в його "чистому вигляді", а переосмисленого географічного імені, яке зазнало неповної деонімізації. Воно одночасно "напівтопонім" і "напівапелятив", своєрідний онімічний "мезонім". Воно ще сприймається як назва конкретного географічного об'єкта, але уже семантично розширено, має предметний

[65]Rutkowski M. Kilka uwag o konwencjach opisu wartości semantycznei nazw własnych // Onomastika.– Rocz. L.– Kraków, 2005.– S. 106.

[66]Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен.– Донецк, 2004.– С. 5.

[67]Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Желєзняк.– К., 1999.– С. 77-78.

[68]Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия.– Москва, 1967.– С. 19.

[69]Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Желєзняк.– К., 1999.– С. 79.

[70]Топоніміка Турківщини...– С. 150.

[71]Там само.– С. 114.

[72]Там само.– С. 144.

[73]Там само.– С. 7.

[74]Там само.– С. 102.

[75]Там само.– С. 92.

[76]Там само.– С. 78.

[77]Там само.– С. 7.

[78]Там само.

зміст, здатне вступати в синонімічні відношення з апелятивами (узуальними чи оказіональними... Втрата таким конотативний топонімом географічної співвіднесеності призводить до його повної апелятивації, наприклад, *шанхай* “глухе приміське (частіше пришахтне) селище”; *камчатка* “задні ряди”...)[79]. Як бачимо, найменування, мотивовані відомими географічними об’єктами, становлять левову частку метафоричних мікротопонімів загалом. Вони відкривають нові горизонти світосприйняття сучасного бойка. Практично всі виявлені назви варіантні, тобто існує по дві номінативні одиниці на позначення об’єкта, що свідчить про лексичне багатство нашого народу.

Отож, серед виявлених метафоричних назв існує чимало семантичних груп, що дозволили чітко виокремити мотиви номінації мікрооб’єктів. Так, згідно з нашими дослідженнями, пріоритетними є групи онімів з соматичною, побутовою, аграрною та геометричною термінологією в основі. Важливими виявилися і міфо-сакральні мікротопоніми. З-поміж них домінують оніми з демонологічним наповненням, семантика яких насамперед вказувала на небезпечність території. Перевага, мабуть, випливає зі свідомості народу, який оминав такі місця, оскільки внутрішні мотиви назв уже містили певну пересторогу, віддзеркалювали своєрідне табу. Такі найменування служили символами, сигналізаторами небезпеки для людей. Однак для противаги вживалися і назви з “божественним” внутрішнім наповненням, які були певним чином оберегами у селах.

В наданні об’єктам метафоричних назв проглядається своєрідна експресивність. Творче начало, що базується на емоційності, і стало рушійною силою в метафоричній номінації. Це випливає насамперед із чутливості українця, його ліризму як позитивного творчого начала. Українська емоційність виявляє себе в естетизмі українського народного життя, обрядовості, пісенності, творенні онімів та є основою історичного поступу. Таким чином, образні мікротопоніми безпосередньо пов’язані з емоційним потенціалом народу, що і підкреслює тісний зв’язок етносу з суб’єктами його творення.

[79]Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М.Железняк.– К., 1999.– С. 79-80.

Нові видання

Дем’ян Григорій. Бібліографічний покажчик / Упоряд. В.Сокіл, Г.Сокіл.– Львів, 2009.– 207 с.

Бібліографічний покажчик відомого фольклориста, невтомного збирача і видавця творів усної народної словесності Григорія Дем’яна приурочений 80-літтю від дня народження та 50-річчю його наукової діяльності. Це другий покажчик наукових студій фольклориста (перший був виданий 1989 р. в упорядкуванні В.Скуратівського). Важливо те, що теперішнє видання включає і попереднє і становить узагальнений реєстр публікацій ученого.

Упорядники структурували матеріал у двох частинах: перша охоплює період від 1959 до 1989, а друга – з 1989 до 2009, і виділили такі рубрики: Друковані праці Григорія Дем’яна (Освіта. Методика. Краєзнавство. Історія та етнографія. Літературознавство. Мистецтвознавство). Публікації записів усної народної творчості. Громадсько-політична діяльність. Література про життя та діяльність Г.Дем’яна. У бібліографії. Завершується видання іменним покажчиком.

Загальна кількість позицій складає близько півтори тисячі одиниць. Таке багатство наукового доробку сучасного львівського дослідника підкреслює невсипучу його працьовитість, широку ерудованість, обізнаність у різних галузях науки. Відрадно, що упорядники почасти, окрім бібліографічної інформації, розкривають зміст публікацій. Логічно вписується вступна стаття Від упорядників та коротка “Біографічна довідка” з ілюстраціями основних (щоправда, не всіх) видань Г.Дем’яна.

Бібліографічний покажчик відповідає своєму жанру, в ньому немає нічого зайвого, як це часто буває, коли нічим наповнити книжку, а чітко в хронологічній послідовності представлено науковий та громадсько-політичний доробок Григорія Дем’яна. Таке довідкове видання знадобиться широкій громадськості, насамперед фольклористам, етнографам, історикам, літературо-знавцям та, зрештою, всім, хто цінує українську науку та культуру. Особливо актуальний матеріал про національно-визвольні змагання, фольклор, пов’язаний з цією тематикою. Усе зібране показує, що в цій галузі Г.Дем’янові належить пріоритет серед українських фольклористів кін. XX – поч. XXI ст., він і надалі залишається неперевершеним дослідником повстанської усної словесності.

Лілія ПІДГОРНА

Статті

Олена НИКОРАК

ТКАНИНИ ДЛЯ СПІДНИЦЬ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ Й ВОЛИНІ

Olena NYKORAK. Cloths for Skirts in Western Polisia and Volhynia.

На Західному Поліссі та Волині, як і на Поділлі, Покутті, Гуцульщині, а також у центральних і східних регіонах України давнішими були незшиті форми поясного жіночого вбрання – запаски. Однією запаскою обгортали стан ззаду, другою – спереду. Закріплювали їх на талії за допомогою скручених чи сплетених вчетверо шнурочків або вузеньких поясків з тканини.

Як стверджують вчені[1], пізнішими типами поясного жіночого вбрання на досліджуваних теренах Полісся й Волині були лляні, конопляні, напіввовняні та вовняні спідниці й фартухи "запаски". Західнополіські й волинські тканини для жіночого поясного вбрання – спідниць ("літник", "лєтнік", "літнік", "літниця", "бурка", "хвартух", "андарак", "ондарак", "сподниця", "сподніца", "окружник", "портюх", "портяник", "полотнєник", "полотнянка", "білька" та інші) виділяються своєрідністю декору серед багатоваріантності художнього вирішення аналогічних чи подібних виробів інших етнографічних районів західних областей України.

Тканини для таких спідниць розрізняють за матеріалом – *лляні*[2], *напіввовняні* ("портяні") та *вовняні*; техніками ткання – *полотняні* щільноткані й розріджені "серпанкові"; *саржеві* "чиноваті" та *сатинові* "покожушкові"; схемами композиції – поперечносмугасті, поздовжньосмугасті, клітчасті та з концентрацією основного декору в нижній частині виробу зі спадаючим ритмом смуг знизу до верху та інші.

Для цих компонентів жіночого поясного вбрання виготовляли суцільноткане (смугасте чи клітчасте) або у вигляді купонів полотнище тканини завдовжки 4,5-5 м. Його розтинали по горизонталі на декілька (4-5) шматків (пілок) довжиною 70-85 см, що дорівнювала висоті (довжині) спідниці. Їх згодом зшивали по бічних вертикальних краях. Лише деякі типи поздовжньосмугастих вовняних спідниць виготовляли з одного полотнища, вони мали лише один шов, розташований спереду спідниці[3]. Вгорі, біля пояса усі пілки, крім передньої, збирали "рясували" в густі або дещо ширші складки. Передню пілку часом лише при краях укладали в декілька широких складок, а решту (середину) залишали без них. Біля пояса розташовували й поздовжній розріз, завдяки якому забезпечувалася можливість вільнішого вдягання спідниці. Зверху передньої частини спідниці приперізували взористотканий або вишитий фартух "запаску", тому її менше, або й взагалі не декорували. Часом передню пілку спідниці або лише верхню її половину ткали навіть з нижчих гатунків пряжі, і не червоним (як усі пілки), а чорним пітканням.

Найпростішими серед них були **однотонні** білі "чисті" **полотняні спідниці** без будь-якого оздоблення, які мали назви "сподниця", "спудак", "окружник", або *фарбовані в один колір*: "сподниця", "хвартух", "синька", "бурка", "рандак", "сукня", "мальованка"[4]. Фарбували такі спідниці найчастіше відваром ягід бузини, вільхи, чорниці та деяких трав, а також кори дикої яблуні тощо. Для однотонних святкових білих спідниць на Поліссі виготовляли в основному розріджену лляну "серпанкову" тканину, яка відзначалася високими якісними характеристиками.

Багатшими за декором були лляні полотняні орнаментовані спідниці. За схемою розташування взористих площин цю групу виробів умовно

[1]Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології.– К., 1995.– С. 151; Гургула І. Одяг // Гургула І. Народне мистецтво західних областей України.– К., 1966.– С. 9-12; Матейко К.І. Український народний одяг.– К., 1977.– С. 78-79; Молчанова Л.Н., Стельмащук Г.Г. Одежда // Полесье: Материальная культура.– К., 1988.– С. 340-341; Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій.– Львів, 2000.– С. 159.

[2]Залежно від виду і якості сировини спідниці називають "матерна" або "плоскінна".

[3]Зверху спідниці носили фартух чи запаску, яка прикривала майже всю верхню її частину.

[4]Пономар Л.Г. Народний одяг західноукраїнського Полісся кінця XIX - початку XX століття. Автореф. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук.– К., 2000.– С. 6-7.

можна розділити на **декілька типів**: білі спідниці (з вибіленого полотна), *оздоблені внизу* **поперечними безузорними та взористими** *смугами*; **поздовжньосмугасті** *спідниці в дрібну біло-сіру смужку* (з вибілених і "сирових" – невибілених ниток); **поздовжньосмугасті** *сіро-білі спідниці з акцентуванням "поділка"* – нижньої її частини групою поперечних червоних і чорних взористих смуг; **поперечносмугасті** *сіро-білі спідниці з акцентуванням "поділка"* – нижньої частини групою поперечних червоних і чорних взористих смуг; **поперечносмугасті** *сіро-білі спідниці з домінантою на поділку у вигляді широких горизонтальних узорних площин*; **клітчасті сіро-білі** *спідниці, оздоблені в долішній частині червоними перебірними смугами*.

Спільним для спідниць усіх означених типів є те, що виробляли їх з лляних, значно рідше – конопляних (переважно на Волині) – білих (відбілених) та сірих ("сирових" – невідбілених) тонких ниток, щільно й рівномірно спрядених. Тло цих спідниць традиційно ткали полотняним переплетенням. *У поліських районах Рівненщини* для святкових, особливо *весільних "серпанкових" спідниць* (як і сорочок та наміток) *виготовляли розріджені тонкі, м'які й еластичні, легкі й прозорі тканини*. Вони відзначалися високими якісними й естетичними властивостями.

Спідниці досліджуваного регіону Полісся й Волині виготовляли переважно з 5 пілок. *Характерною особливістю цих виробів є те, що для взористих спідниць основний декор розташований у нижній частині чотирьох пілок, які при вдяганні припадали ззаду та збоку тулуба, а п'ята – спереду*. Остання найчастіше була однотонна або значно простіша за композицією – зі спадаючим ритмом смуг знизу до верху, позаяк при вдяганні її прикривали фартухом "запаскою", "затулкою" тощо. Для таких спідниць ткали суцільне полотнище, яке згідно з розрахунками (довжиною готового виробу 65-85 см) в чітко визначеній послідовності перетикали однаковими за величиною, ритмом і колоритом поперечні орнаментальні смуги, шириною 10-11 см.

За композицією вони найчастіше тридільні, значно *рідше – дво- і п'ятидільні*. Провідними мотивами ширших взористих смуг є *хрещаті фігури* (часом *ромбики*), укладені поряд на незначній відстані, які формують монотонну ритміку по горизонталі. Такі *дрібні мотиви*, виткані *технікою перебору "перебірчик"* чітко виділяються на нейтральному, білому тлі (полотняного переплетення). Урізноманітнення ритмічності по вертикалі майстрині досягають тим, що в *центральній частині смуги середину хрещатого мотиву акцентують чорним (або темносинім) кольором*, а чотири кути (два верхні та нижні) – червоним.

У бічних стрічках, симетрично укладених відносно центральної, навпаки – середина червона, а краї – чорні. Кожна з цих трьох орнаментальних стрічок, у свою чергу, обрамлена вузенькими групами червоних та чорних пасочків, а краї завершені зубчастим силуетом, утвореним з червоних або чорних прямокутників. Загальна ширина взористих площин – 10-11 см. Центральна – зазвичай дещо ширша – 3 см, тоді як бічні – по 2,5 см (с. Нуйно, Камінь-Каширського р-ну, автор Т.В.Перебейчик)[5].

Існує значна варіантність укладу аналогічних чи подібних смуг з такими мотивами. *Іноді спарені або потрійні смуги формують центральну* широку (7-8 см) домінуючу *узорну площину* (с. Нуйно)[6]. На незначній відстані від неї симетрично розташовані "поверхниці" у вигляді поодинокої вузької (2-2,5 см) стрічки з аналогічних чи подібних мотивів, утворених червоними та чорними квадратиками, тоненькими пасочками, штрих-пунктирними лініями тощо. Часом для пожвавлення та збагачення колориту вводили ще поодинокі уточні прокидки жовтого й темно-синього кольорів (сс. Залісся, Нуйно Камінь-Каширського р-ну)[7].

Узорноткані смуги таких спідниць "фартухів" гармонійно поєднувалися й перегукувалися з іншими тканими компонентами жіночого вбрання цього осередку ткання Полісся, зокрема, з декором сорочок – уставками й рукавами, а також крайкою, фартухом "попередницею" тощо[8]. Такі спідниці носили переважно дівчата "на виданні" й молодиці.

Іншим варіантом цього типу є *спідниці із значно ширшими, щільно* заповненими червоними *площинами* складного за конфігурацією *гео-*

[5]ВКМ.– Р.2-1773.

[6]ВКМ.– Р2-1877, 1873.

[7]ВКМ.– Д-658, Р2-1850.

[8]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання.– Луцьк, 2005.– Табл. 10.

метричного орнаменту, розташованого лише в нижній частині – на "поділку".

Для них теж *характерна тридільна схема розташування червоних взористих смуг.* Основу композиції складає центральна, домінуюча площина, заповнена вишуканими за формою ромбовидними фігурами із вписаними в них розетами концентричної будови. Вони, в свою чергу, розділені білими перехрестями. Усі складові елементи щільно заповнюють ромби та симетрично укладені трикутники чи півромби, створені хрещатими фігурами. Лише незначні проміжки між ними білого тла чітко окреслюють форму основних та підпорядкованих їм мотивів і виділяють деякі елементи. Для підсилення звучання домінуючого червоного кольору смуг і білого фону по центру цієї площини орнаменту розташовано горизонтальну вузьку чорну стрічку. Вона зосереджує увагу глядача лише на окремих фрагментах мотивів, вносить живий струмінь у сприйняття композиції.

Поодинокі тоненькі чорні та червоні гладкі стрічки симетрично обрамляють домінуючу смугу орнаменту, підтримують і доповнюють його. Зубчасте завершення зовнішніх країв цієї смуги створює плавний перехід до білого тла й вузеньких "поверхниць" з таким же силуетом (с. Острівок Камінь-Каширського р-ну)[9]. Основні взористі площини композиції виткані технікою перебору "під дошку", а гладкоткані смуги – сатином "покожушком", який формує щільне застеляння уточних прокидок над основою. Завдяки цьому насичені й дзвінкі кольорові смуги є домінантою композиції.

Аналоги такого типу взористих спідниць побутували також в українців Холмщини та Підляшшя (тепер – у складі Республіки Польща)[10] та Берестейщини (тепер – у складі Білорусі)[11].

Окрему групу формують *поздовжньосмугасті дрібнорапортні композиції тканин для спідниць, поширені в досліджуваних районах західноукраїнського Полісся й Волині. Це переважно двоколірні сіро-білі й чорно-білі лляні тканини* полотняного переплетення (с. Кримне Старовижівського р-ну)[12], та синьо-білі сатинові (с. Хоростків Володимир-Волинського р-ну)[13], рапорт яких сягає лише 1,5-2 см.

Спільним для них є те, що смуги згруповані за тридільною схемою, в яких на білому тлі позмінно чергуються основні чорні стрічки з тоненькими (в 2 нитки) обмітками. В інших – на синьому тлі почергово повторюється одна, дещо ширша біла зі щільно укладеними поряд тоненькими білими пасочками. Вони формують невибагливу монотонну ритміку.

Такого типу поздовжньосмугасті тканини застосовувалися переважно для пошиття спідниць[14], які носили старші жінки, особливо в часи посту і трауру та на щодень – до роботи.

Осібний варіант цієї групи складають *поздовжньо-смугасті сіро-білі полотняні спідниці* "фартухи", в *яких поперечні домінуючі червоні смуги акцентували лише поділок* – типові для північно-західних районів Українського Полісся (зокрема, Камінь-Каширського)[15]. У таких виробах традиційно одна – передня пілка була однотонна – сіра (з невідбіленого льону)[16], а чотири інших – виготовлені з дрібної поздовжньосмугастої сіро-білої тканини полотняного переплетення (кожна зі стрічок по 0,5 см з сирового і відбіленого льону). На нейтральному сріблясто-сірому тлі розташовували по дві-три різних за шириною горизонтальні смуги, домінуюча 4-4,5 см і підпорядковані їй вужчі – по 1,5-2 см. Завдяки поєднанню насиченого червоного кольору з незначним вкрапленням чорної, жовтої та білої барв (останні створювали ледь помітні суцільні та штрих-пунктирні лінії на фоні червоної смуги), а також щільним застилам уточних перекрить (створених сатиновим переплетенням "покожушок) досягнуто граничної глибини кольорових сполук й лаконічності художнього вирішення цих основних узорних

[9] ВКМ.– Д-191; Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання.– Табл. 6 (перший комплект)

[10] Гнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини й Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження.– К., 1997.– С. 179-184, 192.

[11] Беларускія народныя тканіны.– Мінск, 1979.– Іл. 48.

[12] МНАПЛ.– АП-13953.

[13] ВКМ.– Д-1088.

[14] Аналогічні або схожі тканини йшли також на пошиття поліських чоловічих штанів (Любомльський, Шацький, Камінь-Каширський р-ни Волинської обл.) / Див.: Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання.– Табл. 4 (перший комплекс); Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій...– С. 165.

[15] АП-19355.

[16] Зверху неї завжди вдягали взористу запаску.

Спідниця “фартух” (фрагмент), 1930-ті рр. с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Льон, бавовна; полотняне й перебірне ткання “під дошку”. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ). Р2-1877.

Спідниця “фартух”, 1920-30-ті рр. с. Теклине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Льон, бавовна; полотняне й перебірне ткання “під дошку”. ВКМ. Р2-212.

площин (Камінь Каширськ)[17]. Нижня, переважно вужча червона стрічка розташовувалася на відстані двох-трьох сантиметрів від краю виробу. Зовнішні краї цих двох (чи трьох) барвистих взористих площин завершені зубчастим силуетом, створеним перетиком 1/1 чи перебором – по дві нитки, позбавляли їх сухості сприйняття, вносили певний ліризм. Загалом ця орнаментальна стрічка акцентувала долішню частину виробу.

Клітчасті сіро-білі *полотняні спідниці* дещо *споріднені* з охарактеризованими *поздовжньосмугастими*. Насамперед, вони схожі монотонним позмінним чергуванням однакових за шириною поздовжніх смуг основи: світліших (відбілених) і темніших (невідбілених) лляних, загальна ширина яких сягає 1,5-1,8 см. Ідентичними за тоном і шириною є стрічки піткання, що перетинають їх по горизонталі (с. Здомишель Ратнівського р-ну)[18]. Внаслідок взаємного пересічення сріблясто-сірих і білих стрічок створюються й півтони, які збагачують та урізноманітнюють тональну градацію клітчастого декору спідниці.

Лише в *нижній частині, біля поділка розташовано* доволі *широку червону орнаментальну площину*, загальна ширина якої сягає 15 см. Домінуючою є тридільна центральна смуга (шириною 6 см), в якій *на червоному тлі*, біля верхнього і нижнього країв укладено *білі стрічки мініатюрних “павучків”*. Завдяки контрасту тональних співвідношень тла і дрібноузорних пасочків вони чітко виділяються й формують монотонний ритм по горизонталі. Його посилюють і ледь помітні штрих-пунктирні білі та чорні лінії. Середина смуги перетканаількома жовтими та чорними тоненькими прокидками, які збагачують загальний колорит, роблячи його м’якшим і теплішим.

На певній відстані (0,5-0,7 см) від цієї смуги симетрично розташовані вузькі (1,7 см) “поверхниці” із зубчастими завершеннями країв та штрих-пунктирною жовто-чорною лінією по центру, що перегукуються з подібними стрічками центральної смуги.

Долішню частину спідниці підкреслює ще одна червона вузька (1,8 см) стрічка з ледь помітними чорними “павучками” по центру, оточеними поодинокими лініями, які увиразнюють декор. Завдяки щільнотканим застилам уточних перекрить

[17]ВКМ.– Д-1145.
[18]АП-18470.

(біло-сірої) основи червоний домінуючий колір смуг звучить активно, а проміжки тла між ними краще виявляють форму деяких мотивів (павучків, гребінців) і додають легкості композиції всього узорного комплексу.

Окремий тип складають білі тонкі полотняні спідниці "літники", декоративне вирішення яких сформоване крупнорапортною червоною кліткою по всьому полотнищу й широкою групою горизонтальних взористих смуг, розташованих внизу, біля поділку[19]. Виготовляли їх із лляних, тонко й рівномірно спрядених вручну ниток. Таке (густо засноване й щільно збите під час ткання) картате полотно (рапорт по основі 6 см, а по утку – 5,5 см) само по собі вже відзначається декоративністю і непоказною красою. По білому фону, на значній відстані укладено поодинокі тоненькі (0,5 см) червоні стрічки, що рівномірно повторюються як по основі, так і по пітканню, і взаємно пересікаються. Ще більшої вишуканості додавала їм домінуюча тридільна група геометричного орнаменту (9 см шириною), розташована горизонтально, в нижній частині спідниці, на подолі. Вона виділялася, насамперед, завдяки активності звучання домінуючого червоного кольору гладкотканих смуг (сатинового переплетення) і взористих (витканих перебором "під дошку"). Такі чорні стрічки лише підкреслювали центральну або бічні краї смуг, і акцентували ритміку як по горизонталі, так і по вертикалі. Вони мали вигляд тонких суцільних або штрих-пунктирних ліній. У тридільній групі смуг центральна – значно багатша за бокові, утворена червоними ромбиками, щільно укладеними поряд. Обабіч – вгорі і внизу, неподалік ромбів розташовано дрібніші трикутники, які доповнювали ромби. Біле тло у вигляді зигзагоподібної лінії розділяло смугу ромбів і трикутників та водночас брало участь у формуванні орнаменту. В суміжних спарених червоних смугах контрастна стрічка, що розділяла їх, сформована білими прямокутниками (виткана перебором), була домінуючою й рельєфно виступала над тлом. Завдяки ж тонким чорним пасочкам, що обрамляли цю білу взористу смужку, вона ефектніше виділялася за сусідні червоні гладкоткані. Поодиноко розташовані чорні квадратики (теж перебірного ткання), що ніби з'єднують вершини

Спідниця "літник" (фрагмент), 1920-30-ті рр. с. Тур Ратнівського р-ну Волинської обл. Льон, бавовна; саржеве, перебірне ткання "під дошку". Музей Івана Гончара (далі – МІГ). КТ-11119.

Спідниця, 1920-30-ті рр. с. Любязь Любешівського р-ну Волинської обл. Льон, бавовна; саржеве, перебірне ткання "під дошку". МІГ. КН-1075.

[19] Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського...– Табл. 6 (третій комплекс).

ромбиків центральної смуги орнаменту по горизонталі у єдине ціле, увиразнюють цю домінуючу смугу й акцентують на ній увагу глядача. Завдяки охарактеризованим чинникам група взористих смуг є акцентом усієї композиції тканин для спідниці (с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну – 1920-ті рр.)[20].

Найбагатшими з огляду ошатності декоративного вирішення є полотняні сірі спідниці "фартухи" (з п'яти пілок), у яких *основне полотнище* (приблизно чотири п'ятих частин) *заповнене поперечними білими смугами* (сс. Теклине, Нуйно Камінь-Каширського[21], Рокита Старовижівського[22], Здомишель Ратнівського[23] р-нів). Характерною особливістю декору цих площин (розташованих у нижній частині спідниць) є те, що нейтральний сірий фон щільно тканий полотняним, а взористі білі стрічки – сатином, саржею й перебором ("перебірчиком"), "під дошку" чи перетиком. Для узорних ділянок застосовували переважно дещо грубший уток, завдяки чому вони рельєфно виступали над фоном, вирізнялися лагідним матовим полиском, який збагачував полотнище спідниці додатковим ефектом фактури[24].

Для *центральної частини* спідниць типовий *розріджений монотонний ритм поперечносмугастого декору* (рапорт 13-15 см). Найбільш виразними в таких виробах є ширші білі *взористі смуги перебору, утвореного сіро-білими ромбиками концентричної будови і потрійними вертикальними стовпчиками, що їх розмежовують, котрі формують горизонтальну ритміку*. Між цими масивнішими взористими площинами на певній відстані симетрично укладені вузькі спарені безузорні й дещо ширші потрійні чи подвійні стрічки "поверхниці", завершені зовні зубчастим силуетом, створеним "перетиком" чи "перебором". Таке урізноманітнення контуру окремих смуг перегукується з основними взористими площинами й позбавляє одноманітності сприйняття композиції. Цьому значною мірою сприяє також і те, що ширина орнаментальних смуг переважно вужча за проміжки – площини тла між ними. Співвідношенням величини таких смуг і послідовністю їх розташування на полотнищі виробу, в свою чергу, формували щораз іншу розмірену ритмічність по вертикалі.

Окремий варіант складають такого типу композиції основного полотнища спідниць, *в яких білі гладкоткані й узорчасті тридільні стрічки поєднуються із* значно виразнішими й активнішими за насиченістю тону *вишневими чи темночервоними смугами "перебору"*, які акцентують не лише вертикальну, а й горизонтальну ритміку[25].

Такі вужчі поодинокі червоні стрічки у вигляді позмінно повторюваних по горизонталі квадратиків у вигляді штрих-пунктирних ліній часом укладені посередині ширших білих стрічок. Складніші й масивніші взористі червоні смуги утворені парними згрупованими вишневими та білими горизонтальними пасочками "гребінців". Між ними, по центру – на жовтому фоні розташована дрібніша зигзагоподібна стрічка "кривулька", яка пожвавлює колорит, робить його теплішим.

Іноді між потрійними білими смугами, що перетинають тло, позмінно чергуються дві різні за шириною, але споріднені за формою мотивів гребінчасті червоні стрічки. Вони збагачують та урізноманітнюють композицію основного полотнища й органічно поєднуються із значно ширшими домінуючими площинами перебору, традиційно розташованого на поділку спідниці.

Деколи крайню взористу білу смугу (що межує з групою основних площин орнаменту, сконцентрованого біля поділка) обабіч, зверху і знизу симетрично обрамляють ще поодинокими тоненькими червоними пасочками "поверхниці". Останні створюють плавний перехід від розрідженого за характером укладу смуг сіро-білого тла основного полотнища до насиченої за колоритом та ускладненої за композицією, домінуючої червоної площини, розташованої біля поділка.

Саме на цій частині тканого виробу зосереджена головна увага. Загалом площина таких червоних смуг сягає 16-17 см. Тут *сконцентровано дві групи смуг. Верхня, значно ширша* (становить 10-11 см), *тридільна містить центральну стрічку, заповнену крупнішим геометричним орнаментом, створеним мотивами ромбів, розет та хрещатих фігур*, щільно заповненних дрібними елементами. У формуванні цієї взористої частини, яку тчуть

[20]УЦНК МІГ.– КН-1021.

[21]ВКМ.– Р2-212, Р2-1850; Р2-1698 (автор Сільчук Ганна Якимівна 1905 р. н.), Р2-1877.

[22]ВКМ Д-1037.

[23]АП-18471.

[24]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського...– Табл. 2 (перший комплекс).

[25]МНАПЛ.– АП-18471.

технікою "перебору під дошку", активну участь бере нейтральне сіре тло. Воно увиразнює форму крупніших провідних мотивів та дрібних його елементів – ромбиків, трикутників, скісних чи перехрещених ліній тощо.

Горизонтальна чорна стрічка, яка іноді проходить по центру взору, акцентує окремі його частини й підкреслює ритміку як по вертикалі, так і по горизонталі. Насичена мотивами, ця смуга домінуючого орнаменту обабіч завершена згрупованими червоними та поодинокими жовтими і чорними тоненькими, ледь помітними пасочками та дрібним зубчастим силуетом, створеним технікою "перетик".

На незначній відстані від цієї основної центральної взористої площини симетрично розташовані "поверхниці". У них посередині укладена дрібноузорна стрічка червоних "павучків" з легенькими просвітами білого тла, яке увиразнює форму цих мініатюрних мотивів. Чорні тоненькі уточні прокидки, що обрамляють їх обабіч у вигляді штрих-пунктирних ліній, теж підкреслюють силует "павучків". Обрамлення смуги аналогічним (до основної площини орнаменту) зубчастим силуетом органічно поєднує їх і створює м'якший, плавніший перехід до нейтрального білого фону.

Завершує композицію значно вужча (3-3,5 см) взориста, теж тридільна смуга з однією поверхницею лише у верхній частині. Вона сформована спорідненими за формою, але значно меншими за розмірами хрещатими ромбовидними та розетковими мотивами. Чорна горизонтальна стрічка, яка теж (як і в основній взористій площині) проходить посередині смуги, доповнює й підтримує її. Загалом ця частина декору є своєрідним акордом художнього вирішення спідниці, вона акцентує нижній край виробу, ніби зорово зупиняє рух поперечних смуг.

Усі чотири пілки (40-45 х 70-80 см) виробу мають аналогічне композиційне вирішення, лише одна з них "приточка", яка при вдяганні була спереду тулуба значно скромніше декорована. У ній лише в долішній частині, біля самого поділка розташована три-п'ятидільна група вузьких червоних перебірних орнаментальних і безузорних стрічок, споріднених з тими, які є в інших пілках спідниці.

Від них до верху, у спадаючому ритмі укладено ще декілька тоненьких безузорних червоних пасочків. Далі – приблизно до третини чи середини виробу в монотонному спокійному ритмі розташовано лише тоненькі білі стрічки. Решта верхньої площини передньої пілки була однотонною сірою, часом виткана навіть з нижчого ґатунку невідбіленої пряжі. Поверх неї вдягали ошатний узорнотканий чи вишитий фартух "запаску", який закривав майже всю передню частину спідниці.

Багатші за декоративним вирішенням спідниці, з вишуканими орнаментальними площинами біля поділка були переважно святковим і весільним убранням дівчат, носили їх у світкові дні й молодиці. Аналоги цим домотканим виробам, типовим для західних районів Українського Полісся[26], знаходимо й на суміжних теренах Білоруського Полісся. Зокрема, такими є вироби сіл Кобринського й Малоритського р-нів Брестської обл. (які в минулому входили до складу України, корінними мешканцями цих теренів продовжують залишатися українці)[27], а також Холмщини й Підляшшя[28].

Білі полотняні спідниці "полотняник", "лєнка" (сс. Кисоричі, Карпилівка, Борове), "сукня" (Крупов'є, Познань, Блажево, Дроздинь) чи "сподінця" Рівненського, *порівняно з однотипними виробами Волинського Полісся, характерні стриманішим декором*. Для них теж виготовляли біле або сірувате щільнотkане чи розріджене "серпанкове" лляне полотнище у вигляді купонів (довжиною 4-5 м, з розрахунку на 4-5 пілок). Одна пілка традиційно ткалася безузорною, а в чотирьох інших перетикали лише один поперечний край групами вузеньких (2-3 см) чи дещо ширших (5-10 см) червоних стрічок. Іноді, переважно вище них (в напрямку до середини виробу), на певній відстані (2-3 см) розташована поодинока чи потрійна вузенька червона стрічка-поверхниця. Вона створювала плавний, спадаючий ритм смуг по вертикалі (знизу до верху спід-

[26]Матейко К.І. Український народний одяг...– С. 82; Гагальська Н., Івашків Г. Поетика волинського...– Табл. 1, 2.

[27]Раманюк М. Беларускае народнае адзенне.– Мінск, 1981.– Іл. 32-34, 64-65, 67, 92; Курилович А.Н. Белорусское народное ткачество.– Минск, 1981.– С. 75.– Ил. 31, 32; Беларускія народныя тканіны ў зборы дзержаўнага мастацкага музея БССР: Каталог.– Мінск, 1979.– С. 55, іл. 48, 49; с. 57, іл. 53; с. 58, іл. 54.

[28]Гнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини...– С. 179-184.

Спідниця "серпанкова" (фрагмент), кін. XIX – поч. XX ст. с. Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл. Льон, бавовна; полотняне й перебірне ткання "під дошку". МІГ. КН-6417.

Спідниця "сукня" (фрагмент), кін. XIX – поч. XX ст. с. Крупов'є Дубровицького р-ну Рівненської обл. Льон, бавовна; полотняне й перебірне ткання "під дошку". Рівненський краєзнавчий музей. Т-2380.

Спідниця (фрагмент), кін. XIX – поч. XX ст. с. Кримне Старовижівського р-ну Волинської обл. Льон, бавовна; полотняне, репсове й перебірне ткання. Музей народної архітектури й побуту у Львові (далі – МНАПЛ). АП-13974.

ниці) й сприяла плавнішому переходу до нейтрального білого чи сіруватого фону.

Для основної частини декору типовий тридільний уклад домінуючих червоних площин, поєднаних з поодинокими тоненькими чорними, жовтими та білими прокидками. Чорні акцентують ритм смуг, білі – освіжають, а жовті – пом'якшують кольорову гаму (с. Кутин Зарічненського р-ну Рівненської обл.)[29]. Іноді для урізноманітнення ритміки по горизонталі й збагачення композиції зовнішні краї найважливіших смуг завершували зубчастим контуром, створеним "перетиком" чи "перебором". Схожий чорнобілий перетик розташовували й на тлі ширших ділянок червоних домінуючих смуг у вигляді штрих-пунктирних ліній[30]. Вони були акцентом композиції.

Унікальними в загальноукраїнському ткацтві є тонкі, білі, полотняні розріджені "серпанкові", "затикані" спідниці "сукні", типові для сіл Крупов'є, Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл. У них лише *на поділку* (усіх чотирьох пілок) *розташовано переважно вузеньку* (2-3 см) *червону взористу тридільну групу смуг*. Центральна, дещо ширша орнаментальна стрічка створена технікою перебору "під дошку". Домінуючими в ній є ромби, хрещаті мотиви, шестипелюсткові розети або ромби, завершені скісними відростками, які позмінно чергуються з перехрестям[31]. Білий колір тла завдяки тональному контрасту бере активну участь у виділенні форми цих мотивів і органічно поєднує їх із загальним нейтральним однотонним полотнищем. Зовнішні сторони цієї насиченої за колоритом, мотивами й ритмікою смуги обабіч оточені підпорядкованими їй групами вузеньких безузорних червоних стрічок і поодинокими чорними чи червоними зубчастими стрічками. Ідентичні тоненькі пасочки "відводи" симетрично укладені на певній відстані від основної групи взористих смуг. Вони пом'якшують перехід від домінуючої орнаментальної площини до спокійного безузорного білого тла.

Оригінальним за художнім вирішенням є інший варіант тонких, розріджених серпанкових спідниць, у яких, на противагу всім охарактеризованим раніше типам тонких спідниць,

[29] РКМ.– Т-2117.
[30] РКМ.– Т-3629.
[31] РКМ.– Т-4148.

подібні взористі горизонтальні червоні стрічки розташовані лише у верхній частині двох пілок (с. Крупове, Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл.)[32]. При вдяганні спідниці вони припадали на стегна (бокові сторони), тоді як задня та дві передні пілки були однотонні й безузорні.

Спідниці ("хвартух", "окружник", "портюх", "портяник", "сукня", "сподниця", "колесник), вшиті з таких взористих "затиканих" легких і прозорих "серпанкових" купонів, призначені в основному для молоді – дівчат і молодиць. Їх носили переважно в теплу погоду.

На Західному Поліссі побутували також значно щільніше ткані білі лляні спідниці, виткані саржею 3/1 "покожушком", із застилами товстіших ниток утка на лицевій стороні виробу.

Як і в інших, охарактеризованих раніше типах тонких лляних полотняних спідниць, у товстіших щільнотканих *основна увага теж зосереджена на долішній частині передньої пілки виробу*[33]. Домінуючою тут виступає червона тридільна група стрічок (3,6 см) з поодинокими білими штрих-пунктирними лініями та чорними пасочками. Останні певним чином перегукуються з чорними, тридільними рапортними стрічками (3 см), що заповнюють третину передньої та всю площину чотирьох інших пілок спідниці. У них центральна смужка ширша за бокові "поверхниці". Загалом біле тло переважає над площинами чорних смуг, що додає легкості композиції та чіткіше підкреслює ритмічність декоративного вирішення (с. Воля Щетинська Ратнівського р-ну)[34].

Інший тип композиції щільних *тканин для спідниць складають білі поперечносмугасті з домінуючою червоною площиною геометричного орнаменту, розташованого на поділку спідниці*. На відміну від попередніх біле тло і тонкі сірі трип'ятидільні смужки (рапорт 4-5 см) ткали саржевим переплетенням, внаслідок чого отримували товстіше дрібновзористе полотнище у вигляді горизонтально спрямованих вправо і вліво "сосонок", які позмінно чергуються. Виразності форм геометричних мотивів та активності звучання

Спідниця "літник", кін. XIX – поч. XX ст. с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Полотняне, репсове й перебірне ткання. МІГ. КН-1021.

Спідниця, поч. XX ст. с. Краватка Рожищенського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне ткання. ВКМ. Р2-148.

---

[32]РКМ.– Т-2380; МУК МІГ.– КН-6417.

[33]Верхня частина цієї пілки була однотонною – білою. Зверху вона прикривалася узорнотканою або вишитою запаскою.

[34]АП-4729.

червоного кольору в основних орнаментальних площинах (шириною 22 см) досягали технікою перебору. Вужчі безузорні червоні стрічки, що їх обрамляли та розмежовували, ткали саржею 3/1 або сатином, внаслідок чого товстіші уточні прокидки перекривали нитки основи і формували домінування червоного кольору на лицевій стороні (с. Любязь Любешівського р-ну, поч. ХХ ст., автор М.І.Остапчук)[35].

Як і в багатьох інших однотипних спідницях (з трьох, п'яти пілок) у тридільних смугах орнаменту домінуючою є центральна, вдвоє ширша за бокові. В його основі лежить ромб, розчленований скісним і прямим хрестом посередині та розділений три- і чотиридільним перехрестям, а також трикутниками, утвореними між ними. Ці проміжки тла увиразнють форму всіх мотивів та елементів, що їх заповнюють і зорово полегшують сприйняття як основної, так і підпорядкованих їй смуг. Вони певним чином перегукуються із білим кольором фону спідниці. Поодинокі чорні штрих-пунктирні лінії, які традиційно укладені горизонтально посередині й обабіч кожної взористої смуги, додають їм більшої чіткості та акцентують ритміку по вертикалі і горизонталі.

Ще одна червона вузенька (1,5 см) стрічка спорідненого геометричного орнаменту (укладена на відстані 4 см від основної групи взористих площин) традиційно завершує нижній край спідниці. Вона ніби зупиняє напружений ритм чергування всіх складових декору спідниці. Загалом усі ці компоненти формують вишукану за художнім вирішенням композицію купонної тканини для спідниці. У загальному комплексі народного вбрання Волині й Полісся взориста спідниця, як і сорочка, посідає одне з найважливіших місць.

Окремою типологічною групою є вовняні й напіввовняні спідниці, типові для Західного Полісся й Волині. Вони відомі під загальною назвою "літник", "бурка", а також під менш поширеними назвами – "домоткан", "димка", "кольман", "ондарак", "андарак", що побутують лише в окремих мікроареалах[36].

Серед них **невелику підгрупу** *складають однотонні вовняні й напіввовняні спідниці, виготовлені з тонкої, щільно й рівномірно скрученої в процесі прядіння високоякісної "волосової" пряжі*. Ткали суцільне полотнище переважно полотняним переплетенням, яке формувало рівномірну структуру й дрібнозернисту фактурну поверхню. Крім них для такого типу спідниць ткали й саржеві дволицеві (2/2), а також однолицеві саржеві (3/1) і сатинові полотнища. Останні формували гладку лискучу поверхню на лицевій стороні виробу завдяки довгим перекриттям переважно товстішими нитками піткання тоншої основи.

Для цих спідниць ткали доволі яскраві вовняні тканини: голубі (с. Седлище Любешівського)[37], фіолетові (с. Здомишель Ратнівського)[38], рожеві "малинові" (сс. Кримне Старовижівського, Седлище Любешівського[39], Сошичне Камінь-Каширського)[40], коричневі (с. Запруддя Камінь-Каширського)[41], зелені (с. Кримне)[42] та інших відкритих локальних кольорів. При зшиванні спідниць чотири пілки збирали у дрібні чи крупніші складки "рясували", а передня (під фартух) була непризбирана в талії. Для посилення декоративного ефекту в нижній, приподілковій частині на чотирьох, а іноді й усіх п'яти пілках часом нашивали зверху вузькі (1-2 см) шовкові стрічки "ґальони"[43], а деколи поміж ними поміщали й ширші дрібновзористі пасочки з фабричного мережива[44].

Відома дослідниця народного вбрання Ірина Гургула відзначає "дуже гарні волинські буркиспідниці з кольорової вовни (цеглястої, сірої, зеленої, червоної), ткані низом широкими, горизонтально розміщеними кольоровими смугами"[45].

Як і поліські, однотипні волинські бурки густо збирали в дрібні складки, завдяки яким фігура здавалася стрункішою. Такі бурки найбільше були поширені в західних районах Волині, однак вони значно раніше, ніж на Поліссі вийшли не лише з щоденного, але й святкового вжитку.

[35] МНУК МІГ.– КН-1075.

[36] Пономар Л.Г. Народний одяг Західноукраїнського Полісся...– С. 6-7.

[37] АП-8879.

[38] АП-15676.

[39] АП-13955; МНАПЛ АП-8903.

[40] АП-8655.

[41] АП.

[42] АП-13956.

[43] Очевидно їх слід розглядати як імітування традиційного декору, створеного первісними техніками ткання.

[44] АП-13956, 13955.

[45] Гургула І. Народне мистецтво західних областей...– С. 11.

Їх також значно менше збереглося в колекціях музеїв.

Одним із варіантів такого типу напіввовняних "портяних" купонних тканин для поперечносмугастих спідниць є ті, *в яких на нейтральному темно-сірому чи синьому*, або дещо активнішому за звучанням *червоному тлі лише біля поділка, на відстані 10-15 см* від краю виробу *розташовано широку* (20-25 см) *групу різнокольорових смуг*. Одні з них утворені нескладним монотонним укладом вузьких (по 1 см) парних, симетрично укладених (відносно центрально-горизонтальної зеленої) червоних та рожевих стрічок. Між ними на такій самій відстані (1 см) темно-сірого тла теж симетрично розташовано по дві білих (по 1 см) стрічки. Лише завдяки неоднаковій насиченості цих барв, різниці в тональному відношенні, уникнуто одноманітності декоративного їх вирішення, досягнуто візуальної багатоплановості (с. Кричинськ Сарненського р-ну).

Дещо складнішими за композицією були напіввовняні *тканини для спідниць, в яких* подібні *парні рожеві та зелені смуги обрамлені обабіч тоненькими* (відповідно – рожевими й зеленими) *пасочками "поверхницями"* в 2-3 прокидки. Вони симетрично розділені білими, а по центру – жовтою стрічками з аналогічними поверхницями білого та жовтого кольорів (с. Острів Красноармійського р-ну)[46].

Аналогічна схема *розташування кольорових смуг з "обмітками" характерна й для інших осередків ткацтва досліджуваного регіону* (с. Кричинськ, Сарненського р-ну). Ширина цих різнокольорових стрічок така ж, як і проміжки синього тла між ними. Але завдяки різниці в тональних співвідношеннях й додатковому введенню тоненьких стрічок "обміток" досягнуто більшої різноманітності в ритміці їхнього чергування – послідовної зміни неоднакових за масою ширших і вузеньких пасочків. Загалом найсвітліші білі смуги, розташовані симетрично з обох країв (верхнього та нижнього), вирізняються з-поміж інших і є домінантою композиції. Жовта, центральна поступається білій за тональністю, м'якше узгоджується із зеленими. Рожеві та червоні стрічки значно інтенсивніші, дзвінкіші за інші, тому вони підсилюють звучання білих.

[46] РКМ.– Т-2134.

Спідниця "літник" (фрагмент), поч. XX ст. с. Острівок Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне ткання. ВКМ. Д-187.

Спідниця (фрагмент), 1950-ті рр. с. Любохини Старовижівського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне ткання. ВКМ. Д-1040.

Спідниця (фрагмент). Автор Бідун Ганна Степанівна 1950-ті рр. с. Воропілля Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне, репсове ткання. ВКМ. Д-1087.

Другий варіант цього типу купонних вовняних і напіввовняних тканин для поперечносмугастих спідниць "літників" *характерні тридільною композицією*. У них теж *домінуючі узорні комплекси* (завширшки 15-20 см) *розташовані біля поділка*. Однак основне полотнище виробу (переважно три четвертих – центральна і верхня його частина) на значній відстані однотонного тла заповнене декількома (двома-трьома), значно вужчими (по 4-5) групами стрічок (с. Тур Рокитнівського р-ну)[47]. Як і в інших, у цих тканинах для спідниць тло буває в основному насичених теплих і холодних барв: червоної, рожевої, фіолетової, вишневої, коричневої. Вони часом на значній відстані чергуються з поодинокими вузькими пасочками – зеленими, синіми (с. Самари Ратнівського р-ну)[48].

На такому активному за емоційною напругою тлі ще більш піднесено звучать барвисті смуги не менш відкритих локальних кольорів теплої і холодної гами. Найясніші білі та жовті, рідше оранжеві, червоні або зелені стрічки виділяються з-поміж темніших – фіолетових, синіх, вишневих чи коричневих. Однакові або різні за шириною смуги цих барв, розташовані переважно симетрично (відносно центральної площини кожного узорного комплексу), в тій чи іншій послідовності, дають безліч варіантів композицій. Вони ефектно виділяються на яскравому червоному (чи інших барв) тлі різної насиченості. Темніші сині, коричневі, зелені, вишневі, фіолетові та чорні, здебільшого вужчі стрічки обрамляють ширші та ясніші (жовті, оранжеві, світло-зелені) площини, увиразнюють їх та підкреслюють ритміку по вертикалі.

Густий напружений пульсуючий ритм властивий переважно домінуючим комплексам смугастого декору, дещо *спокійніший – підпорядкованим їм групам різнокольорових стрічок*. Остаточно заспокоюється він лише на широких площинах однотонного тла. А загалом динаміка напруги кольорових сполук поступово спадає в напрямку знизу до верху в міру віддалення від основної групи смугастого декору, розташованої на поділку. Білий домінуючий колір вносить свіжість у загальну композицію взористого полотнища, виділяє найважливіші його складові і підкреслює ці вертикальні темпоритми.

[47]МНАПЛ.– АП-18506.
[48]ВКМ.– Д-1572.

Як і в багатьох інших типах спідниць, художнє вирішення всіх трьох чи чотирьох пілок було ідентичним, тоді як передня "приточка" вирізнялася з-поміж них невибагливістю й простотою декору. Подібні або відмінні за композицією поперечні стрічки в них традиційно розташовані здебільшого лише біля поділка передньої пілки. Центральна і верхня її частини були однотонні або зрідка перетkані лише поодинокими вузькими пасочками декількох кольорів.

Третій варіант поперечносмугастих купонних вовняних і напіввовняних тканин для спідниць *характерний* наявністю *крупних різнокольорових комплексів смуг* неоднакової ширини, *сконцентрованих традиційно в нижній частині*. Часом група таких смуг займає третину або й половину спідниці. У верхній частині виробу укладено декілька (дві, три, часом – чотири) значно вужчих груп смуг, розташованих на щораз більшій відстані між собою, які формують спадаючий знизу до верху ритм. Іноді для такого плавного переходу від насичених смугами й напружених за ритмікою основних площин декору до нейтрального фону застосовано такий композиційний прийом, як звуження ширини окремих пасочків і груп стрічок, утворених ними, а також поступове збільшення площин фону в міру їхнього віддалення від домінуючих комплексів (сс. Тур[49], Ратне[50] Ратнівського р-ну, Волинської обл.).

Часом різнокольорові горизонтальні пасочки неоднакової ширини об'єднують між собою в три-чотири різних за масою схемами розташування та ритмікою групи смуг. Найширша з них (15 см) традиційно акцентує долішню лінію поділка спідниці "бурки", дещо вужча (10 см) – центральну, а найвужча (8 см) – верхню її частину (сс. Пулемець Любомльського[51], Залісся Ратнівського р-нів). Співмірність цих смугастих комплексів між собою та площинами насиченого червоного і рожевого фону між ними (по 8 см) теж творять спадаючий до верху ритм декору. Його підкреслюють і домінуючі темно-сині та жовті смуги, які пропорційно звужуються в кожній наступній групі смуг, в напрямку знизу до верху.

Велику групу складають **поперечносмугасті вовняні й напіввовняні спідниці** "літники",

[49]УЦНК МІГ.– КН-10782.
[50]УЦНК МІГ.– КН-622, 10783.
[51]ВКМ.– Д-291. Автор – Дорош Єлизавета Йосипівна.

"сподніци", "бурки", "ондараки", "андараки", які були теж *однолицеві* (виткані саржею 3/1 або сатином) та *дволицеві* – саржею 2/2). Вони різноманітні за кольоровою гамою, схемами композиції: співвідношенням смуг різної ширини до фону, групуванням останніх у вужчі чи крупніші комплекси, місцем їхнього розташування. Як і в однотонних, у цих поперечносмугастих спідницях тло найчастіше буває відкритих локальних теплих чи холодних барв – червоних, вишневих, коричневих, зелених, синіх, рожевих (малинових), а також сірих і чорних. Іноді в межах таких основних смугастих площин виділяються групи теплих і холодних кольорів, плавний або контрастний перехід від одних до інших, побудований на складних нюансних градаціях та співвідношеннях величини домінуючих площин і підпорядкованих їм стрічок.

Типовою для спідниць цього типу є *значна кількість насичених дзвінкових барв* – червоної, жовтої, рожевої, зеленої, синьої, фіолетової, білої на насиченому вишневому, темно-синьому чи коричневому тлі (с. Жиричі, Тур Ратнівського р-ну)[52]. Домінуючими в них виступають значно (вдвоє, втроє) ширші за інші зелені, жовті чи рожеві смуги, на яких зосереджена основна увага, всі інші – доповнюють її. Акцентують ритміку контрастні білі широкі смуги, а ледь помітні білі тоненькі стрічки у вигляді горизонтальних штрих-пунктирних ліній підтримують, доповнюють та урізноманітнюють її.

Найбільш вибагливі за декором вовняні поперечносмугасті спідниці святкового призначення, і особливо весільні, мали значно яскравіше тепле або холодне червоне тло. На ньому ще більш інтенсивно звучали інші барви смугастого декору. Серед них домінуючими були контрастні зелені й жовті чи оранжеві, а також фіолетові, червоні та чорні стрічки.

Характерною особливістю їхнього групування є поєднання різнокольорових вузьких (0,5-1 см) *стрічок однакової ширини*, серед яких лише *центральні з них* – жовті чи зелені були значно ширшими (2-3 см). На них зосереджувалася основна увага, вони ж домінували в поліфонії інших барвистих площин. *Тоненькі білі поперечні стрічки*, які часом *виконували функцію поверхниць* цих провідних площин, *акцентували спадаючу по вертикалі – знизу вгору – ритміку* (с. Залісся Ратнівського р-ну)[53].

Посилювали такий плавний перехід від широкої (біля 20 см) й найбільш насиченої декором основної площини (розташованої біля подолка) до інших (двох-трьох або чотирьох), щораз вужчих груп смуг, розміщених вище неї (ширина кожної з яких відповідно коливається від 10 до 5 см) й однотонні проміжки червоного фону між ними. Натомість в міру віддалення від нижньої, найбільш масивної групи смуг в напрямку до верху інтервал між ними поступово збільшувався, а напруження згасало.

Значно поступається насиченістю смугастого декору взористих площин цим чотирьом пілкам (задній та бічним) п'ята передня. Вона вирішена набагато простіше, менш вибагливо, однак в розташуванні основних та другорядних компонентів декору збережена подібна схема. Традиційно основна група *різнокольорових смуг розташована в нижній частині передньої пілки*. Для неї характерна усталена *тридільність* групування вузьких стрічок, витримані ті ж самі акценти й співвідношення в межах усієї площини. Відмінність полягає в основному лише в послідовності укладу тих чи інших кольорових стрічок, які формують дещо іншу ритміку й нюансні градації поєднання теплих і холодних барв.

Решту полотнища цієї передньої пілки спідниці заповнено лише однією чи двома поодинокими вузенькими (по 0,3-0,5 см) групами стрічок (нижня традиційно ширша, а верхня – відповідно вужча), розташованих на великій відстані між собою. Такий принцип відсутності, або мінімального оздоблення верхньої частини цієї пілки виправданий передусім раціональністю функціонального призначення[54].

Аналіз наявних зразків композиції тканин для поперечносмугастих "літників" чи "бурок" дозволяє виявити наступну закономірність. Для них типова *симетрія*, іноді *рівновага* смуг; *три-*, рідше *п'ятидільність* їхнього *групування*; перевага кольорових смуг (здебільшого однакових за шириною) над фоном, у межах взористих комп-

[52] МНАПЛ.– АП-18511, 18500, 18510, 18501.

[53] Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 440.– С. 42-43. Польові матеріали автора зібрані під час експедиції на Волинь та у південно-західні райони Українського Полісся.

[54] Саме ця передня пілка спідниці прикривалася зверху вишитим чи узорнотканим фартухом.

Спідниця, 1950-ті рр. с. Любохини Старовижівського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне ткання. ВКМ. Д-1041.

Спідниця, 1950 рр. с. Полиці Старовижівського р-ну Волинської обл. Льон, полотняне ткання. ВКМ. Д-1115.

лексів, *строга ритмічність* укладу таких смуг, неоднакових за насиченістю тону. Найчастіше цю ритмічність підкреслюють світліші контрастні – як до інших суміжних стрічок, так і до тла – широкі білі та жовті смуги. Тоненькі уточні прокидки у вигляді штрих-пунктирних лінії підтримують їх, збагачують та урізноманітнюють ритміку по вертикалі. Найбільш напружені кольорові сполуки, побудовані на контрасті теплих і холодних барв, зосереджені передусім біля поділка.

Подібні вовняні й напіввовняні спідниці з найрізноманітнішими схемами розташування поперечних смуг типові також для комплексів жіночого вбрання Білоруського Полісся[55].

Не менш вагому типологічну групу складають поздовжньосмугасті вовняні й напіввовняні тканини для спідниць “літник”, “бурка”. На відміну від поперечносмугастих купонних, для них типові рапортні композиції, симетрія, рівновага різномасштабних груп смуг порівняно до фону. Аналіз існуючих зразків тканин із західної частини Українського Полісся й Волині дозволяє виокремити їх у дві підгрупи: з дрібнорапортними[56] й крупнорапортними[57] композиціями.

Спільним для обох цих груп є те, що більшість таких тканин мала яскравий, насичений і дзвінкий, теплий або холодний червоний фон (с. Берестя Дубровицького[58], Самари[59], Велимче[60], Датинь[61] Ратнівського; Березовичі Володимир-Волинського[62]; Комарів Турійського[63]; Кримне, Смолярі Старовижівського[64]; Кухли Маневицького та інших р-нів[65]). Менш поширеними є тканини з насиченим рожевим, чи малиновим фоном (с. Здомишель Ратнівського, Седлище Лю-

[55]Раманюк М. Беларускае народнае адзенне.– Іл. 110, 298, 300, 305, 340, 371, 373-374.

[56]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання...– Табл. 4, 8, 12, 17, 18; Косміна О. Традиційне вбрання українців.– Т. 1. Лісостеп. Степ.– К., 2008.– С. 32.

[57]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання...– Табл. 9, 13; Косміна О. Традиційне вбрання українців...– С. 24-25, 27, 29.

[58]МНАПЛ.– АП-15417.

[59]МНАПЛ.– АП-15719.

[60]ВКМ.– Д-118.

[61]ВКМ.– Д-223.

[62]ВКМ.– Д-1305.

[63]ВКМ.– Д-64813.

[64]МНАПЛ.– АП-3918, ВКМ.– Д-1188.

[65]ВКМ.– Д-930.

бешівського[66]), чорним (с. Кримне Старовижівського[67], Піща Любомльського[68]), темно-синім (с. Куничів Турійського[69]), синім (с. Городно Любомльського[70]), темно-коричневим або вишневим (с. Куничів Турійського р-нів Волинської обл., – автор Гоць Катерина Андріївна[71], Іванове Березнівського р-ну Рівненської обл. – автор Буй Євгенія Василівна)[72].

Отже, на Волині, як і на Західноукраїнському Поліссі, до поч. XX ст. поширені були поздовжньосмугасті, дрібнорапортні вовняні й напіввовняні тканини для спідниць[73]. Для них характерні теплі кольорові сполуки – вохристо-жовті, червоні, зелені в поєднанні з темно-синіми, червоними, коричневими барвами. До серед. XX ст. вони вийшли з щоденного вжитку в зв'язку з появою фабричних тканин.

Більшість цих тонких цупких тканин виготовлена з високоякісних вовняних "волосових" ниток, туго, щільно й рівномірно спрядених вручну з найвищих ґатунків довгої, тонкої, вичесаної на щітках овечої вовни. Ткали їх переважно звичайним полотняним переплетенням, яке створювало рівномірну структуру й ледь помітну бугристу фактуру як з лицевої, так і виворітної сторін.

Лише товстіші вироби з деякими крупнорапортними композиціями ткали односторонньою саржею 3/1 чи сатином, що створювало суцільне застелення дещо грубшими нитками піткання тоншої основи[74]. Лицева сторона цих тканин мала гладку поверхню з м'яким оксамитовим полиском. Завдяки щільності уточних перекрить колір смуг, як і фону, звучав інтенсивніше, ніж на виворітній стороні.

Характерною особливістю вовняних тканин полотняного переплетення, з яких шили "літники", є рапортні композиції (величина рапортів коливається від 6-7 до 20-25 см). Типовою для них є симетричність укладу домінуючих і підпо-

Спідниця (фрагмент), поч. XX ст. Автор Гоць Катерина Андріївна. с. Купичів Турійського р-ну Волинської обл. Льон, саржеве ткання. ВКМ. Д-300.

Спідниця "літник" (фрагмент), поч. XX ст. Автор Миколайчик Оксана Михайлівна. с. Піща Любомльського р-ну Волинської обл. Льон, сатинове ткання. ВКМ. Д-44.

Спідниця (фрагмент), 1930-40-ті рр. Автор Буй Євдокія Василівна. с. Іванове Березнівського р-ну Рівненської обл. Льон, саржеве ткання. Музей українського народного декоративного мистецтва (далі – МУНДМ). КТ-3678.

66 МНАПЛ.– АП-8903.
67 МНАПЛ.– АП-13942.
68 ВКМ.– Д-44.
69 ВКМ.– Д-299.
70 ВКМ.– Д-1725.
71 ВКМ.– Д-300.
72 МУНДМ.– КТ-3678.
73 Гургула І. Народне мистецтво західних областей...– С. 11.
74 МНАП.– АП-8903; ВКМ.– Д-300, Д-44.

рядкованих їм стрічок. Основу декору складають дві-три (рідше чотири-п’ять) неоднакових за шириною, кількістю та послідовністю розташування різнобарвні групи. Вони створені тоненькими стрічками (кожна з яких – у вигляді однієї-двох уточних прокидок), укладених поряд з незначним інтервалом червоного тла. Найчастіше це жовті чи оранжеві (іноді ясно-червоні), фіолетові або темно-сині (деколи чорні), а також білі та зелені (теплі чи холодні) пасочки.

Такі нюансні сполуки різнобарвних стрічок найчастіше розташовані за схемою наростаючої тональної градації. Іноді вони утворені контрастними зіставленнями теплих і холодних, темних і ясних барв. В обох випадках як у межах смуг, так і рапорту згруповані ці стрічки за принципом симетрії або рівноваги, позмінного чергування насичених барвистих площин неоднакової ширини на однотонному фоні. У деяких випадках фон переважає над групами смуг (с. Берестя Дубровицького[75], Самари[76] Ратнівського, Кримне Старовижівського[77]), в інших – навпаки – різнокольорові групи стрічок домінують над фоном (с. Велимче[78], м. Ратне[79], Датинь[80] Ратнівського, Берестя Дубровицького р-нів[81]).

Декілька таких вузьких груп з непарною кількістю (по 3, 5, 7, рідше 9) стрічок позмінно чергуються зі спареними (обидві по дві нитки) білими пасочками в обрамленні тоненьких чорних (в 1 нитку) та дещо ширшими (в 3-4 нитки) зеленими стрічками. Останні розділяють основні групи й урізноманітнюють ритміку їхніх чергувань. Білі, контрастні до червоного (чи рожевого) тла пасочки акцентують ритмічну організацію усіх складових групи стрічок, позбавляють композицію одноманітності. Світлі чи оранжеві пасочки підтримують їх, а темні – фіолетові, темно-сині та чорні підкреслюють бокові краї чи середину найважливіших груп, додають їм чіткості й виразності.

У спідницях з холодним темно-синім, гранатовим або чорним фоном аналогічна система розташування домінуючих теплих і гарячих різнокольорових стрічок з незначним введенням поодиноких холодних (зелених, синіх) акцентів. Завдяки варіантності їхнього поєднання створено значну різноманітність дзвінких напружених сполук, які чітко виділяються на контрастному фоні. Білі, переважно парні стрічки, рівномірно укладені на площині тканини, найчастіше обрамляють домінуючі, дещо ширші групи й акцентують горизонтальні ритми[82] (с. Городно[83] Любомльського, Кримне[84] Старовижівського р-нів).

Характерною особливістю декору цих поздовжньосмугастих спідниць *із густим заповненням усіх площин тонкими різнобарвними стрічками є те, що до поділка пришивали ще тоненьку червону* (с. Городно Любомльського р-ну)[85], горизонтальну стрічку фабричної тканини, або сплетений чи скручений шнурочок (контрастні до синього тла). У спідницях з червоним тлом (різним за тональною насиченістю) на поділку нашивали зверху коричневу, темно-синю, фіолетову або чорну вузьку чи ширшу стрічку (с. Кухли Маневицького р-ну)[86]. Іноді вище неї укладали ще й білу вузьку смужку (с. Здомишель Ратнівського р-ну)[87]. Вони перегукуються зі смугастим декором основного полотнища, акцентуючи горизонтальну лінію поділка, яка ніби зупиняє рух вертикальних смуг і додає завершеності композиції спідниці в цілому.

Однотипними з уже охарактеризованими тонкими дрібнорапортними є крупнорапортні поздовжньосмугасті спідниці “літники”, “бурки”. *Вони* доволі *товсті, щільноткані, виготовлені односторонньою саржею* або *сатином*, завдяки чому і *тло і смугастий декор мають яскраві відкриті локальні барви*. На насиченому червоному, рожевому, вишневому, темно-синьому тлі, яке займає домінуюче місце, розташовані не менш активні різнобарвні смуги: жовті, оранжеві, зелені, сині, фіолетові, рожеві, чорні та білі. Декілька смуг, переважно непарна кількість (5, 7, 9,

75МНАП.– АП-17192.
76МНАПЛ.– АП-15719, 15708.
77МНАП.– АП-13969.
78ВКМ.– Д-118.
79УЦНК.– МІГ.– КН-623.
80ВКМ.– Д-223.
81МНАП.– АП-15417, УЦКНМ МІГ.– КН-246.

82При виготовленні тканини вони розташовані по горизонталі, однак у готовому виробі – набувають вертикального спрямування.
83ВКМ.– Д-1725.
84МНАПЛ.– АП-13942.
85ВКМ.– Д-1725.
86ВКМ.– Д-930.
87МНАПЛ.– АП-18488.

а іноді й більше), згруповані у вужчі чи ширші комплекси. Значна частина таких різнобарвних стрічок частіше за все однакова за шириною. Лише ті, що укладені посередині цих груп смуг, – часом крупніші. Спільним з дрібнорапортними і крупнорапортними тканинами для спідниць є принцип симетричності в розташуванні смуг, залучення спектру тих же кольорів для створення композицій.

Типовими зразками цих типів є тканини з сіл Куничів Турійського[88], Піща Любомльського[89], Білашів Ковельського[90], Седлище Любешівського[91], Самари Ратнівського р-нів[92]. Спідниці, виготовлені з цих тканин, у поясі були зібрані в крупні складки, тому мали назву "складанки". Додатковим компонентом декору таких поздовжньосмугастих спідниць є одна[93] або декілька[94] горизонтальних стрічок різної ширини, розташованих теж на поділку. Це переважно атласні стрічки, "ґальони", нашиті на нижній край спідниці, які часом поєднуються з вузенькими стрічками фабричного мережива.

Схожі за композиціями дрібно- і крупнорапортні поздовжньосмугасті вовняні й напіввовняні тканини для спідниць "андараків" характерні й для Білоруського Полісся[95], Холмщини й Підляшшя[96], а також Воронежчини (корінними мешканцями якої є українці)[97]. Однотипні ткані вироби побутували й у латвійців, литовців та естонців[98], а також у поляків[99], болгар[100], чехів[101].

Клітчасті "картаті" лляні, напіввовняні й вовняні тканини для спідниць "літників" *відзначаються найбільшою варіантністю художнього вирішення*. Вони найтиповіші для південно-західної частини Волині[102] (як і суміжних з ними північних районів Поділля)[103], а також західної частини Українського Полісся[104]. При всій багатоманітності декору виділяються клітчасті тканини з дрібнорапортними й крупнорапортними композиціями.

Одні з них побудовані за принципом симетрії, інші – асиметрії стосовно групування різнокольорових стрічок. У такого типу *клітчастих* тканинах, *як і поперечносмугастих та поздовжньосмугастих* основу кольорової гами визначав колір фону, яскравий червоний, зелений, голубий чи приглушених тонів – темно-синій "ґранатовий", "темнозелений", чорний, коричневий, вишневий тощо.

Клітку творили часом лише *тоненькі парні білі поздовжні "заснівки" й поперечні – "перетички"*, які рівномірно, на однаковій відстані як по основі, так і по утку взаємно перетинаються (с. Краватка Рожищенського р-ну Волинської обл.)[105]. Вони чітко виділяються на контрастному за тоном темно-синьому тлі. Рапорт клітки становить лише 4 см. Сухості й лаконічності декоративного вирішення спідниці, виготовленої з цієї тканини, народні майстри позбуваються за рахунок додаткового введення двох жовтих шовкових стрічок "лєнт", контрастних до кольору тла. Вони нашиті на ширших площинах клітки (в проміжках фону між білими спареними пасочками),

[88]ВКМ.– Д-299, Д-300.

[89]ВКМ.– Д-44.

[90]ВКМ.– Д-42.

[91]МНАПЛ.– АП-8903.

[92]МНАПЛ.– АП-15708, АП-15719.

[93]МНАПЛ.– АП-8903, 15719.

[94]ВКМ.– Д-44.

[95]Раманюк М. Беларускае народнае адзенне...– Іл. 11-15, 67-69, 95, 117-118, 142, 157, 176, 305; Курилович А.М. Белорусское народное ткачество...– С. 70-73; Беларускія народныя тканіны.– Мінск, 1979.– Іл. 57-59, 64-65.

[96]Swieży J. Atlas polkich strojów ludowych.– Strój podlaski (nadbużański).– Wrocław, 1958.– S. 18 (Ryc. 20, 21); Гнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини...– С. 179-201.

[97]Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX-XX века).– Москва, 1988.– Табл. 5, 14, 16.

[98]Историко-этнографический атлас Прибалтики. Одежда.– Рига, 1986.– Табл. 1 ц, 3 ц, 4 ц, 15 ц, 19 ц, 22 ц, 23 ц, 69 ц, 71 ц.

[99]Czarnecka I. Polska sztuka ludowa.– Warszawa, 1958.– S. 88 (w).

[100]Телбизова М., Телбизов К. Народната носия на банатските Българи.– София, 1958.– Обр. 105, 107-108, 111.

[101]Staňková J. Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska.– S. 174, il. 115.

[102]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання...– Табл. 15.

[103]Матейко К.І. Український народний одяг...– С. 83; Гургула І. Народне мистецтво західних областей...– С. 11.

[104]Гатальська Н., Івашків Г. Поетика волинського вбрання...– Табл. 7.

[105]ВКМ.– Р2-148.

Спідниця, 1930-40-ті рр. с. Тур Рокитнівського р-ну Волинської обл. Льон, вовна; сатинове ткання. МНАПЛ. АП-18506.

Спідниця "бурка", кін. XIX – поч. XX ст. с. Заліссся Ратнівського р-ну Волинської обл. Льон, вовна; сатинове ткання. Фото з експедиції.

на відстані 8 см від подолу й акцентують доволі монотонну ритміку по вертикалі.

Аналогічні за схемою розташування були тканини й на яскравішому, зокрема червоному тлі, парні білі вузькі (по 4 нитки) стрічки. Такі контрастні сполуки ще більше посилювали тоненькі (в 1 нитку) поверхниці, розташовані лише із зовнішньої сторони "заснівок" і "перетичок" (с. Сошичне Камінь-Каширського р-ну)[106]. Навіть при обмеженій палітрі кольорів створено композиції тканин з надзвичайно соковитими сполуками.

Інший варіант таких симетричних дрібнорапортних клітчастих тканин складають ті, в *формуванні яких бере участь більша кількість кольорів.* Завдяки варіантності поєднання таких різної ширини стрічок як по вертикалі, так і по горизонталі досягнуто як значної різноманітності пастельних тональних градацій, так і контрастних сполук. Вони дають можливість створювати багатші за декором, складніші за ритмікою композиції (с. Любохини Старовижівського[107], Кримне Камінь-Каширського р-нів[108]).

Спільним для них є позмінне чергування двох однакових або дещо відмінних за шириною і схемами розташування вузьких груп (рапорт 2,5-3 см), розділених тоненькими, контрастними до тла (синього й темно-зеленого) стрічками. Такі, переважно білі (в 1-2 нитки) пасочки увиразнюють домінуючі та підпорядковані їм споріднені групи й підкреслюють ритміку по вертикалі та горизонталі.

Наприклад, дещо активніші й контрастніші сполуки ширших парних чорних стрічок, розділених жовтою, набагато чіткіше виділяються від аналогічних за масою спарених синіх і наближеної за тоном червоної, що їх розділяє. Позмінне чергування цих контрастних і злагоджених сполук створює емоційну напругу й позбавляє композицію одноманітності.

Ця, доволі проста схема має широкі можливості для урізноманітнення за рахунок залучення щораз інших нюансних чи дещо контрастніших сполук як домінуючих ширших стрічок, так і підпорядкованих їм тонших пасочків. Іноді застосовується принцип звуження або розширення цент-

[106]МНАПЛ.– АП-8679.
[107]ВКМ.– Д-1040.
[108]МНАПЛ.– АП-13973.

ральної стрічки, що розділяє парні основні смуги. Деколи виділяється одна з них за рахунок введення активнішого за силою звучання (червоного, оранжевого, жовтого) кольору, або й обрамлення обабіч тоненькими (в 1-2 нитки) поверхницями.

У таких *клітчастих лляних тканинах невеликих рапортів*, витканих полотняним переплетенням, *при взаємному перетині* дрібнозаснованих і перетканих в однаковому ритмі тонких стрічок *створювалася квадратна сітка*. Вона, в свою чергу, розбита на ще менші ділянки у вигляді дрібних мозаїчних квадратиків, які формували ефект мерехтіння. Ще тонші перпендикулярні, іноді й штрих-пунктирні лінії організовували їх у строгу систему.

Отже, типові для Волині та Західного Полісся, – клітчасті, дрібно- та крупнорапортні тканини для спідниць. Переважають теплі кольори, на нейтральному сірому тлі найчастіше розташовані тонкі парні червоні стрічки, які формують монотонний ритм. Характерною особливістю дрібнорапортних тканин для спідниць є щільно згруповані широкі групи домінуючих червоних смуг, розташованих у нижній частині спідниці на поділку.

Крупнорапортні клітчасті тканини для спідниць іноді споріднені з дрібнорапортними але, розрізняються між собою головним чином пропорційними співвідношеннями. Особливо це стосується тканин, у яких *рапорт по основі та утку однаковий* (сягає від 10 до 35 см). Найчастіше така *схема композицій урізноманітнюється* й збагачується, ще *завдяки збільшенню площин тла* (яке превалює над групами смуг), *розрідженому їх укладу і додатковому введенню подвійних чи потрійних поверхниць, та залученню більшої кількості кольорів*.

При групуванні основних і другорядних комплексів, побудованих на зближених за тоном м'якших нюансних або дещо різкіших, іноді й контрастних зіставленнях, простежується *багатопланова ритміка як по вертикалі, так і по горизонталі*. Найважливіші ділянки клітчастої композиції акцентуються переважно найсвітлішими – білими чи жовтими кольорами, кон-трастними до темно-синього "гранатового" (с. Воропілля Камінь-Каширського)[109], голубого (Любохини Старовижівського)[110], темно-зеленого (Рокитнянського р-нів[111] Волинської обл.), чорного тла. На такому фоні виразно звучать теплі (жовті, червоні), м'якше, лагідніше – голубі, сірі та інші. барви. А загалом вони творять вишукану поліфонію кольорів, яка базується як на ніжних пастельних сполуках, так і на емоційніших, різкіших контрастних зіставленнях теплих і холодних тонів.

Паралельно з симетричними крупнорапортними існують також асиметричні композиції тканин для спідниць "літників". У деяких із них по основі та пітканню розташовані подібні за ритмом смуги тих же кольорів, але окремі з них різняться за шириною (с. Полиці Камінь-Каширського р-ну)[112]. Кольорова палітра таких тканин сформована м'якими, наближеними за тоном пастельними сполуками темно-синьої, вохристо-золотистої, а також чорної та білої барв. Білі широкі поздовжні та поперечні стрічки створюють виразну клітку. Внаслідок пересічення перпендикулярно спрямованих ширших смуг (чорної, рожевої) і значно вужчих золотистих утворено більші та менші площини півтонів, які збагачують колорит.

Інший варіант крупнорапортних клітчастих асиметричних композицій тканин для спідниць *складають ті, в яких найясніші білі вузькі стрічки (0,5-1 см) творять крупну клітчасту сітку*. В межах великих квадратів (рапорт 15-16 см), сформованих сіткою, що ритмічно (по вертикалі й горизонталі) повторює – ідентичні ширші (7-8 см) чорні та вужчі (3,5-4 см) голубі смуги, а між ними позмінно (в одному квадраті) чергується темно-зелена, в іншому – яскраво червона смуга (аналогічна за шириною голубій). При взаємному їхньому перетині по діагоналі зліва направо і знизу догори створено квадратні крупніші чорні та вдвоє вужчі – червоні й голубі, а також ще менші – білі площини. Крім них, у тих же квадратах внаслідок взаємного перетину смуг цих же кольорів по діагоналі в зворотному порядку (справа наліво, знизу вгору) розташовані прямокутні площини, сформовані півтонами цих же барв (Камінь-Каширськ)[113].

[109] ВКМ.– Д-1087.

[110] ВКМ.–Р2.-2239.

[111] РКМ.– Т-18432.

[112] ВКМ.– Д-1115.

[113] МНАПЛ.– АП-15719.

Спідниця "літник", поч. XX ст. с. Ратне Волинської обл. Льон, вовна; сатинове ткання. МІГ. КН-622.

Спідниця "літник", 1920-ті рр. с. Кухли Меневицького р-ну. Льон, вовна; полотняне ткання. ВКМ. Д-930.

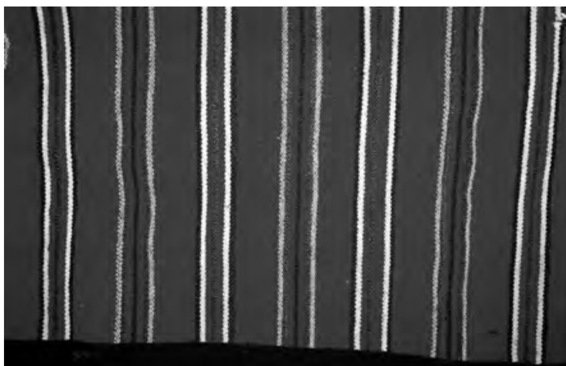

Спідниця (фрагмент), 1920-ті рр. с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл. Льон, вовна; полотняне ткання. МНАПЛ. АП-15719.

У сукупності отримано градацію тональних розтяжок від темних до світлих та від більш насичених до менш насичених тонів, які складають вишукані сполуки, плавні темпоритми. Білі є акцентами композиції. Червоні вносять певну емоційну напругу, позаяк вони контрастні до зелених і чорних.

Локальною своєрідністю окремих варіантів таких крупнорапортних і дрібнорапортних клітчастих, як і поперечно- і поздовжньосмугастих композицій є те, що іноді їх виготовляли як купонні тканини. При цьому ритм смуг розташовували так, що лише в місцях, які припадали на нижню частину спідниці "поділок", традиційно закомпоновано горизонтальну домінуючу групу смуг, значно яскравішу за колоритом від загального тла. На відміну від створеного полотняним переплетенням такий поперечносмугастий декор ткали сатиновим переплетенням, яке щільно застеляє клітчасте тло спідниці та ефектно виділяється дзвінкими сполуками. Найчастіше такі кольорові горизонтальні смуги (шириною 5-6 см) завершували лише нижню частину трьох або чотирьох пілок (задню і бокові частини) спідниці, а передня "приточка" була без неї (Камінь-Каширськ Волинської обл.)[114].

В інших варіантах у трьох або чотирьох пілках вкомпоновували ширшу і складнішу за укладом різнокольорових смуг горизонтальну площину, натомість у передній – дещо вужчу і менш активну за насиченістю барв. Однак вони споріднені між собою симетричним розташуванням смуг, акцентуванням домінуючої центральної або бічних стрічок (с. Воропілля Камінь-Каширського р-ну)[115]. Охарактеризовані типи клітчастих вовняних і напіввовняних спідниць, споріднені з аналогічними чи схожими за декором компонентами вбрання, відомі у білорусів[116], поляків[117], фінів[118], латвійців, литовців та естонців[119].

---

[114] МНАПЛ.– АП-19363.

[115] ВКМ.– Р2-2239.

[116] Раманюк М. Беларускае народнае адзенне...– Іл. 128-131, 135-136, 146, 161-162, 179-180, 225-227, 233-234, 240; Курилович А.М. Белорусское народное ткачество...– С. 77 (Рис. 34-35); С. 79 (Рис. 37); Беларускія народныя тканіны...– Іл. 41-46, 50, 60-62, 66-70.

[117] Czarnecka I. Polska sztuka ludowa...– S. 88 (a).

[118] Crabowski J. Sztuka ludowa w Europie.– Warszawa, 1978.– S. 83.

[119] Историко-этнографический атлас Прибалтики.

Підсумовуючи локальні особливості декоративного вирішення різних типів тканин для спідниць Західного Полісся й Волині, констатуємо багатство й значну різноманітність композиційних структур та вишуканість кольорової гами. *При різноманітності* домінуючих *поперечно – й поздовжньосмугастих* та *клітчастих рапортних композицій вагоме місце посідали купонного типу тканини*, в яких основні площини декору розташовані так, що при зшиванні *вони припадали на нижню, долішню частину поділка спідниці*. У побудові всіх складових елементів декору існуючих композицій тканин для західнополіських і волинських спідниць характерними є симетричність або рівновага домінуючих і підпорядкованих їм площин. А *для купонних тканин властивий ще й спадаючий знизу догори ритм, який забезпечує плавний перехід від насичених взористими смугами площин до нейтрального однотонного тла*.

Локальну своєрідність складають лляні, вишукані за нюансними сполуками (вохристо-зеленкуваті, лляні сріблясто-білі) *смугасті клітчасті тканини* для спідниць, найбільш характерні для досліджуваних осередків Полісся, менше – Волині.

Унікальними в загальноукраїнському ткацтві є легкі, розріджені й прозорі “серпанкові” тканини для поліських спідниць (як і наміток та інших виробів). Емоційністю кольорових сполук, *багатством і різноманітністю композицій виділяються вовняні поздовжньо- і поперечносмугасті, а також клітчасті спідниці* “літники”, “бурки” з яскравим червоним, коричневим, синім чи зеленим фоном.

Художнє вирішення тканин для спідниць тісно пов’язаний з багатьма іншими компонентами одягу (сорочками, запасками, хустками, безрукавками, крайками тощо). Місцерозташування декору, його величина, кольорові співвідношення, а також техніки виконання, структура й фактура тканин для спідниць та інших виробів взаємодоповнювалися, узгоджувалися й творили цільний художній ансамбль. У ньому не було нічого випадкового, зайвого й нераціонального, усе досконало вивірено, продумано та підпорядковано загальному комплексу традиційного вбрання.

Спідниця, 1920-ті рр. с. Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл. Льон, вовна; полотняне ткання. МНАПЛ. АП-15417.

Спідниця, 1920-30-ті рр. с. Здомишель. Льон, вовна; полотняне ткання. МНАПЛ. АП-18488.

Одежда...– Табл. 8 ц, 10-12 ц, 20-21 ц, 25-26 ц, 66-67 ц.

Статті

Михайло ХУДАШ

ІЗ МОЇХ СПОГАДІВ ПРО ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК СТЕПАНА ВАСИЛЬОВИЧА ЩУРАТА

Mykhailo KHUDASH. From My Remembrances on Stepan Vasylovych Shchurat, Philology Dr Hab.

Із Степаном Васильовичем Щуратом єднала мене міцна і щира дружба близько 35 років. Познайомився я з ним десь у 1955 або 1956 рр., ще будучи аспірантом кафедри української мови Львівського державного педінституту. Тож, коли з листопада 1957 р. почав працювати молодшим науковим співробітником відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР, у якому, у відділі української літератури працював Степан Васильович, був із ним уже добре знайомий. Однак, на цю пору, це було лише звичайне знайомство. Ми взаємно віталися, часом, як добре знайомі, обмінювалися кількома фразами і не більше. Та скоро, хоча нас ділила різниця у віку аж 17 років, це наше знайомство переросло у міцну дружбу. А спричинився до цього один, досить комічний, але знаменний у наших дружніх взаємовідносинах випадок, про який не можу тут не згадати.

Одного разу тодішній завідувач відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР Михайло Кирилович Івасюта, з яким я був близько знайомий ще до свого знайомства із Степаном Васильовичем, бо, власне, саме він мене із ним познайомив, після якихось загальних зборів у інституті, запросив нас обох до себе додому, як тоді мовилося, "на флячки" – популярну ще здавна у Львові страву, яку тепер називають "рубці", і яку, як дуже смачну, навчилася готувати його, родом з Полтавщини, завжди дуже привітна і гостинна дружина Ганна Михайлівна. Отож ця гостина у Михайла Кириловича не обмежувалася самими лише "флячками", до "флячків" звичайно, було і дещо міцніше. Тож після "флячків" і кількох чарок цього "дещо міцнішого" (коньяку), господар хати, Михайло Кирилович, набрав охоти до співу і затягнув улюблену стрілецьку пісню свого покійного батька – колишнього вояка УГА (закатованого енкаведистами в 1941 р.):

Бо війна війною, гатьта-вйо!
В тім є Божа сила, вісьта-вйо!
Як не заб'є тебе гостра куля,
То копитом, замість кулі, вб'є кобила.

За співання стрілецьких пісень у той час можна було добре поплатитися (і не лише місцем праці та кар'єрою). Тому, не знаючи мене ще добре, навіть не знаючи, звідки я родом, Степан Васильович, під час цього співу, копав ногою під столом у ногу Михайла Кириловича, щоб припинив цей спів. Та, несподівано для нього, Михайло Кирилович відреагував на це копання ногою під столом вигуком: "Та не копай мене, Степане! (він, хоч від Степана Васильовича на 15 років молодший, був із ним на "ти"). Михайло – це наш галицький хлоп з Демні, і його батько, так само, як і мій, воював в УГА!". Степан Васильович машинально підняв на лоб свої в позолоченій тонкій оправі окуляри (це була його звичка при здивуванні або якомусь зворушенні), подивився на мене великими очима і запитав: "Ба ти з якої Демні? Їх є тут не одна?". Я відповів, що з тієї біля Миколаєва. На це Степан Васильович з не меншим здивуванням вигукнув: "А бодай тобі пси писки лизали!" (це теж була його улюблена, поширена в Галичині фраза для вислову здивування). "Таж я твою Демню дуже добре знаю, – продовжив він, – за Польщі я винаймав для риболовлі вашу річку Зубру від Бродок аж по демнянський млин і в рибний сезон часто там бував. Я від когось чув, що ти з Миколаївщини, але чомусь гадав, що ти з тої надніпрянської Миколаївщини, бо в твоїй мові нічого типового галицького не помітив". Тут і я пригадав, що ще будучи школярем і, за сумісництвом, домашнім пастухом, за Польщі мені доводилося спостерігати, як сторож греблі на річці в неділю чи релігійне свято проганяв місцевих рибалок, бо, мовляв, річку винаймив якийсь "пан зі Львова" і, якщо когось тут зловить на риболовлі, то буде його лаяти. Чи міг я, тодішній сільський школяр, передбачити, що колись із цим "страшним паном зі Львова" мені пощастить так близько зустрітися за одним столом, за чаркою, та що цей "пан зі Львова" навіть стане моїм близьким другом?

З того часу мої взаємини із Степаном Васильовичем увійшли в нове русло, у русло дружби. Уже в 1961 р., даруючи мені підготовлену ним до друку й видану в 1957 р. з об'ємною своєю вступною статтею книжку "Василь Щурат. По-

езії “Слово про похід Ігоря”, “Пісня про Роланда” (Львів, 1957), у дарчому написі Степан Васильович відзначив: “Михайлові Лукичу, моєму доброму другу і пораднику. С.Щурат. 3 серпня, 1961 р.”. Він почав часто запрошувати мене до себе додому, бувати і в мене дома, познайомив мене із своєю родиною та своїми близькими друзями, зокрема з найближчим із них С.В.Стефаником – тоді головою Львівського облвиконкому. Правда, якщо йдеться про родину Степана Васильовича, то на той час із двома його шуринами (шваґрами) по лінії дружини – Антоном Івановичем Генсьорським та Олександром Львовичем Павенцьким, я сам уже був добре знайомий, оскільки оба вони працювали тоді в цьому ж Інституті суспільних наук АН УРСР. Мій робочий стіл у відділі мовознавства знаходився поряд із робочим столом Антона Івановича аж до його виходу на пенсію; лікар-окуліст, дочка О.Л.Павенцького Марта Фільц, була моєю лікуючою лікаркою, тож мені щастило не раз бувати у них на квартирі (Підвальна, 9, кв. 3). Особисто мене познайомив Степан Васильович лише із третім своїм шурином по лінії дружини – Іваном Васильовичем Сеневим, що працював у той час старшим науковим співробітником Музею етнографії і художнього промислу АН УРСР, молодша дочка якого Марта, після закінчення Львівського державного університету ім. Франка, стала працювати у нашому відділі молодшим науковим співробітником і, під моїм науковим керівництвом, успішно захистила кандидатську дисертацію. Із своєї близької рідні познайомив мене Степан Васильович також із своєю двоюрідною сестрою по материній лінії Софією Малецькою, що повернулася із заслання в Сибірі і мешкала вже з другим чоловіком (перший у Сибірі помер) у Моршині. Також познайомив мене із своїм двоюрідним братом, моїм тезком, Михайлом Лукичем Малецьким, який мешкав і працював бухгалтером у Тернополі. Коли ми їздили на річки Стрий або Лімницю рибалити, то Степан Васильович рідко коли оминав гостинний дім своєї двоюрідної сестри Зоні. А коли їздили рибалити на золочівське штучне озеро, то старався викроїти час, щоб відвідати дружню родину свого двоюрідного брата Миханя. Про свого рідного молодшого брата Миколу, якщо мимохіть згадував, то з якимось сумом і неохоче. Знаю від нього особисто, що цей брат Микола загинув у німецькому концтаборі і залишив після себе родину – дружину на ім'я Ева та, здається, двоє діток: дочку і сина. Ця родина мешкала в будинку напроти, на цій же вулиці Верхратського, у квартирі діда, акад. Василя Щурата. Одного разу я був присутній при зустрічі Степана Васильовича із цим його племінником, якого він мені відрекомендував як “син мого брата”. Це був стрункий вродливий молодик, досить схожий обличчям на Степана Васильовича, а особливо на свого діда, бо навіть виплекав собі вуса подібні до дідових. Я навіть звернув на це увагу, вказавши на портрет діда на стіні. Він лише усміхнувся під цими своїми вусами і сказав: “Скажіть це, пане, моєму стрийкові”. Входити в таємниці чужої родини я не мав права. Тому на цю тему ніколи ні із Степаном Васильовичем, ні із Олександрою Володимирівною, ні з їхньою дочкою Василиною розмови не вів. Не пам'ятаю вже хто, але таки хтось із названих мною вище родичів Степана Васильовича, мені все-таки сказав, що Микола Щурат був страчений фашистами за переховування євреїв. Відомо мені також від самих Щуратів, що Софія Малецька перед смертю склала заповіт, у якому все своє майно заповіла у спадок потомкам свого двоюрідного брата Миколи Щурата. Здається мені також, що тоді, коли цей племінник Степана Васильовича навідався до нього, то навідався з метою передати йому при переїзді у Моршин якісь речі або документи його батька Василя Щурата.

Зміцненню наших дружніх стосунків із Степаном Васильовичем сприяла наша обопільна праця в Інституті суспільних наук АН УРСР, а, отже, з майже щоденними зустрічами, часто і у вихідні дні та свята. Здружили нас і такі чинники, як обопільна пристрасть до риболовлі, а також єднало нас проведення дозвілля (часто в ширшому колі) за чашкою кави з коньяком або за кухлем пива. Єднало нас також багато спільного в поглядах на життя, на дійсність, на різні наукові і загальнокультурні проблеми. Ми взаємно читали підготовлені нами до друку свої наукові праці і обмінювалися їх оцінкою. До речі, знанням С.В.Щурата з української історичної фонетики та історичної граматики міг би був позаздрити і не один український мовознавець. Недаром його вчителями з мовознавства у Львівському університеті за Польщі були такі визначні вчені, як Т.Лер-Сплавінський та Я.Янув, про яких він нераз згадував з великим визнанням. Тому його оцінку моїх наукових праць з мовознавства я завжди сприймав з увагою і вдячністю. Але вдячний йому я був не тільки за це. Як я вже згадував, Степан Васильович був за мене старший на 17 років і в своїх дружніх взаєминах з ним цієї різниці у віці я ніколи не забував, не

дозволяв собі якогось панібратства і відчував до нього якусь якби синівську любов і по-синівськи до нього ставився. Коли з ним познайомився, йому було скоро під 50 років. Отже, на той час пройшов він уже довгий і складний життєвий шлях, як сам про це згадував, за своє життя пережив аж десять державних режимів[1], тож мав уже великий життєвий досвід. Саме тому в його особі я завжди мав щирого друга-порадника не лише в наукових, але й різних житейських справах.

В умовах жорстокого тоталітаризму вести індивідуальний щоденник або навіть якісь періодичні фіксації для пам'яті про визначних осіб, з якими мав щастя зустрічатися і спілкуватися, я не мав відваги. Тому за майже 35 років моїх дружніх взаємин із С.В.Щуратом та за час, що вже минув від його кончини, багато фрагментів із моїх спогадів про нього в моїй пам'яті не збереглося або поблідло і розплилося в хронологічній послідовності. Та все ж навіть із того, що так або так збереглося, можна б написати об'ємисту книгу. Нижче, з огляду на регламентований обсяг цих спогадів, стисло висловлю лише деякі фрагменти з них, головним чином ті, які в певній мірі характеризують його як особистість, сім'янина, громадянина-патріота свого народу, вченого і щирого товариша, друга.

Про свій рід по батьковій і материній лініях, своїх батьків, свої дитинство і юність, навчання в початковій школі і гімназії, про своє познайомлення із своєю майбутньою дружиною Олександрою Володимирівною Ґурґулою-Щурат, заручини й одруження з нею та про її рід, досить докладно та на історичному фоні тих часів, С.В.Щурат написав у згаданих своїх спогадах "Дещо з мого життєвого шляху", опублікованих в упорядкованій із своїм "Переднім словом" його дочкою (тоді ще схм. студиткою Венедиктою, Василиною Щурат-Глухою) у названій книжці "Два крила", виданій РВО "Основа" (Львів, 1996.– 95 с.)[2].

Жаль лише, що свій життєвий шлях у цих спогадах (а вони, до речі, ряснiють згадками про різних відомих осіб і читаються як захоплююча повість) Степан Васильович довів лише до часу закінчення ним філії Академічної гімназії в приміщенні Народного дому і вже навіть про свої студентські роки, навчання у Львівському університеті, не згадав ні словом.

Проте, не лише смерть перервала ці його спогади. Наскільки пригадую, він почав їх писати вже на схилі своїх літ, наприкінці 80-их рр., бо якось, при нагоді, їх початок мені зачитав, та й пізніше на цю тему заходила між нами розмова. І в одній із них, коли я сказав, що ці його спогади, особливо про міжвоєнні, воєнні та початкові післявоєнні роки, часи, до яких уже не сягає пам'ять нових поколінь нашого народу, матимуть велике історико-культурне значення, він відповів приблизно так: "Дорогий мій (його улюблене звертання до співбесідника, якого поважав), мені залишилося вже мало жити і не тільки не сподіваюся ці спогади довести, як ти кажеш, хоча б до початкових післявоєнних років, але й не маю бажання цього робити з огляду на специфіку нашої дійсності. Про все, що я пережив у ті часи, про різні особи, з якими зустрічався, тепер писати правду, чи навіть згадувати їх, небезпечно. А писати недомовками, з різними натяжками, а, тим більше, брехню, не вмію і не бажаю".

Як особистість, у моїй пам'яті С.В.Щурат залишився як кришталево чесна, щира, сердечна і чуйна людина, природжений інтелігент найвищої проби; як людина товариська, добродушна і доброзичлива, завжди врівноважена і лагідна, не без почуття гумору, хоч часом з елементом необразливої іронії чи жарту; в колі друзів і знайомих – людина відверта і прихильна, готова, при потребі кожному допомогти або дати якусь пораду.

За час своєї біля 35-річної дружби із Степаном Васильовичем я не запримітив жодного випадку, щоб він з кимось посварився, накричав на когось чи навіть підвищив до кого-небудь голос. Ніколи не чув я також, щоб він коли-небудь ужив якийсь непристойний вираз, вульгарну лайку чи вульгарний проклін, за винятком галицького "шляк трафив" і то не стосовно когось, уроді "щоб тебе шляк трафив", а стосовно себе самого в минулому часі, як "мало мене шляк не трафив" чи без-

[1] Про це він пише і в своїх спогадах "Дещо з мого життєвого шляху" // Степан Щурат, Олександра Ґурґула-Щурат. Два крила.– Львів, 1996.– С. 5.

[2] Книжку цю її упорядниця – Василина Щурат-Глуха опублікувала під авторськими іменами Степан Щурат. Олександра Ґурґула-Щурат та заголовком "Два крила", оскільки після спогадів свого батька дуже доречно помістила в ній також і художньо написані вже при кінці життя її матір'ю автобіографічні оповідки-спогади "Кохаю", "Весняна пісня", "Парасолька", "Зарваниця", присвячені свято збереженим у своїй пам'яті найзнаменнішим фрагментам із свого взаємного із Степаном Васильовичем ще дошлюбного кохання, яке згодом (у 1934 р.) і з'єднало їх навіки. Відзначу також, що в цій книжці поміщені численні фото Степана Васильовича і Олександри Володимирівни Щуратів різних часів, сімейні фото та пейзажні художні фото, виконані Степаном Васильовичем. Наводжу усі ці відомості про книжку "Два крила", оскільки вона вийшла невеликим тиражем і відразу стала бібліографічною рідкістю.

особово, як "а бодай то шляк трафив"[3]. Коли був сердитий на кого-небудь, то свою злість на нього умів держати в собі, виражаючи лише міною незадоволення на обличчі, яке в таких випадках блідло. Однак ця злість у нього швидко проходила, і ніколи він її на довший час не таїв. Якщо ж траплялося, що сам когось ненавмисне образив, то не барився його перепросити, супроводжуючи якимсь жартом з лагідною усмішкою.

У побуті, в колективі своїх співробітників та в колі друзів і знайомих, як людина природно скромна, ніколи не намагався чимось виділитися – показати якусь свою зверхність, блиснути своєю ерудицією, або, тим більше, попишатися чи похвалитися і т. ін. Одягався теж скромно, але зі смаком, відповідно до моди і свого віку та смаку. Наприклад, одяг та взуття носив виключно брунатних відтінків. Стіни, трафаретні відбитки рисунків на них і на стелі в квартирі Щуратів (вул. Верхратського, 8, кв. 2) були тільки брунатних відтінків, причому навіть у неосвітлюваних сонцем кімнатах. Оригінальна, в стилі модерну, люстра у вітальній кімнаті – теж була густо брунатного кольору. Це і не дивно. Адже від природи Степан Васильович був наділений завидним естетичним смаком, любив мистецтво і добре в ньому розумівся, ба і сам виявив небуденний мистецький хист, займаючись у свій час художньою фотографією та видаючи журнал "Світло й тінь" (1933-1939). До речі, у цьому відношенні його суттєво доповнювала його дружина Олександра Володимирівна, у молодості відома українська балерина, що засвідчує присвячена їй стаття в УЗЕ ("Українська загальна енциклопедія"), яка теж була великою шанувальницею образотворчого мистецтва. Пам'ятаю, що в кімнатах Щуратів, крім кількох недатованих картин, як казав Степан Васильович, десь XVIII – поч. XIX ст., було кілька картин І.Труша та О.Новаківського, серед яких, як пригадую, "Вид на Дніпро" І.Труша, "Грішний сад", "Пара коней" та "Лілія" О.Новаківського. Останню з цих картин якісь невігласи викинули в смітник і її, виносячи сміття у смітярку, врятувала Олександра Володимирівна, розгледівши на ній монограму "(Н)" Новаківського. Почесне місце над робочим столом Степана Васильовича займала картина відомої львівської художниці Я.Музики. Цю картину подарували Степанові Васильовичу працівники відділу літератури на день його 60-ліття. Не впевнений, але так мені мерещиться, що автором однієї з картин у кімнаті-вітальні був Бруно Шульц[4]. Степан Васильович усе життя цікавився живописом, графікою та мистецьким антикваріатом. Тому його квартира нагадувала музей мистецтва. Персонально був він знайомий з усіма видатними львівськими художниками свого часу, нерідко відвідував їхні майстерні. Особисто можу засвідчити його міцну дружбу із скульптором – народним художником України Я.Чайкою, близькі приятельські відносини із скульпторами Л.Біганичем, Л.Громом, Є.Дзиндрою та В.Одрехівським, у майстернях яких мені з ним пощастило нераз бувати. Його художня фотографічна спадщина та редагований ним журнал "Світло й тінь" заслуговують окремого дослідження з боку мистецтвознавців. Адже присвятив він їм велику частину свого життя.

Не можу тут не відзначити, що деякі риси свого характеру та деякі свої уподобання С.В.Щурат успадкував або перейняв від свого батька акад. В.Г.Щурата, і це мені доводилось чути від нього самого, коли одного разу, в себе на квартирі, на моє зауваження, що він дуже подібний на свого батька, портрет якого висів на стіні, він сказав: "Я не тільки подібний до свого батька своєю зовнішністю, а й характером. Спрацювали гени, мій дорогий". Про наслідування Степаном Васильовичем деяких уподобань свого батька свідчать такі почуті мною від нього особисто признання в приблизному формулюванні, як: "Не маючи потягу до точних наук, я пішов стопами свого батька: обрав літературознавство. Правда,

[3]Загальнопоширений у Галичині проклін "шляк би тебе трафив" чи "аби тебе шляк трафив" походить з нім. "Schlag soll dich treffen", у дослівному перекладі "щоб тебе удар спіткав". Тобто в даному разі в цьому прокльоні первісно, при його виникненні, містилося лихе побажання тому, кого ним проклинали, інфаркту або інсульту. Відомий цей проклін також на Закарпатті та Буковині, отже, появився він на західноукраїнських теренах, мабуть, за австрійських часів (після 1772 р.).

[4]Принагідно відзначу також, що в 60-их рр. досить часто в Степана Васильовича гостював тодішній санітарний лікар Львова старенький уже В.Карлецький з дружиною. Це був великий любитель мистецтва і колекціонер. Власне, він датував старовинні картини Степана Васильовича. Як сказав мені колись Степан Васильович, колекція В.Карлецького далеко перевершувала сотню картин. Хоча за національністю він був поляк, але мав у своїй колекції картини багатьох українських художників. В.Карлецький помер десь ще у кін. 60-их рр. Як розпорядилася цією колекцією його набагато молодша за нього дружина – мені не відомо, як і невідома мені її доля. За своїм походженням була це українка, як видно було з її манер і розмови, з високо інтелігентної родини, лікарка за фахом. До заміжжя працювала в Золочеві і переїхати у Львів їй допоміг Степан Васильович.

поетичним талантом, як батька, Бог мене не наділив". Іншим разом, при іншій нагоді, я почув від нього (теж у приблизному формулюванні): "Мій батько мав звичку після праці піти в товариство до кав'ярні, і я маю таку звичку. Мій батько, не дивлячись на те, що був хворий на легені, курив аж до смерті, і я буду курити аж до смерті"[5].

Успадкував Степан Васильович від свого батька, як сам це колись у розмові зі мною визнав, і таку рису свого характеру, як правдолюбство та принциповість – звичку говорити кому б то не було, не дивлячись, чи подобається йому це чи ні, лише правду в вічі та принципово відстоювати свої позиції, якщо в них твердо був переконаний. Пам'ятаю колись при якійсь нагоді з приводу цієї риси його характеру між нами виникла дискусія, в якій я висловився в тому сенсі, що ця його звичка може сприйматися і як прояв цинізму та впертості. На що Степан Васильович відреагував у дусі цієї своєї звички: "Якщо ти так уважаєш, – сказав він, – і дотримуєшся іншої позиції, то ця твоя позиція, супроти моєї тоді межує з безхребетністю і безпринципністю. Цю, як ти кажеш, рису свого характеру я успадкував від свого батька. Але мій батько мав ще звичку говорити відверто те, що про когось чи про щось думав, не тільки в очі, але й писати в своїх критичних працях і то незважаючи на особи, за що часом від них одержував відповідну відплату. Написав якось відверто, з відповідним аналізом, що переклад І.Верхратського поеми Ю.Словацького "Ojciec zadżumionych" дуже низької вартості. А цей, у відповідь, спрямував проти нього цілу брошуру "Незмовкаючий гургурдядько". Часом у цьому батько і перебирав міру, бо й І.Франко спрямував проти нього свій вірш "Декадент" та сатиричне оповідання "Доктор Бессервіссер", у якому, прочитавши його, батько пізнав себе відразу". Так я тоді від Степана Васильовича вперше довідався, проти кого конкретно був спрямований Франків твір "Доктор Бессервіссер".

Ця риса характеру Степана Васильовича відстоювати правду, справедливість та свої принципи з важкими і сумними наслідками не тільки для нього, а й для усього відділу української літератури, яким він завідував у Інституті суспільних наук АН УРСР, особливо яскраво проявилася під час сумнозвісного конфлікту, який десь наприкінці 60-их рр. розгорівся між по суті усім цим відділом та прийнятою на посаду старшого наукового співробітника за вказівкою Львівського обкому КПУ кандидатом філологічних наук, колишнім доцентом кафедри російської літератури Львівського державного pединституту, що був тоді приєднаний до Дрогобицького державного pединституту, М.С.Гурладі. Викладати тут причини і суть цього конфлікту не буду, бо, як тоді не член цього відділу всіх його перипетій не знаю, а з тих, що знав, – не все пам'ятаю. Відзначу лише, що, вступивши в конфлікт із ставленицею обкому КПУ, цей відділ цим самим по суті вступив у конфлікт із самим обкомом. А це вже відразу не віщувало нічого доброго ні відділові, ні, особливо, його завідувачеві, ба навіть так чи так Інститутові в цілому. Особливо, якщо взяти до уваги й те, що чоловік М.С.Гурладі в той час працював у Львівському обкомі КПУ на посаді завідувача відділу адміністративних органів, у віданні якого були органи КГБ[6], внутрішніх справ, тобто міліції і прокуратури[7]. Степан Васильович усе це дуже добре розумів і усвідомлював. Однак, бачачи явну справедливість у цьому конфлікті на боці відділу, будучи його керівником, принципово на примирення з М.С.Гурладі не йшов, і не закликав до цього відділу, незважаючи на вмовляння його до цього з боку дирекції иститу і партбюро. Коли одного разу М.К.Івасюта і я, як в інституті його найближчі друзі, на особисте прохання директора інституту М.М.Олексюка, "на благо", як він казав, усього інституту, з метою уникнення конфлікту з обкомом КПУ, спробували-таки умовити Степана Васильовича своїм авторитетом у відділі якось бодай утихомирити цей конфлікт з М.С.Гурладі, то він нам прямо відповів: "Ви що, може, хочете, щоб я умовив відділ стати перед цією особою на коліна і уклінно просити в неї пробачення? Ба за що просити пробачення? Ні, на це я не піду! Умовляти відділ принижувати свою гідність і самому принижуватися я не

[5]При цьому Степан Васильович розповів мені, що його батько помер із книжкою в руці, розкритою, правда, догори ногами, та з цигарками на столику біля ліжка. Показав мені навіть розпочату батьком коробку цих цигарок (це була "Северная пальмира"), яку зберігав як родинну реліквію. Оскільки я тоді перестав курити, то, для жарту, запропонував мені закурити собі одну з цих цигарок його батька.

[6]Тут і далі абревіатурні назви радянських органів подаю так, як їх місцеве українське населення вимовляло, а не в українському перекладі.

[7]М.С.Гурладі я знав ще з часів її праці на посаді доцента рос. літератури у Pединституті, де тоді навчався в аспірантурі. Як неспеціаліст з української літератури, недосконало володіючи українською мовою, вона завідома не вписувалася в цей відділ, тим більше на посаду старшого наукового співробітника. Але, відчуваючи за собою силу обкому, поставилася до працівників відділу зверхньо та ще й із погрозами. Це, очевидно, і призвело до конфлікту.

стану, чим би це для мене не кінчилося. Гадаєте, я не усвідомлюю, з ким маю справу і чим це для мене особисто пахне? Та що про мене відділ подумав би? Інша справа, якщо б він у своєму ставленні до цієї особи не мав рації". І Степан Васильович не поступився цим своїм принципом ні на крок, тож, як і треба було сподіватися, вже невдовзі поплатився за це примусовим виходом на пенсію, а його відділ української літератури, з ярликом "розсадника українського буржуазного націоналізму", поплатився своїм розформуванням, а ще перед цим деякі працівники відділу разом із своїм колишнім завідувачем – звільненням з роботи. Однак усе це вимагає окремого висвітлення.

Згадуючи про С.В.Щурата як особистість, не можу обминути і деяких його світоглядних сторін та ідейних переконань. Але відразу мушу відзначити, що в цьому відношенні характеризувати його виразно і бодай хоча б приблизно всебічно не можу. Наші дружні взаємовідносини припали на час жорстокого державного тоталітаризму, коли кожен свої політичні погляди та погляди на дійсність навіть перед друзями тримав у таємниці. А виклики в органи МҐБ, а потім КҐБ Степана Васильовича тим більше навчили в цьому відношенні бути обережним. Якось на риболовлі, коли ми були тільки вдвох над рікою Стрий, і риба не клювала, в розмові про се, про те, Степан Васильович натякнув мені і про ці свої примусові візити в управління МҐБ-КҐБ. На моє запитання: "А чого ж вас там викликали?", він відповів: "Таже знаєш, що викликали не на каву з коньяком або щоб подивитися на мене. А чого викликали – то навіщо тобі це знати. Це їхній секрет, який я давав підписку не розголошувати". На моє запевнення, що не збираюся комусь про це розказувати, він переконливо відповів: "Ого, дорогий мій, як тобі там добре всиплять, то так усе виспіваєш, як на сповіді. А вони це вміють робити". Ось чому про себе, про свої погляди і свої зв'язки в минулому, навіть про свою діяльність у редагованих та видаваних ним журналах "Світло й тінь" та "Наша Батьківщина" Степан Васильович не любив розповідати. Лише один раз, теж коли ми були вдвох на лоні природи, сказав мені, що в довоєнні роки не прихилявся ні до націоналістів, ні, тим більше, до комуністів, бо вірив відомостям, які надходили у Львів з "комуністичного раю" в Радянській Україні. Тоді ж сказав також, що ще зі студентських років поділяв погляди соціал-демократів, але не комуністів чи, як він висловився, "капезеушників". З його розповідей знаю, що в студентські роки, і навіть після них, він захоплювався наукою філософією. Стояв ніби на матеріалістичних позиціях, але я так і не збагнув, чи ці матеріалістичні позиції були в нього міцні і в переконаннях усебічні. З деяких розмов із ним на філософські теми, в мене створювалося враження, що він був прихильником екзестенціоналізму, бо добре знав і навіть відстоював філософську теорію англійського філософа-екзестенціоналіста Берклі.

Якщо говорити про політичні погляди Степана Васильовича, виходячи з відомої сентенції "скажи мені, хто твій друг, а я скажу тобі, хто ти", то мені добре відомо, що в минулому він контактував як з представниками лівиці, так і правиці. З його розповідей знаю, що найближчим його другом з лівиці був Іван Крушельницький, родину якого він навіть проводив у цю фатальну смертельну дорогу в більшовицький "рай", в Радянську Україну, а з правиці його найближчим другом був молодший брат Семена Васильовича Стефаника Юрій (Юрко) Стефаник, який у 1944 р. змушений був покинути Львів, податися в Німеччину, а згодом у Канаду в еміграцію[8].

---

[8]В зв'язку із згадкою про Юрія (Юрка) Стефаника, маргінально наведу тут одну важливу інформацію про нього, яку свого часу почув від Степана Васильовича. Якось, після візиту в Інститут суспільних наук тоді академіка-секретаря АН УРСР В.М.Русанівського, Степан Васильович у себе на квартирі запитав мене, як звати академіка-секретаря по-батькові. Коли я сказав, що Макарович, він розповів мені ось що. "Таж я знав його батька Макара. Мене з ним познайомив десь у 1940 чи 1941 р. Юрко Стефаник, коли Макар Русанівський приїжджав у Львівський університет. Вони оба прийшли до мене на квартиру, сиділи ми за цим ось столом, і Русанівський сидів якраз на тому місці, на якому зараз сидиш ти. Був це поставний русявий молодий чоловік і, як видно було з розмови та його манер, була це високо інтелігентна людина і добрий знавець української літератури й історії. Але кінчилося це знайомство Юрка з Русанівським трагічно. Юрко Стефаник, як сам мені про це згодом розповів, думав, що при совєтах можна так як за Польщі писати в листах, що хочеш і висилати поштою. Щось там не те, що можна було писати, написав до Русанівського. Лист перехопило НКВД і обох негайно арештували. Однак щодо Юрка Стефаника, то тут зважили на на те, що це син відомого письменника Василя Стефаника, а, крім того, за його звільнення з тюрми кудись звернулися депутати до Верховної Ради К.Студинський і П.Франко. Так що Юрка випустили, а ось за Русанівським не було кому заступитися, і цей бідачисько, як мені тепер відомо, був десь розстріляний". Я запитав Степана Васильовича, чи можу про це повідомити В.М.Русанівському, з яким я був у дружніх контактах. Степан Васильович дозволив і навіть виявив бажання з В.М.Русанівським познайомитися. Однак, коли під час своєї найближчої поїздки в Київ, я про це розповів В.М.Русанівському, він сказав мені, що має в своєму розпорядженні іншу версію про причини аре-

Хоч Степан Васильвич і не розкривав, як кажуть, своєї душі навіть перед близькими друзями, з різних обставин і ситуацій, в яких мені пощастило з ним перебувати, – з його домашніх обставин та родинних відносин, кола його знайомств, часом не прихованого ставлення до різних суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних подій і явищ, як внутрі країни, так і за рубежем, різних мимовільних висловлювань тощо, можна було зробити висновок (і я його для себе давно зробив), що він до глибини душі був переконаний щирий і відданий патріот своєї Батьківщини України, патріот з давно сформованою національною ідеєю. Він дуже любив свій знедолений народ, особливо простих робітників і закріпачене в колгоспах та радгоспах селянство. Серед його не лише знайомих, але і друзів були і робітники та селяни. У с. Корчині Сколівського р-ну, де він любив влітку відпочивати, його знали чи не всі селяни і радісно з ним віталися. Але цим його любов до рідного трудового люду не обмежувалася. Він чим міг і як міг старався цьому людові допомагати. Маючи через свого найближчого друга Семена Васильовича Стефаника, голови облвиконкому, широке коло знайомств серед партійного і радянського начальства, як районного, так і обласного масштабу, він використовував це знайомство для **безкорисної** (підкреслюю це слово) допомоги своїм людям. З якими тільки проханнями до нього не зверталися різні його знайомі, часто не для себе, а, своєю чергою, для своїх знайомих за допомогою в тих чи тих справах! Скільком дітям він допоміг поступити на навчання у вищі навчальні заклади і технікуми! Скільком учителям, лікарям, інженерам і іншим категоріям працівників він допоміг влаштуватися на роботу! Їх було багато навіть тих, що я знаю. А скільки було тих, що я не знаю? Зверталися до нього за допомогою і голови колгоспів, і керівники підприємств, і директори шкіл, і хто тільки не звертався! Усім допомагав, а ось собі у скрутну хвилину допомогти не міг, бо тут пахло політикою. Тут йому не міг допомогти і його найближчий друг Семен Васильович Стефаник. Правда, він до нього за цією допомогою навіть не звертався, бо, мовляв, навіщо в це вмішувати ще Семена і наробити ще й йому якихось прикростей. Отож так поступати могла лише людина, яка щиро любила свій народ і була йому відданою.

Суспільно-політичні погляди Степана Васильовича, його несприйняття радянської дійсності, особливо в Україні, часом таки пробивалися назовні в окремих його висловах, правда, не перед усіма. Він особливо вороже ставився до політики погано прихованої насильної русифікації України і масового засилля в Західну Україну росіян і так званого "русскоязычного населения". Переді мною і Семеном Васильовичем Стефаником Степан Васильович цього не приховував. Одного разу, коли ми були тільки втрьох на лоні природи, він навіть відверто закинув Семенові Васильовичу, як голові облвиконкому, участь у потуранні русифікації Львова. На що той резонно відповів: "Треба би тебе поставити на моє місце. Побачив би я, як би ти навів тут порядок". Серед друзів Степана Васильовича не було жодного росіянина або українця-яничара, а до цих яничарів він ставився з якимось презирством. До кінця свого життя Степан Васильович принципово так і не навчився (і навіть не старався навчатися) говорити по-російськи. За все своє життя він, мабуть, не вимовив жодного російського речення; рідко брав до рук і читав російськомовну пресу, хоча російськомовною науковою літературою користувався і, як літературознавець, дуже поважав і цінив визначних російських письменників-демократів та вчених. Русофобом Степан Васильович не був і до російського народу (але не до русифікаторів) ставився толерантно.

Не залишилася поза моєю увагою особлива прихильність Степана Васильовича до людей, які в минулому, або недавньому минулому, мали якусь причетність до боротьби за незалежність України, до визвольних змагань, і тих, що за це зазнали репресій. А, між іншим, як я вже згадував, репресованою була і його двоюрідна сестра Софія Малецька, яка, повернувшись із заслання в Сибіру, жила в Моршині, і в якої ми із Степаном Васильовичем неодноразово гостювали, в домі якої, до речі, ми відсвяткували його 60-ти ліття.

Не тільки про прихильність, а й близьке знайомство Степана Васильовича з учасниками визвольних змагань може свідчити такий мій яскравий спогад про нього. Десь у середині 60-их рр., вечером 1-го листопада йшли ми вдвох з кав'ярні північною стороною площі Ринок. У воротах будинку, в якому тоді містилося 6-те відділення пошти, побачили старого чоловіка, який сидів, спершись до воріт. Степан Васильович приглянувся до нього і раптом звернувся до мене: "Біжи скоренько, лови таксі". Не роздумуючи, я кинувся по таксі. На моє щастя, далеко не довелося

шту і смерть свого батька. Більше на цю тему в мене з ним розмови не було.

бігти, бо біля кав'ярні, з якої ми вийшли, якраз зупинилося таксі, підвізши сюди якусь веселу компанію. Ми із Степаном Васильовичем підвели старенького, який тримаючись за лівий бік, не обізвався до нас жодним словом, посадили його в машину і самі посідали. Степан Васильович сказав таксистові везти нас на Пекарську вулицю, не пам'ятаю вже під який номер. Там ми, розплатившись з таксистом, висадили старенького і хотіли відвести його на квартиру, яку, видно, Степан Васильович знав. Але старенький, прийшовши до себе, звернувся до Степана Васильовича зі словами: "Дякую вам Стефуню і вам, пане, красненько дякую – звернувся до мене. Може я сам якось доберуся до хати. Знаєте, сьогодні такий день, такий день – 1-го листопада, День зриву. То ми з хлопцями трохи того... відзначили цей день, а мені не можна, серце. Добре, що ви трапилися, а то би мене ще завезли до лікарні або й до буцегарні". Ми таки довели старенького до його квартири. А на вулиці я запитав Степана Васильовича, хто ж це такий? Він відповів: "Сотник Ераст Коник, чув про такого?" Та як же не чув? Це ж колишній командир сотні мого батька – колишнього стрільця УГА, який у розповідях про свою службу в УГА нераз тепло про цього сотника згадував. На підставі цього випадку я дійшов висновку, що мусив Степан Васильович з цим сотником бути в давніх і приятельських відносинах, якщо знав, де він мешкає і якщо цей сотник звернувся до нього пестливо "Стефуню".

Відомо мені, також з уст самого Степана Васильовича, що в час німецької окупації Львова, особливо наприкінці її, він активно допомагав чим міг українським письменникам і вченим із Східної України, які при відступі вермахту з її теренів, боячись знов опинитися в більшовицькому "раю", воліли покинути рідну землю і податися на Захід. Я не запам'ятав усіх осіб, яким надавав допомогу Степан Васильович, але одну з них таки добре запам'ятав, бо ж свого учителя зі студентських років не міг не запам'ятати. Цією особою був відомий український літературознавець, автор відомої ще з довоєнних років праці "Куліш – біограф і критик Гоголя", вже тоді кандидат філологічних наук і доцент Іван Савич Романченко, якого Степан Васильович прийняв навіть до себе на квартиру, на якій він, на повному його утриманні проживав біля року, аж до звільнення Львова з-під німецької окупації. Налаштований на втечу на Захід, І.С.Романченко все ж з якихось міркувань не подався туди, а залишився у Львові. За словами Степана Васильовича, після серії допитів у НКВД, він, з відкриттям Львівського державного педінституту, влаштувався в ньому на посаду доцента кафедри української літератури. Розповідав мені Степан Васильович, що і його почали викликати на допити в НКВД, але чи було це пов'язане з І.С.Романченком – не знав, бо кого тоді з українських інтелігентів не викликали[9].

Про своїх довоєнних друзів і близьких знайомих Степан Васильович розповідати не любив, а я його про них і не розпитував. Правда, при різних нагодах часом згадував про своїх колег-фотомитців, як Я.Савку, Д.Фіґоля та Ю.Дороша, якого я, до речі, сам скоріше знав, оскільки він працював у нас в Інституті суспільних наук АН УРСР фотографом. Проте, не

[9]Принагідно вважаю своїм обов'язком перед світлою пам'яттю цього визначного вченого, як його колишній учень (тоді студент філології Львівського державного педінституту), що знав його безпосередньо зблизька, сказати тут про нього трохи більше. Він читав у нас курс української літератури XIX ст. Хоч монотонно читав, але глибоко, видно було, що знав його досконало, бо читав, не часто заглядаючи до конспекту. Але, напевно, і тоді НКВД чи то вже МҐБ, не полишало його в спокою. Десь у 1947 чи 1948 р. в газеті "Вільна Україна", за підписом, здається, Дмитрука і Пархоменка, появилася на нього розгромна стаття як про "українського буржуазного націоналіста" під заголовком "Справжнє обличчя "літературознавця" І.С.Романченка". Незабаром після появи цієї статті він був звільнений з роботи і якийсь час не працював. Я з ним зустрічався аж у 1952-54 рр., у Кременці, де я працював на посаді завідувача Кременецького райвно Тернопільської області. А він працював погодинно на посаді доцента кафедри української літератури Кременецького державного педінституту. Деколи заходив до мене в кабінет поговорити або з проханням когось улаштувати на вчительську роботу. Згодом він якийсь час працював в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові. Але і тут був звільнений з роботи і відправлений на пенсію. Не помогла йому і опублікована ним його праця "Атеїзм Т.Г.Шевченка", яку мені, з дарчим написом, подарував. Знаю, що важко було йому матеріально, бідував, бо одного разу запропонував мені купити в нього книжки, які собі виберу. Але я, тоді молодший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР, теж не був на стільки багатий, щоб купувати дорогі книжки, а бібліотеку він мав солідну. Одного разу я був у нього вдома (тоді на вул. Ціолковського № 6) і цю бібліотеку бачив. Це було десь у 1963 р. Наближалося його 70-річчя (народився він у 1894 р.). Просив мене звернутися до своїх тодішніх друзів-літературознавців з пропозицією написати і опублікувати в якомусь із літературознавчих журналів присвячену його ювілеєві статтю. Дав мені з цією метою автобіографію та заповнений листок для обліку кадрів. Але до кого з літературознавців я не звертався, на жаль, ніхто з них писати цю статю не погодився, мотивуючи свою відмову тим, що жоден з українських лвітературних журналів, з огляду на проскрибовану особу ювіляра, цієї статті не надрукує. Помер він після важкої недуги в 1973 р. Похоронений на Личаківському цвинтарі. Я проводжав його в останню дорогу.

можу не повернутися до розповіді Степана Васильовича про його друга з молодечих літ, згадуваного вже вище І.Крушельницького, оскільки ця розповідь торкається не тільки особисто самого Степана Васильовича, а й водночас і неординарної в історії української культури особи І.Крушельницького та його роду.

Одного разу, десь на початку моїх із Степаном Васильовичем дружніх взаємин, їхали ми вдвох трамваєм і у вікно побачили, як тротуаром проходила тоді молодший науковий співробітник відділу археології нашого інституту Л.Крушельницька. Побачивши її, Степан Васильович сказав: “Он Лариса Крушельницька пішла. Бач, як розцвіла, а я її маленькою дитиною на руках носив”. У той час я ще не знав, що Л.Крушельницька – це дочка І.Крушельницького, прямий нащадок відомого до війни в Галичині роду Антона Крушельницького, про трагічну долю якого тоді вже дещо знав. Тому здивовано запитав Степана Васильовича: “А ви звідки знаєте Ларису ще з її дитинства?” “Зійдемо з трамваю, – сказав він, – то я тобі розповім”. І ось коротко що він мені розповів. “Ларису я знаю ще з її дитинства, бо тоді дружив з її батьком Іваном Крушельницьким і часто бував у нього дома. Лариса була дуже потішною дитиною, виглядала як ангелятко, і я не раз брав її до себе на руки. Рід Крушельницьких був великим і дружно мешкав разом. Але мені і досі дивно, що всі ці Крушельницькі, на чолі з їхнім батьком Антоном, молилися на Схід, на Радянську Україну, хоч про те, що там тоді творилося у Львові було досить відомо. І досі не збагну, чому ці Крушельницькі – усі талановиті, розумні і різнобічно обдаровані люди, були водночас такі недалекі в політиці і так сліпо вірили комуністичній пропаганді, вірили в те, що там на Великій Україні будується комуністичний рай. Не жилося їм тут у Львові за Польщі солодко, тож аж дивно, що в той сповнений жахіть у тому “раю” час старий Антін Крушельницький зворохобив усю родину їхати в цей “рай” на постійно. Як я не вмовляв того Івана! Іване, що ви робите? Таже там вас чекає явна смерть! Чи ти не читаєш і не чуєш, що там діється? Але де там! Як горохом об стіну! Іван мав готову відповідь: “Йди, йди, Степане, ти віриш цим націоналістичним і буржуазним брехням. Побачиш, що ще сам до мене приїдеш, як тобі тут панове поляки добре допечуть”. І поїхали. Я проводжав їх тоді на вокзалі і повертався з важким серцем, бо передчував, що їх більше не побачу. Найняли собі два товарних вагони, забрали з собою, що могли зі свого майна, навіть і пса, забрали і малу дитину – оцю Ларису. І поїхали, як я Іванові і казав, собі по смерть. Ніхто з них, крім Лариси, живим не вернувся. Якесь щастя, що не поїхала тоді з ними Іванова дружина, якій через міжнародний Червоний Хрест та за допомогою дружини самого Пілсудського чудом удалося вирвати з цього “раю” ледве живу оцю Ларису”[10].

Про близькі, ще довоєнні, контакти Степана Васильовича з представниками лівиці, на мій погляд, можуть свідчити і його дружні відносини із відомим письменником ще з довоєнної галицької лівиці Петром Козланюком, з яким він спілкувався на “ти”. Як я запримітив, деколи вони порозумівалися між собою у товаристві якимись, лише їм обом зрозумілими недомовками. Пам’ятаю, що дуже болісно сприйняв він сумну вістку про важку невиліковну хворобу, а відтак і смерть П.Козланюка, яку сповістив нам С.В.Стефаник.

Незабутнім зберігся в моїй пам’яті Степан Васильович Щурат і як науковець, один з провідних учених Інституту суспільних наук АН УРСР, довголітній керівник відділу української літератури. Однак, у цьому відношенні, сподіваюся, кращі і глибші від моїх, свої спогади про нього напишуть колишні його наукові співробітники та учні. Я зупинюся лише на деяких із тих моментів, які для них можуть бути не відомі або менш відомі, ніж мені.

Отож, Степан Васильович належав до останнього покоління тих українських, у даному разі галицьких, учених, які зросли і сформувалися ще на дорадянських наукових здобутках і традиціях. Насамперед він був сином одного із корифеїв української не лише літературознавчої, й а філологічної науки взагалі. Як сам про це згадував у своїх спогадах, у гімназії його вчителями були такі визначні українські вчені, як І.Крип’якевич, М.Кордуба, Й.Роздольський, Й.Застирець, І.Зілинський та ін., а в університеті такі, як Т.Легр-Сплавінський, Я.Янув, Б.Левочинський, А.Фішер і ін. Як я вже згадував, літературознавчими дослідженнями Степан Васильович почав займатися ще із студентських

[10]Сподіваюся, що Лариса Іванівна Крушельницька – тепер доктор історичних наук, професор, колишній директор Львівської наукової бібліотеки НАН України – не образиться на мене за публікацію цього мого спогаду, що торкається також її батька, її роду і її особисто, тепер, після виходу у світ її книги “Рубали ліс” (Львів; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2001), яку вона мені ласкаво, з дарчим написом подарувала.

років, однак за Польщі скоро йому довелося більшу увагу приділяти журналістиці – редагуванню і організації видання журналів "Світло й тінь" та "Наша Батьківщина", бо, як казав, "треба було з чогось жити". Виключно науковою діяльністю, літературознавством, зайнявся він лише за радянської влади. У своєму розпорядженні мав багату, зібрану особисто та успадковану від батька бібліотеку, якої, з огляду на наявні в ній рідкісні та заборонені на той час видання, не афішував. На видному місці, на етажерках, містилися лише радянські видання. Мав також багатий батьків і свій власний архів, яким і я деколи користувався. Отож, у бібліотеки чи архіви навідувався рідко. Мав чіткий, особисто регламентований розпорядок дня. Із його розповідей знаю, що прокидався він рано, о 6-й годині, а о 7-й уже сідав за робочий стіл. До обіду працював дома, а після обіду ішов в інститут на роботу. В інституті, як завідувач відділу, мав окремий кабінет, але тут уже не завжди міг продуктивно працювати через виконання обов'язків завідувача відділу та різні загальноінститутські справи. Отож, продуктивно наукою міг він займатися лише дома. Перед собою ставив завдання: обов'язково кожного дня написати бодай три сторінки наукової праці. Якщо не встигав, то старався це надолужити наступними днями.

Як я вже згадував, часто в своїй науковій праці ми із Степаном Васильовичем собі взаємно допомагали. Так, коли я займався дослідженням життєдіяльності та мовознавчої спадщини І.Верхратського та Є.Желехівського, а також писав статтю "Мовознавчі питання в науковій спадщині В.Г.Щурата" (Мовознавство.– 1972.– № 3), то користувався бібліотекою і архівами Степана Васильовича, а він читав підготовлені до друку мої дослідження. У свою чергу, я, на прохання Степана Васильовича, читав і його деякі підготовлені до друку праці, як він казав, "щоб там не вкрався якийсь граматичний або правописний бик" (тобто помилка). Так, свою докторську дисертацію "Бориславський цикл художньої прози Івана Франка" Степан Васильович просив мене прочитати в двох аспектах: щоб там не було якихось граматичних чи стилістичних помилок і звернути увагу на ті моменти, до яких можуть "придертися" наукові опоненти. Подарований мені примірник автореферата цієї дисертації Степан Васильович супроводив дарчим написом: "Дорогому Михайлові Лукичу вдячний за наукову допомогу і допомогу технічну". Дисертацію захистив він успішно. Та, на жаль, уже тоді над ним згущувалися темні хмари, а у наступний рік йому довелося з Інститутом суспільних наук АН УРСР вимушено попрощатися, про що згадаю нижче окремо.

Однак, пишучи свої спогади про Степана Васильовича Щурата як ученого літературознавця, повинен відзначити і те, що він, за своєю вдачею, способом життя, уподобаннями не належав до вчених-затворників, які за наукою, як кажуть, не бачили світа Божого. Як я вже згадував, подібно до свого батька, або й наслідуючи його, мав звичку Степан Васильович після праці добре відпочити та розважитися, поконтактувати з друзями і знайомими. Правда, з того, що я довідався від нього про працю й відпочинок його батька, можна робити висновок про велику і суттєву різницю між його власним способом і обставинами відпочинку в колі друзів і знайомих і способом і обставинами відпочинку його батька. Львівські кав'ярні часів його батька, які Степан Васильович сам ще добре пам'ятав, – це були не звичайні, як за радянських часів, "питейные заведения", чи "кнайпи", як їх ще по-польськи називали, у яких можна було переважно стоячи, випити не завжди доброякісної кави з якимось алкогольним трунком та якоюсь закускою. А були це переважно, можна сказати, культурні заклади, в яких можна було завжди проглянути і прочитати свіжу пресу, погомоніти в товаристві, не боячись, що тебе підслуховують, можна було навіть, почувши від когось із свого товариства якусь цікаву думку, оригінальний вислів і т. п., не криючись, тут же записати собі цю думку чи фразу у свій записник, не боячись, що приймуть тебе за донощика[11]. Усе

[11]Коли Степан Васильович примусово вийшов на пенсію і взявся упорядковувати свій і батьків архів, то в архіві батька виявив ці його записки. Це, як я бачив, була досить об'ємиста кількість листків білого паперу формату кишенькового блокнота. Записи на цих листках були зроблені олівцем, видно, що наспіх, бо не всюди чітко і з різними скороченнями. Степан Васильович поволі розшифровував їх і власноруч передруковував на портативній друкарській машинці. Часом, у випадках нерозбірливого написання чи скорочення якогось слова, просив мене поглянути, чи не вдасться мені його розшифрувати. Однак читати увесь текст запису не дозволяв. Сказав навіть: "Цього я, мабуть, не дам нікому читати". Але одного разу, десь уже незадовго до своєї смерті, сказав: "Може, я, при певній умові, тобі довірю ці батькові записи, але ще подумаю". Я не наполягав, а він, видно, таки вирішив не довірити їх мені, бо на цих записах залишив дружині і дочці своє заповітне бажання: "По моїй смерті – знищити". Коли жила ще дружина Степана Васильовича Олександра Володимирівна, я одного разу запитав її і дочку Василину про ці записки. Вони відповіли мені: "Ще не знищили, але передсмертну волю небіжчика мусимо виконати". Отже, доля цих запи-

це я веду до того, що після роботи Степан Васильович, ще з довоєнних польських часів, мав звичку і любив розважатися в товаристві, звичайно, що за чашкою кави з чимось міцнішим. На самоті, як сам не раз казав, він у своєму житті не випив ані келиха спиртного, навіть і пива. І це була чиста правда, бо вже коли, за станом здоров'я, не міг виходити з дому, зять його, артист Володимир Глухий, помер, а коло його колишніх друзів і приятелів дуже звузилося, то час від часу нагадував мені по телефону: "Не маю з ким навіть келишка горілки випити. Може, зайдеш?". А в ті часи, коли Степан Васильович працював ще в Інституті суспільних наук АН УРСР, майже, як правило, після роботи в інституті відвідував якусь із львівських кав'ярень. Однак і в даному разі ніколи не сам, а в товаристві. І цим товариством у той час, теж майже як правило, були ми з М.К.Івасютою, а часто й ще хтось із інститутських, або й не інститутських любителів кави. Коли директором нашого інституту, десь у 1964 р., став М.М.Олексюк, то ці наші відвідування кав'ярень після роботи в інституті йому дуже не сподобалися. Нам було відомо, що для нас – Степана Васильовича, М.К.Івасюти і мене – він вигадав навіть богохульну назву "свята трійця". А одного разу, зустрівши мене перед інститутом, запросив до себе в кабінет на розмову спеціально на тему цих наших відвідин кав'ярень. "Михайле Лукичу, – розпочав цю розмову, – мені якось не випадає на цю тему говорити із Михайлом Кириловичем, а тим більше, із Степаном Васильовичем, бо, за віком, вони за мене старші, а з вами ми ровесники, тож звертаюся до вас як до свого ровесника. Чи не могли б ви вплинути якось і на цих двох і припинити ходити після роботи в інституті по кнайпах. Адже слідом за вами туди починає навідуватися й наша інститутська молодь. А ще я вам повинен сказати, не думайте, що там, у кнайпах, ніхто вас не помічає. Навіщо вам це здалося? Гадаю, ви мене розумієте?". На це я відповів: "Мирославе Мироновичу, як директор інституту, ви, звичайно, маєте право висловити нам це своє зауваження і застереження, тим більше, що воно доброзичливе, за що я вам дякую. Однак ви дуже помиляєтеся, вважаючи, що в кнайпи інститутська молодь іде вслід за нами. Насправді ж, навпаки, ми йдемо вслід за цією молоддю, оскільки, коли заходимо в кнайпу, то часто ця молодь уже там (він розсміявся). Ну, а що до того, що там, у кнайпах, нас можуть помічати, то це ми самі добре знаємо і здогадуємось навіть хто персонально цим займається. Однак будьте певні, що цих спостерігачів цікавить не те, хто, коли і скільки разів відвідує кнайпу, скільки келишків чи кухлів там випиває і чим закусує, а те, з ким там зустрічається і які бесіди там провадить. А у відношенні, як себе в кнайпі вести, ми вже маємо великий досвід". "Дивна ця ваша філософія, – посміхнувшись, сказав М.М.Олексюк, – але глядіть, щоб вона вас не підвела. Мій обов'язок вас попередити". На цьому ця наша розмова і закінчилася.

І справді, з цієї причини, що нас можуть "помічати", одну і ту ж кав'ярню ми відвідували не кожного дня, в кав'ярнях уникали незнайомого товариства, тай не кожного дня ходили в кав'ярню, бо часто її заміняв нам у 60-их рр. гараж Степана Васильовича в інститутському подвір'ї, який він тоді винаймав у інституті. Але ще частіше Степан Васильович запрошував нас до себе додому, де нас завжди радо вітала своєю ласкавою усмішкою його дружина Олександра Володимирівна, хоч, як господиня, мала з нами чималі клопоти з пригощенням тай чималі видатки, оскільки Степан Васильович категорично забороняв нам купувати і приносити із собою щось із напоїв чи із закуски[12].

При цьому, якщо зайшла мова про відпочинок Степана Васильовича Щурата в колі друзів і приятелів у неробочий час, то не можу тут не відзначити, що коло цих друзів і приятелів у Степана Васильовича під час його праці в Інституті суспільних наук АН УРСР було доволі широке і в професійному, і навіть соціальному відношеннях далеко неоднорідне. За моєї пам'яті, в це коло входили і науковці різних наукових профілів, і митці, і письменники, і журналісти, і лікарі, і вчителі, і інженери, і лісівники, і прості робітники та селяни. Багатьом з них Степан Васильович став колись у якійсь пригоді. Пишучи про це коло дружніх і приятельських знайомств Степана Васильовича, маю на увазі тих його друзів і приятелів, з якими на той час і я приятелював чи був знайомий, або ж з якими він мене познайомив. Називати їх усіх тут не стану, бо це був би довгий список, до того ж імен і прізвищ ряду із

сок акад. В.Г.Щурата зараз мені не відома. Міркую собі так: якщо, після довгих вагань, Степан Васильович прийняв таке рішення, то мусив мати для цього якісь вагомі підстави. Про них можу лише здогадуватися, але це лише мої здогади, яких не знаходжу потреби тут обнародувати.

[12]Про ці наші "вечорниці" у Степана Васильовича правдиво, але, на жаль, скупо, згадує його дочка Василина у своєму "Передньому слові" у згадуваній уже мною книжці "Два крила" (с. 6).

них уже не пам'ятаю. На жаль, переважної більшості із них на сьогодні вже немає серед живих. Одні з них померли ще за його життя, а інші – вже після його кончини.

Про деяких близьких друзів і приятелів Степана Васильовича я вже згадував, про деяких ще згадаю, але уважаю навіть своїм обов'язком згадати про його, за моєї пам'яті, найближчого друга і приятеля Семена Васильовича Стефаника, з яким він подружив ще в довоєнні 30-ті рр. З ним він мене познайомив на початку 60-их рр. Саме відтоді мені щастило часто бувати в їхньому товаристві і їхні дружні взаємовідносини спостерігати. Це була міцна, щира дружба між видатними синами ще більш видатних в історії української культури батьків – сином Василя Щурата і сином Василя Стефаника. Оскільки ж між Василем Щуратом і Василем Стефаником – двома тезками і однолітками теж у свій час були щирі дружні взаємовідносини, то цю дружбу між їхніми синами можна навіть трактувати як успадковану від своїх батьків. Вони розуміли один одного з півслова навіть у телефонній розмові, а в ширшому товаристві – теж з погляду один на одного. Оба були пристрасними рибалками і майже кожної суботи та неділі, навіть зимою, їздили на риболовлю. Крім того, існувала між ними тверда домовленість, що кожної середи Семен Васильович, якщо має можливість, вечеряє у Степана Васильовича. На одній такій вечері Степан Васильович і познайомив мене із Семеном Васильовичем. Коли я завагався, чи йти мені на цю вечерю із таким високим начальством, Степан Васильович сказав: "Семен Васильович уже про тебе знає. Я йому розказав хто ти і сказав, що прийдеш". Відтоді на цих вечерях у Степана Васильовича із Семеном Васильовичем я бував майже регулярно. Семен Васильович приходив завжди втомлений, часом чимось зворушений, особливо після проведеного ним т. зв. "прийому трудящих", коли, привітавшись з господинею, а потім з нами, сидів він якийсь час мовчки в задумі, часом ділився з нами цими своїми клопотами обласного масштабу. А потім, за вечерею, розмова велася на різні теми, але найбільше з нами, як науковцями, Семен Васильович любив поговорити на наукові теми. За фахом він був юрист, чи, конкретно, за Польщі, адвокат. Але мав значно ширшу, ніж сама лише юриспруденція, наукову ерудицію, бо досить добре орієнтувався і в інших гуманітарних науках, особливо в філософії та економіці, знав добре історію філософії, особливо античних та середньовічних філософів, цікавився літературознавством і мистецтвознавством. Дома мав багату бібліотеку. Тож в особі свого найближчого друга Семена Васильовича мав Степан Васильович доброго друга і партнера не тільки на рибальстві, а й у духовній та науковій сферах. Вважаю важливим також відзначити, що час від часу, особливо коли Семен Васильович мав добрий настрій, Степан Васильович звертався до нього із якимось проханням, але ніколи не особистого, корисливого для себе характеру. Майже ніколи йому Семен Васильович у цих проханнях не відмовляв, тим більше, що ці прохання ніколи не були пов'язані з чимось недозволеним, з якимись адміністративними порушеннями. До речі, деколи на цю вечерю до Степана Васильовича Семен Васильович появлявся не сам, а з кимось із своїх заступників – Тимофієм Дмитровичем Телішевським або Миколою Якимовичем Гнидюком чи й обома разом. Тоді Степан Васильович звертався із своїм проханням до них у множині. Для прикладу, внаслідок одного з таких прохань, цим разом нашого із Степаном Васильовичем спільного, в селі Незнанові Кам'янко-Бузького району була побудована нова школа[13].

[13]Стисло зупинюся на цьому прикладі, як на той час, досить характерному. Отож мій давній знайомий ще з часів моєї праці зав. Кременецьким райвно, тодішній директор Незнанівської школи П.І.Чабан, довідавшись від когось про моє знайомство із Семеном Васильовичем, звернувся до мене з проханням, чи не міг би я посприяти йому в прийомі до Семена Васильовича та "замовити за нього слово", бо в селі немає школи, діти вчаться у п'яти приміщеннях. Я, в свою чергу, звернувся з цим проханням до Степана Васильовича, і ми вирішили, не так П.І.Чабанові, як селові Незнанову, допомогти. На наше щастя, найближчої середи Семен Васильович прийшов у доброму настрої та з обома своїми заступниками. Під кінець вечері ми із Степаном Васильовичем почали переморгуватися, кому починати. Це помітив Семен Васильович і звернувся до нас: "Ну-ну, не переморгуйтеся, а кажіть, що там маєте?". Степан Васильович виклав суть справи. Семен Васильович запитав мене тільки, хто цей директор і звідки я його знаю, а потім звернувся до М.Я.Гнидюка, який добре знав ці околиці, і коли він підтвердив, що в Незнанові справді немає школи, то звернувся до до обох своїх заступників: "То, може, на наступний рік заплануємо будівництво там школи?" Тут же цю стправу доручив М.Я.Гнидюку, який звелів мені спрямувати директора школи П.І.Чабана до нього на прийом. П.І.Чабан був добрий і енергійний господарник, і десь через рік-півтора в Незнанові була збудована нова школа. Але на цьому ця моя повість про будівництво школи в селі Незнанові не закінчується. Коли вже новозбудована школа в Незнанові була відкрита, одного разу до мене на роботу прийшов П.І.Чабан блідий і дуже схвильований. Викликавши мене аж на вулицю і пошепки, з дрижачими руками, повідомив, що в справі будівництва школи його викликали на допит у районне КҐБ, де змусили викласти, хто йому допоміг у будівництві, і він усе виклав, як насправді було,

Згадуючи тепер про ці вечірні зустрічі Степана Васильовича із Семеном Васильовичем з присутніми на них заступниками Т.Д.Телішевським та М.Я.Гнидюком, принагідно не можу не відзначити, що, як видно було із розмов між ними та їх взаємовідносин, була це гармонійно злагоджена між собою команда висококваліфікованих керівників, глибоко компетентних у доручених їм ділянках роботи, а головно великих народних патріотів, які щиро любили свій трудовий народ і щиро стремілися, в силу своїх можливостей, усіляко йому допомагати. Як із Т.Д.Телішевським, так із М.Я.Гнидюком, Степан Васильович був у близьких приятельських взаємовідносинах. Він сумував, коли довідався про передчасну смерть М.Я.Гнидюка, з яким ми востаннє бачилися над озером Глинна Наварія, де він, мабуть, відчуваючи вже свою приреченість від важкої недуги (рак легенів), на самоті відпочивав, а ми приїхали на риболовлю. На його обличчі вже проглядали сліди хвороби, і було нам дуже сумно, коли, після недовгої розмови з ним, почули від нього: "Ідіть, ідіть, може що зловите, а я тут побуду сам. Скоро сюди по мене приїдуть". Т.Д.Телішевський пам'ятав про Степана Васильовича до кінця його життя. Навіть після того, як Степан Васильович вимушено пішов на пенсію, а він, після виходу на пенсію Семена Васильовича, став головою облвиконкому, про нього не забував; деколи особисто його відвідував, але частіше телефонував йому.

Та, пишучи ці свої спогади про дружні взаємини між Степаном Васильовичем Щуратом і Семеном Васильовичем Стефаником, не можу не згадати, що, як це нерідко в житті буває, часом і між близькими друзями можуть виникнути якісь непорозуміння або й конфлікти. Отож я був свідком двох таких непорозумінь і між цими двома друзями. Чим були викликані і в чому конкретно полягали ці непорозуміння з певних етичних міркувань не знаходжу потреби тут розповідати. Єдине, що можу відзначити, – це те, що винуватцем цих непорозумінь, їх зачинателем, на жаль, був саме Степан Васильович, чи точніше, згадувана вже мною його властивість, будучи "під гумором", не рахуватися із своїми словами, що, звичайно, не всім могло подобатися, тим більше чутливому в цьому відношенні Семенові Васильовичу. Однак, почуваючи свою вину, через якийсь час Степан Васильович, не без упливу дружини Олександри Володимирівни, ініціював примирення. Коли Семен Васильович важко захворів уже невиліковною недугою, то, відчуваючи свою кончину, не приймаючи вже нікого із бажаючих його відвідати, просив покликати до себе в лікарняну палату єдино Степана Васильовича, щоб уже назавжди попрощатися з ним. Степан Васильович розповідав мені про це прощання з важким душевним болем.

У своїх спогадах про Степана Васильовича Щурата не можу також оминути згадки про його сім'ю та про нього, як сім'янина, главу сім'ї. Отож із сім'єю Щуратів я мав дружні зв'язки до кінця життя Степана Васильовича, не припинив цих зв'язків і після його смерті, до кінця життя його дружини Олександри Володимирівни (померла 18.02.1996 р.), не припиняв цих зв'язків із їхньою дочкою Василиною – схимницею-студиткою Венедиктою. Уже тільки опосередковано, через її двоюрідну сестру – мою ученицю Марту Сенів, не припинив цих зв'язків із нею й досі. Тож, на підставі цих своїх багатолітніх дружніх зв'язків із цією родиною, маю що про неї спогадати. Але зупинюся лише, з мого погляду, на основному. Як я вже частково згадував, про свій родовід та близьку родину досить докладно Степан Васильович розказав у згадуваних уже своїх спогадах "Дещо з мого життєвого шляху", навів там також і основні біографічні відомості про членів родини своєї дружини Олександри Володимирівни Ґурґули-Щурат, з якою познайомився у 16 років, у 18 заручився, а в 25 одружився. Фрагменти історії кохання цих двох непересічних особистостей до їх шлюбу, як уже була мова, художньо виклала сама Олександра Володимирівна в поміщених у згаданій книжці "Два крила" оповіданнях "Кохаю", "Весняна пісня", "Парасолька" та "Зарваниця". Відхиляючись трохи від канви своєї розповіді, хочу відзначити, що з Олександрою Володимирівною я був близько знайомий навіть довше, ніж із Степаном Васильовичем, оскільки вона довше від нього прожила. Але лише перед її смертю та вже після смерті, познайомившись з деякими її художніми літературними творами, довідався, що вона від природи була наділена непересічним письменницьким талантом. Дуже шкода, що не розвивала вона його змолоду протягом життя. В її особі нині Україна мала б напевно видатну письменницю.

Я дуже часто, часом навіть щоденно, бував у

та дав розписку, що про цей його виклик у КҐБ нікому не розкаже. Я лише запитав його, чи, бува, не присвоїв він собі якоїсь суми грошей або будівельних матеріалів, а коли довідався, що не присвоїв, то заспокоїв його. Коли ж про все це я розповів Семенові Васильовичу, то він лише посміхнувся і сказав: "Добре, що цей Чабан нічого не вкрав. А нову школу в Незнанові діти усе-таки мають".

цій сім'ї і вже навіть мимоволі мав можливість за нею спостерігати. І повинен відзначити, що це у всіх відношеннях була буквально ідеальна сім'я, якої мені ніде більше не довелося зустрічати.

Від початку мого знайомства з цією сім'єю, вона складалася з батька – Степана Васильовича, матері Олександри Володимирівни, дочки Василини та вже дуже старенької няні, яка виняньчила Степана Васильовича, Ірини Коропась, що вважалася повноправним членом сім'ї і завжди мала належний пошанівок і піклування з боку інших членів сім'ї аж до своєї смерті. Зверталися до себе члени цієї сім'ї виключно в пестливій формі: Стефцю або Стефуню – з боку Олександри Володимирівни та няні; Санечко – з боку Степана Васильовича та няні; відповідно татусь, мамусь – з боку дочки Василини; Васильцю – з боку батька і матері та няні; Бинюсю, Бинюшка – з боку всіх членів сім'ї в звертанні до няні[14]. Я ніколи не чув, щоб у цій сім'ї колись хтось верховодив, на когось підвищив голос, а тим більше наніс комусь якусь образу. Тут панувала повна гармонія у всьому. І від Степана Васильовича, і від Олександри Володимирівни, окремо від кожного з них, я чув, що так жити вони домовилися ще перед заручинами, а потім цю домовленість скріпили і від неї ніколи не відступали. А ще вони вже тоді домовилися говорити одне одному тільки правду, навіть стосовно дрібниць. З цього приводу пригадую один випадок. Якось ми, Степан Васильович, Михайло Кирилович і я, допізна засиділися в кав'ярні і коли зібралися йти по домівках, Степан Васильович жартом сказав: "Але то будуть нас дома наші жінки хвалити". На це Михайло Кирилович завважив: "Та щось збрешемо". На це Степан Васильович відповів: "Я своїй жінці ніколи не брехав і ніколи брехати не буду".

Вище я вже відзначав, що Степан Васильович був на диво компанійською людиною, любив компанію, своїх друзів і близьких знайомих. Та любив він бути в цій компанії не тільки десь у кав'ярні, або часто в своєму гаражі, але і в себе дома. В цьому відношенні дім його завжди був відкритий і гостинний. Про це лише лаконічно згадує його дочка Василина в своєму "Передньому слові" до згадуваної вже книжки "Два крила". Я часто бував у цьому товаристві (а склад його не був постійний) і повинен відзначити, що йшло воно в цю гостинну хату рідко коли з власної ініціативи, а завжди на запрошення Степана Васильовича. При цьому Степан Васильович, доки ще працював, як я вже згадував, ніколи не дозволяв комусь щось із собою приносити, чи то з напоїв, чи із закуски. Я дивувався, як його дружина, Олександра Володимирівна, може терпіти оці майже щоденні гості, які вона до того ж повинна була приймати, а після них усе спрятувати і мити посуд, бо звичайними посиденьками за балачками такі візити гостей не обмежувалися. Але я ніколи не спостерігав з її боку якогось незадоволення. Навпаки, здавалося, що ці візити гостей нею сприймалися як щось звичайне. А вже коли Степан Васильович вийшов на примусову пенсію, а тим більше, коли вже за станом здоров'я з хати не виходив, всяким таким візитам гостей, цим разом уже не запрошуваних, навіть дуже раділа. Раділа, що їх сім'ю не забувають і що її чоловік, Степан Васильович, побуде в товаристві.

Знову ж відійду від канви своєї розповіді і завважу, що така гостинність у цій хаті була вже давньою сімейною традицією. Одного разу, коли між мною і Степаном Васильовичем зайшла на цю тему розмова, він сказав: "Гостинність була правилом і моїх батьків. Правда, не так часто, бо батько багато працював. Але щодо моєї хати, то хто тільки в цій хаті і за оцим столом не бував! Ого-го, а бували і видатні люди, як академіки Богомолець, Палладін, Стражеско, Булаховський з дружиною, Королюк, я вже не кажу про неакадеміків, а скільки було видатних письменників, художників і артистів!".

Одного разу мені пощастило бути присутнім, коли у родини Щуратів гостював славний український співак Іван Козловський. Мені пощастило також сидіти поруч із ним за столом і зблизька чути, як звучить його чудовий голос, коли він заспівав "Повій, вітре, на Вкраїну" та "Місяць на небі"[15].

---

[14]Як антропоніміста, мене дивувало, звідки взялося це дивне зменшене ім'я *Биня, Бинюшка* і колись з приводу цього я запитав Степана Васильовича. Він пояснив, що справжнє ім'я Бині, Бинюшки – Ірина. Вона служила прислугою у його батьків і одночасно була його нянькою, виняньчила його ще з пелюшок. Батьки її кликали Іриню. А коли він почав лепетати, вчитися говорити, то чомусь оце Іриню вимовляв як *Биню*, а коли вже підріс, то оце Биню переробив на на Бинюшка. Так вона стала Бинею-Бинюшкою. Коли він одружився і став жити окремо від батьків, то забрав її до себе. Вона була йому якби другою матір'ю, а що не мала ні власної сім'ї, ні рідні, то при них уже й доживала свого віку. Як згадує Степан Васильович, у названих своїх спогадах, померла вона в нього на руках. Поховонили її на Личаківському цвинтарі, поставивши на могилі кам'яний надгробок.

[15]Уже не пригадую, чи то він особисто подарував дочці Степана Васильовича Василині, чи вона звідкись сама роздобула, платівки із записом Різдв'яного дійства з чудовим колядуванням І. Козловського. Цей запис, за вказівкою

Згадуючи про родину Степана Васильовича та про нього як сім'янина і главу сім'ї, не можу не згадати, що якось ніби органічно, гармонійно вписався у цю сім'ю новий її член – зять подружжя Щуратів, супруг дочки Василини, тоді артистки театру ім. М.Заньковецької, теж актор цього театру, заслужений артист УРСР Володимир Глухий (Влодзьо), якого і батько, і мати Василини прийняли і любили як рідного сина, а він їм віддячувався рівною ж синівською любов'ю. Та, на жаль, недовго натішилися Степан Васильович з Олександрою Володимирівною сімейним щастям своєї дочки. Важка і невиліковна недуга передчасно забрала з життя їхнього любимого зятя – талановитого українського артиста. Дуже важко пережила сім'я Щуратів цю сімейну втрату, трагедію в житті своєї дочки-одиначки, яка, після втрати коханого чоловіка, вирішила присвятити дальше своє життя служінню Господові Богу в монастирі. На сімейній раді це рішення дочки було прийняте і схвалене до деталей, бо з урахуванням навіть того, як після смерті батьків дочка Василина повинна розпорядитися, при вступі в монастир, батьківською і своєю спадщиною[16].

Впродовж спільного життя доля не пестувала Степана Васильовича і його сім'ю. Як сам він не раз згадував уже на схилі свого віку, коли писав згадувані вже мною свої спогади "Дещо з мого життєвого шляху", навіть уже свідоме безжурне його дитинство не було безхмарним, оскільки припало на час Першої світової війни. Просвітком у своєму житті вважав міжвоєнні 20-30-ті рр. – безжурні, веселі гімназійні і студентські юнацькі і молодечі роки, роки свого перебування у Пласті, в пластунських походах, у велосипедних прогулянках по всій Галичині, у зимових змаганнях на лижах і ковзанах, роки свого взаємного з Олександрою Володимирівною першого і вже до кінця свого життя вірного кохання, заручин і шлюбу, перші роки радісного і щасливого сімейного життя, уже незалежно і окремо від батьків, але по сусідству з ними на одній і тій же вулиці. Ця відносна ідилія в житті сім'ї Щуратів швидко закінчилася з початком Другої світової війни, коли одна з перших німецьких бомб влучила в один із сусідніх будинків, й особливо після "визволення" Львова радянськими "визволителями" Західної України у вересні 1939 р., коли, як згадували Степан Васильович і Олександра Володимирівна, вже з осені цього ж року почалися масові арешти і вивози в Сибір як поляків, так, особливо, українців, причому не тільки запідозрених у націоналізмі, а й колишніх членів КПЗУ. Увесь час цього "першого визволення" чи "перших совєтів", довелося їм жити в постійному страху перед арештом або вивозом у Сибір за довоєнну діяльність і зв'язки не тільки свої власні, а й переживати та бути в постійному страху перед арештом та вивозом у Сибір батьків Степана Васильовича за багато в чому неугодну комуністичному режимові наукову, письменницьку та громадську діяльність його батька – академіка В.Щурата. Особливо за його, разом з іншими львівськими академіками АН УРСР, рішучий протест проти голодомору в Україні 1932-33 рр. і зречення на знак протесту від звання академіка та академічної зарплати. Зовсім не краще, бо теж у постійному страху перед арештом німецьким гестапо чи поліцією жилося сім'ї Щуратів і за часу фашистської окупації, коли Степанові Васильовичу довелося заробляти на прожиток сім'ї і на допомогу своїм батькам фотографом у фотоательє, яке він організував разом із своїми, ще довоєнними колегами, згадуваними вже мною Я.Савкою та Д.Фіґолем. Ще більші злигодні, страх і невпевненість у кожному дні і кожній ночі настали для Степана Васильовича і його родини після т. зв. "другого визволення" Радянською Армією у липні 1944 р., відколи майже відразу ж знов почалися арешти підозрюваних у т. зв., цим разом уже "німецько-українському буржуазному націоналізмі", у зв'язках з ОУН-УПА. Невдовзі почались виклики на допити в управління МҐБ та проблеми із працею за спеціальністю. Довелось навіть, правда ненадовго, їхати на працю аж у Київ, а, радше, числитися на праці навіть не за спеціальністю[17].

"зверху" був заборонений, а платівки вилучені з продажу і знищені. Відтоді кожного року, на Святвечір і Різдво Христове, на яке припадав і день народження Степана Васильовича, ці платівки запускалися в дію у всій повноті. Правда, в гості тоді не запрошували небажаних осіб.

[16]Наскільки мені відомо, цю спадщину – чотирикімнатну квартиру з усіма вигодами, умеблюванням, картинами і іншими предметами домашнього побуту було вирішено передати у володіння чоловічому монастиреві студитів. Востаннє я був у цій квартирі, коли отці студити проводили в ній ремонт і побілку, а Василина, уже сестра Венедикта, збиралася назавжди її покинути і перейти в монастир. Мені відомо, що отці студити і дотепер зберігають у цій квартирі усе, як було в ній за життя її попередніх власників – Щуратів. Тобто ця квартира є якби музеєм Щуратів, з тим, що в ній час від часу зупиняються для ночівлі чи тимчасового проживання якісь приїжджі духовні особи. Зберігаються тут також і бібліотека та архіви Щуратів. Ці останні відомості маю від Марти Сенів, яка проживає поверхом вище.

[17]Розповідаючи мені про своє післявоєнне перебування в

Просвіток у житті та науковій діяльності Степана Васильовича наступив аж після смерті Сталіна, зокрема в час т. зв. Хрущовської відлиги, коли він у 1953 р. вступив у тоді ще ВКП (б)[18]. У 1954 р. захистив кандидатську дисертацію, а в 1958 р. став завідувачем відділу української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР. Саме на той період припадає і моє з ним близьке знайомство та початок наших дружніх взаємин.

Отож, добре пам'ятаю, що в час перебування Степана Васильовича на посаді завідувача відділу української літератури в колективі усього інституту він користувався великим авторитетом і як керівник відділу, і як один із провідних учених інституту. Пам'ятаю, що в цьому відношенні його дуже шанував директор інституту акад. І.Крип'якевич, у якого він був по суті правою рукою у взаєминах із начальством, як обласного, так і республіканського масштабу. На його зустрічах із цим начальством завжди був присутній Степан Васильович, часом ще й М.К.Івасюта, як керівник відділу історії України. Ця традиція продовжувалася і в час тривалого виконування обв'язків директора інституту проф. М.Ю.Смішком у цих же 60-их рр. У той час Степан Васильович тішився науковими успіхами свого відділу і окремих працівників зокрема. В розмовах про співробітників свого відділу, виділяючи передових, ніколи жодним словом він не принижував інших, був доброзичливим до всіх. Пам'ятаю, що нераз, при згадці про свій відділ особливо підкреслював найбільший у відділі науковий потенціал молодшого наукового співробітника Г.А.Нудьги. Він нераз з обуренням відзначав, що Г.А.Нудьга за свої наукові здобутки міг би бути навіть академіком, а його за те, що якось вижив у німецькому полоні, за що відбув 6 років позбавлення волі, не дозволяють провести навіть у старші наукові співробітники.

Та цей благодатний для Степана Васильовича час його праці в Інституті суспільних наук АН УРСР не був довготривалим. Минула "Хрущовська відлига", пішов на пенсію, а незабаром і помер акад. І.П.Крип'якевич, замість в. о. директора інституту проф. М.Ю.Смішка, на посаду директора інституту був призначений ставленик обкому партії доктор філософських наук із Львівського державного університету ім. Франка М.М.Олексюк, який уже не так прихильно ставився до Степана Васильовича, як акад. І.П.Крип'якевич та проф. М.Ю.Смішко, хоча і не виявляв до нього якоїсь недоброзичливості. А згодом розгорівся у відділі Степана Васильовича згаданий уже мною конфлікт відділу із М.С.Гурладі, що, на нещастя, співпав із початками відомого переслідування і репресій підозрілої в дисидентстві та українському націоналізмі української інтелігенції, зокрема і науковців, викладачів ВНЗ та студентів. Як я уже частково відзначив, ці переслідування і репресії не оминули і Степана Васильовича і завершилися його примусовим виходом на пенсію. Тому, на завер-

Києві, згадав Степан Васильович і про свій тодішній візит до міністра освіти УРСР П.Г.Тичини. Це не був візит з метою просити якоїсь допомоги, а, як сказав Степан Васильович, це був візит пошани, честі від імені свого батька і себе особисто, як це в інтелігентних колах традиційно здавна в Європі було прийнято. Павло Григорович прийняв його у своєму міністерському кабінеті в передобідню пору і запросив до себе додому на обід. Однак, і під час цієї розмови в кабінеті, і під час обіду, був присутній ще один якийсь чоловік, який при познайомленні назвав лише своє прізвище, але участі в розмові не брав. Завершуючи розповідь про цей свій візит до П.Г.Тичини, Степан Васильович зауважив: "І досі не можу збагнути, що це була за особа, чи особистий охоронець міністра, чи, може, Павло Григорович так застрахував себе наочним свідком прийому галичанина з досить відомим прізвищем?".

[18]Одного разу, на лоні природи, Степан Васильович розповів мені, що вступити у ВКП(б) йому запропонували ще до смерті Сталіна і цю пропозицію прийняв він не дуже вагаючись, за його словами, "по-філософськи". А ця "філософія" зводилася до того, що партії було кориснише, щоб Щурат, з його відомим в українській науці й культурі прізвищем, був краще партійним, ніж безпартійним. А на цю партію, казав Степан Васильович, він дивився як на конгломерат з абсолютною перевагою в ньому кар'єристів та пристосуванців, перші з яких уступили в партію з мрією про кар'єру та пов'язані з нею блага, а другі, зокрема такі, як він, в чомусь підозрювані, щоб засвідчити свою лояльність до режиму і цим полегшити собі життя, мати можливість нормально і впевнено працювати чи творити. Брав він тут приклад з багатьох українських письменників і вчених. Розповів мені тоді також Степан Васильович, що перед прийомом у партію написав він докладну автобіографію та попросився навіть спеціально на прийом до начальника обласного управління КҐБ, наскільки пригадую, Майструка, щоб повідомити його про цей свій намір вступити в партію і довідатися чи не має до нього якихось претензій КҐБ. При цьому Майструкові навіть признався, що в 1941 р., після відступу Червоної Армії, він сфотографував залишений при цьому відступі радянський танк і цю світлину опублікував у газеті. До речі, про цю фотографію розповів мені Степан Васильович ще набагато раніше, показавши при цьому навіть цю газету із цією світлиною з його підписом криптонімом – *ат*. Навіть сказав, що цей танк він сфотографував, коли їздив на риболовлю на мою річку Зубру. Цей танк стояв на шосе напроти мого рідного села Демні Миколаївського р-ну. Та, на жаль, помилився в цій своїй "філософії" Степан Васильович. Партійність, може й сприяла тому, що довший час йому дали можливість спокійно і впевнено працювати, стати навіть завідувачем відділу, та не спасла вона його від примусового виходу на пенсію, про що ще згадаю.

шення цих своїх спогадів про нього, як єдиний свідок самого цього епізоду відправлення його на пенсію, стисло опишу цей епізод, а також спогадаю про Степана Васильовича, вже як пенсіонера, аж до його передсмертних днів.

Почну з того, що в своєму "Передньому слові" до книжки "Два крила" (с. 3) дочка Степана Васильовича Василина Щурат-Глуха пише: "У 1972 році, невдовзі після захисту докторської дисертації, Степана Щурата звільнили з роботи (за доносом), а незабаром ліквідували й очолюваний ним відділ як націоналістичний. Головною причиною "неласки" була категорична відмова брати участь у розправі над братами Горинями, Ігорем Калинцем та іншими "шістдесятниками". До цієї відомості маю певні підстави внести деякі корективи. Особисто від Степана Васильовича знаю, що він справді мав пропозицію від Львівського обласного управління КҐБ взяти участь у експертизі якихось нелегальних творів когось із львівських дисидентів, від чого справді відмовився, і чого справді йому напевно не простили. Однак, на моє переконання, не це було цією "головною" причиною "неласки", як пише Василина Щурат-Глуха. Річ у тім, що Обласне управління КҐБ, хоча й було всемогутнім і всесильним адміністративним державним органом, та все ж було підпорядкованим ОК КПУ, якому, отже, не могло давати вказівок, як розпоряджатися кадрами в наукових і ін. установах. Воно могло постачати (і постачало) обком партії лише своїми конфіденційними матеріалами з персональних досьє, чим, у випадку із звільненням Степана Васильовича (і не тільки його) Львівський ОК КПУ напевно і скористався. Отож, без усякого сумніву, Степан Васильович був відправлений на пенсію за прямою вказівкою Львівського ОК КПУ, про що мені, в даному разі, достеменно відомо від самого тодішнього директора Інституту суспільних наук АН УРСР М.М.Олексюка, якому було й доручено цю вказівку Львівського ОК КПУ виконати. Оскільки про сам цей епізод примусового відправлення Степана Васильовича на пенсію, а насправді брутального звільнення його з роботи, скоро після цього почали ширитися різні не зовсім правдиві, або й неправдиві чутки й домисли, то, як єдиний наочний свідок цього епізоду, вважаю необхідним розповісти про нього більш докладно, навіть із деякими подробицями.

Насамперед відзначу те, що Василина Щурат-Глуха трохи помиляється пишучи, що "Степана Щурата звільнили з роботи (за доносом), а незабаром ліквідували й очолюваний ним відділ як націоналістичний". По-перше, коли його звільнили, він уже не був керівником відділу, а лише його старшим науковим співробітником. Завідувачем відділу в той час був уже Ф.М.Неборячок[19], а відділ української літератури в інституті перестав існувати аж у 1975 р., коли ним, із 1973 р., керувала вже ця ж М.С.Гурладі[20]. Наскільки пригадую, замість цього відділу був створений відділ атеїзму. Але справді відділ української літератури був ліквідований з ярликом розсадника українського націоналізму. Отож уже заздалегідь, перед описом цього епізоду примусового звільнення Степана Васильовича на пенсію та пов'язаних із цим епізодом попередніх і наступних подій, хочу відзначити, що, теж за моїм твердим переконанням, головною причиною звільнення у 1972 р. з роботи не тільки Степана Васильовича, а й ряду інших наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР за звинуваченням в українському націоналізмі чи як неблагонадійних, а також і причиною розформування (щоб не так відверто кидалося в вічі) через три роки відділу української літератури, був саме конфлікт цього відділу із М.С.Гурладі. А оскільки вона була ставленицею ОК КПУ і мала там могутнього покровителя в особі свого чоловіка, то цей конфлікт відразу ж став одночасно конфліктом із самим ОК КПУ, а після того, як учена рада інституту більшістю голосів проголосувала проти затвердження М.С.Гурладі на посаді старшого наукового співробітника – цей конфлікт таким чином переріс у конфлікт із ОК КПУ ще й ученої ради, отже й усього інституту.

Тож коли майже синхронно в Україні почалася згадувана вже нова хвиля переслідування дисидентства і боротьби із українським націоналізмом, зокрема і в наукових установах та ВНЗ, Львівський ОК КПУ, звичайно, не забарився використати цей слушний для себе момент, щоб, як кажуть, одним пострілом убити зразу двох зайців – довести вищим інстанціям свою пильність і ініціативність у очищенні кадрів від політично ненадійних елементів у Інституті суспільних наук АН УРСР, а одночасно цим самим і здійснити свою помсту за виявлену ним непокірність та необачну самовпевненість[21]. Що ж до того,

[19] Див.: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної Академії Наук України: наукова діяльність, структура, працівники.– Львів, 2001.– С. 259.

[20] Там само.– С. 191.

[21] Як конкретний аргумент на користь правоти свого висновку наведу такий свій спогад. На засіданні вченої ради, на якій розглядалося питання затвердження М.С.Гурладі

що і Степан Васильович Щурат, і інші науковці Інституту суспільних наук АН УРСР у 1972 р. були репресовані звільненням з роботи за прямою вказівкою Львівського ОК КПУ, звісно, не без допомоги органів КҐБ, то такі прямі відомості я почерпнув ще тоді, так би мовити, з перших рук.

Отож, якщо йдеться конкретно про сам епізод примусового звільнення Степана Всильовича на пенсію, безпосереднім свідком якого я був, то він тривав заледве кілька хвилин. Розповідь про нього розпочну з того, що в той день, я, що рідко зі мною бувало, заспав і на роботу прийшов аж біля 11-тої години. Буквально на сходах в інституті мене зустрів директор інституту М.М.Олексюк із різкими докорами за запізнення, і, на моє здивування, за запізнення не як наукового співробітника, а як члена партбюро. Мовляв: "Що це за порядок в цьому партбюро? Жодного члена партбюро немає на роботі. Зайдіть до мене в кабінет". Коли я зайшов, то він, сівши за свій стіл і запросивши мене сісти за приставлений до його стола столик, схопився за голову і якийсь час мовчав. Я зразу відчув щось недобре і запитав: "Що трапилося, Мирославе Мироновичу?". Він випростався і мовив: "Що трапилося? Що трапилося? А трапилося те, про що я вам колись казав. Доходилися по книйпах! Довоювалися у відділі літератури. Довоювалися навіть з обкомом партії". Тут він відкрив шухляду стола, витягнув аркушик паперу і продовжив: "Викликали мене в обком і сказали, що оцих людей треба негайно звільнити з роботи" і вручив мені цей аркушик паперу, де і був список цих людей, зазначивши: "Степана Васильовича я вже викликав по телефону, і він зараз повинен надійти". Мені стало якось не по собі, але я поглянув на цей список і справді першим у ньому фігурував Степан Васильович. Не встиг я цей список навіть до кінця дочитати, як М.М.Олексюк вихопив мені його з рук, заховав знову у шухляду і застеріг: "Забудьте, що ви цей список бачили та не важтеся десь розповідати про те, що ми тут говорили". Я ще встиг запитати: "А при чому тут я?" "Як то при чому, сказав М.М.Олексюк, – а при тому, що ви член партбюро, а, крім вас, більше нікого із членів партбюро на роботі немає, а без партбюро таких справ я вирішувати не хочу". Ось на час цієї нашої розмови і зайшов у кабінет Степан Васильович. Він привітався з нами, поглянув спочатку на мене, а потім на М.М.Олексюка і, як уже вечером у себе дома мені розказав, що, побачивши мене чомусь у директорському кабінеті та ще й поблідлого, а директора почервонілого (він був гіпертонік), відразу зрозумів, що виклик його на роботу особисто директором не віщує йому нічого доброго. Він теж запитав М.М.Олексюка: "Що трапилося, Мирославе Мироновичу?". М.М.Олексюк знайшов швидку відповідь: "Що трапилося? А трапилося, Степане Васильовичу те, що ви повинні піти на пенсію". Степан Васильович відразу ж запитав: "А то чому?". М.М.Олексюк знайшов "соломонівську" відповідь: "А тому, Степане Васильовичу, що вам уже давно виповнилося 60 років і вам пора йти на пенсію". Степан Васильович зрозумів, що, як він цього і сподівався, з ним зводять порахунок, і він тут безсилий. Тому запитав: "То що ви від мене хочете?". На що М.М.Олексюк: "Хочу, щоб ви написали заяву про звільнення з роботи в зв'язку з виходом на пенсію". І знову Степан Васильович: "То дайте мені листок паперу". На радощах М.М.Олексюк підсунув йому аж цілий пакет паперу. Степан Васильович написав цю заяву, перечитав і віддав М.М.Олексюкові. Після чого встав і звернувся до мене: "То ти до мене увечері прийдеш, чи вже будеш боятися?". Я відповів, що обов'язково прийду. Він, не прощаючись, вийшов із кабінету. Оце і увесь епізод примусового виходу Степана Васильовича на пенсію.

Після його відходу, я запитав М.М.Олексюка: "Ну, добре, Степан Васильович пенсійного віку, але ж інші люди в цьому списку – не пенсійного віку. Що ви їм скажете?". На це він відповів: "Я маю що сказати" і почав мені розповідати, що, кому, який "гріх" перед режимом може закинути. Він не сказав, звідки має ці відомості, але із їх змісту та суті, про це не важко було здогадатися. До речі, Степанові Васильовичу інкрімінувалося навіть згадане вже мною опублікування сфотографованого ним у 1941 р. танка. Під час цієї розмови я звернув увагу М.М.Олексюка на те, що в списку фігурують і члени КПРС та осо-

---

на посаді старшого наукового співробітника (не пригадую вже, чи точно так формулювалося і було поставлене питання), був присутній представник ОК КПУ. Коли було оголошене до розгляду це питання, то перед голосуванням, він звернувся до членів ученої ради від імені ОК КПУ з проханням (він так і сказав: "Обком не наказує вам, а просить вас") позитивно вирішити це питання. Мене тоді було обрано членом і головою лічильної комісії. А сидів цей представник обкому на вченій раді поряд зі мною. Коли ж, після таємного голосування я, як голова лічильної комісії, оголосив, що більшість членів ученої ради проголосувала проти, то цей представник ОК КПУ сказав неголосно мені й М.К.Івасюті. який теж був поруч: "Хлопці, що ви натворили. Побачите, чим це для вас кінчиться". Цей тодішній представник ОК КПУ на цій вченій раді ще й досі активно та успішно працює на науково-педагогічній ниві.

би, які, відбувши певний строк покарання, були звільнені і реабілітовані. Він погодився зі мною і навіть назвав це неподобством, проте сказав, що на це нема ради. Саме під час цієї нашої розмови, гадаю з метою особисто перевірити, як виконується вказівка обкому, в кабінет зайшов за службовим становищем високий достойник цієї установи. Коли М.М.Олексюк доповів йому, що Степан Васильович Щурат уже подав заяву про вихід на пенсію, то з цього він був дуже задоволений. Та, на мій подив, М.М.Олексюк набрався відваги заявити цьому достойникові, що вважає неправомірним і явним перегином палки звільняти з роботи членів КПРС без відповідного обговорення і рішення партбюро та партзборів, а також звільняти з роботи реабілітованих. Та на це цей достойник відреагував прибизно, дослівно, так: "Мирославе Мироновичу! Краще палку перегнути, ніж недогнути. Ви ж знаєте, що навіть не рядових членів партії не тільки звільняли з роботи, але й віддавали під суд. А щодо реабілітованих, то, як раніше безоглядно судили й карали, так пізніше безоглядно й без розбору реабілітували"[22].

Після того, як, задоволений, цей достойник ОК КПУ, попрощавшись, пішов з кабінету, я ще був присутній на розмові М.М.Олексюка на предмет звільнення з роботи чергової за списком особи. Однак цим разом ця розмова вже не пішла йому так гладко і успішно, як розмова з Степаном Васильовичем. Це була дуже важка і драматична розмова, після закінчення якої я категорично заявив М.М.Олексюкові, що більше бути присутнім на цих розмовах не можу, бо не можу дивитися на сльози своїх товаришів і друзів, з якими пропрацював багато років, і які мені не вчинили жодного зла. Сказав, що почуваю себе недобре і йду додому. Він не заперечив, а лише запитав: "То ви справді вечером підете до Степана Васильовича?". Я відповів, що обов'язково піду, і він може на мене про це донести. На це він із обуренням вигукнув: "За кого ви мене маєте? Ви що, думаєте, мені приємно дивитися на жіночі сльози? Але я директор, я виконавець. Якщо не я це буду робити, то знайдуть когось іншого, але мене тоді самого виженуть із інституту". Після цього вже лагідніше сказав: "Передайте Степанові Васильовичу, що я йому не ворог. Він розумна і досвідчена людина і повинен усе це зрозуміти".

Як я вже відзначав, Степан Васильович передбачав і усвідомлював, що конфлікт відділу із М.С.Гурладі, а через неї також із ОК КПУ, буде занесений у першу чергу на його карб як керівника відділу і безкарно йому не обійдеться. Тому до якихось санкцій з боку обкому КПУ психологічно і навіть дієво готувався уже заздалегідь. Ще перед своїм звільненням із посади завідувача відділу він переніс додому із службового кабінету свої речі та перемістив свій автомобіль "Волгу" із винаймуленого ним інститутського гаража на подвір'ї інституту у власний гараж, що відтоді і замінив йому та близькому колу його друзів і знайомих кав'ярні[23]. Отож, коли я прийшов до нього увечері, то він зустрів мене так, ніби нічого незвичайного в його житті не трапилось, сказав лише: "Ніхто і ніщо мені тепер не допоможе, бо, бачиш, я пенсійного віку. Мають за що ухопитися". Він резонно відхилив мою пораду звернутися до першого секретаря ОК КПУ В.Куцевола, з яким особисто був знайомий[24]. Відхилив він також мою пораду звернутися за допомогою до Семена Васильовича Стефаника, бо, мовляв, на-

[22]Не називаю прізвища цього достойника, оскільки вже десь через кілька днів про ці репресії в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові сповістили на весь світ радіостанції "Німецька хвиля" та "Бі-бі-сі", а незабаром ці ж радіостанції сповістили про аналогічні репресії у Львівському державному університеті ім. І.Франка, внаслідок чого цей достойник, як і його шеф, перший секретар Львівського ОК КПУ В.Куцевол, очевидно, за цю "перегнуту палку", був звільнений із займаної посади за прийнятим у таких опальних випадках трафаретом "у зв'язку з переходом на іншу роботу". Після того, наскільки мені відомо, уже тоді, він щиро покаявся, що брав участь у цих репресіях.

[23]Цей гараж знаходився у кінці провулка Лісна (номер не пам'ятаю). Степан Васильович придбав тут раніше ще не забудовану ділянку площі для побудови особняка. Недобудований особняк, однак, продав. Собі лишив лише місце під гараж та невеличку грядку. Цією площею поділився із тодішнім шофером Львівського облвиконкому Григорієм (Грицем) Хомою, з яким вони спільно і побудували собі тут гаражі. Гриць був майстром на всі руки, тож змайстрував тут аж два столи і лави із дощок, один стіл під навісом, а другий – під старою грушею (на всі сезони року), на грядці розводив помідори, цибулю, часник, полуниці. Був у гаражі і примус, і відповідний кухонний посуд. Було це чудове затишне місце на природі, де Степан Васильович, завжди в товаристві, після примусового виходу на пенсію, проводив свій відпочинок, наскільки пам'ятаю, аж десь до серед. 80-их рр., коли, будучи вже немічним, змушений був з цим своїм гаражем і автомобілем розпрощатися і продати їх.

[24]У цьому відношенні мав рацію М.М.Олексюк, коли сказав, що Степан Васильович, як розумна і досвідчена людина, сам зрозуміє усю сутність свого звільнення з роботи. На мою пораду звернутися до першого секретаря ОК КПУ від відповів образно: "То би виглядало так, як би за панщини пан повелів своєму гайдукові відшмагати мужика, після чого цей, відшмаганий мужик, пішов до цього ж пана на того гайдука скаржитися. Випрошувати ласки чи змилування я не піду".

віщо вмішувати в цю справу ще й його, оскільки справа ця політична, тай навряд чи Семен Васильович зможе йому в цій справі допомогти. Коли я розповів йому, хто ще крім нього в інституті приречений на звільнення з роботи, то більше, ніж власним нещастям, він перейнявся нещастям тих, приречених на звільнення з роботи співробітників інституту, які не мають ще пенсійного віку. "Я то буду одержувати пенсію і якось на неї проживу, – мовив Степан Васильович, – а ті, нещасні, як будуть жити без заробітку, де знайдуть собі роботу за фахом із ярликом проскрибованого?". Після цього, завжди при нашій зустрічі, він цікавився, хто і де із звільнених із робити в інституті науковців улаштувався на нове місце праці. Сам у цьому відношенні не робив жодних заходів, примирився із своїм становищем пенсіонера[25].

Примирившись із своїм становищем вимушеного пенсіонера, змушений був Степан Васильович тим самим відповідно змінити і власний спосіб життя. Він уже не був пов'язаний із обов'язками штатного наукового працівника, з виконанням планових наукових і науково-організаційних завдань, з регламентованим режимом робочого дня, із службовою відповідальністю і т. ін. Від часу свого примусового виходу на пенсію Степан Васильович прожив ще 18 років.

Тоді, в час примусового виходу на пенсію, йому було 63 роки. Він був ще сповнений здоров'я, сили й енергії. Будучи із своїх молодечих років спортивно загартованим, цю свою молодечу силу й енергію до кінця ще не розтратив. Я нераз був свідком, як він міг навіть пару років пізніше, перепливати широчезне озеро Глинна Наварія на велике здивування штатних рятувальників, які в цих випадках супроводжували його, для безпеки, на човні. Міг він ще тоді, маючи довголітній стаж водіння автомобіля, на своїй "Волзі" без віддиху проїхати зі Львова до Хуста, і це через серпентинний Верецький перевал у Карпатах. Тож, будучи вже на пенсії, частіше, ніж раніше, весною, літом і погожої осені, Степан Васильович із сім'єю або з кимось іншим своїм автомобілем вирушав на лоно природи чи, частіше, до рідні у Моршин або Тернопіль. Доволі часто в такі поїздки на лоно природи, особливо на риболовлю, їздили ми вдвох на різні водойми, а найчастіше на озеро Глинна Наварія та ріку Стрий, зокрема в с. Корчин Сколівського р-ну, часом з ночівлею там у хаті братів Онуфрових або в хаті учителя В.Ф.Загайкала. Мав Степан Васильович також добрих і гостинних знайомих лісничих, до яких ми також навідувалися, як лісничий Золочівського лісництва Т.Рупняк (Дорко), лісничий Коростівського лісництва Сколівського р-ну, прізвища якого не пригадую та лісничий Березівського лісництва Хустського р-ну М.І.Матвіїв, у якого колись ми – Степан Васильович, Семен Васильович Стефаник і я – гостювали аж цілий тиждень.

Як я вже частково відзначив, після вимушеного виходу на пенсію, Степан Васильович, утративши безпосередній тісний зв'язок із колективом, майже перестав бувати в кав'ярнях і єдиним місцем його відпочинку і розваги став згаданий уже мною гараж на провулку Лісний, де на лоні природи, під близьким Високим Замком та сусіднім Шевченківським гаєм (колишнім Кайзервальдом) був чудовий затишок для відпочинку і де, часом майже, кожного дня, бував Степан Васильович, маючи за компаньйона теж пенсіонера, згаданого вже мною професійного шофера, майстра на всі руки Гриця Хому. Сюди вони вдвох часто навідувалися і взимку. Тут часом збиралася навіть досить численна компанія друзів і близьких знайомих Степана Васильовича, які його не забували і в цей пенсійний період його життя. Тут були навіть набагато кращі умови розважитися, повеселитися, ніж у кав'ярнях, оскільки майже все, що в даному випадку було потрібне, було на місці, під руками, та ще й ніхто нас не підслуховував. А розмови велися тут всякі і не тільки на суто наукові, культурологічні та побутові

[25]Правда, коли трохи згодом секретарем ЦК КПУ з питань ідеології став В.Ю.Маланчук, який до того довший час працював у Львівському ОК КПУ зав. відділом науки і секретарем з питань ідеології та досить часто бував у нас в інституті, внаслідок чого Степан Васильович був із ним особисто добре знайомий (він тоді ще не був тим Маланчуком, який, за свої відомі діяння, залишив про себе недобру пам'ять). Він вирішив скористатися цим знайомством і звернутися до нього як до вищої інстанції – як секретаря ЦК КПУ з питань ідеології із відповідною заявою. Та скоро виявилося, даремно він написав цю заяву. Степана Васильовича викликали в Львівський ОК КПУ, де секретар з ідеологічних питань показав йому цю заяву, на якій була резолюція В.Ю.Маланчука: "Львівському ОК КПУ. Розглянути і вирішити на свій розсуд". Отож цей секретар Львівського ОК КПУ, давши Степанові Васильовичу прочитати цю резолюцію, сказав: "Обком розглянув вашу заяву і вирішив, щоб ви ішли на пенсію". При цьому додав: "Тільки, Степане Васильовичу, візьміть до уваги, що я не є обкомом партії, а лише його четвертим секретарем". Тобто дав йому зрозуміти, що не він особисто прийняв це рішення. Пізніше Степан Васильович розповів мені, що одного разу, після свого звільнення з посади секретаря ЦК КПУ з ідеології, В.Ю.Маланчук прибув у Львів, щоб відвідати свою матір, яка тут проживала. Тоді, під час цього візиту у Львів, зателефонував йому з проханням про зустріч. Однак від цієї зустрічі Степан Васильович відмовився.

теми. Однак примусовий вихід Степана Васильовича на пенсію не став на перешкоді його наукових зацікавлень, хоча до певної міри і змінив їх тематичне русло та прийнятий до того режим їх здійснення. Він відійшов від виконання планової інститутської тематики і зайнявся упорядкуванням насамперед свого та батькового архівів, а відтак – своєї та батькової бібліотек. Мабуть, переглядаючи свій архів, натрапив на якісь свої давні наукові нотатки, бо паралельно почав працювати над літературою, присвяченою українському (і не тільки) романтизмові. Якось у розмові сказав мені, що ще в свої студентські роки зацікавився творчістю письменників-поляків на ниві української літератури. Через якийсь час дав мені ознайомитися із написаною ним досить об'ємною статтею, присвяченою одному з цих письменників – поетові Тимкові Падурі (польське Tomasz Padura). Заголовка цієї статті не пам'ятаю. Пригадую тільки, що була ця стаття присвячена висвітленню головним чином зв'язків цього письменника із декабристами. Відомо мені також, що цю статтю він надіслав для публікації у якийсь із українських літературних чи літературознавчих журналів, назви якого не пригадую. Згодом чув від нього, що до цієї статті мав якісь серйозні застереження, не пам'ятаю вже чи то рецензент чи редактор, якщо не помиляюся, Г.Вервес, який навіть пропонував йому когось (чи не себе) у співавтори, на що він категорично не погодився. Витлумачував таке ставлення до себе, як ставлення до проскрибованого. Мені здається, що цей випадок і спричинився до того, що після нього Степан Васильович припинив дальшу працю над цією темою, зайнявся виключно впорядкуванням згаданих бібліотек та архівів, розшифруванням та передруком на друкарській машинці згадуваних уже мною записок свого батька, а згодом – написанням теж уже згадуваних своїх спогадів "Дещо з мого життєвого шляху".

Десь у серед. 80-их рр., під час ожеледиці, біля самого порога свого будинку Степан Васильович послизнувся і нещасливо впав навзнак. Відтоді почав скаржитися на болі в хребті. Від вимог лікарів лягти в лікарню категорично відмовився, внаслідок чого згодом почав сутулитися і ледве ходив по кімнаті. Тож був приречений уже не виходити з дому, отож, як я вже згадував, змушений був продати свій гараж та авто. Тепер, особливо після смерті зятя Володимира, звичному до чоловічого товариства, йому було дуже сумно, оскільки із цього колишнього його товариства на той час частина уже померла, частина сама постарілася і стала немічною, а частина, може, й не насмілювалася його, хворого, своїми відвідинами турбувати. Із колишніх його живих ще на той час друзів і приятелів, крім мене, доки був здоровий, відвідував його М.К.Івасюта (помер 1992 р.), сусіди по будинку – проф. Ю.Гошко та лікар М.Кравець, скульптор Я.Чайка, інженер М.Матуляк, викладач Лісотехнічного інституту В.Падус, колишні наукові співробітники Р.Кирчів, М.Вальо та Л.Сеник, письменники Р.Горак та В.Лучук. Я назвав лише тих, при відвідинах яких Степана Васильовича теж був присутній. Можливо, декого не запам'ятав. Коли вже у вузькому колі ми відзначали його 80-ті та 81-ші роковини з дня народження, то вже категорично заборонив нам виголошувати якісь тости.

Якось, ще декількома роками перед своєю смертю, ніби жартома, сказав мені Степан Васильович, що на випадок смерті, труну для себе він уже має. Я, звичайно, не повірив, але коли якось почув це від нього вдруге, то звернувся з відповідним запитанням до його дружини, яка підтвердила, що труна ця в опаковці стоїть у підвалі. А виготовили її йому брати Йосип та Омелян Онуфрови із Корчина у Стрийській столярні. У цій труні, яку він сам собі замовив, і власними очима бачив, його і поховали на Личаківському цвинтарі біля могили його батька. Рівно за три тижні до смерті Степана Васильовича я важко захворів і зліг у лікарню, де цих три тижні і пролежав. Коли мене виписали з лікарні, і ми з дружиною увійшли в кімнату, – задзвонив телефон. Я підняв трубку і почув голос дружини Степана Васильовича Олександри Володимирівни: "Михайле Лукичу! Ви вже дома?". Кажу: "Тільки що зайшов у хату". І тут вона продовжила: "Знаєте, а Стефцьо тої ночі помер від інсульту. Ми вже його спорядили. Приїхав уже його двоюрідний брат Михайло Лукич із Тернополя". Усе це вона вимовила спокійно, врівноважено, без будь-якого зворушення чи плачу. Вона мужньо зустріла цю трагічну хвилину в своєму житті.

На християнський похорон Степана Васильовича прийшло досить багато людей, серед яких і багато мені незнайомих. При виносі труни з тілом покійного хором заспівали йому в цю його останню дорогу журливу журавлину пісню "Видиш, брате мій".

Публікації

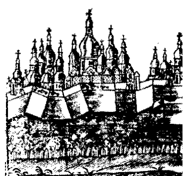

Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

З АРХІВУ ІВАНА ВАГИЛЕВИЧА

Stefania HVOZDEVYCH. From Ivan Vahylevych Archive.

Серед членів "Руської трійці" на початковому етапі їх діяльності було характерне зацікавлення своїми рідними селами та околицями, а пізніше – ширшими теренами. На жаль, частина їх наукової спадщини не опублікована, а в архіві Івана Вагилевича (1814-1866)[1] є важливі рукописи, які досі не введені до наукового обігу у повному обсязі.

Про доробок Івана Вагилевича у галузі етнографії слов'ян, і українців зокрема, досить точно сказано у колективній монографії "Руська Трійця...", серед неопублікованих статей підкреслено, що він також зібрав етнографічний матеріал і написав статтю про звичаї і вірування, пов'язані з вагітністю жінки і народженням дитини[2]. Григорій Дем'ян у своїй монографії пише про дану статтю – "Babiny u słowian" – значно ширше і конкретніше. Але помилково надруковано, що "...перші документальні свідчення, що стосуються народного обряду, він [*Вагилевич. – С.Г.*] відносить до XIV ст."[3]. Уважне опрацювання оригіналу рукопису дозволяє стверджувати, що Вагилевич подав "16" століття перших згадок про родильну обрядовість.

Іван Вагилевич на початку наукової діяльності цікавився фольклором, етнографією не тільки українців, але у порівнянні цих же явищ культури в інших слов'янських народів. Зокрема, про це промовисто свідчить дана невеличка стаття, яка зберігається у Відділі рукописів ЛНБ НАНУ ім. В.Стефаника. Народження – як етап родильної обрядовості – вчений розглядає через призму порівнянь із різних теренів, але вживає народний термін "Babiny u słowian". Саме як комплекс дій "народження" в українців називали "бабити", "бабувати"[4], тобто: допомогти породіллі, зав'язати новонародженому пуп, чисто гігієнічно змити дитину, запеленати її, укласти біля матері і доглянути породіллю (у тому числі дати їй відповідну їжу, напоїти, зачекавши, поки відійде "місце" та закопати його). Перераховую дуже детально усі складові дій "баби", щоб підкреслити, що Іван Вагилевич узяв значно ширше коло питань, аніж "бабини" – допомога при пологах; зокрема, він точно і послідовно визначив різні етапи родильної обрядовості, і зробив це значно раніше, ніж російський вчений Дмитро Зеленін, який визначає три етапи в усьому циклі родильної обрядовості[5]. У польській мові є термін babkarstwo – заняття повивальної бабки[6]. Такий вислів можна вважати відповідником до поширеного у різних регіонах України і у XX ст. терміну "бабити", який охоплює цілий комплекс дій. Так, вислів "повитуха побабила" чи прийняла дитину охоплює дії: зав'язати пуп, відрізати його, доглянути породіллю; опорядити породіллю (обмити її, напоїти цілющим чаєм чи юшкою з курки, закопати пород (місце) та інше).

Подібно термін "бабити" із широким навантаженням ритуальних дій баби-повитухи відомий і у білоруській мові. Це підтверджують записи сучасних етнографів, опубліковані у збірнику "Радзіны: Абрад. Песні"[7], де часто зустрічаємо вислови: "Раджалі ў хаце, звалі бабу, каб дзіця бабіла"[8]; "У час родаў звалі бабу, што бабіць

---

[1]Див.: Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець.– К.: Наук. Думка, 1993.– 152 с.

[2]"Руська Трійця" в історії суспільно-політичного руху і культури України.– К.: Наук. Думка, 1987.– С. 135.

[3]Дем'ян Г. Іван Вагилевич...– С. 116.

[4]Польові матеріали, зібрані С.Гвоздевич за останні двадцять років із різних регіонів України вказують, що збереглась ця назва із відповідним поясненням.

[5]Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография.– Москва, 1991.– С. 319.

[6]Hessen Dymitr, Stypuła Ryszard. Wielki Słownik polsko-rosyjski. Około 75000 haseł.– Warszawa; Moskwa, 1967.– 1344 p. [S] babka ж 1) 2); 3 (повивальна) бабка.

[7]Радзіны: Абрад Песні. Укл. і сістэм. Тэке таў Г.А.Пятроўская, апісанне абрадаў Т.І.Кухаронак; уступ. арт. і камент Г.А.Пятроўская, Г.В.Таўлай, Т.І.Кухаронак; Рэдкал: А.С.Фядосік і інш.– Мінск: Беларуская Навука, 1998.– 637 с.

[8]Там само.– С. 62.

дзеці"[9]. "Мужык ішоў і клікаў бабку-прыродуху (в. Колпень), бабку, яка роды прымаць (в. Передзелка)[10]. "Да парадзіхі звалі бабку-повітуху. Яна адразала пуповіну, падклаўші кніжку, перев'язвала льняной ніткай"[11]. Ці звороти, які виражають початок пологів та роль бабки-повитухи, як бачимо, з подібним смисловим навантаженням, як в українців.

У словнику сучасної української мови термін "бабити" тлумачать як "займатися акушерством, приймати дітей під час пологів"[12]. Але у говорі гуцулів зафіксовано як досі побутуючі лексеми: бабити, бабліня та інші із навантаженням, про яке ми говорили, так і в переносному значенні[13]. Саме у лінгвістичних етюдах із Гуцульщини опубліковані докладні тлумачення термінів: Баба/4[14]; Повитуха (часом із прикм. сільська, проста). Колис **бабила** проста баба, тепер йак учена, то ўже кушерка (Голб) [Білоберізка, 35 карта][15]; Бабити – 1) Бути бабою-повитухою, виконувати обов'язки баби-повитухи. – Де твоя жінка? – Ади, **пішла бабити** (Бст Н.) [*Бистриця Надвірнянський. – С.Г.*]; 2) Бути присутнім при початку якоїсь роботи – **Иван почаў бочку с пивом, йдім, та будемо бабити** (Рсш) [*Росішка – Рахівський р-н Закарпатської обл. – С.Г.*][16]; **Бабліня**, Заняття акушерством. – **Кобим ся збула того бабліня**, та ни знаю яка бим рада (Рсш) (див. вище Рахівський р-н Закарпатської обл.)[17]. При аналізі поширення терміну "бабити" по території України у XX ст., дивно, що у словнику української мови Бориса Грінченка зафіксовано тільки термін "баба" на означення повитухи, пупорізної баби: "Баба, би, ж. 4) Повивальная бабка, акушерка; чаще съ эпитетом: баба-сповитуха, баба-пупорізка"[18]. Терміну "бабити" – у "Словнику..." Бориса Грінченка не зафіксовано. Ця стаття І.Вагилевича не втратила своєї актуальності і досі як за зібраним матеріалом до теми сімейної обрядовості, так і до історії етнографії України та слов'ян.

BABINY U SŁOWIAN

Świadectwa o babinach u słowian, wyjąwszy kilka zmianek zwyczajów o chrzcie, poczynają się z 16 stol. Z krajowców w Polsce Stryjkowski, na południowej Rusi Hizeli, na północnej Rusi M.Czułkow, u ilirskich Słowian u Horutanów I.Waliwasor, u Serbów W.S.Karadżić. Z cudzoziemców Gwanini, Bartolomeides, Medniańsky i Czapłowicz. Nader skąpy plon dla eortologa.

Same babiny dziela sie na bycie w cięży, rodziny i wywód.

Kobieta brzmienna[1] to dla tego aby się dziecko nie wyrodziło. Na ten czas jest ona niedotykalna. Li zemsta niekiedy przez matkę na dziecko się uzbraja: są to owe podléwanie aby dziecko było kalieką i zacięcia w progi izb aby miało rozciętą warge. Kiedy ma się dziecko porodzić ojciec gotuje kołyskę a matka pieluchy[2]. Jeśli kobieta dziecko poroni zowie się to mieć grzéch – dziecie zaś poronione przechodzi w poczet Demonów.

Doby rodzin starają się ile możności ukryć wierząc że położnica lekko rodzić będzie. Podczas samych rodzin gdy baba przyjdzie wydalają wszystkich męzczyzn z domu oprócz męża położnicy. Wtedy to na przemiane na dach chałupy przylatają gołębie – anioły i gawrony – czarty opowiedzić pryzsły jego los. Iż w chwili porodzenia wschodzi gwiazda dla szczęśliwego jasna dla neszczęśliwego ciemna. Kiedy połog ciężki baba położnicę kadzi ziołami święconemi i oprowadza ją trzy razy na około dziży. U słowian wschodniego kościoła xiądz czyta modlitwę rodzilną.

Gdy baba dziecko odbierze zawiązuje mu pępek, (jeśli zawiąże płoskonno-konopnym sznurkiem dziecko będzie niepłodne) i jeśli jest płci żeńskiej ubiera go w czepek i kładzie na dzieży[3]. Przy pierwszej kąpeli dziecka baba leje w wodę miód (u uboższych mlieko) aby było lube, a ojciec wrzuca pieniędzy aby było bogate. Pieniędzy te dostają się babie.

---

9 Там само.– С. 91.

10 Там само.– С. 112.

11 Там само.– С. 135.

12 Великий тлумачний словник сучасної української мови.– 170000 слів / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел.– К.; Ірпінь: Перун, 2003.– 1440 с.

13 Гуцульщина: Лінгвістичні етюди / Ред. кол.: Я.Закревська та ін.– К.: Наук. Думка, 1998.– С. 117.

14 Там само.– С. 112.

15 Там само.– С. 113.

16 Там само.– С. 117.

17 Там само.– С. 119.

18 Словарь української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко.– У 4-х т.– Т. 1 [А-Ж].– К.: Наук. Думка, 1996.– С. 12.

Miejscami odsésują dziecko pierwszy raz krewne Położnicy.

Nim dziecko włożą w kołyskę kadzą ję święconemi ziołami.

Od czasu rodzin do wywodu uważają położnicę za nieczystą (syrowa – piesna), ztąd pościel jej zasłonięta i niewolno nikomu do niej się zbliżyć z mąszczyzn oprócz męża.

Do położnicy przychodzą w odwiedziny rodzeństwo i Pokreweństwo z przynosami są to ciasta, drób i napoje.

Od narodzenia się dziecka do chrzstu izba przez noc oświęcona. Dzieje się to dla tego aby Demony Kokieżnice (Krzygi – Leszy – Rojenice – Wile) dziecka niepodmieniały. Z tej samej przyczyny zatykają w pieliuchę igłę lub spilkę i kładą w kołyskę nóż lub co kolwek bądź z kruźcu.

Wówczas odzywają się także pieśni babinne na południowej Rusi u Łemków i u ilirskich Słowian.

Przy chrzcie jeśli dziecko płacze mówią że żyć będzie.

W przeciwnym razie umrze w krótce. Krzyżmy dostają się dziecku (z nich pierwsza ma być jego szatą na sądnym dniu) pieniędzy kumów dają babie.

Niektóre odcienia u narodów
i szczepów słowianskich

Na południowej Rusi u Bojków przy ciężkim połogu opasują babę pasem alby. Na północnej Rusi przed rodzinami sadzają męża za stół i podają mu jeść kaszę. Podczas porodzin wydalają go z izby, a gdy wróci częstują go jadłem z gorczycy, pieprszu, chrzanu, octu i bru posypanem cukrem, aby i on przy rodzinach tak jak położnica coś cierpiał.

Rodzeństwo i pokreweństwo posyłają oprócz pieroga tak nazwaną poruszkę, jest to sucha, gotowana malina przyprawiona miodem lub cukrem.

W Polsce aby demony dziecka nie podmieniały kąpią dziecko przed zachodem słońca i wodę wylewają jeśli po zachodzie kąpią, woda wylewa się nazajutrz. Upowiwszy dziecię matka ściska nosek palcami trzy razy i smoknie.

U morawskich słowian gdy położnica na pościeli leży za zasłoną jeśli jaki męczczyzna do niej przystąpi biorą kobiety jego kapelusz który potem opłacić musi.

U Horutanów opowiedzić przyszły los dziecka przychodzą demony Rojenice.

Ostatni odział babin jest wywód.

Wowczas po wezwaniu baby położnica idzie z nią do Kościoła. Tu kapłan czyta nad nią modlitwę oczyszalną. Z powrotem położnica zlewa babie ręce wodą przez próg trzy razy daje jej bochenek chleba i kawał płotna[4].

Tu kila szczególnych gusł

Dziecko w czepcu urodzone mają za szczęśliwe, równie jak chłopca do matki podobnego, a dziewczę do ojca.

Co się tyczy dni w niedzielę wrodzone jasno widzące w środę i piątek nieszczęśliwe.

Aby uchronić dziecko od wroków od urodzin przez dziewięć tygodni po zachodzie słońca z domu ognia niedają.

PRZYPISY

[1] Niepłodne z dziewięc miedz po trzy bylic zbierają, gotują i odwar piją.

[2] Wydaża się często że rodzice matki przy urodzinach z radości drą na sobie koszulę, w skutek czego dziecko będzie na sobie wszystko zdzierać.

[3] Słowianie laccy na Pomorzu w czasach przedchrześciańskich mieli zwyczaj (jeśli było kilka córek) dziecie płci żeńskiej dusić.

[4] Jeśli by tego niezrobiła z jakich bądź przyczyn i baba by umarła, Widmo baby będzie za nią chodzić i przypominać się nawet na tamtym świecie.

Див.: Vita S. Otton, I st., c. 32.– Str. 682.

Переклад

БАБИНИ У СЛОВ'ЯН

Свідчення про бабини, візьмімо кілька згадок про хрестильні звичаї, починаються із 16 ст. Із земляків у Польщі – Стрийковський, у Південній Русі – Гізель, у Північній Русі – М.Чулков, у іллірійських Слов'ян у Хорутанів – І.Вальвасор, у Сербів – В.С.Караджич. З іноземців: Гуса, Ніні, Бартомелеїдес, Меднянський і Чапловіч. Досить скупий матеріал для еортолога.

Самі бабини поділяються на: перебування в тяжі, народження та вивід.

Жінка вагітна[1] має приспущені очі, так роблять, щоб дитина не виродила (-сь). У той час вона є недоторканна. Коли через маму на дитину "порча" перейде: є то таке підливання, щоб дитина була калікою; і затинають у пороги хат, щоби мала розтяту губу. Коли має дитина народитись, батько готує колиску, а мама пелюшки[2]. Коли

жінка втратить дитину називають це – мати гріх – адже діти втрачені переходять в ранг демонів.

Час родів стараються, наскільки це можливо, приховати, вважаючи, що поліжниця буде легко родити. Під час самих родів, коли прийде баба, виганяють усіх мужчин з дому, окрім чоловіка поліжниці. Тоді на дах хати прилітають голуби – ангели і ворони – чорти, розповісти про майбутню її долю. Якщо в момент народження сходить зоря: для щасливого ясна, для нещасливого – темна. Якщо пологи тяжкі, баба обкурює поліжницю свяченим зіллям і обводить її три рази навколо діжі. У слов'ян Східної церкви священик читає молитву родильну. Коли баба відбере дитину, зав'язує їй пупок (якщо зав'яже плоскінно-конопляним шнурком дитя буде неплідне), якщо є статі жіночої вбирає її у чепчик і кладе на діжу[3]. Під час першої купелі дитини баба ллє у воду мед (а у бідніших – молоко), щоб було лю́бе, а батько розкидає гроші, щоб було багате. Ці гроші дістаються бабі. Місцями годують дитину перший раз родички поліжниці. Перш ніж дитину покладуть у колиску, обкурюють її свяченим зіллям. Від часу пологів і до виводу вважають поліжницю нечистою (сирова, прісна). Тому постіль її завішена і не можна нікому до неї наближатись з мужчин, крім чоловіка. До поліжниці приходять на провідування батьки та родичі з приношеннями: це вироби з тіста, дріб [*домашня птиця*. – *С.Г.*], напої. Від народження дитини і до хрещення хата цілу ніч освітлюється. Робиться для того, щоб демони-бешкетники – (кшигі, лєший, роєниці, віли) не підміняли дитину. З цієї ж причини у пелюшки встромляють голки або шпильки і кладуть у колиску ніж або що-небудь з криці.

Тоді ж співають також пісні бабинні (у Південній Русі, у лемків, і в іллірійських слов'ян). Під час хрещення якщо дитина плаче, кажуть, що жити буде, у протилежному випадку – помре скоро. Крижми дістаються дитині (з них перша має бути його шатою на судний день), гроші кумів дають бабі.

Деякі особливості у народів
і племен слов'янських

На Південній Русі, у бойків, при важких переймах опоясують бабу поясом священика [*за нашими польовими матеріалами опоясували породіллю*. – *С.Г.*]. На Північній Русі перед пологами садять чоловіка породіллі за стіл і дають йому їсти кашу. Під час пологів виганяють його з хати, а коли повернеться частують його їжею з гірчиці, перцю, хрону, оцту, посипаних цукром, аби і він при народженні як поліжниця зазнав якогось болю. Батьки і родичі посилають крім пирога так звану "порушку": це суха зварена малина приправлена медом або цукром. У Польщі, щоб демони дитину не підмінили, купають її перед заходом сонця і воду виливають; якщо після заходу купають, вода виливається наступного дня вранці. Уповивши дитину, мама стискає носик пальцями три рази і цілує. У моравських слов'ян, коли поліжниця лежить на постелі за заслоною, якщо якийсь чоловік до неї приступить, то беруть жінки його капелюх, який він мусить потім викупити. У хорутанів сповістити майбутню долю дитини приходять демони Роєниці [*Рожаниці?* – *С.Г.*].

Останнім розділом бабин є вивід. Одразу ж після того, як кличуть бабу, поліжниця іде з нею до церкви, тут священик читає над нею молитву очищальну. Після повернення поліжниця зливає бабі руки водою, через поріг три рази, дає їй бохонку хліба і кавалок полотна[4].

Тут кілька детальних прикмет.

Дитину народжену у чепці вважають щасливою; так само як хлопця подібного до мами, а дівчину до батька. Що стосується днів: у неділю народжене – ясновидець, у середу і п'ятницю – нещасливий. Щоб охоронити дитину від уроків, від народження протягом дев'яти тижнів після заходу сонця з дому вогню не дають.

ПРИМІТКИ

[1] Безплідні з дев'яти меж збирають по три билини, варять і відвар п'ють.

[2] Трапляється часто, що батьки матері при народженні з радості деруть на собі сорочку, внаслідок чого дитина буде на собі все здирати.

[3] Слов'яни, ляхи на Помор'ї, у дохристиянські часи мали звичай (коли було кілька дочок) дітей жіночої статі душити.

[4] Коли цього не зробила з будь-яких причин, а баба б померла – привид баби буде за нею ходити і нагадуватись, навіть на тому світі.

Переклад Маркіяна Гвоздевича.

Рецензії

Олег ГОРБАТЮК

ЛІТОПИС БОЙКІВСЬКОГО СЕЛА

Oleh HORBATIUK. A Chronicle of Boiko Village.

Дем'ян Г. Грабовець (історико-народознавче дослідження).– Львів, 2007.– 383 с.

Ім'я Григорія Дем'яна не потребує зайвого представлення поціновувачам української культури, адже впродовж усього свого життя цей дивовижної енергії й оптимізму чоловік повністю присвятив себе найблагороднішій меті – збиранню, дослідженню і популяризації матеріальної і духовної спадщини нашого народу. Такі праці дослідника, як "Іван Вагилевич – історик і народознавець", "Українські повстанські пісні 1940-2000 років", "Українська фольклористика в Галичині кінця XVIII - початку XIX ст. ", "Степан Бандера та його родина в народних піснях" є цінними для широкого кола читачів і користуються ними не тільки науковці, студенти чи фольклорно-етнографічні колективи.

Монографія "Грабовець" написана на основі документальних джерел і присвячена ґрунтовному дослідженню історії однойменного бойківського села, що розташоване в Сколівських Бескидах. Цій праці Григорій Дем'ян віддав близько сорока років, адже, як зазначає сам автор, рукопис історії рідного йому села був написаний ще 1974 р., але опублікувати його вдалося тільки нещодавно, значно доопрацювавши й наповнивши дослідження матеріалами з історії героїчної боротьби грабівчан з різними окупаційними режимами.

Книга складається з передмови, п'ятнадцяти розділів, висновків, основних джерел та літератури й ілюстрацій книжкових видань Григорія Дем'яна. Основною метою автора було показати, як жителі маленького гірського села боролися не тільки за фізичне виживання, а й дієво протистояли процесам асиміляції, які намагалися реалізувати австрійські, польські та радянські окупанти. Саме цим і зумовлено назви розділів.

Подавши детальний опис географічного положення села, історію його виникнення та перші писемні згадки, дослідник на доволі широкому історичному матеріалі з життя карпатських українців показав важкі умови проживання селян у феодальній Речі Посполитій.

У розділах "Село в перший період австрійської окупації (1772-1848)" та "Другий період австрійського поневолення (1848-1918)" на цінному архівному матеріалі розкриваються важкі умови життя верховинського селянства, пов'язані не стільки з географічною специфікою гірського краю, як з надмірним оподаткуванням, що призводило до зубожіння населення.

До вартісних переваг книги треба віднести представлення в ній теми до- і пореформеного селянства на шляхах ринкової трансформації, а також висвітлення етнічних взаємин із австрійцями, поляками та євреями.

Досліджуючи соціально-економічні умови життя грабівчан XIX ст., вчений не тільки розкриває причини еміграції селянства до США та Канади, а й на основі розповідей заробітчан демонструє, якою дорогою ціною земляки платили за такий жаданий і омріяний кусень власного поля. Варто відзначити також велику кількість ілюстративного матеріалу, що значно доповнює дослідження у відтворенні традицій народної архітектури та промислу. Хотілося б детальнішого коментування деяких специфічних особливостей народного побуту. Зокрема, таке явище, як відсутність димарів на будинках, що було зумовлено популярним практично в усій Європі податком на димарі, котрий протримався в Австрії аж до новітніх часів.

Доволі обширний за обсягом розділ присвячений подіям Першої світової війни, славнозвісній битві Українських Січових Стрільців на горі Маківка та лихоліттям військового часу, що випали на долю цивільного населення.

Цілком природно і виправдано, що найбільше уваги приділено у дослідженні послідовному захисту верховинцями своїх соціальних та національних інтересів. Активну і самовіддану участь грабівчан у боротьбі УВО, ОУН та УПА дослідник пов'язує в першу чергу з героїчними боями усусівців на горі Маківка, що стала символом боротьби для усього українського народу.

Читаючи історико-народознавче дослідження "Грабовець", просто таки відчуваєш, скільки праці, тепла і любові вкладено автором у цю книгу. Зрештою, "Грабовець" – це не просто літопис одного бойківського села – це частина історії всього українського народу.

Рецензії

Людмила ІВАННІКОВА

ЦІКАВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ludmyla IVANNIKOVA. The Interesting Studies on Folklore of Slobidska Ukraine Region.

Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / Упоряд., підготовка тексту, передмова, післямова та прим. М.М.Красикова.– Харків: Атос, 2008.– 558 с.; 30 с., іл. (Серія "Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини". Вип. 3).

2007 р. Харківський обласний центр народної творчості започаткував серію видань під назвою "Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини". Вже побачили світ два перші випуски серії – "Пісні Слобідської України" В.П.Ступницького, що вперше були видані 1929 р., та "Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда" П.В.Іванова (1907 р.) в упорядкуванні відомих фольклористів Віри Осадчої та Михайла Красикова.

Третій випуск "Студій" – збірка етнографічних та історико-культурологічних праць видатного українського вченого-фольклориста, етнографа, літературознавця, Академіка ВУАН, члена-кореспондента Петербурзької та Празької Академії Наук, автора понад 1500 праць з різних галузей науки, основоположника українознавства, засновника музею Слобідської України Миколи Федоровича Сумцова (1854-1922), 155 років з дня народження якого минуло 18 квітня 2009 р. Це – неперевершена постать у слов'янській та європейській етнології, досі не вичерпана бібліографія його статей (поки що відомо 1544 поз.), більшість із них друкувалися в раритетних тепер виданнях, недоступних широкому загалу (переважно, в харківських і катеринославських часописах, таких як "Южный край", "Харьковские губернские ведомости", "Екатеринославские губернские ведомости", журнал "Киевская старина"). Але навіть ті, що виходили окремими виданнями, існують нині в одному-двох примірниках, не в найкращому уже стані, тож загалом велику необхідну для теперішніх науковців справу задумали упорядники серії, зокрема й автор цього тому Михайло Красиков. Нововиданий збірник праць М.Сумцова під спільною назвою "Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України" – це перевидання кількох десятків статей ученого, які стосуються саме цього регіону. Серед них – найвідоміша праця М.Сумцова "Слобожане" (1918), історико-етнографічне дослідження, присвячене матеріальній та духовній культурі населення цього унікального краю, і насамперед, календарним і родинним обрядам і звичаям, опису житла, одягу, харчування, сімейних та громадських стосунків, світоглядних уявлень слобожан.

Упорядник книжки М.Красиков назвав доробок М.Сумцова "науковим і громадським подвигом" (с. 5). У передмові, написаній з великим захопленням і харківським патріотизмом, висвітлює він родовід ученого та його біографію (це, між іншим, один з перших грунтовних життєписів фольклориста, зроблений переважно за архівними документами), середовище, в якому сформувалася особистість М.Сумцова, витоки його наукових зацікавлень. Власне, передмова, післямова та коментарі до видання засвідчують глибоку ерудицію упорядника як архівознавця і краєзнавця. Щоправда, можна посперечатися з автором стосовно "гармонії національного і наднаціонального" в характері М.Сумцова, але прочитання самих праць видатного вченого спростовує всякі сумніви щодо його патріотизму.

Предметом дослідження М.Красикова стали наукові погляди та громадська діяльність ученого, історія написання головних його праць ("Слобожане", "Очерки народного быта"), оцінка різних учених наукового доробку М.Сумцова, його діяльність у створенні Музею Слобідської України, взаємини з харківськими фольклористами П.Івановим, І.Манжурою, письменницею Х.Алчевською, поетом Я.Щоголівим. Дослідження М.Красикова розкриває багато нових, досі не відомих фактів з життя видатного вченого, зокрема, його роль в історії міста Харкова, і є вагомим внеском не лише в місцеве краєзнавство, а й в історію української фольклористики. Така постать, як М.Сумцов, заслуговує написання не однієї монографії про нього, і сподіваємось, що одним з авторів буде саме М.Красиков. Так само життєво необхідне і перевидання його праць, адже ними користуються всі покоління етнографів і фольклористів.

Більшість праць М.Сумцова в рецензованому збірнику ("Слобожане", "Очерки народного быта", "О том, какие сельские поверья и обычаи в особенности вредны", "Життєпис Я.Щоголіва" та ін.) подані за оригіналом, з мінімальними правками. Найбільше передруків – з газет "Южный край" (14), "Харьковские губ. вед.", журналу "Киевская старина". Всього опубліковано 38 маловідомих праць Сумцова з різних галузей науки. Упорядник згрупував їх у великі тематичні розділи: "Повір'я, звичаї та побут слобожан", "Слобідське кобзарство", "Письменники-слобожани, фольклористи та етнографи", "Просвіта і наука" тощо. Книга цінна ще й великою кількістю ілюстрацій – знімки народної архітектури, зразків мистецтва, історичних портретів, етнічних типів, цікавими коментарями упорядника, величезною бібліографією.

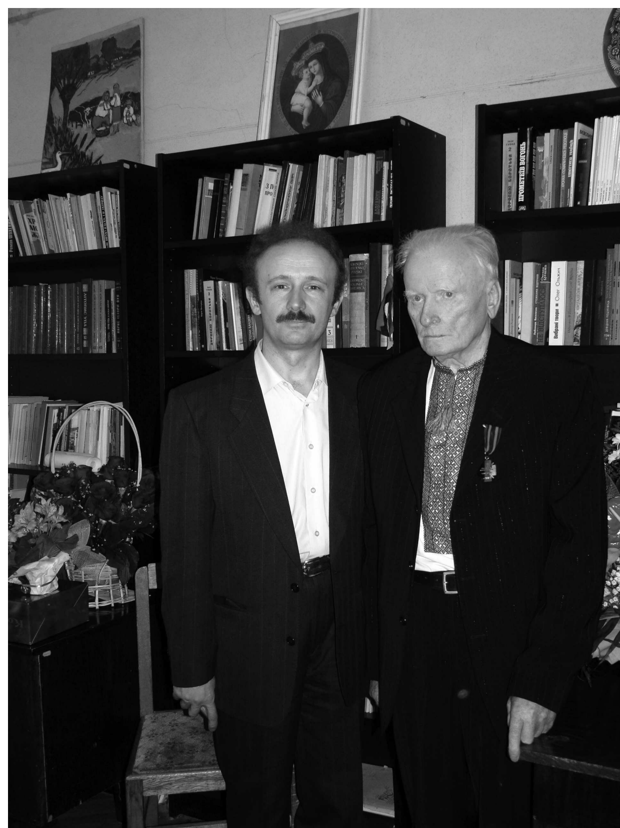

Нові видання

Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / Записи та упоряд. Григорія Дем'яна.– Львів, 2006.– 568 с.

"Народ про Степана Бандеру" – такий заголовок можна надати новому фольклорно-мемуарному збірнику Григорія Дем'яна "Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах". Книга гідно поповнила серію фольклорних літописів про народних героїв України: "Народ про Кармалюка" (Упоряд. В.І.Тищенко.– К., 1961), "Народ і Шевченко" (Упоряд.: П.Ф.Гонтаренко, Д.О.Кушнаренко, М.С.Родіна.– К., 1963), "Народ про Довбуша" (Упорядник В.І.Тищенко.– К., 1965), "Народ про Кобилицю" (Упорядник В.І.Тищенко.– 1968) та інші.

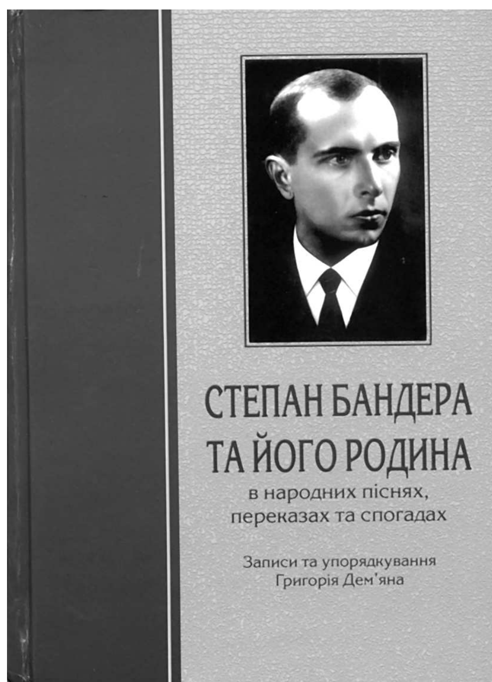

Свого часу Григорій Дем'ян опублікував в "Українському літературознавстві" статтю "Іван Франко в народнопісенній творчості" (1983.– Вип. 40.– С. 100-106), так що в цій ділянці фольклористичної праці у вченого вже є величезний досвід.

Матеріали, вміщені у збірнику, збиралися фактично протягом тривалого життя Г.Дем'яна, причому представлено тексти майже з усіх куточків України. Вони аргументовано розкривають щире ставлення співвітчизників до С.Бандери та членів його родини. На широкому історико-політичному тлі вимальовано образ справжнього провідника української нації буремних років нашої, тоді ще не сформованої, але такої омріяної держави.

Тексти збірника різножанрові: тут представлена колядка, десять історичних пісень, чотири коломийки, пісня літературного походження.

Розділ прози охоплює матеріали із сімейних хронік. Видання також містить спогади друзів-сподвижників по боротьбі, однодумців, а також численних знайомих. Прозові тексти підсумовуються логічним завершенням – вшануванням пам'яті Провідника ОУН. Тут іде мова про спорудження пам'ятників С.Бандері, пам'ятних знаків, найменування вулиць і скверів на честь Великого Сина українського народу, відзначення дат з нагоди уродин і смерті Провідника тощо.

Уперше у виданні такого плану вміщено численні листи-спогади сучасників та однолітків про Степана Бандеру, адресовані Григорію Дем'яну. Книга містить добрий науковий апарат: примітки, у яких розшифровуються та коментуються численні прізвища, псевда, установи, заклади, окремі слова, уточнюються дати життєвої біографії С.Бандери, а також географічний та іменний покажчики, які розширюють уявлення читача про значущість постаті С.Бандери для української нації і світової спільноти. Збірник проілюстровано кількома десятками документальних світлин та репродукціями творів мистецтва. Книжка переконливо підтверджує думку автора-упорядника Григорія Дем'яна про те, що "праця для своєї нації безсмертна".

Любов КОСТИК

Нові видання

Народні пісні з голосу Параски Павлюк / Зібрав та упоряд. Василь Сокіл.– Львів, 2009.– 208 с.

Це справді одне з небагатьох у сучасній українській фольклористиці зібрання народних пісень у виконанні однієї співачки – неординарної за своєю суттю. На неї звернув увагу ще в 1980-их рр. відомий фольклорист Степан Мишанич, яку він зарахував до числа яскравих носіїв пісенної епіки з високим громадянським авторитетом, природною мудрістю, помноженою на багатий життєвий досвід, глибоким інтелектом, спостережливістю, розважливістю, історичним та художнім чуттям, поетичною обдарованістю, великим за обсягом матеріалом.

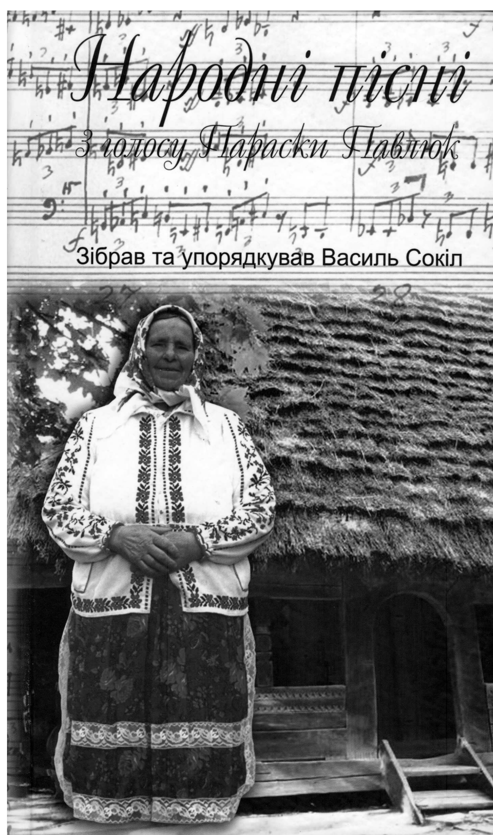

Книжка укладена за жанрово-тематичним принципом. Найчисельнішу групу представляють ліро-епічні пісні – історичні та особливо балади як про кохання та дошлюбні взаємини, так і історичні. З родинно-побутових пісень є про кохання, надто ж про родинне життя, деякі колискові та жартівливі пісні. Із соціально-побутового репертуару в активному вжитку співачки фігурують в основному жовнірські та солдатські пісні.

Окремо треба наголосити на піснях про національно-визвольні змагання – повстанських та тюремних, які почасти є добротною індивідуальною творчістю П.Павлюк, укладеною за законами фольклорної поетики. Їй як особистості узагалі притаманна імпровізаційність. Прикметно, що записи від неї здійснили Григорій Дем’ян (він же й “відкрив” цю неординарну особистість), її син Лука Павлюк та упорядник збірки.

Книга відкривається “Словом про Матусю” доктора історичних наук, професора, академіка Національної академії наук України, директора Інституту народознавства Степана Павлюка. Очевидно, треба дуже любити, поважати рідну, щоб писати “Матуся” з великої літери. А ще додати ніжність почуттів, довіру до неї, знання її життя до “дрібниць”, якими вона щедро ділилася. С.Павлюк згадує, що пам’ять “Матусі” була надзвичайно потужною: вона запам’ятовувала приказки, легенди, пісні, була жвавою на забавах, зберегла геть усе з громадського і родинного життя.

Вдячний Степан Петрович своєму колезі – землякові, доктору філологічних наук, професорові Василеві Соколу за укладання фольклорної спадщини Матусі. “Уклін Тобі, Друже, і світла пам’ять про прекрасну душею людину – мою Матусю”, – так він завершив слово. Від себе додам: добре, що є такі фахівці, як В.Сокіл, що не шкодують сил, енергії на виявлення, збереження та популяризацію золотого фольклорного фонду України.

Микола ДМИТРЕНКО

Нові видання

Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме.– К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008.– 384 с.

У світ вийшла колективна монографія, яка складається із окремих розвідок про невідомі та маловідомі факти з життя та діяльності видатних дослідників українського фольклору XIX – поч. XX ст. Праця має всі структурні елементи дослідження – вступ, два розділи та висновки.

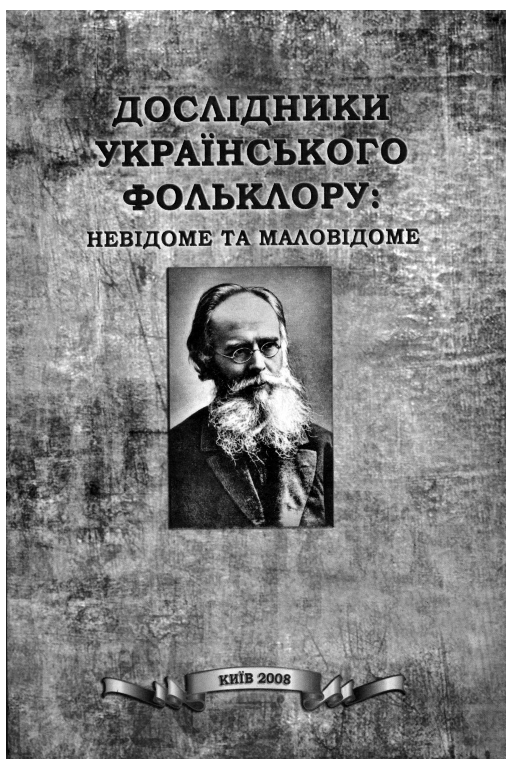

Розділ І. "Фольклористика першої половини – середини XIX століття". Тут залучені статті Алли Ясенчук "Фольклор слов'ян у рукописній спадщині Осипа Бодянського" та "Роль О.Бодянського у висвітленні історії української культури на сторінках наукової періодики". Дослідниця О.Шалак подала статті про Миколу Білозерського та його участь у виданні "Народных южнорусских песен" (1854 р.), а також розкрила постать Андрія Димінського в історії української фольклористики.

Дослідникам другої пол. XIX – поч. XX ст. присвячений другий розділ. Сюди увійшла стаття Миколи Дмитренка "Роль О.О.Потебні в становленні М.Г.Халанського як ученого". Науковець опублікував також цікаві архівні матеріали О.Потебні "О сочинении М.Халанского "Великорусские былины Киевского цикла" та подав критичні замітки П.О.Бессонова на фольклористичні праці М.Г.Халанського.

Із постаттю Г.А.Залюбовського як фольклориста ознайомила Людмила Іванникова. Вона ж проаналізувала діяльність Якова Новицького та академіка Д.Яворницького. Лідія Козар у статті "Жив Україною і для України..." розкрила внесок Василя Горленка в історію української фольклористики. Ірина Грищенко присвятила статтю фольклористичній діяльності Петра Іванова. Фольклористичне життя родини Грінченків, а також місце Митрофана Дикарєва в історії української фольклористики представила Лідія Козар. Ця ж дослідниця висвітлила фольклористично-етнографічну роботу Трохима Зінківського в контексті українського національного відродження кінця XIX ст. та громадську діяльність збирача фольклору Василя Степаненка. Ірина Коваль-Фучило репрезентувала Софію Рокосовську як збирача фольклорних скарбів Звягельщини. Засади збирацької практики та едиції фольклорних текстів Порфирія Мартиновича простудіювала Олеся Бріцина. Архівні матеріали Володимира Данилова подала Тетяна Шевчук, Валентина Новійчук представила постать Івана Федоровича Єрофіїва (Єрофеєва).

Сподіваємось, що уважне прочитання цієї книжки допоможе сучасному читачеві розкрити маловідоме та невідоме із життя та діяльності українських фольклористів минулих століть.

Галина КОВАЛЬ

Нові видання

Людмила Іваннікова. Фольклористика Півдня України: сторінки історії.– Запоріжжя, 2008.– 292 с.

Українська фольклористика щораз частіше поповнюється виданнями, які розкривають сторінки історії науки того чи іншого регіону. Нарешті появилася монографія, приурочена фольклористиці Півдня. Насправді не так багато дослідників займалося її вивченням. Авторка скрупульозно простудіювала історіографію питання, врахувавши як дослідників минулих століть, так і сучасників. Серед тих, хто долучився якоюсь мірою до цього процесу, названо А.Кримського, П.Єфремова, М.Комарова, В.Дорошенка, Д.Дорошенка, М.Сумцова, В.Білого, О.Дея, М.Шубравську, І.Березовського, С.Мишанича, Л.Каширіну, В.Пінчука, А.Бачинського та інших.

Пропонована праця відомої київської дослідниці – актуальна і новаторська. Л.Іваннікова не лише вивчає окремі постаті, а й звертає увагу на той культурно-історичний процес, який ці постаті породив, і те середовище, в якому вони існували. Авторка ставить за мету розкрити причини “нерівномірності розвитку фольклористики на Півдні України” і висвітлити проблеми, пов’язані зі збиранням та дослідженням усної словесності в регіоні (с. 11). В основу періодизації покладено хронологічний принцип. Л.Іванніковій удалося оптимально визначити три періоди: 1. Початок фольклористичних досліджень Півдня України (30-40-ві рр. XIX ст.). 2. Початок наукового вивчення регіону (50-70-ті рр. XIX ст.). 3. Період фундаментальних монографічних досліджень (кін. XIX – поч. XX ст.). Цей умовний поділ зумовив чітку структуру роботи: кожному з названих аспектів відповідає окремий розділ. Найоб’ємніший із них третій. Зважаючи на специфіку збирання і вивчення фольклору досліджуваного регіону, особливо його публікування, доречним є четвертий розділ “Регіональні періодичні видання як джерело до вивчення фольклористики Півдня”. Саме на шпальтах періодики, як слушно зауважила авторка, побачили світ головні студії Я.Новицького, Д.Яворницького, Г.Сорокіна, С.Чернявської, О.Маркевича та інших. Регіональні періодичні видання й досі залишаються важливим джерелом до написання історії цього краю.

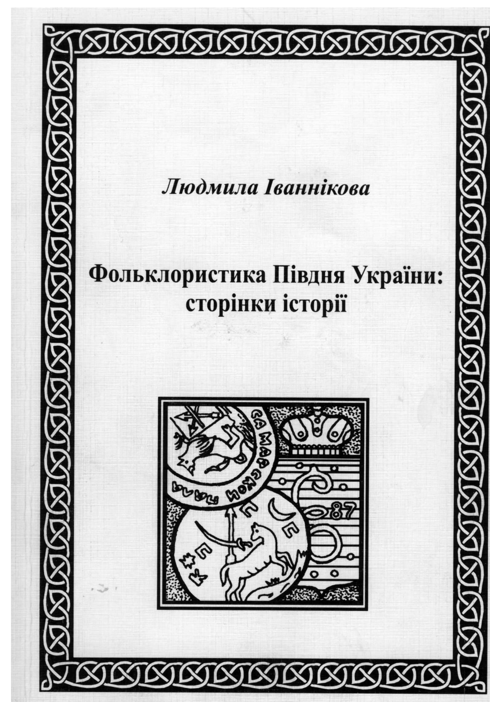

Одним із перших збирачів запорозького фольклору був І.Срезневський, а пріоритет теоретика народнопоетичної творчості належить А.Скальковському. У 50-70-ті рр. XIX ст. у фольклористиці Півдня зроблено кроки від простого накопичення до наукового осмислення, що пов’язується з іменем Г.Залюбовського. І лише наприкінці XIX – поч. XX ст. розпочався період фундаментальних монографічних досліджень. Найбільш активними в цей час виступають І.Манжура, Я.Новицький, Д.Яворницький, В.Ястребов, О.Маркевич, П.Ніщинський та інші.

Багатство бібліографії (857 позицій) свідчить про кропітку та сумлінну працю Л.Іваннікової у підготовці пропонованого видання. Не маємо сумнівів, що книжка потрібна не лише для дослідників південного регіону, а й усієї України, і стане вагомим внеском в історію української фольклористики.

Ганна СОКІЛ